

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER

SYVENDE RÆKKE

UDGIVET AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

BJØRN KORNERUP

NIELS KNUD ANDERSEN og KNUD BANNING

TREDIE BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GADS FORLAG

1957—59

STYRELSEN

i

Selskabet for Danmarks Kirkehistorie.

Professor, Dr. theol. HAL KOCH (1949), Formand (1958).
Professor emeritus, Dr. theol. LORENZ BERGMANN (1931).
Fhv. Museumsdirektør, Dr. phil. M. MACKEPRANG (1931).
Sognepræst, Dr. theol. L. P. FABRICIUS (1949).
Professor, Dr. phil. ASTRID FRIIS (1949).
Fhv. Forstander, Dr. theol. L. J. KOCH (1949).
Professor, Dr. theol. P. G. LINDHARDT (1949).
Pastor emeritus JOHANNES PEDERSEN (1949).
Musæumsinspektør, mag. art. VICTOR HERMANSEN (1957).
Professor, Dr. theol. N. K. ANDERSEN (1958).
Pastor, Dr. theol. KNUD BANNING (1958).

Æresmedlemmer.

Fhv. Professor, Dr. theol. J. OSKAR ANDERSEN (1949).
Professor, Dr. theol. EINAR MOLLAND, Oslo (1949).
Professor, teol. dr. HILDING PLEIJEL, Lund (1949).
Professor, teol. dr. MARTTI RUUTH, Helsingfors (1949).
Professor, teol. dr. GUNNAR WESTIN, Uppsala (1949).
Professor, fil. et teol. dr. AARNO MALINIEMI, Helsingfors (1953).

Indhold.

	Side
Viborg Stifts Kirker og Præster 1545. Af Arkivar <i>Troels Dahlerup</i>	1
Køgepræsten Oluf Bentsen og hans hustru. Af Lektor, Dr. phil. <i>Hans H. Fussing</i> (†)	21
Hr. Caspar Hoe til Lerup-Tranum. Af fhv. Højskoleforstander, cand. theol. <i>F. Elle Jensen</i>	50
Et Forslag til en Reform af Præstedragten 1796. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	70
J. P. Mynster og Spjellerup. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	96
Fra grundtvigianismens første tid. Om trosbekendelsens form. Af Pastor emeritus <i>Johannes Pedersen</i>	158
Danmark og Konkordiebogen. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	217
Tre ripensiske Levnedsløb. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	249
»Kirkeligt Samfunds« Tilblivelse. Af Universitetsadjunkt, Dr. theol. <i>A. Pontoppidan Thyssen</i>	285
Kongelig Ordenshistoriograf, Overarkivar, Dr. theol. <i>Bjørn Kornerup</i> in memoriam. Af <i>Knud Banning</i>	393
Jens Bircherods »Synopsis«. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	407
Søren Jonæsøns Udkast til en Kirkepsalmebog. Af Pastor <i>Anders Malling</i>	440
Anders Lavrsen og Lundby-Kredsen. Af Pastor <i>Carl Trock</i>	470
En Landsbypræsts Løn 1878. Af Pastor <i>Carl Trock</i>	503
Degnen i Middelalderen. Af Arkivar <i>Troels Dahlerup</i>	513
Biskop P. E. Linds Kirkevisitatser i Thy 1878-85. Ved fhv. Højskoleforstander, cand. theol. <i>F. Elle Jensen</i>	523
 Smaastykker:	
I. Nogle Notitser om Dr. Christopher Dybvad. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	191
II. Fra Professor Erasmus Bartholins Bryllup. Af Dr. phil. <i>Axel Garboe</i>	194
III. En versificeret Ansøgning om et Præsteembede fra det 18. Aarhundrede. Af Arkivar <i>Henning Heilesen</i>	199
IV. Præsten Hans Sirichs Levned. Ved <i>Bjørn Kornerup</i>	201
V. »De hellige Brødre« endnu en Gang. Af Pastor <i>Arne Jensen</i> (†).....	206

IV

	Side
VI. En Visitats af Biskop S. Bindsbøll 1861. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	212
VII. Et hidtil ukendt digt af Christoffer Walkendorf. Af Musæumsinspektør, mag. art. <i>Victor Hermansen</i>	364
VIII. Hører ved Holbæk Latinskole Jens Jørgensens Bøger 1650. Af Arkivar <i>Johan Jørgensen</i>	370
IX. Til Fredericia Skoles Historie. Af <i>Bjørn Kornerup</i>	373
X. En Ansøgning om Pension fra Else Marie Wedel, f. Zoëga 1789. Ved Arkivar <i>Ole Karup Pedersen</i> .	380
XI. J. P. Mynster til Biskop Jens Paludan-Müller 1842. Ved <i>Bjørn Kornerup</i>	384
XII. Birgitte Gøyes Brev angaaende Hylke Præstegaard. Ved Arkivar <i>Henning Heilesen</i>	550
Meddelelse til Læserne.....	391
Rettelser og Register.....	553

Viborg Stifts Kirker og Præster 1545.

Af Troels Dahlerup¹.

Da de gamle Bispeembeder ophævedes ved Reformationen, lagdes deres Gods og Indtægter under kongelige Stiftsbefalingsmænd. I disses Regnskaber vil man derfor ofte kunne finde kirkehistorisk Stof, især til Belysning af Kirkens Administration og Finansforhold i Senmiddelalderen, da Kronen omhyggeligt saa til, at de mange Afgifter og Rettigheder af forskellig Art og Oprindelse, der kunde tilfalde Bisperne, ikke gik i Glemme ved Forandringerne efter 1536. Saaledes ligger der i Hald Lensregnskaber 1541—46 (RA) en Liste over Viborg Stifts Kirke- og Præstegæsteri for 1545, som nedenfor vil blive aftrykt, da den ikke blot har umiddelbar Interesse ved at bringe en Matrikel over Stiftets Landsbypræster fra en Tid, da vort Kendskab til selv de blotte Navne er meget ringe, men ogsaa ved at give os Indblik i ellers lidet belyste senmiddelalderlige Forhold.

Gæsteri kender vi paa mange forskellige Omraader i Middelalderen og senere, det være sig af offentlig eller privat, verdslig eller gejstlig Art, men fælles for det er, at det er en typisk Herlighedsafgift, dvs. at den gæsteriydende Person eller Institution anerkender et Underordningsforhold til den gæstende. Udviklet af ældre Tidens Naturalie-husholdning, hvor Konger, Bisper og Jorddrotter maatte underholdes paa deres Inspektionsrejser, var Ydelserne efterhaanden ved at blive konverterede til faste Penge-

¹) Til mine Studier over Viborg Stifts Kirkehistorie har jeg af den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse modtaget en Understøttelse, hvorfor jeg beder Direktionen modtage min Tak.

eller Naturalafgifter, uafhængigt om Besøg fandt Sted. Til Gengæld laa der i Modtagelsen af Gæsteri, at man havde vedkommende Gæsteriyder i sit Forsvar og Værn¹.

Biskoppen var sit Stifts Kirkers og Præsters naturlige Beskytter, hvorfor vi da næsten overalt ser ham oppebære *procuraciones* (evt. *hospitalitates episcopi*), egentlig Sognets Pligt til een Gang aarligt at underholde den visiterende Biskop; men tidligt afløstes den af faste aarlige Ydelser, og Christiern II's Forsøg paa at gøre Betalingen afhængig af, om Visitation fandt Sted, mislykkedes ganske². Da i Tidens Løb Præstegods (*mensa*) og Sognekirkens Formue (*fabrica*) adskiltes i to forskellige Formueobjekter, ansaas det for selvfølgeligt, at der maatte føres særskilte Regnskaber derover, hvoraf fulgte, at begge maatte visiteres for sig, hvilket medførte Gæsteribetaling baade af Kirke og Præst. Svarende til at Jorddrottens Gæsteri af sine Bønder kom til at paahvile Fæstegaardene som et Tillæg til Landgilden, blev det i Senmiddelalderens Danmark den almindelige Opfattelse, at Præstegæsteriet egentlig var en Præstegaarden paahvilende Afgift. Kirkegæsteri kan ellers betyde en Afgift til en Kirke³, men i nærværende Sammenhæng er der dog ingen Tvivl om, at dette viborgske Gæsteri tværtimod ydedes af de enkelte Kirker til Stiftsmyndighederne.

I Landets øvrige Stifter fandtes der tilsvarende Herlighedsafgifter, dog ofte med lokale Navne, ukendte udenfor det enkelte Stift. Et godt Overblik over disse faas gennem Listerne over Superintendenternes Lønninger, da Bisperembederne genoprettedes 1558—60, idet Kronen tilsyneladende foretrak at beholde Stiftsgodset og i Stedet skille

¹) Om Kirken og Gæsteri i Almindelighed, se Skyum-Nielsens Arbejde i Scandia XXIII især S. 75 f., som han venligst har stillet til min Raadighed i Manuskript.

²) Falkman: Upplysninger om Kronans, Kyrkornas og Presterskapets Indkomst (1848) især S. 45—54.

³) Kalkar, Ordbog, kender kun »Kirkegæsteri« i denne Betydning.

sig af med de forskellige biskoppelige Herlighedsafgifter, hvis mange Smaabeløb sikkert var vanskeligere at administrere; saaledes tildeltes Vendelbos, Viborgs, Aarhus' og Sjællands Bisper Præstegæsteri, Lunds cathedraticum, Ribes subsidium, procurationes og hospitalitates, mens Fyns Biskop 1588 fik Præstegæsteri for eet Aar og først 1681 cathedraticum »som andre Superintendentener«¹.

I den internationale Kirkeorganisation dækkede disse Betegnelser fra først af hver over een ganske bestemt Form for Ydelse fra Sognemenighederne og -gejstligheden til Bispen, ved Siden af Gæsteriet især *cathedraticum*, der af Præsten skulde erlægges paa den aarlige Stiftssynode »in signum subjectionis«², altsaa en typisk Herlighedsafgift, hvorved Underordningsforholdet anerkendtes. *Subsidium* (egentlig s. *caritativum*) var oprindeligt en extraordinær Eengangsydelse til bestemte paaatrængende Stiftsformaal, men som alle Middelalderens Extraskatter havde den Tendens til at blive permanent. En fjerde, i Udlandet meget hyppigt forekommende Afgift, ofte kaldet *alumnaticum*, fra Tridentinerkonciliet's Tid navnlig *seminaristicum*, bestemt til Opretholdelse af Stiftets Præsteskole, har jeg ikke truffet i Danmark; men noget tilsvarende synes dog at have existeret, for Exempel i Blekinge, hvis Kirker 1569 siges fra Arilds Tid at have ydet Afgift til Rønneby Skole³, og naar der 1514 paalagdes alle Landets Kirker en Afgift til Universitetet, efter Reformationen genoplivet som Studiedaler, forudsætter det, at man ogsaa herhjemme har følt det rimeligt at lade Sognene bidrage til Opretholdelse af Rigets Præsteskole⁴.

1) Rørdam: Kirkelove, I 542, 545; II 49, 56, 454; III 530; Kh. Saml. 2. R. III 338; 3. R. III 418.

2) Jfr. Matzen-Timm: Den danske Kirkeret (1891), hvori anføres, at cathedraticum normalt betales Dagen før Landemode med 2 Kr. pr. Kirke (mon opr. 1 Rdlr.) S. 204 og 896.

3) Lunds Stifts Landebok (udg. af Ljunggren och Ejder) II S. 504.

4) Werlauff: Københavns Universitets Historie S. 85. Om Kirkeaf-

Subsidium kendes her i Landet især i Jylland-Fyn, vel nok fordi det her, hvor Bispetienden senest indførtes, har spillet en større økonomisk Rolle. Saaledes giver Huitfeldt en indgaaende Skildring af de fynske Afgiftsforhold, hvis Paalidelighed underbygges af de bevarede Dokumenter. Vi hører, hvorledes en Brand i Odense Domkirke i 14. Aarhundrede skulde have foranlediget Opkrævning af et frivilligt Subsidium, der snart blev konstant, og skønt ophævet paa Dronning Margretes Initiativ genindførtes det 1439 i Form af $2\frac{1}{2}$ Ørte Præstekorn, en Præstegaardene paahvilende »Landgilde«, der afskaffedes 1540 samtidig med at Gæsteriet nedsattes, vel fordi en saadan konstant »Extraskat« netop ansaa for et af Senkatolicismens urimelige Afpresningsforsøg¹. Ligeledes optræder Subsidium i de forbitrede Kampe mellem Ribe Bisp og Domkapitel², og at Biskoppen har gennemført sine Krav, ses dels af ovennævnte Brev af 1558, dels af bevarede Stiftsregnskaber fra 17. Aarh.³, der ved Siden af Gæsteri, Cathedraticum og Regnskabspenge opfører »Subsidium eller Kirkeskat« som de Sognekirkerne paahvilende Afgifter. Det er vel en tilsvarende Eengangsydelse, som Bisp Tyge 1262 anmodede Aarhus' Stifts Præster om til Betaling af den Gæld, han havde paadraget sig i Rom⁴.

Desuden forekommer Subsidium i Ribe Oldemoders Kirkeliste (ca. 1330), hvor man dog har formodet, at det skulde dreje sig om Bøndernes Tiende afløsning Biskops-gaven. Denne kaldes dog ellers altid pensiones eller donationes, og naar man betænker, at for Exempel Odense-bispen kun kort Tid senere opnaaede at gøre en Eengangs-

gifterne i Almindelighed se Wetzer und Weltes Kirchenlex. I S. 78, og Richter: Lehrbuch des Kirchenrechts.

¹) Huitfeldt I S. 598 f., jfr. Rørdam: Kirkelove I S. 161 og 181, samt Aarvog for Odense og Assens Amter 1929 S. 584 f.

²) Jfr. Kinch: Ribe Bys Historie I S. 406 ff.

³) Ribe Bisparkiv: Stiftets Indkomster (Viborg Landsarkiv).

⁴) S.R.D. V S. 267.

ydelse permanent, kan jeg ikke se nogen tvingende Grund til at antage, at der her skulde være tale om noget andet end Bispens Fastsættelse af, hvad hver Del af Stiftet skulde udrede, naar det lykkedes ham at faa gennemtrumfet sine Extrapaalæg. Den anden i Ribe Oldemoder optrædende Afgift i Skilling Engelsk af hvert Sogn er derimod givet en Gæsteriydelse, der opregnes for hver Sysselprovst, selvfølgelig fordi disse som i Udlandet havde faaet Lokaljurisdiktionen og dermed Visitationen paa deres Hænder, jfr. Listen over Ribe Arkidiakonats Indtægter ved Reformationen¹, eller den ganske parallelle Liste over de slesvigske Provsters Visitatspenge af Kirkerne i deres Jurisdiktioner².

Tilsyneladende har man i Danmark ikke altid skelnet skarpt mellem de forskellige Former for Herlighedsafgifter, maaske fordi Bisperne tidligt fik langt vigtigere Indkomstkilder, og det kunde se ud til, at man flere Steder vel af Oppebørselshensyn havde slaaet dem sammen til een Ydelse, hvis Navn derfor som ovennævnt kunde variere fra Stift til Stift. Naar vi saaledes 1558 møder Præstegæsteri, men ikke Cathedratikum i Aarhus Stift, staaer det vel i Forbindelse med, at Stiftets Præster allerede 1251 paa eengang afløste procuraciones og cathedratikum med een aarlig Sum pr. Præst³, og netop disse to Afgifter optræder saa hyppigt jævnsides, naar for Exempel Bisper afstaaer deres Rettigheder over Sognekirker til eximerede Klostre, at jeg vil formode, at Udtrykket næsten kan opfattes som et staaende Udtryk for Bispens samlede Herlighedsret⁴.

¹) Kh. Saml. 2. R. I S. 668 f.

²) Quellensaml. VI S. 98 f. (ca. 1450), jfr. Bispens Cathedratikum S. 259 f. (1462).

³) Dipl. Dan. 2. R. I Nr. 55.

⁴) F. Ex. Dipl. Dan. 2. R. VI Nr. 178 § 16, jfr. *ibid.* VIII Nr. 451 og X Nr. 283; mens omvendt Gaven ofte betinges: *cathedratico et procuracionibus — salvis*; Dän. Bibl. VI s. 164 f., jfr. de talrige Incorporationsbreve i Dipl. Dan.

I Viborg Stift møder vi saaledes bortset fra ovennævnte Privilegiebreve uhyre sjældent cathedraticum, derimod nævnes to Gange en i det øvrige Danmark ukendt Afgift »Alterstød«, som jeg efter Sammenhængen maa formode er et lokalt Navn for Bispens Herligheds- eller Gæsteriret¹. Den her i Stiftet forekommende Deling af Gæsteriforpligtelsen mellem Præst og Kirke er ikke altid let at genfinde andetsteds, medmindre Ydelsen tilfaldt forskellige Instanser. I Lund, hvor alt tilfaldt Ærkebisp (bortset fra Studiedaler og diverse Regnskabspenge), ser man, hvor ringe Vægt der lægges paa Kirkeafgifter, mens der af Sognepræsterne kræves saavel cathedraticum, Alterhavre (jfr. Alterstød i Viborg) og Fodermarskgæsteri², medens de Stifter, der havde Sysselprovster, opretholdt en Deling med Kirkeafgifter til Sognekirkernes Forsvarer Provsten, og Præstegæsteri til Sognepræsternes Visitator Bisp. Med de mange Muligheder, der maa have været, for Stridigheder mellem Præst og Kirkeværger om Indkrævning og Anvendelse af de lokale kirkelige Afgifter, har det vel tit været følt som en Fordel at kunne have forskellig Forsvarer for de forskellige Institutioner.

Kronens Interesse for de gamle Herlighedsafgifters fortsatte Erlæggelse ser vi, da Gæsteriet 1546 indskærpedes i Vendelbo Stift, og 1554, da tre Sysselprovstier i Ribe Stift fik Paalæg om Regnskabsaflæggelse for Kirkekorn, Tiendekorn og Subsidium, mens et tilsvarende Brev af 1541 til Fyns Præster, viser os, at Taxten for deres Ydelse, bortset fra en nu ophævet Forhøjelse under Biskop Jens Andersen Beldenak, stammede fra Carl Rønnovs Tid (Biskop 1474—1501)³.

En Gennemgang af Listen over Viborg Stifts gejstlige Gæsteri har derfor ikke blot topografisk, personalhistorisk

¹) Alterstød: Dipl. Vibergense S. 51 og 101, jfr. dog Kalkar, der opfatter det som en Afgift *til* et Alter.

²) Lunds Stifts Landebok passim.

³) Rørdam: Kirkelove I S. 180, 264 og 380.

eller økonomisk Interesse, men da Herlighed er saa nært forbundet med Forsvar, Jurisdiktion og sædvanligvis med Ejendomsret, faar vi her Mulighed for at bestemme Kirkernes Status i et helt Stift, dog undtaget Købstæderne, der efter Reformationen synes at selvstændiggøre sig kirkeligt¹, ligesom ogsaa Kronen ønskede at holde dem ude fra Lensvæsenet. Muligvis gaar dog Købstædernes Særstilling tilbage til Middelalderen, saaledes var Skive kongelig Patronatskirke, 1327 fik Domkapitlet den biskoppelige Jurisdiktion og dermed Visitation og Gæsteri af Viborg Købstad, og Aalborgs tre Sognekirker indtog en Særstilling, idet Vor Frue samtidig var Klosterkirke, de to andre under Kronens Patronat².

I Stiftets 16 Herreder nævner Listen 205 Landsby- og Klosterkirker, hvoraf een, Gug (Fleskum H.), var nedlagt, en Skæbne, der i den følgende Tid ramte Gretttrup (Salling Nørre H.), Svingelbjærg (Gislum H.), Aale (Slet H.), Foulum (Sønderlyng H.), Torup og Brandstrup (Middelsom H.), samt Tordrup (Fleskum H.), mens Borris (Fjends H.) stadig eksisterer som Sogn, skønt Kirken ved Klemmebrevet 1555 befaledes nedbrudt. 12 af Kirkerne siges dog at være fritaget for Betaling, og hertil maa vi lægge 15 ellers kendte Landsbykirker, der slet ikke nævnes i Regnskabet.

Blandt samtlige gejstlige Ordner havde ingen kæmpet stærkere for at opnaa den størst mulige Exemption fra den biskoppelige Myndighed end Cistercienserne³. I Vitskøls Privilegier ser vi da ogsaa Bisper overdrage Klosteret Jurisdiktion med al Sogne- og Bisperet af dets inkorporerede Sognekirker⁴. Følgelig nævner Listen hverken selve Klosterkirken eller Strandby Kirke (Gislum H.), hvor Ordenen holdt Vikar, og dets fem Kirker i Slet H. siges udtrykkeligt at være fritagne. Endvidere mangler Rinds Her-

¹) Kh. Saml. 2. R. VI S. 247 f.

²) Viborg: Pontoppidan: Ann. Ecc. II S. 133—4; Aalborg: Suhm, Nye Saml. I S. 159.

³) Jfr. Hal Koch: H. T. 10. R. III S. 519 f.

⁴) Dän. Bibl. VI S. 160 f.

reds yngste Kirke Testrup, vel fordi denne oprindeligt var opført til Brug for det 1432 stiftede Hospital smstds. og først siden (efter Reformationen?) fik almindelige Sogne-rettigheder¹.

Skønt Birgittinerordenen normalt stod under Bispens Tilsyn, var Mariager Klosters Kirker heller ikke afgifts-pligtige, men dette sikkert kun fordi Klosteret for hver enkelt af sine Kirker havde tilmageskiftet sig Afgiften. Hornbæk (Sønderlyng H.) stod oprindeligt under Kongens Patronat og var da udtrykkelig pligtig til at yde cathedra-ticum, Als (Hindsted H.) og Mov (Fleskum H.) synes tidligere at have hørt under Glenstrup, der som Benediktiner-kloster næppe var fritaget². I alt Fald var Stiftets to Benediktinernonneklostre Sebber og Ørslev givet under Bispens Opsyn³, og at de 1545 ikke opføres som betalende skyldes vel, at de siden Reformationen havde været adelige Pante-len⁴. For Augustinerordenen gælder det, at den mindre er et Munke- end et Kannikesamfund oprettet omkring en almindelig Sognekirke⁵, og naar af denne Ordens to Klostre derfor alene Grinderslev nævnes, skyldes det vel, at Augu-stinerdomkapitlet allerede i 12. Aarh. havde overtaget Til-synet og dermed Gæsteriet af Asmild Nonnekloster⁶; men ogsaa dette var, som nævnt i Listen, blevet en fri Forle-ning⁷.

At hverken Vokslev eller Sønderholm-Frejlev (Hornum H.) skal betale, begrundes Listen med, at de var under henholdsvis Kongens og Store-Restrups Ejer Gabriel Gyl-denstiernes Patronat. Under Vokslev laa det unævnte Kapel i Nibe, der først med Fiskerlejets Vækst fik Rang

¹) Rind Herreds Krønike (Saml. jy. H. og T. 1. R. I S. 348).

²) Æ. A. Reg. II 378, V 707, 708, 724 (Hornbæk), II 224, V 727—9 (Als og Mov).

³) Æ. A. Reg. II 334 (Sebber), II 227—8 (Ørslev).

⁴) Erslev: Len og Lensmænd i 16. Aarh. S. 156—58.

⁵) Zeitschr. der Savigny-Stiftung, kan. Abt. Nr. 14, S. 161.

⁶) Thorkelins Dipl. I S. 23 og 61.

⁷) Erslev: Len og Lensmænd, S. 156—8.

af Sognekirke. Forøvrigt nævner allerede Kong Valdemars Jordebog Krongods i Vokslev, hvorfor Patronatsretten maaske gaar tilbage til Kirkens Grundlæggelse, mens den for Sønderholm-Frejlevs Vedkommende i hvert Fald synes ældre end 1400. Naar Skern—Vester-Velling Kirker overhovedet ikke er opført i Listen, er Aarsagen vel den, at det er lykkedes Skerngaards Ejere at hævde deres 1453 bestridte Patronatsrettigheder. Det synes et Led i Bispernes Politik at indskrænke de verdslige Patronaters Omfang, saaledes søgtes 1477 Sønderholm—Frejlev underlagt Bispem, og at denne fik cathedraticum af de kongelige Kirker er ganske klart¹, saa den Frihed, disse Kirker 1545 nød, er vel ikke af ældre Dato end Frederik I's Tid, da Viborgbispem netop havde store Vanskeligheder med at faa sine retmæssige Afgifter². I Hindsted Herred savnes desuden Astrup Kirke, maaske fordi Axel Juul 1541 fik Brev paa dens Indtægter med Forsvar og Værgemaal, saa længe han forbedrede dens Bygning³.

Tilbage bliver 6 unævnte Kirker: Fur (Harre H.), Lime (Rødding H.), Lundø (Fjends H.), Nørholm (Hornum H.), Storvorde og Sejlflod (Fleskum H.), der alle hørte under Domkapitlet, og det kan tænkes, at Læsø mangler af samme Grund, omend Tidspunktet for Øens endelige Overførelse fra Børglum til Viborg Stift ikke kendes. Tidligere havde Kapitlet ogsaa Kirken i Fredbjærg, der var nedlagt paa ukendt Tid i Middelalderen, og i Helstrup, hvilken Kirke allerede før Reformationen med Grensten var annekteret Øster-Velling⁴. Maaske har Kapitlet afhændet sin Ret, men

¹) Sønderholm—Frejlev: Rep. II 4061,62 og 63. Skern—Vester-Velling: Dipl. Vibergense S. 348 f. 1524 omtaler et Kongebrev udtrykkeligt Vokslevs cathedraticum-Ydelse (Fr. I's Reg. S. 62), mens Vilsted 1526 siges at være fri for subsidium (do. S. 95). Jfr. at det 1681 indskræpes paa Fyn, at Patronater skal yde cathedraticum, med mindre de kan bevise særlig Fritagelse. Rørdam: Kirkelove III S. 530.

²) Jfr. Kh. Saml. 3. R. II S. 674 f.

³) Da. Kancellireg. S. 212—13.

⁴) Bull. Dan. 106, Fr. I's Reg. S. 450.

efter kanonisk Ret vilde et Patronat altid ophøre, saafremt det annekteredes en Kirke uden Særrettigheder.

Summen af de 193 betalende Kirkers Afgifter var 549 mk. 12 β, et Tal, der kun var ringe Variation undergivet, efter Extrakter for Lensregnskabets andre Aar var den 1541 og 42 543 mk. 4 β, 1543 541 mk. 4 β, 1544 550 mk. 12 β og 1546 547 mk. 4 β.

Udfor adskillige Enkeltposter i Regnskabet findes et »rt«, maaske Forkortelse for »restat«, idet flere af de med »rt« opførte Kirker og Præster genfindes i et Restanceregister fra 1544. Dog er de med »rt« forsynede Poster 1545 medregnet i Slutsummen, der i Extraktregnskaberne de øvrige Aar direkte indgaar i Indtægtsregnskabet. Hvorledes dette »rt« skal forstaaes, tør jeg ikke afgøre; men det ser ud til, at der for adskillige af de saaledes udpegede Kirker kunde være Grunde til at undlade Betaling, som naar der ved Gammelstrup (Fjends H.) nævnes, at Mogens Jostsen Skovgaard har beholdt den, vel fordi han som Ejer af Sognets eneste Hovedgaard har hævdet visse Patronatsrettigheder; for Visborg Kirke (Hindsted H.) synes det samme at være Tilfældet, idet 1544-Registret skriver »tiill Enuold Jensen« (Seefeld) til Visborggaard, hvis Ejer 1464 stredes med Bispen om tre Kirker i Herredet¹. Taarup Kirke (Fjends H.) fik Taarupgaards Ejer 1422 Patronat til, og Foulum og Vinge var med Tjele Kirke (Nørlyng H.) 1526 Genstand for Strid mellem Tjele Hovedgaards Ejer og en Aarhuskannik, mens Grinderslev 1542 var blevet forlenet til Niels Juel².

Det vilde være rimeligst at antage, at Grundlaget for Afgiftens Paaligning var de enkelte Kirkers økonomiske Forhold³. Men en nærmere Gennemgang af de enkelte

¹) Æ. A. Reg. III S. 49.

²) Taarup: do. II S. 225. Foulum: Kh. Saml. 3. R. II S. 677. Grinderslev: Erslev: Len og Lensmænd S. 156.

³) Jfr. de saakaldte Ulrik Stygges Aarhusstatuter § 21 (Visitorator faar en Skilling pr. Marks Taxation). Thorkelin: Kirkelove S. 59.

Beløb viser tydeligt, at Listen ikke tager Hensyn til Forholdene i Stiftet under eet. Hvert Herred udgør nemlig en Enhed med sin Normaltaxt og med ret smaa Afgivelser fra Gennemsnittet, og der er en udtalt Modsætning mellem de fire smaa Sallingherreder paa den ene Side og Resten af Stiftet paa den anden, idet Sallingkirkernes Afgifter praktisk talt alle er fra 4 til 6 mk. (knap 5 mk. i Gennemsnit), Fjends Herred indtager en Mellemstilling med ca. 3 mk., og Resten af Stiftet har som det normale Afgifter omkring 2 mk. Alene Gislum Herred har en Standardtaxt, 2 mk. 2 β af hver Kirke, det eneste Tilfælde, hvor der forekommer Brøker mindre end $\frac{1}{2}$ mk., hvilket formodentligt skyldes, at Afgiften fra først af har været paalignet Herredet under eet¹. At Taxterne derimod indenfor det enkelte Herred oprindeligt har kunnet tage Hensyn til Kirkernes Rigdom er sandsynligt, for Exempel ses det, at de 7 efter Reformationen nedlagte Kirker, hvis Afgifter vi kender, alle taxeres til det i vedkommende Herred lavest forekommende Beløb. Maaske hænger den højere Beskatning af Salling sammen med, at Sysselprovstiet her eksisterede ca. 100 Aar efter, at de andre Provstier var nedlagte².

Listen over Præstegæsteriet opregner 75 Navne, hvilket dog langt fra kan omfatte samtlige Landsbypræster i 1545; Aarsagen til det lave Tal er først og fremmest, at de førnævnte fritagne Kirker normalt ogsaa havde fritagne Præster, saaledes mangler ikke blot Præsterne ved Vitskøls egne Kirker, men ogsaa for Resten af Slet Herred, da Klosteret, som almindeligt lige efter Reformationen, forsynede hele Omegnen med Præster³. Ligeledes mangler Præsterne ved de verdslige Patronatskirker, og endelig har der selvfølgelig været et vist Antal Vakancer, som for Exempel i Blære-Ejdrup (Aars H.)⁴.

¹) Ibid. § 72: (Cathedraticum indbetales gennem Provsterne). S. 78.

²) Skivebogen 1934 S. 105 f.

³) Rørdam: Kirløve I S. 440—41, II Register: Klostersogne paa Landet.

⁴) Dipl. Viberg. S. 234 f.

Syv Præster nævnes uden Afgift, fortrinsvis Kapitlets og Klosters Kapellaner, mens Provsterne ses at have betalt fuldt ud, hvad der ikke altid var Tilfældet andetsteds¹; og at Gæsteriet egentlig var en paa Præstegaarden hvilende Afgift ses af, at Præsterne i Dollerup og Brandstrup fritages, da de ikke havde en saadan. Ogsaa her er 1544-Listen et vigtigt Supplement, hvorfor dens Oplysninger trykkes i Noterne.

De 68 med Afgifter opførte Præster skulde yde 373 mk., og modsat Kirkegæsteriet gør der sig her en mærkbar Stigning gældende, 1541 og 42 atter samme Sum: 342 $\frac{1}{2}$ mk., 1543 341 $\frac{1}{2}$ mk., 1544 374 mk. og 1546 377 mk. Maaske skyldes Stigningen, at man nu var ved at raade Bod paa en midlertidig Præstemangel, og at Forholdene var ved at stabiliseres; men Kronens ovennævnte Interesse for Gæstriafgifterne gav sig ogsaa Udslag i Forsøg paa at udvide deres Omfang og indskrænke Antallet af fritagne, saavel verdslige Patronater som gamle Klosterbesiddelser².

Ogsaa i Modsætning til Kirkegæsteriet viser de enkelte Beløb større Ensartethed, idet den normale Afgift for en Sognepræst i hele Stiftet var 6 mk. (47 Præster), i 16 Tilfælde dog kun 5 mk., mens alene 5 Præster ydede mindre. Og af disse tituleres to med henholdsvis 4 og 2 mk.s Afgift Kapellan, en anden 2 mk.s Afgift betales af Svend i Bislev, et Sogn der ellers baade før og efter Reformationen synes at have været annekeret Veggerby, hvorfor han maaske ogsaa kan opfattes som Kapellan. Foulum—Tjele—SønderVinge havde som ovennævnt før Reformationen hørt under en Kannik, maaske slap Præsten med 4 mk., fordi han oprindeligt havde været dennes Vikar? Endelig betalte Øster-Hornumpræsten den ellers ikke forekommende Afgift af 3 mk.³.

¹) Fussing: Stiernholm Len S. 27, Falkmann S. 53, Rørdam: Kirkelove II S. 143.

²) Rørdam: Kirkelove, II S. 135 (1569), S. 302 (1579), III S. 530 (1681).

³) Jfr. Aarhus Stift 1558, hvor et Omraade med nu nogle og trediv

Det fremgaar af Præstelisten, at vi allerede 1545 finder samme Hovedsogne som sidenhen, Klemmebrevet 1555 medførte kun beskedne Ændringer for Viborg Stift, og det forekommer mig derfor sandsynligst at antage, at ogsaa Annekserne stort set fordelte sig som senere. Det er mit Haab i nær Fremtid at kunne paavise, at Flersognspastoratet ikke er en reformatorisk Nødforanstaltning, men at vi, hvor Kilderne tillader det, næsten overalt i Viborg Stift finder samme Annekteringsforhold før som efter 1536.

Her epther følger opbøringhe paa alle kierkens orlige gestedings pendinge vdj Wyborig stigt¹:

Sallingh		Nafftrup kiercke	4 mc. rt.
	Harreherridtt ²	Presteris gesterij wdj samme herridtt	
Hierck kiercke	6 mc.	Her Thames [Si-	
Harre kiercke	4 mc.	mensen] y Hierck	6 mc.
Seby kiercke	4 mc. rt.	Her Niels y Nafftrup	5 mc.
Durup kiercke	4 mc. rt.	Her Christiern y	
Tuorning kiercke	6 mc. rt.	Rosløff	6 mc.
Aastedtt kiercke	6 mc.	Her Christiern y	
Tønneringh kiercke	4 mc.	Durup	6 mc.
Wile kiercke	3 $\frac{1}{2}$ mc.	summa lateris	68 $\frac{1}{2}$ mc.
Rosløff kiercke	4 mc.		

Præster betalte 122 $\frac{1}{2}$ mk. i Gæsteri, maaske opr. 4 mk. pr. Præst, mens 17 Kirker ydede 33 $\frac{1}{2}$ mk. Regnskabspenge, vel 2 mk. pr. Kirke (Rørdam: Kirkelove I S. 541 f.).

¹) Gæsterilisten er bogstavret gengivet med Opløsning af Forkortelser. Da Præsterne som Regel kun benævnes ved Fornavn, er Efternavne, hvor de kendes, tilføjet i skarp Parentes. Kilden er normalt Wiberg, Dipl. Viberg. eller Præstelisten 1568 (Kh. Saml. 3. R. V S. 512 f.), dog med Forbehold, at samme Fornavn kan dække over forskellige. I Fodnoterne er dels anført Oplysningerne fra Restanceregistret 1544, dels nævnt de Sogne og Præster, som Listen af de i Indledningen anførte Grunde udelader.

²) Fur tilhørte Domkapitlet; 1536 hed Præsten Christen Nielsen (Kh. Saml. 2. R. V S. 571).

Norreherridtt ¹		Henborig kiercke	4 mc.
Jebierig kiercke	4 mc.	Wolling kiercke	4 mc.
Grønning kiercke	5 mc.		
Lyby kiercke	6 mc. rt.	Presteris gesterij vdj samme	
Ryberig kiercke	6 mc. rt.	herridtt	
Selde kiercke	6 mc. rt.	Her Jacob [Jensen	
Jungit kiercke	4 mc.	Libbert] y Odens	6 mc.
Thisse kiercke	6 mc. rt.	Her Jens [Mikkelsen]	
Grettrup kiercke	4 mc. rt.	y Hem ⁴	6 mc.
[Grinderslev] Closter		Her Lauris [Nielsen]	
kiercke ²	6 mc. rt.	y Brøndum	6 mc.
		summa lateris	61 mc.
Presteris gestenings pen-			
dinge y samme herridtt			
Her Seueren [Niel-		Røødingherridtt ⁵	
sen] y Selde	6 mc.	Røding kiercke	6 mc.
Her Kild y Jebierig	6 mc.	Kreyberg kiercke	6 mc.
Her Peder [Thome-		Lem kiercke	6 mc.
sen] y Grettrup	6 mc.	Weyby kiercke	4 mc.
Her Peder [Sav-		Hosum kiercke	4 mc.
strup] j Jungit	6 mk.	Ramsing kiercke	6 mc.
Her Oluff y [Grin-		Balling kiercke	6 mc.
derslev] Closter	6 mc.		
summa lateris	77 mc.	Presteris gesterij vdj samme	
		herridtt	
Henborig herridtt		Her Christiern [Bygsen]	
Resenn kiercke ³	1 1/2 mc.	y Hosom	6 mc.
Daalby kiercke	6 mc.	Her Lauris [Christen-	
Hem kiercke	6 mc.	sen Rytter] y Weyby	6 mc.
Huidberig kiercke	6 mc.	Her Anders y Rødingh	6 mc.
Brøndum kiercke	6 mc.	Her Anders [Christen-	
Otting kiercke	3 1/2 mc.	sen] y Balling	6 mc.
Odens kiercke	6 mc.	summa lateris	62 mc.

¹) 1544 nævnes: Lyby kirche 6 mc., Gryndersløff closter kircke 6 mc., haffuer Niels Kieldsen [Juel]; her Oluf i Gryndersløff 6 mc.

²) Kaldes »Closter sogenn« allerede ca. 1470 (Æ. II 357).

³) Resen var Anneks til Skive, 1542 var Mads Dagbjærg Sognepræst (Dipl. Vbg. S. 229).

⁴) Var Præst før Reformationen og i 1555; mon identisk med Jens Juel, Præst smstds. 1559 og efter Wiberg i 1584?

⁵) Lime tilhørte Domkapitlet; 1549 hed Præsten Eske Bonde (Dipl. Vbg. S. 272).

Rintzherridtt¹

Giested kiercke	2 mc.
Vlbierig kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Vesterbølle kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Fieldziø kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Østerbølle kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Lostrup kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Skals kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Semidsted kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Tostrup kiercke	3 ¹ / ₂ mc. ²
Roum kiercke	2 mc.
Kleytrup kiercke	2 mc.
Biergraff kiercke	2 mc.
Hersom kiercke	2 mc.
Huam kiercke	2 mc.
Huilsom kiercke	2 mc.
Løndrup kiercke	2 mc.

Presteris gesterij y samme herridtt

Her Ib [Pedersen Bigum] y Ewildrup ³	6 mc.
Her Peder [Jacobsen Brasen] y Giested	6 mc.
Her Anders [Ibsen Brasen] y Wuld- bierig	6 mc.
Her Ib [Sort] y Lo- strup	6 mc.
Her Mauris [Jensen] y Tostrup	5 mc.
Her Jens y Hersom	6 mc.

Her Christiern [Christensen?] y Bølle 5 mc.
summa lateris 76 mc.[1]

Gyslomherridtt⁴

Wlese kiercke	2 mc. 2 β
Foulom kiercke	2 mc. 2 β
Alstrup kiercke	2 mc. 2 β
Luns kiercke	2 mc. 2 β
Wonsold kiercke	2 mc. 2 β
Farsjø kiercke	2 mc. 2 β
Suinggelberie kie:	2 mc. 2 β
Stienild kiercke	2 mc. 2 β
Grøndrup kier:	2 mc. 2 β
Rørbeck kiercke	2 mc. 2 β
Durup kiercke	2 mc. 2 β
Gyslom kiercke	2 mc. 2 β
Tysted kiercke	2 mc. 2 β
Bindrup kiercke	2 mc. 2 β

Presteris giesterij wdj samme herridtt

Her Jens [Nielsen] y Durup	5 mc.
Her Lauris [Eriksen] y Tistedtt	5 mc.
Mester Anders [Grønning] y Farsø	5 mc.
Her Ib y Luns ⁵	5 mc.
Her Willom [Pedersen Brasen?] y Vullese	5 mc.
summa lateris 54 ¹ / ₂ mc. 4 β	

1) Testrup Kirke var knyttet til Hospitalet smstds. Præsten synes normalt at være Sognepræst til Gislum; 1568 hed han dog Niels Mikelsen, mens Mathias Sørensen sad i Gislum.

2) Maaske rettet til 2¹/₂ mc., hvorved summa kommer til at stemme?

3) Præstegaard for Simsted Sogn.

4) Strandby tilhørte Vitskøl Kloster, der skulde holde Vikar. 1568 hed denne Knud Nielsen.

5) Kaldes 21. Aug. 1544 Jon Brasen (Dipl. Vbg. S. 240).

Aarsherridtt ¹		Nesborig kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Aars kiercke	3 mc.	Oudrup kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Brorstrup kiercke	3 mc.	Gunderstedtt kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Harsloff kiercke	3 mc.	Lundby kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Schiuum kiercke	3 mc.	Astrup kiercke	2 mc.
Eydrup kiercke	3 mc.		
Blere kiercke	3 mc.	Thesse epher ^{ne} kiercker li-	
Haffbro kiercke	3 mc.	ger tiill Wiskildtt closter, som	
Wlstrup kiercke	2 ¹ / ₂ mc.	ere	
Huornum kiercke	2 ¹ / ₂ mc.	Aale kiercke	} giffuer } jngenn } gesterij } .
Flesborig kiercke	2 ¹ / ₂ mc.	Malle kiercke	
Høllebergh kiercke	3 mc.	Kornum kiercke	
Raffnkiede kiercke	3 mc.	Løgstedtt kier:	
Giffuer kiercke	2 mc.	oc Farstrup kie:	
Presteris gesterij vdj samme		Tiill alle for ^{ne} kiercker wdj	
herridtt		Sletherridtt holdis prester aff	
Her Peder [Pedersen		Wiskildtt closter, och Seber	
Stub] y Aars	6 mc.	closter som her Christiern	
Her Mattis [Skytte]		Fris haffuer.	
y Smordrup ²	6 mc.	summa lateris 19 mk.	
Her Seueren [Lau-			
ridsen] y Hornum	6 mc.	Huornumherridtt ⁴	
Her Niels [Laurid-		Bysleff kiercke	3 mc.
sen i] Wlstrup, rt.		Weggerby kiercke	3 mc.
decem annos	5 mc.	Suldrup kiercke	
summa lateris	59 ¹ / ₂ mc.	rt. duobus an-	
		nis	1 ¹ / ₂ mc. rt.
Sletherridtt ³		Ordestrup kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Wdstedtt kiercke	2 mc.	Graffløff kiercke	2 mc.
Wndbless kiercke	2 ¹ / ₂ mc.	Budrup kiercke	2 mc.
Sellingh kiercke	2 ¹ / ₂ mc.	Hor[n]um kiercke	3 mc.
		Suenstrup kiercke	3 mc.

¹) Blære-Ejdrup var vakant, da Præsten Christen Lauridsen 19. Sept. 1543 blev dømt fra sit Embede for papistisk Lære (Dipl. Vbg. 234). Det nuværende Overlade-Sogn laa direkte under Vitskøl Kloster; Kapellanen hed 1544 Niels Pedersen.

²) Præstegaard for Brorstrup Sogn.

³) 1568 hed Præsterne: Jens Hemand i (Sjarp-)Salling, Provst, Jacob Jensen i Vilsted, Jørgen Madsen i Farstrup, Svend Madsen i Sebbler Kloster, Jacob Jensen i Malle, Niels Simensen i Kornum.

⁴) Nørholm tilhørte Domkapitlet. 1568 hed Præsten Kristen Libbert. 1544 nævnes: Suldrup kircke 1¹/₂ mc.

Søndrup kiercke	3 mc.	Ørum kiercke	3 mc.
Elitzhiff kiercke	2 mc.	Tiell kiercke	2 mc.
Voxløff kiercke est regale beneficium ¹		Wingi kiercke	2 mc. rt.
Sønderholm oc Freyløff haf- fuer Gabriell Gyldenstiernn frij ² .		Weyrom kiercke	2 mc.
		Taarup kiercke ⁵	2 mc.
		Lestenn kiercke	2 mc.
		Nørbeg kiercke	2 mc.

Presteris gesterij vdhi sam-
me herridtt

Her Christiern [Poul- sen] y Budrup	6 mc.
Her Jens [Boreh] y Elitzhiff	6 mc.
Her Trud y Søndrup	6 mc.
Her Eske [Ibsen] y Hornum	3 mc.
Her Hans y Kiercke- torp ³	6 mc.
Her Suend y Bysløff	2 mc.
summa lateris	54 mc.

Sønderliøgherridtt⁴

Hamershøgh kiercke	2½ mc.
Korning kiercke	2 mc.
Vorningh kiercke	3 mc.
Sønderbeg kiercke	2½ mc.
Tanum kiercke	3 mc.
Biergraff kiercke	3 mc.
Aallom kiercke	3 mc.
Føulom kiercke	2 mc. rt.
Wiskom kiercke	2 mc.

Presteris gesterij wdj samme
herridtt

Her Peder [Blik] y Begh	6 mc.
Her Jens [Ravn] y Ørum	6 mc.
Her Mattis Hege- lundtt [i Vorning]	6 mc. rt.
Her Ib y Taptrup ⁶	6 mc. rt.
Her Lauris y Bier- graff capellann	4 mc.
Her Jens Stigsen y Føylom	4 mc.
Her Mechell capel- lan y Thanom	2 mc.
summa lateris	72 mc.

Medelsomherridtt⁷

Helstrup kiercke	2 mc.
Grendsten kiercke	2 mc.
Øster Welling kier:	2 mc.
Longaa kiercke	2½ mc.
Taarup kiercke	2 mc.
Winghy kiercke	2½ mc.

¹) Herunder laa Kapellet i Nibe. 1568 hed Præsten Anders Brun.

²) 1529 hed Præsten Hans (Kh. Saml. 3. R. II S. 677).

³) Her boede Sognepræsten i Veggerby Sogn.

⁴) 1544 nævnes: Her Matz Heggelundh 6 mc.; Her Ib i Taptrup 3 mc. Hornbæk laa under Mariager Kloster; Skjærngaard havde Patronatsret til Skjern Kirke (Dipl. Vbg. 348).

⁵) = Tapdrup.

⁶) Tapdrup og Asmild Sogne lagdes 7. febr. 1545 til Viborg Graa-
brødrekirke, hvis Sognepræst hed Ib Poulsen (jfr. D. Mag. 4. R. I 54).

⁷) Vester Velling havde Skjærngaard Patronatsret til (Dipl. Vbg. 348), 1526 hed Præsten Willom, 1568 Jacob Steffensen.

Hiort Hiede kiercke	2 ¹ / ₂ mc.	Smollrup kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Liee kiercke	2 ¹ / ₂ mc.	Resenn kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Hermend kiercke	2 mc.	Taarup kiercke	3 mc. rt.
Beringh kiercke	2 mc.	Kuolss kiercke	3 mc.
Mammen kiercke	2 mc.	Wroffue kiercke	3 mc.
Windom kiercke	2 mc.	Ørum kiercke	3 mc.
Brandstrup kiercke	2 mc.	Wredsted kie[r]cke	3 mc.
Winckell kiercke	2 ¹ / ₂ mc.	Koberop kiercke	3 mc.
Rindtt kiercke	2 mc.	Domerby kiercke	2 mc.
		Boritz kiercke	2 mc.
Presteris gesterij wdj samme herridtt etc.		Tiill Mogens Iostsen: Gamelstrup kiercke rt. duobus annis	2 mc. rt.
Her Peder [Nielsen] y Longo	6 mc.	Fellingberig kiercke	3 mc.
Her Jens [Lassen] y Hiermendtt	6 mc.	Presteris gesterij y samme herridtt	
Her Kild [Stair] y Beringh	5 mc.	Her Oluff Bonde prouist ³	6 mc.
Her Jost [Lauridsen Ranch] y Winckell	5 mc.	Her Christiern [Nielsen] y Wroffue	6 mc.
Her Peder [Jensen] y Welling	6 mc.	Her Jb y Wredstedtt	5 mc.
Her Niels [Lauridsen Høg?] y Brandstrup haffuer icke prestegaardt. Ther for ere kommet tiill stighet thet gotz y Frere etc. ¹ .		Her Seuren [Ibsen eller Jensen?] y Hiøgsløff	6 mk.
summa lateris 60 ¹ / ₂ mc.		Her Jens [Lauridsen?] y Ørum	5 mk.
Fiendtzherridtt ²		Her Christiern [Nielsen] y Dalgaardtt ⁴	5 mc.
Hiøgsløff kiercke	3 mc.	summa lateris 77 ¹ / ₂ mc.	
Mønstedtt kiercke	3 mc.	Fleskomherridtt ⁵	
Dagbierig kiercke	3 mc.	Gunderstrup kiercke	3 mc.
Fløø kiercke	3 ¹ / ₂ mc.		

¹) Dipl. Vbg. S. 209.

²) Lundø laa under Domkapitlet. Ørlev laa under Augustinerklosteret smstds.; 1543 hed Præsten Mikkel Christensen. Der synes at mangle en Præst for Kobberup-Feldingbjærg. 1544 Ib i Roggellhede 6 mc. (= Røgild i Kobberup S.). 1544 nævnes: Torup kircke 2 mc.; Domerby kircke 2 mc.

³) Efter Wiberg Præst i Dagbjerg.

⁴) Præstegaard for Taarup Sogn.

⁵) Mov laa under Mariager Kloster, Stor-Vorde og Sejlflod under

Taard[r]up kiercke	1 $\frac{1}{2}$ mc.	Frer kiercke	2 $\frac{1}{2}$ mc.
Nølingh kiercke	3 $\frac{1}{2}$ mc.	Skjørpingh kiercke	2 $\frac{1}{2}$ mc.
Ramdrup kiercke	2 mc.	Taarup kiercke	2 mc.
Gudingh kiercke	3 mc.	Sem kiercke	1 $\frac{1}{2}$ mc.
	$\frac{1}{2}$ mc.	Brøndom kiercke	2 $\frac{1}{2}$ mc.
	rt.	Skibstedtt kiercke	2 $\frac{1}{2}$ mc.
Sønder Tranders kiercke	3 mc.	Liøngby kiercke	2 mc.
	rt. $\frac{1}{2}$	Sønderkongsløff	2 mc.
Nør Tranders kierc:	3 mc.	Nørkongsløff	2 $\frac{1}{2}$ mc.
Dale kiercke	2 mc.	Komdrup kiercke	1 $\frac{1}{2}$ mc.
Welsted kiercke	1 $\frac{1}{2}$ mc.	Solberigh	2 $\frac{1}{2}$ mc.
Fersløff kiercke	3 mc.	Bellom kiercke	3 mc.
Lylle Vorde kiercke	2 $\frac{1}{2}$ mc.		
Klarup kiercke	2 mc.	Presteris gesterij wdj samme samme herridtt etc.	
Gugh kiercke ere førdtt tiill Aalborig huss.		Her Jens [Nielsen?] y Skjørpingh	6 mc.
		Her Ib [Lauridsen] y Skibstedtt	6 mc.
Presteris gesterij wdj samme herridtt		Her Christiern [Oluf- sen] y Konngsløff	6 mc.
Her Peder y Gundrup	6 mc.	Her Pouill [Jen- sen] y Brøndomm	6 mc.
Her Lauris y Clarup	6 mc.	summa lateris	55 $\frac{1}{2}$ mc.
Her Hans y Fersløff	6 mc.		
Her Christiern y Tranders	6 mc.	Hindstedtt herridtt ²	
Her Jens [Poulsen] y Worde ere capit- tels capellann		Erden kiercke	2 mc.
Her Jacob y Gudinh ghe ere capellan tiill Gudinglund		Rostrup kiercke	3 mc.
summa lateris	54 mc.	Wibbestrup kiercke	2 mc.
		Offue kiercke	3 mc.
Hellomherridtt ¹		Hørby kiercke	2 mc.
Blendstrup kiercke	3 mc.	Ølss kiercke	2 mc.
Gierden kiercke	1 $\frac{1}{2}$ mc.	Walssgaardt k:	2 mc.
		Roldtt kiercke	1 $\frac{1}{2}$ mc.
		Skiellom kiercke	2 mc.
		Wiue kiercke	3 mc.
		Døstrup kiercke	1 $\frac{1}{2}$ mc.

Domkapitlet. 1550 afsattes Præsten Oluf i Mov for Trolddom (Dipl. Vbg. 276). 1544 nævnes: Søndertranders kircke 1 $\frac{1}{2}$ mc.

¹) Der synes at mangle en Præst for Gjerding-Blendstrup, 1536 hed han Jens Sørensen (Gjerding: Hellum H. S. 110).

²) Astrup Sogn mangler (Jfr. S. 9). I Als Sogn nævnes Christen

Weysborigh kiercke	2 mc. rt.	Fiskbeck kiercke	2 mc.
Alss kiercke ligger		Wamenn kiercke	3 mc.
tiill Mariager clo-		Bygom kiercke	2 mc.
ster		Dollerup kiercke	2 mc.
Presteris gesterij vdj samme		Romlundtt kiercke	2 mc.
herridtt		Lyndom kiercke	2 mc.
Her Pallj y Skiellom	6 mc.	Fyndrup kiercke	2 ¹ / ₂ mc.
Her Seueren [Jen-		Assmild kiercke haff-	
sen] y Ølss	5 mc.	uer byschop Styggy	
Her Mauris } ere her Cri-		Presteris gesterij wdj samme	
y Wiffue } stiern Frisis		herridtt	
och her Niels } capellann		Her Peder Iuell y	
y Ougaardtt }		Romlundtt	6 mc.
summa lateris	37 mc.	Her Seuerenn y Wa-	
		menn	5 mc.
Nørliøgherridtt		Her Thames Orum y	
Rødingh kiercke	3 mc.	Dollerup haffuer	
Pederstrup kiercke	2 mc.	icke prestegaardt	
Raffuenstrup kiercke	2 mc.	Her Jens Nielsen giff-	
Løffuill kiercke	2 mc.	uer ingen gesterij ¹	
Worde kiercke	3 mc.	summa lateris	38 ¹ / ₂ mc.

Stefansen 1537—53 (Wiberg) og 1568. 1544 nævnes: Visborigh kircke til Jenuoldt Iensen 2 mc.; her Seueren i Roldt 5 mc. (mon identisk med Præsten i Øls?).

¹) 1535 hed Præsten i Rødding Jens Nielsen (Kh. Saml. 2. R. V S. 581).

Køgepræsten Oluf Bentsen og hans hustru.

Af Hans H. Fussing (†).

I 1600tallets første halvdel hørte Køge til de større og mere driftige sjællandske købstæder, således som de mange bevarede store bindingsværksbygninger og det rige udstyr av epitafier og ligsten i St. Nicolai kirke endnu vidner om, men det var dog en ret lille by på vel halvandet tusinde indbyggere. Dette lille samfund rystedes indenfor et så snævert tidsrum som tredive år av tre opsigtvækkende begivenheder. I 1612—1613 huserede Køge Huskors¹, og 1634 blev det avsløret, at byfogeden Mads Ravn havde ladet sin datter forgive, så hun døde². Medens disse to sager var av et sådant omfang, at de vakte opsigt langt ud over den lille bys grænser, har den i det følgende behandlede sag nok mest sat sindene i bevægelse indenfor Køges egne mure, men den rummer en sådan tragedie, at den nok kan have interesse også for en videre kreds. Den er kun nævnt kort i litteraturen en enkelt gang, men dens personer og forløb er ikke blevet behandlet fyldigere.

Oluf Bentsen er formentlig født ca. 1600 i Landskrone, men han blev student fra Roskilde skole i 1620³. Da embedet som nederste kapellan ved Vor Frue kirke i København i 1624 blev ledigt, hørte repræsentanter for konsistorium en vis Baltazar prædike, idet han og Oluf Bentsen d. 6. marts havde fået bevilling til at lade sig høre, og kon-

¹) Johan Brunsmann: Køge huskors. Udg. Anders Bæksted. 1953. — Fra Københavns amt. 1951.

²) Dansk biografisk Leksikon. — Bering Liisberg: Mads Ravn og andre Fortællinger. 1902.

³) Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon.

sistorium synes at have været tilbøjelig til at kalde Baltazar, men så greb fru *Barbara Wittrup*, der var gift med lensmanden på Københavns slot *Christen Friis* til Kragerup, ind til fordel for Oluf Bentsen, som konsistorium besluttede også at høre og befordre, hvis han var dygtig. Dette meddeltes sognepræsten mag. *Jacob Hasebart*, der svarede, at da det var ham pålagt at tilkendegive, hvis han vidste noget om en ansøger, der kunne forhindre hans kaldelse, bad han sig fritaget for at få Oluf Bentsen som kapellan, fordi rygten sagde om ham, at han var av en ret uforskammet karakter og i besiddelse av en rivende tungefærdighed. Dette lovede rector magnificus at referere til hove, men hvis »de ikke da vilde lade sig sige«, skulle Oluf Bentsen høres og kaldes efter professorernes tidligere billigelse. Fru *Barbara Wittrup* meddelte nu, at hun ikke ville befatte sig med kapellaniet, men efter at Oluf Bentsen var blevet hørt d. 14. marts, diskuteredes hans kandidatur av konsistorium, og man var enige om, at han havde gaverne, og hans indflydelsesrige talsmand blev nævnt, og så vedtog man d. 18. marts 1624 hans kaldelse¹, og d. 7. april blev han ordineret av biskop *Hans Resen*².

Allerede året efter tog han d. 9. maj 1625 magistergraden³. Hans øvrige forhold, medens han var i København, kan ikke oplyses, udover at han, som de andre københavnske kapellaner ved lignende lejligheder, d. 24. juli 1627 fulgte en pige Mette til retterstedet, hvor hun bødede med sit liv for at have født i dølgsmål og dræbt sit barn. Hr. Olufs honorar var 5 mk.⁴, men ca. 1628 blev han gift med den tyveårige *Ingeborg Dringenberg*⁵. Hun var datter av en jævnt stillet borger av god familie i Malmø *Henrik Dringenberg* eller Dringelberg, død 1612, i hans andet ægteskab

1) Kirkehist. Sml. 3. r. I, s. 451 f.

2) Personalhist. Tidsskr. 1927, s. 188.

3) ibd. 1882, s. 259.

4) Kbh. byfogedregnskab 1626/27.

5) Personalhist. Tidsskr. 1881, s. 312.

med *Maren Baltzersdatter*, død 1631. Da slægten Dringenberg også havde medlemmer i København, har han formentlig truffet hende der¹. I deres ægteskab fødtes i al fald tre børn *Bent*, *Henrik* og *Bodil*, der alle var i live 17. september 1633². Hun døde i 1633 og over hende lagdes en endnu bevaret ligsten i Nicolai kirke i Køge, hvortil hendes mand var blevet forflyttet.

I 1629 døde kapellanen i Køge hr. *Rasmus Mogensen*, og søndag d. 15. november samledes borgmestre og råd og byfogeden Mads Ravn med enogtyve borgere, hvorimellem den senere omtalte *Anker Hansen*, på Køge rådhus for at forhandle om hans efterfølger. Alle enedes om at kalde hr. Oluf Bentsen og at give ham samme løn som forgængeren havde fået. Desuden lovede man at give hr. Rasmus' enke *Lisbeth Madsdatter* til sig og sine sex børn, så længe hun forblev ugift, 100 sldl. om året, hvorav de 20 skulle udlægges af kirken til husleje, medens borgerskabet frivilligt ville give resten med halvdelen til påske og halvdelen til Mikkelsdag. Den nye kapellan tiltrådte således sit embede uden pensionsforpligtelser overfor forgængerens enke³. Iøvrigt efterlod hr. Rasmus sig en for en kapellan usædvanlig stor formue på 1689 dl., så *Lisbeth Madsdatter* har trods sin store børneflokk været langt gunstigere stillet end de fleste præsteenker⁴.

Sognepræsten i Køge var da den meget velstillede mag. *Christen Lauridsen Glob*. Da han døde d. 22. juni 1633, efterlod han sig et rigt bo, der blandt andet omfattede en ret talrig malerisamling, og overskuddet var den betydelige sum af 4853 rdl., aktiver 9313, passiver 4460 rdl. Han fik da også et prægtigt epitafium i sin gamle kirke⁵. Når

¹) Malmö fornminnesförening. Årsskrift. 1934, s. 91 ff.

²) Personahist. Tidsskr. 1881, s. 312.

³) Køge skifteprotokol. II, f. 307. — Kapellanens løn var 1621 blevet forhøjet med 25 dl., men grundbeløbet kendes ikke. — Køge rådstuebog 1621 17/10.

⁴) Køge rådstuebog 1629 15/11.

⁵) Fra Københavns amt. 1951, s. 85. — Køge skifteprotokol 1622—

han blev så velstående, skyldes det formentlig, at han i sine fire ægteskaber havde fået en del midler, men også embedet gav godt, fordi det var mode blandt egnens adelsmænd at lade deres bryllupper og begravelser foregå i Køge. Desuden synes han at have været noget om sig for at sikre sig indtægter, der burde være tilfaldet kapellanen.

I sommeren 1631 klagede hr. Oluf til kongen. Han hævdede, at der både i hans eget og i sognepræstens kaldsbrev stod, at kapellanen skulle have en trediedel av det offer, der faldt indenfor kirkedøren, undtagen av det som brudefolkene selv ofrede på alteret, idet sådanne beløb skulle tilfalde sognepræsten alene, men at hr. Christen Glob for sig beholdt alt det, som borgerne i Køge gav av alle de lig, der blev begravet i selve kirken eller på kirkegården, ganske uanset at prædikenen ved disse begravelser altid holdtes i selve kirken, og sognepræsten ville ikke forunde sin medtjener noget derav, skønt kapellanen blev brugt mest i denne pesttid. Kongen beordrede d. 28. juli 1631 *Mogens Sehested* til Højris, lensmand på Københavns slot, til sammen med Sjællands biskop Hans Resen at undersøge, om der skete hr. Oluf nogen uret i dette forhold og at indsende en erklæring derom til kancelliet¹. Resultatet kendes ikke, men man kan vanskeligt tænke sig, at klagen er grebet helt ud av luften, og i al fald er det interessant, at kapellanen mener at have forrettet flere begravelser end sognepræsten under »pesten«. Det har sikkert været et både stort og ubehageligt arbejde, som hr. Christen, mere forståeligt end egentlig tiltalende, har smøget av sig, og i al fald ser det grimt ud, hvis han oven i købet har forholdt sin kapellan den ham tilkommende del av ofret.

Da hr. Christen Glob døde d. 22. juni 1633, blev hr. Oluf kaldet til hans efterfølger, og omtrent på samme tid har

48 f. 80, 99. — Hans løn blev 1621 forhøjet med 50 dl.; 1622 fik han lov at bruge kirkeskoven mod en avgift på 1 sldl. — 1625 arvede han broderen Hans, kæmner i Kbh. — Kbh. byfogedregnskab 1624/25. Køge rådstuebog 1621 17/10 og 1622 1/3.

¹) Kanc. brev. n. d.

han mistet sin hustru, i al fald var hun død d. 17. september dette år. Hurtigt indtrådte han i et nyt ægteskab, for i al fald var han d. 14. januar 1634 gift med *Karen Ankersdatter*¹. Hun var datter av en anset købmand i Køge *Anker Hansen*, der 1633 nævnes blandt de brandlidte ved den store ildsvåde, som d. 16. juni 1633 hærgede byen. Hans gård lå på den østre side av torvet, og i 1662, nogle år efter hans død, taxeredes den til 600 dl. I 1624 var han vinprøver, i 1627 kirkevæрге, 1642 fattigforstander, og han beskikkedes nogle gange som væрге for umyndige børn, blandt andet i 1630 for Mads Ravns senere myrdede datter Margrete. Nogle av disse værgemål bragte ham ubehageligheder og processer på halsen med hans myndlingses slægtninge, men han synes som helhed at være kommet godt fra sine hverv, i al fald endte nogle retssager med den københavnske købmand *Gert Borchertsen* og med Køgehandelsmanden *Gellius Kokkendal* til hans fordel. Hans tidligere velstand led nu nok en del under disse processer, for i 1643 havde han en skatterestance på 48 mark, og han døde i fattigdom et sted udenfor København i 1650². Anker Hansen var gift med *Birgitte n. n.*, der formentlig er den Birgitte Ankers, der 1637 d. 16. august i Køge stod fadder til sognepæsten i Højelse hr. *Jens Hansen Grøn-bæks* datter *Susanne*³.

I hr. Olufs ægteskab med Karen Ankersdatter var i al fald to døtre *Ingeborg* og *Sidsel* og et navnløst barn, som blev begravet i kirkens fonthus 7. februar 1642⁴. Deres væрге efter forældrenes død var først *Christen Lauridsen Skinder*⁵, senere *Poul Nielsen Tranne*, og de ejede i 1653 en bolig »på bjærget« i Køge vurderet til 64 dl. og havde des-

¹) Personalhist. Tidsskr. 1881, s. 312. Noten.

²) ibd. — A. Petersen: Kjøge Byes Historie. 1888. Se registret under Anker Hansen. — Køge rådstuebog 1624 7/5, 1627 6/7, 1628 2/5, 17/10, 1629 1/12, 1642 10/5, 7/9, 20/9, 27/9, 18/10, 15/11, 1643 10/1, 24/1, 28/2.

³) Personalhist. Tidsskr. 1893, s. 156.

⁴) Kirkeregnskabsbogen.

⁵) Han blev beskikket 1648 15/3. Rådstuebogen.

uden 140 dl. 2 mk. 4 sk. $1\frac{3}{4}$ d. Sidsel døde i København under belejringen d. 20. januar 1659, og søsteren Ingeborg, hos hvem hun havde boet, arvede 35 dl. 12 sk. efter hende¹. Hr. Oluf ejede en gård i Nørrestræde i Køge, og den havde han købt av hr. Christen Globbs arvinger, vistnok i 1639. I dette år pantsatte han i al fald hele gården for 2075 dl. til hr. Christens fire døtre *Maren, Anne, Mariche* og *Margrete* med en fjerdedel til hver, så meget kan han ikke have ejet i gården. Denne gæld må han dog delvis have tilbagebetalt, for i 1643 optog han hos *Cort Richter Contrafejer* et ny $5\frac{0}{10}$ s lån på 600 dl.² Gården ejede han endnu ved sin død, da den var vurderet til 1800 dl., men fire panthavere havde i den fordringer, der med påløbne renter udgjorde 1470 dl. 1 mk. $4\frac{1}{2}$ sk., og gården blev solgt 200 dl. under vurderingen, så der kun blev 118 dl. 1 mk. 15 sk. til rest, hvorav kongen fik halvdelen³. Han boede nu ikke her, men i sognepræstens residens i Katekismusstræde nord for kirken. I 1640 fik præstegården taget repareret med 500 lybske tagsten, og den blev klinet og spækket, så den har været av bindingsværk, og reparationen kostede i alt c. 25 dl. Til præsteboligen hørte også en have udenfor Nørreport⁴.

Om hr. Olufs økonomiske forhold kan iøvrigt oplyses, at han i 1640 havde en meget betydelig gæld til den netop avdøde købmand *Søren Nielsen Holst*, nemlig $69\frac{1}{2}$ dl. 2 sk. for varer og 435 dl. 15 sk. »efter håndskrifts indhold«⁵. I hans sidste embedsår var hans faste løn 150 dl. cur., men hertil kom offer og andre emolumenter og fri bolig⁶. Det

1) Køge skifteprotokol 1649—54 f. 379. 1653 25/5, og Køge skifteprotokol 1660—64 f. 213. 1662 30/12.

2) Anders Pedersens uddrag av Køge pantebog 1638—53, som findes i Nationalmuseet, under 1639 12/1, 21/1 og 1643 9/1.

3) Køge byfogedregnskab 1647—48. Bilag 10. — Køge bytingbog 1644 1/7 f. 39b.

4) Kirkeregnskabet 1640—41 og 1641—42.

5) Køge skifteprotokol 1622—49 f. 299, 302.

6) Kirkeregnskabet 1642—43.

er forståeligt, at en mand med denne slette økonomi måtte være øm over sit embedes indtægter. I 1634 klagede han og den nye kapellan hr. *Hans Svendsen Aarhus*, senere præst i Valløby¹, til kongen over, at en del av deres sognefolk havde ladet sig gøre et klæde til at lægge over deres avdøde ved begravelser, medens man før kun brugte et, der tilhørte præsterne, og derved formindskedes deres indtægter. Det fremgår ikke direkte av klagen, at præsternes klæde var blevet udlejet, men kun under den forudsætning får klagen mening, og det synes lovlig smart av præsterne, at de drev en slags bedemandsforretning som bierhverv, så man forstår de gode Køgeborgeres reaktion. Klagen ses ikke at have ført til nogen indgriben fra regeringens side, så den har formentlig ikke skaffet hr. Oluf hans biindtægt tilbage².

Mere mening var der i hr. Olufs andet forsøg på at fastholde sine indtægter. *Christen Skeel*, der ejede Gammelkøgegaard, havde inddraget to øde gårdes jorder under sin hovedgårds avling, og da hr. Oluf og hans daværende kapellan hr. *Peder Christensen* i 1641 krævede ham for tienden av disse to gårde, forlangte hans ridefoged *Niels Olufsen* ved Køge byting dette krav avvist under henvisning til håndfæstningens prgf. 34, hvorefter en herremand ikke skulle yde tiende av den jord, han drev under sin hovedgårds avling. Køge byting fulgte i sin dom av d. 4. oktober 1641 denne påstand, idet et tingsvidne av d. 27. september samme år beviste, at de øde gårdes jorder virkelig blev drevet under Gammelkøgegaard, så Christen Skeel skulle ikke betale tiende av den, medmindre han godvilligt ville betænke præsterne. Det er vel ikke sandsynligt, at hr. Oluf fik nogen frivillig gave i stedet for tienden, og sagen er et godt eksempel på, hvordan hovedgårdsarealets forøgelse

¹) Kanc. brevb. 1633 19/7.

²) Danske kancelli. Indk. br. 1634 25/1.

med øde gårdes jorder førte til en formindskelse av præsternes indtægter av tienden¹.

Da den sjællandske adel i udstrakt grad brugte St. Nikolai som sin »begravelseskirke«, må man antage, at hr. Oluf har haft en ikke ringe indtægt i form av honorarer for sine begravelsestaler over fornemme folk². To av sine ligprædikener over adelspersoner fik han trykt. Allerede kort efter sin tiltrædelse som sognepræst talte han d. 19. oktober 1633 over jomfru *Elisabeth Jensdatter Bille* (f. 12. maj 1572, d. 28. september 1633) fra Gammelkøgegaard, hvem han synes at have stået nær og havde tjent på hendes dødsleje. Da jomfruen d. 5. juli kom syg tilbage fra et besøg på Valbygaard, tog hr. Oluf imod hende allerede på vejen og fulgte hende hjem og trøstede hende under hendes følgende sygdom. Hun og hendes søster jomfru *Birte Bille* havde hørt ham i Køge kirke, og det er jo muligt, at den rivende tungefærdighed, som havde voldt ham vanskeligheder i hans ungdom i København, har gjort indtryk på de to gamle jomfruer, for i hvert fald kom han meget hos dem på Gammelkøgegaard³.

Hans anden trykte ligprædiken holdtes i Køge d. 14. maj 1642 over *Otte Gøye Henriksen* til Turebygaard, der døde d. 23. april⁴.

Medens hr. Oluf var præst i Køge, rasede trediveårskrigen, og en del fordrevne tyske protestanter flygtede til Danmark, og nogle av dem slog sig ned i Køge. Disse flygtninge fik her lov til at danne deres egen menighed og valgte hr. *Justus Teichmeyer* til deres præst. Imidlertid

¹) A. Petersen: Kjøge Byes Historie. 1888. Aktstykker, s. 69.

²) Til Knud Fabricius. 1945, s. 165.

³) F. Carlsen: Efterretninger om Gammelkjøgegaard og Omegn. 1876. I, s. 116 ff. — Liigpr. af Ps. 73 i Kiøge K. 19. Oct. 1633 offuer Elisabeth Bilde til Nørre gamle Kiøge. Guds Børns ypperste Gode. Kbh. u. a. — Elisabeth Bille blev iøvrigt senere nedsat i Højelse kirke.

⁴) Alle bekymrede Guds Børns trygge og sickre Tilfluct under Guds høye beskermelse wdi en christelig Lijgprædichen udaff d. 91. Davids

sluttede nogle tidligere til byen indvandrede tyskere sig til flygtningenes menighed, og herved følte hr. Oluf sine rettigheder krænket, idet han jo blandt andet gik glip av offer fra dem av hans oprindelige sognebørn, der nu i stedet for ham søgte hr. Justus. Han sendte derfor to mænd av sin menighed til sin tyske kollega og lod dem spørge hr. Justus, hvem der havde givet ham lov til at prædike over et lig, og han svarede med rette: kongen og biskoppen¹. Hr. Oluf, der ganske tydeligt blev støttet av borgmestre og råd i Køge, lod sig imidlertid ikke nøje hermed, men anfægtede hr. Justus' kaldsbrev, og det bevistes da også, at det var »underskrevet« av een, der ikke kunne læse og skrive, og av flere mod deres vidende. Rådstueretten fulgte hr. Oluf og omstødte kaldsbrevet ved sin dom av d. 11. august 1642. Denne kendelse appellerede hr. Justus, og den pådømtes da også av lensmanden på Københavns slot *Niels Vind* til Grundet og Sjællands biskop *Jesper Brochmand*, men deres dom av d. 10. oktober 1642 kendes ikke. Formentlig har det dog været en stadfæstelse av rådstuerettens omstødelse av kaldsbrevet, for d. 16. december samme år udstedte kongen et benådningsbrev for hr. Justus, der fik lov til at betjene flygtningene, men ikke de tyske borgere i Køge². Han kom nu kun til at virke ganske kort, for han blev begravet på Køge store kirkegård d. 31. januar 1645³.

Under sagens procedure på Københavns slot havde hr. Justus sagt om borgmestre og råd, at de optrådte »tyrannisk« overfor hans tyske menighed, og dette ville øvrigheden ikke lade sidde på sig, men rejste en injuriesag mod ham, og hans ord blev da også kendt døde og magtesløse

Psalme forhandlet der Ottho Giøe til Turebygaard hans Sal. Lijg bleff hæderlig nedsatt udi Kiøge Kircke d. 14. Maj 1642. Kbh. u. a.

¹) Køge bytingbog 1642 27/6, 25/7, 1/8.

²) Kanc. brevb. n. d.

³) Kirkeregnskabet 1644—45.

av rådstueretten, hvad man ikke kan undre sig over, da retten netop beklædtes av borgmestre og råd¹.

Imidlertid indløb der til regeringen en klage over hr. Oluf, uvist fra hvem, men man har vist lov til at antage, at den stammede fra hr. Justus Teichmeyer eller fra nogen, der stod ham nær. Klagen gik ud på, at hr. Oluf » . . sig ej som en retsindig guds ords tjener udi liv og levned skal forholde, medens langt mere sig ofte udi drukkenskab at skal øve slagsmål og anden uskikkelighed at begå«. Der udgik i den anledning d. 16. december 1642 et kongebrev til lensmanden Niels Vind om at undersøge sagen og tage vidnesbyrd, hvis klagen viste sig begrundet². Resultatet av Niels Vinds undersøgelse kendes ikke, men klagen må have været berettiget og hr. Olufs forseelser grove, for han blev avskediget. Sidste gang hr. Oluf med sikkerhed kan konstateres som sognepræst i Køge er d. 21. december 1642, da han og kapellanen hr. Peder Christensen udstedte et skudsmaal for en mand³. Han var vistnok kommet fra sit embede d. 31. marts 1643, da der holdtes syn på sognepræstens residens, hvor en ny bygning, »som nu er tilhuggen«, var under opførelse⁴, og i hvert fald var han forsvundet som sognepræst d. 5. juli 1643, da hans eftermand hr. *Christen Madsen Tausen* nævnes som værende til stede i rådstueretten⁵. Efter Wiberg skal hr. Christen være blevet kaldet alle-

¹) Køge bytingbog 1642 19/12, 1643 30/1.

²) Sjel. reg. XXI, f. 191. — Kirkehist. Sml. III, s. 176 f. — H. F. Rørdam har her behandlet den tyske menighed i Køge, men da en del av de her benyttede kilder ikke har været ham bekendt, er hans fremstilling ikke helt fyldestgørende.

³) Køge rådstuebog n. d.

⁴) ibd. n. d. — Muligvis var han allerede avskediget 30/1 1643, da der efter magistratens ønske udnævntes otte mænd til at syne præstegården. Dette syn kan tænkes at være blevet avholdt i anledning av, at han har måttet forlade sin bolig, men sandsynligvis er synet blot rutinemæssigt, da byen skulle vedligeholde præstegården.

⁵) ibd. n. d.

rede d. 3. februar, men kilden til denne oplysning har ikke kunnet findes.

Allerede før klagen over hr. Oluf nåede frem til København, må han have været klar over, at den var på trapperne, og hvad den gik ud på. Borgmestre og råd stævnedes hr. Oluf til at påhøre vidnesbyrd i rådstueretten d. 21. november 1642, hvor køgeborgerne *Joen Fisker*, *Zakarias Lütken*¹ og *Christen Nielsen Skomager* med sin hustru skulle vidne om, hvorvidt hr. Oluf »ikke kunne forrette sit embede«. Det drejede sig om hans optræden »nu næst i slotsherrens bryllup«, det vil sige d. 30. oktober 1642, da den ovennævnte Niels Vind i Køge var blevet viet til *Mette Rosenkrantz* til Højgaard, og denne vielse må være blevet foretaget av hr. Oluf. Joen Fisker vidnede, at da han den dag kom ind til sin svoger Christen Skomager, sad hr. Oluf der, og de drak en gang eller to, så gik hr. Oluf hjem, men han var ikke drukken. Skomageren selv berettede, at hr. Oluf på slotsherrens bryllupsdag kom hen til ham og sagde, at han havde noget at tale med ham om, og han begærede da, at skomageren skulle gøre ham et par sko. Christen Nielsen lod så hente en potte vin, og de drak en gang eller to, men derpå gik hr. Oluf hjem, og han var ikke drukken. Dette vidnesbyrd blev i alle måder bekræftet av Christen Nielsens hustru.

Zakarias Lütkens vidnesbyrd var for så vidt av mindre værdi, som det drejede sig om hr. Olufs tilstand, før han besøgte skomageren. Han vidnede, at hr. Oluf den omspurgte dag var kommet til ham for at tale med velbyrdige *Iver Krabbe*², og da han kom til at tale med adelsmanden, måtte han endelig blive og drikke »en gang eller

¹) Han blev begravet 15. februar 1652, og synes at have haft en vis position i byen. — Kirkebogen. — Han drev bl. a. handel på København, hvor hans »tjener« blev overfaldet 1642. — Kbh. byfogedregnskab 1642 15/11. Sagefald.

²) Formentlig Iver Krabbe til Toftum, en noget vidtløftig herre, der havde to børn med en gift kone i Roskilde og et par tvillinger med Kirsten

noget«, og hr. Oluf blev der »ungefer en time« og gik lige så fornuftig ud derfra, som han gik ind, og Zakarias' trettenårige søn Abraham fulgte ham hen til Christen Skomagers dør. Zakarias' kone kunne ikke udtale sig om forholdet, da hun ikke var hjemme, men på det tidspunkt ude hos en barselkvinde.

Hr. Oluf fik genpart av vidnesbyrdene, formentlig for at kunne bruge dem som modbevis overfor den klage, som han ventede skulle komme¹.

Det fremgår ikke av de avlagte vidnesbyrd, om de beskriver hr. Olufs færd og tilstand før eller efter vielsen, så man kan ikke se, om de er noget bevis for, at han var ædru, da han skulle forrette den kirkelige handling, men kun hvis de drejer sig om ham før vielsen, kan de have nogen betydning i denne henseende. Det ser lidt ejendommeligt ud, at hr. Oluf blev fulgt fra Zakarias til skomageren av den lille dreng, og han kunne måske have fundet et lidt mere passende tidspunkt at bestille sine sko end den søndag, men i al fald har vidnerne ganske åbenbart ønsket at give indtryk av, at hr. Oluf var ædru.

To ting fremgår imidlertid klart av denne vidneafhøring. Borgmestre og råd har, ligesom under hans sammenstød med den tyske præst ønsket at støtte ham, og det samme gælder om de avhørte vidner. Dernæst kan man vist have lov at slutte, at når Ivar Krabbe har ønsket at tale og drikke med ham, har han sat pris på hr. Olufs selskab. Sammenholdes dette med hans forbindelse med jomfruerne på Gammelkøgegaard, kan man vel gå ud fra, at hr. Oluf har nydt en vis velvilje også blandt adelsfolk.

Det ser nok lidt mærkeligt ud, at netop Niels Vind blev beordret til at undersøge sagen, da det åbenbart har været ved hans bryllup, at hr. Oluf beskyldtes for at være optrådt usømmeligt, så Niels Vind vel snarere kunne tænkes

Andersdatter i København. Lejermålsbøden for de sidstnævnte blev betalt 1642 27/1. Kbh. byfogedregnskab.

¹) Køge bytingbog 1647 21/11.

at skulle vidne i sagen. Hvorom alting er, så er hr. Oluf blevet avskediget, men hans forseelse har kongen åbenbart set ret overbærende på, for allerede d. 11. august 1643 fik mag. Oluf Bentsen »forrige sognepræst i Køge« bevilling til det første ledige kald i Danmark enten i købstæderne eller på landsbyen, når han kunne blive lovligt kaldet efter ordinansen¹. Dette er nu ikke lykkedes for ham. Han omtales d. 7. marts som forrige præst i Tøndelse i Halland², hvilket kun kan være Tønnersjø, men hverken i sognet eller herredet Tønnersjø findes han som sognepræst eller kapellan³. Hvis det er rigtigt, at han har været i Tønnersjø, kan han muligvis have været personel kapellan.

Når han døde, kan ikke siges med sikkerhed, men det er sket inden d. 25. januar 1648, da byfogeden i Køge stævnedede hans arvinger og kreditorer. Medens selve skiftet mangler, fordi der er et hul i rækken av skifteprotokoller, kan det dog ses, hvem kreditorerne var. Det største krav var på 522 dl. 1 mk. 8 sk., og det stilledes av Oluf Bentsens svigerfader Anker Hansen, der på det tidspunkt boede i Ladager i Ejby sogn nordvest for Køge. Man kan måske gætte på, at nogle av pengene er blevet brugt til at underholde Oluf Bentsens kone og børn, efter at han havde forladt Køge, men rådstueretten underkendte dette og en lang række andre krav — i alt på ca. 1064 dl. —, fordi der ikke forelå beviser for gælden, hverken mag. Olufs håndskrift eller kreditorernes regnskabsbøger. De fleste kreditorer var borgere i Køge, men også folk fra København og Halmstad stillede krav i boet, uden at det dog kan ses, hvor meget der var varegæld, og hvad der skyldtes lån. Da en av kreditorerne i Halmstad var en badskær, kan man måske slutte, at han har behandlet mag. Oluf, og at han er død der i byen. I alt godkendtes kun krav på ca. 140 dl.

1) Sjæl. Reg. n. d.

2) Køge rådstuebog n. d.

3) Efter venlig meddelelse fra landsarkivar S. Clemensson, Göteborg.

4) Køge rådstuebog 1648 7/3.

foruden den gæld, der hvilede på hans gård og nogle boder i Køge, i alt ca. 1200 dl., hvortil kom prioritetsrenter fra påske 1642 eller jul 1643. Mellem de københavnske kreditorer var den tidligere skibspræst *Otto Lauridsen Aaby*, der i 1643 var blevet dømt fra kjole og krave. Hvordan han har haft råd til at forstrække Oluf Bentsen med 9 dl., er vanskeligt at forstå, men måske var de gamle ungdomsvenner, idet de var studenter fra henholdsvis 1619 og 1620, og det fælles skibbrud har måske bragt dem sammen¹.

Hvordan hr. Olufs andet ægteskab har formet sig, ved man ikke noget om. Udover at Karen Ankersdatter fødte sin mand tre børn, ved vi intet om, hvordan hun har været som hustru, så længe hr. Oluf sad i sit embede, men efter katastrofen gik hun helt til bunds. Da det ser ud til, at mag. Oluf, naturligt nok, forlod Køge efter sin avskediggelse for at søge sit brød andetsteds, medens Karen Ankersdatter blev i sin hjemby, hvor hun da havde sine forældre, finder vi måske heri en væsentlig årsag til, at hun gled ind på et skråplan, der førte hende i fordærv, så hun sank ned i samfundets bæreme.

Medens intet kan oplyses om hendes forhold i de første år efter hendes og mandens adskillelse, kan det ses, at hun i al fald fra slutningen av 1645 var inde på det løsagtige liv, der førte til hendes undergang. Så vidt det er muligt, vil hendes liv i disse år i det følgende blive skildret kronologisk uden hensyn til de tidspunkter, hvorpå de forskellige retssager mod hende og hendes galaner blev ført².

Lidt kan dog siges om hende i tiden før hendes arrestation, for hun oplyser selv, at hun har skaffet sig til livets ophold ved at pantsætte og sælge av sin mands og sit rige indbo og sin egen ret kostbare garderobe, og det derved indkomne beløb er så stort, at hun sagtens kan have fået sit ophold derav i flere år. Den samlede sum for alle de

¹) Fortids Veje. 1947, s. 204 ff.

²) Denne skildring er bygget på sagerne mod Karen Ankersdatter med flere, der findes i Køge rådstuebog 1646 10/6, 16/6, 23/6, 21/7, 11/8.

pantsatte genstande kan ikke oplyses, men de ting, for hvilke pantessummen findes opgivet, har i alt været 212 dl., og dette beløb må være blevet væsentligt forøget ved pantsættelsen av andre genstande, lige som man vel kan gå ud fra, at løsøret kunne have indbragt en hel del mere, hvis det var blevet solgt i stedet for pantsat. Dertil kommer, at man må antage, at hun har kunnet få nogen hjælp fra sin fader Anker Hansen, selv om det var gået noget tilbage for ham, så det kan ikke have været nød, der drev hende ud i løsagtigheden. Hun pantsatte nedennævnte ting, for hvilke pantessummen i daler, for så vidt den findes meddelt i tingbogen, her er angivet i (). Det drejer sig om følgende: en brun fløjelstrøje (12), en brun skaftes trøje (10¹), en perlesnor (32), en sølvpotte (8), en gyldenstykkets hue, en liste av bredt fløjl med sølvsnore og et blått taftesbånd med sølv i (60), et almensieds skørt og trøje (20)², tre kvarter sølvstykker (3), en brun fløjls hue (2), en udtræks egeskive (6), et indlagt egeskrin (8), en gyldenstykkets hue (2), en sort fløjelsmuffe (2), tre alabastertavler, et ibenholts spejl, to spærlagen (8), en egeseng (28), en silkehue (3), og en silke grovgrøns trøje med kniplinger om (6). Da hele den her nævnte garderobe er stadstøj, kan man vist antage, at hun også har haft og har avhændet jævne klæder, i al fald undertøj, og mindre værdifulde ting fra indboet, for hun havde dårligt nok klæder på kroppen, da hun blev fængslet. Alle de her nævnte ting var blevet pantsat til *Karen Hans Christensens*, men formentlig fordi Karen Ankersdatter ikke har kunnet indløse panterne eller betale renter av sine lån, var en del av tingene i 1646 bortpantet til en anden eller solgt. Således var perlesnoren blevet solgt til en tjenestepige, skønt dens kostbarhed gør det vanskeligt at forstå, hvordan hun har kunnet skaffe penge til dette køb. En trøje og et skørt var blevet solgt til en fruerpige og egesengen havde byfogeden *Peder Sonesen*

¹) d. v. s. av vævet stof.

²) Formentlig en slags stof. Det kan *muligvis* være »almindelig silke«.

købt¹. Tingenes kostbarhed viser iøvrigt, at når hr. Oluf har haft råd til at smykke sit hjem med alabastertavler og til at klæde sin hustru så dyrt på, må hans embede have givet ham gode indtægter.

Skønt Anker Hansen i 1646 endnu boede i Køge og blev indstævnet som værge for sin datter under retssagen mod hende for rådstueretten, mødte han ikke, og man må derfor antage, at han helt har slået hånden av sin vanartede datter, og efter det liv hun da førte, er det ikke helt uforståeligt.

En dag noget før jul 1645 kom *Vincens Billes*² skriver *Anders Rasmussen* sammen med Karen Ankersdatter til *Jochum Kremmers* hus, og hun bad om, at skriveren måtte få en seng at ligge i, og det fik han. Karen fulgte ham selv til sengen i et kammer ud til gården og blev hos ham til den næste dag. Anders Rasmussen kom igen der i huset nogle gange i den følgende uge, men da der kun var een seng i det kammer, havde Jochum Kremmer »forvist« parret fra sit hus, skønt han ikke havde set noget til, hvad der var sket dem imellem. Derom kunne hans kone *Karen Kremmers* dog oplyse, at de »lå i samme seng nøgen til sammen«, men hun hævdede dog, at hun »ingen utugt så til dem«. Enten må Jochum have været ganske overordentligt svagt udrustet med fantasi, eller også har hans moralske forargelse været usædvanlig længe om at vågne.

Fra ham flyttede parret først en tid ind i *Niels Ravns* hus, men han havde »ikke fornummet andet end ærligt« i hendes væsen, og derfra flyttede Karen og skriveren hen til det åbenbart meget fordomsfri ægtepar *Peder Andersen Svarrer* og hans kone *Anne*. Peder Svarrer vidnede ganske vist, at han ikke havde set dem bedrive noget skammeligt sammen, men hans kone vedgik, at de havde ligget sammen i deres hus. Peder Svarrer fremkom iøvrigt med en insinuation om, at Karen Ankersdatter havde haft et in-

¹) Køge rådstuebog 1646 23/6.

²) Til Gjorslev. 1599—1662.

timt forhold til sin mands tidligere tjener *Christen*, der nu var rytter, idet hun skulle have ligget hos ham i Peder Svarrers hus. Senere trak han dog denne beskyldning tilbage, og skønt Karen Ankersdatter først tilstod, men senere benægtede, at hun havde ligget hos *Christen* i Peder Svarrers hus, fandt bytinget dog ikke dette forhold bevist, hvad der kom til at spille en betydelig rolle for hendes endelige dom.

Karen Ankersdatters forbindelse med Anders Rasmussen blev dog ikke av længere varighed, og hendes næste ven var en temmelig voldsom kavaller, den kasserede rytter *Nicolaus Carstensen*.

Nicolaus stod som rytter ved ritmester Levin v. Bülow's kompagni, da han i januar 1646 blev indkvarteret hos *Jørgen Mortensen Kleinsmed* i Køge, og der havde han slået smedekonen, havde jaget smeden selv ud av hans seng og havde med sin degen knust husets ruder. I den anledning satte hans lieutenant ham i kælderen i Næstved, og *Jørgen Mortensen* havde sagt til ritmesteren, at han var tilfreds med den straf, som militæret gav *Nicolaus*, så han anlagde ingen voldssag mod den indkvarterede rytter og har næppe fået sine ruder erstattet.

Ved fastelavnstid — d. 8. februar — kom *Nicolaus* »i handel« med Karen Ankersdatter, men han mente, at han ikke »var kommet i det skammelige levned«, hvis ikke Peder Svarrer og hans kone Anne havde tilstedt, at de »offentlig« havde bedrevet synd sammen i stuen hos dem. I al fald må hans samliv med Karen Ankersdatter have vakt betydelig opsigt, for det gav anledning til, at han noget før d. 1. juni 1646 blev kasseret som rytter. Da man vel ikke kan antage, at ritmesteren har været særlig puritansk i kravene til sine soldaters moral, må forholdet have vakt virkelig offentlig forargelse.

Kassationen har nok ikke gjort *Nicolaus* blidere stemt, og mandag d. 26. maj kom han til *Christen Andersens* hus »på bjærget« og spurgte efter Karen Ankersdatter: »Hvor

er den hore?» Christen Andersen var ikke selv hjemme, og da hans kone *Boel Andersdatter* svarede, at det vidste hun ikke, truede Nicolaus hende til at gå ud og lede efter hende i byen, men da hun ved titiden om aftenen kom tilbage uden noget resultat, blev Nicolaus igen grov og sagde, at Boel »skulle få skam«, hvis hun ikke skaffede ham Karen til veje, men derpå gik han dog bort. Tirsdag morgen tidlig ved tretiden kom han igen og spurgte efter Karen, og da han denne gang traf hende, råbte han: »Du skal få det år og det fald¹, jeg skal hugge dig en av dine arme av«. »O nej«, svarede Karen, »gør ikke det. Slå mig hellere så mange hug I vil«. Til Boel sagde han noget lignende: »Gjorde jeg dig ret, da huggede jeg begge dine arme av!« Boel snakkede da beroligende til ham og bad ham for guds skyld ikke gøre det »for hendes to små børn«, og hun løb ud ad døren, medens han råbte efter hende: »Bier du ikke i dit hus, da skal du få en djævels færd«, og han stod da med en dragen degen i forstuen. Yderligere sagde han til Boel, at hvis hendes mand var inde i huset, skulle han også få en djævels færd. Karen Ankersdatter greb nu ind og tog med hånden om den dragne klinge og bad, at han skulle give sig til freds, for den stakkel — d. v. s. Christen — var ude i byen i sit arbejde. Boel måtte derpå hente rytteren for 18 sk. øl og for 8 sk. brændevin, hvad han truede hende til, og hun måtte sætte et stykke av sit eget lærred i pant for øllet. Nicolaus blev hele dagen i huset hos Karen Ankersdatter, og da Christen Andersen kom hjem efter klokken 7 om aftenen, kom Boel imod ham og bad om 4 skilling til at købe æg for til Nicolaus, og hun bad da sin mand om ikke at gå ind i huset. Christen måtte selv låne de 4 skilling til æggene, og han gik så hen for at anmelde voldsmanden til øvrigheden. Derefter vendte han tilbage, men han turde ikke gå ind i sit eget hus før klokken ett om natten, og da havde Nicolaus lagt sig i ægtesengen, og Karen Ankers-

¹) Udtrykket kan ikke forklares. *Muligvis* er det en hentydning til hendes svangerskab.

datter sad på en stol ved siden av. Man forstår, at Christen Andersen, der havde overgivet sagen til byfogeden, senere bad øvrigheden skaffe ham »fred og beskærmelse«. Derimod synes det underligt, at »øvrigheden«, hvad der i dette tilfælde må have været bysvendene, ikke strax fulgte hjem med Christen Andersen, for først ved firetiden om morgenen d. 28. maj blev Nicolaus arresteret i Christens hus.

Før der bliver gjort rede for Karen Ankersdatters sag, vil det være praktisk at se på, hvordan det gik hendes venner og værter.

Anders Rasmussen ses ikke at være blevet tiltalt, da han jo kun havde begået lejermål, så han er formodentlig sluppet med at betale sin lejermålsbøde til sit herskab, for den er ikke betalt i Køge, men det gæstfri ægtepar Peder Svarrer og Anne slap ikke så billigt. Byfogeden tiltalte dem, fordi de ikke havde givet øvrigheden meddelelse om Karen Ankersdatters letfærdige levned i deres hus med Nicolaus og Christen, og han krævede Peder straffet med Bremerholms arbejde og Anne med tugthuset. De anklagede vedgik deres forseelse og »bad om nåde, ikke om retten«. Dommen faldt omgående ved rådstueretten d. 16. juni 1646 og gik ud på, at da Peder Svarrer havde tilstedt »sådant skammeligt levned og hors gerning vitterlig udi huset«, og det endda med to personer, dømtes han til Bremerholms arbejde i to år og til derefter at holde sig fra Køge, medens hans kone Anne skulle straffes på kroppen, med mindre kongen resolverede anderledes.

Peder Svarrer sad fængslet i Køge fra d. 14. juni 1646, til han d. 25. juli av Jacob Vognmand og en fogedsvend til at passe på ham blev aget til København. Han fik i den tid mad for 20 sk. om dagen, og transporten til Bremerholm kostede 2 dl. Anne Svarrers er formentlig blevet kagstrøget, og hun var endnu i Køge i marts, da hun mødte som vidne. Samme år blev Peder Svarrer, »som nu går i kongelig majestæts jern på Bremerholm«, hentet tilbage til Køge for at vidne, men iøvrigt er det uappetitlige pars

senere skæbne ubekendt, udover at hun blev begravet i Køge d. 23. maj 1652. Hun var da fattig og havde boet i »Boderne«¹.

Nicolaus Carstensen blev tiltalt for rådstueretten, fordi han havde bedrevet hor med en gift kone, fordi han havde overfaldet de fattige folk, hos hvem han var indkvarteret, fordi han ikke havde betalt lejermålsbøde, og fordi han var blevet pågrebet som løsgænger. Nicolaus tilstod sine volds-handlinger overfor Jørgen Kleinsmed og hans kone og i Christen Andersens hus, idet han dog først ville nægte, at han havde truet Boel til at hente øl til sig, men da Gunnel Thorsdatter vidnede, at hun havde hørt hans trusler, tilstod han også dette forhold. Endvidere tilstod han sit letfærdige forhold til Karen Ankersdatter, og han kom da med den tiltalende bemærkning, at »hvis hun kan nå den dag op fra den dag han kom i handel med hende, og til hun bliver forløst«, kan han ikke nægte, at han er hendes barnefader. Dette er den første oplysning om, at Karen Ankersdatter var i omstændigheder ved sin arrestation, og det var for så vidt farefrit for Nicolaus at påtage sig faderskabet, som hendes svangerskab var så fremskredet, at han umuligt kunne være faderen, hvis han, hvad hun ikke ville nægte, først var »kommet i handel« med hende ved fastelavnstid. Han må nu have haft en fornemmelse derav, for da han sidst i maj av Peder Svarrers kone fik at vide, at han skulle være fader, svarede han Anne: »Det er noget tidligt«. Iøvrigt søgte han at vælte ansvaret for sin utugtighed over på Peder Svarrer. Han påstod, at Peder havde avtalt med ham, at han skulle komme til Peders hus om aftenen klokken 10, og så skulle døren være åben, og han hævdede yderligere, at Peder havde redet en »fladseng« på gulvet til ham og Karen Ankersdatter, og det endda i den stue, hvor Peder og hans kone lå. Dette sidste vedgik Peder Svarrer, selv om han hævdede, at de to vel tit havde

¹) Køge rådstuebog 1646 23/6. — Køge tingbog 1647 8/3, 5/4. — Køge byfogedregnskab 1646—47 under 25/7 1646. — Køge kirkebog.

ligget sammen i hans hus, men han havde ikke set »noget skammeligt«.

Sagen var nu håbløs for Nicolaus, der også blot bad om nåde, ikke om retten, idet han kastede skylden på Peder Svarrer. Han blev da også d. 10. juni 1646 dømt til eet års arbejde på Bremerholm og til siden at holde sig fra byen, så han ikke kunne genere de folk, han havde truet, og hvis han alligevel kom til Køge, skulle han fængsles, til han havde stillet borgen for sig¹.

Det var det under denne sag oplyste, der medførte, at byfogeden krævede Peter Svarrer og hans kone anholdt, hvad der også skete, og deres sag forløb som ovenfor fortalt. Nicolaus sad »i kælderen« i Køge fra sin anholdelse d. 28. maj, til han efter dommen blev sendt til Bremerholm d. 18. juni. Omkostningerne til hans bespisning og transport beløb sig i alt til 9 dl. 2 mk. 4 sk.², og fogedsvenden, der havde ført ham til København, fik kvittering for at have avleveret sin fange på Bremerholm »at arbejde udi jærn og fængsel«³.

Under disse retsager sad Karen Ankersdatter i kælderen, og det var ikke noget hyggeligt opholdssted, for i løbet av ett år blev kælderen kun rengjort to gange av natmesteren, hvorfor han fik 6 dl. 2 mk. 4 sk. Hun var vistnok alene i den ene av kældrene, for byfogedregnskabet nævner ikke andre kvindelige fanger i denne periode, medens det andet fangehul til forskellige tider, foruden hendes gamle bekendte, rummede fire mandfolk, der dog hver kun sad tre—fire uger, inden de blev sendt videre til Bremerholm⁴. Engang imellem kom hun ud, når hun skulle vidne i sagerne mod Nicolaus Carstensen og Peder Svarrer, ligesom under sagen mod hende selv, og hun har også været en tur til Ringsted, da hendes sag kom for landstinget, men først

¹) Køge rådstuebog 1646 10/6, 16/6.

²) Køge byfogedregnskab 1646-47 under 18/6.

³) ibd. Bilag 6.

⁴) ibd. 1646-48.

da den endelige dom var faldet d. 10. maj 1647, kom hun fri. Det er ikke helt klart, hvornår hun blev anholdt. Efter byfogedregnskabet skete det d. 8. februar 1646, men det kan umuligt passe, for i maj boede hun jo sammen med Nicolaus hos Christen Andersen og blev formentlig sat fast sammen med Nicolaus. Byfogeden *Peder Sonesen* anfører i sit regnskab, at hun sad i fængslet uavbrudt fra d. 8. februar 1646 til sin løsladelse d. 10. maj 1647, i alt 455 dage, men han må have regnet tre—fire måneder galt, og derved har han kunnet stikke de 20 sk. om dagen til hendes kost i sin egen lomme, og revisionen i rentekammeret har ikke opdaget fidusen! Da hun blev anholdt, var hun »slet nøgen for klæder«. Hun havde kun et gammelt skørt og en oplad¹, så hun »ingen steder kunne komme for retten til hjemting eller landsting, før hun fik klæder«, og byfogeden måtte derfor til hende købe på byens regning en ny fiffskaffes trøje² til 6 dl., et snøreliv til 3, tre særke à 1 dl., et par nye sko til 5 mk., to par strømper til 3 mk., en rød undertrøje til 1 dl., en sort hue til 1 dl., klæder om hendes hals til 2 dl., et sort skørt til 4 dl. og et sort forklæde til 5 mk. Selv om hun således blev sømmeligt klædt på, har der ikke været varmt for hende i den lange vintertid i det uopvarmede fængsel³.

Sagen mod hende begyndte for rådstueretten d. 30. juni 1646, da byfogeden krævede hende straffet på sin formue og til landsforvisning. Hun og hendes værge Anker Hansen var stævnet, men ingen mødte for hende⁴. Sagen var så veloplyst under de foregående processer mod hendes medskyldige, at der nu kun førtes vidner om hendes forhold til skriveren Anders Rasmussen, og dette tilstod hun. Iøvrigt fremlagde underfogeden *Dirich Sonichsen* kun et tingsvidne om hendes tilståelse av forholdet til Nicolaus og

1) livstykke.

2) femskaffet d. v. s. vævet med et ret enkelt mønster.

3) Køge byfogedregnskab 1647—48.

4) Køge bytingbog 1646 3/8.

dommen over Peder Svarrer, hvorav forholdet til både Nicolaus og skriveren fremgik. Karen Ankersdatter gentog sine tilståelser og bad om nåde, ikke om retten. Hun lovede, at hvis øvrigheden ville benåde hende, ville hun »bede gud om nåde og forholde sig skikkeligere end her til dags er sket«. Sagen blev optaget til doms, men denne faldt først d. 11. august, efter at hun i retten igen havde tilstået sit forhold til både Nicolaus og skriveren og til sin mands forrige tjener Christen. Rådstueretten dømte, at da hun som ægtehustru med endnu levende mand havde tilstået tre gange hor, skulle hun efter Koldingrecessens kapitel 60 straffes på livet, dog skulle henrettelsen udsættes, til hun var blevet forløst, og der skulle foretages exekution i hendes ejendele efter kapitel 13¹.

Dommen er ikke klar. Henvisningen til kapitel 13 er, som landstinget da også fastslog, urigtig, fordi dette handler om fremgangsmåden overfor tyve. Derimod er det rigtigt at bygge på kapitel 60 i Koldingrecessen av d. 13. december 1558, for heri hedder det: ». . Hvilken ægtehustru, som har sin ægtemand levende og bliver befunden udi åbenbare hor . . første gang . . straffes på deres gods og penge efter yderste formue . . anden gang . . udi lige måde straffes på deres gods og siden strax forvises av landet . . tredie gang . . skal . . den ægtekvinde . . druknes«.

I det skumle kælderfængsel fødte hun så en dreng, der d. 3. september 1646 blev døbt Hans. Til fader udlagdes en rytter, hvis navn står in blanco i kirkebogen, og fadderne er på grund av defekter i kirkebogen ikke helt sikre. Barnet blev båret av borgmester Enevold Rasmussens børns skolemester, Peder H.s kone, medens Søren Andersens kvinde og Erik Helmers tjenestepige Maren gik hos. Byen måtte betale barselfærden, både jordemoderen, der fik 3 dl., og barnetøjet, der bestod av et rødt svøb, en rød barneliste, sex bleer, en barneskjorte, et par vuggelagen, en vuggedyne og en gammel vugge, i alt 33 dl. 2 mk. Barnet

¹) Secher: Love og forordninger. I, s. 16, 40.

blev omgående sat i pleje hos en kvinde, der fik 2 mk. om ugen herfor, men allerede d. 3. januar 1647 blev drengen begravet i fattigjord i Klostergården. Her havde byfogeden igen været om sig. Han anfører, at barnet var i pleje fra St. Peders dag — d. 1. august — til jul og opgør det til 24 uger, men da drengen må antages at være blevet døbt umiddelbart efter fødslen og at være død ganske kort før begravelsen, kan han ikke have levet mere end ca. 17 uger, så byfogeden har igen sikret sig en lille biindtægt på kostpengene. Begravelsen kostede atter byen penge: en daler til en ligkiste, een til ligklæderne, een til præsten og for jorden, klokkeren og en lektie av skolen, der sang ved begravelsen, i alt 3 dl.

Imidlertid blev sagen, uvist av hvem, appelleret til landstinget. Landsdommeren *Jørgen Seefeld* til Refsnæs beskæftigede sig slet ikke med sagens realiteter, men omstødte d. 16. december 1646 rådstuerettens dom, fordi der i den fejlagtigt var henvist til recessens kapitel 13, og bestemte, at hovedsagen skulle pådømmes efter kapitel 60 »på tilbørlige steder«. Det sidste må betyde, at sagen skulle pådømmes ved bytinget, ikke ved rådstueretten, men forholdet mellem de to domstoles virkeområde ligger så uklart, at det næppe er muligt at avgøre, om der virkelig var begået en formfejl ved sagens første behandling.

I al fald kom sagen til behandling ved Køge byting d. 8. marts 1647, og her syntes man åbenbart, at oplysningerne om Karen Ankersdatters forhold til Anders Rasmussen og Nicolaus Carstensen allerede var tilstrækkelige, for der fremkom kun meget lidt og det overvejende betydningsløst om disse forhold, men retten koncentrerede sig om at undersøge, om Peder Svarrers beskyldning mod hende for utugt med Christen Tjener var rigtig, skønt Karen Ankersdatter jo tidligere havde vedgået dette forhold. Christen Andersen gentog sin skildring av Nicolaus Carstensens voldsfærd i hans hus, men han kunne ikke vide noget om, hvorvidt Nicolaus lå sammen med Karen, for rytteren

havde forhindret ham i at være i hans eget hus. Hans kone Boel vedstod også sine tidligere vidnesbyrd, men heller ikke hun havde set, at de begik noget syndigt. Det var nu også ligeegyldigt, for Karen vedgik at have stået i forhold til rytteren og sagde, at han var fader til hendes barn.

Av større interesse er oplysningerne om Karens forbindelse med skriveren Anders, for nu nægtede hun pure dette forhold. Jochum Kremmer vedstod sine tidligere vidnesbyrd og fortalte, at en tre ugers tid før jul 1645 kom Anders Rasmussen undertiden til ham, »da de havde venskab sammen«, og den første aften, han var der, kom Karen og spurgte, om de ikke havde en seng at låne hende. Han sagde ja, og så gik Karen ind med Anders og lukkede døren, og de blev sammen natten over, hvilket skete tiere end den gang, og der var kun den ene seng i kammeret, og han så, at de lå sammen i sengen. Dette bekræftedes av Jochums kone, der ganske vist ikke vidste, om de bedrev noget letfærdigt, men de var avklædte og lå nøgne i sengen. Trods Karen Ankersdatters benægtelse av at have været i seng med Anders eller at have haft legemlig omgang med ham, kan man vist gå ud fra, at forholdet har været uomtvisteligt¹.

Anne Svarrers mødte som vidne og fortalte om Nicolaus' og Karens forhold om fasten »til deres«, men yderligere meddelte hun, at Karen lå på en kiste, og rytteren Christen, der tidligere havde tjent mag. Oluf, lå på en anden kiste i samme rum, men hun havde dog ikke set, at de bedrev utugt sammen, og Karen nægtede dette.

Tre uger senere d. 29. marts holdtes igen et retsmøde, hvortil Karen med værge og nogle vidner var indstævnet, men de mødte ikke, kun Karen selv blev hentet op fra fængelskælderen for at påhøre oplæsning av de tidligere avgivne vidneforklaringer.

Bytinget ville nu have bund i spørgsmålet om Christen Tjener, og Peder Svarrer blev hentet fra Bremerholm. Han

¹) Køge bytingbog 1647 8/3.

vidnede dels i overensstemmelse med sine tidligere udtalelser om Karens forhold til Nicolaus, dels sagde han, at rytteren Christen lå i hans hus på en kiste i to nætter ved fastelavnstid, medens Karen lå på en anden kiste, men han vidste ikke, om de havde begået lejermaal sammen. Da han fik foreholdt sine tidligere udtalelser om, at Nicolaus ikke var Karens rette barnefader, og blev spurgt, hvorfra han vidste det, svarede han, at det vidste han ikke noget om, det vil sige, at han løb fra sin tidligere insinuation. Karen benægtede da også, at hun havde stået i forhold til Christen og fastholdt, at Nicolaus var fader til hendes barn.

Sagen var nu klar til avgørelse. Byfogeden mødte d. 12. april og fremlagde rådstuerettens og landstingets domme og tingsvidner om de afholdte forhør, men han påstod kun Karen dømt for de to forhold, nemlig til Nicolaus og Anders, som hun havde haft i sit ægteskab, i overensstemmelse med recessens kapitel 60. Sagen blev optaget til doms, og det pålagdes byfogeden at undersøge, om Karen havde nogen formue at bøde med.

Dommen, som faldt d. 10. maj 1647, gik ud på, at da Karen Ankersdatter vedgik sit forhold til Nicolaus Carstensen og havde avlet barn med ham »og var en ægtekvinde og endda havde sin ægtemand levende«, og da det var bevist, at hun havde søgt seng med Anders Rasmussen nogle gange og »avklædt ligget tilsammen udi enrum«, så »formedelst slig hendes forargelige levned og horeri i ægteskab« dømtes hun efter Christian III.s reces' kapitel 60 til at straffes på sin formue og til at rømme landet¹.

Skønt Karen Ankersdatter tidligere havde tilstået sit forhold til Christen Tjener, selv om hun nu nægtede det, så havde byfogeden ikke tiltalt hende i denne henseende, og bytinget kunne derfor heller ikke dømme hende for det, og dette blev av aldeles avgørende betydning for hende, idet hun derved slap med livet. Hvordan dette har formet sig, kan man kun gætte om, men hun er vel gledet ind i

¹) ibd. 1647 12/4, 10/5.

det store vagabonderende proletariats triste geledder. Hun synes nu snart at være død og efterretningen derom må være nået til Køge, for d. 15. marts 1648 holdtes der skifte efter hende, og da blev der, efter at kreditorerne var blevet betalt, 181 dl. 8 sk. $3\frac{1}{2}$ d. tilbage til hendes børn og til kronen. Det kan være, at dette blot er en opgørelse, for at kronen kunne få sin del av hendes ejendom, som hun efter dommen havde mistet, idet det trak ud med salget av hendes og mandens gård, men da der er tale om hendes børn, må hun formentlig være død¹. Blandt kreditorerne var byfogeden, der til dækning av sagens omkostninger, foruden de ovennævnte udgifter til fængselsopholdet, barselfærden og barnet, fik 14 dl. 3 mk. til betaling av en landstingsrejse, tingsvidner og domme, men der blev dog 56 dl. 2 mk. $15\frac{1}{2}$ sk. til overs til kronen.

* * *

På grundlag av det her meddelte kan enhver drage sine slutninger med hensyn til Oluf Bentsens og Karen Ankersdatters karakter, men materialet er trods alt lige spinkelt nok, fordi det næsten kun handler om dem i ulykken, og det ville blandt andet være rart, om man kendte Karen Ankersdatters og hendes børns alder og vidste, hvordan det gik disse børn under forældrenes ulykke. Selv om en karakteristik vil blive subjektiv og delvis gætterier, skal det alligevel forsøges at trække nogle linier op og nævne nogle mulige forklaringer.

Oluf Bentsen har haft evner som prædikant, og han har forstået at gøre sig vellidt både hos byens øvrighed og i al fald en del av menigheden og indenfor adelens kreds. I sin naturlige iver for at skaffe sig indtægter har han nok været lidt vel meget forretningsmand, men nogle av hans forsøg på at fastholde sine indtægter er både rimelige og forståelige, og måske skyldes hans myndige optræden også en trang til at værne om embedets myndighed og rettigheder.

¹) Køge byfogedregnskab 1647—48. Bilag 10.

Den forseelse, der førte til hans avskedigelse, er vel for en senere tid alvorlig nok, men drukkenskaben og dens uheldige følger var i så høj grad et tidens onde, at man forstår den faktiske benådning, han opnåede. Har han til stadighed holdt meget av flasken, kan dette have ført konen på avveje, men måske har det blot været et enkelt alvorligt fejltrin av ham. På den anden side kan hans kone allerede i sit ægteskab have vist sig så uheldig, at han derfor har søgt trøst i drik. I det hele taget er hans andet ægteskab det vanskeligste punkt at få klarhed over. Nogen ordentlig økonom har han næppe været, for selv om hans embedes gode indtægter har kunnet berettigede ham til at købe en gård, skønt han intet kunne udbetale i den og havde sin tjenestebolig, så er det påfaldende at se hans store købmandsgæld. Hans løsøre, hvorom vi dog ved for lidt, kunne tyde på en vis trang til luksus, men langt mere iøjensfaldende er dog hans kones rige garderobe, og den er vel et udtryk for hendes luxuriøse tilbøjeligheder, der kan have vanskeliggjort det for ham at holde økonomien i orden. Man kan dog ikke se bort fra den mulighed, at hendes værdifulde klæder i al fald delvis kan stamme fra hendes udstyr, da hendes fader åbenbart har siddet ganske godt i det, da hun blev gift.

Karen Ankersdatter kender man kun, efter at hun var kommet i ulykke, selv om de fine klæder, hun havde haft, medens manden var i embede, kan tyde på, at hun var forfængelig anlagt. Når hun, efter at Oluf Bentsen havde forladt byen, kom i uføre, kan det tyde på, at hun har savnet sin mand, men hun må have haft djævelen i kroppen, siden hun, der ikke blev drevet av nød og trang, gav sig hen til skiftende mandfolk, hvorav i hvert tilfælde den ene var en ren bølle. En enkelt udtalelse av hende kunne tyde på, at hun har haft trang netop til en brutal mand, idet hun ikke havde behøvet at prøve på at slippe for Nicolai trusel om at hugge en arm av hende ved at foreslå ham i stedet at give hende hug. Hendes stilling var dog dengang

sådan, at man vist ikke kan tillægge denne udtalelse større vægt, men hendes ikke helt kortvarige samliv med Nicolaus og hendes usandsynlige påstand om, at han var fader til hendes barn, kunne nok tyde på, at hun har følt sig knyttet til denne voldsmand. Det ser heller ikke godt ud, at hensynet til hendes børn ikke har forhindret hendes udskejelser, og man må formode, at børnene er blevet opdraget hos hendes forældre eller andre slægtninge, da de næppe har kunnet følge med faderen, medens han søgte embede, og hvis han blot er blevet personel kapellan, har han ikke kunnet have dem hos sig og forsørge dem.

Sandsynligvis er Karen Ankersdatter et stakkels menneske, der ikke har kunnet tøjle sine vilde drifter, og hun blev hårdt ramt herfor, ikke blot ved dommen, der helt deklasserede hende, men ved hendes mere end et år lange ophold i det rædselsfulde fængsel, hvor hun fødte det barn, som hun strax mistede. Uanset hvor meget ansvar, man vil mene at kunne lægge på hende, vækker hun den dybeste medlidenhed.

Hr. Caspar Hoe til Lerup-Tranum.

Af F. Elle Jensen.

I sin Skildring af Præsten Jacob Sørensen Skive (Kirkehist. Saml. 3 R., IV, 813 ff), der to Gange ved Landemodekendelse — 1709 i Aalborg og 1727 i Ribe — fradømmes sit Embede, siger J. Kinch indledningsvis, at han sikkert har hørt til de allertarveligste Medlemmer af den Danske Gejstlighed. Hans yngre samtidige, Hr. Caspar Hoe, har imidlertid næppe været stort bedre, kun møder vi tilsyneladende i ham en helt anden Type, thi mens Skive nærmest ikke har været rigtig klog, ser Hoe ud til at have været en ganske amoralsk Natur, fræk, beregnende, gennemløgnagtig, selvoptaget og uden Hæmninger af nogen Art. Ubegribeligt kun, at han saa længe var i Stand til at begaa sig. —

1733 blev *Caspar Christoffer Hoe* (Hoeunius) Sognepræst for Lerup og Tranum Menigheder i Ø. Han Herred. Han var født 1705 i Ho ved Varde, hvor hans Fader, Jens Nielsen, var Præst, og blev først undervist hjemme, men kom saa i Fredericia Latinskole og dimitteredes derfra 1722. De følgende Aar tilbragte han i Ho, antagelig paa Grund af Pengemangel, og forberedte sig dér ved sin Faders Hjælp til den theologiske Embedseksamen, som han tog 1730 med Karakteren non. Efter overstaaet Attestats var han Huslærer et Par Aar, til han af Major Rantzau, Bratskov, blev kaldet til Embedet i Ø. Han Herred¹.

Men Caspar Hoe var ikke skikket til Præst. Han var en gennemverdslig og bundupaalidelig Natur, der altid søgte sin egen Fordel uden smaaligt Hensyn til Midlerne, dertil

¹) Wiberg: Præstehist. II, S. 304. Aalborg Bispeark.: Vitaprot. Nr. 115, Pk. 451 C.

hidsig og kværulerende, saa det var ikke sært, at hans Rygte for at bruge et mildt Udtryk snart blev mindre godt paa Egnen. 1737 idømtes han ved Han Herredernes Ting en Bod paa 10 Rdl., fordi han i en Lejermaalssag uden Paalæg fra Rettens Side til den havde indleveret en beediget Attest, som viste sig ikke at stemme overens med Sandheden¹, saa det alene deraf vil fremgaa, at hans Ord ikke stod til troende. Antagelig har det kun været, fordi han kunde tjene ved det, at han udfærdigede Erklæringen, thi han var altid i Pengeforlegenhed, hvad Grunden dertil saa ellers var, og havde meget vanskeligt ved at klare sig økonomisk. Derfor varede det heller ikke mange Aar efter hans Komme til Lerup, før han sad i Gæld til op over Ørene, og da han hverken vilde eller kunde betale den og desuden optraadte grovt og afvisende overfor Kreditorerne, skaffede han sig den ene Retssag efter den anden paa Halsen — ikke mindre end ni —, som endte med, at der blev gjort Udlæg saavel i hans Indtægter som i hans Indbo.

I 1737 havde han søgt Kongen om fri Proces, hvilket Hofpræst Bluhme anbefalede med den noget ejendommelige Motivering, at man ellers kunde frygte, han vilde skære Halsen over paa sig². Andragendet blev bevilget, men ganske vist med det ubehagelige Forbehold, at han vilde blive afsat, hvis han tabte sin Sag, saa det er tvivlsomt, om det fik nogen Betydning i Praksis. Hvad der reddede ham eller i alt Fald skaffede ham nogen Lettelse, var at hans Biskop, Broder Brorson i Aalborg³, greb ind. Formodentlig har han kaldt ham til sig og haft en Samtale med ham, thi det lykkedes ham at faa den stejle og selvglade Præst til at forstaa, at han selv ved sin hovne Optræden overfor sine Kreditorer havde været med til at skabe de Vanskeligheder, han nu var kommen i, og til at

¹) Han Herredernes Justitsprot. 1735 ff. (2/3 1737).

²) H. F. Rørdam: Hist. Saml. og Studier II, S. 293 f.

³) Broder Brorson, Biskop over Aalborg Stift 1737—78.

skrive et venligt Brev til dem. Det viste sig ogsaa at være den rette Fremgangsmaade, thi han opnaaede nu en vis Ordning med dem, saa hans Tilstand blev taaleligere.

Den Hensynsløshed, hvormed han optraadte overfor sine Kreditorer, udviste han forøvrigt overfor alle, der ikke føjede sig efter hans Ønsker. Sin Provst, Spliid i Brovst¹, udkældte han engang aabenlyst i manges Paahør paa Sundby Bro, og da han kom paa Visitats hos ham, tog Præsten som Tekst for sin Prædiken Luc. 22,47: »Og Judas nærmede sig Jesus for at kysse ham«. Hvordan han udlagde Ordene, vides ikke, men Provsten forstod, at det var ham, der sigtedes til. Han beklagede sig ogsaa over, at de unge, han ikke mente at kunne konfirmere, fordi de havde for faa Kundskaber, bare behøvede at rejse til Lerup, dér blev de antaget, ligesom Hoe heller ikke betænkte sig paa at give enhver fremmed, der kom til hans Sogne, Adgang Nadveren, hvor vankundig han saa var med Hensyn til sin Børnelærdom.

I Begyndelsen af 1738 trak det op til et nyt Sagsanlæg mod Caspar Hoe². Præsteenken Elsebe Sabine Thorning, tidligere gift med Hr. Herman Thorning i Jetsmark³, havde en Tid boet i Lerup Præstegaard, og dér var en sølvbeslagen Kande blevet borte for hende. Efter at hun var flyttet til Hjortdal Præstegaard, lod hun den efterlyse saavel paa en Del af Egnens Kirkestævner som ved Han Herredernes Ting, men hun mistænkte Hoe for at have tilegnet sig den. Og det var ikke det eneste. Til en Kone i Torslev havde hun indleveret noget Uld til Færvning, men da hun kom og vilde have det tilbage efter Behandlingen, fik hun den Besked, at Hoe havde indløst det. Han havde ikke

¹) Jens Spliid (1734—42, Provst over Ø. Han Herred).

²) Den følgende Fremstilling bygger hovedsagelig paa et stort Læg i Aalborg Bispearkiv Pk. 101: »Formentlig Sager, som er behandlet ved Provsteret eller Landemode i det 18 Aarhundrede«, samt paa Biskoppens Kopibog.

³) Herman Thorning (1727—29).

senere sendt hende det, og noget Tøj, hun havde i Lerup Præstegaard, vilde han ikke udlevere. Ogsaa paa anden Maade følte hun sig slet behandlet af ham, saa det endte med, at hun lod ham stævne for Retten.

Vidneafhøringerne godtgjorde, at Hoe absolut ikke havde rene Brød i Posen. Det oplystes saaledes, at han efter at Kanden var blevet offentlig efterlyst, havde sendt en Mand med Brev til Præsten i Jelstrup, Hr. Mathias¹, og at denne efter at have læst det havde givet Kanden, indsvøbt i Papir, til Budbringeren, idet han sagde: »Djævelen skal gemme Hr. Caspar Hoes Tyvekoster«. Manden havde saa ved sin Tilbagekomst til Lerup afleveret den til Præstekonen. Nogle Aftener senere kørte Hoe over til Hjortdal Præstegaard, hvor han kom, just som Præsten Hr. Lund² og hans Husfolk holdt Andagt. Han satte sig da ned og ventede, til de var færdige, hvorefter han bad Lund følge med ind i en anden Stue, og her sagde han til ham, at han gerne vilde tale med Md. Thorning. Lund svarede, at det ikke kunde lade sig gøre, da hun var upasselig, og Hoe tog saa Kanden frem og bad ham give hende den, da han nødig vilde i Fortræd.

Md. Thorning fik saaledes sin Kande igen, hvorfor der heller ikke ved Retten fremførtes nogen Sigtelse mod Hoe for Tyveri af den. Men Vidneudsagnene om hans Færd ved denne Lejlighed i Forbindelse med, hvad der ellers fremkom af Oplysninger paa Tinget om ham, stillede ham unægteligt i et temmeligt uheldigt Lys, og Biskop Brorson lod ham derfor kalde til Aalborg for nærmere at gøre Rede for sig. Hoe erklærede imidlertid, at naar han havde beholdt Kanden, var det med Md. Thornings Minde, da han havde købt den af hende, og det var han rede til at aflægge Ed paa. Ikke desto mindre tvivlede Brorson paa Sandfærdigheden af hans Forklaring, og han rettede i den Anledning en Forespørgsel til Kongen om, hvorvidt man skulde lade

¹) Mt. Holm (1712—46).

²) Jørgen Lund (1719—65).

ham tiltale. Svaret lød, at Præsteenken enten skulde rejse Sag mod ham eller lade Sagen falde, og dette meddeltes Hoe.

Men forinden havde denne, der forstod, at det var bedst for ham at komme til en Ordning i Mindelighed, sendt et Brev til Md. Thorning, dateret d. 16. Oktb., hvori han først forklarede, at naar han ikke var mødt for Retten, skønt han var indkaldt, var det, fordi han ikke havde Tid, og fordi han afskyede Processer og Vidnerejser; desuden mente han ikke, det var nødvendigt, da han havde en god Samvittighed og aldrig havde haft i Sinde at beholde noget af hendes. Men da hans ærlige Navn og Rygte til yderligere Forklejning for ham var blevet krænket ved Vidneafhøringerne, der som Følge af hans Fjenders Rænker blev indsendt til Biskoppen, saa han sig nu nødsaget til, før det blev for sent, at redde sig ud af denne Ulempe ved at bede hende svare sig paa nogle Spørgsmaal. Havde han efter Stævningen nægtet at udlevere hendes Sager? Havde hun andet tilbage i Lerup Præstegaard end et Kobbernålbækken, en Ildtang og noget farvet Uld, hvorfor han havde udlagt 2 Mk. 12 Sk., hvilket Beløb hun saaledes skyldte ham? Vilde hun være fornøjet med, at alt dette straks skulde blive sendt til hende i Sundby? Han havde intet at sige paa hendes ærlige Navn og Rygte, uden hvad godt var, og han haabede, at hun nu vilde anse deres Mellemværende for opgjort, saa Sigtelserne mod ham kunde mortificeres og annulleres, og de selv i enhver Henseende være »venligen og kristeligen forligt«.

Md. Thorning svarede, at da Hoe i Mindelighed og Kærlighed ønskede et venligt Forlig, var det hendes kristelige Pligt at besvare de omspurgte Forhold bekræftende, og derefter skulde den Tvist, som var begyndt mellem dem, efter Hoes, som hun haabede, vel mente og kristelige Tilbud »være og blive for den allerhøjeste Gud, for alle Mennesker og i vore Hjerter ophævet, eftergivet og magtesløs paa begge Sider, ligesom tilbørligt er hos sande Kristne«.

Md. Thornings Svar friede Hoe fra Proces denne gang. Men Fristen var kun kort, thi just nu trak et nyt og langt værre Uvejr op over hans Hoved. —

I Rubjerg Præstegaard havde der indtil Mikkelsdag samme Aar tjent en Pige ved Navn Kirsten Nielsdatter. Præstefolkene havde længe haft Mistanke om, at hun havde været paa gale Veje, og at dette havde faaet Følger for hende, men selv om de trængte nok saa meget ind paa hende, nægtede hun saa længe, det var muligt, at der var noget i Vejen med hende, ja selv overfor Jordmoderen fastholdt hun i Begyndelsen sin Paastand. Senere kunde hendes Tilstand dog naturligvis ikke skjules, og hun angav da en Soldat i Aalborg som den, der havde besvangret hende, hvad imidlertid ingen troede paa. At Præsten, Hr. Friis, formanede hende til at sige Sandheden, hjalp ikke, og en Dag bad han derfor offentligt for hende i Kirken, at Helligaanden vilde oplyse hendes formørkede Sind og føre den forstokkede til Omvendelse og Sandhedens rette og paalidelige Bekendelse. Samme Aften havde han hende igen for sig og talte atter indtrængende til hende, idet han i stærke Ord skildrede hende Syndens Vederstyggelighed og Guds hævnende Vredes Grumhed — da brød hun sammen og bekendte, at det var Hr. Caspar Hoe, som i sidste Halvdel af Januar et Par Dage havde opholdt sig i Præstegaarden, der var den skyldige. Friis vilde først ikke tro det, men hun gentog sin Paastand, da det Barn, hun nogen Tid efter fødte, blev hjemmedøbt, og fastholdt den, da hun senere for at faa Adgang til Nadveren, i Forvejen blev taget til offentligt Skriftemaal i Kirken.

Kirsten Nielsdatters Bekendelse gjorde et stærkt Indtryk paa Hr. Friis, og først da Provst Mumme i Aasted¹ d. 3. Dec. var paa Visitats i Rubjerg, anmeldte han Sagen for ham, ligesom han nu, sikkert tilskyndet af Provsten, indberettede den til Biskop Brorson.

¹) Lor. Gerh. Mumme (1734—54), Provst over Horns Herred.

I Aalborg vakte Friis' Brev den største Forfærdelse. Hvor stærkt et Indtryk det gjorde paa Brorson, ses af, at han straks skrev til Biskop Anchersen i Ribe, sin tidligere foresatte, og sin nærmest boende Kollega, Biskop Wøldike i Viborg, og bad om et godt Raad med Hensyn til, hvorledes han skulde gribe den uhyggelige Sag an. Biskop Wøldike tilraadte Suspension og Provsteret, og heri var Brorson enig; dog vilde han først tale med Hoe i Stedet for øjeblikkelig at gaa frem med »rigeur«, og han lod ham derfor indkalde til Aalborg.

Men Hoe nægtede alt, selv om han paa den anden Side, som Sagerne stod, var klar over, at han ikke kunde undgaa at blive suspenderet, og det indrømmede han ogsaa i Samtalen med Brorson. D. 22. Dec. udfærdigede da Biskoppen Ordre til Provst Spliid om officielt at forbyde ham indtil videre at befatte sig med sit Embede, som han ikke uden den allerstørste Forargelse kunde betjene. Indtægterne fra Kaldet maatte han heller ikke faa; de skulde indbetales til Provsten, ogsaa fordi man med Henblik paa Kreditorerne ikke vilde lade Hoe beholde noget, hvori de kunde gøre Udlæg. Han var nemlig stadig i Pengevanskeligheder, og Provsten havde lige klaget over, at han, skønt rykket flere Gange, ikke havde gjort Rede for sine Sognes Fattigkasse.

Suspensionsordren blev med Ilbud sendt til Brovst, og Spliid lod den derefter saa hurtigt som muligt gaa videre til Præsten paa Øland, Hr. Lund¹, med Paalæg om at forkynde den omgaaende for Hoe, saa han ikke kom til at holde nogen Gudstjeneste i Julen. Men Juleaftensdag meldte Lund tilbage, at dette var umuligt paa Grund af Vejr og Føre, og selv om han gerne vilde tage sin Tørn paa samme Maade som de andre Præster i Herredet, syntes han dog, at de paa Fastlandet havde lettere ved at komme til Lerup end han.

Følgen var, at Hoe forrettede sine Tjenester i Julen ganske, som han plejede, og hvis det passede, hvad der blev

¹) Anders Lund (1719—65).

sagt, at han en Helligaften havde holdt Juleleg med Dans i Præstegaarden og 2. og 3. Juledag deltaget i en tilsvarende Sammenkomst sammen med sin Kone et andet Sted, synes han at have været temmelig ubesværet af Situationen. Det lykkedes heller ikke i de følgende Dage for Provsten at faa Suspensionen forkyndt, idet Præsterne trykkede sig ved at overbinge den. Hr. Kopp i Torslev¹ vilde saaledes have Spliid med sig, fordi Hoe engang tidligere, da han kom til Lerup med et Brev fra Biskoppen, var blevet saa rasende, at han skyndsomst maatte flygte, fordi han ellers vilde være blevet slaaet saadan, »at jeg skulde husket det, saa længe jeg levede«. Præsterne vilde heller ikke i Vacancen varetage Embedet længere end i 6 Uger og for Betaaling, og de ønskede, at Provsten hellere skulde skaffe en fast Vikar til Kaldet. Dette var imidlertid umuligt, erklærede denne, da der for Tiden ingen ledige Kapellaner eller theologiske Studenter fandtes i Herredet, og hvem skulde ogsaa give Vikaren Kost, Logi, Løn og Befordring, hvortil kom, at Hoe maaske vilde gøre Modstand mod ham. Ikke sært, at Spliid hverken vidste ud eller ind, og at han, samtidig med at han sendte den stadig uoverbragte Suspensionsskrivelse tilbage, bad om at faa nye Instrukser.

Biskoppen befalede imidlertid, at Suspensionen snarest skulde forkyndes, og vægrede Præsterne sig ved at overbringe den, vilde han indberette for Kongen, at de nægtede at lyde ham og Loven. Dette førte til, at Provsten 1. Søndag efter Helligtrekonger selv tog over til Lerup og Tranum for dér ved Gudstjenesten i Kirkerne at meddele saavel Hoe som Menighederne det biskoppelige Budskab. Men herimod protesterede Hoe paa det stærkeste, idet han sagde, at Spliid ikke kunde fremlægge nogen egentlig Befaling til at gøre dette ved denne Lejlighed, og han benægtede derfor det lovlige i Provstens Fremgangsmaade. Skrivelsen, han medførte, vilde han ikke engang læse, og han erklærede, at han vilde vedblive at passe sit Embede, saa

¹) Rasmus Kopp (1735—61).

længe Gud gav ham Helbred! Naturligvis kunde han ikke forhindre, at Menigheden blev underrettet, men selv tog han intet Hensyn dertil, og han forrettede Gudstjenesten, som han plejede.

Provsten maa vistnok være blevet duperet af Hoes Frækhed, saa han kom til at tvivle paa, om han nu virkelig havde suspenderet ham paa lovlig Vis. Samtidig med, at han indberettede det passerede til sin Biskop, gav han nemlig Præsterne Lund og Kopp Ordre til at tage til Lerup og dér udtrykkelig paa Øvrighedens Vegne befale ham ikke at befatte sig med sit Embede. Men da de to Mænd d. 9. Januar (1739) kom til Præstegaarden, var Yderdøren laaset med Hængelaas, og ingen viste sig, hvor meget de saa end bankede paa. De gik da om paa den anden Side af Stuehuset til Bagdøren, men ogsaa den var laaset og lukket, saa det var dem umuligt at komme ind. De greb derfor til den Udvej at slaa Suspensionen op paa Døren, hvorpaa de — efter halvanden Times Ophold paa Stedet — atter kørte bort.

Nogle Dage efter gjorde Provsten et nyt Forsøg paa at komme i Forbindelse med Hoe, denne Gang ved to Degne, Arnkiel i Brovst og Bruun i Lerup. For at være sikre paa at træffe ham indfandt de sig om Aftenen, men han var da gaaet ud for at leje en Vogn til næste Dag. De sad længe inde i Stuen og ventede paa ham hos hans Kone, der ikke kunde forstaa, hvor hendes Mand blev af, men da hun til sidst vilde i Seng, syntes de, de maatte gaa. Hos Forpagteren kunde de ikke komme ind, og de besluttede derfor at patrouillere i Gaarden, til Præsten vendte tilbage. Da det endelig skete, traadte de frem, hilste ham og sagde, at de kom i en lille Mission fra Provst og Biskop, hvortil han svarede, at han ikke havde Tid til at tage mod sligt nu, det skulde ske ved Dagslys. De meddelte ham da Indholdet af Suspensionsskrivelsen og spurgte, hvad de skulde svare Biskoppen, men han vedblev med sit, at han ikke havde Tid nu — hvorpaa han gik ind og smækkede Døren i Laas

for dem uden siden at ville lukke op, skønt de bankede haardt paa den. Da de hørte et Vindue blive lukket, løb de derhen, men heller ikke der opnaaede de at komme i Forbindelse med dem indenfor.

Da de efter at have overnattet i Degneboligen atter mødte næste Dag, var Hængelaasen stadig for Døren, og ingen svarede paa deres Banken og Raaben; hos Forpagteren var der ogsaa lukket, men de slap dog ind ad Bagdøren. Herindefra saa de nu Hoes Pige komme ud til en halv Snes Børn, der gik udenfor, fordi de heller ikke havde kunnet komme ind; det var nogle, som Præsten skulde have undervist, men nu fik Besked om at gaa hjem igen. Degnene sendte med Pigen Bud ind i Præsteboligen, men fik til Gensvar, at de ikke kunde komme ind, og at Hoe var gaaet bort om Morgen. Pigen nægtede desuden at modtage noget Brev til ham.

Om Eftermiddagen var Situationen uforandret, men da de saa, der var Lys i Køkkenet, og mente at se en Kvinde derinde, spurgte de, om Hoe var hjemme, og om de kunde komme ind. Kort efter blev Lyset slukket, og det var dem derefter umuligt at opnaa nogen Forbindelse med Beboerne. Tilsidst raabte de tre Gange ved Vinduerne: »Sig til Hr. Caspar, at han er hjemme i Morgen een eller to Timer efter Solens Opgang, da vi kommer for at forkynde Biskoppens Ordre og levere hans Brev om Suspensionen«. Derpaa gik de bort, thi nu var der ogsaa lukket og slukket hos Forpagteren, og ingen svarede paa deres Banken og Raaben og Anmodning om at sige Besked til Præsten.

Men da de igen indfandt sig i Præstegaarden Kl. 8 om Morgen, var alt som Dagen forud, og de kom ikke ind, saa de havde kun at drage bort med uforrettet Sag. Det var klart, at Hoe med Forsæt holdt Biskoppens Sendebud ude for ikke at faa Suspensionen forkyndt paa en Maade, som han ikke kunde vride sig fra, og det forstod Biskoppen ogsaa meget godt. Et Brev, han efter at have faaet Provstens Indberetning om Oprinet 1. Søndag efter Helligtre-

konger havde skrevet til Hoe, og hvori han udtrykkelig gjorde ham opmærksom paa, at han var suspenderet, fik ingen Virkning, hvad han muligt heller ikke havde ventet, thi omtrent samtidig indsendte han et Referat af Sagen til Kongen. Ligeledes fik han Stiftamtmanden til at henstille til Herredsfogden ikke at modtage nogen Benægtelsesed i Paternitetssagen af Hoe, da han tidligere var blevet overbevist om at have »svoret formasteligt« og havde faaet en Bøde derfor.

Herredsfoged Bruun¹ tog imidlertid intet Hensyn til Stiftamtmandens Advarsel, men gav tværtimod Hoe Tilladelse til for Retten (d. 17. Januar) ved Ed at fralægge sig Faderskabet til Kirsten Nielsdatters Barn. Dette i Forbindelse med saavel Hoes hele Forhold som de seneste Tildragelser i Præstegaarden foranledigede nu Brorson til paa ny at henvende sig til Kongen med Klage over hans Opførsel. Han havde, skrev han bl. a., tænkt paa selv at sejle til Lerup for at suspendere ham, men Fjorden var ikke sikker for Sejlads, og desuden frygtede han for at blive Genstand for voldelig Overlast fra Hoes Side. Han udbad sig imidlertid en kongelig Stadfæstelse af hans Suspension, samt at Præsten trods sin Ed maatte blive indkaldt for en Provsteret.

Den første Anmodning blev imødekommet, men der udover bestemte Kongen (d. 13. Feb.), at Hoe ikke skulde stævnes for nogen Provsteret, men tiltales af Generalfiskalen for Ægteskabsbrud, Opsætsighed mod sin Biskop og for mod dennes Protest at have aflagt Ed, ligesom Herredsfogden sættes under Anklage for mod Stiftamtmandens Ordre at have tilladt dette, samt at Sagen skulde paa-dømmes af en Kommission i Aalborg, bestaaende af Stiftsprovst Balth. Sechmann² og Borgmester Henrik Grotum³.

¹) Severin Bruun, Prokurator med Bolig i Frederikshald 1726, Viborg 1733 og Aalborg 1734, Herredsfoged i Han Herrederne 1735—58.

²) Mag. Balth. Sechmann, Præst ved Budolfi Kirke i Aalborg 1738—46, Stiftsprovst.

³) Henr. Himmerich Grotum, 1728—68 Borgmester i Aalborg. Ro-

Først skulde den kongelige Stadfæstelse af Biskoppens Suspension forkyndes for Hoe, men skønt Provsten tre Gange sendte Bud efter ham, for at han kunde læse den for ham, kom han ikke, men svarede kun, at han nok skulde indfinde sig, naar Tid var. 2. Søndag i Fasten tog Spliid derfor til Lerup Kirke, hvor Hoe holdt Gudstjeneste, som om intet var i Vejen, men da han efter de første Salmer vilde bestige Prædikestolen, kom Hoe ham i Forkøbet og gik op og prædikede som sædvanligt. For ikke at vække Forargelse fandt Provsten sig i det; bagefter vilde han saa forkynde Suspensionen. Men heller ikke da blev der noget af det, thi uagtet Spliid to Gange i Kongens Navn bød Hoe blive, forlod han Kirken under Foregivende af, at »han havde ondt«.

Dette sidste blev dog Biskoppen for meget, og han vendte sig igen i meget bestemte Vendinger til Kongen, under hvis allerhøjeste Naades Protektion han fremdeles udbad sig allerunderdanigst at møde allernaadigst Beskærmelse mod Hoe, hvis Forgribelse ved ikke at ville modtage den kongelige Suspension var saa formastelig, at han ikke uden Forskrækkelse kunde skrive om eller tænke paa det, han dog ikke turde dølgge for Kongen. Thi han havde jo nu formastet sig mod Herrens egen dyrebare salvede, hvis faderlige, forunderlige og allernaadigste Forsorg saaledes »udstrækker sig over alle Deres Majestæts Lande, at det allerfattigste og mindste Barn i Rigerne kan skønne paa og have rimelig Gavn deraf«.

Brorsons Klage med Krav om kongelig Indgriben overfor Hoe blev taget til Følge, thi nu blev denne arresteret og ført til Aalborg Raadhus, hvor han sad fængslet i omtrent 3 Aar, mens Sagen mod ham stod paa. En Ansøgning fra ham om Løsladelse, til Dommen faldt, turde Brorson ikke anbefale, da han ikke kunde garantere for ham; derimod henstillede han, at der af Kaldets Indtægter ydedes
...
stes som en uegennyttig Embedsmand, men havde dog ved sin Død et stort Kasseunderskud.

en Understøttelse til hans Kone og Børn, der led stor Nød. Konseillet afslog begge Dele (d. 13. Juni 1739); først næste Aar gav man hende 10 Rdl., og i 1741 fik hun yderligere 10 i Barselshjælp. Hoe fik bevilget 3 à 4 Mk. ugentlig til sin Forplejning.

Mens Retssagen stod paa, passede de andre Præster i Herredet de kirkelige Forretninger i Lerup-Tranum som under en almindelig Vacance, noget de var yderst misfornøjede med. De søgte derfor ogsaa straks, da Hoe blev arresteret, Myndighederne om at fritages for denne »Byrde«, da de kun var faa, og hver havde nok i sit eget Embede; i Stedet foreslog de Ansættelse af en Kapellan, saa meget mere som den ubeboede Præstegaard ellers snart vilde forfalde. De fik dog Afslag, og det førte heller ikke til noget, at de senerehen atter og atter beklagede sig over, hvor besværligt det hele var for dem; ikke blot paaførtes der dem extra Udgifter, men deres Helbred tog Skade ved de lange Køreture til de fremmede Sogne i Vinterens kolde og korte Dage, ligesom Vejene dertil da var slette, ja livsfarlige og daarlige for deres Bæster, for ikke at tale om, at Embedet kun kunde blive maadeligt passet. Konfirmation blev der saaledes ikke afholdt, og det var vanskeligt for Folk fra Lerup og Tranum at komme i Forbindelse med de fremmede Præster. At Forholdene paa Stedet med en Præst som Hoe i Forvejen kun har været maadelige, er næppe tvivlsomt, saa der kunde vel egentlig nok have været Grund til at ansætte en midlertidig fast Bestyrer af Embedet; da Brorson visiterede i Sommeren 1739, kunde han kun konstatere, at det stod ringe til med Ungdommens kristelige Oplysning.

Højst jamrede dog Provst Spliid sig. Han skulde nemlig bestyre Kaldets Økonomi, og det, syntes han, maatte blive Fiskalens Sag, da han paa Kongens Vegne ledede Undersøgelsen mod Præsten. Han maatte imidlertid bide i det sure Æble og i de følgende Aar overvaage og administrere saavel Udgifter som Indtægter, hvad sikkert har været et

besværligt Arbejde for ham; engang klager han saaledes over, at de vikarierende Præster ikke har indbetalt det, de har oppebaaret fra Kaldet, til ham, og selv om det maaske skyldes, at de har gjort sig betalt forud, beder han alligevel Biskoppen paatale det, da han selv maa have Penge i Kassen til uforudsete Udgifter. Ogsaa selve Præstegaarden voldte ham mange Kvaler; Bygningerne var forfaldne og trængte højlig til Reparation, da Hoe, der altid sloges med Kreditorer, intet havde ofret paa dem; den blev derfor 1741 synet af et af Retten udpeget Nævn. Iøvrigt erklærede Spliid, at det var ham umuligt sammen med Forpagteren at have Opsyn med den, baade fordi han boede for langt borte og ikke vidste, hvordan den skulde drives; desuden havde han jo ogsaa andet Arbejde at passe og skulde læse og skrive meget. Hans Klager kulminerede i, at han til sidst bad om at blive fritaget for sin Provstestilling, der gav ham alt dette Slid. Ogsaa Retssagen voldte ham megen Ulejlighed og mange Udgifter.

Brorson vilde dog ikke give Slip paa ham, men søgte hele Tiden at sætte Mod i ham, idet han bl. a. mindede ham om Ordet i Ps. 47,10 at »Skjoldene paa Jorden er Guds«; under deres Beskærmelse befalede han den forsagte Provst og hans Hus.

At Hoe skulde befinde sig vel under sit lange Fængselsophold, vilde være for meget forlangt, og det ses af bevarrede Breve, at han ofte har henvendt sig til Biskop Brorson om sine Forhold, og at denne, skønt han ikke havde nogen Tillid til Fangen, altid søgte at yde ham Retfærdighed og saa vidt muligt at imødekomme hans Ønsker, der mest synes at have drejet sig om at faa sine og sin Families midlertidige Forhold forbedret.

I 1741, efter at have siddet fængslet i over et Aar, anmodede han om sammen med sin Kone (der altsaa havde Adgang til ham) at blive betjent med Nadveren, og at en Guds Ords Tjener i den Anledning maatte blive sendt til ham, eftersom han længtes »hjertelig og inderlig« efter de

hellige Ting »mit aandelige Liv at underholde og bestyrke«. Brorsons Svar, der indleedes med et »Kære Hr. Hoe«, gik imidlertid ud paa, at dette næppe kunde lade sig gøre ifølge Loven, men hvis han virkelig længtes efter Sakramentet, vilde han minde ham om Ordene: »Crede et manducasti«¹. Ønskede han at samtale med en Præst fra Byen, skulde en saadan komme til ham, og begærede han derefter stadig Nadveren, vilde Biskoppen andrage derom paa de højere Steder.

At Retssagen trak i Langdrag, skyldtes ikke mindst, at Hoes Defensor, Prokurator Mt. Bruun², ved Udsættelser og Indkaldelse af en Mængde Vidner angaaende Ting, der kun stod i løsere Forbindelse med Anklagen, var en Mester i at forhale den. Ogsaa Biskoppen lod han stævne, men Brorson nægtede kategorisk at give Møde, da han kun stod Kongen til Ansvar. I Stedet beklagede han sig for Grev Holstein (Ledreborg), der var Præsæs i Kirkekollegiet, og dette havde igen til Følge, at Kongen d. 4. Novbr. 1740 lod Retten vide, at den havde at befale Hoe og Bruun under Mulkt at afholde sig fra enhver Vidtløftighed, saa at Processen snarest muligt kunde føres til Ende og blive optaget til Dom.

Dette havde sikkert sin Virkning, men alligevel gik der endnu nogle Maaneder, før Kommissionen d. 29. Marts 1741 afsagde sin Kendelse. Ved denne frifandtes Hoe i Paternitetssagen, da man ikke ansaa Beviserne mod ham for at være fyldestgørende. Men var han sagesløs i dette Forhold, maatte han ogsaa kunne aflægge Benægtelsesed ved Han Herredernes Ting, saa Herredsfoged Bruun ligeledes maatte frikendes, fordi han mod Biskoppens og Stiftamtmandens Protest havde modtaget den. Paa samme

¹) »Tro, saa har du spist«.

²) Mt. Bruun, 1735 Prokurator for Jylland, 1738 Landfiskal for Viborg Stift, 1759 Højesteretsprokurator, død 1770. En dygtig, men hensynsløs Sagfører (Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer 1660—1859, S. 60).

Maade udtaltes det i Dommen, at Hoe vel 2. Søndag i Fasten 1739 havde forladt Kirken, da Provsten vilde oplæse Kongens Stadfæstelse af Biskoppens Suspension for ham, men det skyldtes ikke manglende Ærbødighed og Respekt, men kun den Omstændighed, at han var syg, og da han siden ikke havde befattet sig med Embedet, havde han ikke siddet den kongelige Suspension overhørig, saa han ogsaa maatte frikendes for Anklagen herfor. Men paa den anden Side havde han gjort sig skyldig i Opposition mod sin Biskop og ved sine utidige Paafund og mistænkelige Adfærd udvist en saa utilladelig Opførsel, at han derfor maatte ikendes en Bøde paa 50 Rdl. til Enkekassen og lige saa meget til Justitskassen samt at betale Sagens Omkostninger med 200 Rdl. Desuden tilpligtedes han paa et Landemode at gøre Afbigt for Biskoppen og at love ham og Provsten fremtidig Ærbødighed og Hørsommelighed samt at opføre sig saadan, som det anstaar sig en Guds og Lovens Tjener, til Menighedens Opbyggelse og Guds Ære. Denne Dom skulde dog stadfæstes af Kongen, og til dette skete, maatte Hoe forblive i Arresten. For hans hidtidige Fængselsophold ydedes der ham ingen Erstatning.

Hoe var naturligvis nok tilfreds med at være bleven frikendt i Paternitetssagen, men til Gengæld meget utilfreds med det store Beløb, han skulde udrede i Bøder og Omkostninger, og han meldte Biskoppen, at han agtede at bede Kongen om at stryge denne Sum for hans Fattigdoms Skyld, da han ikke var i Stand til at betale den. »Foruden Klæder, vi har maattet sælge af Kroppen«, skrev han, »er vi geraadet i Gæld og Vidtløftighed, hvorpaa er fulgt Armod, Nøgenhed, Svaghed, Kreditspild, som gerne følger fortrængte, forfulgte, forgrædte og efter Ære og Velværd efterstræbte fattige og uskyldige Mennesker«. Og han bad nu Brorson om at støtte hans Ansøgning til Kongen med en Anbefaling; han vilde nemlig ikke, at det skulde synes, som om han vilde forbigaa sin høje Øvrighed!

Brorson var ikke meget villig og henviste til, at han ikke kunde afgive nogen Erklæring om hans Sag før efter Ordre fra Kongen, og han vilde formentlig spørge Generalfiskalen. Hertil svarede Hoe, at det ikke var Sagen, men sine daarlige økonomiske Forhold, han ønskede attesteret, hvortil Biskoppen atter svarede, at han havde megen Medlidenhed med ham i hans trange Kaar, som han ogsaa havde søgt at mildne, men Hoe klagede sig lige saa ynkeligt allerede før sin Fængsling, saa det var næsten ikke til at forstaa, at det kunde staa værre til med ham nu. Disse Udtalelser faldt i meget daarlig Jord hos Hoe, der vredt bad om nærmere Forklaring angaaende Biskoppens Tanker om ham, der syntes ham »amfiboliske og ækvivoque«¹, for at andre kunde faa en soleklar Forstaaelse af dem, og der ikke skulde opstaa nogen Mistanke om, at Brorson ligesom vilde skjule noget, der ikke kunde taale Dagens Lys, under sin Kærligheds Kaabe — hvilket affødte en skarp Afvisning fra Biskoppens Side.

Efter Kongens Befaling blev Kommissionsdommen nu forelagt for Højesteret, hvis Kendelse faldt d. 16. Novbr. 1741. Domprotokollen er ikke bevaret, men af et Reskript til Stiftamtet i Aalborg² fremgaar det, at Hoe blev fradømt sit Embede og skulde betale 429 Rdl. i Sagsomkostninger eller, hvis han ikke kunde præstere dette Beløb, arbejde et Aar i den nærmeste Fæstning. Af Højesterets Voteringsprotokol ses det, at skønt ikke alle Dommerne troede paa hans Uskyldighed i Paternitetssagen og derfor heller ikke stolede paa hans Ed, maatte de alligevel frikende ham paa dette Punkt, da de ikke mente, at det foreliggende Materiale gav tilstrækkelig Grund til en Domfældelse. Maaske var dette Aarsagen til, at de tog saa meget haardere fat i Suspensionssagen, thi i denne kendte de ham skyldig i Ulydighed baade mod Biskoppen og

1) »svævende og tvetydige«.

2) Dokum. til Landemodesager 10/3 1742.

Kongen¹ og gav ham utvivlsomt den haardest mulige Straf.

Dommen, hvis Udfald havde været imødeset med Spænding, vakte almindelig Tilfredshed; fra Hofpræst Erik Pontoppidan findes der saaledes et Brev til Brorson, hvori han skriver, at hans Hjerte »jubilerede« paa Retfærdighedens og Biskoppens Vegne, mens Kendelsen maatte være en besk Pille for Stiftsprovsten, der jo var en af Kommissionsdommerne.

Men for Hoe maa Højesterets Afgørelse have været en meget ubehagelig Overraskelse. En venlig og deltagende Samtale, Brorson havde med hans Kone, fik ham imidlertid til at mene, at Biskoppen vilde være villig til at anbefale ham paa højere Steder, saa han kunde faa Brød i den kristelige Stand, da dette var hans inderlige Attraa, og han hellere vilde være paa Tærskelen af Guds Hus end bo i de ugudeliges Pauluner! Og vilde nu Brorson være Moses for ham,² kunde han derved frelse sin stakkels Kone og Børn og vilde da anse ham som den, Noah blev kaldt og anset for at være efter Syndfloden, nemlig en Fader for Menneskeslægten.

For yderligere af bringe sig i Erindring sendte han Nytårsdag fra Fængslet, hvor han stadig sad, Biskoppen følgende Hilsen, der vist fortjener at gengives i sin Helhed:

»Jeg uværdig indfinder mig efter min største Pligt og Skyldighed i Dag for at aflægge mit underdanigste Ønske til det itrædende Nyaar, og dersom jeg maa formaa noget hos den kære Gud, som jeg stadig haaber, skal mit ringe Ønske være dette:

At den barmhjertige, gode Gud vil lade Deres Højærværdighed med dydsirede Frue og Børn i Dag begynde det frydefulde nye Aar og opleve mange flere til sin og sinnes største Glæde og Fornøjelse. Alle de Velsignelser, som er skrevet i den hellige Herres Bog, alle de Velsignelser, der blev lyst over de lydige af Stammerne paa Grissims (Ga-

¹) Meddelelse fra Rigsarkivet 17/1 1953.

²) Henviser til 2. Moseb. 20,19—20 og 32,20.

ritzims) Bjerg¹, der blev udlagt til de hellige paa Galilæi Bjerg², ja alle de Velsignelser, den evige Gud har i Eje, og alle Guds Børn har i Ønske, være og blive over eders Sjæle, Legemer, Personer, Hjerter, Hus, Familie og Afkom, indtil de omsider samles i evig Glæde paa Zions Bjerg. Det ønsker jeg med mine af inderste Hjerte og Aand og lever saa med allerstørste Submission højædle og højærværdige Hr. Biskops, min gunstige og fromme Faders, allerunderdanigste Tjener og tro Forbeder hos Gud«.

Man tør med Sikkerhed gaa ud fra, at Brorson ikke et Øjeblik har tænkt paa at hjælpe Hoe til atter at faa nogen Stilling indenfor Kirken — dertil kendte han ham for godt — derimod er det ikke udelukket, at han af Medlidenhed med ham og hans Familie kan have bidraget til den Udgang, hans Sag fik. Hoe havde nemlig erklæret, at der til Udredning af de ham paalagte Omkostninger muligt kunde skaffes 200 Rdl. af Lerup-Tranum Præstekalds Indtægter i den Tid, han sad arresteret, og andre 200 fra Præstegaardens Bygninger, ligesom Naadensaaret kunde give de 29, saa alt paa den Maade nok kunde blive betalt. Mynighederne var dog ikke sikre paa, at denne Opgørelse kunde holde, eller rettere, de troede ikke paa den, og de valgte derfor at ordne Sagen paa en helt anden Maade. Reskriptet af 10. Marts 1742 til Stiftamtet bestemte nemlig, at Hoe skulde løslades, da han intet ejede, og der kun var Tab forbundet med at underholde ham i Arresten! Om Fæstningsarbejde taltes der ikke.

Paa den Maade fik Hoe atter sin Frihed. At Venner skulde have hjulpet ham til siden at betale det Beløb, han skyldte det offentlige³, er mere end usandsynligt, hverken stemmende med hans Karakter eller med hans Forhold til sine Omgivelser. Forøvrigt hører de faktiske Oplysninger

1) 5. Moseb. 27,12.

2) Mt. Evangl. 28,20.

3) Lachmann: Beskr. af Aalborg Stift, S. 222 f.

om ham og hans Familie¹ op med hans Løsladelse; det hedder, at han derefter flakkede om i Landet for tilsidst at lade sig hverve som Rytter, og at han skal være død i Norge, men noget sikkert kan der ellers ikke siges om hans Skæbne. Den røde Kjole har dog utvivlsomt passet bedre for ham end den sorte. —

Efter at Kommissionsdommen var faldet, resolverede Kongen d. 30. Juni 1741, at en Kapellan nu til Sagens endelige Udgang skulde bestyre Lerup-Tranum Embede og derfor nyde 4 Sletdaler ugentlig af Hovedsognet og fri Befordring mellem Kirkerne af Annekset. Til denne Stilling udpegede Brorson Henrik Kampmann, tidligere i Arby, og han holdt samme Efteraar Konfirmation i Lerup². Da Højesteretsdommen var afsagt, udnævntes en ny Præst for Sognene; hans Navn var Jac. Deichmann (1741—71). Kampmann blev 1742 Præst i Skæve.

¹) Hoes Hustru hed Dorothea Cæcilie Risom; det er ikke lykkedes at finde noget om hendes Skæbne.

²) Ifølge Kirkebogen konfirmeredes der 11, hvoraf den yngste var 17, den ældste 25 Aar gl.

De ovenfor anførte Dokumenter findes alle i Landsarkivet for Nørrejylland (Viborg).

Et Forslag til en Reform af Præstedragten 1796.

Af Bjørn Kornerup.

Blandt de mange Emner inden for den danske Kirkes Historie, som endnu henligger utilfredsstillende belyst, hører ogsaa Spørgsmaalet om Præstedragtens Udvikling efter Reformationen¹. De Bestemmelser, der herom findes i de almindelige Kilder, er ikke mange eller altid særlig klare. Dette gælder saaledes det bekendte Paabud i Danske Lov 2-11-2: »De (o: Præsterne) skulle altid gaa i rette Præste-Klæder, som kand sømme een Guds Ords Tiener«². Hvad forstaas egentlig her ved de ikke nærmere definerede »rette Præste-Klæder«? I Biskoppernes Synodalmonita vil man jævnlig paatræffe herhenhørende Bestemmelser, men heller ikke de altid tilstrækkelig oplysende³. Det vil da være af Vigtighed at samle saa mange konkrete Oplysninger som muligt om dette Emne fra de forskellige Tider for herigennem at danne sig et mere nuanceret Billede end det, der kan udkrystalliseres blot af Paabud og almindelige Bestemmelser. I saa Henseende vil Præsteportrætter og Ligsten være af meget stor Betydning.

¹) Jvfr. W. Rothe, Om den geistlige Dragts og de kirkelige Klæders Oprindelse i Teologisk Tidsskrift, udg. af C. E. Scharling og C. T. Engelstoft, 2. R. II, 233—66. L. Koch i Kh. Saml. 5. R. I, 42 ff. — De liturgiske Klæder er behandlet i P. Severinsen, De rette Messeklæder. Bidrag til Kirkeklædernes Historie. 1924.

²) Kilden hertil er aabenbart Kirkeordinansens Bestemmelse: »oc altid skulle de (o: Præsterne) gaa wdy een ret præstlede, som kand sømme een Guds ordz tiener« (H. F. Rørdam, Danske Kirkelove 1536—1683 I, 100, jvfr. S. 83).

³) I Kh. Saml. 3. R. VI, 186—9 har H. F. Rørdam især paa Grundlag af Monita meddelt »Noget om Præstedragten i ældre Tid«.

Da man var kommet et godt Stykke ind i det 18. Aarhundrede, den Gang da saa meget overleveret maatte staa til Røgnskab for sin Eksistensberettigelse, kom ogsaa Præstedragten paa Dagsordenen. Særlig de liberalt orienterede tog sig forskellige Friheder paa dette Omraade, navnlig vistnok især ved efter tysk (sønderjydsk) Mønster til daglig Brug at ombytte Pibekraven med Bladkraven, og gerne kæmpede de for en Afskaffelse eller dog en stærkt indgribende Reform af den traditionelle lutherske Præstedragt. Allerede den unge Teolog *Andreas Christian Hviid* bemærkede under sit Studieophold i Göttingen 1777: »Theologerne gaae her uden Ceremonie i korte sorte Klæder, og vide ikke at sige af det grimme Kammerdugs Hiul, man bærer i Kiøbenhavn«¹. Lidt senere — 1785 — tog den reformivrige Præst *H. P. Sandal* Ordet for Ønskeligheden af at lade den gældende kostbare Præstedragt afløse af en kort Kjole med Fløjlsopslag og Bladkrave².

Særlig skarpt kom dog Reformønskerne til Orde hos *Christian Bastholm*. I sine berømte »Korte Tanker til nærmere Eftertanke over Den geistlige Stand«, 1794, findes der et særligt Afsnit indeholdende en Undersøgelse om det Spørgsmaal: »er det fornuftigst, at Folkelærernes Klædedragt vedbliver, eller, er det fornuftigere at den afskaffes?« (S. 97—108). Bastholm er i højeste Grad misfornøjet med den gældende Præstedragt. »Ubeqvem og smagløs« har den altid været, men det gjorde ikke saa meget i gamle Dage, da den ikke adskilte sig væsentligt fra andre Menneskers. Men medens de andres Dragt bestandig forandredes, er Præstedragten blevet staaende, som den var. Præster gaar endnu klædte som for Aarhundreder siden. »De gaae her paa Kloden, som levende Antiquiteter, som Mindesmærker

¹) A. C. Hviid, Udtog af en Dagbog, holden i Aarene 1777—1780, Kbh. 1787, S. 50—1.

²) [H. P. Sandal], Vigtige Spørgsmaal med hosføiet kort Undersøgelse, angaaende det som synes at kunne hindre eller fremme Religion og gode Sæder hos Landmanden, 1785, S. 10 Note c.

af en gammel, elendig, ufornuftig Smag. Vilde man endelig, for en Curiositets Skyld, bevare disse Levninger af Alderdommen, ligesom man bevarer andre Oldsager, der opgraves af Jorden, saa kunde man jo ophænge saadan en Dragt i et Raritetkammer, for at vise fremmede Reisende den; men, hvorfor skal den just bæres omkring til Skue i det heele Land?¹.

Det er efter Bastholm en Misforstaaelse at tro, at denne Dragt giver Standen større Hæder. Den Tid er virkelig forbi, nu ser man mere paa Manden end paa Kjolen. Særlig maa man vende sig mod Tanken om, at Dragten hos Almuen skulde opvække mere Ærbødighed for Præsten. Denne har ikke Krav paa større Ærbødighed end enhver anden duelig, nidkær og nyttig Embedsmand. Det er »et elendigt Forsvar for denne Dragts Vedligeholdelse«. Endnu mindre gælder det Argument, at Præster ved denne Dragt skulde hindres fra Uordener i deres Levned.

Bestemt tager Bastholm Afstand fra den Tanke, at Præster skulde være forpligtede til ogsaa uden for ministerielle Forretninger (f. Eks. »i hæderligere Selskaber«) at bære Præstedragt. Præster paastaar virkelig ikke længere nogen særlig Karakter af Hellighed, men deltager i alle almindelige selskabelige Foreteelser, som »kan bestaae med Dyd og gode Sæder«. Hertil kommer, at Dragten, som den nu er, har alle de Hovedfejl, som kan tænkes. Den er ubekvem, kostbar, skadelig for Sundheden, hvad der nærmere eftervises i det enkelte, og Forfatteren slutter: »Jeg vil derfor meget ønske, det Kongelige Cancellie vilde sørge for, at denne Dragt dog ikke skulde endnu blive bragt ind i det nittende Aarhundrede. Jeg er næsten vis paa, at dette Ønske skal blive opfyldt. Af vore oplyste og smagfuldere Tider kan man vist vente at see disse gothiske Zirater afskaffede«².

Dog vil Bastholm ikke gaa med til, at Præster ikke til

¹) Anf. Skrift S. 98—9.

²) Sst. S. 106.

Embedsbrug skal have en særlig Dragt, som kan skabe Anseelse og forlene hans gudstjenstlige Handlinger med en vis Højtidelighed — »men, i Sandhed, ingen Vingekiol, som betynger Skuldrene, ingen Pibekrave, som overdynges af Sveed, og tvinger Halsen i dens Bevægelser«. Helst saa Bastholm indført »en sort Kappe med viide Ærmer«, som den Højesteretsadvokater bærer¹. Den vilde være smuk, let at bære og lidet bekostelig. Skulde det findes ønskeligt, kunde Kappen gøres henholdsvis af Stof, Silke og Fløjl for derved at udmærke de forskellige Grader inden for Gejstligheden (Biskopper, Professorer og Doctores i Teologien). Saa overbevist er Bastholm om det fortræffelige i sit Forslag, at han kan ende med at sige, at skulde alligevel nogen ville holde paa den gamle Præstedragt, maatte han ønske, »at de maatte fordømmes til at beholde den, naar alle Fornuftigere aflagde den!²».

Beslægtede Toner lod sig høre hos en anden bekendt Gejstlig *Peder Hansen*, senere Biskop over Fyens Stift, i dennes Skrift »Om en Religions-Lærers Gravitet«, 1795 (S. 71—75). I alt væsentligt kunde han slutte sig til Bastholm, idet han ønskede, at Præsten ved Embedsforretninger skulde være iført en Samarie med eller uden Bladkrave, og ellers gaa i »korte Klæder« af mørk Farve. »At vise sig allevegne, paa Promenader og i Selskaber i den lange Dragt, er ikke allene høist umagelig, men giver og let Mistanke om Arroganz. Man nyder dog en behagelig Foraars eller Sommer Dag med mere Deeltagelse og Glæde, naar man betiener sig af korte Klæder, end naar man i sorte og lange Klæder skal svede, og være udsat for en besværlig Gang, for Støv og Solens brændende Straaler«³.

¹) Paa Jens Juels bekendte Portræt af Bastholm findes han afbildet iført en Silkesamarie (uden Vinger) og Bladkrave (Hal Koch og Bjørn Kornerup, Den danske Kirkes Historie V, 365).

²) Sst. S. 108.

³) Anf. Skrift S. 72—3. — Billede af P. Hansen i Samarie og med Bladkrave i Bjørn Kornerup, Helligaandskirken i København, 1949, S. 270; med Pibekrave Personalhist. Tidsskr. 13. R. IV, 23.

Ogsaa Hansen finder den traditionelle Præstedragt ubekvem og usund, og han kan heller ikke tro, at en Forandring af Dragten skulde bevirke en formindsket Agtelse og Ærbødighed hos Almuen for »Religions-Læreren«. Besidder han blot tilstrækkelig »indvortes Gravitet«, skal han nok blive mødt med den fornødne udvortes Agtelse. Dog tilraader Hansen et vist Maadehold med Hensyn til Dragtens Form og Snit. Smag, Orden og Renlighed er paa dette Omraade det vigtigste. »Ved andre Midler vinder han intet, enten han indhyller sig i den stiveste Ornat, eller han ombytter denne med Petitmaitrens Dragt og Adfærd«¹.

Omvendt holdt de konservative paa Traditionen. Ogsaa i denne Henseende kom Biskop *Nicolai Edinger Balle* til at staa som Bastholms Antipode. Han fortolkede det ovenanførte Sted i Danske Lov saa snævert, at han følte sig forpligtet til, naar han viste sig offentligt, da altid at være iført Præstedragt. Ikke faa af hans samtidige har opbevaret Erindringer om, hvorledes den gravitetiske Balle kom skridende frem i Gader og Stræder bærende lang Kjole, trekantet Hat paa den treradbuklede Paryk og store Sølvspænder i Skoene — kun Pibekraven var til dagligt Brug erstattet af Bladkraven².

Ogsaa litterært tog han til Orde for Bevarelsen af den gamle Dragt. Allerede før de ovennævnte Reformskrifter var udkommet, havde han 1793 i sit Tidsskrift »Pligtankeret« drøftet det Spørgsmaal: »er det raadeligt for Præsterne, at lade sig see i Selskaber, eller paa offentlig Sted,

¹) Anf. Skrift S. 74—5.

²) H. N. Clausen, Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie, 1877, S. 34. Personalhistorisk Tidsskrift 2. R. I, 169—70. Jens Møller, Biskop Dr. Nicolai Edinger Balles Levnet og Fortjenester, 1817, S. 263. C. Hauch, Minder fra min Barndom og min Ungdom, 1867, S. 211. F. C. Sibbern, Udaf Gabrielis's Breve til og fra Hjemmet, 2. Udg., 1851, S. 27 (jvfr. S. 68). — Balle vilde ikke modtage Præster »uden i Præstekiøle« (J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, 1854, S. 133). Billeder af Balle med Pibekrave i Koch og Kornerup, anf. Skrift V, 395, med Bladkrave sst. S. 461 og i Jens Møller, anf. Skrift, Titelkobberet.

med anden Dragt, end den præstelige?¹. Balles principielle Synspunkt er det, at saa længe det er gældende Lov, at Præster skal gaa »i rette Præsteklæder«, maa Loven i saa Henseende adlydes. Men naar man rejser det Spørgsmaal, hvorfor Biskoppen da ikke tager Initiativet til at ansøge Kancelliet om Tilladelse til at aflægge gejstlig Dragt uden for Embedsgerningen, saa svarer han, at det vil han ikke, fordi han ikke er overbevist om, at der vilde komme mindste Nytte ud deraf.

For det første mener han, at Erfaringen har vist, at Gejstlighedens Agtelse aldeles ikke tiltager med Aflæggelsen af Dragten, tværtimod. For det andet er han af den Opfattelse, at den sorte Kjole — »Kirkelærernes Uniform« — paalægger letsindige Sjæle en vis Forpligtelse til at vogte sig for Vildskab og uanstændig Opførsel. At spille Friskfyr i sin Ordensdragt kan kun vække Latter og Afsky. Endelig — og det er vistnok Balles Hovedsynspunkt — fastholder han, at Dragten er bekvem og billig. Højest vilde han gaa med til, at man søgte om Tilladelse til at afskaffe Vingerne og Pibekraven. At indføre nye Præsteklæder vilde blot betyde forøgede Udgifter. Selv kan han bevidne: »I tyve Aar har jeg for min Deel ikke slidt en eneste Silkevest, og med god Forsynlighed udholder en Kioel hos mange Brødre i ti Aar og derover«². Præstedragten er bekvem: hurtig kan man i paakommende Tilfælde gøre sig rede, og iført den modtages Præsten overalt med Høflighed hos store og smaa.

Hele denne Debat danner til Dels Forudsætningen for det Forslag til en Reform af den overleverede Præstedragt, som Holmens Kirkes Præster 1796 følte sig foranledigede til at indsende til Biskop Balle³. Det har følgende Ordlyd:

¹) Pligtankeret I, 431—37. — Et lignende Standpunkt som Balle indtog ogsaa Biskop Jørgen Hee i Aarhus 1785 (Kh. Saml. 5. R. I, 43—4).

²) Anf. Sted I, 435.

³) De følgende Aktstykker findes i Sjællands Bispearkiv, Indkomne

Pro Memoria.

Mere nu, end tilforn, føle nogle af Hovedstadens, og deriblandt maaskee især Holmens Kirkes, Præster Besværligheden af deres Dragt ved Vingerne, Pibekraven og Bonneten, da de maae boe saa langt fra Kirken, og Menighedens Lemmer ere nu mere end tilforn adspredte. Under denne besværlige Dragt i Storm, Regn og Slud at gaae med blottede Hoveder, foruden den hver Dags lange Vej til Kirken, næsten omkring i alle Byens Qvarterer, til Kristianshavn, Nyboder og trende Gange ugentlig til Skibskirkegaard, er en Byrde, som den aleene ret kan forestille sig, der maa sukke under den. Maaskee man og i vor Tid beqvemmere end tilforn tør tænke paa at gjøre en og anden længe ønsket Forandring i de gejstlige Skikke, da Folket ved saa mange Skrivter og Samtaler derom er forberedt til at tage imod en eller anden Forandring, der tydeligen falder i Øjnene at være til Det bedre.

Deres Høyærværdigheds offentlig yttrede Tanker, at Præstedragten i nogle Henseender kunde trænge til Forbedring¹ giver os det smigrende Haab, at De selv vil gunstigst understøtte vort Andragende om at aflægge Vinger, Kraver og Bonnet, og Deres Høyærværdigheds Forestilling derom til det Kongelige Danske Kansellie, tør vi haabe, vil ikke vorde frugtesløs.

Besparelsen og Beqvemheden ved den saa kaldte Samaries Brug aleene indsees letteligen; og hvorfor skulde vi ikke torde ønske Lettelse i en Byrde, der saa længe har trykket Gejstligheden? Nogle flere Præster i Ministerio Hafniensi, end vi, have og heri yttret Længsel efter Lettelse; Deres Høyærværdighed torde maaskee Selv erfare, at det er Fleres Ønske, dersom De skulde behage herom at indhente Ministerii Erklæring. Passende maatte det og

Sager fra København 1796. Jeg har tidligere haft Lejlighed til at omtale Forslaget i min Biografi af Otto Fabricius 1923 (Meddelelser om Grønland LXII, 278—9).

¹) Jvfr. ovenfor S. 75.

synes, at det Kjøbenhavnske Ministerium gjorde det første Skridt til at fremvirke en saa nyttig Forandring. At gjøre noget Forslag til det distinctive i Dragten med Hensyn til de akademiske eller andre Værdigheder, ville vi ikke inklade os med; men vente heri det mest Passende ved Deres Høyærværdigheds eget bedst skjønnende og Forslag.

Kjøbenhavn d: 13 Maj 1796.

Ærbødigst

J. Høyer. J. Bloch. V: K: Hjort¹.

Til S. T.

H^Er Doct: N: E: Balle

Biskop over Sjællands Stift.

Før Balle foretog sig videre, ønskede han at se Sagen mere alsidigt belyst, hvorfor han udsendte følgende:

Pro memoria.

Førend jeg indsender hosfølgende Forestilling i Cancelliet fra S. T. De Herrer Præster ved Holmens Kirke, om Tilladelse til at aflegge Vinger, Pibekrave og Bonnet, maae jeg først give mig den Frihed, tjenstærbødigst at udbede mig Ministerii Hauniensis behageligste Formening desangaaende, allerhelst da Forestillingen viiser, at nogle flere Præster in Ministerio have yttret Længsel effter Lettelse i Henseende til Dragten, og man formodentligen i Cancelliet helst ønsker, at Forandringen, naar den skulde have Sted, blev almindelig.

At jeg for min Deel ikke haver noget imod, at Bladkrave stedse bruges i Stedet for Pibekrave, og at Vingerne følgerigen aflegges, viiser mit Pligtanker. Bonnet eller Hat kan vel best overlades til enhvers Velbehag. Men nødig aflegger jeg min lange Kioel, fordj den baade er mig beqvem, og falder mindre kostbar, end anden Dragt. I det mindste

¹) Holmens Provst Christian Frederik Høyer (1739—97). — 1. resid. Kapellan ved Holmens Kirke, siden Biskop i Viborg, Dr. phil. et theol. Jens Bloch (1761—1830). — 2. resid. Kapellan sst., siden Biskop i Ribe, Victor Christian Hjort (1765—1818).

laaner jeg ikke, imod Overbeviisning, min Pen, til at understøtte noget Forslag om Forandring i slig henseende, og det maatte skee ved Kgl: Absolut Befaling, om jeg skulde heri underkaste mig nogen Forandring, skjønt jeg blev den eneste, der viiste sig herefter i sædvanlig Præstedragt med Bladkrave. Men derfor indskrænker jeg ikke Andres Mee-ning eller Ønske. Hvad enhver behageligst skriver, bliver indsendt til Cancelliet i Original, hvor det da kommer under Overveyelse. Vil Pluraliteten beholde Vinger og Pipekrave, paa Prædikestolen og for Alteret, ligesom hidindtil, retter jeg mig gierne derefter. Det kan være, at der ere flere iblandt Folket, som ville støde sig over Forandringen ved Kirke-Forretningerne, end biefalde den. Dog! jeg ytt-erer kun mine private Tanker, og foregriber ingen i sin frie Bedømmelse.

Kiøbenhavn d. 24 Majj 1796.

Nic: Edinger Balle.

Til Ministerium
Hauniense.

De københavnske Præster meddelte følgende Vota:

Da den af S. T. Dhrr. Præster til Holmens Kirke fore-
slagne Forandring i flere Henseender er nyttig, og Tid og
Smag tillige synes Forandringen gunstig; giver jeg af gan-
ske Hierte min Stemme til samme, dog med Forbeholdning,
at ingen pludselig Forandring maatte paafølge, som be-
røvede os Præster Brugen af Samarie m. v. Individuel Aar-
sag hos mig er, deels, at jeg nu bliver ældre, og føler mit
Helbred ved flere langvarige Sygdomme svækket; saa jeg
for Varmens Skyld især om Vinteren nu neppe uden Fare
kan undvære denne Dragt, hvilken ingen Kappe, der stedse
maa være aaben fortil, kunde erstatte mig: deels vilde slig
Forandring volde mig et Tab af flere hundrede Rigsdaler,
som mit Forraad af Præstekiorteler har kostet mig, et
Tab, der nu ganske overstiger min Evne. Saameget mindre,

haaber jeg, denne Forbeholdning vorder ilde udlagt, som daglig Erfarenhed lærer, at den Tid og Smag, der ynder vor nuværende Dragts Afskaffelse, derimod ikke viser sig fuldt saa gunstig, naar det gjelder om at unde os det, hvorfor vi skulle anskaffe os anden sømmelig Dragt. Vel findes i Forslaget intet, som giver Anledning til Frygt for saadan total Forandring. Men tages Aspecterne i Betragtning; da lader sig adskilligt ane. Thi er det, jeg derfor i denne Henseende voterer med S. T. H^{Er}. Biskopen, og tør formode at have Bevægaarsager tilfælles med de fleste.

P: D: Bast¹.

Jeg er næsten bange for enhver Forandring, som ofte kan have uforudseete ubehagelige Følger for Standen. Efter Tidernes forvendte Smag troer jeg Geistligheden allermindst bør rette sig. Den Dragt, der i saa lang Tid har udmærket Standen, har aldrig været mig byrdefuld, og mange have ved den faaet et i mine Øine smukt Udseende. Jeg bliver altsaa en af de sidste, som skammer sig ved at vandre omkring som en levende Antiquitet paa Gaderne². Med Bladkraven har jeg altid havt flere Omstændigheder end med Pibekraven. Vingerne have aldrig trykket mig eller forvoldt mig mindste Ubehagelighed. Bonnetten kan i Soelskin holdes for Ansigtet som en Vifte og gjøre god Tieneste, og jeg finder det ingensteds forbudet i Regnveir at betiene sig af en rund Hat. Jeg stemmer altsaa, uden at gjøre Indgreb i andres Dom, aldeles for det Gamle, og ønsker, at Ubehageligheder i Tiden ikke maatte vise sig fra Geistligheden selv.

J. W. Bentzon³.

¹) Sognepræst ved Vor Frue Kirke, Stiftsprovst Paul Danchel Bast (1747—1803).

²) Allusion til et Udtryk, anvendt af Bastholm, jvfr. ovenfor S. 71-2.

³) 1. resid. Kapellan ved Vor Frue Kirke, siden Provst og Sognepræst i Gladsakse-Herlev, Jens Winther Bentzon (1743—1823). Billede af Bentzon, iført gammeldags Præstedragt, i Kh. Saml. 6. R. V, 482.

Pibekrave og Vinger have aldrig været mig til Byrde, men vel til Bekostning; desaarsag stemmer jeg gerne til disse i sig selv ligegyldige Tings Afskaffelse; dog troer jeg ikke, at de paa engang burde gandske afskaffes — man kunne jo aflegge dem uden for Kirke Tienesten ved Begravelser, Brudevielser, ja og ved Skriftemaal og Barne-daab, og derimod endnu i nogen Tiid beholde dem ved Alteret og paa Prædike Stolen — Almuen blev da saaledes vandt til efterhaanden at see Pibekraverne sieldnere, og om en 2 à 3 Aar kunne de ganske afskaffes — men heri burde være en Regel for alle: Bonnet bruger jeg aldrig uden ved Bryllupper, men stedse Hat: Gigt i Hovedet tillader mig ikke at gaae med blottet Hoved: men ved Bryllupper skulle man da vel have noget under Armen, som andre, hvorfor da ikke ligesaa gerne beholde Bonnetten, der er anskaffet, som at kiøbe sig en liden Hat?

M: Thye¹.

Woran man seit vielen Jahren gewohnt ist, davon trent man sich ungerne: so geht es mir in absicht auf die Prediger Kleidung, in welcher die herren Prediger bey der Holmens-Kirche eine Veränderung begehren; ich finde diese tracht nicht so beschwerlich, unbequem und kostbar wie sie und wünschte wohl dass man bey einer vorzunehmenden Veränderung auf das reflectiren möchte, was herr Bentzen erinnert. Mir kann es indes meinen Jahren und alter nach gleich viel sein was hierin verordnet wird, denn ich weiss, dass die Kleider zur Sache nichts thun.

Manthey².

Jede Vereinfachung einer so zusammengesetzten u. abstechenden Kleidung, wie die unsrige ist, scheint mir dem Geiste der Zeit worauf man doch hauptsächlich Rücksicht nehmen sollte, sehr angemessen zu seyn. Überdiess giebt

¹) 2. resid. Kapellan ved Vor Frue Kirke, siden dansk Sognepræst ved Garnisonskirken, Mathias Thye (1752—1814).

²) Hauptpastor ved St. Petri tyske Kirke Ludvig Manthey (1735—

es nur wenige protestantische Prediger, die an den sogenannten Kragen gebunden sind; und mit diesem fällt ja wohl ganz natürlich auch der Flügelrock hinweg.

Marezoll¹.

Pibekrave, Vinger og Bonnet har altiid været ligegyldige Ting i mine Øjne, enten de saa vedligeholdes, eller afskaffes; men deri er jeg aldeles eenig med H^{ER}. Bentzon at et Skridt kan give Anledning til flere, og drage mange ubehagelige Følger efter sig. — Jeg for min Deel finder ingen særdeles Byrde ved at bære den sædvanlige Præstedragt, maaske fordi jeg saa længe har været vant dertil; men det er jo neppe værd at opholde sig over saadanne Smaaeting. — At dog De H^{ERR}. Holmens Præster i den Henseende kan føle en større Byrde end andre, vil jeg meget gjerne tilstaae; men at denne Forandring derfor skulde strække sig til alle andre, finder jeg ingen Grund [til]. — Det bør allerminst være en Læreres Sag at rette sig efter den herskende Smag; thi den forandres jo hver Dag, og det er uvist hvad der inden kort Tiid kunde blive Mode: — At Minist: Haun: skulde sette en særdeles Ære i at gjøre det første Skridt til denne eller paafølgende Forandringer indseer jeg ikke. — Maaske vore Efterkommere mere vil udtolke det til en forfængelig Nyhedssyge, end til een virkelig Fortieneste. Enhver Tiid har sin Smag. — Dette ere mine ringe Tanker. Enhver dømmer efter sin Overbeviisning, og jeg har Frihed at dømme efter min.

C. Holst².

[2. Ark:]³

Fortsættelse af Betænkningerne om en Forandring i Præsternes Dragt.

1813). Billede af Manthey med Bladkrave i Louis Bobe', Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen, 1925, S. 117.

¹) Øverste Diacon ved St. Petri Kirke, Dr. theol. Johann Gottlob Marezoll (1761—1828), senere Superintendent i Jena.

²) Sognepræst ved Trinitatis Kirke Christian Holst (c. 1731—1807).

³) Paa Bagsiden af 1. Ark staar anført: »Da jeg ikke fandt Plads paa

Saa meget jeg ønsker, at Religionslæreren ved sine Forretninger i Kirken kunde undvære Vinger og Pibekrave, saa gjerne stemmer jeg for deres Afskaffelse, naar det med Grund tør formodes, at Menighederne i Almindelighed ikke ville udtyde denne Forandring vrangeligen. Samarieren derimod bør man ikke befale os at aflægge, da den er en Dragt, som er mindre bekostelig, og gjør os hastig færdige til vore Forretninger. Skal Vinger og Pibekrave endnu nogen Tid beholdes ved Kirketienesten, saa bør det dog uden for denne være os tilladt i Samarie at forrette Brudevielser, besøge Syge, følge Liig o: s: v: Hvad Bonnetten angaaer, da er det nok aldeles ligegyldigt, hvad enten man betiener sig af den eller ikke; men da den engang er anskaffet, kunde man jo bruge den ved de Leiligheder, hvor Skik fordrer, at man viser sig med blottet Hoved; i øvrigt bør efter mit Omdømme enhver have Frihed til, efter eget Behag at betiene sig af en rund eller opfæstet Hat, saavel som i selskabelig Omgang at bruge Samarie eller kort Kiole. — Med Hr. Prof: Hansen ønsker jeg ellers, at man ved denne Leilighed tillige havde gjort opmærksom paa Nødvendigheden af Messeskiortens og Hagelens Afskaffelse, thi denne Prydelse, hvor vant end Øiet er til den, kunde dog maaske friste mange til at ansee den for latterlig og anstødelig. Og kan den undværes i nogle af Kiøbenhavns Menigheder¹, saavel som i nogle Menigheder paa Landet, hvorfor da ikke undværes i dem alle?

C: Wæwer².

Jeg nægter ikke, at jeg jo ønsker den foreslagne Forandring i Præstedragten, men vedbliver med Fornøielse at bære

Papiret til at paategne mine Betænkninger, haver jeg vedlagt et rent Ark Papir, for derpaa at anføre min egen og mine Herrer Medlæres forventende Erklæringer.

C. Wævers.

¹) Jvfr. Henrich Ussing, Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater IV, 1, S. 350. Den ellers temmelig konservative Ussing var afgjort stemt for at faa Messeklæderne afskaffet (sst. S. 393—5). P. Severinsen, De rette Messeklæder S. 70, 72 ff.

²) Christian Wæver (1764—1854), Præst i Citadellet Frederikshavn, siden Sognepræst i Karlebo, Konsistorialraad.

den uforandret om nogle endnu skulle finde noget Anstødeligt i dens pludselige Afskaffelse, i dette Fald er den mig hverken kostbar eller byrdefuld.

Maaskee feiler jeg, men det forekommer mig, at der ere langt vigtigere Ting, Præste-Embedet betræffende, hvori en Forandring forestaaer, og hvortil Man ved successive Forberedelse og viis Vaersomhed søger at nærme sig. Var det ikke Bedst saalænge at opsætte Forandring i det Ubetdeligere?

Hyppige Forandringer ere nok ikke gavnlige, mindst i Ting af saadan Beskaffenhed.

N: Schouboe¹.

En Ting af saa liden Vigtighed var neppe værd at move noget om. Mig er det ligegyldigt enten jeg beholder Pibekrave, Vinger og Bonnet, eller ej. Jeg er derfor af ingen Mening. Maatte kun icke Religionen gives til Priis for at lempe sig efter Tidernes Smag? Hvad min Konge i øvrigt vil befale til Forandring skal jeg villig underkaste mig; Men tilstædes blot Frihed heri, da bliver jeg icke den første, som skrider til Forandring, for ej at røbe Nyheds-Syge, skjönt ej heller just den sidste, for ej at vise mig singular.

O. Fabricius².

For min Deel skulde ieg intet have imod om Vinge Kiøle og Pibe Krave bleve afskaffede; isærdeleshed vilde ieg meget ønske dette ved Forretninger som falde uden for Kirken! naar denne Forandring kuns ikke skulde blive det første Skridt til den hele Præste Dragts fuldkomne Afskaffelse, hvilket upaatvivlelig vilde have de skadeligste Følger.

R. Fenger³.

¹) Præst ved Almindeligt Hospital, siden Sognepræst i Glostrup, Niels Schouboe (1757—1831).

²) Sognepræst ved Vor Frelser Kirke paa Christianshavn, siden tit. Professor, tit. Biskop, Dr. theol. Otto Fabricius (1744—1822).

³) Resid. Kapellan ved Vor Frelser Kirke, siden Sognepræst sst., Rasmus Fenger (1761—1825).

Ich überlasse es der Beurtheilung meiner ältern Mitlehrer, ob eine nach und nach einzuführende Veränderung der ietzt gewöhnlichen Predigerkleidung auf den grossen Haufen einen schädlichen Eindruck machen, und den Predigern es erschweren könne den Zweck zu erreichen, den sie zu erreichen suchen sollen. Sollte dies nicht seyn, und sollte eine bessere Kleidung ausfündig gemacht werden können, so könnte man ia auch wol das Bessere annehmen. So wenig übrigens die ietzt gewöhnliche Kleidung mir bei allen Verrichtungen in der Kirche beschwerlich ist, so sehr ist sie es mir oft ausser der Kirche, z. B. bei Krankenbesuchen u. s. w. Wer in 3 bis 4 Stunden bei reglichem Wetter in der langen Predigerkleidung in der Stadt hat herumgehen müssen, wird es gefühlt haben, wie sehr eben die Kleidung die Sache erschwert.

Massmann¹.

I den alder Jeg nu ved Herrens Naade har opnaaet (sc. 77 aar), og effter næsten 37ve aars Embedets Førelse, da Jeg gjør mig daglig Rejgning paa at Jeg snart maae være ved Enden af min Løbe-Bane, er det mig liigegyldigt, hvad Forandring der maatte bestemmes, hvad der befales mig, skal Jeg iagttage.

Joh: Schynneman².

Da ministerielle Forretninger uden for Stiftelsen kun sielden forefalde, saa kan jeg ikke ansee mig competent til at give nogen Erfaringsmening tilkiende om Vingers og Pibekraves større eller mindre Besværlighed. Men naar de Mænd, hvis Forretninger gjøre dem Brugen af samme besværlig, ønske og begiære Befrielse derfra, troer jeg mig som Medbroder forpligtet til at istemme deres Ønske og

¹) Sognepræst ved Frederiks tyske Kirke paa Christianshavn Nicolaus Hinrich Massmann (1766—1816).

²) Præst ved Søk væsthuset (siden 1761) Johannes Schønnemann (1719—1805).

Begiæring, da jeg ikke efter min Overbeviisning formaaer at indsee ringeste farlige Følge af Forandringen. Ogsaa med Hensyn til den deraf flydende Lettelse i Dragtens Bekostelighed er Forandringen ønskelig for hver, der sidder i ringe Kald. Hvad Bonnetten angaaer, var det vel bedst at enhver beholdt Frihed at bruge eller ikke bruge den, som han selv vilde; i de Tilfælde, som Hr Pastor Thyse omtaler, er den sikkert til Beqvemmelighed, og jeg indseer ikke, hvad der skulde bruges istedet for den, thi Chapeaubas til Præstedragt vilde vist ikke klæde godt. Endelig maae jeg ogsaa tilføie, at jeg i Henseende til Messeskjortens og Hagelens Afskaffelse aldeles henholder mig til Hr Doctor Hansens derom yttrede Mening.

Liebenberg¹.

Jeg for min Deel holder mig til Dem, som ingen Forandring ønske i Henseende til Præste Dragten.

N: Dresing².

[3. Ark:]

Promemoria.

Herved har jeg den Ære at omsende a) Forslag fra S. T. Dhrr. Præster til Holmens Kirke, b) Hans Høiædle Høiærværdighed HEr. Biskopens i den Anledning udstædte Circulaire, hvilket sidste Deres Høi- og Velærværdigheder vilde behage at paategne Deres Betænkning, og, om her ikke findes Rum meere, da at fortfare paa dette mit Omgangsbrev.

Kiøbenh. d. 25. Mai 1796.

P: D: Bast.

I den Tiid Religions Læreren har med Gudstienesten i Kirken eller uden for samme at giøre, var det at ønske, at han maatte være iført en tillukt lang Kiortel uden Vinger eller Samarie, tilligemed den saa kaldte Blade-Krave, Rund

¹) Præst ved Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset paa Christianshavn, siden kgl. Confessionarius, Michael Frederik Liebenberg (1767—1828).

²) Præst ved Vartov Nicolai Dresing (1743—1807).

eller flad hat kunne afløse Bonnetten. Den formodentlige Oprindelse til disse Prydelser, især til denne Stola, giver dem i mine Tanker ikke den hæderligste hævd¹; og naar Sømmelighed og Beqvemelighed kan opnaaes, ved at aflegge slige Prydelser, troer ieg, vi bør vise med vor Exempel, den Forskiel der er imellem sand Religion og dens Udøvelse, og imellem Dragten. — Endog uden for Embeds Forretninger, troede ieg, man burde overlade det til enhver, efter de Omstændigheder, hvilke kunne bestemme ham, at bære sin Ordens Dragt, neml. Samarien, eller en anden kort Klædning af en mørk eller sort Coulør. Jeg har herom yttret mine uforgribelige Tanker i det af mig udgivne Skrift: *om en Religions Læreres Gravitet* 9de Afsnit pag. 71² o. v. Og ieg finder mig ikke af de i dette Circulaire hidtil modsatte Grunde overtydet, til at forandre denne min Mening. Ikkun dette Ønske maae ieg endnu efter min Overbeviisning tilføie, at vor høistværdige Biskop, som har aaben Siel for alt hvad der kan bidrage til fornuftig og opbyggelig Religions Øvelse — hvilket hans mange didhen sigtende Forslag i hans *Pligt Anker* beviser — ved denne Leilighed vilde formaae det Kongel. Cancellie, til at giøre Hans Majestet Kongen opmærksom paa Nødvendigheden af Messe-Skiorternes og Hageleernes Afskaffelse ved Alteret. Det undrer mig, at herom ingen Motion af dhrrr Br: Br: er skeet³. Jeg troede at burde erindre derom.

P: Hansen⁴.

¹) Stola er i den romersk-katolske Kirke en lang Baandstribet, der af Præsten bæres om Halsen og opfattes som hans særlige Kendingstegn. Det skal bæres ved alle præstelige Embedsforretninger. Accidensindtægter kaldes deraf ofte Stolgebyrer.

²) Jvfr. her S. 73 f.

³) Baade P. Hansen (anførte Skrift S. 71) og Chr. Bastholm (Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste, 2. Udg., 1785, S. 28 —9) havde foreslaaet Afskaffelse af Messeklæderne. Jvfr. ogsaa N. E. Balle, *Pligtankeret* I, 427 f.

⁴) Sognepræst ved Helligaandskirken, Dr. theol. Peder Hansen (1746 —1810), siden Biskop over Fyens Stift.

Da jeg er een af de Ældste Præster i Staden, baade af Aar og j Embede, er det ikke at undre over, om jeg stemmer for det Gamle. Det man saa længe er vant til, ønsker man helst at vedblive, naar det er ligegyldigt og uskyldigt. Mig har aldrig Præste-Dragten, som den nu er, været til Byrde. Om vore Forfædre have sukket under denne Dragt, undrer jeg mig ikke over, da Pibe-Kraverne vare af den Circumference og Tykkelse, som Hjul, og Kjole-Vingerne i Forhold dertil, breede, stive, tunge, Bonnetten som en Stram-Hat; Nu derimod ere Kraver og Vinger saa smaae og lette, at jeg ikke føler megen Forandring, enten jeg er iklædt Vinge-Kjole eller Samarie. Min Bonnet er min Chapeau bas, som koster mig ingen Umage at bære, og med blottet Hovet gaaer jeg gjerne, da jeg bærer Perouque. De Herrer Præster ved Holmens Kirke kunne jo gjerne i deres Samarie kaste Jord paa Liig paa Skibs Kirke-Gaard, og at besøge Syge i denne Dragt er jo gandske Almindeligt, og ikke usædvanligt derj at betjene dem med Sacramentet, naar Vejen er lang og Veiret ubehageligt. En Forandring kan jo ogsaa, som Hr Bentzon anmærker, lettelig drage fleere efter sig, og det kommer ofte ikkun an paa det første Skridt. For resten retter jeg mig villig efter, hvad der maatte befales mig.

H. H. Müller¹.

Som en gammel Mand er det icke at undre, at jeg ønsker at vedblive det gamle, især ønsker jeg de lange Klæder maae vedblive, som mig bedst tienlige og varme; — Jeg tilstaaer gjerne at Holmens Præster have Aarsag fremfor andre at ønske denne Forandring, da jeg selv af Erfarenhed veed, fra den Tiid jeg var Capellan ved Holmens Kirke at Vinger og Pibekrave var mig baade til besvær og Be-

¹) Resid. Kapellan (fra 1773) ved Helligaandskirken Hans Henrik Müller (1733—1803).

kostning, paa de lange Turer til Skibs kirkegaard¹ 3 gange hver anden uge, i sær i Slud og ondt Veyr. d: 1 Junij 96.

P: Hersleb Abildgaard².

Gud give, at Geistligheden i Kiøbenhavn ike havde svarende Byrder, som trykkede den, end Vinger, Bonett og Pibe-Krave. Jeg har baaret denne Byrde i 38 Aar, og har endnu ike segnet under den. Da ieg attraaede at komme i denne Stand, vidste ieg, at denne Byrde fulgte med, som min Ordens Dragt. Det vilde vel ike behage Øvrigheden, om Officeren ville besvære sig over sin tunge Sabel, plumagerede Hat, snævre Klæder og stive Støvler. Har han søgt og faaet Embedet, saa er han og bunden til Dragtens Byrde. Befaler Hans Majestæt, at ieg skal aflegge min Ordens Dragt, gjør ieg det med samme Glæde, som ieg iførte mig den, og tillader Han mig deri at handle effter eget Tyke, troer ieg, at ieg ike bør tilsidesætte decorum; men ansøge nogen af Deelene, gjør ieg ike. Jeg veed ey heller rettere, end at Præsterne offte har kastet Jord paa Liig med Samarie og kort Krave, ligesom og fulgt Lig uden Porten³, og betient Syge i denne Dragt. Og ieg indseer ike, at de have deri handlet imod Loven; Troer altsaa, at Holmens Præster ogsaa kan have Tilladelse dertil, og det saa meget meere, som den lange Vey til Skibs Kirkegaard udkræver det.

P. Saxtorph.⁴

Jeg har længe ønsket Vingernes og Pibekravens Afskaffelse, saasom de virkelig falde mig besværlige, da ieg er

¹) ∩: Holmens Kirkegaard.

²) Sognepræst ved St. Nicolai Kirke Peder Hersleb Abildgaard (1727—99), der 1766—73 havde været 2. resid. Kapellan ved Holmens Kirke. — Kun Underskriften er egenhændig.

³) ∩: Nørreport, til Assistenskirkegaard.

⁴) 1. resid. Kapellan ved St. Nicolai Kirke, siden Sognepræst sst., Peder Saxtorph (1720—1803). Han var blevet Præst 1759.

korthalset og kan ikke taale at gaae med blot Hoved, og Hat til Pibekraven synes mig ikke klæder got. Jeg har ellers stedse communiceret Syge, kastet Jord paa Liig, og fulgt Liig uden Porten med blot Samarie og Bladkrave, og aldrig har endnu nogen yttret minste Misfornøjelse eller Forundring derover. Jeg stemmer derfor med bedste Overlæg for Pibekravens og Vingernes afskaffelse. Men ønsker med samme Fasthed at vi maa alle beholde Samarieren, samt at det maatte overlades til en hver at bruge Bonetten, naar han vilde.

J. Hatting Rørbye¹.

Da Vingekiøle og Pibekrave baade er en tung og bekostelig Dragt; den ogsaa, om ikke før, saa dog nu, da man har begyndt at opholde sig derover, og gjøre den latterlig, let kunde blive anstødelig, troer ieg, at den bør afskaffes. Vor saa kaldte Samarie derimod maatte, ifald en viid Kappe ligesom hos de Reformerte ikke i dens Sted blev indført, vedblive som en Dragt i vore Embeds Forretninger. Men omendskiøndt det ikke burde være dem formeent, som af en eller anden Aarsag ønskede sig at bruge den uden for Embeds Forretningerne, burde det ogsaa effter mine Tanker staae Enhvær frit for at bruge korte Klæder af en ærb[ar] og anstændig Farve til Sælskabs Dragt.

H. Treschow².

Naar jeg har Tjeneste i Stokhuset bruger jeg rund Hat, uden at det falder mig ind noget Menneske kunde støde sig over, at jeg ikke gik den lange Vej med blottet Hoved, især i ondt Vejr. Vingekjøle er ulige tungere end Samarie, ogsaa er den kostbarere, og Pibekraven er dyrere end

¹) 2. resid. Kapellan ved St. Nicolai Kirke, siden 1. resid. Kapellan sst., Jørgen Hatting Rørbye (1739—1802).

²) Dansk Sognepræst ved Garnisonskirken, tit. Professor Herman Treschow (1739—97). T. spillede Kort i Ornat (Memoirer og Breve XI, 4).

Blad-Kraven — for Præsten med smaa Indkomster er Forskjellen betydelig — derfor stemmer jeg for hines Afskaffelse. De gjøre jo desuden saa intet til Sagen. Ogsaa ønsker jeg, det maatte overlades enhvers Frihed, om han ville i selskabelig Omgang vise sig i Samarie eller en anstændig kort Kjole.

Brorson¹.

Ich halte die alte Prediger tracht für so anständig und ehrwürdig, dass ich, besonders in den jetzigen Zeiten, eine Abänderung derselben nie anrathen würde. So lange ich mich nicht schämen werde ein Lehrer und Prediger zu heissen, so lange werde ich mich auch nicht schämen, die Kleidung dieses Amtes und Standes zu tragen. Jene elenden Spöttereien, dass wir darinnen wie Mumien, wie lebendige Alterthümer, wie kleine Kinder im langen Rock², oder wie sich davon ein hiesiger Pharisäer in den theol. Annalen ausgedruckt, wie polnische Juden aussähen³, verdienen nicht die geringste Aufmerksamkeit, sondern die grösste Verachtung. Schon das Gerüchte man wolle die bisher gewöhnliche Prediger Kleidung abschaffen und deswegen ein Gesuch bey der Canzeley eingeben, wird — wenn es bekannt werden solte — beym ganzen Publico die übleste Sensation⁴ verursachen, und noch mehr die Sache selbst, wenn sie jemals, wie ich nicht hoffen will, zu Stande kommen möchte. Da ich also die nachtheiligsten Folgen von dieser eben so unnöthigen als unzeitigen Neuerung be-

¹) Personel Kapellan ved Garnisonskirken, siden Sognepræst sst. og tit. Professor, Christian Frederik Brorson (1768—1847). — Stokhuset sorterede kirkeligt under Kapellanerne ved Garnisonskirken.

²) Bastholms Udtryk, jvfr. ovenfor S. 71 f. I det anførte Skrift af Bastholm (S. 107) tales om, at den nu »brugelige Samaria ligner meget den Sloikiol, som vore Børn fordum brugde. . . Skulle Voxne nu bære den, efterat Børnene have aflagt den?«

³) Citatet forgæves eftersøgt.

⁴) Læsningen usikker.

fürchte und mit Recht besorge: so stimme ich völlig jenen meiner Mitbrüder bey welche sie widerrathen.

J. H. Chemnitz¹.

Zur Erleichterung der Ausgaben und eines etwas langen Ganges bey rauher Witterung finde ich die Veränderung zuträglich, wenn anstatt des Flügelröks, des runden Kragens und des Bonnets die Samarie, ein Bewgen² und Hut kann gebraucht werden. Wenn indessen jene Kleidung bisher mehrentheils jederzeit bey Amtsverrichtungen und diese gewöhnlich im gesellschaftlichen Umgange getragen wurde, so käme es bey Beurtheilung der gedachten Veränderung vielleicht auch darauf an, ob man diese, da sie an jener Stelle einrückte, künftig nur als eine Amtskleidung, die bloss bey solchen Verrichtungen zu gebrauchen sey, und dagegen ausser solchen beständig kurze Kleider zu tragen wären, oder ob man sie zugleich als eine Form des geistlichen Prediger-Standes zu betrachten habe, die bey schicklichen Gelegenheiten gesehen würde, ohne dass es dadurch jemandem verweigert werde, sich nach Erforderniss der Umstände auch ehrbarer kurzen Kleider zu bedienen, welche letzte Auslegung ich bey einer vorkommenden Veränderung am liebsten annehme. Solte nun in dieser oder anderer Rücksicht daraus ein überwiegender Nachtheil für den Stand zu erwarten und zu befürchten seyn, und solcher durch eine almähliche Abwechselung der Tracht, oder auf andere Art nicht können abgehalten werden, dann würde mir dabey nichts angelegener seyn, als auf den daraus fliessenden Vortheil und die Bequemlichkeit Verzicht zu thun. Da aber Männer, die sich mehr mit Untersuchungen über diesen Gegenstand haben beschäftigen können, auch besser wol werden zu berechnen wis-

¹) Tysk Sognepræst ved Garnisonskirken Johan Hieronymus Chemnitz (1730—1800).

²) Aabenbart en gængs Betegnelse for Bladkrave (bøjjet eller bøjelig Krave).

sen, in wie ferne die daraus fließenden Folgen entweder überwiegenden Nutzen oder Schaden bewirken dürften, so befolge ich, wenn es auf Entscheidung über die Vertauschung des Flügelroks, runden Kragens und Bonnets ankommt gegen die Samarie, das Bewegen und den Hut, am liebsten die Meinung der Mehrheit.

L. Ebbesen¹.

De afgivne Udtalelser viste — som det fremgaar af det ovenfor meddelte — langtfra Ensstemmighed hos Ministerium Hauniense. Skønt der kan nævnes en Del Talsmænd for en Reform, var en Række Gejstlige uvillige eller dog betænkelige ved at stemme for en Forandring, som muligvis kunde føre forskelligartede uheldige Følger med sig. Som Helhed maa man vistnok sige, at Udtalelserne giver Udtryk for en vis ængstelig Konservatisme, og de er iøvrigt interessante ved at give et Rundskue over Stemningen hos den daværende københavnske Gejstlighed. Da Resultatet af Biskop Balle var blevet meddelt Holmens Kirkes Præster, fandt de, at der aabenbart ikke var tilstrækkeligt Grundlag for en Henvendelse til Kancelliet, hvorfor de tog Forslaget tilbage. Det skete i en Skrivelse af følgende urbane Indhold:

Promemoria.

Ydmygst takke vi Deres Høyærværdighed for Meddelelsen af de Herrer Brødres Betænkninger over vor Skrivelse af 13de Maj D: A., hvori vi vovede at foreslaae og ønske en Lettelse i Præstedragten ved Pibekravens og Vingernes Afskaffelse, hvis Byrde vel næppe nogen mere end Holmens Præster maae føle, især paa denne Tid formedelst Menighedens vidtløftige Adspredelse efter den store Ildebrand. Men da vi erfare, at denne Forandring er en Deel af de Herrer Brødre imod, og det er os om at gjøre

¹) Personel (tysk) Kapellan ved Garnisonskirken Lütje (Ludwig) Ebbesen (1760—1838), siden Sognepræst i Hammelev.

icke at paadrage os en eneste Medbroders Uvillie, end sige saa manges; bede vi ydmygst, at Deres Høyærværdighed vil beviise os den Godhed at tilbageholde vort Forslag uden at gjøre nogen Forestilling derom til det Kongelige Danske Cancellie, og at det maae henhvile i Deres Høyærværdigheds Archiv, indtil beqvemmere Tider, maaskee efter modnere Overlæg, og eenstemmigere Ønsker, kunde begunstige et saadant Forslag.

Kiøbenhavn ydmygst
d: 16de Augusti 1796. J. Høyer J. Bloch V. K. Hjort.

Til (S: T:) H. Doct: Balle
Biskop over Siellands Stift.

Skønt de her omtalte Bestræbelser saaledes ikke førte til noget positivt Resultat, vedblev Spørgsmaalet om den gængse Præstedragts Berettigelse og Hensigtsmæssighed endnu nogen Tid at beskæftige Sindene. Præsten i Korsør, den skarpsindige Tænkner *M. G. Birckner* drøfter saaledes i en posthumt udgivet Afhandling »Om den geistlige Stand«¹ Betimeligheden af, at der er normeret en særlig Embedsdragt for Præster. Ud fra sit radikale Standpunkt er Birckner ikke nogen Ven af denne, idet han mener, at »den lange Kiøle . . kraftig virker til at bibringe den ufornuftige Deel [af Standen] en daarlig Indbildning om Gravitet og Standsværdighed, der ytrer sig i Affectation og tvungen Værdighed, og som igien indgiver dem, der ikke kunne lide denne Affectation, Anledning til at opholde sig over, ja vel og at foragte, ikke blot den enkelte Ufornuftige, men ofte hele Standen selv«².

Birckner finder i det hele, at Præstedragten hører hjemme blandt det udvortes Ceremonivæsen, der sløver Sansen for, hvad der er Hovedsagen, at tilbede Gud i Aand og Sandhed. Ligesom Bastholm og P. Hansen (men modsat Balle) tror han ikke paa Dragten som et Værn mod Præsters uanstæn-

¹) M. G. Birckner, Efterladte Skrifter IV, 63 ff., 108—113.

²) Anf. Sted IV, 109.

dige Handlinger. Trods alt advarer Birckner dog mod alt for brat at afskaffe Præstens særegne Dragt. Først bør Folket oplyses om dets Fordomme, derefter kan man skride videre. En Tvangsafskaffelse vilde virke som Samvittighedstvung over for de uoplyste.

Hvad der i alvorlig, principiel Form var udviklet hos M. G. Birckner, blev Genstand for spottende Omtale i Tidens Døgnlitteratur. Det skarpt radikale Tidsskrift »Samleren« latterliggjorde saaledes Præstedragten ved et ironisk Forsvar for den. I et Digt om en Landsbypræst vises det, hvordan den er til stor Nytte, hvis en Præst skulde komme ud for det fatale Uheld, at hans Bukserem sprang i Stykker midt under Katekisationen!¹ I *Malte Conrad Bruuns* »Fluesmækken«, 1797, indføres med tydelig Adresse til Balle en Person »Herr Hængøre Fornuftskye«, der i en Bog havde underrettet Verden om, at en vis Stand vilde tabe »al Orden og Sædelighed«, »naar dens Medlemmer ikke gik med en Sæk om Livet, et Hjul om Halsen og Vinger (som man ikke kan flyve med) paa Skuldrene«².

Trods alt blev den nedarvede danske Præstedragt skaa-net, og i den følgende Tid blev der ikke gjort Forsøg paa at afskaffe den³. Selv det Stykke af den, der baade i Teori og Praksis havde været mest anfægtet, Pibekraven, bevarede — i 1820'erne var det en staaende Vending hos den senere Kancellipræsident *P. C. Stemann* om en Mand, der skulde være Præst, at sige, at han fik »Møllestenen« hængt om Halsen⁴. Det eneste Led af Dragten, der forsvandt,

¹) Samleren X, 1798, S. 119—27.

²) Anf. Skrift S. 82.

³) At man dog i liberale Kredse næppe var ivrig for at bære gejstlig Dragt længere end højst fornødent, fremgaar formentlig ogsaa af Kongens *Tilladelse* 27. Septbr. 1805 til Professor, Etatsraad D. G. Moldenhawer: »Vi allernaadigst ville have tilladt, at Du maae aflægge den Dig som Professor Theologiæ tilkommende geystlige Dragt, saa længe Du ikke i denne Qualitet fungerer ved Kiøbenhavns Universitet, men har Sæde i Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler« (Danske Kancelli, 1. Dept., Registrant 1805 Nr. 355).

⁴) Christine Daugaard, Biskop Daugaard I, 452 (jvfr. S. 428).

ikke i Kraft af en højtidelig Bestemmelse, men blot som Følge af ændret Skik og Brug, var Bonnetten (Baretten). I det 19. Aarhundrede erstattedes den som oftest af den høje Silkehat, som nu blev moderne, hos grundtvigske Præster af en bredskygget, blød Hat («Grundtvigianerhat»), der igen begge i deres Tur i det 20. Aarhundrede ikke sjældent helt forsvandt ved Afskaffelse af al Hovedbedækning. I nyere Tid har dog enkelte yngre Præster forsøgt at genoplive den gamle Skik at bære Bonnet¹.

¹) I det 18. Aarhundrede beskrives »Prætebonnetten« som en firkantet Hovedbedækning ikke ulig den, fellows i et engelsk college bar (Frederik Sneedorff, Samlede Skrifter I, 474).

J. P. MYNSTER OG SPJELLERUP.

Af Bjørn Kornerup.

I.

INDLEDNING

Da der den 30. Januar 1954 var forløbet hundrede Aar, siden Sjællands berømte Biskop *Jakob Peter Mynster* døde, benyttede — som rimeligt var — adskillige Blade Lejligheden til at forny Mindet om den højt fortjente Kirkemand og fremragende Aandsfyrste, hvis Virksomhed har grebet ind paa saa mange Omraader¹. Det vil da formentlig føles som berettiget, om ogsaa »Kirkehistoriske Samlinger« med Udgangspunkt i Mindeaaet benytter Anledningen til at bringe nogle nye Bidrag til hans Levned.

Det er gaaet mærkeligt med Mynsters Eftermæle. Efter at han i levende Live havde været omfattet med en Beundring og Ærbødighed, som kun bliver de allerfærreste til Del, og endnu ved sin Død stod som en virkelig midtpunktsamlende Skikkelse i det danske Folk², fremkaldte det voldsomme Angreb, som Søren Kierkegaard rettede mod hans Personlighed og kirkelige Helhedsopfattelse, et brat Omslag, der i væsentlig Grad bidrog til for de følgende Menneskealdre at farve Dommen over Mynster. Naar hertil kom, at i Aarhundredets sidste Halvdel baade

¹) Særlig kan fremhæves Carl Weltzers Mindeartikel »En biskops død« i Kristeligt Dagblad for 1954 29. Jan.

²) Dette sidste Synspunkt blev med fin Forstaaelse fremhævet af Stiftsprovst E. C. Tryde (Ved Biskop Jakob Peter Mynsters Jordefærd den 7. Februar 1854 S. 7 ff.).

Vækkelsesretningerne og de politisk og kulturelt liberale Kredse tog stærkt Afstand fra Mynsters kirkelige og politiske Konservatisme, er det ikke uforstaaeligt, at han gled ganske i Baggrunden, og at man viste ringe Interesse for at vinde en historisk rigtig Forstaaelse for hans Personlighed og for den ejendommelige Plads, han indtager i dansk Aandsliv. Kun alt for ofte lod man sig nøje med klichéagtige Billeder og rent subjektive Vurderinger¹.

Reaktionen mod det 19. Aarhundredes Mangel paa Forstaaelse og ofte bornerte Ensidighed begyndte lige ved Aarhundredskiftet med Litteraturhistorikeren H. *Schwanenflügels* store Bog »Jakob Peter Mynster, hans Personlighed og Forfatterskab«, 1—2, 1900—01. Denne Bog er vel interessant som et Vidnesbyrd om den gaadefulde Magt over Menneskesind, som en mægtig Personlighed endnu mange Aar efter sin Død formaar at udøve, og har tillige den ubestridelige Fortjeneste at paabegynde Revisionen af den forudgaaende Periodes vrang Opfattelse af Mynster, men som Helhed kan den næppe kaldes vellykket². Dertil er den alt for lidet dybtgaaende i de historiske Forundersøgelser og alt for vilkaarlig i Fordelingen af Lys og Skygge, er ikke en upartisk Historikers rolige Skildring, men mere en nyomvendts ukritiske Propagandaskrift. Imidlertid danner Schwanenflügels Bog dog et Vendepunkt i Mynsterforskningen. Siden da har Interessen for Mynster været større, Forstaaelsen af ham retfærdigere.

¹) Typisk er den korte Karakteristik: »en klog og overlegen, fornem og intelligensstolt Prælat, hvormed P. Munch har ment at kunne affærdige Mynster (Det danske Folks politiske og nationale Gennembrud efter Julirevolutionen (1830—1848), 1904, S. 54).

²) Jvfr. L. Kochs indgaaende Anmeldelse i Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke 2. R. II, 179—88; III, 82—6, især Bemærkningen (III, 86): »Mynsters Biografi maa sikkert skrives endnu en Gang; den vil komme til at se anderledes ud, naar den skrives af en Kirkehistoriker«. Et skarpt Sidehug mod L. Koch retter Schwanenflügel i »Jakob Peter Mynster, et Foredrag«, 1904, S. 17; sit Syn paa sin store Mynsterbiografi fremsætter han i »Livs-Fragmenter, Kapitler af en Selvbiografi«, 1946, S. 97 ff.

Fra flere Sider er der givet nye Bidrag af Betydning¹. Vigtig har især været *N. M. Plums* Bog »Jakob Peter Mynster som Kristen og Teolog«, 1938, der fremtrædende formelle Mangler til Trods med sikker Haand aftegner hans religiøse Udvikling og redegør for hans teologiske Standpunkt².

Meget staar dog endnu tilbage, før der kan skabes det Værk, som Mynsters Personlighed og historiske Betydning gør paakrævet. For over 40 Aar siden begyndte nærværende Meddeler at anlægge Samlinger til et Arbejde om Mynsters Levned og kirkehistoriske Indsats³. Da imidler-

¹) Af senere Bidrag til Forstaaelse af Mynster kan nævnes: O. Thune Jacobsen, *Gennem Modsætninger*, 1905, passim, især S. 55 ff. F. Horstmann i *Kirken og Hjemmet* XVI, 1915, S. 387—9, 394—8; XVII, 1916, S. 5—7, 12—15, 19—21. Olfert Ricard, *Den Mynsterske Linje i dansk Forkyndelse* (i *Dansk Kirkeliv*, udg. af Johs. Nordentoft, 1924 S. 101—127). Henry Ussing, *J. P. Mynsters Forkyndelse (i Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie)*, udg. af Bjørn Kornerup, 1929—30, S. 369—87). Michael Neiiendam, *Et Brev fra Biskop J. P. Mynster til Kong Christian VIII* (i *Festskrift til Professor, Dr. theol. J. Oskar Andersen*, 1936, S. 147—56). Oluf Thomsen, F. G. Howitz og hans Strid om »Villiens Frihed«, 1924. Hans Jensen, *De danske Stænderforsamlings Historie*, 1—2, 1931—34. Emil Frederiksen, *J. P. Mynster i Gads danske Magasin XXXII*, 1938, S. 108—20. N. M. Plum, *Mynster og Grundtvig i Gads danske Magasin XXXIII*, 1939, S. 359—84. H. J. H. Glædemark, *Biskop J. P. Mynster og Kravet om Sognebaandets Løsning* (i *Smaaskrifter tilegnede Professor, Dr. phil. Aage Friis*, 1940, S. 261—82). Hal Koch, *Lidt af hvert*, 1940, S. 153—58. N. M. Plum, *Gud, Konge og Fædreland*. Biskop J. P. Mynsters Syn paa det nationale i Forhold til det kristelige (i *Den danske Diakonissestiftelses Aarvog 1940—41* S. 10—43). Samme, *Den Mynsterske Linie i dansk Kirkeliv* (i *Kirken og Tiden* 1942 S. 1—15). Ejner Pagh Petersen, *Fra Arbejdsdagen*, 1946, S. 105—25. Hal Kochs *Skildring i Den danske Kirkes Historie VI*, 1954, især S. 141 ff., 285 ff. Robert Neiiendam, *Fra Biskop Mynsters Ungdom* (i *Kulturminde*, 2. R. I, 1955, S. 59—67).

²) Jvfr. *Dansk teologisk Tidsskrift* II, 1939, S. 121—26.

³) Jvfr. min Udgave af »*J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835—1853*«, 1—2, 1937, min Artikel 1939 om Mynster i *Dansk biografisk Leksikon*, 2. Udg., XVI, 322—33, og min Anmeldelse af *Plums Bog om Mynster i Dansk teologisk Tidsskrift* II, 1939, S. 121—26. I *Kh. Saml.* 6. R. VI, 444—58 har jeg behandlet »*J. P. Mynster og „de hellige Brødre“*« og i min »*Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie*«, 1929—30, S. 334—41 Mynster som Præst ved Vor Frue Kirke.

tid andre Opgaver stadig har trængt sig paa, og man i stigende Grad erindres om Virgils Ord¹:

Stat sua cuique dies; breue et inreparabile tempus
Omnibus est vitae — — —

har jeg anset det for rigtigst som Forarbejder for andre Forskere at offentliggøre nogle af de indsamlede Bidrag, hvoraf de følgende fortrinsvis omhandler hans Ophold i Spjellerup (1802—12).

De Aar, Mynster som ung Præst tilbragte paa dette Sted, kan næppe overvurderes. Ikke blot oplevede han her 1803 det mærkelige religiøse Gennembrud, der blev bestemmende for hans hele Livsholdning, men hans Verdensanskuelse fæstnedes paa mange Maader, hans Kundskaber udvidedes og uddybedes i høj Grad, og han vandt en praktisk Indsigt i Kirkelivets Forhold, som siden skulde komme ham til Gode i hans Bispegerning. Det var i Spjellerup, at han i al Stilhed modnedes til at øve den Gerning, der blev af saa indgribende Betydning i dansk Kirke- og Kulturhistorie.

Der kan da være Grund nok til at spejde efter nye Bidrag til Oplysning om hans Færd i disse grøderige Aar, saa meget mere som det ikke paa Forhaand kan forventes, at der paa dette Omraade skulde være levnet en Overflod af Kildestof. I det følgende skal der ikke forsøges en Genfortælling af den ofte benyttede, mesterlige Skildring, han selv i sine Erindringer har givet af sine første Præsteaar² (og heller ikke en Reproduktion af det samtidige, forlængst udgivne Brevstof), men Hensigten skal være at meddele nogle enkelte, ikke tidligere benyttede Træk fra denne Periode.

¹) Virg. Æn. X, 467—8.

²) J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet, 1854, S. 143—84. — Jvfr. V. Windfeld, Mynster i Spjellerup i Kirke og Folk, udg. af H. Wellejus og Niels Møller, II, 1926, S. 307—14. Paul Nedergaard i Hjemmenes Julebog 1943 S. 17—31. — En fint forstaaende Skildring af Livet i Spjellerup Præstegaard i en senere Periode (1905—30) er givet af Ib Ostenfeld i Danske Hjem ved Aarhundredskiftet, udg. af Povl Bagge, I, 210—26.

2.

KALDELSE TIL SPJELLERUP, EMBEDSFORHOLD

Den 8. Juli 1801 blev cand. theol. Jakob Peter Mynster kaldet til Sognepræst i Spjellerup og Smerup af Direktionen for Vemmetofte Kloster, og den 17. Juli blev Kaldsbrevet konfirmeret af Kongen. Da han imidlertid meget ønskede at kunne fortsætte Undervisningen af den unge Grev Adam Wilhelm Moltke, hvis Lærer han havde været siden 1794, ansøgte han den 20. Juli 1801 Kongen om Tilladelse til først at tiltræde sit Embede i November 1802, naar han havde ledet sin Discipels første Skridt ved Universitetet. Provsten i Fakse Herred Søren Johan Heiberg i Fakse anbefalede den 21. Juli, at dette bevilgedes, bl. a. under Henvisning til, at den unge Greves Fader, Grev Joachim Godske Moltke, »inderligst ønskede« det, og Biskop Balle sluttede sig hertil (i en Erklæring af 4. August). Den 15. August bevilgede Kancelliet det ansøgte paa Betingelse af, at Skibspræsten Theodor Lang i Mellemtiden passede Embedet. Med denne var der sluttet en Accord om, at han herfor skulde oppebære 20 Rdlr. maanedligt¹.

Mynster beretter selv, hvorledes Spjellerup-Smerup var et godt Kald, der gav ham rundelige Indtægter, ikke mindst i de for Landmanden gunstige Tider². Desværre findes der næppe fra Mynsters Periode nogen Angivelse af Kaldets Størrelse. Først fra 1864 foreligger der i Litteraturen en udførligere Beskrivelse af Kaldet, men der er ikke Grund til at antage, at dets Formueobjekter har forandret sig væsentligt i de mellemliggende Aar. 1864 kunde Beneficiarius regne med en Kirketiende paa ca. 307 Tdr. Byg, ca. 40 Rdlr. og ca. 16 Tdr. Byg i Kvægtiende og Smaaredsel, 290 Rdlr. i Offer og Accidenser, hvortil kom forskel-

¹) Danske Kancelli, 1. Dept., Registrant 1801 Nr. 263; Brevbog 1801 Nr. 890 (med Indlæg). Jvfr. Mynster, Meddelelser S. 130—33. Mynster siger, at det gunstige Resultat af Ansøgningen om at vente med at tiltræde Embedet kun opnaaedes »med nogen Vanskelighed« (anf. Skrift S. 132).

²) Mynster, Meddelelser S. 146.

Fig. 1. Spjellerup Kirke med Mynster i Forgrunden. (Oliemaleri af ukendt Kunstner i Museet i Bakkehuset.)

lige Refusionsbeløb o.l. Præstegaarden var sat til 16 Tdr. Hartkorn, Tilliggendet udgjorde ca. 100 Tdr. Land Agerjord og 14 Tdr. Land Eng og Mose. Kaldets Jorder betegnes som gode¹.

Selve Embedsforretningerne i Spjellerup-Smerup Pastorat var næppe overvældende. Eksempelvis kan nævnes, at der i Mynsters tiaarige Embedstid kun fandt 20 Bryllupper Sted i Spjellerup. Der er al Grund til at antage, at Mynster samvittighedsfuldt har røgtet sin Gerning (jvfr. Fr. Münters Udtalelse nedenfor), men Spjellerup-Perioden maa sikkert først og fremmest betragtes som en Grotid for Mynster personlig. Det er da forstaaeligt, at en Mand som den senere Domprovst *L. Gude*, da Sognepræst i Hunseby, efter Læsningen af Afsnittet om Spjellerup i Mynsters »Meddelelser« i et Privatbrev² kunde udtale følgende:

Men læs endelig Spiellerups-Partiet i Mynsters Meddelelser. Der vil Fader i *flere* Henseender see ind i mine Tilstande; som og en af mine Nabopræster sagde forleden: Ved at læse det tænkte jeg paa Dem hele Tiden. Mynster havde intet Familieliv, det maa have været et stort Savn, men saa var han og paa den anden Side ganske fri for adskillige Sorger, fik alle Heste, Plage o.s.v. og Penge til af Moltkes. Skulde jeg i faae Ord angive min Kritik over hans Spiellerups Periode, da vilde jeg sige: Han har levet der vel meget som *Student*, ikke nok som *Præst*. Han, der siden har stiftet Menigheder og lært os Andre at gjøre det, har ingen stiftet *i Spiellerup* og der var saa godt som intet

¹) Theodor Hertz, Efterretninger om geistlige Embeder i Kongeriget Danmark, 6. Levering, 1864, S. 93—4. Jvfr. Bloch Suhr, Kaldslexicon, 1851, S. 356—7, hvor noget afvigende Angivelser. I en haandskreven Indberetning (Sjællands Bisparkiv VI, Ansættelse af Præstekaldenes Indtægter og Udgifter 1842—43) anslaaes den aarlige Bruttoindtægt til ca. 1652 Rdlr., Nettoindtægten til ca. 1468 Rdlr.

²) Brev af 25. April 1854 fra L. Gude til hans Fader, Herredsfoged, siden Etatsraad, A. P. Gude. (Originalen velvilligst udlaaet af Pastor emeritus Martin Poulsen).

Baand at løse ved hans Afreise. Naar man skal levende virke som Præst i alle Retninger, bliver der ikke saa megen Tid til at studere som han har taget sig, men som jo behøvedes, da hans Candidatur var temmelig tyndt. Han har kjæmpet sig igjennem, stridt den gode Strid.

Allerede forlængst offentliggjort er det Vidnesbyrd, Biskop Frederik Münter efter en Visitats i Spjellerup 1809 nedskrev i Embedets Kaldsbog¹. Hermed kan sammenholdes, hvad Biskoppen udtaler i sin private Visitatsdagbog², hvori det hedder:

D. 13 Sept. 1809 besøgte jeg Spiellerup Skole, som er deelt i 2 Classer. Jeg fandt nederste Classe at være tilbage i Læsning. Med Skrivning var gjort god Begyndelse, og jeg havde al Aarsag at være fornøjet med den Religions Kundskab, Børnene viiste, og med dens Færdighed i Sang. Den brave Lærer ville nu og være betænkt paa at underviise dem i Regning.

Skolelæreren heder Birkeløv³, synger got, har tilforn været Tiener, og er et skikkeligt Menneske, som Pastor Mynster er fornøjet med. Han mangler ikke ganske Anlæg. Men hans Katechisation er dog for det meeste grundet paa Udenadslæsning; han har faaet 3 Præmier.

I Spiellerup Skole mødte store Taarøie Skoles Børn. Det er kun en liden Skole paa 15 Børn. Skolelæreren, en Bonde Peder Hansen, har i Aar faaet tredie Præmie for Flid. Det er altsammen Udenadslæsning. Min Paategning:

D. 13 September mødte lille Taarøies Skolebørn i Spiellerup Skole. Jeg fandt dem inddeelte i 2 Classer og var vel fornøjet

¹) Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid, udg. af C. L. N. Mynster, S. 76—7.

²) Sjællands Bispearkiv (i Landsarkivet for Sjælland m. m.), Fr. Münters Visitatsbøger 1809, Fakse Herred. — I Gengivelsen er Tegnsætningen lempet, og de fleste Forkortelser opløst. — I en Visitats, som Biskop Balle havde afholdt 29.—30. Oktbr. 1802, kort før Mynster blev indsat, havde han i det store og hele været tilfreds med Tilstanden, særlig med den daværende Hjelpepræst Laurids Gudde († 1812, tidligere Missionær i Grønland). (Sjællands Bispearkiv, N. E. Balles Visitatsbog 1799—1804).

³) Nævnes i Folketællingen for 1801 som Jens Andersen Birkeløv, Skoleholder, 41 Aar gl.

med Læsning, med den i Skrivning gjorte Begyndelse og med Børnenes Færdighed i at svare paa de dem af Lærebogen forelagte Spørsmåale. Den flittige Skolelærer ville især stræbe at gjøre Religionens Sandheder forstaaelige for dem, inden Ordene læres udenad, og tillige ville han selv øve sig i Begyndelses Grundene af Regning for at kunne bibringe dem de hans Underviisning betroede Børn.

D. 14 September visiterede jeg i Spiellerup Kirke. Præsten hr. Mønster prædikede over Deuteron. 31, 11. 12. Fortræffelig. Hans Katechisation meget got [1]. Begge Kirkesangere for Spiellerup og Smerup taalelig. Den første noget bedre end den sidste, den første er tillige Skolelærer i Spiellerup. Min Paategning:

D. 14 September visiterede jeg i Spiellerup Kirke, hvor en talrig Ungdom af denne og Smerup Menigheder var forsamlet. Jeg havde megen Glæde af at erfare den fortrinlige Religionskundskab og ønsker den værdige Lærer af mit ganske Hierte til Lykke med de gavnlige Frugter, hans redelige Bestræbelser have baaret; ligesom jeg og ønsker, at Menighederne maae fuldkommen skionne paa deres Lykke at have saa nidkjær og oplyst en Lærer.

Der var Intet at klage. Embedsbøgerne ere overalt i forsvarlig Orden. Samme Dag visiterede jeg i store Taarøie Skole, i hvilken der findes omtrent 40 Børn, deelte i 2 Classer. Læreren, Daniel Christophersen, fik dette Aar Wemmetofte Klosters beste Præmie. Han har været 40 Aar Lærer. Skolebygningen er meget liden. Min Paategning:

D. 14 September visiterede jeg i store Taarøie Skole, hvor omtrent 40 Børn vare forsamlede. De, som havde været flittige, læste ret got i Bog; med Skrivning var gjort god Begyndelse. Børnene gjorde ogsaa god Rede for Religion og Bibelhistorie efter Lærebøgerne og havde lært at synge smukke Psalmer. Gud styrke Skolens brave Lærer i hans Alderdom!

Han katechiserer ret godt. Regning. Kun fra Spiellerup 9 Børn havde lært at dividere¹.

I Smerup Skole, som kun bestaar af 17 [Børn], er hans Søn Lærer. Han er ringere end Faderen i Evner og Kundskab, men et got Menneske. I Katechisationen søgte han stedse at tale om Mysteria. Børnene ere ligeledes deelte i Classer. Ingen Regning.

Min Paategning:

D. 14 September mødte Smerup Skoles Børn i store Taarøie

¹) Læsningen af det sidste Ord gives med Forbehold.

Skole. Deres Læsning i Bog befandtes ret god. De havde gjort nogen Begyndelse med Skrivning, havde lært at synge smukke Psalmer og vidste at gjøre god Rede for deres Christendom efter Katechismen. Den flittige Lærer ville, saasnart deres Evner tillade det, forbinde dermed Lærebogen, fortsætte Skriveøvelserne og tillige begynde paa Regning. Under hin Pastor Mynsters Veiledning vil han da snart see glædelige Frugter af sit Arbeide.

Som det vil fremgaa af Fr. Münters Indtryk ved Visitatsen 1809, befandt Skolevæsenet i Spjellerup-Smerup sig ikke just i nogen straalende Tilstand. Mynster havde selv et klart Blik herfor og siger rent ud i sine »Meddelelser«, at han kun havde »mindre Glæde« af sit Skolevæsen. Han føjer til: »jeg anvendte endeel Umage, skøndt vel mindre end jeg burde, paa at bringe Skolerne i en bedre Tilstand, men uden synderlig Lykke«¹. Det vil da næppe savne Interesse at meddele en udførlig Plan til Skolevæsenets Reorganisation i Pastoratet, som han 1807 gennem Provsten indsendte til Kancelliet². Den angaar vel et meget specielt Emne, men naar man tager i Betragtning, hvilken fremragende Plads Mynster siden kom til at indtage ogsaa i den kirkelige Forvaltnings Historie³, er det af Betydning at se, hvorledes hans administrative Evner udfoldede sig allerede paa et meget tidligt Tidspunkt i hans Liv.

Trods sin omstændelige Stil, som antyder mindre Øvelse i at koncipere Embedsskrivelser, taler den nedenfor meddelte Indstilling højt om den Omtanke, Mynster lod de paagældende Forhold blive til Del, og om den Sans for Retfærdighed og Billighed, der prægede hans Forslag.

¹) Anf. Skrift S. 145. — Balle havde ved sin S. 103 f omtalte Visitats 1802 kun følt sig tilfredsstillet ved Tilstanden i Spjellerup Skole, i de øvrige havde mange Forsømmelser udøvet en ugunstig Indvirkning.

²) Original i Præstø Amtsprovstis Arkiv, Diverse Dokumenter Skolevæsenet vedkommende II.

³) Her kan mindes om de Ord, som en saa kompetent Dommer som A. S. Ørsted udtalte om Mynster: »ogsaa den borgerlige eller halvborgerlige Deel af Biskopsembedet røgtede han med en Nøiagtighed og Hurtighed, som fuldkomment kunde sættes ved Siden af de dygtigste Øvrig-

Ærbødigst pro memoria!

Det vil være Hr. Provsten bekiendt, at den høje Direction for Wemmetofte adelige Frøken-Kloster allerede længe har ønsket, naar Degnekaldet for Spiellerup og Smerup Sogne blev ledigt, da ved sammes Nedlæggelse at kunne forbedre Skolelærernes Vilkaar. Samtlige Degnekalds Nedlæggelse er nu ogsaa befalet ved det allernaadigst approberede Reglement for Almue-Skolevæsenet paa Landet af 10de Octobr. f. A.¹ dets 2^{den} §; hvor tillige er fastsat, at den for Amtet anordnede Skole-Direction skulde udkaste Planen til, hvorledes Skolelærernes Lønninger, med Hensyn til denne Nedlæggelse af Degnekaldene, skulde bestemmes. Men da nu Sogne-Degnen for disse Menigheder ved Døden er afgangent², og endnu ingen Amtsprovst er beskikket³, følgelig Amtets Skole-Direction heller ikke endnu traadt i Virksomhed; og da dog Omstændighederne fordre, at der nu tages nogen Bestemmelse, saavel paa det at Embedet tilbørligen kan besørges, som paa det Degneboeligen, hvor den afdøde Degn ikke har efterladt Enke eller andre Arvinger, og dens tiliggende Avling ikke, til Tab ogsaa i Fremtiden, skulle være uden Opsyn: saa har Klosterets høje Direction, som Patron for Kirkerne og samtlige Skoler, paalagt mig at forfatte et Forslag til Degne-Indkomsternes Deeling, i Overensstemmelse med det Kongelig approberede Reglement, og tillige at anmode Hr. Provsten, derom behageligen at ville afgive Deres Erklæring, hvorvidt De maatte agte de af mig foreslagne Bestemmelser tjenlige og passende.

Det vil tilkomme Amtets Skole-Direction i Tiiden at udkaste Planen, som skal bestemme heele Skolelærernes Lønning; her kan kun være Spørgsmaal derom, forsaavidt den skal tages af

hedsmænds« (A. S. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie III, 310—11).

¹) Jvfr. herom Joakim Larsen, Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1784—1818 S. 250 ff.

²) 13. Febr. 1807 begravedes Sognedegnen for Spjellerup-Smerup Lauritz Sommer, 76 Aar gl. (Spjellerup Kirkebog). Han havde været Degn her siden 1774 (Anders Petersen, Sjællands Stifts Degnehistorie S. 174). Ved Balles Visitats 1802 hedder det: »Degnen Sommer synger og catechiserer maadelig«.

³) Forestillingen rettedes til den S. 100 nævnte (Herreds)provst Søren Johan Heiberg, idet først 18. Decbr. 1807 til Amtsprovst udnævntes Sognepræsten i Præstø-Skibbinge, siden i Herfølge-Sædder, Mathias Bøgh (1762—1831).

Degnekaldets Indkomster. Ligeledes maae den nøjagtige Bestemmelse af Skole-Districterne, i Følge Reglementets § 1 og 2 overlades Skole-Directionen; dog vil denne Bestemmelse for Resten kun angaae enkelte Huse — efterdi ellers hver Bye i Sognet har sin egen Skole — undtagen Lille Spiellerup, bestaaende af 4 Gaarde, som ere udfløttede fra Store Spiellerup Bye. Børnene fra disse Gaarde have tilforn skullet søge Skolen i Taagerup under Alsløv Sogn, men da Vejen formedelst Udskiftning er bleven længere for dem til Taagerup, end til Store Spiellerup, da Vejen til den sidstnævnte Bye ikke udgør $\frac{1}{4}$ Miil, og da de derved ogsaa i Henseende til Skole-Gangen komme under det Sogn, hvortil de henhøre, saa kan det efter Reglementets § 1 og 4 ikke paatvivles, at jo disse Gaarde ville blive henlagte til Store Spiellerup Skole-District.

Efter Reglementets § 57 vil Skolelæreren i Spiellerup, som Sognets eeneste Skolelærer, blive Kirkesanger, og saaledes — foruden sin fra Wemmetofte Kloster, i Følge Fundats og af et Legat, hidtil havde Løn af 50 Rdlr. — erholde samtlige Degne-Indkomster af Sognets 16 Gaarde. — En Refusion for tvende nedlagte Byer, som betales fra Wemmetofte, tilhører Degnekaldet; denne Refusion udgør aarlig: i Penge 17^rdlr, Rug 2 Tdr., Byg 5 Tdr. 2 Skpr., Haure 2 Tdr. og Ærter 3 Skpr. Da de tvende nedlagte Byer vare under Spiellerup Sogn, ogsaa Deelingen imellem Fleere vilde have Vanskelighed, saa synes Refusionen nærmest at burde tilfalde Kirkesangeren i Spiellerup; men for at dette kan skee uden Forurettelse for de andre Skolelærere, saa synes det billigt, til disses Lettelse, at paalægge Kirkesangeren i Spiellerup, at han aleene betaler samtlige Kongelige Skatte[r] af Degnekaldet, Expenserne til Landemodet, 5^rdr som Degnen har havt at svare til Kiøge Skole, samt at han aleene afholder det i Instructionen for Skolelærerne § 31 befalede Kirkebud |: kun Smerup Kirkes Reengjørelse undtagen, hvorom nedenfor :|. Til disse forskellige Deele vil nok den største Deel af Refusionen medgaae, og tillige vilde den Beqvemmelighed opnaaes, at man i Henseende til de ommeldte Udgivter kun behøvede at holde sig til Een. — Til Skole-Bygning vil Degneboeligen være fornøden. Den egentlige Skole-Bygning er beliggende i Spiellerup Hospital, men der er højst indskrænket Huusrum for Skolelæreren og hans Familie, ingen Lejlighed til Creature, og Skolestuen er meget langt fra de Bestemmelser, Reglementets § 49 fastsætter. Det for nogle Aar siden fra Klosteret til dette Brug indtil videre tilstaaede Huus er kun et Laan, desuden, skiondt vedligeholdt

under Tag og Fag, brøstfældigt, da det længe har været Hensigten ved forefaldende Vacance at forlægge Skolen til Degneboeligen. Denne vil altsaa i Følge Reglementets § 58 blive at tilstaae Kirkesangeren i Spiellerup. — Til Degneboeligen ligger en Avling, bestaaende af omtrent 28 Tdr. Land. Heraf kan ingen Deeling finde Sted, da Beliggenheden ikke tillader det, thi Smerup Skole, som den nærmeste, vilde endog i lige Linie have vel langt dertil, og formedelst en mellemliggende Aae og Mose er Vejen fuldt $\frac{1}{4}$ Miil lang. Desuagtet vilde det ikke forekomme mig, som om den i Reglementets § 58 indeholdte Bestemmelse: »at de Degnejorder, der ikke behøves til de nye indrettende Skoler, skulle sælges eller bortlejes her var at anvende. Da imidlertid Tingen kunde sees fra flere Synspuncter, giver jeg mig den Frihed at bemærke følgende: Skolelæreren i Spiellerup har hidtil ingen Jord, da Byen ikke er udskiftet, og om han endog, naar Udskiftningen i Tiiden blev foretaget, kunde erholde Jord, saa vilde dette dog være forbundet med nogen Vanskelighed, da Byen selv kun har lidet Areal til Agerland. Jeg haaber, ikke uden Grund at turde forudsætte, at den i Reglementets anførte § indeholdte Bestemmelse er, for at forekomme Tvivl, given for saadanne Tilfælde, naar der allerede havdes velbygte Skoler med tilliggende Jord, og locale Omstændigheder gjorde Degneboeligen og dens Jorder unyttige for Skolevæsenet |: hvilke Tilfælde allerede paa nogle Steder, hvor Degne-Kaldene ere nedlagte, have fundet Sted :|. Derimod forekommer det mig, at en for Skolevæsenet og Skolelærernes Vilkaars Forbedring med vanlig Omhu sørgende Regiering, idet den, for ej for meget at tyngte Landboerne, i Almindelighed kun kunde tilstaae Skolelærerne det Nødvendige, dog ikke, hvor det uden Byrde for Nogen kunde skee, har villet forhindre, at der skulde gives Embeder, der vare saaledes aflagte, at de kunde være en Belønning for duelige Lærere, som derved kunde have Udsigt til i ældre Aar at leve med nogen Beqvemmelighed i deres Stand, uden dog at fristes til at leve *over* deres Stand. Heller ikke troer jeg, man med Grund kunde befrygte, at et Avlsbrug, som er noget større, end det sædvanlige, der plejer at tilstaaes en Skolelærer, uden derfor at kunne kaldes stort, skulde afdrage ham fra hans Embeds-Pligter, da det Kongelig approberede Reglement i Sommer-Maanederne tillader ham saa megen Frihed, at han ret vel kan have det fornødne Tilsyn med sin Mark, uden derfor at mangle Tiid til at udvide sine Kundskaber, dersom han ellers *vil* dette, thi i modsat Tilfælde, vilde han dog kunne anvende den ham forundte

Friehed aleene til Omsorg for den Jord, som under alle Omstændigheder tilstaaes ham. Jeg vover altsaa at foreslaae, at de Degneboeligen tilliggende Jorder maatte forundes Kirkesangeren i Spiellerup, hvorved tillige nogle andre Vanskeligheder ville være hævede: Degneboeligen er nemlig for stor til Skolebygning, naar ingen eller liden Avling havdes dertil, for stor til at man kunde fordre, Skole-Districtet skulde vedligeholde den; dog er efter Reglementets § 51 og 53 Skolelæreren berettiget til fri Boelig, men Skole-Districtet efter § 58 ikke mindre til at vente sig fritaget fra den Byrde at opføre nogen ny Skolebygning, saa længe den paa anden Maade kan erholdes. Hvis derimod Sognejorden blev Skolelæreren tillagt, burde saavel Vedligeholdelsen — Skolestuen maaskee undtagen — paaligge ham selv, som det ogsaa vilde være ham, der skulde udrede de 100 Rdlr. som Kiøbesum for Boeligen. Endnu er det min Pligt at anmærke, at dersom ikke det Heele maae forundes ham, da kan han ikke være tjent med nogen saa stor Deel deraf, at han til dens Drivt maatte holde Folk og Heste; thi skal han udrede de ommeldte 100 Rdlr., anskaffe og vedligeholde Heste, Vogne og Mark-Redskaber, og betale Folkeløn, da maatte han ogsaa have saa Meget, at han kunde vente at faae sit Forskud tilbage, og være istand til at udholde mueligt tilstødende Vanheld.

I Smerup Sogn ere trende Skoler: i Smerup, Store Taarøye og Lille Taarøye Byer. Det Kongelig approberede Reglements § 57 sammenlignet med Instructionen for Skolelærerne dens §§ 32. 33. 35 bestemmer, at samtlige Degne-Indkomster |: altsaa og Offeret, som falder i Kirken :| skulde fordeeles mellem Skolelærerne i Sognet, saaledes, at Enhver nyder Degne-Indkomsterne for hans Skole-District. Ved denne Bestemmelse er uden Tvivl taget Hensyn paa det, vist nok sædvanligste Tilfælde, at Kirke-Byerne ere de største Byer i Sognet, og at der i dem desuden almindeligviis haves funderede Skoler, og at det derfor syntes ubilligt, endnu at tillægge Kirkebyens Skolelærer Offeret af heele Sognet. I Smerup Sogn er dette derimod ikke Tilfældet; Smerup Bye indeholder kun 11 Gaarde, men Store Taarøye 16 Gaarde; Skolelæreren i Store Taarøye har allerede 47 Rdlr. i Løn fra Wemmetofte Kloster, Skolelæreren i Lille Taarøye dog 10 Rdlr., men Skolelæreren i Smerup aldeles Intet, da han hidtil kun har havt en liden Løn af Degnen, som var forpligtet at holde denne Skole, hvilken Løn nu endog bortfalder ved Degnekaldets Deeling. Jeg haaber altsaa ikke at handle imod den ved det Kongelig approberede Reglement tilsigtede Anordning, naar jeg vover at foreslaae: at Skolelæreren i Smerup

maatte beskikkes til Kirkesanger, og oppebære Offeret af heele Sognet; hvorimod de ved Reglementets § 57 Kirkesangeren bevilgede 10 Rdlr. maatte bortfalde, ligesom det vel og burde paaligge ham, at besørge Kirkens Reengjørelse, hvortil Skolelærerne ellers efter Instructionen § 31 i Forening skulde lønne et Kirkebud. Dog forstaaer det sig, at denne Indretning ikke ophæver de Pligter, der efter Reglementet paaligge Skolelærerne i Henseende til Kirkegangen. — Paa denne Maade vilde Kirkesangeren i Smerup erholde Offeret af heele Sognet, og de øvrige Degne-Indkomster af Byens 11 Gaarde; Skolelæreren i Store Taarøye, til sin Løn, som er 47 Rdlr., Degne-Indkomsterne |: Offeret undtaget :| af Byens 16 Gaarde; Skolelæreren i Lille Taarøye til sin Løn, som er 10 Rdlr., Degne-Indkomsterne |: Offeret undtaget :| af Byens 7 Gaarde; Samtlige uden Afdrag til Kirkesanger, Kongelige Skatter, Landemods-Expenser og Kirkebud. Skole-Embedet i Lille Taarøye vil vel kun blive lidet, men deels bør vel det mindre Arbejde ogsaa den mindre Løn, og Børnene, der høre til denne Skole, udgøre af begge ved Reglementet § 7 og 22 bestemte Klasser, sjelden et Antal af 20; deels har jeg ogsaa nogen Grund til det Haab, at den høje Direction for Wemmetofte Kloster, efter den Gunst, hvorpaa det allerede tilforn har viist Skolevæsenet Prøver, i Tiiden mueligen vilde forunde denne Skolelærer noget Tillæg til hans Løn.

Dette Forslag til Degne-Indkomsternes Deeling har jeg saaledes herved den Ære at tilsende Hr. Provsten til behagelig Bedømmelse, med ærbødigst Anmodning, at det, tilligemed Deres Erklæring, maatte vorde mig tilbagesendt, paa det jeg da kunde indlevere begge Deele til Klosterets høje Direction.

Spjiellerup den 18de Februar 1807¹.

ærbødigst

I. P. Mynster.

Til
Velærværdige og Højlærde
Hr. Provst Heiberg i Faxe!

¹) Det trak adskillige Aar ud, før Skoleforholdene i Spjiellerup-Smerup endelig blev ordnede. Først 28. April 1821 kunde Danske Kancelli approbere den faste Skoleplan for disse Sogne (Præstø nordre Amtsprovstis. Arkiv, Diverse Dokumenter Skolevæsenet vedkommende 1816—29 II)..

3.

PRÆDIKANTEN

Paa intet andet Omraade fik Mynsters Ophold i Spjellerup saa stor Betydning for ham som med Hensyn til hans Udvikling som Prædikant. Levende har han selv skildret, hvor vanskelig denne Udvikling formede sig, og hvor ofte han maatte sukke under »Løverdags-Fortvivlelsen«. Efter at han havde oplevet sit berømte Gennembrud 1803 og mere og mere tilegnet sig en »positiv« Kristendomsforstaaelse, gik han dog stærkt fremad som Prædikant¹. Et afklaret Udtryk for hans Forkyndelse kom 1810 til at foreligge i Litteraturen i første Bind af hans berømte (Spjellerup) »Prædikener«, der dog vel at mærke bringer en gennemarbejdet (og ofte sammenarbejdet) Gengivelse af holdte Prædikener², og ikke mindre bekendt er blevet hans homiletiske Afhandling »Bemærkninger om den Konst at prædike« (1810)³. Den viser, hvorledes han ogsaa teoretisk nøje havde overvejet de mange Krav, der burde stilles til en Prædiken.

Det er Skade, at der ikke synes bevaret Prædikener fra Mynsters allerførste Spjelleruptid, da han væsentlig opfattede de bibelske Beretninger om Kristi Liv som poetiske Iklædninger for værdifulde religiøse Idéer, som det gjaldt at gøre levende for Tilhørernes Bevidsthed⁴. Af Prædikener fra Spjellerup i ikke omarbejdet Skikkelse har Mynster selv kun offentliggjort een, sin Afskedsprædiken 1812⁵, og andetsteds foreligger trykt et Par andre, til Dels blot i Ud-kast⁶. Derimod er der i Haandskrift blandt Samlingen af

1) Jvfr. Mynster, Meddelelser S. 144—45, 149, 154.

2) Sst. S. 176. Prædikener I, 1810, S. IV.

3) Genoptrykt i J. P. Mynster, Blandede Skrifter I, 81—129.

4) Mynster, Meddelelser S. 150—51.

5) J. P. Mynster, Kirkelige Leiligheds-Taler I, 3—15.

6) Efterladte Prædikener af J. P. Mynster, udg. af C. L. N. Mynster, 1875, S. 23—32. (2. Juledag 1809). Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid S. 10—12. Jvfr. F. L. Mynster og G. Schepelehn, Biskop Otto Laubs Levnet II, 372.

Mynsters Prædikener opbevaret ikke faa fra Spjellerup-tiden efter 1803, som maaske nok var et nøjere Studium værd¹.

Mynster fortæller et Sted, at han stundom, naar han var overbebyrdet med Udarbejdelsen af Prædikener, kunde tage sin »Tilflugt til Andres Prædikener, og laante deraf et Thema eller et længere Stykke«, skønt han sjældent fandt noget, som han rigtig havde Brug for². At Mynster nu og da har laant fra fremmede Forbilleder, bekræftes ogsaa ved Gennemsynet af de haandskrevne Prædikener. Hvad der derimod ved første Blik kunde vække Forundring, er den Omstændighed, at i hvert Tilfælde seks Gravtaler 1803—1810 er hentet fra lignende Arbejder af *Johann Joachim Spalding* (1714—1804), Provst og Medlem af Overkonsistoriet i Berlin, en meget udpræget Repræsentant for den liberale Oplysning.

Ved nærmere Eftertanke viser dette Forhold sig dog at være mindre paafaldende. At Mynster lejlighedsvis kunde gøre Brug af nogle Taler af Spalding, er i god Overensstemmelse med hans relativt høje Vurdering af denne Mand ogsaa efter Gennembrudsaaet 1803. I et Brev til Camma Rahbek 1807 erkender Mynster, at Spalding vel ikke var nogen genial eller stor Mand, men tilføjer: han var »dog et af de respectableste, og meest respecterede Mennesker, denne forvendte Tid har seet«³. Ikke mindre interessant er Mynsters Udtalelse 1810 i »Om den Konst at prædike« om »den ærværdige Spalding«. Sammenhængen i det paagældende Sted viser, hvorledes Mynster i Samklang med sin egen Opfattelse især havde følt sig tiltalt af Spaldings bestandige Appel til Samvittigheden hos sine Tilhørere⁴.

¹) Ny kgl. Saml., 4°, 93 b, II.

²) Mynster, Meddelelser S. 149, jvfr. S. 189.

³) Breve fra J. P. Mynster S. 99.

⁴) J. P. Mynster, Blandede Skrivter I, 100—01. — Af Spalding ejede Mynster hans »Predigten«, 1765, »Predigten bei ausserordentlichen Fällen gehalten«, 1775, og »Neue Predigten«, 3. Aufl., 1—2, 1779—84 (Bibliotheca Mynsteriana, 1854, S. 123 Nr. 3395—3398). Om Spalding se »Jo-

4.

FR. MÜNTER OG J. P. MYNSTER

Et vigtigt Moment i Mynsters Tilværelse i Spjellerup var hans Forhold til Stiftets Biskop. Med den gamle *Nicolai Edinger Balle* synes Mynster ikke at have staaet i nogen nærmere Forbindelse¹. Anderledes gik det derimod med *Fr. Münter*, der den 1. April 1808 beskikkedes til Balles Eftermand. Ovenfor er meddelt Münters gunstige Dom om Tilstanden i Spjellerup fra en Visitats afholdt 1809, Aaret efter hans Tiltrædelse, men allerede inden dette Tidspunkt var han traadt i Forbindelse med den unge Landsbypræst.

Fra Begyndelsen af sin Bispegerning var det *Fr. Münter* magtpaaliggende at faa reorganiseret Sjællands Stifts Landemoder, navnlig saaledes, at der ved disse kunde finde »videnskabelige Forhandlinger« Sted, hvad han ansaa for et vigtigt Middel til at højne Gejstlighedens Dannelse. Selv gik han i Spidsen og forelæste allerede ved Landemodet i Oktober 1808 en teologisk Afhandling, og ved Resolution af 20. Januar 1809 blev hans Omdannelse af Landemoderne approberet af Kongen².

Det var da naturligt, at Biskoppen søgte at drage kyndige og begavede Præster i Stiftet ind i denne nye Virksomhed. I et Brev (af 21. Oktober 1808) opfordrede han da ogsaa Mynster og dennes Nabo, Provst W. F. Engelbreth i Lyderslev, til at medvirke hertil³. Desuden ønskede han i Fortrolighed at høre Mynsters Tanker om hele Planen (og om Indrettelsen af et Stiftsbibliotek). Senere maa Münter gennem Engelbreth have ladet Mynster tilgaa en Opfordring til at meddele et Bidrag til »Forhandlingerne« om

hann Joachim Spalding's Lebensbeschreibung von ihm selbst aufgesetzt, udg. af hans Søn Georg Ludewig Spalding, Halle 1804.

¹) Jvfr. Mynster, Meddelelser S. 133, 165.

²) Alexander Rasmussen i Frederik Münter, et Mindeskrift I, 1, S. 154.

³) Af efterladte Breve til J. P. Mynster S. 44—6.

Hovedpunkterne i Katolicismen. Mynster glædede sig over Münters Plan om Landemodernes Reorganisation og følte den udgaaede Opfordring til ham selv som »smigrende«, men maatte indtil videre stille sig afventende. Dels var han optaget af andre Arbejder, dels havde han ikke Mulighed for at skaffe sig de litterære Hjælpe midler, som en saadan Undersøgelse nødvendig gjorde¹.

Skønt Mynster saaledes i første Omgang maatte forbeholde sig sin Stilling, viste han sig dog i de følgende Aar som en af de mest virksomme Præster ved Landemodet forhandlingerne². Om hans Forhold til disse og til Fr. Münter i det hele oplyses man bl. a. ved nedenstaaende, ikke tidligere kendte Breve fra Mynster til Biskoppen³.

a.

Hr. Pastor Galskiøts Bemærkninger over Katechisationen i Kirkerne⁴, som, under Titel af: *Efterslæt paa Liturgiæns Ager*, ved sidste Landemode bleve forelæste, har vist Enhver gierne hørt, som ønsker, at ret mange gejstlige Mænd vilde benytte den her tilbudne Lejlighed til at meddeele hinanden deres Tanker og Forslag over hvad der vedkommer deres Embede, hvorved ogsaa det mindre Udarbejdede kan komme til Nytte. Men da Formen af dette Skrivt meere er den af en fortroelig Meddeelelse til Embedsbrødre, end af en egentlig Afhandling, saa at endog paa første Side tvende Undersøgelser ere lovede, hvoraf siden kun den første er anstillet: saa synes disse Bemærk-

¹) Brev af 28. Novbr. 1808 fra Mynster til Fr. Münter (Original i Sjællands Bispearkiv, udgivet af H. F. Rørdam i Kh. Saml. 5. R. VI, 687—9).

²) Jvfr. hertil Mynster, Meddelelser S. 177. Breve fra J. P. Mynster S. 53—4. Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid S. 82—3.

³) Originalerne findes i Sjællands Bispearkiv: a—c i Indkomne Breve fra København, d—f i Indkomne Breve fra Fakse Herred. I den af Øjvind Andreassen udarbejdede Registrant over Breve til Fr. Münter (Frederik Münter, et Mindeskrift I, 2, S. 216) er a—c ikke optaget.

⁴) Sognepræst i Hyllested-Venslev-Holsteinborg Thomas Martinus Braëm Galskjot (1748—1828). Skriftet ses ikke at være blevet trykt.

ninger ikke skikkede til ved Trykken at forelægges det større Publicum, hvortil de af Hr. Forfatteren maaskee heller ikke ere bestemte.

I Hr. Pastor Rønnes Besvarelse af Spørgsmaalet: *Ere frie eller fastsatte Texter fortrinligere?*¹ kunde maaskee den Yttring S. 8 og 9, hvorved det ansees som mueligt, at Præstekaldene her i Landet ikke blot kunde blive saa stærkt beskaarne, at de ej meere tilvejebragte anstændigt Ophold for den dannede Mand, men at ogsaa fleere af dem kunde blive samlede for at føde en Stormands Søn, synes paafaldende i et Skrivt, som udgives under Landemodets Bestyrelse². Maaskee vilde det behage Hr. Forfatteren at forandre dette Sted, saa meget meere da man istedet herfor kunde beraabe sig paa Noget, som allerede er, nemlig paa det saakaldte Messefald. — Andet veed jeg ikke, som kunde forhindre denne Afhandlings Indførelse i Landemodets Samlinger.

Spiellerup den 23de Novbr. 1809³.

I. P. Mynster.

b.

Spiellerup d. 26de Novbr. 1809.

De tvende Afhandlinger, som jeg ved sidste Landemode modtog, har jeg beholdt temmelig længe, men da der vare saa mange tidligere, som vel først skulde bedømmes, har jeg ikke villet haste med disse. Imidlertid da nu saa lang Tiid af de os tilstaaede 3 Maaneder er forløben, har jeg ikke villet beholde dem længere, og har derfor den Ære at

¹) »Ere fri eller fastsatte Texter fortrinligere«? af Bone Falch Rønne (1764—1833), Sognepræst i Kongens Lyngby. Afhandlingen er trykt i Videnskabelige Forhandlinger ved Siøllands Stifts Landemode I, 1812, S. 75—85.

²) Den paaankede Ytring findes i den trykte Tekst S. 79—80.

³) I sit Votum af 28. Decbr. 1809 (i Fortsættelse af Mynsters) sluttede Stiftsprovst, Dr. Fr. Plum sig ganske til Mynster.

oversende Deres Højærværdighed dem, ledsagede af mine uforgriibelige Betænkninger.

Provst Engelbreths sidst forelæste Afhandling¹ har jeg endnu ikke bekommet, da han er bleven opholdt af en Afskriver; han venter den een af Dagene, da den ved Lejlighed skal blive sendt, skøndt det vel ikke haster med den, efterdi den dog ikke kan blive indrykket i første Hefte af Landemodets Samlinger. Min egen Afhandling² tager jeg mig den Frihed at hoslægge til behagelig Bedømmelse.

ærbødigst

I. P. Mynster.

Højærværdige

Hr. Stiftsprovst Dr. Plum!

c.

Deres Højærværdigheds

Afhandling³ har jeg den Ære herved at tilbagesende. Dersom det er nødvendigt, at Censurerne giemmes eller indføres i Protokollen, skal jeg nævne denne Afhandling med, naar jeg faaer fleere, som passere uden Erindringer — omendskiøndt det er lidt besynderligt, dersom Deres Højærværdigheds Afhandlinger skulde behøve et Imprimatur fra mig.

Dermed var da min Pligt som Censor i en Hast fuldbragt, thi som saadan har jeg Intet at erindre; men da D. H. har

¹) Formentlig »Forsvar for Propheten Samuel« af Provst, Sognepræst i Lyderslev-Frøslev, siden Konsistorialraad, Dr. theol. Wolf Frederik Engelbreth (1771—1862). Trykt i Videnskabelige Forhandlinger I (1. og 2. Hefte) S. 86—125, 183—243.

²) Om denne ytrede Stiftsprovst Fr. Plum i sit Votum af 28. Decbr. 1809: »Afhandlingen af Hr. Pastor Mynster, om fastsatte Texters Fortrin for frie, maae, saavidt jeg skjønner, uden Erindring leveres til Trykken«. Trykt i Videnskabelige Forhandlinger I, 59—74 (og i J. P. Mynster, Blandede Skrivter I, 131—47).

³) Fr. Münters Afhandling »Om nogle Hovedegenskaber ved en god Liturgie« trykt i Videnskabelige Forhandlinger ved Siøllands Stifts Landemode I, 1812, S. 13—31.

havt den Godhed at opfordre mig til nærmere Kritik, saa bør jeg ikke fatte mig saa ganske kort. Hvad der efter mit Skjønnende fortrinligen udmærker denne Afhandling fra saa mange andre over denne Materie, er for det Første den Kyndighed om Skikkens Herkomst, Betydning, og Beskaffenhed i andre christelige Kirker, hvormed den er affattet. Fordi denne Kyndighed mangler de Fleeste af vore Dages liturgiske Forfattere, ere deres Domme om Kirkens Skikke saa overfladelige, og deres Forslag saa grændse-, jeg havde Lyst at sige, tøjleløse, thi naar man slet ikke bekymrer sig om hvad der er, eller har været, er det let at formeere Forslagene i det Uendelige. Her derimod ere de faa Forslag naturlige, overensstemmende med Kirkens Brug, og tildeels lette at udføre; saaledes det om Meenighedens Deeltagelse i Responsorierne, som synes mig meget skjønt¹, og hvorved jeg med Fornøjelse har fundet det træffende og, mig i det mindste, nye Forsvar for Messen. — Det var Skade, at Litaniet blev afskaffet, skjøndt det vist nok trængte til Forbedring.

Dernæst har jeg meget glædet mig ved her allevegne at finde den efter min Følelse saa vigtige Takt, der stedse veed at bevare Gudstjenesten fri saavel fra de Katholskes meningsløse Vedtægter, som fra de Reformeertes døde Eensformighed, der erkiender, at mange symboliske Handlinger kunne være passende for orientalske Meenigheder, derfor vare det i den ældste Kirke, uden at være det i vor, men at der dog ere de, som ogsaa ere talende for os, og som derfor bør bibeholdes. Denne Takt anseer jeg for en Liturgs fornemste Egenskab, og da den i denne Afhandling stedse saa kiendeligen træder frem, saa kan min oprigtige Meening om Afhandlingens Værd, som en af de fortrinligste, den liturgiske Sag har frembragt hos os, ikke være tvivlsom.

Men nu benytter jeg tillige gierne Deres Højærværdigheds

¹) Anf. Skrift S. 24—5.

gode Tilladelse, for at underkaste Deres Bedømmelse min afviigende Meening om nogle enkelte Poster. — Mon saaledes ikke den almindelige Lov for en god Liturgie er den, at den bør være overeensstemmende med Religionens *Charakteer*? Først naar Grundloven udtrykkes saaledes, synes mig, at det, D.H. selv har tilføjet, rigtigén følger, og at de øvrige Regler kunne udledes deraf. Thi den reformeerte Kirketjeneste har Intet, som striidder mod Christendommens *Værdighed*, men vel mod dens Charakteer, da den ikke kun er en abstract aandelig Religion, som den naturlige, men forestiller alle Lærdommene om Gud, hans Forsyn og Regiering, og hans Kiærlighed, ligesom in concreto, i Christi Aabenbarelse, og hvad der slutter sig til den; ogsaa ikke forsmaaer at tale til Mennesket ved sandselige Ord og sandselige Tegn. Neppe kan nogen kirkelig Skik udledes kun af Religionens Værdighed; saaledes synes mig, at Betegnelsen med Korset ret vel kan vedblive ved passende Lejligheder — endog Sonntag¹ har beholdt den i sin Liturgie — men sin Betydning faaer denne Skik kun fordi snart alle Christendommens særegne Forestillinger, om jeg saa maa sige, ere prægede med Korset. Men paa den anden Side, fordi det ogsaa er Christendommens Charakteer at fordre en Tilbedelse i Aand og Sandhed, derfor maae saa mange af den katholske Kirkes barnagtige, overtroiske og fra det Væsentlige afdragende Ritus falde bort.

At have afvexlende Formularer² ved de gudstjenstlige Handlinger, tilstaaer jeg, jeg finder betænkeligt. Der lader sig holde mangeslags og lige gode Prædikener over Daaben, Ægteskabet o.s.v., fordi man for det meeste i enhver kun betragter Gienstanden fra een Side, og ikke behøver at udtømme den heele. Derimod bør Formularen indeholde alt Væsentligt, og vel ikke Meere, og da det sikkert hører blandt de vanskeligste Opgaver at forfatte en saadan For-

¹) Karl Gottlob Sonntag (1765—1827), Generalsuperintendent i Riga, var meget interesseret i Reformer af den letlandske Kirkes Liturgi.

²) Jvfr. Fr. Münter, anf. Skrift S. 28—9.

mular, saa ville neppe tvende være lige gode, jeg turde endog paastaae, at kun een fuldkommen Formular for enhver gudstjenstlig Handling er muelig. En anden Sag er det vel, hvis Omstændighederne forandre noget Vigtigt i Handlingen selv, og dette gielder fornemmelig, eller aleene, om Ægteskaber. Men her troer jeg, at Hensigten kunde opnaaes ved enkelte Udeladelser, og da Frugtbarheden ikke hører til det egentlig Væsentlige ved Ægteskabet | : o : uden hvilket det ikke var et Ægteskab : |¹, da den desuden altid er uvis, saa burde den aldrig træde for udmærket frem i Formularen — som den i vor nærværende heller ikke gjør — og derfor ville disse Udeladelser kun behøve at være korte. Saaledes og, hvis der skulde behøves nogen Forskiel, naar en Formular skal bruges i Kirken eller uden Kirken, under den sædvanlige Gudstjeneste eller aleene, da ville vel ogsaa her faa Tilsætninger eller Udeladelser være tilstrækkelige. — Jeg troer ogsaa, det bør overvejes, at det ubehagelige Indtryk, som Forandring i Vedtægten ved de hellige Skikke altid frembringer, i det mindste hos Almuen, idelig vilde fornyes, naar det ikke blev ved den første Indførelse af en ny Liturgie, men Formularerne endnu siden vedbleve at vexle.

I Henseende til Psalmebogen² er det vist nok, at den nyeste lader Meget at ønske, men at forandre den ved nye Udgaver, turde jeg ikke tilraade, da de forskellige Bøger vilde forvolde megen Forvirring ved Gudstjenesten, og ofte at anskaffe sig nye, vil man ikke fordre af Almuesmanden, naar man betænker, at een saadan Bog koster ham det Meeste af een Uges Fortjeneste, og at i det mindste Mand og Hustrue behøve hver sin. Ogsaa vilde det have mange Vanskeligheder, hvis man vilde lade de nye Psalmer trykke særskilt, især da de Fleeste ej vilde anskaffe sig

¹) Sst. S. 29 (Fr. Münter meddeler ikke Forslag for en Formular for Brudevielser).

²) Sst. S. 25—27. — Talen er om N. E. Balles »Evangelisk-kristelig Psalmebog, til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt«, 1798.

disse Tillæg, og hellere blive af Kirken. Bedst troer jeg det var, at man i Stilhed forberedede en ny Psalmebog, indtil det kunde blive Tiid at indføre den, hvorved da sikkert mange af de gamle, nu udeladte Psalmer fortjente igjen at optages, og mange uheldige og matte Forandringer igjen burde opofres.

D. H. har i Gierningen viist, at De ikke dømmer saa ufordeelagtigt om den gamle Liturgie, som mange Andre. Hvad mig angaaer, da er jeg maaskee ikke ganske upartisk, og denne Partiskhed troer jeg gierne at turde være bekiendt, thi da det er min Pligt at bruge den, saa har jeg ogsaa, for at bruge den ret, stræbt at blive fortroelig med den, og faae den kjær, og jeg har virkelig ogsaa troet at bemærke mange Fortrin ved den, som de nyere liturgiske Forfattere vanskeligen ville naae. Dertil regner jeg især dens Sprog, thi ligesom D. H. selv saa rigtigt har bemærket, at Luthers og Kingos Psalmer forstaaes og føles, skiøndt de afviige fra vort sædvanlige Sprog, saaledes anseer jeg det ogsaa for en stor Fordeel ved vore gamle Formularer og Bønner, at de ikke ere affattede i Conversations-Sproget. I disse findes virkelig og kun faa uforstaaelige Formler — disse fandtes langt meere i de gamle Psalmer — her findes vel undertiden urigtige eller besynderlige Forestillinger, men de ere for det Meeste forstaaelige nok. Ogsaa turde jeg i denne Henseende i Adskilligt forsvare vor Almue; jeg troer ikke, den elsker det Uforstaaelige, som Saadant, men den elsker sandselige Ord og Billeder, og maaskee hellere slette Billeder, end ingen, men det virkelig Kraftige og Poetiske gjør ogsaa paa den, naar det ellers er afpasset efter dens Fatte Evne, meere Indtryk, end det Falske¹. Den Skiæbne, der traf den slesvigholsteenske Agende², var vel ikke blot Al-

¹) Jvfr. lignende Udtalelser af Mynster i hans Forelæsninger over »Erfarings-Sielelæren« 1818—19 (Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid ved C. L. N. Mynster S. 182).

²) Generalsuperintendent J. G. C. Adlers »Schleswig-Holsteinsche Kirchen-Agende«, 1797. Om Kampen om denne jvfr. H. N. A. Jensen,

muens Skyld, men deels Præsternes, deels maaskee Agendens egen, da den, efter hvad jeg erindrer af den, forandrede meget dristigt, vel heller ikke allevegne erstattede alt det Tabte.

I det Heele tilstaaer jeg, at jeg endnu bekiender den Meening, som jeg fra først af ved disse Forhandlinger har yttret, at det endnu ikke er Tiiden at fuldende det liturgiske Værk; thi deels vakler endnu Grundvolden, hvorpaa der skulde bygges, deels er den religiøse Sands snarere igien kun begyndt at aabnes, end kommen til Modenhed. Havde vi for ganske faa Aar siden faaet en ny Liturgie¹, da var den uden Tvivl efter den da herskende Tænkemaade næsten bleven som den reformeerte Kirkes, fordi næsten alle, endog de uskyldigste, endog de meest talende Ceremonier vare blevne til Spot. Nu derimod har Tonen allerede meget forandret sig, og man læser næsten intet grundigere liturgisk Skrivt, uden at møde et eller andet Forsvar for Noget i den gamle Liturgie, som allerede næsten var fordømt. Men hermed, med denne vigtige Forstand af det Forrige, ere vi neppe endnu komne til Ende, og saa længe dette ikke er skeet, troer jeg, det endnu er for tidligt for Alvor at begynde det nye Værk. Derimod er det nu vist nok den rette Tiid at *handle om* den liturgiske Sag, og til paa en forstandig Maade at henvende Tankerne til den, er Deres Højærværdigheds Afhandling vist særdeles tjenlig.

D.H. seer, at jeg har nyttet Deres Tilladelse til ganske uden Forbeholden at sige min Meening; jeg skulde maaskee have fremsat den noget bedre, dersom jeg havde havt meere Tiid, end de forestaaende Helligdage levne mig; imidlertid undseer jeg mig næsten ved at være bleven saa

Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte IV, 306 ff. Hans Beyer i Jahrbuch des Angler Heimatvereins 1955. L. Koch, Oplysningstiden i den danske Kirke 1770—1800, 1914, S. 236 f.

¹) Mynster tænker formentlig paa Biskop P. O. Boisens Forslag til Ændring af Liturgien 1806.

vidtløftig, men Gienstanden interesserer mig, og jeg har med Fornøjelse nyttet Lejligheden for at underholde mig med D. H. derom, ligesom jeg haaber, at De med Velvillie modtager mine uforgriibelige Yttringer. —

Det glæder mig, at D. H. er tilfreds med min Censur over Galschiøtt¹. Som *Recensent* havde jeg havt meget Andet at sige om ham, men *Censorernes* Pligt er det at behandle Forfatteren med al muelig Skaansomhed.

Og hermed anbefaler jeg mig da atter til Deres Højærværdighed med ærbødigt Hengivenhed.

Spiellerup d. 21de Decbr. 1809.

I. P. Mynster.

Højvelbaarne, Højærværdige
Hr. Biskop Münter!

d.

Deres Højærværdighed

besværes endnu engang med den Sag, hvorom jeg sidst tog mig den Frihed at tilskrive Dem, nemlig angaaende den hos mig sig opholdende Jomfrue Ruhe af Slagelse Hospital². Hospitals-Forstander Palludan³ havde lovet mig at see til at arrangere Sagen, men der er uden Tvivl mødt Vanskeligheder fra Inspectionens Side, saa Alt, hvad han kunde tilstaae, var en Tilladelse for hende endnu at blive her i 2 Maaneder. Han har raadet mig at gaae supplicando tilværks, og lovet at understøtte Sagen med antagelige Grunde, om den skulde komme til hans Betænkning.

¹) Jvfr. S. 114 f.

²) Det er den vrantne og trættekære Husbestyrerinde, som Mynster uden Navns Nævnelser omtaler i sine Meddelelser S. 148, 181, og af hvis sidste, højst vanskelige Tid han i et Brev har givet en levende Skildring (Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid S. 83—4). Spjellerup Kirkebog oplyser, at 12. Marts 1811 blev begravet Jomfru Margrethe Sophie Ruhe «i Præstegaarden», 59 Aar gl.

³) Kancelliraad Rasmus Palludan, Forstander for Slagelse Hospital fra 1810 til sin Død 1834 (Otto Holmgaard, Slagelse Helligaandshus og Hospital, 1935, S. 76).

Da der altsaa ikke var Andet for, end at indkomme med formelig Ansøgning til Directionen, har jeg troet det rettest at opsætte denne Ansøgning i mit Navn, fordi jeg kunde udlade mig meere om Sagen, end det kunde skikket sig, naar jeg havde skrevet i hendes Navn; og nu tager jeg mig den Frihed at oversende Dem Ansøgningen, forvisset om, at De med sædvanlig Godhed antager Dem Sagen paa bedste Maade. Hvad jeg har anført, er fuldkommen Sandhed, ligesom bemeldte Jfr. Ruhe ikke er i nogen Tjeneste hos mig, og formedelst Alder og Skrøbelighed ikke er istand til at paatage sig nogen Tjeneste; hun har meget ofte, og endnu i Vinter, været saa svag, at jeg har tvivlet om at kunne beholde hende. Imidlertid ønsker jeg dog, at hun kunde blive her, saa længe hun ikke bliver ganske skrøbelig, og jeg synes ikke, at dette i nogen Henseende kan være til Skade. Det Eneste, der kunde være at erindre, var vel Exemplet for Andre, men ved en saadan Tilladelse kommer Alt an paa Omstændighederne, og hvor disse virkelig ere de samme, som her, synes en saadan Fraværelse for en Tiid ogsaa at kunne bevilges. Men skulde det aldeles ikke kunne gaae an, at erholde Bevillingen saaledes, som den er ansøgt, saa vover jeg dog at haabe, at det vil vorde Jfr. R. tilladt endnu at opholde sig her et Aar, hvilket uden Tvivl kan tilstaaes uden Consequence, og hvorved jeg blev befriet fra den Forlegenhed, strax at skulle miste hende. Saaledes anbefaler jeg da min Clientinde og mig til Deres Højærværdigheds Bevaagenhed, og haaber tillige ved Deres gunstige Omhu at erholde Svar, saa snart som det kan lade sig gjøre, paa det den fra Forstanderen erholdte korte Permission ikke imidlertid skulde udløbe.

Plancks Skrivt¹, som Deres Højærværdighed havde den Godhed at laane mig, har jeg læst med megen Interesse; det skal blive sendt tilbage, saasnart jeg faaer Bud til

¹) Formentlig Professor i Göttingen Gottlieb Jacob Planck (1751—1833), der siden 1781 havde udgivet flere Skrifter om det protestantiske Lærebegrebs Historie.

Kiøbenhavn. Det glæder mig inderligt, at Frue Bispinden¹, saa vidt jeg hører, skal være i Bedring, jeg haaber, at naar Sommeren engang omsider kommer, den da skal restituere hende aldeles.

Spiellerup d. 21de Maj 1810.

ærbødigst

I. P. Mynster.

Højvelbaarne, Højærværdige
Hr. Biskop Münter!

e.

Ærbødigst p. m.

Det er vel kun vedtaget, at de, som agte at forelæse Afhandlinger ved Landemodet, forud skulle anmelde det; Deres Højærværdighed vilde tillade, at jeg desværre maae anmelde det Modsatte, nemlig at jeg ganske imod mit Ønske denne Gang neppe vil være istand til at levere Noget. Jeg har vel begyndt en Afhandling om den Kunst at prædike², men i lang Tiid have mange Embedsforretninger, saavel som Indqvartering³ m. v. kun levnet mig liden Roe, og nu har jeg uheldigviis saa Meget at bestille med Indkomstskatten⁴, at jeg aldeles ingen Roe har. Det var mig endog umueligt at faae disse Par Ord skrevne i mit Hjem, men jeg maae skrive dem i største Hast paa en Skatterejse, som vaerer denne heele Uge tilende. Og noget ganske hurtigt sammenskrevet ønskede jeg ikke at forelæse over en saa vigtig, tildeels saa omtvistet, Materie; jeg haaber og, at det ved dette Landemode ikke vil fattes paa Afhandlin-

¹) Bispinde Maria Elisabeth Münter f. Krohn (1771—1842) fik 1809 sit første Anfald af en Sindssygd, som varede i tre Aar (J. P. Mynster, Blandede Skrifter III, 198).

²) Trykt i Videnskabelige Forhandlinger I, 420—69 (og i Blandede Skrifter I, 81—129).

³) Jvfr. Mynster, Meddelelser S. 173 f.

⁴) Mynster blev beskikket til Skattekommissær for Fakse Herred (Meddelelser S. 174).

ger, og at mit Bidrag maaskee vil være nok saa velkomment ved næste Landemode, da jeg skal bestræbe mig for at levere det. Imidlertid er det min Hensigt personlig at møde i Roeskilde, og der at have den Ære mundtlig at tale med Deres Højærværdighed.

Jeg haaber, at Deres Højærværdighed har modtaget min sidste Skrivelse, tilligemed den Ansøgning, jeg tog mig den Frihed at vedlægge for Jfr. Ruhe¹; ligesom jeg haaber, at jeg i denne og alle andre Henseender stedse maae være Deres Yndest anbefalet.

Faxe den 18de Juni 1810.

ærbødigst

I. P. Mynster.

f.

Ærbødigst!

Jeg giver mig den Frihed herved at anmelde for Deres Høiærværdighed, at jeg ved næste Landemode ønsker at forelæse en Oversættelse af Brevet til Philippenserne, med en Indledning, og nogle Anmærkninger over enkelte Steder². — Dette lidet Arbeide er en Frugt af et Ønske, jeg længe — ogsaa før Talen var om en ny Bibel-Oversættelse³ — har næret, engang at oversætte samtlige paulinske Breve, hvorpaa jeg nu ved dette Brev har gjort et Forsøg. Da Brevet ikke er længere, synes det mig passende at forelæse det ved Landemodet, for at erfare, hvorvidt den Maneer, hvori det er oversat, maatte finde Bifald. Man vil ventelig snarere bebreide mig at have holdt mig for nær til den gamle Oversættelse, end at være afveeget for langt derfra. Indledningen er ubetydelig, da dette Brev kun behøver

¹) Jvfr. S. 122 f.

²) Trykt i Videnskabelige Forhandlinger II, 1—35 (delvis i J. P. Mynster, Kleine theologische Schriften, 1825, S. 167—88). Jvfr. Meddelelser S. 179.

³) Arbejdet kom siden Mynster til Nytte, da han blev Medlem af Kommissionen til Revision af det nye Testamente (som udkom 1819).

liden Indledning; men ved et slikt Arbejde ere der stedse nogle Steder, hvorved man kommer paa en fra den sædvanlige afvigende Meening, eller finder flere Grunde for en allerede af Andre foredraget; og hvad Lidet jeg saaledes her har fundet, er Indholdet af de tilføjede Anmærkninger.

Jeg beder undskyldt, at jeg lidt for sildigt anmelder dette; men adskillige Omstændigheder have først nu tilladt mig med nogenledes Sikkerhed at see, at jeg kan blive færdig til rette Tiid.

Jeg beklagede meget, at jeg ved mit sidste Ophold i Kiøbenhavn ikke tiere havde den Ære at see Deres Høiærværdighed. Jeg søgte Dem en Aften — den eeneste, da Familie-Forbindelser gav mig Frihed — men traf Dem ikke, og da jeg siden Dagen før min Afreise søgte Dem, visiterede De paa Frideriksberg. I Roeskilde haaber jeg at have den Ære at træffe Dem og skal da medbringe den Dissertation, Deres Høiærværdighed havde den Godhed at laane mig — hvilken for Resten kun indeholder lidet Opbyggeligt.

Imidlertid anbefaler jeg mig med høiagtelsesfuld Hengivenhed.

Spiellerup d. 24de Iun. 1811.

ærbødigst
I. P. Mynster.

5.

OMGANGSFÆLLER

Trykkende og trist var ofte den Ensomhed, som Mynster, den ugifte Landsbypræst, maatte opleve i Spjellerup¹. Dog siger han udtrykkeligt, at han ikke levede »som en Eremit«². En stor Oplivelse var for ham Forbindelsen med *Rahbeks* paa Bakkehuset — Camma Rahbeks talrige Breve var ham en Kilde til stadig Opmuntring —, og fra

¹) Mynster, Meddelelser S. 181.

²) Sst. S. 147.

1804 besøgte Rahbeks ham hvert Aar i Spjellerup¹. Disse Besøg var til gensidig Glæde, og som ældre mindedes Rahbek dem i smukke Ord. Saaledes taler han 1824 om »vore skjønne, blide, de reneste Glæder helligede, Dage i Dit venlige Spiellerup, som jeg med en klopstoksk Talemaade ikke uden Grund kunde kalde mit Livs Septembermai«, og 1829 lader han Tanken gaa tilbage til, hvorledes han og Camma »i Dit spiellerupske Arcadien nød hine uforglemmelige Saturnalier, dem vi aarlig med saa glad Forventning saae imøde, og stedse med Længsel have erindret«².

Ogsaa andre Venner kunde nu og da indfinde sig i Spjellerup. Forlængst trykt er et oplagt skrevet Brev fra den unge *Claus Pavels* (1769—1822), Præst ved St. Nicolai Kirke i København, siden Biskop i Bergen, hvori han efter et Besøg hos Mynster i 1805 giver et smukt Billede af Forholdene i Spjellerup³. Ogsaa det umiddelbart foregaaende Brev, hvori han anmelder sit Besøg, fortjener at kendes⁴. Det giver et godt Indtryk af den muntre Brevskriver og tegner et fornøjeligt Kulturbillede fra en Præstegaardsrejse i det 19. Aarhundredes Begyndelse. Det lyder saaledes:

Staurebye Præstegaard

d: 21 Julii 1805.

»Holk! Sygekassens Patriark!
 »Hermed jeg sender dig en Mark,
 »I sikkert Haab at Himmelen
 »Mig giver en Dukat igien«⁵,

¹) Sst. S. 159 ff. Jvfr. Af efterladte Breve til J. P. Mynster S. 10—11.

²) K. L. Rahbek, Erindringer af mit Liv I, Ded. V, Ded. — Nye Oplysninger om Mynsters Forhold til Rahbeks i Spjellerup-Aarene i Breve fra og til Adam Oehlenschläger 1798—1809, se især V, 70—1, og i Frederiksberg gennem Tiderne IV, passim.

³) Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid S. 17—18. — Om Pavels' Forbindelse med Mynster jvfr. Biskop Claus Pavel's Autobiographi, udg. af C. P. Riis, 1866, S. 76, 82, 124, 232.

Jeg kan ikke finde et mere passende Motto som Indledning til det, jeg har at sige. Du besøgte mig i Kjøbenhavn, fik et lidet Maaltid Mad, maaskee og et Par Kopper Theevand og en Sopken, samt 2 Mark i Penge; og nu er det faldet min Kone og mig ind, at det kunde være særdeles opbyggeligt at høre dig prædike paa førstkommende Søndag; til hvilken Ende vi paa vor Retour herfra¹ tænke at tage ind i Spille-
rup Løverdag Aften, søge paa Søndag Føde sammested for Legem og Sjel, og paa Mandag Morgen rejse derfra til Højelse², haabende at vi ikke ere dig alt for uvelkomne, og at du ej alt for haardeligen tilregner os, at vi bede om Mad og Natteteje for 6 Personer i halvanden Dag til Gien-
giæld for tre à fire Timers Ophold, der under vort Tag gaves dig allene. Herved mærk du disse 2 Ting: 1. de sex Per-
soner, Rejseselskabet bestaaer af ere jeg, min Kone, vore to Børn, og vor Jomfru Hanne og en Pige. Har Du Plads til mig i din egen Seng, har du en Seng til min Kone og det mindste Barn, og en d^o noget større til de tre øvrige, skal jeg bede du ikke gjør Jomfruen³ videre Ulejlighed. 2. Der-
som du formedelst *Pebersvenden*⁴ eller *Høehøsten* ikke kan laane os dine egne Heste til Højelse paa Mandag, saa maa du dog endelig laane os din Vogn og skaffe os for Betaling et Par raske men ikke løbske Bønderheste. — Ad vocem

4) Original i Ny kgl. Saml., 4°, 2312.

5) Den bekendte Filantrop Agent Hans Holck (1726—83), jvfr. Bering Liisberg, Agent Holck De Fattiges Tolk, 1908. — Det anførte Vers til-
lægges J. H. Wessel (trykt i afvigende Form i Samlede Digte af Johan Herman Wessel udg. ved A. E. Boye, 2. Udg., II, 1845, S. 81).

1) I Staureby ligger Præstegaarden til Jungshoved Sogn. Her var 1795—1810 den bekendte Landøkonom og Digter Peter Ditlev Faber (1768—1847) Præst.

2) Formodentlig for at besøge Mynsters Lærer og Ven, Sognepræst i Højelse-Lellinge 1787—1846, siden Konsistorialraad, Manderup Pedersen Kruise (1760—1846).

3) c: Mynsters Husjomfru.

4) MS. synes at have: *Pebersvendner*, formentlig en Hentydning til Mynsters ugifte Stand.

Pebersvend erindrer jeg til Slutning, at naar du engang aflægger dette lede Navn, og du med Kone og Børn kan naae os og vil besøge os, hvor Skjæbnen fører os hen i Fremtiden, saa ere I os overmaade velkomne, og det vil være os en Ære og Fornøjelse etc: etc: etc:

Hilsen og Venskab!

Pavels.

Heller ikke i Nærheden af sit Hjem savnede Mynster Venner. Særlig bør nævnes to Nabopræster¹. Den ene var den i det Foregaaende oftere omtalte, lærde Sognepræst i Lyderslev-Frøslev, Provst *Wolf Frederik Engelbreth*, med hvem Mynster i mange Aar stod i en levende Brevveksling². Den anden var den danske Præst ved Vemmetofte Kloster, senere Konsistorialraad, *Caspar Altenhoff Bjørn* (1769—1847), ogsaa han en kundskabsrig Mand³. Mynster omtaler, hvorledes han gerne kom i dennes ordentlige og behagelige Hjem. Særlig følte han sig dog tiltrukket af den begavede Husfrue *Kirstine Bjørn*, f. Nielsen (1756—1827), kendt for sin hvasse Tunge⁴. Ved et Besøg paa Vemmetofte 1845 var det med en ejendommelig Følelse, at han atter sad ved det Bord, ved hvilket han før i Tiden havde ført saa mange vittige og skarpe Samtaler med Madam Bjørn⁵.

At ogsaa Bjørn satte megen Pris paa Mynster, fremgaar af de mange Breve, som er bevarede fra ham (lige til 1845). Særlig karakteristisk er det lange Afskedsbrev, som han 1812 tilskrev sin unge Ven. Trods den tunge Stil, hvori det er affattet, giver det sikkert et godt Indtryk af den bundne

¹) Mynster, Meddelelser S. 147.

²) Mynsters Breve til Engelbreth er udgivne af H. F. Rørdam i Kh. Saml. 4. R. IV, 446—511, 693—767. Engelbreths Levned er skildret af Rørdam sst. 5. R. V, 254—314; VI, 684—782.

³) Jvfr. om denne især Fr. Barfod, Danmarks Gejstlighed I, 208—9.

⁴) Mynster, Meddelelser S. 147.

⁵) Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid S. 440.

Varme, som maa have været ejendommelig for Bjørn, og fortjener derfor at meddeles i denne Sammenhæng¹.

Høystærede!

Hvad De kunde have billig Aarsag til at undre Dem over, hvad jeg har været meget fortrydelig paa mig selv for, og endnu i denne Time ikke kan tilgive mig, er, at mit sidste Farvel til Dem, Allerhøystærede! hos Deres Hr. Broder² var saa kold og afbrudt kort, uagtet Gud er mit Vidne hvor fuldt mit Hjerte var, og hvor meget jeg havde at sige Dem, og at takke Dem for langt anderledes end man ellers takker for noget i Verden; men skal jeg reent ud tilstaae Dem Aarsagen til en udvortes syneladende Kulde, der visseligen i ingen Forbindelse stod med mine skjulte Følelser, da var det deels, at jeg følte mig mismodig stemt, og tillige saa underlig veemodsfuld, at jeg ikke havde formaaet at yttre noget af det meget, der, ved Tanken om Skilsmisse fra Dem, hvad De i 10 Aar har været mig, hvad Venskab, Veyledning, styrkende Opmuntring og Trøst, jeg havde Dem at takke for, da foregik i mit Inderste, ikke uden med det samme at røbe noget, som jeg under 4 Øyne ingenlunde vilde have skammet mig ved, men som Verden almindelig kalder en blødagtig Svaghed. Her har De mit Hjertes ufordulgte Tilstaaelse, som³ jeg fra den Time, De bød mig et venskabeligt Levvel, saa meget har længtes efter at fremlægge for Dem, men holdte det for utilbørligt at sysselsætte Dem, endog kun et Øyeblik, med mig al den Stund, De havde et af Deres Livs vigtigste Anliggender for Dem — Deres nye Embeds Tiltrædelse! dette er nu skeet, og idet jeg giver mig den Frihed at bevidne Dem min inderligste Deeltagelse i det Held, hvormed det utvivlsomt er skeet, og de Ønsker om de højeste og saligste Velsignelser,

¹) Originalen — som de øvrige Breve fra Bjørn — i Ny kgl. Samling, 4°, 2312. — Jvfr. S. 157.

²) Professor, Dr. med. Ole Hieronymus Mynster (1772—1818).

³) Orig.: saa.

som De ligesaa utvivlsom vil erhverve Dem og andre, beder jeg, at De ikke vil, som De kunde have billig Grund til, vredes paa den, der altid har og uforanderlig vil ansee det for een af Guds bedste Velsignelser i sit Liv, den, at han har lært at kiende, elske og med den meest uindskrænkte Høagtelse at være Dem hengiven, der i en Række af Aar har bæret ham med et sandt fortroligt Venskab!

Med Deres Konfirmantere glæder jeg mig meget. Antallet er i alt 23, thi 4 af de maadelige, Rasmus Jensen fra Smerup, Niels Sørensen fra St. Taarøye, Johanne fra ditto og Else Margrethe fra Smerup, bleve strax den første Gang borte af dem selv, et par af dem skal andensteds være kommet i Tjeneste; da Veyen vedbliver herude at være saa god, lader jeg dem komme 2de Dage om Ugen, at intet skal fragaae dem i deres Undervisning, og jeg haaber, at de skulde blive ligesaa veltilfredse med mig, som jeg er det med dem.

Naar man skriver til en god Ven, skulde man dog ogsaa fortælle en smule Nyt, men af hvad Art saadant her gives, veed De nok; meestendeels løber det ud paa noget forkiert, og see! saaledes indbød Priorinden¹, medens jeg var borte, min Kone og Hr. From² og Hustrue at spise paa Klosteret, hun indfandt sig til bekjendt Tiid men Præstefolkene fra Lille Hedinge lode Damerne sulte til Kl: 2 og kom endda ikke; 2de Dage efter kom et Brev fra hans Velærværdighed til Priorinden, hvori han undskyldte sig, at han formedelst paakommende Svaghed (thi den var vist neppe den Gang kommen endnu) ikke kunde have den Ære at indfinde sig, og dette Brev havde han sendt med en Kjæltring der fra Egnen, som agtede sig til Vemmetofte Skov, for at samle noget Brænde!!!

Hvorledes De, Allerhøystærede! befinder Dem, længes min Kone og jeg usigelig efter at forvisses om, uagtet vi

¹) Priorinde Margrethe v. d. Osten († 1825).

²) Sognepræst i Lille Hedinge-Havnelev Frederik Christian From (1758—1823).

sikkert haabe, at det dermed i alle Henseender svarer til vore Ønsker! men vi viide ikke, om Tiid og Leylighed saa snart tilstæder Deres venskabelige Godhed at glæde os med en høyst kjærkommen Efterretning derom! kun dette bede vi indstændigst, at De ey vil glemme os! de bedste Hilsener bede vi Dem formelde Alle Dem af Deres Bekjendte og Venner, som vi ved Dem have havt den Ære at see! især beder jeg Dem at aflægge min allerærbødigste Hilsen og Taksigelse til Deres Hr. Broder, Fruen og samtlige meget ærede Familie! Selv være De tusinde Gange paa det Hjerteligste og inderligste hilset fra min Kone og mig, der uafladelig gandske forbliver

Deres

Vemmetofte d. 10 Februarii 1812.

C. A. Bjørn.

6.

MYNSTER SOM ARKÆOLOG¹

Allerede i sit første Møde den 4. Juni 1807 besluttede Oldsagskommissionen, at den for »saasnart muligt at kunne træde i Correspondentse med Præsterne angaaende Indberetninger om endnu tilværende Oldsager« ufortøvet gjorde »Udkast til et Schema, som kunde tjene Vedkommende til Rettesnor for deres Efterretninger«. Det blev overdraget Kaptajn Abrahamson² at udarbejde et Forslag til dette Spørgeskema og snart blev de trykte Exemplarer omsendt til Præsteskabets Besvarelse. Krigstiden har gjort sit til, at der gik nogen Tid, før Svarene indløb, og Kvaliteten var naturligvis ogsaa forskellig, fra det helt udmærkede til det rent negative, men deri er dog intet mærkværdigt. Selvom Spørgeskemaet var særdeles instruktivt og godt for sin Tid, var dog de Forudsætninger, den enkelte Præst havde, saare forskellige. Fælles for dem alle var, at de i

¹) Nærværende Stykke skyldes Museumsinspektør, Mag. art. Victor Hermansen.

²) Kaptajn Werner Hans Frederik Abrahamson (1744—1812).

Virkeligheden var uden strengere Sagkundskab, idet Arkæologien i sin moderne Skikkelse først var ved at blive udformet, men derfor er deres Indberetninger, som nu opbevares i Nationalmuseet, ikke uden Værdi. Mange af Præsterne har været gode Iagttagere og har derved reddet værdifulde topografiske Oplysninger, som siden er tabt. En af dem var Sognepræsten i Spjellerup Jakob Peter Mynster, som allerede i Slutningen af 1808 indsendte sine Svar paa Spørgsmaalene og derfor ikke — som saamange andre Embedsbrødre — havde nødig at blive mindet om at opfylde Oldsagskommissionens Ønske. Hans Indberetning kan derfor have Interesse som et beskedent Bidrag til hans Biografi, men tillige som Prøve paa de gode Besvarelser. Den lyder:

Efterretning om Oldsager m.v., som findes i Spiellerup og Smerup Sogne under Præstøe Amt i Siælland.

Paa Spiellerup Præstegaards Mark findes en liden rund Høj, som kiendelig skyldes Kunsten og ikke Naturen sin Oprindelse, skjøndt der ikke findes nogen Fordybning, hvoraf Jorden sees at være tagen; men da der paa den ene Side gaaer en Landevej forbi, og Jorden ellers heel omkring dyrkes, er Hullet formodentlig efterhaanden opfyldt. Højen kaldes Staal-Høj; jeg har intet Document, hvori den er nævnet, men det er mig fortalt, at En af mine Formænd i Embedet¹ skal have sagt, at dens egentlige Navn var Stoels-Høy. Da ogsaa denne Mands Fader havde været Præst her paa Stedet, saa er det vel mueligt, han kan have vidst nogen ældre Tradition, eller seet et ældre, nu bortkommet, Document derom. Paa og ved Højen ligge endeel store Steene, dog ere maaskee mange bortførte, andre derimod ere førte derhen fra Marken. De ligge i temmelig Forvirring, og Ordenen har ikke vundet derved, at nu en Sig-

¹) Holger Lindam (1682—1731), Sognepræst i Spjellerup 1711—31, Son af Sognepræst sst. fra 1677, Mag. Jacob Krogsberg (1654—1711).

nal Stang for Kyst-Milicen er opført der. Nogle meget store Steene have uden Tvivl tjent til Alter, men ere nu omvæltede. Saavidt det kan skiønnes, har dette Alter staaet midt paa Højen.

Paa samme Strækning findes endnu mange flere store Steene; tvende Steder sees det tydeligt, at de have udgiort aflange Omsætninger, men nu ere de næsten ganske bedækkede med Jord, og ingen Forhøjning kiendes. Disse Steensætninger endes med en meget betydelig Samling af Steene, et Par hundrede Skridt fra ovennævnte Staalhøj. Pladsen, de omslutte, er aflang, men det lader sig ikke let skielne, om der med Kunst er giort nogen Forhøjning, eller om man, som det snarere synes, kun har valgt det højeste Sted af en naturlig Banke, paa hvis ydre Side Jordsmonnet igien sænker sig betydeligt, og hvorfra man har en viid Udsigt, ogsaa til Juellinge og Carise, altsaa til den Egn, hvor den Kiæmpehøj blev udgravet, som Peder Syv har beskrevet. Den Plads, hvorpaa de her omtalte Steene ligge, vender i Syd og Nord, og er imellem 80 og 90 Fod lang, saaledes at der fra det Sted, der efter Steenenes Beliggenhed maa kaldes Midten, er omtrent 50 Fod til den ene, og omtrent 35 Fod til den anden Ende. Steenene ere for det meeste meget store, nogle ere nedvæltede, mange næsten ganske skiulte i Jorden, nogle synes borttagne. De ligge i flere Ovaler, den ene indenfor den anden; hvor mange saadanne Ovaler, de have udgiort, kan ikke ret bestemmes, dog kan man temmelig tydeligt skielne fem, hvis aflange Form stedse aftager, saa at den inderste næsten er rund. Der findes nu ingen Steene, som kunne skiønnes at have udgiort noget Alter; maaskee ere de bortførte, men have de uden Tvivl staaet i Midten, i det mindste kunne de ikke have staaet i Østen.

Fleere mærkelige Høje vides ikke i Sognene, uden maaskee en, beliggende i Nærheden af Stranden paa Lille Taarøye (i ældre Tider undertiden skreven: Torøye) Byes Mark. Der findes nu ingen Steene paa den, men dens Navn:

Hylde-Høj, fortæner at sammenlignes med den af Peder Syv¹ omtalte Høj af samme Navn i Hellested Sogn, som vel ligger over en Miil derfra, men dog ere disse Sogne tilgrændsende. Herefter synes Peder Syvs Formodning, at det egentlige Navn skulde være: Helle-Høj, ikke meget rimelig.

Af Runestene vides ingen, heller ingen mærkelige Inscriptioner. Den ældste Ligsteen ligger forved Alteret i Spiellerup Kirke; den er over et Barn, Jens Brock fra Wemmetofte, og Aarstallet, saavidt jeg kan læse det, 1565².

I en Niche i Smerup Kirke staae tvende Træ Billeder, forestillende Gud Fader og Jomfrue Maria. Man seer nu ikke nogen Plads i Kirken, hvor de tilforn kunne have staaet; de ere formodentlig nedtagne ved en Reparation, som blev foretaget med Kirken under Christian den 4de, og hensatte, hvor de nu staae.

I Spiellerup Kirke findes et Røgelsekar af simpelt Arbejde, uden Inscription. Om der i Alterne endnu findes Reliquier, har jeg ikke kunnet eftersee, uden at Alterklædet først skulde aftages; ved forefaldende Leilighed skal jeg ikke undlade at være opmærksom herpaa.

Det er mig ikke bekjendt, at nogen Mindesmærker fra Oldtiden ere opgravede her. Heller ingen mærkelige Traditioner. Kun om en stor rund Steen³, som ligger i Stranden, ikke langt fra Landet, ved en af Wemmetofte Skove, fortælles, at en Herre paa Wemmetofte havde en Fæstemøe, som boede paa Møen; han sveeg hende og ægtede en Anden, hvorfor hun i sin Forbitrelse kastede denne Steen

¹) Sprogmanden, Sognepræst i Hellested Peder Syv (1631—1702) var ogsaa arkæologisk interesseret. Den nævnte Optegnelse af ham om Hyldehøj (Hellehøj) er trykt i P. F. Suhms Samlinger til den Danske Historie I, 2, S. 117 f.

²) Jvfr. hertil Danmarks Kirker, udg. af Nationalmuseet, Præstø Amt, S. 493 ff., især S. 503, 504.

³) August F. Schmidt, Danmarks Kæmpesten, 1932, S. 158—9, 409—10.

fra Møens Klint, i den Hensigt dermed at knuse Wemmetofte, men naaede ikke længere, end til det Sted, hvor Steenen nu ligger.

Spiellerup den 12te Decbr. 1808.

J. P. Mynster.

7.

FORFLYTTELSE TIL KØBENHAVN

Hvor vel Mynster end i mange Henseender befandt sig i Spjellerup, og hvor vigtig for hans hele Udviklingsgang han sikkert har følt, at denne Periode i hans Tilværelse var, saa forstod han dog klarere og klarere, at han ikke var skabt til for hele Livet at blive i en Landsbyenighed. Trods alt, hvad der kunde holde ham tilbage i Spjellerup, vaklede hans Beslutning om at vinde sig en ny Virkeplads i Hovedstaden ikke. »Jeg vidste altfor vel, at min rette Plads ikke var i Spiellerup, og at jeg maatte forsøge at finde en anden¹, siger han med fin Selvforstaaelse.

Allerede i flere Aar havde han haft Opmærksomheden rettet mod et Kapellani ved Vor Frue Kirke i København, men nogle andre Embedsbesættelser maatte først finde Sted, før han kunde komme i Betragtning. Endelig kunde han den 12. Juli 1811 indgive sin Ansøgning. Samme Dag skrev han et privat Brev til Biskop Münter² af følgende Ordlyd:

Ærbødigst!

Da man fra Kiøbenhavn melder mig, at Provstierne ere besatte, og Prof. Clausens forrige Embede ledigt³, saa tager jeg mig den Frihed at besvære Deres Høiærværdighed med hosfølgende Ansøgning, og den ærbødigste Anmodning, at De efter Deres gunstige Løfte vilde behage at forsyne den

¹) Mynster, Meddelelser S. 183.

²) Original i Sjællands Bispearkiv, Indkomne Sager fra Fakse Herred.

³) Mynster tænker aabenbart paa Stiftsprovstiet for Sjællands Stift, der 16. Juli 1811 blev besat med 1. resid. Kapellan ved Vor Frue Kirke, tit. Professor Henrik Georg Clausen (1759—1840), og paa Holmens

med Paategning om hvad lidet Godt, De maatte viide at sige om mig¹.

Jeg var lidt uvis, hvad jeg egentlig skulde kalde det Embede, jeg søger, da jeg ikke veed, om det vil blive opslaaet under Navn af et residerende Capellanie, eller af det andet Præste-Embede ved Kirken². Men da Justitsraad Lassen³ har sagt mig, at der ingen residerende Capellaner meere blive i Kiøbenhavn, saa valgte jeg den sidste Benævnelse; og Feilen vil i alt Fald ikke være stor.

En Gienpart af Ansøgningen sender jeg, som mig er blevet anviist⁴, i et Brev til Kongen. Deres Høiærværdigheds Paategning vil han da faae at see, naar Ansøgningerne sendes ham fra Cancelliet; nu gielder det kun om, at minde Hs. Majestæt om mig, at han ikke imidlertid skulde bestemme sig for en Anden; og dette vil uden Tvivl bedst skee paa den Maade, hvorpaa jeg har Løfte, at mit Brev skal komme ham til Hænde. — Jeg udbeder mig altsaa kun den Bevaagenhed af Deres Høiærværdighed, at De, naar De har paategnet min Ansøgning, vilde, som De havde den Godhed at tilbyde mig, indsende den i Cancelliet saasnart beqvemmelig skee kunde. Hermed anbefaler jeg mig da i denne, som i alle andre Henseender til Deres Høiærværdighed.

Spiellerup d. 12te Iulii 1811.

ærbødigst

I. P. Mynster.

Høivelbaarne, Høiærværdige
Hr. Biskop Münter!

Provsti, der s.D. blev besat med Slotspræst, Sognepræst i Asminderød-Grønholt Frederik Carl Gutfeld (1761—1823).

¹) Jvfr. S. 140.

²) Da det andet residerende Kapellani ved Vor Frue Kirke ikke var blevet besat 1808, blev Mynster Enekapellan (i Kaldsbrevet kaldes han dog »øverste residerende Kapellan«).

³) Departementschef i Danske Kancelli, Justitsraad, siden Konferensraad, Christian Ludvig Lassen (1766—1839).

⁴) Formodentlig gennem Mynsters Velynder Ordenskansler Joachim

Den i Brevet omtalte Ansøgning¹, der i flere Henseender er karakteristisk, har følgende Ordlyd:

Til Kongen!

Da ved Hr. Professor Clausens Forfrem[melse] til Stiftsprovst det andet Præste-Embedede ved Frue Meenighed i Kiøbenhavn er ledigt, er det min allerunderdanigste Ansøgning til Deres Majestæt, at dette Embedede allernaadigst maatte vorde mig betroet.

Efterdi dette er det første Embedede, hvorom jeg ansøger Deres Majestæt, udbeder jeg mig allerunderdanigst at turde aflægge Regnskab for hvorledes jeg har stræbt at gjøre mig duelig der[til]. I mit 19de Aar havde jeg taget de befalede akade[mij]ske Examina med bedste Charakteer; seenere er jeg ved Dimis-Prædiken og ved den katechetiske Prøve af Censorerne bleven hædret med Udmærkelse; og blev Universitetets Priismedaille mig tilkiendt [for] det i Aaret 1798 udsatte Priisspørgsmaal i P[hi] losophien. Efter Tilendebriugelsen af det akademiske Cursus søgte jeg en passende Syssel for mine øvrige Ungdoms-Aar, og var da saa heldig af Hs. Excellence nuværende Ordens-Cantsler Geheime-Conferenceraad Grev Moltke at blive antaget som Lærer for hans Søn, nuværende Kammerherre og Assessor i Høieste Ret Grev A. V. Moltke². Efter herved at have tilbragt 8 Aar, tiltraadte jeg mit nærværende Embedede, hvortil jeg af Directionen for Vemmetofte Kloster under 8de Iulii 1801 var kaldet, og under 17de Iulii s. A. havde erholdt Deres Majestæts høisalige Herr Faders Confirmation.

Godske Lensgreve Moltke til Bregentved (1746—1818), der havde skaffet Mynster en »meget naadig« Audiens hos Kongen (Meddelelser S. 183).

¹) Original i Danske Kancelli, 1. Dept., Indlæg til Registranten 1811 13. Decbr. Nr. 422—23.

²) Den senere Gehejmekonferensraad Adam Wilhelm Lensgreve Moltke til Bregentved (1785—1864).

En Landsbyepræsts Embede føres i en liden Kreds, i sine fleeste og væsentligste Deele kun bemærket af Faa. Dog haaber jeg at turde beraabe mig paa Enhver, af hvem jeg har havt Leilighed at være kiendt, ligesom og, at Stiftets Biskops Vidnesbyrd ikke vil udviise Andet, end at jeg med Fliid og Troeskab har stræbt at varetage de mig paa-lagte Pligter.

De fleeste af de Fritimer, mit Embede har levnet mig, have været Videnskaberne opofrede. De Arbeider, som jeg hidindtil har forelagt det Offentlige, bestaae — foruden nogle mindre Forsøg — af en Samling Prædikener, og af adskillige Afhandlinger, deels over pastorale Gienstande, deels henhørende til den lærdere Theologie. Ved nogle af disse Afhandlinger, saavel som ved andre endnu utrykte, har jeg søgt efter Evne at bidrage til den Hensigts Op-naaelse, hvori Deres Majestæt allernaadigst tillod Stiftets Landemode at udviide dets Forhandlinger. Det er mit Ønske, at jeg ved disse Skriver saavel maatte have beviist Duelighed til geistligt Embede, ogsaa i den større Virke-kreds, hvorom jeg nu allerunderdanigst ansøger, som ogsaa at det derved maatte være retfærdiggjort, naar jeg iblandt de Aarsager, som foranledige mig hertil, nævner den, at jeg ved at boe i Hovedstaden lettere kunde benytte dens Biblio-theker, hvis Brug nu ofte er mig meget vanskelig, og, til-deels umuelig.

Efter i 10 Aar at have været Sognepræst, ansøger jeg altsaa Deres Majestæt allerunderdanigst om dette Embede, ikke med Hensigt til de sædvanlig saakaldte Fordeele, da jeg derved neppe tør vente de Indkomster, hvoraf jeg nu er i Besiddelse, men i Haab om derved at erholde Leilighed til at leve og virke paa en Maade, som jeg anseer meest passende for mig. Med denne allerunderdanigste Begiæring haaber jeg da ogsaa, naar ingen Værdigere derved skulde tilsidesættes, at være Deres Majestæts Naade anbefalet.

allerunderdanigst

I. P. Mynster.

[I Ekstrakten i venstre Margin:]

Sognepræsten for Spiellerup og Smerup Meenigheder i Siælland Iakob Peter Mynster ansøger allerunderdanigst om det ledige andet Præste-Embede ved Frue Meenighed i Kiøbenhavn.

Spiellerup den 12te Iulii 1811.

[Ansøgningen var af Biskop Fr. Münter ledsaget med følgende:]

Allerunderdanigst Erklæring.

Blandt Stiftets meget udmærkede Præster tør jeg frimodig nævne Supplicanten, hvis Embedsbane saa aldeles svarer til hans Akademiske, hvor ethvert af hans Skridt betegnedes ved Lærernes Roes og offentlig Udmærkelse.

I de 10 Aar han nu beklæder det vigtige Lære Embede, har han bestandig udviist den største Iver for at opfylde sine Pligter, forenet med et Religions Læreren værdigt Levnet, og den liberale Tænkemaade, som allene vindes ved Aandens Dannelse: hvorpaa de af ham udgivne ypperlige Taler, og øvrige, tildeels ved Landemoderne oplæste lærde Afhandlinger afgive saa umiskjendelige Beviser. Men paa Grund heraf bør jeg ikke heller tage i Betænkning, allerunderdanigst at anbefale denne saa værdige Embedsmand til Deres Majestæts allerhøjeste vedvarende Naade og huldeste Opmærksomhed.

Kiøbenhavn d. 19 Jul. 1811.

allerunderdanigst

Münter.

Det trak paafaldende længe ud med Besættelsen, og først den 13. December 1811 forelaa den kgl. Udnævnelse. Med god Grund kunde Mynster i sin Afskedsprædiken i Spjellerup sige, at det ikke var »timelig Fordeel, der lokker mig til at sætte Vandringsstaven videre«. Han føjer til: »Men en ny Vei har Gud aabnet mig i Livet, den syntes mig mere skikket for mig, eftersom jeg er, en ny Leilighed

til at prædike Christi Evangelium, som ogsaa Hiertet tilskyndte mig at gribe«¹.

8.

MYNSTER OG SPJELLERUP EFTER 1812

Efter Mynsters Forflyttelse til København blev den 20. Marts 1812 til hans Efterfølger i Spjellerup kaldet den tidligere, ovenfor nævnte, Hjælpepræst *Theodor Lang* (1766—1855), nu Sognepræst i Enderslev-Vraaby². Skønt denne var en velhavende Mand, lod han Præstegaarden forfalde og Haverne gro til. Først under hans Eftermands Eftermand, *Peter Andreas Plum* (1797—1880), der var Sognepræst her fra 1833 til sin Død, kom alt igen i Lave. Præstegaarden blev i det væsentlige ført tilbage til sin gamle Skikkelse, og Haverne — der findes to — holdt vedlige. Da Mynster visiterede her første Gang som Biskop 1837, kunde han med Tilfredshed notere, at Præstegaarden nu var »i de bedste Hænder«, og at især Haverne var blevet stærkt forbedrede. Et lignende gunstigt Indtryk modtog han ved senere Visitatser 1845 og 1853³.

I 1864 paatænkte den bekendte Historiker Provst, Dr. phil. *P. W. Becker* i Soderup at skrive en Biografi af J. P. Mynster, et Foretagende, der vistnok væsentlig strandede paa, at Biskop Martensen ikke vilde tillade, at Bispeembedets Arkivsager fra Mynsters Tid blev udlaant til Benyttelse i Soderup Præstegaard. Becker var iøvrigt begyndt at anlægge Samlinger til Mynsters Historie og havde, som rimeligt var, ogsaa henvendt sig til P. A. Plum for muligvis ved hans Hjælp at fremskaffe nye Oplysninger om Myn-

¹) J. P. Mynster, Kirkelige Leiligheds-Taler I, 4, jvfr. S. 17.

²) Danske Kancelli, 1. Dept., Registrant 1812 Nr. 99.

³) J. P. Mynsters Visitatsdagbøger I, 184—5. II, 300. Breve fra J. P. Mynster S. 175—7 (1837). Blade S. 440 (1845). Mynster, Meddelelser S. 184.

sters Spjellerup-Tid. Paa sin Henvendelse modtog han følgende, lidet opmuntrende Brev fra Plum¹:

Spjellerup pr. Rønnede
den 28de Juli 1864.

Kjære Herr Provst Becker!

Deres Brev glædede mig meget ved den Udsigt, som det aabnede til, at et gammelt Bekjendtskab, som var mig kjært, kunde blive fornyet, og jeg behøver vist ikke at sige Dem, hvor kjært det vil være mig til enhver Tid at see Dem som Gjæst her i Præstegaarden. Men hvad det egentlige Udbytte angaaer, som De venter Dem af dette Besøg, eller af min Meddelelse, da maa jeg desværre ligesaa godt strax sige, at jeg troer Deres Forventning bliver skuffet. Den Slægt, som levede med Mynster, d.v.s., som kunde have nogen Bevidsthed derom, er nu forsvunden, maaskee paa enkelte Gamle nær.

Men jeg maa tilstaae, Sporene af hans Liv og Virken her have aldrig været mange eller kjendelige. Vel kom der efter ham en gammel Præst, som ikke bidrog til at nære Livet, hverken under hans egen Virken eller ved de flere Capellaner, han i den sidste Tid holdt; men det har altid forekommet mig, som om det aldrig ret havde været vakt her.

Jeg troer ikke, at Menigheden her har forstaaet Mynster, og jeg er ikke vis paa, om han dengang endnu havde den vidunderlige Gave, som han siden saa rigeligt lagde for Dagen, til at trænge ind overalt, hvorhen han vendte sig. Maaskee var det heller ikke saa underligt, han var ung dengang og fuldt beskæftiget med Udviklingen af Alt det, der gjærede i ham, og saae saa vidt ud, at det ikke var

¹) Orig. i Ny kgl. Saml., 4°, 2367. Sst. Martensens Brev af 18. Maj 1864. Om Plum jvfr. P. A. Rosenberg, Erindringer I, 32 ff. Mynster var Plums »opnaaelige Forbilledet« (sst. S. 99). Plum nævnes 1852 af Martensen som Bispeemne (Biskop H. Martensens Breve, udg. af Bjørn Kornerup, I, 42).

underligt, om han endnu ikke havde vundet Fodfæste eller faaet Øinene opklarede for det Nærmeste.

Da han visiterede her første Gang 1837 og begyndte med de Ord: »Kjender Du endnu min Røst, gamle Menighed!« klang det næsten vemodigt for mig, thi jeg maa tilstaae, jeg har her i Menigheden mærket saare lidt til, at en saa betydelig Personlighed som Mynsters havde staaet i Forhold til den¹. Heller ikke kan jeg sige, at det forekom mig, som om denne Kreds just udøvede nogen stærk Tiltrækning paa ham. Han mindedes jo adskillige af Menighedens gamle Medlemmer, især Præstegaardens Naboer; han gik over i »Hospitalet«, en af Vemmetofte Kloster funderet Pleiestiftelse for Gamle og Svage², talte med Nogle af de Ældre og uddelte nogle Gaver til dem. At hvad der dengang bevægede sig i ham af gamle Erindringer ikke var lidet eller ringe seer man jo af hans Levnet, men jeg troer, at det angik mere hans egen Tilstand, hans indre Historie.

Stedet her, mærkede i det mindste jeg ikke havde den Betydning, man skulde troe for ham. Huset har jo undergaaet nogen Forandring, skjøndt ikke just megen; men det kunde ikke have synderlig Betydning for ham som ugift. Haven var nok dengang o: i hans Tid noget lig et Vildnis og blev det siden mere. Mynster spurgte til nogle Asketræer, han havde plantet i den saakaldte »nederste Have«, Øst for

¹) Ved Festmiddagen efter Landemodet i Roskilde 2. Juli 1851 i Anledning af Mynsters 50-Aars Præstjubilæum bragte P. A. Plum Jubilaren en Hilsen fra Menigheden i Spjellerup, »hvor der endnu levede flere Gamle, der med Kjærlighed mindedes den unge Landsbypræst, og hvor Alle med Stolthed mindedes, at det dog var i den stille Landsby, at det Hele havde taget sin Begyndelse« (Berlingske Tidende 1851 7. Juli (Nr. 154 S. 2)). — Mynster vedblev at interessere sig for sin gamle Menighed. 1845 skriver han, at det var ham en Glæde at visitere »i den mig saa kiere Spiellerup Kirke«, og 1853, at han nu for tredje Gang visiterede »i disse, mig endnu saa kiere, Menigheder« (Spjellerup Sognekalds Embedsbog 1817—54).

²) Spjellerup Hospital var stiftet 1643 af Holger Rosenkrantz til Glimminge, senere udvidet af Prins Carl (H. R. Hiort-Lorenzen og F. P. G. Salicath, Repertorium over Legater og milde Stiftelser II, 340).

Fig. 2. Mynsters Præstegaard i Spjellerup.
(Indfældet i Laaget paa en af Camma Rahbeks Æsker, oprindelig skænket
Mynster, nu tilhørende Fru A. Thulstrup. Farvegengivelse i Julegæsten
1951 udg. af Sigrid Opffer).

Præstegaarden. De fandtes, men uheldigviis var det dengang den Deel af Haven, som der var baaret mindst Om-sorg for. Siden blev den Feil rettet. Her findes i den anden Have en lille Øe i en lille Park, som endnu kaldes »Rahbeks Ø«, og hvorom han ogsaa fortalte, at Rahbek havde opholdt sig der. Det var omtrent det hele, hvad der af Erindringer knytter sig for mig til hiin Stund, og det er senere ikke blevet forøget. Ligesaa lidt findes her skriftlige Antegnelser eller andre Erindringer om Mynster af nogen Betydenhed. De sædvanlige Antegnelser i Embedsbøgerne, nogle Afskrifter af Embedet vedkommende Documenter o. desl. af hans Haand ere saa godt som det Eneste, der findes her af det Slags, og jeg troer, at Enhver, som søger Andet og Mere, vil føle sig skuffet.

Heller ikke kan jeg sige, at her lever, eller nogensinde har levet, nogen Mynstersk Tradition, saavidt jeg har kunnet erfare. Det er høist mærkeligt, hvor ringe det Indtryk har været, som denne mærkelige, mægtige Personlighed har frembragt i denne Omgivelse. Men gjentager det sig ikke oftere? Mon ikke mangan en langt mindre begavet Mand vilde have efterladt sig langt større Virkninger baade i Tale og i Gjerning, naar han just havde de Gaver, hvortil her trængtes, hvorfor findes Modtagelighed? Og vilde det ikke maaske være for meget forlangt, at det, som var saa meget, da det kom til sin fulde Udvikling og paa sit rette Sted, ogsaa allerede skulde have været det paa ethvert af de fore-gaaende Trin dertil?

Mynster spurgte med Deeltagelse om en gammel Mand, der i sin Tid havde været hans fac totum som Avlskarl og siden fik et Præstehuus i Smeerup; spøgte med sine egne Bestræbelser som Agerdyrker, — her er nemlig en temmelig betydelig Avling¹, — og talte om sine Forbindelser med Præsterne Engelbreth i Lydersløv og Bjørn paa Vemmetofte², med hvilke han uafbrudt vedblev at staae i

¹) Jvfr. Breve fra J. P. Mynster S. 176—7.

²) Jvfr. S. 129 f. Jvfr. Besøget 1845 (Blade S. 440).

Forbindelse. Ellers veed jeg næsten ikke, at han berørte Noget, sin Virken her vedkommende. En gammel Gaardmands Kone, Nabo til Præstegaarden, har fortalt mig, at han i Krigens Tid havde været meget god imod hende, ofte besøgt og trøstet hende under Mandens Fraværelse¹. Til saadanne enkelte Smaatræk indskrænker sig, hvad jeg har erfaret fra hiin Tid, som man tænker sig som saa betydelig. Tag til Takke med denne flygtige Meddelelse, skulde jeg komme noget Betydeligere ihu, skal jeg ikke undlade at meddele det.

Deres ærbødige og hengivne
P. A. Plum.

TILLÆG

1.

EXAMENSVIDNESBYRD FOR J. P. MYNSTER²

a.

Candid. Theol. Hr Jacob Pet. Münster har ligesom ved sine forrige Examina, saa og ved den theologiske d. 14 Julii 1794 erhholdet Laudabilem. Saavel ved sin Fremgang og Lyst til Studeringer, som og ved sit fornuftige og velanstændige Forhold anbefaler Hr Münster sig paa bedste Maade til alles Yndest og Agtelse.

Khvn d. 21 Julii 1794.

C. F. Horneman³.

b.

At Candid. S. Ministerii Herr Jacob Peter Münster har idag holdet sin Dimisprædiken for mig over Texten Coloss. III. 20, og vist saa gode Gaver, at jeg med Fornøjelse

¹) Jvfr. Breve fra J. P. Mynster S. 176—7 (1837). F. L. Mynster, Biskop Otto Laubs Levnet I, 127 (igen 1845).

²) Alle i originale Udfærdigelser i Indlæg til Danske Kancelli, 1. Dept., Brevbog 1801 Nr. 890.

³) Professor, Dr. theol. Claus Frees Hornemann (1751—1830).

kunde tillægge ham Characteren Laudabilis et quidem egregie bevidnes herved. Khvn. d. 23 Juni 1801.

Münter.

c.

Specimen Catecheticum, qvod in æde militari exhibuit præstantissimus Iacobus Petrus Münster, cum ad Lib: doctr: Cap: 6 P. 1. Sect. II. § 1—8¹. juniores interrogando exploraret, Laudabile et quidem egregia dignum laude, censuimus. Havniæ die 5 Iulii 1801.

Nic: Edinger Balle

M. Thye²

d.

Iacobus Peter Münster, Candidatus præstantissimus, vitam apud nos egit honestissimis studiis dicatam. Ex quo disciplinis Theologicis colendis operam addixerat, se iis totum dedit quavis proficiendi opportunitate cupidissimè utens. Ea discendi aviditas effecit, ut scientiam sibi pararet multiplicem et accuratam, cujus specimina, quæ in Examine publico edidit nuperrime, ea cum laude, quam merebantur, excepta sunt. Quum plane confidam, eodem ardore ipsum intentum fore augendis doctrinæ copiis, mihi que multis documentis constet, quanto bene merendi de rei Christianæ salute, desiderio flagret, habeo causas justissimas, Virum hunc eximium de meliore nota commendandi iis, quotquot litteris nostris earumque probis cultoribus bene cupiunt. Scrips. Hafn. d. XIX Iulii 1794.

D. G. Moldenhawer³.

¹) N. E. Balles »Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion« 6. Kapitel »om Troens Frugter i et helligt Levnet«, A »om Pligterne imod Gud«, II »den udvortes Gudsdyrkelse«.

²) Skrevet med Affatteren, Biskop N. E. Balles Haand. — Dansk Sognepræst ved Garnisonskirken Mathias Thye (1752—1814). — Om Karakteren egregie, som Mynster opnaaede ved den kateketiske og homiletiske Prøve, siger han selv, at det var »en Charakter, som jeg allerede dengang fandt, at Præstationerne ingenlunde vare værd« (Meddelelser S. 132).

³) Professor, Dr. theol., siden Overbibliotekar og Konferensraad,

2.

AFSKEDSBREVET TIL J. P. MYNSTER
FRA HANS MODER

I Mynster, Meddelelser (S. 6—7) berettes det, hvorledes hans Moder Nicoline Frederikke Christiane f. Ring (1749—79), 2. Gang gift med den senere Professor, Dr. med. Frederik Ludvig Bang, paa sit Dødsleje tilskrev ham og hans Broder alvorlige Afskedsbreve. Da Brevet til J. P. Mynster, som Moderen aldrig naaede at skrive færdigt, endnu er bevaret og af Overbibliotekar R. Paulli 1938 skænket til Det kgl. Bibliotek¹, kan det være rimeligt at meddele et fornyet — fuldstændigt — Aftryk efter Originalen. Kun faa Dage senere — den 6. Maj 1779 — døde Moderen². Hendes Afskedsord lyder saaledes:

Min kiære Søn Iacob

Du er endnu, da ieg forlader dig, alt for ung til at kunde modtage betydelige formaninger, men naar du kommer til Forstands Aar, da skal dette gives dig. lige fra din spæde Barndom har du viist et overmaade stift og ubøvelig Sind i at ville have din Villie frem, hvilket har tryk mange Taarer af mine Øyne, og endskiøndt der er skeet en kiendelig forandring til det Bedre, saa seer ieg dog undertiden endnu, at du udvælger Straffen heller en at give efter. Men i Tilliid til den Guds Forbarmelse, der i Daaben har andtaget dig til Naade, haaber ieg det Bedste om dig. lad til den Ende o mit Barn! disse en Døende Moders Formaninger

Daniel Gotthilf Moldenhawer (1753—1823). Stykket har tidligere været trykt i Mynster, Meddelelser S. 68—9 — men uden Udstederens Navn — som et Eksempel paa, »hvor letfærdigen Attester dengang blev udfærdigede«.

¹) Original i Ny kgl. Saml., 4°, 2312. Mynster, Meddelelser S. 6—7.

²) Mynster, Meddelelser S. 6. København St. Nicolai Kirkebog oplyser, at Fru Bang, der var død af »tærende Syge«, 30 Aar gl., 14. Maj 1779 begravedes paa Kirkens gamle Kirkegaard fra Frederiks Hospital.

være dyrebare for dig. Baade i dit eget Hierte og uden for dig vil du stedse finde alt for Mange Fristelser til Synd; naar derfor Synden lokker dig, da følg ikke, — — —

3.

SOPHIE GAARDER

Et af de mest charmerende Afsnit i Mynsters Meddelelser er det (S. 104—7), hvori han beretter om sin Ungdoms Forelskelser. Med en Sindets Opladthed og Friskhed, som man maaske ikke paa Forhaand skulde vente af en aldrende konservativ Biskop, skildrer han saaledes sin Betagelse af en ung norsk Pige (*Karen*) *Sophie Gaarder* (1771—1844), som aabenbart maa have gjort et meget dybt Indtryk paa ham. Endnu over et halvt Aarhundrede senere faar hans Stemme en egen Klang, naar han mindes hende.

Mynster vil vel ikke — som Henrich Steffens¹ — tilkende Sophie Gaarder Aandfuldhed eller Vid, heller ikke egentlig Skønhed, men siger: »naar den ranke Skikkelse stod der i al den ukonstlede Anstand, og den fine Teint og det milde Øie udtrykte Alt, hvad der foregik i hendes Indre, var hun virkelig henrivende, og ethvert Ord fra hendes Læber fik Betydning«². Hun var Datter af en norsk Oberst Ole Gaarder († 1799) og blev senere — som Mynster siger — »gift med en anseet, men sygelig Mand, hvis Støtte hun har været, uden Børn«. Denne Mand var Konrektor i Ribe, siden Biskop over Als-Ærø Stift, Dr. phil. *Stephan Tetens* (1773—1855)³, hvem hun ægtede 20. December 1797. Et nyfundet Portræt⁴ af Mynsters Ungdomselskede vil det da næppe være uvelkomment at bringe her. Det er en Tegning

¹) Henrich Steffens, Was ich erlebte II, 144. — Jvfr. Aarsskrift for Svendborg Amts historiske Samfund 1915 S. 29 f. Af en gammel Hofmands Mindeblade (Memoirer og Breve XI) S. 106—7.

²) Mynster, Meddelelser S. 106.

³) Jvfr. Kh. Saml. 7. R. II, 667—73.

⁴) Jeg takker Provst H. W. Tetens for elskværdigst at have henledt min Opmærksomhed paa dette i Privateje eksisterende Portræt.

Fig. 3. Sophie Gaarder.

fra 1789, da hun 18 Aar gammel stod i sin fejreste Ungdom, udført af den i sin Tid ret bekendte Tegner *Paul Ipsen* (1746—ca. 1800)¹. Portrættet stadfæster Mynsters Ord om den friske Naturlighed, der udmærkede den norske Jente.

4.

H. G. CLAUSEN OG J. P. MYNSTER

I de Aar (1812—28), Mynster virkede som Kapellan ved Vor Frue Kirke, havde han som sin nærmeste Foresatte den bekendte karakterfulde Stiftsprovst, tit. Professor *Hen-*

¹) Weilbachs Kunstnerleksikon, II, 1949, S. 6.

rik Georg Clausen (1759—1840). Hvordan det personlige Forhold mellem disse to markante, indbyrdes saa forskelligartede Skikkelser egentlig har været, er ikke ganske let at vinde Klarhed over¹. Højest paafaldende er det, at Mynster i sine »Meddelelser« kun i Forbigaaende et Par Gange strejfer Clausens Navn² og ikke har et Ord til overs for ham i Egenskab af mangeaarig Kollega.

Paa Grund af den dybtgaaende Forskel, der gjorde sig gældende mellem de to Mænds teologiske Standpunkter, var en virkelig Tilnærmelse næppe mulig. Nogen offentlig Strid kom dog ikke til at plette deres gensidige Forhold. H. N. Clausen siger udtrykkeligt, at hans Fader modtog sin unge Medarbejder »med uskrømtet Glæde, og det venskabelige Forhold, som knyttedes, vedligeholdte sig i de paafølgende Aar«³.

Der er Grund til at tro, at dette er rigtigt, men hjerteligt blev Forholdet næppe, i hvert Tilfælde ikke fra Mynsters Side. De faa officielle Udtalelser, der foreligger fra ham om H. G. Clausen, er prægede af Respekt, men mærkeligt kølige og beherskede. I sin Tiltrædelsesprædiken for Vor Frue Menighed 1812 omtaler han Clausen som »den Mand, hvis lange Bestræbelser i Kirkens Tieneste Eders Agtelse og Kierlighed har lønnet«, og takker denne sin »ældre Medbroder, denne Menigheds første Lærer, som saa venskabelig har rakt mig Haanden ved min Indtrædelse paa denne Bane«, og i sin Afskedsprædiken 1828 lover han i en Henvendelse til Clausen, at »Erindringen af den Retsindighed, den Velvillie, hvortil jeg saa ofte var Vidne«, skulde følge ham videre i Livet⁴. Da Clausen 1838 havde søgt sin Afsked, udtalte Mynster som Biskop i en Erklæring, at han haabede, at der ved Fastsættelsen af Clausens Pension maatte blive taget Hensyn til, »at han stedse har virket

¹) Jvfr. Bjørn Kornerup, Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie S. 343—4.

²) Meddelelser S. 165, 185, 187. Jvfr. Breve fra J. P. Mynster S. 35.

³) H. N. Clausen, Henrik Georg Clausens Eftermæle, 1840, S. 42.

⁴) J. P. Mynster, Kirkelige Leiligheds-Taler I, 27, 28, 48.

med megen Kraft og Nidkjerhed, og i ualmindelig Grad erhvervet sig den største Deel af Menighedens Agtelse og Yndest¹.

Ved Mynsters Overflyttelse til København 1812 aabnede H. G. Clausen med vanlig Gæstfrihed sit Hus for ham, og i flere Aar var Mynster en hyppig og velset Gæst i dette Hjem. Ganske vist kunde det ikke undgaaes, at det af og til kom til Sammenstød, ved hvilke den temperamentsfulde Stiftsprovst forløb sig, medens Mynster bevarede sin Ro. Til Gengæld var Mynster meget afholdt af Fru Clausen og hendes Døtre, der højligt beundrede ham og blev hans trofaste Tilhørerinder. Til Ære for Clausens liberale Tænkemaade fortjener det at anføres, at han gav sin Tilladelse til, at Middagsmaaltidet i hans Hus om Søndagen blev sat saa betids, at hans Familie kunde naa at indfinde sig til Mynsters Aftensangsprædiken². Ogsaa Sønnen H. N. Clausen, den senere Professor, lærte Mynster at kende i Faderens Stiftsprovstegaard, men de kom aldrig til at staa hinanden nærmere. H. N. Clausen bekender selv, at hvor højt han end beundrede Mynster som Tankens og som Ordets Mand, saa havde det aldrig været ham muligt »at fatte Hjærte for den udmærkede Mand«³. Mynster paa sin Side forholdt sig meget reserveret over for en Personlighed af H. N. Clausens »vel flittige, men temmelig aandløse Natur«, om end han ikke følte sig tiltalt af at se ham gjort til et Bytte for de Grundtvig-Lindbergske Efterstræbelser⁴.

¹) Danske Kancelli, 1. Dept., Indlæg til Registranten 1838 Nr. 886. — I »Stiftsprovst Clausens Afskedsord til Frue Menighed« 1838 lader H. G. Clausen Tanken glide tilbage over sine Embedsbrødre ved Kirken »og blandt Disse især til den Mand, jeg mange Aar igjennem stod i ligesaa kjær som nær Forbindelse med, og i hvem jeg i senere Aar ærede og elskede min Foresatte (o: Mynster)«.

²) Blade af en Familie-Krønike (Slægten Swane) (Memoirer og Breve XXXIX), 1923, S. 93 ff.

³) H. N. Clausen, Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie, 1877, S. 298—9.

⁴) Jvfr. Kh. Saml. 4. R. IV, 453, 483, 485 f., 490 f., 726. Mynster, Meddelelser S. 223 f.

Paa Baggrund af det ovenfor sagte vil det næppe savne Interesse at se meddelt det eneste bevarede Brev fra H. G. Clausen til Mynster¹ (og det saa meget mere, som Privatbreve fra Clausen er Sjældenheder)². Det er et Brev fra 1814, skrevet under et Ferieophold hos Clausens Svigerforældre i Halsted Præstegaard paa Lolland. Som Brevet er tiltalende ved sin friske, naturlige Tone, saaledes tegner det et tydeligt Billede af Clausens aabne, dybt humane Personlighed.

Halsted den 26 Jul. 1814.

At Deres Brev, ærede og elskte Ven! var mig saare velkommen, behøver jeg ikke at sige Dem. Det var mig det saa meget mere, som jeg deri saae en forekommende Godhed fra Deres Side, da efter Aftalen jeg skulde være den første til at skrive, jeg altsaa fra Dem intet Brev kunde vente. Rigtignok ville mine Fruentimmer forklare Tingen saaledes, som at De havde skrevet først, fordi De efter flere Ugers forgjeves Venten efterhaanden begyndte at tvivle om Løvtets Opfyldelse fra min Side; Deres Brev skulde saaledes sætte mig i den Nødvendighed at skrive. Men denne Forklaring staaer mig aldeles ikke an, ligesom jeg og er vis nok paa, at den hos Dem ikke vil finde Medhold. De tvivlede intet Øjeblik om, at mit Brev jo nok vilde komme, skjøndt det — hvilket jeg ingenlunde vil fragaae, men meget mere beder at undskylde — kommer sildigere, end det burde komme. At De skrev først, vil jeg ene og alene have udledet af en Slags Godhed, der bestemte Dem til at gjøre Mere, end jeg efter Aftalen kunde vente eller forlange; og saaledes faaer jeg endnu større Aarsag til at takke Dem.

Det er og ganske imod mit Ønske og min Hensigt, at saa

¹) Original i Ny kgl. Saml., 4°, 2312, Fasc. 18.

²) En lille Samling Breve fra H. G. Clausen er dog af N. Clausen-Bagge udgivet i Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarvog for 1931 S. 61—71.

mange Postdage ere hengangne ubenyttede. Men jeg havde foresat mig, tillige at sende indlagte Papirer; og dem kunde jeg, hvor Lidet jeg end her har at bestille, ikke faae færdige før. Først maatte jeg nemlig her sætte mig til at opgjøre Regnskabet¹, og bringe Orden ind i den hele Masse af Penge og Papirer, jeg havde medbragt fra Roeskilde. Siden maatte Regnskabet afskrives, hvortil her kun er liden Lejlighed, da Vedkommende fra Morgen til Aften have travlt nok med at tage deres Fornøjelser vare. Da jeg nu endeligen har faaet det saavidt færdigt, tør jeg haabe, De ikke fortryde om, at jeg besværer Dem med at besørge det Øvrige. Af Regnskabet for Enke-Understøttelsen ønskede jeg 7 Exemplarer afskrevne, som Skolelærer Meyer² nok vil vide at foranstalte og have færdige til min Hjemkomst. Acta Synodi, som medfølge, ville De have den Godhed at levere Dr. Kofod³ til Omsendelse. Og var det ikke for meget forlangt, bad jeg endnu, at De ville meddele Prof. P. E. Müller⁴ Listen, han plejer at faae fra mig, over de ved Landemodet oplæste Afhandlinger, som i Acta findes anførte.

Nok herom. Det er ikke slige Ting, jeg vil opfylde mit Brev med. Hellere vil jeg — hvad De ogsaa vistnok vente og finde mere Behag i — ret omstændeligen fortælle Dem, hvorledes vi tilbringe Dagene i dette vort velsignede landlige otium. Dog maae jeg endnu forinden i mit eget og Alles Navn her ret forbindtlig takke for de fra Hovedstaden meddeelte Efterretninger og Nyheder, dem man stedse paa Landet, hvor godt man end ellers der har det, føler en Slags Trang til. Om der end er lidt Usandhed deriblandt — som jeg haaber er Tilfældet med Rygtet om den nye store Krig,

¹) Fra Landemodet i Roskilde afholdt 6. Juli 1814.

²) Formentlig senere Klokker Daniel Meyer (1782—1872).

³) Formentlig Sognepræsten ved Helliggejst Kirke, Dr. theol. Børge Poscholan Kofod (1752—1839).

⁴) Professor, siden Biskop over Sjællands Stift, Dr. phil. et theol. Peter Erasmus Müller (1776—1834).

der skulde reise sig¹ — tager man dog gjerne dermed til Takke. — At det ikke faldt i min Lod, at være Sørgetaler iforgaaers², er jeg vel fornøjet med. Paa de fleste Steder er Sørgetalen nok bleven til en Lovtale over Christ. 7. Regering. Næste Søndag skal jeg, for dog at forrette noget Pligtarbejde her, prædike.

Det Liv, vi her føre, er, som det paa Landet bør være, temmelig eensformigt og stille. Dog har Ungdommen af og til dandsset, og været paa Komædie i Nakskov tilligemed Ungdommen fra Juellinge³. Hvad mig selv angaaer, da deler jeg min Tid efter Behag mellem Selskab, Læsning og den skjønnede Naturs Nydelse, hvorved jeg ikke kan andet end befinde mig saare vel. Det er ingen ringe Glæde for Den, der ellers kun har saa knap Tid til Læsning, saaledes at kunne affærdige den ene Bog efter den anden. Havde jeg i Kjøbenhavn noget Lidet af det otium, jeg her har saa Meget af, var hvert mit Ønske opfyldt. En Landsbyepræst, der elsker Læsning, er dog en lykkelig Mand i Sammenligning med os Andre. De gode Gamle⁴ her forekomme os at være i Aar ligesaa raske og muntre som i Fjor. Dog vilde det til sine Tider blive os Kjøbenhavnere vel stille her, om vi ikke havde Grev Friis's Familie⁵ i Nærheden, hvor vi

¹) Russiske Tropper havde besat Holsten. 25. August 1814 sluttedes Fred med Preussen.

²) 7. Søndag efter Trinitatis 1814 holdtes Prædiken i Anledning af Christian VII's Bisættelse i Roskilde Domkirke. Mynsters Prædiken ved denne Lejlighed er trykt i hans Kirkelige Leiligheds-Taler I, 213—24.

³) Det nærliggende Herresæde Juellinge (nu Halsted Kloster).

⁴) Clausens Svigerforældre Sognepræst i Halsted-Aunede, Amtsprovst Niels Schiern (1742—1819) og Hustru Anna Cathrine f. Thestrup (1746—1825). Jvfr. H. G. Clausen, Mindetale ved sin ærede og elskte Svigerfaders Amtsprovst Niels Schierns høitidelige Jordefærd i Ousted den 25de Mai 1819. H. N. Clausen, Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie S. 41—44. Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarvog for 1932 S. 115—16. P. Rhode, Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie, 2. Udg. ved J. J. F. Friis, I, 197—8.

⁵) Kammerherre, Stiftamtmand Frederik Carl Lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs (Friis) (1753—1815) til Juellinge og Frijsenborg.

Ældre forefinde gammelt oprigtigt Venskab, og de Yngre Moerskab. Det er særdeles underholdende, at lægge Mærke til de Forandringer, der foregaae med en Familie i Løbet af en Snees Aar. Næsten hele Omegnen her, der tilforn var mig saa vel bekendt¹, er nu bleven mig fremmed; nye Familier paa de fleste Steder. Biskop Boisen², som boer her tæt ved, agter jeg idag at besøge. Paa Fredag skal i hans Seminarium være Examen, som jeg nok ikke slipper for at bivaane.

Münter kommer vel ikke udenfor Stiftet denne Sommer, helst siden der nu tænkes paa Kroningen. Naar nu De, gode Ven! har prædiket den 9de, begynder jeg at tænke paa den 11te. Saa vil nok efterhaanden, som ellers altid plejer at skee, Lysten og Længselen vaagne hos mig efter at komme tilbage i min gamle Stilling. Det glæder mig at høre, at Alt der hjemme gaaer efter Ønske, og især at De selv finde Dem vel paa det gamle Torv³. De forsømme dog vel ikke, derfra at gjøre en og anden Udvandring, eller maa-skee længere Landturer, i de skønne Sommerdage, vi have saa mange af. Gjerne deelte vi med Dem det Gode, vi selv nyde til Overflod. Hilsener har jeg nu til Dem i Mængde fra Kone og Børn, og det af det beste Slags. Jeg beder og at hilse, hvemsomhelst De treffe af vore fælleds Bekjendte, men især vore Kirke- og Skolebetjente, fra Klokkeren af lige ned til Stolekonen. De selv ville modtage Forsikringen om hvad der ellers ikke trænger til nogen Forsikkring, at jeg er og bliver

Deres
med Venskab hengivne
H. G. Clausen.

¹) H. G. Clausen havde 1784—89 været Huslærer paa Juellinge og 1789—96 residerende Kapellan i Maribo-Hillested (H. N. Clausen, Henrik Georg Clausens Eftermæle S. 24 ff.).

²) Biskop over Lolland-Falsters Stift og Sognepræst i Vesterborg-Birket Peter Outzen Boisen (1762—1831). Han havde i 1802 indrettet et Seminarium i sin Præstegaard.

³) Mynsters Bolig paa Gammel Torv (efter Vejviseren 1813 Nr. 37), jvfr. Meddelelser S. 189.

E. S. Biskoppen, som De ikke ville forglemme at hilse, har vel fortalt Dem om Strøms og Schacks Oplæsning ved Landemodet¹.

Tilføjelse til S. 132.

Et senere Brev (af 17. April 1812) fra C. A. Bjørn indeholder en Bemærkning, som maaske paa Grund af sit ejendommelige Indhold kan fortjene at meddeles her:

En styg Begivenhed har her i Egnen for nogen Tiid siden fundet Sted; man har nemlig ikke vildet lade den gode Provst Lintrup² hvile med Fred i sin Grav, men hemmelig kastet denne op, borttaget Kisten, plyndret Liiget ud til selve Skjorten med, og da Sagen blev røbet, og kom til Undersøgelse, ligesaa hemmelig sat den tomme Kiste igjen i Graven, uden at man endnu er kommen paa Spor af Gjerningsmanden.

¹) Sognepræst i Sengeløse, siden ved Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn, Dr. phil. Nicolai Schack (1781—1844) og Sognepræst i Kregumvinderød, siden Konsistorialraad, Christian Ludvig Strøm (1771—1859), der havde meldt sig ved Landemodet 6. Juli 1814 til at forelæse Afhandling (jvfr. Acta Synodi Johanneæ habitæ die VI Julii 1814 p. 20).

²) Sognepræst i Magleby-Holtug, Provst Jens Lintrup (1738—1812). Jvfr. om denne Personalhistorisk Tidsskrift I, 169 f., 172 f., 181 f. 7. R. II, 337 f.

Fra grundtvigianismens første tid.

Om trosbekendelsens form.

Af Johannes Pedersen.

Grundtvigs *opdagelse* 1825, at trosbekendelsen med *forsagelsen* var den kristne kirkes uomgængelige *daabsvilkaar*, ja, var *daabspagten*, *nøglen* til skriften og *skelnemærket* mellem troende og vantro, udformedes efterhaanden i faste teorier om bekendelsens *ælde*, om *det levende ord*, ja, om *ordet af Herrens mund* og om dens *helt rigtige ordlyd*.

Efter Grundtvigs opdagelse hørte *forsagelsen af djævelen* uadskilleligt med til trosbekendelsen, og da flere af tidens præster ved barnedaab *ændrede* den til en *forsagelse af synd og ugudelighed*, kom det til en voldsom fejde; det var en *forvanskning af daaben*, hævdede grundtvigianerne, mens modparten paastod, den kæmpede *for liturgisk frihed* og vilde *adlyde Gud mere end mennesker*. —

Ikke faa præster udelod ledet: *nedfor til helvede*, naar de læste trosbekendelsen ved daaben. Baade biskop *Balle* og biskop *Münter* havde billiget det, eller i hvert fald set gennem fingre med det; det led i bekendelsen var nemlig senere tilføjet og var dunkelt og uforstaaeligt, hed det. I grundtvigianernes øjne blev daaben ved denne udeladelse *ugyldig*, og som bekendt blev dette led om nedfarten til helvede efterhaanden — i digtning som i malerkunst — prist som et af de ypperste i trosbekendelsen. —

1830 kom den *forordnede alterbog* i en ny udgave; søndagsteksterne var i den optrykt efter den reviderede oversættelse af 1819, og trosbekendelsens ordlyd var sprogligt ændret. En kancelliskrivelse af 1828, 8/4, havde nemlig

bestemt, at »Trosbekjendelsen i Daabsformularerne skulde aftrykkes efter den senest autoriserede Udgave af *Luthers Catechismus* af Aaret 1814«¹.

Vajsenhuset havde efter en kongelig resolution af 4/1, 1813, udsendt en ny autoriseret udgave af Luthers lille katekisme; biskop *Münter* havde overdraget pastor *J. P. Mynster* at foretage oversættelsen efter en gammel tysk Lutherudgave; det blev til *Vajsenhuskatekismen af 1814*². Den lidt ændrede ordlyd af trosbekendelsen synes ingen at have gjort indvending imod, før den kom i Alterbogen, og der gik endda nogle aar efter 1830, før den grundtvigske indsigelse fremkom.

I en artikel i *Maanedsskrift for Litteratur* 1830: *Forordnet Alterbog for Danmark* blev den ny udgave anmeldt³; artiklen var anonym, men den fremførte professor Clausens synspunkter; meget er vundet »i Udtrykkets Rigtighed, Reenhed og Tydelighed« ved at evangelier og epistler er optrykt efter den nye oversættelse, hed det; men ellers viser den ny udgave kun, hvor *tiltrængt en revision af ritualet er*, og man maa derfor haabe, at dens fremkomst maa oplive ønsket om, at en saadan revision snart bliver foretaget. Trosbekendelsens nye form omtales ikke.

Denne anmeldelse gav *A. G. Rudelbach* anledning til fra Tyskland at sende en artikel til Lindbergs: *Den Nordiske Kirke-Tidende*. »Mærkelig Oplysning til en i Maanedsskrift for Literatur 4de Bind Side 379 ff. indført, anonym Anmeldelse af det i Aaret 1830 foranstaltede Aftryk af den forordnede Alterbog for Danmark«, var dens lange titel⁴. Rudelbach advarer kraftigt imod at foretage ændringer i det gældende ritual; nogle larmer mod det og kalder det et ukristeligt tvangsbaand, men i virkeligheden er det dog

¹) Jfr. L. Koch: Den danske kirkes historie, 1817—1854, s. 152 ff. og Hal Koch: Den danske kirkes historie, VI, 232 og 293 ff.

²) I. P. Mynster: Meddelelser fra mit Levnet, s. 194 f.

³) Maanedsskrift for Litteratur, IV, 1830, s. 379 ff.

⁴) D. Nord. Kirke-Tid. 1833, sp. 7—14.

»Værnet om Kirkefrihed og Kirkelære« mod falske lærere. Ved en omskrivning af de gamle udtryk kan let noget af det værdifuldeste gaa tabt. »Saaledes kunde det vel skee, at man med faae udtrykkelige Forandringer, dog havde forraadet hele Ritualets Væsen og Aand«¹. Forsøgene i Sverige og Sachsen tilskynder ikke til at gøre forandringer; men heller ikke Rudelbach nævner et ord om, at trosbekendelsen i den nye udgave af alterbogen havde faaet en ændret form. —

I januar 1834 anmeldte Lindberg: *Dr. Mynsters Betragtninger over de christelige Troeslærdomme*². Det er et savn for kristne, hedder det, at forfatteren ikke fuldkommen er paa det rene med den apostolske tro, men alligevel maa de glæde sig over bogen, fordi den indeholder »saa mange christelige Sandheder, saa mange dybe Blik i Menneskets Hjerte, i Herrens Ord og hans Veie, og Udviklingen er gjerne saa klar, at den christne Læser — — nødvendig maa kunne have megen Frugt og Nytte af dens Læsning«³. Aabenbart som et indlæg i fejden om djævfeforsagelsen optrykker Lindberg den 19. betragtning om *Frafaldet fra Gud*, og føjer en anmærkning til om, at Mynster »urigtigt kalder den tredie Person i Guddommen« *»den Hellige Aand«* i Stedet for *»den Hellig Aand«*. Sproget har begge former, men de har forskellig betydning; *»den Hellig Aand«* betegner sandhedens aand som *personlighed*, mens *»den Hellige Aand«* kun betegner en *egenskab* ved aanden. Lindberg mener, at Mynster i fremtiden vil undgaa denne forveksling, naar han nu er gjort opmærksom paa de to formers forskellige betydning⁴. — Men Lindberg antyder endnu ikke noget om trosbekendelsens form i den ny udgave af alterbogen.

I marts—april skrev Lindberg⁵: *Om Hans Høiærværdig-*

1) D. Nord. Kirke-Tid., 1833, sp. 8.

2) D. Nord. Kirke-Tid., 1834, nr. 2, sp. 17 ff.

3) Den Nord. Kirke-Tid., 1834, sp. 17.

4) D. Nord. Kirke-Tid., 1834, sp. 29 f.

5) D. Nord. Kirke-Tid., 1834, sp. 164, 177, 219, 226 og 257.

heds Hr. Biskop Dr. R. Møllers og Hr. Pastor C. C. Boisens offentlige Yttringer om Daabs-Pagten¹. Pastor Boisen havde i et lille skrift: *Om Kirken, og Præstens Forhold til samme* udtalt sig om forholdet mellem trosbekendelsen og skriften og hævdede, at trosbekendelsen var uafhængig af skriften og som daabsvilkaaret overordnet skriften. Biskop Møller havde i sin fortale til Boisens skrift paatalt dette, at *trosbekendelsen havde faaet den plads, der tilkom den hellige skrift*. Lindberg erklærer sig enig med Boisen og vender sig mod biskop R. Møller, ikke som mod en fjende af kristendom og kirke, men mod en af »de troende Lutherske Theologer«, der forsvarer den almindelig gældende Anskuelse i dette Spørgsmaal².

Som et *fuldstændigt og uforanderligt* udtryk for den kristne tro, ja, som *trosreglen* har trosbekendelsen staaet fra kirkens første tid, skriver Lindberg. Den er *ikke udledt* af skriften. Der kan ganske vist paavises forandringer i dens *skriftlige* ordlyd; f. eks. *legemets* opstandelse i stedet for *kødets*, dog kan en saadan forandring *vel skade*, men aldrig berøre daabspagtens væsen. Gennem *bøger* er det nemlig svært at faa sikker oplysning om, hvordan trosbekendelsen *lyder* ved daaben; thi i de sidste 33 aar er der saa godt som ikke trykt *een* eneste bog (a: alterbog, katekisme, salmebog eller a. b. c), hvor trosbekendelsen »er fremstillet aldeles *reen og ret*, som den endnu *lyder* ved Daaben hos os, hvor christne Præster døbe Christnes Børn«³. Blandt katekismer nævner Lindberg her den af *Dr. Mynster* besørgede og af det theologiske fakultet gennemsete: *Vajsenhus katekisme*. Det er nødvendigt at gøre forskel paa *levende og dødt*, saa det bliver klart, »at det døde Bogstavs Vidnesbyrd virkelig ikke kan ihjelslaae den levende Aands

¹) Om biskop R. Møller, jfr. Da. biogr. leks. 2. udg. XVI, 452; C. C. Boisen var sognepræst i *Nebbelunde*, jfr. Erslew: Forf.leks. I, 166 f.

²) Den Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 165.

³) Den Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 181.

Røst¹. Ved teorien om den store forskel, der er paa mundtlige og trykte ord forsvarer Lindberg saaledes den grundtvigske særmening om trosbekendelsens ælde og uforanderlighed og dens uafhængighed af skriften. Man kunde tænke, at han derfor vilde være meget frisindet, naar spørgsmaalet var om trosbekendelsens *trykte form*. Det skulde imidlertid snart vise sig, at det slet ikke var tilfældet.

I vinteren 1834—1835 rykkede Lindberg ud *mod trosbekendelsens form i den sidste udgave af alterbogen*. Artiklerne hed: *Om den christne Troes-Bekjendelses Form* i den sidste Udgave af den danske Alterbog² — og: *Nærmere Oplysning* om den sidste Udgave af den forordnede Alterbog for Danmark³. Først vendte han sig heftigt imod pastor *Visby* ved Vor Frelzers kirke; ham havde nemlig biskop *Münter* overdraget at besørge udsendelsen af den nye udgave af alterbogen, saa Lindberg mente, at han ogsaa havde ansvaret for trosbekendelsens form; men da *Visby* kunde henvise til kancelliets skrivelse om, at daabsformularerne skulde aftrykkes efter *Vajsenhuskatekismen af 1814*, blev det jo *J. P. Mynster* angrebet skulde rettes imod⁴.

Saa vel i trosbekendelsen som i selve daabsordene, fra Matth. 28, paaviser Lindberg afvigelser fra den gamle form. I *første trosartikel* staar der: Jeg troer paa Gud Fader, Himlens og Jordens *almægtige Skaber*, i stedet for det hidtil brugte: Jeg troer paa Gud Fader, *Almægtigste*, Himlens og Jordens Skaber. I *anden trosartikel*: *eneste Søn*, i stedet for: *eenbaarne Søn*; undfangen af *den hellige Aand*, i stedet for: af den *Hellig Aand*; *igjen* opstanden, i stedet

1) D. Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 182.

2) D. Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 817 ff. og 844 ff.

3) D. Nord. Kirke-Tid. 1835, sp. 1 ff. Jfr. I. P. Mynster: Meddelelser om mit Levnet, s. 246 f.

4) Nord. Kirke-Tid. 1835, sp. 6; jfr. Kirk. saml. 4, IV, 741: Mynster til Engelbreth. 1834, 18/12.

for: *opstanden*; opfaren *til Himmelen*, i stedet for: *til Himmels*; siddende ved Guds, *den almægtige Faders*, i stedet for: Gud *Faders*, *Almægtiges*. Og i den *trede trosartikel*: den *hellige Aand* i stedet for: *den Hellig Aand*; *en hellig christelig Kirke* i stedet for: *den hellige almindelige Kirke*; *Legemets Opstandelse* i stedet for *Kødets Opstandelse*¹. Og i selve *daabsordene* staar der: Jeg døber dig i Navnet *Faderens, Sønnens og den Hellig Aands*, i stedet for: Jeg døber dig i Navnet *Faderens og Sønnens og den Hellig-Aands*. Der var saaledes i den ny udgave udeladt et *og*².

Efter en udførlig gennemgang af alle disse afvigelser hævder Lindberg, at trosbekendelsen *i den nye form* ikke er *den fulde* bekendelse, og at en daab med disse ændringer maa anses for *ugyldig*. Fejlene bør snarest rettes, og især maa man vaage over, at disse og lignende fejl ikke optages i *den nye alterbog*, der rimeligvis kommer, da de vil fremtvinge menighedens protest³. Lang tid er der gaaet, inden præster og menigheder lagde mærke til disse ændringer, men nu har kristne fædre i flere tilfælde udtrykkelig bedt deres præst om, at deres børn maatte blive døbt efter den gamle udgave af alterbogen; kun »den gamle christne Troesbekjendelse« vil de lade deres børn døbe paa og oplære i⁴.

Og da det endelig ved nytåarstid 1835 er gaaet op for *Lindberg*, at den ændrede form stammer fra *Vajsenhuskatekismen* og skyldes *Mynster*, falder det af sig selv, at han i den anledning maa sige den nye biskop over Sjællands stift et par sandheder. Mærkeligt nok, skriver han, at ingen stemme har protesteret mod *Vajsenhuskatekismen*, »skjøndt den fortjente at lastes i alle Maader, denne, upaatvivlelig den daarligste »Luthers Catechismus«, vi nogensinde har havt paa vort Sprog«⁵.

1) D. Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 825 ff.

2) D. Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 847.

3) D. Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 848.

4) D. Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 820.

5) D. Nord. Kirke-Tid. 1835, sp. 6.

Som nævnt havde *Lindberg* i januar 1834 varmt anbefalet *Mynsters Betragtninger* til Den Nordiske Kirke-Tidendes læsere. Men i september samme aar udnævntes Mynster til biskop, og med det samme ændredes Lindbergs velvilje til tydelig uvilje¹.

Da den gamle provst *P. M. Kruuse* i *Højelse*² i en latinsk lykønskning gav udtryk for de store forventninger, mange stillede til Mynster som biskop, omtalte Lindberg det saaledes: »Vi ønske, at dette hans Haab, som ikke faae Christne og mange Verdens Børn dele med ham, ikke maa beskjæmmes. Een Mand vil imidlertid — som man let seer — ikke i Livet som Biskop kunne tilfredsstillе to hinanden saa modsatte Partier, som der nu gjøre Regning paa, at han i *Grunden* tilhører dem. Hidtil kjendte vist nok Faae Dr. Mynster, thi kun Mangel paa virkelig Kjendskab til ham, kan være Grunden til, at modsatte Partier for Alvor vente, at han vil svare til deres Ønsker. Snart vil Tiden nu vise, hvilket Partie der hidtil forstod ham bedst»³.

Køligt, nærmest truende afventende stillede grundtvigianerne sig til den nye biskop. Og selv om Mynster i sine offentlige udtalelser var korrekt og tilbageholdende, var det dog ingen hemmelighed, at han paa ingen maade yndede *partiet*. Overfor venner og bekendte lagde han ikke skjul paa det. »Grundtvigs Grød af Vilkaarlighed erkiender jeg ikke for christelig Theologie«, skriver han 1832 til provst Engelbreth i Lyderslev; og om Lindberg hedder det i samme brev: »Virkelig har, efter hvad vi Mennesker kunne skue, neppe Nogen af Christendommens Fiender vakt saa megen Forargelse som denne L[indberg], der da nu ogsaa er sunken i almindelig Foragt«⁴.

1) I. P. Mynster: Meddelelser, 242.

2) Dansk biograf. leks. 2. udg. XIII, 415 ff.; jfr. Erslew: Forf.leks. II, 79.

3) D. Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 752.

4) Kirkh. Saml. 4, IV, 730 f.; 9/5, 1832. Jfr. *Breve fra I. P. Mynster*, 1860, s. 164 og Mynster: Meddelelser, s. 245—247.

I løbet af 1835 skrev Lindberg gentagne gange i Den Nordiske Kirke-Tidende om trosbekendelsens ordlyd og især om den himmelvide forskel, der er mellem de to former: »den hellige Aand« og »den Hellig-Aand«¹; de staar mod hinanden som mørke mod lys. Det er *kætterne*, der taler og skriver om »den hellige Aand«; de vil nemlig ikke bekende og tro paa »den Hellig-Aand«. *Kristne*, der vil bevare fædrenes tro, kan umuligt lade *den Hellig-Aand* vige ved daab og i børnelærdom for et ubestemt begreb som »den hellige Aand«, selv om en saadan forandring indføres som en *forbedring* af biskop Mynster.

Sidst paa aaret 1835 lod *Mynster* høre fra sig²; han udsendte et lille skrift, der hed: *Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus*. Det er en redegørelse for de danske udgaver af Luthers lille katekisme i tidens løb, indtil *Vajsenhuskatekismen* udkom 1814³. Denne udgave blev oversat efter den ældste Lutherudgave, der kunde fremskaffes. Mynster nævner ikke direkte Lindbergs kritik, men drøfter spørgsmaalet om de to former: *den hellige Aand* og *den Hellig-Aand*⁴. Hvor adjektivet staar bestemt, bruger det danske sprog mere og mere et *slutnings-e*, hævder han og mener af erfaring at vide, at formen *den Hellig-Aand* frister landsbybørn til tankeløs udtale, mens formen *den hellige Aand* bedre kan fremtvinge nogen eftertanke og derfor er at foretrække. Men Mynster finder det ikke væsentligt eller afgørende, om den ene eller den anden form bliver brugt. »Denne *Bogstavstrid* synes iøvrigt neppe at fortjene saa mange Ord, som vi her have anvendt derpaa«, skriver han⁵.

I januar 1836 udkom Lindbergs: *Frimodig Gjendrivelse*

¹) Den Nord. Kirke-Tid. 1835, 14/2, sp. 105; 1835, 14/3, sp. 174; 1835, 11/7, sp. 433.

²) Fortalen er dateret 1835, 15/10.

³) Anf. skrift, s. 37.

⁴) Anf. skrift, s. 43 ff.

⁵) Anf. skrift, s. 46.

af Hans Høiærværdighed Hr. Biskop *I. P. Mynsters* For svar for den privilegerede Vaisenhuus-Catechismus¹. Det var et meget vidtløftigt og meget skarpt angreb. Hvorfor taler biskoppen kun om formen, den hellige Aand; der var dog klaget over en række ændringer i alle tre trosartikler. Og det maa staa fast, at trosbekendelsen ikke bør optages *i en autoriseret bog* »med nogensomhelst Forandring, som kan have Indflydelse paa Meningen«².

Og saa argumenterer Lindberg: som der er forskel paa *den store mand* og *en stormand*, saaledes er der ogsaa en stor og væsentlig forskel paa *den hellige Aand* og *den Hellig-Aand*³. Det er dem, der bestrider daabspagten, der ikke vil have med den Hellig-Aand at gøre. Verdens børn har deres egen treenighed; den hedder: »1. Gud. 2. Jesus, Josephs og Marias Søn. 3. *Verdens Aand, som de Christne kalde Djævelen, men Verden: den hellige Aand*«⁴. Kristne maa ikke ved at bruge en forkert form være med til at forveksle Verdens aand med Guds aand. Ganske vist var det *en priselig gerning* at udgive katekismen 1814, skriver Lindberg, men det skæbnesvangre er, at trosbekendelsens uforsvarlige form nu er gaaet over i alterbogen og dermed indført i kirken; thi ved brugen af denne form *mister daaben sin gyldighed*, og kristendommen forfalskes. Lindberg udtaler igen haabet om, at de paatalte fejl snarest maa blive rettet, og de kristne faa frihed til at beholde deres tro. Ja, blot det var saadan, at en præst frit kunde vælge skolernes undervisningsbøger, og hver mand ligesaa frit kunde vælge sin præst, da var der ikke mere at strides om i denne sag⁵.

Saaledes styrede Lindberg med al sin tale om aandsfri-

¹) Lindbergs gendrivelse omtales i Nord. Kirke-Tid. 1836, 17. januar. Jfr. I. P. Mynster: Meddelelser, s. 246 f.

²) Anf. skrift, s. 7.

³) Anf. skr. s. 12.

⁴) Anf. skr. s. 13.

⁵) Anf. skr. s. 42.

hed og i brændende iver for at forsvare de grundtvigske paastande om trosbekendelsens uforanderlighed ind i *bogstavvæsenets tjørnekrat*. Det gjorde overlærer C. H. Kalkar i Odense opmærksom paa i sit lille skrift: *Om Troesbekjendelsens Form i den danske Kirke*, der udkom først paa aaret 1836¹. Kalkar er baade bedrøvet og harmfuld over, at Lindberg saaledes *vildleder* de oprigtigt troende og vanhelliger det hellige »med Ordkløgt og Spidsfindighed«. Paastanden om, at det apostolske symbol er *forvansket* ved de ændringer, der er foretaget i den ny udgave af alterbogen, gør Kristi sag »til Spot for Daarer«. Der er jo ikke gjort nogen forandring i meningen; og fra Arilds tid har der inden for kirken hersket *den største frihed* »med Hensyn til Valget af enkelte Udtryk i det apostolske Symbol«. Skal kristne bindes til bestemte bogstaver; skal daabspagten gøres afhængig af en enkelt udgaves form? Derved angribes den kristelige frihed. Kalkar vil sprænge *det pave-dømme*, Lindberg vil paalægge kristne; haan skal ikke kunne gælde for grunde; *ad historisk vej* vil han paavise, at det er *usandt*, at trosbekendelsen altid har haft *een og samme, bogstaveligt eenslydende form*². Ingen skal have samvittighedsskrupler ved at lade deres børn døbe efter den nye udgave af alterbogen, eller ved at lade dem opdrage efter Vajsenhuskatekismen. Trosbekendelsen har til alle tider været den samme, selv om dens bogstavelige ordlyd har skiftet³.

Kalkar gennemgaar derefter trosbekendelsens form i *44 katekismer fra aarene 1526—1786* for at godtgøre, at den har skiftet gennem tiderne; der var ikke nogen *afsluttet og bestemt form*. *Den Hellig-Aand* er en god betegnelse for den tredie person i treenigheden, hedder det; men det er dog *kun en ordstrid*, naar der tvistes, om det skal hedde den

¹) *Dansk biogr. leks.* 2. udg. XII, 306 ff. 1802—1886; jfr. N. Bundgaard; Dr. Chr. Kalkars Betydn., s. 90 f. og s. 101 ff.

²) Anf. skr. s. 10.

³) Anf. skr. s. 10.

Hellig-Aand eller *den hellige Aand*. Der findes i de 44 katekismer 8 forskellige skrivemaader; Messebogen af 1539 og Christian III's Bibel af 1550 — i Matthæus 28,19 — har *den hellige Aand*¹. Det er dog at *forvirre de ubefæstede at ville binde samvittighederne til visse ord og bogstaver i en kirke, der har aandsfrihed til sit stempel*².

Saaledes vovede overlæreren i Odense at hæve røsten mod den frygtede Lindberg. Maaske standsede det den drabelige polemiker et øjeblik. I hvert fald ser det ud til, at Grundtvig ved straks selv at rykke ud vilde give sin vaabendrager tid til at besinde sig, inden han skulde slaa det næste slag. *Om Troes-Bekiendelsens Form i den danske Kirke*, hed Grundtvigs artikel³. Han vilde som Lindberg »holde hardt ved vor gammeldanske Troes-Bekiendelse«, og føjer hemmelighedsfuldt til: »ingenlunde som den kan findes *stavet* i en eller anden Bog, men som den *virkelig har lydt* ved vor Daab — holde hardt derved og ei slippe et eneste Ord«⁴.

Overfor Kalkar paataler Grundtvig, at han saa *skarpt og ubilligt* har vendt sig mod Lindberg, »den lærde, kraftfulde, sandhedskjærlige Mand«, som folk med urette betragter som et pesthuslem og en fredløs. Vistnok har Lindberg gjort en del *vovelige paastande om bogstaver* og talt dunkelt om deres betydning, men hele sagen er nu alligevel *ikke ordkløveri*. Det er nemlig ikke, som mange tror, en kamp for alle ordene ved daaben; men den der tror paa, at daaben er et *naademiddel*, indstiftet af Kristus selv, kan ikke gaa med til at *døbe nogen anderledes*, end han selv er døbt, eller til at lade sine børn døbe anderledes. Det er Guds ord ved daaben, og det stoler Grundtvig paa i tid og evighed; det vil han ikke for nogen pris give slip paa.

1) Anf. skr. s. 22.

2) Anf. skr. s. 24.

3) Nord. Kirke-Tid. 1836, nr. 10, 6/3, sp. 155 ff.

4) Nord. Kirke Tid. 1836, sp. 155.

»Paa min egen Haand tør jeg hverken tage et Ord fra Herrens eller lægge Et til¹«.

»I maa gjerne kalde mig en Sværmer, en Dumrian, en overtroisk Kiællinge-Præst, ja, om I nænne det, endog en Hykler, men hvad der *for mig* er »Herrens Ord ved Daabens« skal I lade mig og mine Børn beholde². Det er altsaa *det lydelige ord, hvorpaa* der døbes, og *det hemmelighedsfulde ord, hvormed* der døbes, Grundtvig ikke vil lade sig rokke fra, *men alligevel* kan alterbogens og katekismens *bogstav* ikke være ham ligegyldig. Truslen om en *ny, paa-budt* alterbog, med en forandret trosbekendelse, hænger jo over de kristne; sognebaandet er endnu ikke løst; derfor maa der kæmpes for den gamle alterbogs form af trosbekendelsen; det drejer sig om at hævde *den menneskelige og borgerlige ret*, saa kristne kan *beholde deres tro og daab i fred* og forplante den aldeles *uforvansket*³.

De *grunde*, der anføres i denne sag, er ganske underordnede. Grundtvig slaar paa, at han dog ogsaa selv er *lidt af en videnskabsmand* og rejser spørgsmaalet, om der i det hele taget med nogen ret kan gøres forandringer i et kirkesamfunds trosbekendelse; her maa man staa fast paa *principet*, thi gives der blot den mindste indrømmelse, saa kan hele bekendelsen efterhaanden forandres. Kristus er selv borgen for den gave, der gives ved daaben, og det vilde være højst upassende at gøre endog den mindste forandring i hans indstiftelse.

I samme aandedræt paaberaaber Grundtvig sig dog Danske Videnskabs-Selskabs ordbog for formen *den Hellig-Aand* og føjer til: »at de Præster som med Flid sige *den hellige Aand* har dermed lidt bag Øret, nægte de, saavidt jeg veed, ikke engang selv«. —

Som den store, der skal tage sig af den mindre, stiller Grundtvig sig saaledes ved Lindbergs side og erklærer sig

¹) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 156.

²) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 157.

³) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 157.

enig med ham. Ja, mildt og godmodigt udæsker han de slemme angribere; I kan godt kalde mig dum og hykler — hvis I kan nænne det! Men selve spørgsmaalet om trosbekendelsens form snakker han sig fra. Det er slet ikke bogstaverne, det gælder, hedder det det ene øjeblik; men straks efter falder ordene, som om daab og kristendom afhang af de bogstaver, trosbekendelsen var trykt med i den gamle udgave af alterbogen. Bedst som han *bekender*, giver han sig til at *argumentere*, og pludseligt springer han midt i argumenterne igen over i bekendelsen. *Nu* ser det ud, som om han vil krydse klinge med sin modstander, men *med eet* er han borte, dækket af den trylleformel, *Søren Kierkegaard* kaldte »det levende Ords Abracadabra«¹. —

I april 1836 havde *Peter Christian Kierkegaard* en artikel i *Nordisk Kirke-Tidende* om trosbekendelsen i den kristelige oldtid; sandsynligvis er han vinket til undsætning i den standende strid. — I maj tog *Lindberg* selv til orde mod Kalkar. »*I Anledning af Hr. Overlærer Kalkars Skrift om Troesbekjendelsens Form i den danske Kirke*, hed den lange artikel, der gik gennem 4 numre af *Nordisk Kirke-Tidende*².

Overlegent og *spydigt* afviser *Lindberg* den kritik, *Kalkar* har øvet mod ham; han har *misforstaaet* det hele, hedder det; hans optræden er *uforskammet* og *dumdristig*, hans paastand er *urimelig*, *taabelig* og *usandfærdig* og viser kun, hvor *aandløst* han opfatter og behandler et grammatisk spørgsmål; ja, *Kalkar* »har tiet til, at man offentlig har udtaget alle de hadefulde Conseqventser mod mig og min literære Virksomhed af hans lille Skrift«³.

Lindberg ved da godt, skriver han, at trosbekendelsen ikke er bogstaveligt eenslydende i ældre danske bøger; det

¹) S. Kierkegaard: Afsluttende uvidenskab. Efterskrift. — Samlede skrifter, 1. udg. VII, 29.

²) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 305 ff. sp. 323 ff. sp. 338 ff. og sp. 353 ff.

³) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 307.

har han indrømmet, og Kalkar bør derfor ikke paadutte ham den modsatte mening. Men, fortsætter han, vil nogen spørge om den kristne tro, da skal han ikke gaa til *døde bøger*, men til *menighedens forsamling*. Hvordan *ordene lyder* kan enhver faa at vide, »hvor *Troende* forsamler sig omkring Døbefonten, hvor en *troende Præst* døber, *troende Fædre* bringe deres Børn til Daaben, *troende Vidner* ere paa *Menighedens Vegne nærværende*«¹. — Hvem kan og skal kontrollere, naar og hvor saa megen tro er samlet, kunde en nysgerrig spørge; bliver det dog ikke paa de betingelser temmelig sjældent, trosbekendelsen lyder rigtigt? — Lindberg har utvivlsomt ret i, at det for mange boglærde er vanskeligt at komme ind paa den tankegang; derfor kan *Kalkar* ikke »skjelne skarpt mellem *Ord* og *Skrift*, mellem *det Levende* og *dets døde Tegn*, mellem *Tale* og *Bøger*, mellem Troesbekjendelsen ved Daaben og paa Papiret«². Og denne manglende forstaaelse hos Kalkar gør, at hans skrift bringer mere forvirring end klarhed i sagen, paastaar Lindberg frejdigt.

Den der nu mener at have fattet, at alle døde bøgers form er ligegyldig, overraskes ved den oplysning, at det er ganske nødvendigt at protestere mod alterbogens nye form; den kan nemlig blive paabudt og saaledes faa indflydelse paa daaben, hævder Lindberg. Mod *enhver forandring* vil han protestere; kristentroens indhold tager skade ved forandringer. »Vi Christne af den gamle Troe maa hverken ved List eller Magt berøves den os af Fædrene overgivne Daabsagt«³. De maa kræve *frihed* til at beholde det hidtil gældende.

Meget brysk afvises Kalkar; *uden udvortes foranledning* har denne overlærer meldt sig *paa kamppladsen* som *den betrængte friheds talsmand*. Lindberg kalder det bagvendt og oprørende; thi det er jo ham og Grundtvig, der kæmper

¹) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 311.

²) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 312.

³) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 340.

for *den sande frihed*. — Saaledes staar to krav om frihed overfor hinanden. Kalkar kræver frihed *overfor trosbekendelsens ordlyd*, men det paastaar *Lindberg er tvang* overfor dem, der kun anerkender een bestemt bogstavform. Og Lindberg kræver *frihed* til at beholde den gamle alterbogs eneste rigtige ordlyd, og det anser Kalkar for *bogstavtvang*.

Lindberg gentager her de sproglige argumenter, han fremførte i sin frimodige gendrivelse. Spalte op og spalte ned skriver han om, hvor *væsentligt* det er at bruge formen: *Almægtigste* og ikke: *den almægtige, til himmels* og ikke: *til himmelen* osv.; »for en forandret Daabs Ægthed har jeg ikke alene ingen Sikkerhed, men jeg kan indse, at den er uægte just fordi den er forandret«¹. Kristne maa »overlade til dem, som ere udenfor og ere klogere end vor Herre« at døbe nogen med formen: *den hellige Aand*². —

Efterhaanden kommenterede ogsaa dagspressen de kirkelige fejder. *Kjøbenhavnsposten* anmeldte Kalkars skrift mod Lindberg. Skarpt tager den parti mod Lindbergs *bogstavtyrani* og mod hans *profanerende* sammenstilling af: *grønne kaal* og *grønkaal* med *hellige aand* og *Hellig-Aand*; ja, mod hans hele »af en utrolig Mængde Usandheder sammensatte Jeremiade«. Kalkar prises derimod som den, der i *aand* og *sandhed* kæmper for *evangelisk frihed*³.

Til *Kjøbenhavnsposten* sendte Kalkar ogsaa sin replik mod Lindbergs kritik. »*Erklæring om mit lille Skrift: om Troesbekjendelsens Form i den danske Kirke*«, hed den⁴. Som den korrekte akademiker Kalkar er, omtaler han sin modpart som: »en Mand, hvis ualmindelige Lærdom maa vække en høi Grad af Agtelse, og med hvis polemiske Talent, øvet ved utrættet Brug i de sidste 10 Aar, neppe nogen saa let kan maale sig hos os«⁵. Men Lindbergs paa-

¹) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 345.

²) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 347.

³) *Kjøbenhavnsposten* 1836, 1/3, sp. 244.

⁴) *Kjøbenhavnsposten*, 1836, 1836, 9/6, s. 659.

⁵) *Kjøbenhavnsposten*, 1836, s. 659.

stand om trosbekendelsens uændrede form gennem tiderne var dog et angreb paa den kristelige frihed. Skrivemaaden har skiftet, og det er dog *alene gennem det skrevne*, man kan vide noget om, hvordan den har lydt. — Akterne ligger nu for publikum. Forblindede og forblindende *partimænd* vil i den theologiske kamp utrætteligt udslynge haansord mod andre; men det vil Kalkar ikke lade sig skræmme af. Den *virkeligt levende* kristendom forsvares ikke med saadanne vaaben, som Lindberg bruger. »Mod alt det *Uvæsen*, der hidtil har fundet Sted i de kirkelige Kampe til stor Forargelse for mange Svage og til endnu større Indignation for mange, fromme Mennesker« vil Kalkar kraftigt vende sig¹. Men til Grundtvig har han intet svar; de er nemlig helt uenige om, hvad »levende Christendom« er.

Lindbergs svoger, cand. theol. Hansen, havde friskfyrgtigt og haanende angrebet Kalkar i *Dagen*², men bliver kun henvist til at huske ordene i *Hakon Jarl* om, at *kaadmundighed* og *overmod* røber den unge alder³.

Rektor *J. C. Qvistgaard* i Slagelse, kendt fra »den vestsjællandske krig⁴«, udsendte 1836 et lille skrift: *Betænkninger, helligede Kirken og Skolen*. Deri angreb han kraftigt tanken om *sognebaandsløsning* og hævder, at kravet om at beholde *djævforsagelsen* ved daaben og om at foretrække udtrykket *den Hellig-Aand* for *den hellige Aand* fremføres af dem, der kæmper for *sognebaandsløsning*. Qvistgaard paastaar, at hverken afskaffelsen af *djævforsagelsen* eller indførelsen af formen: *den hellige Aand* vilde medføre »den allermindste dogmatiske eller practiske Misforstaaelse eller Ulempe⁵«.

¹) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 660.

²) *Dagen*, 1836, 23/3 — og siden 8/7 og 9/7.

³) Kalkars erklæring henviser til Oehlenschläger: *Nordiske Digte*, 1807, s. 350.

⁴) Jfr. Erslew: *Forf.leks.* II, 593 f. og L. Koch: *Den danske Kirkes historie 1817—54*, s. 114 ff.

⁵) *Nord. Kirke-Tid.* 1836, sp. 798.

Mod sin gamle modstander mente *P. A. Fenger* ikke at burde tie. *Skinnet bedrager*¹ kaldte han sin artikel; formen *den Hellig-Aand* er, skriver han, af Videnskabernes Selskabs ordbog anerkendt som en god dansk benævnelse for den tredje person i guddommen; mens rationalisterne vil bruge formen: *den hellige Aand* »for at det derved kan blive aabenbart, at man ikke vedkjender sig den kirkelige Lære om Treenigheden«². Saaledes drejer det sig ikke om bogstav eller skrivemaade, men om forskel i tro og lære; derfor »bør og vil vi ikke vige«³. —

Størst betydning i denne fejde om trosbekendelsens form fik dog professor *F. C. Sibberns*⁴ indsigelse mod *Lindberg*. Fra kirkekampens begyndelse havde han ønsket at dæmpe den forvirrende uro, den førte med sig. Med sine *Efterladte Breve af Gabrielis*, udsendt 1826, haabede han at kunne vende sin samtids tanker »fra Spørgsmaalet om de rette første Kilder til Livets helligste Vand«⁵. Det var hans overbevisning, at Grundtvigs angreb paa Clausen snarere havde skadet end fremmet det ægte kristelige, fordi saa meget i det tydeligt stred »imod Aanden i det andet Bud«. For lutter strid om frelse og forsoning blev der ikke sindsro til at tænke paa sin egen sjæls frelse; indifferentisme og rationalisme bredte sig, bogstavtjeneste og *det korporliges tjeneste* blev fremmet. Sibbern mente, at had og fjendsk polemik var kommet i foragt blandt de danske paa grund af deres *milde og fredsæle* tænkemaade, og han saa det som sin opgave »at holde Vældene for de rette Livsvande friske og aabne«⁶.

Fægtningen mellem *Sibbern* og *Lindberg* kom i gang sidst

1) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 794 f.

2) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 801.

3) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 802.

4) Dansk biogr. leks. 2. udg. XXI, 617 ff.

5) J. Himmelstrup: Sibbern, 1934.

6) Sibbern i fortalen til *Patriotiske Intelligensblade* 1835, jfr. Himmelstrup: Sibbern, s. 220 ff. og Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 432.

paa aaret 1835. *Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug* havde under Sibberns redaktion udsendt: *Udvalgte Psalmer*¹. Kort efter havde Lindberg i *Nordisk Kirke-Tidende* en notits om disse salmer; han gjorde opmærksom paa et par linjer i heftets sidste salme: »Den jevne Joseph, slet og ret, Sig tog en deilig Quinde«² og kommenterede dem saaledes: »See, her har vi jo aabenbare *Clausenianernes* Christus, *Josephs og Marias* Søn. De Christnes Christus er som bekendt *Guds og Marias* Søn, altsaa uden Tvivl en gandske anden Person«.

Denne notits optrykte Sibbern i *Dansk Litteratur-Tidende*³ og føjede harmfuld nogle meget skarpe bemærkninger til. En saa grov, ja, en saa raffineret beskyldning for kætteri var dog saa afskyelig, skrev han, at den mildeste forklaring maatte være, at Lindberg var gaaet *fra sans og samling* og havde handlet i »en partiel Sindsforvirring«. Ved professor Clausens navn, ja, ved alt, der mindede om det, kunde den underlige magister aabenbart bringes helt ud af ligevægt, saa han faldt i *et slags bersærkergang* og ikke vidste, hvad han gjorde⁴.

Nu var Lindberg jo ikke den mand, der plejede at lade sin modpart have det sidste eller det værste ord. I artiklen: *Om Professor F. C. Sibbern i Dansk Literatur-Tidende* svarer han igen⁵. En filosof, skriver Lindberg, regnes dog gerne for en fornuftig og sindig mand; men filosofen Sibbern er ikke desto mindre bragt helt ud af fatning ved omtalen af *Udvalgte Psalmer*. Ja, han vil beskyldte *H. A. Brorson* for kætteri; maa det ikke betegnes som *partiel galskab*?⁶ Det er at ønske, at den ellers *godmodige og elskelige* mand

1) Jfr. anonym anmeldelse i *Dagen*, 1836, nr. 42.

2) Nord. Kirke-Tid. 1835, sp. 816. Pastor H. C. Christensen, Ærøskjøbing, skulde være dens forfatter.

3) Dansk Litteratur-Tidende, 1836, nr. 2, s. 38 ff.

4) Jfr. F. L. Mynster: *Otto Laubs levnet*, I, 50.

5) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 113—126. — 21/2.

6) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 117.

snart maa komme over den *liberale svimmel*, han for tiden lider af.

Professor Sibbern maa dog kunne forstaa, at det er *en grov forsyndelse* mod den kristne tro at kalde Jesus: *Josephs og Marias søn*, skriver Lindberg. Og hvorfor vrager han det almindelige udtryk: *den Hellig Aand* og skriver, at »Maria siges at have undfangen ved: *den hellige Aand*«. Lindberg minder om, at han overfor Mynster klart har oplyst spørgsmaalet om dette udtryks rette form: »jeg venter, at »den hellige Aand« for Fremtiden ikke vil blive nævnt eller skrevet af Andre end dem, som virkelig ville fornegte den Helligaands Personlighed¹«. Selv filosofer skal *i eet og alt respektere* den kristne tro, som er saa *grundrigtig* og *uforbederlig*, saa selv smaa ord ikke kan omskiftes med andre.

Det var forspillet; men nu bestemte Sibbern sig til at sige Lindberg sin hjertensmening. *Om og til Hr. Magister Lindberg til Gjensvar paa hans i Nr. 8 af den nordiske Kirketidende aftrykt Svar til mig*, hed artiklen, der i foraaret 1836 gennem flere numre af *Kjøbenhavnsposten* stod at læse². Omstændeligt og undertiden noget snørklet gaar professoren løs paa sin modpart.

Lindberg havde beskyldt Sibbern for at lide af en *liberal svimmel*; hvorfor skal nu ordet: *liberal* gøres fordægtigt, spørger Sibbern. Danmark fortjener da i høj grad at kaldes *liberalitetens* land. Og *liberal svimmel*, hvad er det; *taknemlighed* er dog en af de vigtigste dyder, og det at vise ansete mænd *erkendtlighed* bør ikke lastes. Sibbern mener ogsaa, han har vist sig liberal, idet han — »med al den Afsky, jeg, som utallige Andre, i flere Aar har baaret for Mag. Lindbergs hele Færd og Væsen« — dog aldrig har raadet nogen, der havde forbindelse med Lindberg, til at bryde med ham; thi utvivlsomt skylder de ham tak for vejledning. Og altid var det Sibbern imod, at nogen blev

¹) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 126.

²) Kjøbenhavnsposten, 1836, nr. 76, 77, 79 og 80.

lagt for had som: *Lindbergianer*. Man bør nemlig vise sin tolerance overfor den enkelte, saa man ikke griber ind i *hans overbevisningers kreds* eller *forvirrer Herrens vej*¹.

Overfor Lindbergs paastand om, at alle, der bruger formen *den hellige Aand*, maa anses for kættere udbryder Sibbern: »O, usle Fremfærd! O, elendige Afsind!« Tænk blot paa alle dem, der er døbt paa tysk, og som baade siger og skriver: *den hellige Aand*. Det er dog en oprørende paastand, der morer de ligegyldige og er sikker paa djævelens bifald. Det er da umuligt, at danske paa den maade vil forarge landsmænd, og lade udlændinge kunne sige: »i Danmark forkjettrer man Folk blot paa Grund af et lille *h* og et lille *e*, ja, blot paa grund af dette lille *e* allene«. Man bør netop lade begge former have samme ret, thi hver af dem har noget, der taler for den; og det vil øve folk i tolerance². Overfor ritualet bør der altid raade *en vis frihed*; det vil fremme fredens aand og forebygge, at kirken *juristiseres* mere end højst nødvendigt. Det er ganske uholdbart som Lindberg at mene, at ikke blot *den kristne trosbekendelse*, men ogsaa *den danske oversættelse af den* er *grundrigtig* og *uforbederlig*. »Naar vi see, at Christus i symbolet kaldes *conceptus de spiritu sancto, natus ex Maria*, saa bemærke vi, at her ere to Præpositioner i Latinen *de* og *ex*, og at det er en Ufuldkommenhed i vor danske Oversættelse, at begge disse to i sig selv forskjellige Præpositioner oversættes ved eet og samme Ord, nemlig: *af*«³.

Lindberg paastaar, han kæmper for at skaffe alle kristne *ægte frihed*; men, skriver Sibbern, sandheden er, at ingen har staaet denne frihed mere i vejen end han, idet han vil gennemtvinge det mest nøjeregnende bogstavvæsen i kirken. En præst maa jo nu passe paa hvert ord, ja, paa hvert bogstav, han siger; husker han ikke de tre gange nej til

¹) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 302 f.

²) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 305.

³) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 315.

djævelen, vil han ikke undgaa *den selvgjorte inkvisions offentlige anke*¹. Der kræves frihed for menigheden, men præsten skal i spændetroje; man kæmper for *kirkelig frihed*, men praktiserer *kirketvang*.

Sibbern forstaar ikke, at *sognebaandets løsning* kunde klare alt, saa ethvert forsøg paa at tvinge præsten til at følge en bestemt ordlyd dermed vilde ophøre; det stemmer da ikke med Lindbergs parole om, at alle der skriver eller siger: *den hellige Aand* maa anses for kættere.

Mon *Grundtvigs* ord altid er i fuld samklang med det anathasianske symbol? »Denne Frihedens Mand skulde det og især gjøre mig ondt at see sat under saadan Skolemestertvang«, bemærker Sibbern². Lindberg bruger kancelliskrivelsen fra august 1828 som trusel og tvang overfor modstandere; og netop den udelukker haabet om, at der vilde blive frihed, hvis sognebaandet løstes.

»Nei, Hr. Magister Lindberg! Det bedste, De kan gjøre for hiin Sag, De ønsker at fremme, er, at De trækker Dem tilbage fra al Virksomhed i saa Henseende, ja, fra enhver Indgriben i Nogetsomhelst, som i kirkelig Henseende er i Bevægelse«³. Der er »en til Forklaring trængende Dobbelt-hed« i det paa eengang at ville *gaa ud* af den danske statskirke og saa dog at ville *støtte sig* paa den, »og holde sig ganske *juridisk* til den for at anklage Andre«⁴. —

Blandt Sibberns optegnelser fra disse aar findes nogle linjer, der antyder hans synspunkter i kirkekampen. Der staar: »*Juristisere* Christendommen; har ei *Grundtvig* arbejdet derpaa. . . Hvo har lagt an paa større *raffineret Verdensklogskab* end *Lindberg*, — og i hans Societet finder vi jo *Grundtvig*. . . Er det ikke vanvittigt at kalde

¹) Der hentydes til Lindbergs angreb — i Nord. Kirke-Tid. 1834, sp. 461 — paa kateket Markmann, fordi han tillod sig »den Forandring at slaae de tre Spørgsmaal i Forsagelsen sammen i Eet«.

²) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 306.

³) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 307.

⁴) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 318.

en Bog en død Ting, som har levedegjort Luther og levendegjør mange¹. —

Grundtvig og Sibbern havde samtidigt boet paa Valkendorfs kollegium; de kendte saaledes hinanden godt fra studietiden, og efter at Sibbern havde givet udtryk for sin egen og mange andres dybe uvilje overfor Lindberg og de grundtvigske teorier om trosbekendelsens form, tog Grundtvig til orde mod ham i en artikel i *Nordisk Kirke-Tidende: Aabent Brev til Professor Sibbern om Mag. Lindberg og Meer*². Han vil ikke lade sin trofaste vaabenbroder i stikken, nu da *hele hadet og hele hoben* falder over ham. Grundtvig indrømmer, at Lindbergs angreb paa *Udvalgte Psalmer* var uklogt, unødvendigt og ubilligt, men Sibbern maa huske, at han ved at blande sig i striden er kommet i modsætning til *de gammeldags kristne* i landet. Og det egentlige spørgsmaal er, om disse gammeldagstroende skal have borgerret i Danmark, eller om de mange præster, der er dem imod, skal have held til at udrydde den rette tro. Bedst for lov og orden var det, at *de kristne* beholdt retten til at være i statskirken, mens deres modstandere indrettede sig udenfor den. Hvis ikke de oplyste præster hindrede det, kunde jo ogsaa de kristne træde ud af statskirken og saa selv sørge for deres saligheds sag og deres børns undervisning. Men den bedste udvej, skriver Grundtvig, er dog den, han har foreslaaet: at der blev *lærefrihed* for gejstligheden og *sognefrihed* for hele folket; dermed var der nemlig tilvejebragt »en Forening af virkelig Troes-Frihed og statskirkelig Orden»³. Men ogsaa det har modstanderne afvist; er det saa »det Grundtvig-Lindbergske eller det Clausenske» parti, der har vist herskesyge? spørger han.

Til Sibberns bemærkning om, at det er tvetydigt af

¹) Himmelstrup: Sibbern, s. 231.

²) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 193 ff.

³) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 198.

Lindberg at ville kæmpe for frihed samtidigt med, at han vil tvinge alle præster til en tøddelret efterfølgelse af den gamle alterbogs ordlyd, svarer Grundtvig: »skal endelig Nogen være Træl, . . da være Den det, som vil gjøre sin fribaarne Næste dertil«¹. Kampen er *nødværge* mod dem, der vil undertrykke *fædrenes tro*; hvor der er krig, maa én *stille sig i gabet*, som Lindberg har gjort det; han vil ikke blive ynket eller skaanet, og han skal ikke ynke eller skaane sin modpart. Vil Sibbern paa Clausenianernes vegne slutte fred paa Grundtvigs vilkaar, da vil frihedens dage komme; men saa længe der er sognetvang, kan præsterne ikke have *lærefrihed*; ja, saa længe maa der strides »for hvert Ord i Alterbogen«, da naademidlernes virkning beror paa disse ord.

I *Svar til Pastor Grundtvig* takker Sibbern i Kjøbenhavnsposten² den *kære Grundtvig* for hans *frimodige* og *uforbeholdne* udtalelser. Han ønsker, de maa bevirke, at det *modbydelige* og *afskyelige* lindbergske uvæsen falder bort — især hans »evindelige, kjedsommelige og latterlige Clausenianerie eller Anti-Clausenianerie«. Det maa nu være forbi med »det Lindbergske General-Bussemands-Væsen«, der truer og skræmmer dem, der vover at sige *Vor Fader* i stedet for *Fader vor*³.

Sibbern vidste godt, skriver han, at Grundtvig og Lindberg holdt sammen og vilde det samme. Men alligevel bedømmer han dem meget forskelligt; det vilde være usandt og urigtigt overfor efterverdenen ikke at gøre forskel. Det vilde have staaet bedre til med kristendommens sag i Danmark, hvis Lindberg ikke havde kæmpet ved Grundtvigs side; *indifferentismen* vilde ikke have bredt sig saa vidt, som den har nu. »Mag. Lindberg er en Mand, som det er slemt at have til Modstander, men farligt at have til

¹) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 200.

²) Kjøbenhavnsposten, 1836, nr. 108, 109, 111 og 112.

³) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 432.

Medhjælper«¹. Grundtvig burde holde Lindberg tilbage fra al deltagelse i kirkelige forhandlinger. Der sidder nemlig i Lindbergs blækhorn en lille dæmon, der hver gang han dypper pennen, raaber til ham: »glem ikke at forkjette Clausen, glem ikke at forkjette Clausen!²« den burde bandlyses saa vel som andre værre dæmoner, der plager ham. Lindberg skulde holde sig fra polemik; derimod kunde man ønske, han skrev »flere Afhandlinger som hiin om *Christi Nedfart til Helvede*, fraregnet de anticlausenianiserende Extravagantser deri«³.

Om forholdet mellem de gammeldagstroende og rationalisterne havde Grundtvig skrevet, at det var en *meget indviklet sag*. Og det viser Grundtvigs egen holdning tydeligt, indrømmer Sibbern. I *Verdenskrøniken* findes der nemlig ytringer, der i manges øren lyder helt *rationalistiske*. Grundtvig og Lindberg hører i virkeligheden hverken til de gammeldags kristne eller til rationalisterne⁴. Læren om, at trosbekendelsen, og ikke Biblen, er kirkens trosregel er *ikke luthersk*. Kan Luther gælde for *en gammeldags kristen*, saa har Grundtvig jo selv bestridt den gammeldags kristendom⁵. Og Pontoppidans forklaring, som dog vel giver udtryk for den *gammeldags* tro, hævder, at *Skriften* er troens *eneste visse og fuldkomne rettesnor*; og det er jo stik imod Grundtvigs paastande. Han har andre modstandere end rationalisterne. »En gammeldags Christen er ikke De, og heller ikke jeg; . . . Christne i den gammeldags Christendoms Aand og i den sande indre Samstemming med den (eller i dens indre Consequents) det ville vi være«⁶.

¹) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 433.

²) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 433.

³) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 433. I Nord. Kirke-Tid. 1835, nr. 11 og følg. havde Lindberg skrevet: »Om Christi Nedfart til Helvede og Prædiken for Aanderne, som ere i Forvaring«.

⁴) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 435.

⁵) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 435. Sibbern henviser til Grundtvigs udtalelser i artiklen: *Skal den lutherske reformation fortsættes* i Maanedsskrift for Christendom og Historie, 1831, s. 436—440.

⁶) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 436; Sibbern oplyser her, at han ved

Men naar Grundtvig selv ønsker at røre sig frit i sit kristendomssyn, bør han ogsaa unde andre samme ret; det er en mærkelig dobbeltstilling, han er kommet ind i, idet han kæmper for frihed, samtidigt med han vil paa-vinge andre sine specialantagelser. For det er dog en *duplicitet*, især hos Lindberg, men ogsaa hos Grundtvig, at ville holde hart ved det gamle og derudfra forkætre andre samtidigt med, at man selv vil fremføre noget nyt og kræver frihed for det.

Grundtvigs ord: »Skal endelig Nogen være Træl, . . da være Den det, som vil gjøre sin fribaarne Næste dertil«, er med urette vendt mod det clausenske parti; det er jo da ikke Clausen, men regeringen, der bestemmer, om sognebaandet skal løses eller ej.

De gammeldags kristne kan pukke paa deres *lovlige ret*, men Grundtvig, der vil stille trosbekendelsen over skriften, kan det ikke. Han har tværtimod grund til at takke sine modstandere og det danske folk, fordi ingen har givet sig til at efterprøve, om hans prædikener og salmer stemmer overeens med den augsburgske konfession, ja, med alle vore symbolske skrifter. Grundtvig er indviklet i *to krige*, og det, han allierer sig med i den ene, bekæmper han i den anden. — Og Lindberg har ved at drive tvangen til det yderste været »consequent midt i den uhyre Inconsequents«. Tænk, om nu Kristus, naar farisæerne angreb ham for hans frie stilling til sabbatsbudet, var gaaet i rette med dem »angaaende hver Tøddel i Ceremonialloven, om de holdt den eller ikke, ganske stricte? Mon vi da havde faaet nogen Christendom?«¹ — Og Sibbern vender sig mod Grundtvigs tale om *det levende ord*; hvor er det, det lyder, som det bør? Det er jo dér, hvor præsten nøje følger forskrifterne, der findes i *bøger*; nemlig »i Alterbogen og andetsteds«².

Sibbern udtaler til sidst sin tilfredshed med, at have

mange forelæsninger »idelig havde Arndts wahres Christentum (vel at mærke Originalen) i Hænde«.

¹) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 444.

²) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 447.

faaet talt ud med Grundtvig. Kirkekampen har ikke befordret ægte kristendom i Danmark; forhaabentligt vil der herhjemme rejses en kraftig uvilje mod enhver art af forkætring, mod alt bogstavvæsen og mod ethvert forsøg paa at naa frem til *frihed* ad tvangens eller *det demagogiske røres* vej. Det skal ikke rokkes, at den hellige skrift er »vor Troes og Læres og Kirkes første og fornemste Rettesnor«, men gerne indrømmes, at der ved siden af den hellige skrift har dannet sig *noget*, der maa tillægges en vis gyldighed. Men ægte kristendom undergraves ikke, fordi der danner sig nye lærdomme, som gammeldags kristne forkaster. Man bør *juristisere* kristendommen saa lidt som muligt; og istedet for om *statskirken* bør man tale om *Kristi kirke i Danmark* eller om *den danske kirke*¹. —

I Sibberns indlæg kom ikke blot Lindbergs polemik i skarp belysning, men ogsaa hele den grundtvigske opdagelse og den deraf følgende diskussion om *frihed og tvang*. Begge de stridende parter krævede frihed, men hver paa sin vis, og Sibberns paastand var, at grundtvigianerne vilde *gennemtvinge* deres frihedskrav, og at der i al deres tale om frihed ikke var nogen forstaaelse af, at der uden fordragelighed og tolerance ingen virkelig frihed kunde findes. —

Grundtvig lod ikke Sibbern have det sidste ord. I *Nok et Brev til Professor Sibbern fra N. F. S. Grundtvig*² redegjorde han for sine frihedstanker og protesterede mod professorens *ubillighed* mod Lindberg. Først forsikrer han, at ingen offentlig tvist skal forstyrre det venskab, der er mellem dem fra gamle dage. Men Sibbern maa huske, at *han* jo kun betragter hele kirkekampen fra sit *individuelle standpunkt*, og derfor kalder det daarskab at ville paabe- raabe sig de verdslige love for at støtte troen og lærdommen. Mens *Grundtvig* som *gammeldags kristen*, trods Sibberns paastand, med *den samme eenfoldige barnetro paa*

¹) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 448 f.

²) Nord. Kirke-Tid. 1836, nr. 17, 24/4, sp. 257 ff.

Herren som vore lutherske fædre, og som præst for gammel-dags kristne er aandelig og hjertelig forbunden med alle sine trosforvandre og derfor maa kæmpe for at skaffe dem trosfrihed¹. De er nemlig nu ofte bundet til sognepræster, der ikke forretter sakramenterne efter Kristi indstiftelse, og som i prædiken og undervisning bestrider fædrenes tro. Hvor præster løsriver sig fra alterbogen og fra de symbolske bøger, er sognebaandet et utaaleligt aag paa kristnes samvittigheder. Grundtvig forsikrer, at det vil være ham umuligt at følge nogen ny alterbog eller læreforskrift.

Og som forholdene er, maa Lindbergs kamp, hvor ønskelig friheden end kan være, dog anses for nødvendig og priselig, hævder Grundtvig. Fik Clausens parti blot indført een væsentlig forandring i alterbogen, da maatte de kristne træde ud af statskirken og derved fremkalde religionsforfølgelse mod sig; thi at være udenfor statskirken gælder for en borgerlig forbrydelse. Nej, saa længe præster kun vil bruge friheden til »at tyrannisere Almuens Hjerte og Samvittighed« med, under Grundtvig dem ingen frihed; men i tillid til »Majestættens Livsalighed« venter han, at sognebaandet vil blive løst i løbet af et par aar².

Grundtvig bebrejder dernæst Sibbern, at han er saa forfærdelig ubillig mod Lindberg, ja, at han ligefrem har omtalt ham foragteligt. Grundtvig har ikke dannet parti eller antaget disciple og kan saaledes ikke have noget ansvar for, hvad Lindberg har skrevet; men Sibberns kritik af Lindbergs adfærd kan højst bevise, at han i sin haarde skrivemaade røber mere paastaaelighed og mindre delicatesse, end man kunde ønske. Grundtvig mener selv, at »Man skal tage sig i Agt for det Haarde, der let kan blive haardest at døie for En selv«³. Men modstanderne trængte

¹) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 259.

²) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 264. Grundtvig fremfører her tanken om to slags konfirmation, en skolemæssig, der foretages sognevis, og en kirkelig, foretaget af biskoppen.

³) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 268.

til den haardhed, Lindberg har vist dem, og under kampen er han blevet saare *miskendt* og *haardt medtaget*. Og Grundtvig fortsætter: »saavel efter deres *eenstemmige* Vidnesbyrd, der har kiendt ham nøiere end jeg, som efter min Erfaring i *ti Aar*, er han en inderlig *godmodig* Mand, der med Forsæt ei gjør en Kat Fortræd¹. Da han nu tillige er en *høilærd* Mand i sit Fag og *et lyst og skarpsindigt* Hoved, hvor han kommer, og en udmærket Kæmpe for sin Tro og Overbeviisning, som han har bragt store Offere, saa mener jeg virkelig, han har Krav paa en ganske anden Tiltale af ædle Modstandere, end den, De har budt ham«². Blir der en dag virkelig fred mellem de stridende, skal det nok vise sig, »at Lindberg ligesaalidt som jeg er Soldat af Handværk, men kun Krigs-Mand til Nødværge«; hans *Ebraiske Lexikon*, der er udarbejdet under striden, tyder dog paa, at han i fredstid vilde kunne gøre virkelig gavn. Vist kunde Lindberg have været mere *nænsom* med sin pen, men værre end hans *haarde* og *overilede* ord har det dog været, at alle de talentfulde unge mænd, der stod i venligt forhold til ham eller til Grundtvig, er blevet skubbet til side og hindret i at komme frem³. —

Paa dette brev fra Grundtvig udsendte Sibbern ikke noget svar. Men da pastor *J. F. Fenger* i Lyngø ved Sorø rykkede ud for at forsvare Lindberg, tog han endnu en gang til orde i denne sag.

Fengers: *Nogle Ord i Anledning af Prof. Sibberns Stykke i Kjøbenhavnsposten Nr. 76 o. f. og 108 o. f.* stod at læse i Kjøbenhavnsposten 2. maj 1836⁴. At Sibbern aabent og ærligt siger sin mening i en aandelig kamp, kan kun glæde Fenger; men det har bedrøvet ham, at professoren gang

¹) Ogsaa om kong Frederik VI skrev Grundtvig, han var saa godmodig, at han *ikke gjorde en kat fortræd*.

²) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 267 f.

³) Nord. Kirke-Tid. 1836, sp. 268 f.

⁴) Kjøbenhavnsposten 1836, sp. 507 nr. 127. Artiklen var dateret 27/4, 1836.

paa gang »med stor Ubillighed og bitter Haan tiltalte og omtalte Lindberg, en af Mange miskjendt Mand, men mig en dyrebar Ven«. Fenger fortæller, han har været Lindbergs discipel og er siden blevet hans ven og medarbejder; men samtidigt har han mødt stor venlighed fra professor Sibberns side; og nu vender Sibbern sig saa skarpt mod Lindberg. Det undrer ham, at professoren, med det syn paa Lindberg, aldrig har fraraadet de unge at komme sammen med denne afskyelige mand; de unge vilde da sikkert kunne have givet Sibbern en del gavnlige oplysninger. Gennem 15—16 aar har Fenger nu kendt Lindberg, tidligt som en *dygtig og samvittighedsfuld* lærer i hebraisk, senere som tiden gik som mand og fader, som ven og raadgiver — »tidligere i Overflod, nu under trange Kaar, tidligere i Sundhedens Kraft, nu med en af Arbejde nedbrudt Helbred, sine Venner tro til det Yderste, sine Modstanderes Modstander, naar han var overbeviist om, at de, bevidst eller ubevidst, vare Sandhedens og Herrens«¹. Sibbern skriver nok, at han kun har villet angribe Lindbergs *offentlige færd*, men det er dog aabenbart, at han ogsaa har angrebet hans *sjæl* og hans karakter; ja, han har »ikke betænkt sig paa at bruge de mest hjerteskjærende Forhaanelser-Udtryk« mod sin modstander. Fenger mener ikke, Sibbern vilde have dømt saa haardt, hvis han selv havde kendt Lindberg, og haaber, at professoren maa blive overbevist om, at han i denne sag har set *meget fejl*².

I sit svar til den *kære Fenger* vendte Sibbern³ sig først meget skarpt mod nogle bemærkninger, Lindbergs svoger, *cand. theol. Hansen* havde fremsat mod *dr. Kalkar*⁴. Forøvrigt, skriver han, vil han roligt overlade Lindbergs *bogstav-forføgtelse* til sin egen intethed og stole paa, at det danske folks sunde sans snart vil have overvundet den. —

¹) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 508.

²) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 508.

³) Kjøbenhavnsposten, 1836, s. 543. *Til Hr. Licentiat J. F. Fenger.*

⁴) *Dagen*, 1836, nr. 104 og 105. Artiklen hedder: *Til Professor Sibbern.*

Til Fenger, hedder det, at en mands sjæl og karakter dog maa vise sig i hans offentlige fremtræden; Sibbern finder Fengers sammenligning mellem hans fremfærd mod Lindberg og *Lindbergs* optræden overfor de to Ørsteder *højst ugrundet*. Dels fordi han kun har talt med Fenger nogle faa gange, og dels fordi han ikke har været klar over, at Fenger var Lindbergs nære ven og tilhænger, har han ikke haft anledning til at advare ham mod nogen forbindelse. Han vidste godt, at Fenger var *Grundtvigs* ven og tilhænger, men det var jo noget ganske andet. »Hvad jeg kalder en *Lindbergiansk*, det er De ei, og det bliver De aldrig; saa lidt som Grundtvig nogensinde er det, eller kan blive det; . . de Lindbergske Forkjættninger og andre Konstgreb, Voldsomheder eller Fripostigheder« ligger ikke for Fenger, skriver professoren. Overfor Lindberg har han det som overfor gløder paa vejen; man maa enten vogte sig for dem eller trampe paa dem. En ordentlig forklaring for sin bedømmelse af Lindberg har Sibbern ikke haft lejlighed til at give Fenger; men om Lindbergs fremgangsmaade overfor bogtrykker *Jørgensen*¹ har han engang udtalt sig til en anden. Og det maa Fenger vide, at det omtvistede angreb paa Lindberg ikke er skrevet i et anfald af slet lune, men med *fuldt overlæg og klar bevidsthed*.

Ordsiftet om trosbekendelsens form havde ført over i tvisten om aandsfrihed og bogstavvæsen for til sidst at blive en strid for eller mod Lindbergs polemik. Der havde vanket drøje hug: det ser ud til, at den grundtvigske kreds i den følgende tid søgte at bremse Lindbergs voldsomme kampiver. For professor Sibbern var fejden med Lindberg utvivlsomt medvirkende til, at han efterhaanden vendte sig fra kristendommen og kom til at foragte »Kristenskabene«².

¹) Jfr. E. Sørensen: *Juridisk Ugeblad*, 1831, s. 661 f. — Lindberg blev ved Stadens Gjelds Commission dømt til at betale Jørgensen: 72 rdlr. 3 mk. 1 sk. + rente: 3 rdlr. 54 sk. sølv. — Lindbergs beskyldning blev mortificeret.

²) Jfr. Himmelstrup: Sibbern, S. 227, note.

Spørgsmaalet om formen *den hellige aand* dukkede senere op i den offentlige debat. Sidst paa aaret 1837 udsendte biskop *Mynster* sit lille skrift: *Om de danske Udgaver af Luthers lille Katekismus* i »Anden forøgede og forbedrede Udgave«¹. Heri forsvarede han atter formen *den hellige Aand* som den rigtigste og bragte derved igen *Lindberg* i krigshumør; det var et tydeligt varsel om, at *Mynster* vilde indføre den form i det kommende ritulforslag, hed det². *Biskop Dr. Mynsters Forsvar for hans Forandringer i den gamle christne Troe* var *Lindbergs* overskrift over protesten i *Nordisk Kirke-Tidende*. Han minder om fejden 1836; mod en saadan skæbnesvanger forandring vil han og hans venner gøre kraftig indsigelse; han vil siden med *for-svarlige grunde* oplyse hvorfor³.

Men i de følgende numre af *Nordisk Kirke-Tidende* anfører *Lindberg* ikke sine *for-svarlige grunde*. Derimod rykker *Grundtvig* ud tre uger senere med artiklen: *Den store Strid om det lille »e« i Luthers Catechismus*⁴. Spøgende antyder han først det latterlige og kedsommelige i, at folk, der vil bekæmpe bogstavvæsenet i aandens rige, strides om et bogstav, om et lille »e«, i aandens navn.

Allerede for 25 aar siden, da *Vajsenhuskatekismen* udkom, fandt *Grundtvig* formen *den hellige Aand* højst anstødelig og indsendte en klage til biskop *Münter* over den, skriver han. Men da han saa fik at vide, at det var *J. P. Mynster*, der havde oversat katekismen, opgav han al offentlig anke; han vilde ikke, at to *orthodokse præster* skulde strides om *Luthers katekisme*.

Men den nye form er stadigvæk anstødelig for gammel-dags kristne. Vi døbes paa de tre guddommelige personers

1) Fortalen er dateret 24. november 1837.

2) I anledning af striden om *den hellige aand* minder en anmelder i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik 1839, II, 112 ff.* om de to vægttere, der voldsomt stredes om, hvorvidt det i vægterverset hed *verwahrt das Feuer und Licht* eller *bewahrt das Feuer und Licht*.

3) Nord. Kirke-Tid. 1838, 11/2, sp. 85 f.

4) Nord. Kirke-Tid. 1838, 4/3, sp. 129 f.

navne: faderens, sønnens og aandens; og vi maa nødvendigvis, »saalænge vi vil høre til dette Daabs- og Troes-Samfund«, holde hævd over disse navne »og ei deri gjøre mindste Forandring«. De, der bruger formen *den hellige Aand*, tror ikke, at aanden er en person; for dem er den kun en egenskab. Det er ganske vist dunkelt, hvor meget formen betyder for aandens virken; men, skriver Grundtvig, han vil ikke forrette daab med en ændret trosbekendelse; han vil ikke være skyld i, at børn, der døbes med den nye form, *kommer dødfødte til Guds rige*. Bliver ændringen til *den hellige Aand* indført i alterbogen, vil *det være forbi med rettroenhedens dage i den danske kirke*¹.

Derefter beroliger Grundtvig sine venner overfor Mynsters nye form; de maa ikke med deres stærke ulykkesprofetier, med deres aabenbare ubillighed og krænkende mistanke friste biskoppen til at gaa videre, end han ellers vilde; de maa huske, at det for Mynster kun er en *bogstavstrid*; ingen ved jo endnu, om han vil indføre formen: *den hellige Aand* i alterbogen; selv om han finder de gammeldags præsters modstand urimelig, vedkender han sig dog deres tro og vil uden tvivl tage hensyn til dem. Mynster har dog været »Evangeliets berømte Talsmand« og har langt mere kærlighed til og forstand paa det oldkristelige end *Balle* havde, saa det er skammeligt at tiltro ham, at han nu skulde blive dets modstander og gaa med til at indføre tvangslove². —

I denne henvendelse til de gammeldags kristne om at afvente, hvad der vil ske og ikke fare løs paa Mynster i anledning af hans forsvar for formen: *den hellige Aand*, ligger forklaringen paa, at Lindberg brændte inde med sine forsvarlige grunde, der sandsynligvis havde stødt

¹) Nord. Kirke-Tid. 1838, sp. 136. I en note i *H. N. Clausen: Under hvilken Form*, 1841, s. 30 hedder det: »dette »e« er fremstillet som den danske kirkes *palladium*, brugen deraf som rettroenhedens *schibbolet* i Danmark«.

²) Nord. Kirke-Tid. 1838, sp. 139 ff.

Mynster helt over i modstandernes lejr; det vilde inderkredsen om Grundtvig dog ikke gaa med til paa forhaand, og derfor skrev Grundtvig selv, saa der ikke kunde være tvivl om, at han vel ikke taalte mindste forandring i trosbekendelsens form, men at han tillige havde den tillid til Mynster, at han ikke vilde udæske de gammeldagstroende. — Lindbergs polemik var for skarp; hvorfor ikke ved en mildere tone søge at vinde biskoppen, der jo sad og arbejdede paa sit udkast til en ny alterbog.

At biskop Mynster allerede paa dette tidspunkt havde bestemt sig til at beholde formen: den Hellig-Aand i ritualudkastet, ses af et brev, han i januar 1838 skrev til sin ven provst *Engelbreth i Lyderslev*; af flere grunde finder han, at formen: *den hellige Aand* er den bedste, skriver han, men han vil ikke strides om det; han overlader gerne *Lindberg og consorter* »at gjøre en orthographisk Dispute til en Troessag¹.

Da udkastet udkom 1839, kunde det altsaa ikke angribes paa dette punkt; fra clausensk side lød der indvendinger imod, at *den rigtige form* ikke var indført. Men fejden om det lille »e« ebbede ud, og spørgsmaalet har ikke siden været aktuelt. Danske præster bruger frit baade *den Hellig-Aand*, *den hellige Aand* og *Helligaanden*. — Ved grundtvigianismens frembrud staar dette skarpe ordskifte om trosbekendelsens form som et mærkeligt vidnesbyrd om, hvordan der bag frihedskrav gerne lurer krav om at tvinge modstandere, og om hvordan der kan tales om aand og dog pukkes paa bogstaver. I aandsfrihedens navn svinges bogstavtrældommens svøbe. Og frihed og fordragelighed kan blive dødsfjender.

¹) Kirkh. Saml. 4, IV, 755. — Mynster til Engelbreth 27/1 1838. — Jvfr. om hele problemet Oluf Kolsrud, Om udtrykket »Den Helligaand«, Kria. 1915.

Smaastykker.

I.

NOGLE NOTITSER OM DR. CHRISTOPHER DYBVAD.

Af **Bjørn Kornerup.**

En højst ejendommelig Skikkelse fra Christian IV's Tidsalder er Matematikeren og Medicineren Dr. med. *Christopher Dybvad*. Fra sin Fader, den teologiske Professor Jørgen Dybvad, synes han at have arvet baade sin Begavelse og sin vanskelige Natur, der ikke blev blidere ved de mange Skuffelser, som mødte ham i Forsøgene paa at skabe sig en akademisk Løbebane herhjemme. Trods al Anerkendelse af hans sjældne Lærdom har man aabenbart for enhver Pris villet holde ham ude fra Universitetet.

1618 lykkedes det Dybvad at blive kgl. Mathematicus, en Stilling, som han dog var lidet tilfreds med, men ikke længe efter kom hans Fald. Under et Ophold i Bergen havde han i Selskaber været uforsigtig nok til uden Hæmninger at give Udtryk for sin religiøse Indifferentisme, for sit Had til Kansler Christian Friis til Borreby og til Biskop Hans Poulsen Resen, for sin Afsky for den sidstnævntes teologiske Retning («Rasenismus») og for sin Kritik af Adelen, hvis Magt han ønskede burde knækkes. Saadanne Udtalelser i Forbindelse med ikke mindre dristige Ytringer, man siden fandt i hans private Papirer, kom ham dyrt at staa, og ved en Dom af den 22. December 1620 blev han dømt til

med Vanære at udstødes af den akademiske Stand og iøvrigt stilles i Kongens Naade eller Unaade. Som Følge heraf blev han 1621 hensat paa Kallundborg Slot, men allerede 1622 døde han her af en Kulilteforgiftning.

Allerede for mange Aar siden har *H. F. Rørdam* med vanlig Grundighed sammenstillet de fleste bevarede Efterretninger om Christopher Dybvad¹. Han har dog overset nogle Notitser om hans senere Skæbne, som det kan være rimeligt at fremdrage her til yderligere Belysning af den mærkværdige Mand.

Da Dybvad 1618 var blevet udnævnt til kgl. Mathematicus, var han samtidig blevet forlent med et Kanonikat i Lunde Domkapitel. Aabenbart som en Følge af Dommen 1620 maatte han opgive dette, og den 14. Januar 1621 blev Kannikedømmet bortgivet til en anden². Faa Dage senere — den 17. Januar 1621 — udgik der et Kongebrev til Lensmanden paa Kallundborg Cai Rantzau, hvorved det bl. a. meddeltes, at skønt Kongen havde haft god Grund til at lade Christopher Dybvad rette paa hans Liv, havde han dog formildet Dommen til Fængselsstraf. Derfor fik Lensmanden nu Befaling til at hensætte ham i et passende Rum paa Kallundborg Slot³. Helt maa Dybvad dog ikke være faldet i Kongens Unaade, da det den 20. Februar 1621 blev tilkendegivet Lensmanden, at han skulde skaffe ham »nødtørftig« Ild og Lys i Fængslet samt hans Bøger »under rigtig Registrering«, da Kongen ønskede, at han skulde fuldende de matematiske Arbejder, der var ham overdraget⁴.

Om Dybvads Forhold paa Kallundborg Slot underret-

¹) Danske Magazin 4. R. II, 211-62; V, 40—53. — Naar det i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., VI, 149 hedder, at Dybvad var født 1572 (ellers opgives hans Fødselsaar til 1577—78), er det sikkert en Fejl, da hans Fader først indgik Ægteskab 1576.

²) Kancelliets Brevbøger, udg. af L. Laursen, 1621—1623, S. 11.

³) Sst. S. 13.

⁴) Sst. 42.

tes man gennem nogle Indførsler i Lenets Regnskaber for de paagældende Aar. I Regnskabet 1620–21 hedder det saaledes, at Slotsherren Cai Rantzau havde modtaget 13 Dlr. for Dybvads Kost og Underhold fra den 29. Januar 1621¹ til den 1. Maj s. A. (4 Dlr. om Maaneden). Regnskabet for næste Aar (1621–22) viser, at Slotsherren havde oppebaaret 42¹/₂ Dlr. til samme Formaal i 51 Uger fra den 1. Maj 1621 til den 20. April 1622, da Dybvad afgik ved Døden. Af denne Notits fremgaar saaledes Christopher Dybvads hidtil ukendte Dødsdag. Et halvt Aar senere (den 14. September 1622) fik Lensmanden Befaling til at lade vurdere Christopher Dybvads efterladte Bøger og Løsøre for deraf at udrede en Sum paa 300 Dlr., som han var Raadmand i Vejle Jens Bertelsen skyldig. Ogsaa hans Broder, Mag. Jørgen Dybvad (den Yngre), meldte sig i de følgende Aar som Kreditor².

Et lille Bidrag til Oplysning om Christopher Dybvads Forhold i Fængslet findes i Lensregnskabet for Kallundborg 1622–23, hvor der under Indtægtsrubriken »annammet udi adskillige Maader« findes følgende:

»annammit aff Slottens forseglede Inuentarium till Christoffer Diubwadt wdj hannß Fennngsell at forbruge

Boellster Senngedyner	ij
Boelster hoffuitdynner	ij
Wllmerdugß Duendyner	j
Senngekleder.....	j
G ³ . Lerritz Laggen.....	ij Par
G. Dreils Duge.....	j
Hørlerffuits Handkleder.....	j
Meßinngstager.....	j

I samme Regnskabs Udgiftsrubrik »udkommen og leve-

¹) 27. Januar 1621 var Dybvad blevet ført bort fra København (Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af S. Birket Smith, I, 47).

²) Kancelliets Brevbøger 1621—1623 S. 425; 1624—1626 S. 287—8, 421.

³) Formentlig 3: gode.

rit udi adskillige Maader« figurerer de samme Poster, men med den mærkelige Tilføjelse: »som ganndsche met alle bleff sønnderreffuitt, opslitt och forraadnitt«. Trods alt har Christopher Dybvad da næppe haft det særlig hyggeligt i sit Fængsel.

II.

FRA PROFESSOR ERASMUS BARTHOLINS BRYLLUP (1661).

Af Axel Garboe.

Under Studiet af en Mands videnskabelige Indsats i en nærmere eller fjernere Fortid kan man ofte gribe sig i Ønsket om at vide, hvordan den Mand egentlig var. Man synes, at man kender noget til Manden gennem hans Afhandlinger eller Bøger, og allevegne hvor der i disse er indskudt en personlig Bemærkning, der ligesom løfter lidt af Sløret for hans Personlighed, lytter man i særlig Grad interesseret. Støder man saa i Arkiv eller Bibliotek paa Breve fra den paagældende eller paa andre Arkivalier, der fører Fortiden nær hen til Nutiden, kan man efterhaanden synes, at man begynder at kende den Mand saa nogenlunde baade som Videnskabsmand og som Menneske, ja man kan næsten synes, at det ikke vilde virke saa overraskende at møde ham igen paa de Steder, hvor han færdedes for de mange Aar siden — for man kender jo Manden næsten ligesaa godt som eller maaske bedre end de fleste af Ens samtidige.

Og dog kan man samtidigt hermed ofte faa en levende Fornemmelse af, at der, trods alt, er en Afstand mellem Fortid og Nutid. Nogle Aarhundreder er *alligevel* noget, der skiller. Den Tids Mennesker havde et andet Milieu at leve i end vi, tænkte paa mange Maader andre Tanker, vurderede anderledes, optraadte anderledes. Ofte maa man, selv hvor

dybe, fællesmenneskelige og »tidløse« Følelser kommer til Orde, søge ind bag den tidsprægede, konventionelle sproglige ydre Klædning for at lytte sig frem til det levende Menneskehjertes Slag. Ligprædikenerne med deres Biografier er et velkendt Eksempel herpaa.

— Under Studiet af *Bartholin*-Slægtens videnskabelige Indsats i dansk Kultur har jeg ofte tænkt Tanker som disse og lignende. Og derfor maatte der til Skildringen¹ af Anatomen, Lægen og Naturforskeren *Thomas Bartholins* (1616—1680) *videnskabelige* Arbejde føjes saa meget som muligt til Belysning af ham som *Menneske*; der maatte gøres et Forsøg paa at stille sig ved hans Side i hans eget Milieu. Og det var saa heldigt, at der kunde fremdrages ikke saa helt lidt af den Slags Stof, der undertiden kan gøre Fortiden og dens Mennesker i Glæde og Sorg, i Higen og Stræben, særdeles nærværende og levende paa Trods af Aarhundredernes Adskillelse.

Anderledes er det med en anden af de lærde Bartholiner, *Erasmus Bartholin* (1625—1698), *Thomas Bartholins* yngste Broder, Banebryderen paa Krystal-Optikkens Omraade² og dermed af skelsættende Betydning for hele den teoretiske Fysiks Udvikling indtil idag. Her flyder Kilderne til Belysning af denne Naturvidenskabsmands personlige Liv betydeligt sparsommere. Til Gengæld er der bevaret et Aktstykke, som paa sin Vis er enestaaende i den lærde Slægts Historie.

Fra Brylluper — ogsaa lærde Mænds Brylluper — i det 17. Aarhundrede kendes flere latinske Lykønskingsvers. Paa stilfulde latinske Vers frembar en eller anden *studiosus* eller Ven af Brudeparret sin Reverens og kunde deri nu og

¹) *Axel Garboe*: *Thomas Bartholin. Et Bidrag til dansk Natur- og Lægevidenskabs Historie i det 17. Aarhundrede. Bd. 1—2* (1949—50).

²) *Axel Garboe*: *Nicolaus Steno (Niels Stensen) and Erasmus Bartholinus. Two 17th Century Danish Scientists and the Foundation of exact Geology and Crystallography* (København 1954) (= *Danmarks geologiske Undersøgelse IV Række Bd. 3. Nr. 9*).

tillade sig en spøgende — eller drøj — Hentydning til Slægtens Videreførelse eller dermed i Forbindelse staaende Forhold. Men — skriver *Troels Lund*¹ — »efterhaanden som Bryllupsviserne tiltog i Drøjhed, henlagdes de til Overdrivelsernes Dag, Mandagen i Bryllupet. Og nu henvendte de sig til Selskabets ugifte Kvinder og forelagde disse en Gaade, om hvad der var foregaaet. Den af dem, der gættede den, blev først gift.«

En saadan kaad Bryllupsviser² er bevaret fra Professor *Erasmus Bartholins* Bryllup den 17. September 1661 i Roskilde med den knap 20-aarige Jomfru *Anna Glob*, Roskilde-Rektoren, Magister *Hans Frederiksens* Datter (født 1641).

Af den i Tidens Stil holdte, tørre latinske Titel kunde man ikke vente noget særligt i denne Bryllupsviser. Men efter de sædvanlige latinske Reverenser med Hentydninger til Brudgommens Lærdom i Mathematik og Medicin, Brudens Navn: *Glob* o.s.v., følger et tredje og sidste Afsnit: »*Bruden recreerer de Melancholische Piger med eet Spørssmaal*«.

Poëten:

Ey / I Piger Bruden ynder /
 Hører til hun nu begynder
 Een tenckværdig *Cortasi*,
 Som forslar *Melancholi*.
 Paa Mørch Tale vil hun icke
 Fodre Suar til Punct oc Pricke.
 Hun eet Spørssmaal setter frem /
 Venter Suar / som kand haff' Klem.

¹) *Troels-Lund*: Dagligt Liv i Norden i det sekstende Aarhundrede. 5. Udg. Bd. 4 (1929—1930), 12. Bog (Ægteskab og Sædelighed). 30 f.

²) *Nuptiis Auspicatissimis Viri Experientiss. Clariss. & Doctissimi, Domini Doctoris Erasmi Bartholini, Medicinæ & Matheseos in Regia Acad. Hafniensi Professoris meritissimi, Roëschildiæ die 17. Sept. Anni 1661 ducentis Virginem Lectissimam Annam Glob, Viri Clariss. & Doctissimi M. Johannis Friderici, quondam Scholæ Cathedralis, quæ Roëschildiæ est, Rectoris, ibidemque in Gymnasio Professoris dignissimi, Relictam Filiam, ita applaudit Tenuis Minerva Johannis Dionysii Mossini. Hafniæ (uden Aar), 4°. (Det kongelige Bibliotek, København).*

Brudens Spørssmaal

HVor gaar det til / at saa lenge
 Vi ligge eenlig i Senge /
 Aabner voris Hoffvet Bund /
 Decker voris Patter rund /
 Men naar vi har faat en Mage /
 Monne det sig tit tildrage
 At vi voris Brøst beteer¹;
 Hoffdet aabnis iche meer.

Poëten

Gierne vilde hun det vide /
 Om det har / for gamle Tide /
 Altijd været den Maneer /
 At sig Piger saa adbær.

Gierne lyder hun med Øre
 Noget Nyt derom at høre;
 Siger frem, I Piger fiin /
 Hver for sig Meeningen sin.

Har I visse *Argumenter*
 Vd aff gamle *Documenter*
 Hvor ved I beuiise kand /
 Naar den Skick kom først i Land.

Saa vil I / Bruden mon ynde /
 Hende et got Svar forkynde.
 Hun vil stille tie quer /
 Svaret vente aff en huer.

Hvo der dog ey kand begrunde
 Dette Spørssmaal i to Stunde /
 Hun maa søge hos sin Ven /
 Til hun faar Udtydelsen.

Thi hver har vel aff I Piger
 Her en Ven: Hand Svaret siger.
 Hvo ey har / hun søge mig;
 Suaret ved jeg rettelig

¹) d. v. s. viser frem, lader komme til Syne.

Maa jeg kun med hende skemte /
 oc hun det ey slet forglemte /
 Om ieg et got Svar paafant /
 at jeg hendis Gunst da vant.

Da vil jeg mig *resolvere*
 Her i Hend' at *assistere*
 Med en høfflig fiin *Discurs*,
 Saa hun skal oc faa *succurs*.

Medens man sidder med de gamle Vers for sig, kan man næsten høre den larmende Latter i Bryllupshuset i Roskilde, naar *Poëten* stillede de unge Piger sine underfundige Spørgsmaal, der jo falder noget udenfor, hvad man vilde vente ved et Professor-Bryllup. Men: »hver Tidsalder har sin bestemte Sum af godkendte Udtryk, som nu engang falder den naturlige«¹.

Og man undres over, hvem *Poëten*, *Hans Dinesen Mossin* var.

Det var ikke en forløben ung *studiosus*, der stødte an imod Takt og Tone. Nej, det var den 24-aarige senere Sognepræst ved Sct. Mortens Kirke i Randers², som omkring ved det Tidspunkt, da Professor *Erasmus Bartholin* fejrede sit Bryllup i Roskilde, var Hører ved denne Bys lærde Skole, og som Brudgommens Broder, Professor *Thomas Bartholin* i 2 Aar havde betroet sine Børns Undervisning som Huslærer (Hovmester), ligesom *Hans Dinesen Mossin* senere blev Kansleren *Peder Reedtz'* Børns Hovmester, inden han (1668) gik over i gejstligt Embede. *Thomas Bartholin* havde været saa tilfreds med den unge *Mossin*, at han recommendede ham til at blive *Collega* (Hører) ved Roskilde latinske Skole. Kort sagt: *Hans Dinesen*

¹ *Troels-Lund*: Dagligt Liv i Norden. 5. Udg. Bd. III (1929—1931), 151 f.

² *G. Steman*: Magister Hans Dinesen Mossin, Sognepræst ved Sct. Mortens Kirke i Randers 1668—1711 (Aar bog udgivet af Randers Amts historiske Samfund 1914, p. 5f.), tildels paa Grundlag af Haandskriftet *Additamenta 283, 4°*, nu i Det kgl. Bibliotek i København.

Mossin, som den Septemberdag i 1661 forlystede de unge Jomfruer i Bryllupshuset med sine Spørgsmaal, hørte saa at sige med til den *Bartholin'ske* Kreds og har vel forstaaet at træffe den rette Tone. Og Versene bliver da et Eksempel paa det velkendte Faktum, at de kaade danske Bryllupsvers fra det 17. Aarhundrede, som en Nutidslæser ofte maa højlig undre sig over, stammer fra Samfundets kultiverede Kredse: Adelen, bekendte Borgerlige og især Gejstliges Bryllupper.

— Man synes at kende Professor *Erasmus Bartholin* bedre efter at have lyttet til Skæmtten ved hans Bryllup i Roskilde 1661. Naar man nu sidder og ser paa hans Portræt eller læser i hans Afhandlinger, især den om den islandske Dobbeltspat og dens mærkelige Lysbrydningsforhold (1669), kan man komme til at tænke paa hans glade Bryllup og den danske Vise, som Latinskolens Hører *Hans Dinesen Mossin* havde skrevet til den Lejlighed. Hvad Professor *Erasmus Bartholin* selv har syntes om Visen og Skæmtten, kan man kun anstille Gisninger om. Men han var en Mand, der havde Sans for det danske Sprogs Betydning¹ og vel derfor ogsaa Øre for dets Klang, selvom det kun var i en lidt kaad Bryllupsvise.

III.

EN VERSIFICERET ANSØGNING OM PRÆSTEMBEDE FRA DET 18. AARHUNDREDE.

Ved **Henning Hellesen.**

I maj 1755 blev embedet som personel kapellan ved Vor Frue kirke i Aalborg ledigt, idet den hidtidige kapellan, Sixtus Aspach², blev personel kapellan ved Budolphi kirke

¹) *Erasmus Bartholin*: De studio lingvæ Danicæ (1657). Dansk Oversættelse ved C. Behrend (Studier fra Sprog- og Oldtidforskning 97, 1914).

²) 1725—88. Hans fader var sognepræst ved Vor Frue kirke i Aalborg mag., stiftsprovst Sixtus Aspach (1672—1739). Han blev 1762 præst ved Aalborg hospital.

i samme by. Son ansøger til det ledige embede meldte sig en hidtil ubefordret teologisk kandidat, Christian Ludvig Bloch, som 1753 havde faaet ventebrev paa Guldager sognekald¹. Han var præstesøn fra Aarhus² og dimitteret fra denne bys latinskoole 1744. Nu var han blevet ked af at vente paa vakance i Guldager (den indtraf først 1772 ved sognepræst Johannes Krags død) og vilde forsøge, om der var bedre udsigter til befordring andetsteds. Derfor indgav han nedenstaaende versificerede ansøgning til biskop Broder Brorson i Aalborg. Biskoppen lod sig dog ikke paaavirke af Blochs alexandrinere, og embedet blev givet til Niels Christian Krog, tidligere personel kapellan for Brorstrup-Ravnkilde-Haverslev, som havde det fortrin frem for Bloch at være indfødt Aalborgenser³. Bloch maatte vente endnu to aar paa at blive befordret. 1757 blev han personel kapellan for Fruering-Vitved, hvor han 1767 opnaaede at blive sognepræst, men allerede aaret efter døde han⁴. Ansøgningen, som har en vis kuriositetsinteresse, opbevares i en pakke indkomne breve til biskoppen i Aalborg bispearkiv i landsarkivet i Viborg.

Høy-Ædle, Høyærværdige Hr. Biskop!

Hielp, Dyrebar Guds Mand! og Kirckens klare Stierne!
 Mig fattige Student, der ønskede saa gierne

At faae det Naades Lys, som i mig er andtendt,

Til Herrens Ære og Hands Kirckes Gafn andvendt.

Jeg kommer som een Søn, og haaber Hand tillader

At jeg erkiender Ham i Christo som min Fader.

Hvor skal nu Sønnen hen? Hand maae til Faderen

I sit Andliggende, hand har ey bedre Ven.

Tillad, Hr. Biskop da jeg ydmigst her anddrager

¹) Wiberg I 497.

²) Dbt. Aarhus domkirke 22. december 1724; søn af 2. residerende kapellan ved Aarhus domkirke Hans Jacob Bloch (1690—1725).

³) 1722—70. Han var søn af præst ved Aalborg hospital, mag. Christian Nielsen Krog (1676—1743).

⁴) Wiberg I 397. — Allerede i Kh. Saml. 5. r. V, 809—10 er der meddelt en lignende rimet ansøgning om et præstekald.

Min Bøn for Ham, i Haab, Hand Gunstig dend andtager,
 Saa fremt at Herren selv vil bøye Ham dertil
 Hvis icke, jeg det ey eengang forlange vil.
 Min Bøn dend er i sær, at jeg i Ham maa finde
 Een Faders Hierte, der mig stedse skal forbinde
 Til Sønlig Lydighed mod slig een Herrens Mand,
 Hvis Himmelsindet Raad mand sicker følge kand.
 Dernæst jeg søger om Hand vilde mig forleene
 Dend Gunst, at jeg udi Guds Kirke maatte tiene
 Hos Mester Hovedstrup¹, om som Hands Capellan
 At tiene Gud og Ham med Troe maae tages and.
 Jeg veed, min Principal, Hand ingen anden kalder,
 End dend Hr. Biskop vil og Gunstigt selv bifalder.
 Thi hielp nu mig dertil, Gud være skal hans Løn
 Og jeg skal blive for min Bisp en lydige Søn
 forblivende

Deres Høy-Ærværdigheds

Allerydmigste Client og troe Forbeder

Aalborg d: 15 Maj 1755.

Christian Ludvig Bloch.

IV.

PRÆSTEN HANS SIRICHS LEVNED.

Ved Bjørn Kornerup.

Da den berømte *Christian Falster* 1713 var blevet Konrektor ved Ribe Katedralskole, maatte han i det følgende Tiaar samarbejde med *Hans Sirich*, der samme Aar var blevet Skolens Rektor. Af hvad der er overleveret, er det klart nok, at Sirich trods sin Rektorstilling maatte staa i Skygge for den unge Konrektor, der baade som Pædagog og Personlighed var af større Format. Heraf maa man dog ikke lade sig forlede til at tro, at Hans Sirich var en ringe

¹) Mag. Peder Hovedstrup (1681—1758), sognepræst ved Vor Frue kirke i Aalborg 1739—58. Ivrig pietist (se F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland s. 111).

Skolemand. Som det andetsteds nærmere er fremstillet¹, laa Ribe Skoles Vel ham alvorligt paa Sinde, og han fik da ogsaa ved sin Afgang 1723 det mest hædrende Vidnesbyrd af Biskop Laurids Thura. En ikke ringe Fortjeneste erhvervede han sig ved uden Skinsyge at lade den unge Falster være den initiativtagende Skikkelse i Skolens Liv. Yderligere kan det fremhæves, at Hans Sirich synes at have været en veluddannet Mand. Skrifter har han ganske vist ikke efterladt, men Sammensætningen af hans ikke ubetydelige Bibliotek taler om levende Studieinteresse paa forskellige Felter².

De Efterretninger, der hidtil har været tilgængelige om Hans Sirich, særlig om hans Barndom og Ungdom, har været saare tarvelige. Det kan da maaske have sin Interesse at fremdrage hans Vita, formodentlig forfattet paa Grundlag af hans egne Optegnelser til Benyttelse ved hans Begravelse. Det findes nu i en verificeret Afskrift i Ribe Katedralskoles Haandskriftssamling (E, I, 6). Fortæller dette Vita end ikke om de store Begivenheder, har det dog altid sin Betydning ved de Efterretninger, det indeholder om Falsters Ven og Medarbejder i hans første Ribe-Periode.

I Gengivelsen nedenfor er enkelte mindre Forskrivninger stiltiende blevet rettet, og i Noterne er der givet Oplysninger om de omtalte Personer. Desværre har det ikke overalt været muligt nærmere at oplyse, hvad der sigtes til.

Mag. Hans Sirich, forhen Sogne-Præst til Øsse og Nesberg Meenigheder, er paa St. Hans Dag 1672 født i Thisted i Thy Land³. Faderen Raadmand Hans Hermansen Sirich

¹) Jvfr. Bjørn Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie II, 125ff.

²) Skads Herreds gejstlige Auktionsprotokol 1682—1809 Fol. 128 v ff. Jvfr. Th. A. Müller i Tilskueren 1934 I, 94.

³) I Distinktionsprotokollen ved teologisk Attestats (i Universitetsarkivet) opgives under 1708 16. Januar Sirichs Fødsel til 4. Juni 1674.

og Moder[en] Maren Jacobsdaatter Lugge, hvilche begge hannem i hans Barndom fradøde¹, hvorføre hand af sin Moster Anne Christensdaatter, en Kiøbmands Enche ibid., blev antagen. Hun lod hannem da oplære i de første Elementer og Christendommens Forstand i Catechismo med Viidre, satte hannem derpaa til at lære Kiøbmands Handel, men derefter paa hans egen Anmodning applicerede ham til Studeringer, og til dend Ende gav ham til Information under da værende Rector Scholæ i Thisted Claus Dahler², efter hvis dødelige Afgang 1690 hand kom til Wiborg Cathedral Skoele, hvor hand continuerede sine studia til 1697, da hand af meeget berømmelige Rector Scholæ Wiburg. Mag. Jens Rheenberg³ blev dimitteret til Academiet i Kiøbenhavn og inter Cives Academicos antaget Decano Doct. Casparo Bartholino⁴ et Rectore Magnifico Johanne Wandalino⁵. Derpaa rejste hand hiem for at afhente sine Arve-Midler og imidlertiid blev begiert af He. Jens Paaske i Schiolborg⁶, hvor hand forblev et Aar og efter Sønnens Dimission til Aalborg Skoele⁷, rejste viidre til Kiøbenhavn for at fortsætte sine Studeringer og at sustinere Examen Philosophicum, som skeede 1699, da hand

¹) Indførsel om Hans Hermansen Sirichs Død er forgæves eftersøgt i Thisted Kirkebog 1678—1700. Derimod er hans Hustru her opført som begravet den 6. Septbr. 1678. Skifteprotokollen begynder først 1710. (Velvillig Meddelelse fra Landsarkivet for Nørrejylland).

²) Claus Dahler (†1689) var Rektor i Thisted fra 1685. Skolen befandt sig under ham i en ynkelig Tilstand (F. E. Hundrup, Lærerstanden ved de nedlagte Latinskoler i Hjørring, Nykjøbing paa Mors, Skagen, Sæby og Thisted, 1871, S. 51).

³) Mag. Jens Reenberg (1652—1733), Rektor i Viborg 1691—1705 (jvfr. F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Viborg Kathedralskole S. 26).

⁴) Dr. med., senere Konferensraad, Caspar Bartholin (1655—1738).

⁵) Professor, Dr. theol. Hans Wandal (1656—1710).

⁶) Jens Paaske (1643—1707), Sognepræst i Skjoldborg—Kallerup fra 1673.

⁷) Formentlig Paulus Iani Paschatus, immatrikuleret 22. Juli 1701 som Student fra Aalborg Skole (Kjøbenhavns Universitets Matrikel udg. af S. Birket Smith II, 267).

tillige blev Baccalaureus. Samme Aar recommendede hans forrige Rector Mag. Rheenberg hannem til He. Justitz Raad Peder Rasmussen paa Rente-Cammeret¹ til at jnformere hans Børn og forblev i hans Huus paa 3^{die} Aar, da hand qvitterede for at opholde sig ved Communitetet for viidre at perfectionere sine Studia. Anno 1701 tog hand Examen Theologicum under Examinatoribus Doct. Wandalino et Johanne Bartholino og prædichede samme Aar for Dimiss under sidst bem^{te} Doctor Bartholins Censur². 1702 disputerede hand for Magister-Graden³, og 1703 blev hand begiert af Kongl. Material-Forvalter S^r. Jens Ipsen at informere hans Sønner, som hand og omsiider dimitterede til Academiet⁴. Herforuden informerede hand adskillige brave Folches Børn, saasom S^r. Finckenhagens, S^r. Wiums paa Toldboden⁵, S^r. Galskiøttes, Lauskous, Achermans⁶ og Borninchs, som hand og til Academiet dimitterede. Endelig kom hand som Hofmester efter He. Geheime-Raad Schølers⁷ Forlangende hos He. Etatz-Raad⁸ Børn

¹) Renteskriver Peder Rasmussen († 1729), siden Deputeret for Finanserne og Etatsraad (Den danske civile Centraladministrations Embeds-etat 1660—1848 S. 155).

²) Sirich tog teologisk Attestats 29. Juli 1701 med Karakteren Non contemnendus, dog med Tilføjelsen »illum [o: recipimus]« (Distinktionsprotokol ved teologisk Attestats under 16. Januar 1708, Universitetsarkivet). Han prædikede for Dimis 30. November 1701 og fik Karakteren Haud illaudabilis (sst.). Eksaminatorer var Professorerne Hans Wandal (se ovenfor) og Hans Bartholin (1665—1738).

³) Dette maa sikkert være urigtigt, thi først den 26. Maj 1714 blev »Iohannes Iohannis Sirich« kreeret til Magister (Kjøbenhavns Universitets Matrikel II, 381—2).

⁴) Kgl. Maj. Materialforvalter ved Bremerholm Jens Ibsen nævnes 1701 (Kjøbenhavns Diplomatarium, udg. af O. Nielsen, VIII, 260).

⁵) Peder Pedersen Vium, Visiterer ved det kgl. Toldkontor i København, nævnes 1709 (Kjøbenhavns Diplomatarium VIII, 95, 105—6).

⁶) 1715 nævnes en Gerhard Achermann, Borger og Vinhandler i København (Kjøbenhavns Diplomatarium VIII, 363—4).

⁷) Gehejmeraad Caspar Schøller (1644—1719).

⁸) Navnet paa den paagældende Etatsraad er øjensynligt faldet ud.

og der forblev indtil 1712, da da værende Biscop over Riiber-Stift, nu sl., He. Oksen¹ antog hannem til at være Rector ved Riiber Latinske Skoele. 1714 kom hand udi Ægteskab med Jfr. Constance Magrethe Castensen, en Daatter af sl. Borg. Christopher Castensen i Riibe² og en Søster til sl. Mag. Maturin Castensen i Jerne³, og udi deres Ægteskab hafde tilsammen 1 Søn og 2de Døttre. 1723 behagede det Gud og Kongen at kalde ham fra Lære-Embedet i Skoelen til Lære-Embedet i Kirchen, da hand blev beskichet til at være Sogne-Præst for Øsse og Nesberg Mee-nigheder⁴, til hvilchet Embede hand da af værende Stiftets Biscop, nu sl., He. Laurids Thura⁵ blev samme Aar ordineret og derpaa Fest. announc. Mariæ e. a.⁶ af Herreds-Provsten, nu sl., He. Søren Bie, Sogne-Præst til Nye-Kirke og Faaborg⁷, installeret. Hand fortiente det Skudsmaal hos alle retsindige, at hand var en ærlig, god, oprigtig og troefast Guds Mand og en troe Herrens Tiener, og hafde hand dend Fornøjelse i levende Live at see een af sine gamle Disciple at blive sin egen Biscop, neml. nu i Herren hensovede S. S. Theologiæ Doctor He. Hans Adolph Brorson⁸. I Aaret 1749 befandt hand sig formedelst aftagende Kræfter og tiltagende Alder beføyet at antage sig en Med-tiener og Capellan pro Persona, hvortil og S. S. Ministerii

¹) Biskop over Ribe Stift 1712—13, siden i Aarhus, Johannes Oksen (1667—1738).

²) Caspar Christopher Castensen, Borgmester i Ribe fra 1687 til 1701, død 1715 (Hugo Matthiessen o.fl., Ribe Bys Historie 1660—1730 S. 380).

³) Mag. Maturin Carstensen (Castensen) (1669—1747), Sognepræst i Jerne og Skads 1701—47.

⁴) Den 28. December 1722 blev Hans Sirich kaldet til Sognepræst i Osse og Næsbjerg (Jydske Reg. 1722 Nr. 210).

⁵) Biskop over Ribe Stift 1713—31 Laurids Thura (1657—1731).

⁶) c: 25 Marts.

⁷) Provst, Sognepræst i Vester Nykirke og Faaborg Søren Bhie († ca. 1730).

⁸) Hans Adolph Brorson, fra 1741 Biskop over Ribe Stift, var 1712 blevet dimitteret fra Ribe Katedralskole.

Candid. Casten Biørn¹ samme Aar blev allernaadigst confirmeret, da derefter denne nu sl. Mand hans Døds Dag indfaldt d. 17. Dec. 1749. Efter at hand hafdde været in Officio Publico baade som Rector og Præst i alt 37, i Ægteskab 35 Aar, og levede i alt 78 Aar og nogle Maaneder.

[Paaskrift med anden Haand:] Forestaaende er extraheret af dend sl. Mands Personalialia, qv. testor

Abr. S. Jessen².

V.

»DE HELLIGE BRØDRE« ENDNU EN GANG.

Af Arne Jensen(†)

Til cand. teol. Elle Jensens indgående arbejde med »De hellige Brødre³« kan føjes nogle, dels supplerende, dels korrigerende tilføjelser.

Først og fremmest må den slutning, Elle Jensen kommer til om sekten i Hvejsel sogn, korrigeres. Han anfører om brødrenes skæbne efter at have omtalt, at navnet: »Den syndefri baptistmenighed« fremkommer i kirkebogen 1868: »Det vil sige, at sekten på det tidspunkt var til, men at benævnelsen »De hellige Brødre« ikke mere var kendt eller brugt. Sikkert har den ført en hensygnende tilværelse for tilsidst.... at opsuges i sognemenigheden, om ikke før så da den unge slægt, der ikke lod sig fastholde af den ældres særmener, voksede til⁴.«

Denne slutning er forfatteren kommet til dels efter opgivelse fra en hjemmelsmand på egnen, gartner Hove, der har meddelt ham, at sekten ikke var fortsat op gennem ti-

¹) Den 18. April 1749 beskikkedes Casten Biørn til Kapellan pro persona hos Sirich (Jydske Reg. 1749 Nr. 113). Han var blevet Student fra Ribe 1741 (Kjøbenhavns Universitets Matrikel III, 14) og døde 1760 som Hjælpepræst i Farum (Program for Ribe Katedralskole 1837 S. 9).

²) Sognepræst i Alslev og Hostrup Abraham Jessen (1721—87).

³) Kirkehistoriske Samlinger 6 r. VI. 415—443.

⁴) Anførte artikel s. 442—43.

den, dels efter forkerte slutninger om brødrenes opgivelse til folketællingslister og kirkebøger. Begge steder opgav de sig nemlig i regelen som baptister, hvilket de også, med undtagelse af den allerførste tid, altid gjorde officielt. I Hvejsel sogns kirkebog anføres således, at Gregers Laursen 31/5-1849 ansøgte om fritagelse for en datters dåb, »faderen anmeldte sig som baptist.« 14/1-1851 anføres, at Niels Hermansen og hustru har undladt at få en datter døbt men blot navngivet hende, »forældrene hører til det baptistiske samfund.« 14/2-1851 har Hans Christensen en udøbt søn, »faderen baptist.« Fremefter hedder det stadig i kirkebogen ved lignende tilfælde: »Forældrene navngivet som baptister,« »Faderen baptist,« »Forældrene hører til den baptistiske sekt« o. s. v. Senere igen kaldes forældrene: »Syndefri baptister,« »gendøbere,« »baptister« o. s. fr.

I folketællingslisterne anføres i 1855 58 baptister i Hvejsel sogn og 17 i Givskud sogn (børn medregnet). I 1860 var der 83 i Hvejsel sogn og i 1870 var der 79 i Hvejsel og 87 i Givskud, ialt 166 foruden en del i nabosognene.

At disse såkaldte baptister i virkeligheden hørte til »De hellige Brødre«, fremgår for det første deraf, at baptisthistorien ingen, eller i alle tilfælde kun ganske enkelte, baptister kender på disse egne dengang. 1852 døbttes de to første egentlige baptister i Givskud sogn og noget senere blev der nogle baptister på Farreegnen længere mod vest¹. I Hvejsel kendes slet ingen baptister.

For det andet ses det, at *da brødrene omkring 1849 stiftede en selvstændig menighed* med Givskud og Hvejsel som centrum, fremkommer en del af de i kirkebøger og folketællingslister anførte baptister som medlemmer i denne menighed². Når Elle Jensen da siger, at af de i folketællingen

¹) S. Hansen og P. Olsen: De danske baptisters historie s. 120.

²) Givskud baptistmenigheds historie 1849—1942, Givskud 1942 s. 9. Kun navnene på nogle af medlemmerne fra de første tider er anført i skriftet, ellers ville man antagelig have fundet de fleste »baptister« fra folketællingslisterne.

for Hvejsel sogn 1855 anførte 50 baptister (det er 58 jvf. ovenf.) må brødrene også være medregnet, så er forholdet tværtimod det, at de sikkert alle hørte til brødrene.

Endvidere vil jeg formene, at de af Elle Jensen nævnte to personer, der var tilsluttet »et samfund af sande hellige, og som fulgte profeternes, evangeliernes og apostlenes forskrifter, men udelod barnedåb og nadver¹,« også kun var to af brødrenes menighed og ikke af en ny sekt. Benævnelsen af sig selv passer godt ind i deres sprogbrug, og jeg vil mene, man ikke behøver at tage det bogstaveligt, at de undlod nadveren, idet det godt kunne falde i munden at sige det sådan i samme åndedrag, de forkaster barnedåben, men at de kun har ment, at de forkastede kirkens nadverpraksis. Ingen af delene kan bevises, men det synes ikke sandsynligt, at der skulle være et ukendt døbersamfund i Hvejsel 1851.

Af udenforstående kaldtes menigheden: »De fuldkomne« eller »De syndefri baptister«, medens den selv i første slægtled og ind i næste blot kaldte sig: »Æ samfund«, senere afløstes dette af »Menigheden«. Tilsidst antog man navnet: »Givskud baptistmenighed.« Gdr. Peder Hermansen blev den første forstander², han var broder til den i stænderforsamlingen indvalgte Anders Hermansen og sikkert også til den af Elle Jensen nævnte Niels Hermansen.

Menigheden levede isoleret fra alle andre samfund, indtil den omkring 1920 begyndte at søge kontakt med baptistmenigheden i Brande. Den har således bevist, at en så isoleret menighed kan fortsætte og udvikle sit liv gennem flere slægtled. Med undtagelse af en lille aflægger i Vendsyssel indskrænkedes menighedens virkeområde til sognene omkring Givskud. Gennem tiden forsvandt dog troen på muligheden af at leve et syndfrit liv. Den eneste mindelse om syndfrihedsideen, jeg fandt, da jeg i 1920'erne

¹) Anførte artikel af Elle Jensen s. 442.

²) Givskud Baptistmenighed s. 14.

første gang besøgte menigheden, var at man ikke troede på arvesynden. I 1940 fandt menigheden, at der ikke mere bestod nogen forskel mellem den og baptisterne, hvorfor den da efter ansøgning derom blev optaget i baptistsamfundet. Den endte således der, hvor fædrene engang var udgået fra¹.

Angående »De hellige Brødre« skæbne i Fredericia siger Elle Jensen: »Sidste gang, vi hører om dem, er i 1856.... Hvorledes det efter den tid er gået menigheden i Fredericia, kan ikke oplyses, ligeså lidt som der vides noget om, hvad forbindelse den kan have haft med folk på egnen. Det mest sandsynlige er, at den lidt efter lidt er gået sin opløsning i møde².«

Hertil kan dog gives nogle supplerende oplysninger. De i nov. 1847 til Fredericia ankomne medlemmer og tilhængere af brødrene opgives af Hans Peter Jensen 8/1 1848 med navn, alder og stilling til ialt 26 personer³.

Ifølge folketællingerne var der følgende antal baptister i Fredericia: 1850: 52, 1855: 44, 1860: 24, 1870: 14, 1880: 3, 1890: ingen. I disse tal er børn medregnet. Af egentlige baptister vides der imidlertid kun at have været een i vinteren 1853–54, som baptisternes missionær Søren Hansen da besøgte⁴. Ellers nævnes aldrig baptister der i de tider. En anden af baptisternes rejsemissionærer, senere redaktør af »De døbte christnes Missionsblad«, Niels Larsen, lejede i vinteren 1856–57 en sal i Fredericia og holdt: »9 eller 10 møder under stor tilslutning i begyndelsen men senere under megen modstand; men om Herren har udrettet noget ved mig der i staden ved jeg ikke⁵.« Hverken han eller Søren Hansen, der begge var meget skrivende, nævner med

¹) Til videre oplysning om menigheden henvises til anførte skrift.

²) Anførte artikel af Elle Jensen s. 440—441.

³) Fredericia Rådstuearkiv: indkomne breve til magistraten vedr. tolererede menigheder 1804—1855 (Landsarkivet for Nørrejylland).

⁴) »Missionsblad for de døbte christnes Menigheder« 1854 s. 10.

⁵) Smst. 1857 nr. 4.

eet ord brødrene; de har antagelig været tabu for baptisterne.

Iøvrigt fremgår af H. P. Jensens anførte navneliste af 8/1-1848, at de deri nævnte personer opførtes på folketællingslisterne som baptister, sålænge de boede i Fredericia. Der var dog en ret betydelig til- og fraflytning af medlemmerne. Nogle boede der i lange tider, men kun een, Kirstine Pedersen, ses at have boet der fra 1847 helt til 1880. Menigheden synes ikke at have vundet ny medlemmer i Fredericia by, idet ingen af dem er født der. De fleste er født på Sjælland, enkelte i Jylland og een på Langeland. Derimod har man muligvis foruden i sognene nord for Vejle også vundet tilhængere andre steder udenfor Fredericia, men disse er jo ikke anført på folketællingslisterne fra byen.

Den blinde Jens Dyrholm fra Langeland, der en tid var baptist, men senere udtrådte og atter en tid tilsluttede sig Indre Mission, meddeler om »De hellige Brødre«: »De skulle vise sig at være den apostolske menighed i sin fulde betydning, derfor skulle de bo sammen og have alle ting fælles efter Herrens eget eksempel og to hverandres fødder, før de nød nadveren....

Omsider rejste de til Fredericia, lejede dem et hus, hvori de boede tilsammen og havde deres åndelige og legemlige gode ting tilfælles; endnu er der i denne by en liden menighed af disse vildfarne mennesker. Ved deres ankomst til byen bestod den af nogen og tredive personer, men nu er antallet formindsket til 10 a 12; thi mange rejste tilbage til Sjælland, da vor kærlige landsfader skænkede religionsfrihed i sit rige. De har måttet udelukke den første forstander, fordi han gjorde sig skyldig i løgn og bedrageri.... Nu lader det til, at denne sekt, såvel som baptismen, nærmer sig sin undergang, da det synes, som den sidste fremtrådte mormons sekt er et glubende dyr, der med rovbegærlighed sluger og nedsvælger de fleste af disse sekters tilhængere¹.«

¹) Jens Dyrholm: En røst i vor bevægede tid, 1852, s. 134—135.

At der kun var 10 a 12 tilbage af brødrene i Fredericia 1852 (bogens udgivelsesår) kan næppe passe, da der, som anført, i 1850 var 52 og i 1855 44, hvoraf højst een var egentlig baptist. Men ellers angiver oplysningerne en del rigtigt. Efter folketællingen 1850 ses det således virkeligt, at der da boede 44 baptister i Dalegade nr. 182–183 (25 voksne og 19 børn), medens kun 8 boede andre steder i byen. I 1855 var brødrene dog blevet mere spredt, om end der da boede 13 i Bjergegade nr. 142.

De fleste er sikkert, som Jens Dyrholm anfører, rejst tilbage til Sjælland, ligesom mormonerne nok har gjort sit indhug blandt dem. Muligvis fulgte en del også tidens udvandrerstrøm til Amerika.

På Sjælland hørte man ikke mere til brødrene: Men ved deres fremkomst voldte de, som af Elle Jensen anført, mange kvaler for baptisterne. På Tølløseegnen hed det således om »de fuldkomne«: »..... Dog sværmeriet kender ingen grænser. Blandt andet havde lederne den magt, at hvad de løste og bandt på jorden og i himlen, det var løst og bundet, og dette havde betydning i timelige såvelsom i åndelige anliggender, også med ægteskabet. Det sidste møde her på egnen af den beskaffenhed opløste sig i største forvirring; thi når lederne havde så stor magt, som nævnt, tænkte medlemmerne, at de havde samme magt, og det endte med, at de lyste hverandre i band allesammen, og hver gik til sit. Derefter styrede Herren det så, at de oprigtige vendte sig til menigheden igen, belært af erfaringerne. Urostifterne forlod egnen og rejste til Fredericia og Christiansfeldt¹.«

Både i Aalborg og i København opstod samtidig med begivenhederne på Sjælland lignende fuldkommenhedsbevægelser blandt baptisterne. De fik dog aldrig samme betydning som på Sjælland, og de døde bort i løbet af kortere tid. Tidens lære vil altid være den bedste medicin mod den slags bevægelser.

¹) Nr. Eskildstrup Baptistmenighed 1861—1936 s. 9.

VI.

EN VISITATS AF BISKOP S. BINDESBØLL 1861.

Af Bjørn Kornerup.

En ejendommelig Skikkelse inden for det 19. Aarhundredes rigt façetterede danske Bispekollegium var *Severin Claudius Wilken Bindsbøll* (1798—1871), Biskop over Aalborg Stift 1851—56, derefter over Lolland-Falsters Stift 1856—71. Som Søn af den kraftfulde Præst i Ledøje-Smørum Jens Bindsbøll († 1830) blev han tidligt udviklet til Selvstændighed og fik navnlig fra sine første Ungdoms-aar indpodet Respekt for den af hans Fader saa højt værdsatte engelske »common spirit«¹. Dette medførte bl. a., at han altid bevarede et aabent Øje for Tidens almindelige Udvikling og en Overgang følte sig kaldet til at deltage i politisk Virksomhed (1866—69 var han Landstingsmand for Maribo Amt)².

Nedenfor skal der meddeles Beretningen om en af ham afholdt Visitats den 4. August 1861 i Hunseby i Musse Herred hos daværende Sognepræst *L. Gude*, den senere Domprovst i Roskilde, ogsaa fordi denne Beretning er af Interesse til Belysning af det oftere drøftede Spørgsmaal om Værdien af Bispevisitatser. Bindsbøll skildres her ikke paa nogen flatterende Maade, idet han navnlig ikke fremstilles som nogen Aandens Mand³, men det bør billigvis have i Erindring, at baade Gude og hans Lærer og Mester, Biskop Martensen havde et Horn i Siden paa ham. De fandt ham for imødekommende over for Tidens liberale Strømninger i politisk og liberal Henseende og havde navn-

¹) Jvfr. S. Bindsbølls interessante latinske Selvbiografi i J. P. Mynsters Bispevielsesprogram 1852 S. XI—XVIII.

²) Emil og Victor Elberling, Rigsdagens Medlemmer gennem hundrede Aar 1848—1948 I, 41.

³) Af andre kaldes han netop »en fortrinlig Visitor« (Fr. Nielsen, Minder, 1881, S. 81).

lig vanskeligt ved at tilgive ham, at han i sin Tid havde modtaget Frederik VII og Grevinde Danner venligt i sin Bispegaard i Aalborg. At han ved den Lejlighed var blevet udnævnt til Kommandør af Dannebrog, fandt de forargeligt. Det havde næppe heller gjort dem blidere stemt over for Bindsbøll, at han 1854 var Frederik VII's Kandidat til Sjællands Bispestol¹.

Biskop Bindsbøll er kun sjældnere optraadt som Forfatter. I flere Stykker kunde han regnes for en Kirkemand af Mynsters Type², men han var mindre konservativ og indtog en mæglende Holdning i Striden mellem Grundtvigianere og Skrifteologer. Bindsbølls personlige Ejendommelighed synes især at have bestaaet i selvstændig psykologisk Iagttagelse og stille Overvejelse. Hans Evne til at se og opfatte kommer navnlig frem i hans interessante »Meddelelser fra og om Udlandet«, I, 1840³, og om hans aandfulde Blik paa Menneskesjælen vidner de efter hans Død af D. G. Monrad og H. P. Kofoed-Hansen udgivne »Tanker til Eftertanke over Søn- og Festdags Evangelier«, 1873 (2. Udgave 1875), som med Rette er blevet højt værdsat fra forskellige Sider⁴.

¹) Biskop H. Martensens Breve, udg. af Bjørn Kornerup, I, 45—6, 107, 191—2. Jvfr. II, 45. III, 71.

²) Biskop Mynster havde tiltraadt den daværende Kultusminister J. N. Madvigs Forslag om, at Bindsbøll skulde være Biskop i Aalborg (Kultusministeriet, 1. Dept., Forestillingsprotokol 1851 Nr. 149). Jvfr. Breve fra J. P. Mynster, 1860, S. 231.

³) Medens Ingemann var begejstret for dette Skrift, fandt det kun en mere maadeholden Anerkendelse hos Grundtvig (Grundtvig og Ingemann. Brevvexling 1821—1859, udg. af Svend Grundtvig, S. 249, 250—1).

⁴) I Forordet til 2. Udgave skriver Udgiverne: »For de Venner, som denne saavel med Hensyn til Charakter som Begavelse udmærkede Mand vandt ved sin stille, trofaste Virken, vil dette Værk, saa haabe vi, være en kjærkommen Gave. Det vil fornye Mindet om ham, der, skjønt hans Sjæl rummede store Tanker, dog havde ringe Tanker om sig selv, og som, uagtet han ved den uafbrudte Bearbejden af sit eget Indre stillede strenge Fordringer til sig selv, dog var mild i sin Dom over Andre, fordi han havde et aabent Øie for alt Skjønt og Godt, under

Beretningen om den paagældende Visitats findes i et Brev¹, dateret 17. August 1861, fra Gude til Martensen og lyder saaledes:

»Derimod maa jeg snarere beklage mig over Biskop Bindsbøll, der har været her til Visitats paa 10 S. efter Trinit., som om han ikke havde været her. Den ellers ærværdige Mand forekommer mig mere og mere utilfredsstillende, og saadanne Visitatser, der nedstemme Idealet istedenfor at hævde det, skade mere, end de gavne, saa at det endog har været mig fornødent at styrke Kirkebetjentene, der vare forstemte over at have faaet Indblik, som de meente, i en meget mangelfuld Opfattelse hos ham af vor Gudstjeneste. I den middelmaadige Provindsialisme er man da ogsaa omringet af Fristelser fra alle Sider, og uheldigt er det dog virkelig, naar Tilsyns-Embedet ikke staaer høiere end, at det hverken tør dømme eller anerkjende, negere eller affirmere. Visitatsen anmeldte han netop 8 Dage forud, og selv ankom han Løvedag Aften henimod Kl. 10, altsaa paa samme Tid som Monrad, der dog eengang kom Kl. 1 om Natten². Det Nærmeste, som

hvilkenksomhelst Skikkelse det end fremtraadte«. — Valdemar Ammundsen regnede Bindsbølls »Tanker« for en »Guldgrube«, »en af vore fineste Andagtsbøger« (J. C. Kall, Biskop Fredrik Nielsen S. 168. V. Ammundsen, Søren Kierkegaards Ungdom S. 76—7). — Biskop O. Laub satte Bindsbøll højt som en ejendommelig Personlighed (Biskop Otto Laubs Levnet II, 216—17), og N. Fogtmann karakteriserede ham allerede 1834 som »en særdeles duelig Religionslærer, en grundig Theolog og en agtværdig Person« (Udvalg af Breve fra Mænd og Qvinder til P. Hjort II, 151, 154). Jvfr. F. C. A. Betz, En gammel Lærers Livserindringer, S. 28 f. A. Nyholm i Lolland-Falsters stift i 150 år S. 138 ff.

¹) I Pastor emeritus Martin Poulsens Besiddelse.

²) D. G. Monrad havde afholdt Visitats i Hunseby 27.—28. Septbr. 1850 og 24.—25. Febr. 1853. Første Gang skrev han: »Den talentfulde og nidkjære Præst talte over 1 Th. 2, 13—15. — Ungdommen var velforberedt«. Anden Gang lød hans Dom: »Sognepræsten holdt en beaandet og vækkende Prædiken i et reent smukt Foredrag over Jh. 21 Christi Spørgsmaal til Peter. Læsefærdigheden hos Ungdommen var meget god; Tænksomheden var i en usædvanlig Grad udviklet« (Visitats-

derefter fulgte, var nogle tarvelige Aphorismer i Kirken uden anden Virkning end den, at man forgjebes anstrengte sig for at udfinde den forventede Viisdom deri, saa at selv gamle Conferentsraad¹, der dog dømmer facilt, fandt, »at der var ingen Hold i det Hele, og som det forekom ham, adskillige philistrøse Sætninger deri«. Men ikke en Bøn eller Velsignelse, ikke et Ord til Bestyrkelse for Præst eller Menighed. Til Glasset ved Bordet derimod nævnede han mig som en Præst, der forstod at føre det frie Ord saaledes, at Alle, der hørte det, havde Opbyggelse deraf². Siden spurgte han og, om jeg ei kunde have Lyst til at prædike ved Landemodet engang, da det var saadanne Prædikener Geistligheden skulde høre. Men ellers talte han i to fulde Dage ikke et eneste Ord enten om Embedet eller Theologie eller Litteratur. Deres Navn hørte jeg ham dog for første Gang nævne, foranlediget ved Deres Portrait. Navne som Monrad og Cavour har alligevel hans Tillid som Tidens Førere, og skjøndt han vel i nogen Grad kan forstaae de Farer, vi føres ind i, forstaaer han dog ikke deres egenlige Natur og Størrelse, eller er i Grunden rolig for, at de ved Regjeringernes Klogskab nok ville blive heldigt overstaaede. Til Afskeed modtog han Schleiermachers Breve, som han ikke heller endnu havde læst³. Men Nok eller allerede for Meget herom. Maaskee er min Stemning ubillig, dersom jeg har Uret i, at en Biskop ei blot bør komme med et forsigtigt, ordknapt, passivt Tilsyn, men ogsaa, hvis ei med Aand og Kraft, saa dog i det Mindste med Kiærlighed og Velsignelse«.

 protokol for Lolland-Falsters Stift 1813—77 i Landsarkivet for Sjælland m. m.).

¹) Aabenbart Gudes Onkel, Konferentsraad, Højesteretsassessor Johan Henrik Christian Stellwagen (1782—1864), der ofte var paa Besøg i Hunseby. Jvfr. Biskop H. Martensens Breve I, 242.

²) En tilsvarende officiel Dom af Bindsbøll over Gude er trykt i Kh. Saml. 6. R. I, 695—6.

³) Aus Schleiermacher's Leben. In Briefen. 1—2. Berlin 1858. Jvfr. Biskop H. Martensens Breve I, 272.

Som Supplement til ovenstaaende Brev har det sin Interesse at erfare, hvilket Indtryk Visitatsen gjorde paa Biskop Bindesbøll. Herom skriver han i sin Visitatsdagbog følgende:

»Søndagen d. 4 August — 10de S. e. Tr. — visiterede jeg i *Hunseby* Kirke. Ogsaa her viiste sig Spor af Høstens Travlheds Indflydelse. Der var en ret god Menighed samlet, men ikke saa stor, som ellers paa almindelige Søndage.— Sognepræsten, Hr. Gude, holdt, i Anledning af Dagens Evangelium, en opbyggelig Prædiken over det Thema: »Jesus græder over Jerusalem; han renser Templet: Forbillede paa Verdensdommerens usigelige Kjærlighed, paa hans uimodstaaelige Magt«. Han er en begavet Taler; der er en Ro udbredt over hans Maade at tale paa, som viser, at han selv finder Hvile i de Sandheder, han forkynder, og som bringer Tilhørerne til ogsaa at slaae sig til Ro derved. Han samler Tilhørere ogsaa fra fremmede Sogne. — Af Unge fremstode omtrent 60. De vare tilbageholdne, knappe paa Svar: Ingen turde ret komme frem med hvad han vidste. — Kirken besøges flittigt af Menigheden; — om ogsaa Kirkesangeren i Præstens Forfald maa læse en Prædiken i Chorsdøren, samles Folk dog til Kirke. — Kirken har et smukt Orgel, som bliver særdeles godt spillet af en, saavidt vides, af Grevskabet Knuthenborg lønnet, Organist. — Gudstjenesten var i det Hele smuk og opbyggelig. — Kirkebøgerne fandtes i Orden«.

Danmark og Konkordiebogen.

Af **Bjørn Kornerup.**

1.

Dronning Sophies Eksemplar af Konkordiebogen.

Det er et i høj Grad iøjnefaldende Træk ved Kong *Frederik II's* Kirkepolitik, at han saa afgjort vilde blive staaende ved det Læregrundlag, som han havde overtaget fra sin Faders Tid. Derfor greb han ind over for Niels Hemmingsen, da denne i Nadverlæren slog over i Krypto-kalvinisme, og derfor afviste han de gentagne, indtrængende Opfordringer til at slutte sig til den konfessionsdannende Virksomhed, som fandt sit sidste Udtryk i Konkordieformlen og den lidt senere Konkordiebog (Concordia af 1580). Vel bekendt er de overordentlig strenge Kongebreve, som Frederik II udstedte den 24. Juli 1580 indeholdende kategoriske Forbud mod i Danmark at forhandle eller blot at eje dette Bekendelsesskrift¹.

Kongen havde særlig været under Pression fra sin Svoger Kurfyrst *August* af Sachsen og dennes Gemalinde Kurfyrstinde *Anna*, om det dog kunde lykkes at drage ham over i den Lejr, som strengere vilde afgrænse Lutherdommen ved nye Konfessionsskrifter. Da Konkordiebogen var udkommet, sendte Kurfyrstinde Anna sin Broder til skønne, herligt indbundne Eksemplarer af denne, men hun fik ikke megen Glæde af sin Gave. Det er Historieskriveren Peder

¹) H. F. Rørdam, Danske Kirkelove 1536—1683 II, 322—3. Samme, Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621 IV, 306—7.

Resen, der har opbevaret en livfuld, maaske nok lidt udsmykket, Beretning om Kongens Optræden i den Anledning¹.

Efter Resen skal nemlig Frederik II en søvnløs Nat have ligget og tænkt over Sagen, indtil han kom til det Resultat, at »han havde fanget en Djævel, han vilde forbrænde«. Han stod derpaa op, lod gøre Ild paa og kastede Bøgerne ind deri. Denne Efterretning er senere blevet stærkt betvivlet, idet især ortodokse lutheranske Teologer i Slutningen af det 17. Aarhundrede søgte at afkræfte Resens Beretning som en Fabel. Imidlertid har allerede *H. F. Rørdam* henledt Opmærksomheden paa et forlængst fremdraget Brev fra Kongen, der paa uimodsigelig Maade godtgør, at Beretningen efter sin væsentlige Karakter er rigtig, idet Kongen selv fortæller, hvorledes han havde bragt begge de nævnte Eksemplarer »auf ein gut Schornsteinfeuer« og brændt dem².

De omtalte Eksemplarer maa da forlængst være gaaet op i Røg, men Tilfældet har villet, at der i Det kgl. Biblioteks rige Samlinger findes bevaret et Eksemplar af Konkordiebogen, som har været ejet af Frederik II's Dronning *Sophie*³. Ogsaa dette Eksemplar er af en sjælden Skønhed. Det har aabenbart oprindeligt tilhørt hendes Fader, Hertug Ulrik af Mecklenburg († 1603). Dels er den forreste Bindplade mærket med hans Forbogstaver, dels er der paa Indersiden af denne indklæbet et Eksemplar af hans

¹) Peder Resen, Kong Frederichs den Andens Krønike, 1680, S. 328. Allerede her den Misforstaaelse, at Kongebrevet af 24. Juli 1580 udgik efter Opbrændingen, medens Forholdet var det omvendte.

²) Kjøbenhavns Universitets Historie II, 209—10.

³) Dette Eksemplar omtales hverken af Rørdam eller af E. C. Werlauff i hans saa grundige Afhandling »Sophia af Meklenborg, Dronning til Danmark og Norge« i Historisk Tidsskrift III, 1—80. Derimod nævnes det i Fortegnelsen over Dronningens Bibliotek i Carl S. Petersen, Afhandling til dansk Bog- og Bibliotekshistorie, 1949, S. 79. — Det drejer sig om Udgiven trykt i Dresden 1580.

Exlibris i Folio (af Typen 1579)¹. Det mærkeligste ved Bogen er dog en Tilskrift paa Forsatsbladet med Dronningens egen Haand af følgende Ordlyd:

Dis boch hatt mich mein kamer dener Johim van
barneze² von anfang bis zum ende vorgelesen, der
liebe gott gebe das ich nutzlich muge zugehoret haben
Sophia konigin zu Denemarcken wittwe

Hvornaar Dronningen har faaet forelæst Konkordiebogen, kan kun tilnærmelsesvis bestemmes. Hendes Enkestand varede fra 1588 til 1631, saa Læsningen maa falde inden for dette Tidsrum, der dog yderligere maa indskrænkes til 1626 (Kammertjenerens Dødsaar). Den nævnte *Joachim v. Barnewitz* (1563—1626) var i mangfoldige Aar Dronningens betroede Mand og benyttet som hendes Forelæser³. Han var allerede ca. 1580 kommet til Frederik II's Hof og nævnes 1591 som Dronning Sophies Kammertjener, senere som hendes Hofmester og Lensmand paa Nykøbing Slot⁴. Da han ogsaa i Tilskriften i Bogen kaldes Kammer-tjener, er det vel sandsynligst at antage, at Forelæsningen har fundet Sted i de nærmeste Aar efter Kongens Død⁵.

¹) Jvfr. Charles Teske, *The Book-Plates of Ulrick Duke of Mecklenburgh*, woodcuts by Lucas Cranach and other artists, Berlin 1894.

²) Navnet tilføjet i Marginen.

³) Allerede Werlauff (*Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn*, 1844, S. 12) har anført et Eksempel paa, hvorledes Kammertjeneren havde forelæst Dronningen Biblen »von ankank ab zum ende«.

⁴) Nicolaus Vismarus, *Electuarium für das heimfahrende Seelichen* (o: Ligprædiken over J. v. Barnewitz), Rostock 1626. Frederik II's Enke Dronning Sophies Kopibøger 1588—1617, udg. ved Svend Thomsen, 1937, passim (se Register). Holger Hjelholt, *Falsters Historie I*, 129—30, passim. — Barnewitz nævnes 1589—94 som Hofjunker ved Frederik II's Hof (Joh. Grundtvig, *Meddelelser fra Rentekammerarchivet* 1873—76 S. 172).

⁵) Vilde man urgere, at Dronningen først efter sin Faders Død har kunnet overtage det paagældende Eksempel af »Concordia«, maatte Læsningen vel henlægges til 1603ff.

Bogen havde vel ogsaa da mest af Nyhedens Interesse.

Man skulde næsten tro, at det maatte have været en drøj Byrde for Dronningen og hendes Kammertjener at arbejde sig gennem det digre Bind paa over 750 Foliosider. Imidlertid ved man om Dronningen, at hun som Enke viste sig den lutherske Ortodoksi endog særdeles hengiven¹, og om v. Barnewitz hedder det udtrykkeligt i hans Vita, at han var en overordentlig rettroende Herre, til hvis Yndlingslæsning bl. a. Formula concordiae og Luthers Skrifter hørte². Det er da maaske endog troligt, at det er ham, der har paavirket Dronningen i ortodoks Retning. Karakteristisk er det sikkert i hvert Tilfælde, at Forelæsningen af Konkordiebogen først fandt Sted i Dronningens Enkestand. Saa længe en saa erklæret Fjende af Konkordieformlen som Frederik II levede, vilde en saadan Læsning næppe være blevet taalt.

2.

Frederik II om Konkordiebogen.

Som ovenfor nævnt, er det *H. F. Rørdam*, der har Fortjenesten af igen at have henledet Opmærksomheden paa

¹) I kgl. Hofprædikant, Dr. theol. Christen Jensens Ligprædiken over Dronningen prises hun for sit strengt lutherske Sindelag: med stor Kraft satte hun sig imod Forsøgene paa i Skoler og Kirker i hendes Livgeding at indføre »bracteatam Zvinglianæ hæreseos grandiloquentiam, spuriam carnalemque religionem«. Efter en almindelig Sprogbrug i Tiden tænkes der herved paa Calvinismen, som Omtalen længere nede af Prædestinationslæren viser («Spiritus Helveticus & Mahometuriens»). Ligeledes vilde hun som Hofpræster kun taale »πιε̄ eruditōs & in ὑποστυπώσει sanorum verborum, Orthodoxyiā verē Lutherana, probatos« (Christianus Janus, Sermo funebris in luctu publico . . . Sophiæ Reginæ Daniæ, 1632, Bl. F 3-v).

²) »Sonst berichten, die täglich mit jhm vmbgangen, dass Er sehr fleissig gelesen, vnnd insonderheit an den Schrifftten reiner Theologen sein besondere Lust gehabt. Massen er, nebenst der Bibel, Ausspurgischen Confession vnd Formulâ concordiæ, des Herrn Lutheri tomos durch vnd wider geblettert, demnach auch in seinem Glaubens Artickeln

det Brev fra Frederik II, der godtgør Sandheden af den gamle Beretning om Kongens Opbrænding af Konkordieformlen¹. Rørdam har dog kun kendt et Aftryk i et ældre Historieværk fra det 18. Aarhundrede², og først *Ernst Feddersen* har i sin værdifulde Stofsamling »Schleswig-Holstein und die lutherische Konkordie« (Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, 1. Reihe, 15. Heft, 1925) S. 276—77 kunnet fremdrage og udgive Teksten efter den bevarede Original (i Staatsarchiv i Marburg). Da det imidlertid vistnok kun vil være et Faatal af kirkehistorisk interesserede, der har let Adgang til dette Skrift vedrørende speciel slesvig-holstensk Kirkehistorie, synes det rimeligt at give dem en mere bekvem Adgang til Brevet ved at optage det i en dansk Kildesamling. Det skal derfor meddeles nedenfor ikke efter Originalen, men efter den officielle Kopi i Tyske Kancellis Registrant, en Tekst, som Rørdam mærkeligt nok ikke synes at have kendt³.

dermassen sich fundiret befunden, dass Er keinen Corruptelen, Schwermereyen oder Irrthümen nachhängen, noch einiger weise jhnen Beyfall geben dürffen« (N. Vismar, anf. Skrift S. 24—5).

¹) Uden at Rørdam havde vidst det, var dette Brev allerede fremdraget 1859 af H. Heppe i hans Geschichte des deutschen Protestantismus in den Jahren 1555—1581 IV, 276. Heppe citerer sst. et interessant, ikke ellers kendt Brev af 19. Decbr. 1580 fra Juristen, Professor Nicolaus Theophilus i København, der viser, hvor forhadet Jacob Andreae var i Danmark »apud omnes omnium fere ordinum homines«.

²) Rørdam (Kjøbenhavns Universitets Historie II, 210) bygger paa Aftrykket i Christian Wilhelm Schneider, Bibliothek der Kirchengeschichte I, 1. Stück, 1781, S. 225—28, der meddeler Brevet efter en 7. Februar 1690 attesteret Kopi af Originalen i det fyrstelige Arkiv i Cassel. Brevet havde tidligere været udgivet i J. Crocius, Commentarius de Augustanæ Confessionis societate, 1647, p. 325—6. Et andet ældre Tryk (Samuel Andreae, Epistola ad Horneck, 1690, p. 55—57) nævnes i Regesta diplomatica historiæ Danicæ II, 1, Nr. 3565, men har ikke været mig tilgængeligt. Da dette Tryk netop bygger paa den attesterede Kopi af 7. Febr. 1690, ligger det sikkert til Grund for Schneider.

³) Tyske Kancelli, udenlandsk Afdeling, Ausländisch Registrant 1579—81 Fol. 207v—208v. I Aftrykket er Brugen af store og smaa Begyndelsesbogstaver normaliseret, og Tegnsætningen lempet.

Brevet, der er dateret den 8. Februar 1581, er rettet til Landgrev *Wilhelm IV* af Hessen (1532—92) og har til nærmeste Forudsætning en Skrivelse fra Landgreven af 20. Januar 1581¹. Denne i saa mange Henseender fremragende Regent var af et udpræget bredkirkeligt Sindelag. Han var levende interesseret i at befæste Protestantismens Stilling i Tyskland, teologisk hørte han nærmest til Melanchtons Retning, men var oprindelig en Tilhænger af de Bestræbelser, der førte til Konkordieformlen. Først efterhaanden blev han dog dens Modstander, da han frygtede, at den vilde blive en Bølgebryder for Ubikvitetslæren². I det nævnte Brev til Frederik II gav han paa temperamentsfuld Maade Luft for sin Harm over den Behandling, han og Meningsfæller maatte døje fra Konkordieværkets Hovedtalsmand Jacob Andreae og andre Ubikvitister. Selv vilde han blive staaende ved den hellige Skrifts Udsagn (i Melanchtons Fortolkning) og paa ingen Maade støtte Ubikvitetsteologien.

Herpaa svarede Frederik II saaledes:

An Landtgraffen Wilhelmen
zu Hessen etc. Schanderburgh
den 8 Februarij Ao etc. 81.

Das vns E. L. Ihre Meinung von dem Concordienbuch (wie es genennet wurd) durch Ir freundlich Schreiben, so vns vnderm Dato den 20 Januarij nehist erschienen sambtt den Beilagen zugekommen, so aufrichtig vnd vertraulich zu uersehen gegeben, solchs ist vns gantz anmuetic vnd wolgefellig gewesen. Bedancken vns auch gegen sie deßhalben freundlich, souiell aber vnser Theill betreffft, ist es nichtt ohn, jnnmassen

¹) Trykt efter Kopibogstekst i Marburg hos Feddersen, anf. Skrift S. 274—5. Originalen er forgæves eftersøgt i det danske Rigsarkiv. — Bevaret her er derimod Landgrev Wilhelms Brev af 12. April 1580 af beslægtet Indhold til Hertug Adolf († 1586) af Slesvig-Holsten-Gottorp (Tyske Kancelli, udenlandske Afdeling, Hessen, A II, Breve fra Landgrev Wilhelm IV m. fl., 1558ff., trykt efter Kopibogstekst hos Feddersen S. 271—3).

²) Walther Ribbeck i Allgemeine deutsche Biographie XLIII, 32ff.

wir auch solchs E. L. bey Ihrem Cammerknaben, den Sie zuuor bey vns gehabt, mundtlich zu entbieten lassen, das wir mitt demselbigen Buch nichts wollen zu schaffen haben, vielweniger es vnderschreyben.

Vnd dieß darumb, das vnser geliebter Herr vnd Vater, König Christian der dritte etc., christmilder vnd seliger Gedechtnus, guttezeit S.seligen Liebden könniglichen Regierung jnn einer Kirchen Ordinantz alle Artickell vnd Stuck christlicher Lehre bestendig, rein, lautter vnd gantz vnstrefflich verfassen vnd jnn diesen Reichen vnd Landen publiciren lassen, dabei auch Seiner Liebden biß jnn jhren seligen Abschiedt vor jhre Person bestendig geblieben, auch jns gemein darüber mitt Ernst gehalten, also das dieselbige folgens auch an vns gekommen, welcher wir dan nichtt weniger die gantze Zeitt vber vnserer Regierung gefolgett, dabey auch biß jnn vnser selige Ende mitt göttlicher Hulffe zu bestehen, vnd dawieder nichts von jnn oder außlendischen einfueren oder verursachen zu lassen, besonder dieselbige ferner jnn demselbigen Stande auff vnser Nachkommen zu transferiren gedencken.

Was es aber vor Zerruttung jnn Kirchen, Schulen vnd weltlichem Regiment geberet, do man jemants zulessett vber vorige vnd einmall bewilligte vnd angenommene Symbola vnd Formulen was newes mitt Disputiren vnd dergleichen jnn Religionsachen zu erregen, solchs bezeugen alte vnd neue Exempeln, derwegen domitt nun auch solchs vnsern Reichen vnd Landen nicht begegne, haben wir vns durch Gottes Gnade dessen befließen, nichtt alleine wie wir mitt des Almechtigen Beistande beide Vnderthanen vnd Zuhörer bei der gedachten, jnn der Kirchen Ordinantz verfasten reinen Lehre jnn allen Artickeln vnd Stucken vnuerrucktt vnd eintrechtig erhielten, sonder auch so wenig mitt auß als jnlendischen Buchern oder dergleichen verunruehen liessen. Derwegen auch dasjenige, wan¹ sich dawieder etwas jnnerhalb vnsern Reichen vnd Landen mercken lassen, wiederumb mitt Gottes Beistande jnn vorigen ordinem vnd zu Rechte gebracht. Das außlendische aber, souiell vns muglich, von den vnsern abgehalten, darumb wir auch vnser Theologen anfenglich vber die Formula solchs Concordien Buchs darüber vnter einander zu disputiren vnd jr Bedencken zu sagen nichtt wollen kommen, noch hernacher dasselbige, do es zusammen getragen sehen lassen, derwegen wir auch also fort, wie es jnn den Truck außgangen, allent-

¹) Orig.: was.

halben jnn vnsern Reichen ernstlich verbotten, das man es nichtt feill noch bei sich haben soll, vnd weill billich, das die Oberkeitt selbst jhren Gesetzen mitt nachlebe, haben wir die beiden gedruckten Exemplaria, so trefflich schon vnd herlich eingebunden, vns vnserere freuntliche liebe Schwester, die Churfurstin zu Sachssen etc., vnlangst zugeschickt¹, also balde, wie wir jhrer ansichtigk worden, auff ein gutt Schorsteinefeur gebracht vnd verbrandt, alles zu vorgesetztem^{1b} Ende vnd Meinung². Dabei wir auch mitt Hulffe des Almechtigen biß jnn vnser selige Grube bestendig zu uerharren entschlossen etc., vnd haben vns hinwieder solcher Gestaltt auff berurt E. L. wolmeinlich Schreiben hirmitt gegen sie f.³ erkleren wollen, dero wir zu aller Freundtschafft vnd Gutten jn der Zeit gantz wolgeneigt.

3.

*Pfalzgreve Johann Casimirs Henvendelse
til Frederik II.*

Naar Landgrev Wilhelm 1580 havde følt sig kaldet til at gøre Frederik II alvorlige Forestillinger med Hensyn til Konkordiebogen, staar det i Forbindelse med en Opfordring, han just havde modtaget fra Pfalzgreve *Johann Casimir* af Pfalz-Zweibrücken (1543—92)⁴. Denne begavede og energiske, men urolige og af Karakter noget problematiske Fyrste var vel en Svigersøn af Kurfyrst August af Sachsen, men i sin kirkelige Holdning meget forskellig fra sin Svigerfader, idet han var ivrig kalvinskisindet. I den nævnte Skrivelse til Landgreven (af 5. April 1580) havde han stærkt formanet denne til at styrke Kong Frederik II

¹) I et Brev af 27. Novbr. 1580 fra Kurfyrstinde Anna til Frederik II omtales hendes Mands Arbejde med Konkordiebogen, hvorpaa der tilføjes: »so vbersenden wir E. Kon. W. hierbey ein Exemplar vnd bitten dieselbe freundlich, Sie wolle solch Buch zu ihrer Gelegenheit vnbeswerth lesen« (T. K. U. A., Breve fra Kurfyrstinde Anna 1549—85).

^{1b} Orig.: vorgesagtem.

²) Orig.: Meinung.

³) ∩: freundlich.

⁴) Jvfr. Allgemeine deutsche Biographie XIV, 307 ff.

i hans Planer om at sammenkalde en international kirkelig Synode for at bringe de grasserende Lærestridigheder til Ophør.

For at give sine Ord stærkere Vægt havde Pfalzgreven ledsaget sin Skrivelse med en Afskrift af en vidtløftig Redegørelse, han samme Dag (5. April 1580) havde skrevet til Frederik II. Dette Aktstykke har hidtil kun været omtalt meget knapt i refererende Form paa Grundlag af Kopier (i Marburg)¹, men fortjener at kendes i sin Helhed. Dels giver det en god Oversigt over den daværende Problemstilling, dels viser det paa karakteristisk Maade, hvilke Forestillinger man nærrede om Frederik II's Indflydelse som Mægler i kirkelige Stridigheder².

Da Brevet er skrevet i det gammeldags Kancellitysk, vil det maaske ikke være lige let tilgængeligt for alle. Som Oversigt over Indholdet kan da følgende anføres: Pfalzgreven begynder med at minde om, hvorledes Kurfyrsten af Sachsen har paalagt sine Teologer at udarbejde en Konkordieformel til Brug i de konfessionelle Stridigheder. Denne er rundsendt til Underskrift hos Trosfæller, efter Sigende ogsaa til Kong Frederik.

Pfalzgreven har for sin Del nægtet at meddele sin Underskrift og har allerede for tre Aar siden advaret sin Svigerfader Kurfyrsten mod dennes Teologer, der er for dømmelsessyge og gaar svangre med en ny, i Guds Ord ubekendt Lære [om Ubikviteten]. Trods Advarsler har Teologerne stadig presset paa, men Formlen er dog endnu ikke blevet publiceret, antagelig fordi det havde vist sig — som befrygtet —, at den var bedre egnet til at vække Splid, hvorover man ser Papisterne hovre.

Nu forlyder det, at Kurfyrst August i nær Fremtid skal

¹) Feddersen, anf. Skrift S. 187. Friedrich von Bezold, Briefe des Pfalzgraven Johann Casimir I, 373—4.

²) Om disse Planer jvfr. Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Historie II, 202 ff. Jens Møller i Videnskabernes Selskabs filosofiske og historiske Skrifter II, 1823, S. 315—406.

træffe sammen med Kong Frederik, og dette synes da Brevskriveren en bekvem Lejlighed for Kongen til at paavirke Kurfyrsten til at tilbageholde Publiceringen af Enighedsformlen og i Stedet at anbefale Sammenkaldelse af en almindelig fri Synode af alle de Nationer, der har udsondret sig fra Pavedømmet. Forhandlinger herom var allerede indledt med Repræsentanter for de paagældende Magter, og Brevskriveren betvivler ikke, at Kong Frederik vil støtte dette vigtige Værk. Denne Fremgangsmaade maa paa det varmeste anbefales, om end det maa indrømmes, at der kunde være mindre Ulemper ved Synoder. Stærkt kritiseres de Teologer, der »skyr Lyset« og derfor taler mod Afholdelsen af Synoder, som dog værner Samvittighedsfriheden i religiøs Henseende. Yderligere afvises Teologernes urigtige Opfattelse, at det skulde have været Melancton, der paa egen Haand havde omarbejdet og forfalsket den augsburgske Trosbekendelse, som den foreligger i Variata af 1540. Sluttelig udtaler Pfalzgreven Haabet om at faa Lejlighed til i personlig Samtale at drøfte disse Spørgsmaal med Kongen.

Brevet¹ lyder saaledes:

Durchleuchtiger Fürst. Ewer Koniglichenn Würdenn seienn vnnsrer freundtwillig Dienst zuoor. Freundtlicher, lieber Herr Oheim vnnd Schwager.

Ewer Kon: Wrd: ist Zweifels ohne vnuerborgenn, was ein zeithero vonn etlichenn Chur vnnd Fürstenn jm heiligenn Reich teutscher Nation wegenn eingefallenner Mißverstennde jnn Religionssachenn zwischen den Theologen fur eine Concor-di gesucht wordenn. Deßwegenn dann der hochgebornne Fürst, vnnsrer freundtlicher, lieber Herr Vetter, Schwehervatter vnnd Geuatter, der Churfürst zu Sachssenn etliche wenig Theologen zusamenn erfordert vnnd jnen sollich Concordiwerck zu begreiffen vferlegt, welche auch ein Formul vnndt Buch verfast, darinnen solliche Concordi, jrem Erachten nach, begriffenn vnnd mit dem Wortt Gottes, Auspurgischenn Confession,

¹) Tyske Kancelli, Udenlandske Afdeling, Pfalz, Breve fra Kurfyrsterne 1535—89.

auch vnnsern vhraltten allgemeinen Symbolis vbereinstimmen soll, welches auch hernacher hien vnnd wider allen euangelischenn Chur Fürstenn vnnd anddern Ständen ad partem zu vnnderschreibenn vnnd zu approbiren durch die drey weltliche Churfürsten zugeschickt wordenn, wie wir dann glaubwürdig berichtet, das auch Ewer Kon: Wrd: deßwegenn angelangt vnnd zu Approbiring desselbigen Buchs ersucht wordenn seyen, aber jnn solliches einzuwilligen auß erheblichen Vhrsachen nitt vhnbillich Bedennckens getragen.

Wiewoll wir nhun fur vnnsere Person weder anfangs noch hernach durch jhre LL. wie anndere Zubeliebung vnnd Subscription solcher Concordi samentlich, sonnder erst neulich allein durch vnnsern freuntlichen lieben Bruder Pfaltzgraue Ludwigenn, Churfürsten etc. ersucht, aber vonn vnns auß vielen wichttigen Motiuenn rundt die Subscription abgeschlagenn wordenn. So habenn wir doch vor zweyenn Jarenn, als paldt vnns diese Ding angelangt, nit vnnderlassen woller-melten vnnsern Hertzenn Vatter, den Churfürsten zu Sachsen etc., auß treuhertzigem Gemüth sönnlich zu warnnen, dass Ire L. jnn dieser wichtigen Sache, welche weit ansehend ist, gewarsamb geenn vnnd den Theologen, so sie zu diesem Werck gezogen vnnd mit vnnschuldiger Leuth Verdammungen, auch Einführung einer neuen vnnbekanntenn vnnd jnn Gottes Wort vnngegründten Leer schwanger gienggen, nit zuuiel vertrauen soltten, damit nit anstatt einer gewünschten Concordi vielmehr eine sorgliche Discordi vnnd Zerruttung jnn Kirchen vnndt Schulenn, auch politischem Regiment, darauß ervolgenn mit fernerer Auffürung vnnd Furschlagung etlicher annderer Mittel, dardurch Ire L. zu Erlangung Ires christlichenn Intents kommen möchtten, wie Ewer Kon: W: auß beuerwartten Wechselschriften, so zwischen vnns er-gangen, freuntlich zu uernehmen, vnnd vnns darauf sohn-nlich versehenn, es sollte diese vnnsere treuhertzige Warnung bej Irer L. nit gentzlich ohne Frucht abgangen, sonnder etwas zu Gemuet vnnd fernnerenn Nachdencken gezogen wordenn sein, beuorab auch weill anndere Fürstenn vnnd Stennde des Reichs gleichmessigie Erinnerung hernacher Irer L. vnnd andern gethann, vnnd sich desselbenn so woll der darinnen begriffennenn Lehr auß des jnn der Kirchenn Christi vhnngewöhnlichen vnnd an den Papisten hiebeuor zum offermall selbst gestraffenn Proceß wegenn abgesonderter Suchung der Subscription beschweret.

Wann aber wider vnnsere Verhoffen ohne Zweiffell auf Ann-

haltten der Theologen vnerwogen vnnserer, auch annderer, Bedencken mit diessem Werck fortgefahren vnnd biß zur Publication solches Buchs procedirt, welche aber, biß noch, vnnsers Wissens, nit ervolgt, sonnder eine Zeit lang eingestellt, dieweill villeicht Ire L. L. erfahren, das sich jetzund dasjenige jm Werck befindet, was wir vnnd anndere treulich gewarnet, nemblich das jm heiligenn Reich nit allein zwischenn den Stennden vnnd derselben Theologen, Kirchen vnnd Schullenn die verhoffte Ainigkeit nit getroffenn, sonnder vielmehr eine beschwerliche ärgerliche Trennung vnnd Spaltung ervolget, auch noch weitere Zerruttung vnnd Alienation der Gemueter darauß zu befahren, darab die Papistenn sehr frolockenn zur Verachtung vnndt Verfolgung vnnserer wahrenn christlichenn Religion Vrsach nemmen.

Vnnd vnns angelangt, das vnnsers Vettters des Churfürsten zu Sachsenn L. jnn kurtzem zu Ewr Kon: Wrd: jn der Personn kommen vnnd dieselb besuchen solle, habenn wir nit können vnnderlassen Ewr. Kon: W: derenn Ding jm Vertrawenn freundlich zu berichtten, ob villeicht sein des Churfurstens L. durch Ewr: Kon: W: alß die ein mehrer Annsehenn, alß wir vnnd anndere bej S^r. L. habenn, dahien zu ermahnen vnnd zu bewegen sein möchte, das sie mit Publication solches Buchs jnnhieltten vnnd diese Religionsjrrungen vnnd Mißverstende durch ein oder das anndre Irer L. furgeschlagenn Mittell componiren vnnd vergleichen liessenn, zwar da dieser Zeit durch Ewr. Kon: W: vnnd andere Potentaten ein allgemeiner freyer vhnpartheyscher Synodus aller christlichenn Nationen, so sich vom Papstumb abgesonndert zu haltten, darzu wir dann Enggellandt, Schotten, Frannckrych, Polen, Teutschlanndt, Niderlanndt, Schweiz vnd anndere Nationes genaigt wissen, vnnd hiebeuor deßwegenn mit inen zimblicher massen Handtlung gepflogenn, sollte woll derselbige Weeg, da mann sich zuuor aller Vmbstende vnnd Qualiteten, sonderlich aber der Decision vergleiche, auch allein die Warheit zu suchen vnnd zu wissenn begerte, der beste sein, haben auch das Vertrawenn zu Ewr: Kon: W: Sie werdenn alß ein hochverstendiger Konig diesem wichtigenn Hanndell, darann nit allein Teutscher Nation, sonnder allgemeiner Christennheit, beuorab bej diesenn betrübttenn vnd verwirttenn sorglichenn Zeittenn vnnd Leufften¹ mercklich viell gelegen, ernstlich vnnd christlich nachdencken vnnd was zu Befurderung ge-

¹) Fejlskrift for: Leutten.

meines Friedenns vnndt Wollstanndt dienet, vortzusetzen vnnd juns Werck richttenn zuhelffen ann jr nichts erwinden lassen.

Vnnd ob vnns woll nit vhnnbewüsst ist, das viel Disputirenn vnnd Difficultiren, ob es auch nutz vnnd gutt sie Synodos zu haltten, auch die Gefahr vnnd andere Vhnrichttigkeittenn, so bißweilen darauß ertolgenn mögenn, anziehenn, so ist es doch ann deme, das bei Menschenn Gedenncken vnnd auch jetziger Zeit alle Nationen auf ein freyen vhnpartheyschen Synodum sich beruffen vnnd denselben begert, welche ohne Zweifell auch bej sich denn Nutzen oder Schaden, so darauß zu gewartten, erwogen, so werdenn auch grosse Sachen darauß ein solcher Nutz zu uerhoffen nit ohne Gefahr verrichttet vnnd konnen viell schwere Ding mit Vernunfft vnnd gutem Rath regirt, gelindert vnd geschlichtet werden.

Es hat zwar die erst vhralt christliche Kirch die incommoda Synodorum auch gewust vnnd gesehen, aber nichts desto weniger sich derselbenn hailsamen guetten Mittell gebraucht, durch welche auch viell Streitt jnn Religionssachenn gottselighenn hien vnnd beigelegt wordenn, alß nemblich annfanngs die heiligen Apostell, deren Exempel hernach die löbliche vnnd christliche Kayser Constantinus, Theodosius vnnd andere nachgeuolget, welche zu keinen Synodis gerathenn, da sie vermeint hetten, das dardurch die Kirch mehr zerstöret alß erbauwet wordenn. Warumb solt dann zu vnnsern Zeitten dieß Mittell nit auch hailsamblich versucht vnnd an die Handt genommen werden? Beuorab weill etliche Articul, die heuttigs Tags vnder den Theologis strittig, hiebeuor durch allgemeine christliche vnd bewerte Concilia, auch keyserliche Satzungen decidirt, etliche aber alberait zur Concordi vor der Zeit gebracht, etliche aber vnnd derenn mehrertheils, so auf lautter Calumnien beruhen, welche durch beschaidennen Ernst woll konnen abgeschafft werden.

Die Theologen aber, so das Liecht schewen, gehenn daruf vmb, das sie die Potentaten, Furstenn vnnd Herren dahien beredenn, das die Synodi nit nöttig, sonnder das man die Leutt mit Gewalt vnnd Schwerdt zur Concordi zwingen vnd bringen soll, welches woll ein Schein hette, wann der Stritt vmb geringe vnd weltliche Ding were, weiln aber dieses solche Sachenn sein, daruon jetzt vnnder den Theologen der Stritt, daran vnnsere Seelenn Seligkeit vnd das Fundament des Christenthumbs hafftet, wurdet die Concordia mit Gewalt nit zu finden noch zu treffen sein, es werdenn dann zufferst die Gewissenn befridige. Vnnd geben zwar die exempla so vieler

genachbarten Konigreichen zu vnnsern Zeittenn gnugsamb zu erkennen, was fur Außgänng zu gewartten, da mann mit Gewalt Religions Sachen vnnderstehet hinauß[z]utruckenn. Ist auch keine bestenndige Einigkeit noch Gehorsamb zu uerhoffen oder zu erhalttenn, wo die Gemüeter nit zustimmen, sonder mit widerwertigen Gedancken jn Religions-sachen eingenommen.

Weiln wir dann bej vnns nit finden können, mit was Fugen vnnd Nutz der Kirchenn vnnd des Vatterlands vnser Vetter vnnd Vatter der Churfurst zu Sachssen vnndt andere, so mit dem Concordiwerck vmbgehen, auß diesem Labyrinth sich wickeln, auch jr Intent erlangen können, dann durch diessen ordenlichen vnnd jnn der Kirchenn Christi wollherbrachttenn vnd gebrauchten Weeze, so pittenn wir gantz freuntlich Ewer Kon: W: alß die nit weniger alß wir wolgedachtem dero Schwagernn vnnserrn Vatter dem Churfürsten alles liebs vnnd guts gönnen, wollenn vhnneschwert sein mit seiner L. auß diesenn Dingen, daran so woll Irer L. Reputation alß der Christennheit Wollfart gelegenn, die Notturff zu redenn, vnnd da Ir bej Seiner L. diesser Weg nit zu erhalttenn, jedoch die Sach dahinn richtten, daß auf Mittell gedacht werde, wie das ärgerlich Condemnirn vnnd Verdammen der Theologen abgeschafft vnnd ein Religionfriede zwischen denjenigen, so sich vom Bapstumb abgesonndert jnn vnnd vsserhalb des Reichs, biß auf fernere Vergleichung aufgericht vnnd angestellt werde.

Vnnd demnach sein des Churfürsten zu Sachssen L. vonn den jetzigen wenig Theologenn gar hart eingebildet, wie die augspurgische Confession durch Philippum Melanthonem seligen fur sich selbst geendert vnnd verfälscht worden. Dahero die Mißverstende jnn Kirchenn vnnd Schulen eingerissen. So lassen Ewer Kon: W: wir hiemit eine gedruckte warhaffte Historiam solcher augspurgischen Confession¹, wie dieselb annfangs Keyser Carln dem fünfften vbergeben. Volgends mit gemeinem Rath, Wissen vnnd Willen der Chur:fürsten vnd Stende des Reichs verbessert, vermehrt vnnd geendert, darauf man sich auf allenn Colloquien vnnd Reichsversamlungen referire vnnd gezogenn. Was auch hernacher fur tractatus Concordiæ so woll zwischenn den Chur vnnd Fürsten, alß denn Theologenn selb-

¹) Efter Briefe des Pfalzgrafen Johann Casimir I, 374 skal det have drejet sig om Ambrosius Wolfius, Historia von der Augspurgischen Confession, Neustadt 1580 (2. Udg. sst. 1581). Den egentlige Forfatter af dette Skrift skal være Juristen Christoph Herdesianus († 1585).

stenn ervolget zu kommenn, welche altte Handndung, da sie erwogenn vnnd bedacht vnndt man sich derselbenn erinnert, gutte Nachrichttung vnnd Annlaß zu kunfftiger Vergleichung vnnd Ainigkeit gebenn können. Pitten diennstlich solche Historiam vnnsertwegen zu lesen.

Inn diesem allem thun E: Kon: Wr^d: dem Allmechtigen ein wollgefellig, der Christennheit aber ein nutzlich Werck, welches derselbenn zu Rhumb, vielenn betrübtenn Gewissen zu Trost raichen wurdet, vnnd wir sein es vmb Ewr: Kon: W: zu uerdienen jederzeit geneigt. Wunschenn auch nichts liebers, dann daß wir einmall Gelegenheit hetten mit E: Kon: Wr^d: jnn der Personn diese vnnd andere Sachenn zu tractiren vnnd zu handeln, wellche der Allemechtige Gott villeicht einmall geben wurdet.

Solches alles wir Ewer Kon: W: jnn Vertrawenn nit verhalttenn wollen, deren wir lanngwierige Gesundtheit vnnd glükselige Regierung vonn Herten wunnschen thun. Datum Lauttern den 5. Aprilis Anno etc. 80.

Johanns Casimir vonn Gottes Gnadenn Pfaltzgraff bey Rhein, Hertzog jnn Bayern.

¹E. L. dinstwilliger Oheim vnd Schwager

J. Casimir Pfaltzgraf
s. tt¹

[Paa en i Brevet indlagt Seddel er følgende tilføjet:]

Wir thun auch Eur. Kon: W: hiebey copiam zu sennden, was wir ann vnnsern freuntlichen lieben Bruder denn Churfürstenn Pfaltzgrauen etc. benebenn Vberschickung dieses Buchs freuntlich geschriebenn vnnd dabej denn Inhalt kurtzlich außgefürt, damit E. Kon: W: souiell desto bessere Nachrichtung habenn mögen. Datum vt in litteris.

¹J. Casimir Pfaltzgraf
s. tt.¹

Paa denne Henvendelse gav Frederik II et temmeligt køligt Svar den 6. Maj 1580². Efter i almindelige Vendinger at have beklaget, at der var opstaaet saa alvorlige Spaltninger inden for Tilhængerne af den augsburgske Konfession, at et »Concordien Werck« var blevet ønskeligt, oplyser Kongen, at den forudsete Sammenkomst mellem ham

¹) Egenhændigt.

²) Ausländisch Registrant 1579—81 Fol. 64 v—65.

og Kurfyrst August var blevet udkudt, da Kurfyrsten, der havde været undervejs, atter »af indtrufne Aarsager« havde opgivet sin Rejse¹. Skønt Kongen gerne havde villet imødekomme Pfalzgrevens Henvendelse, havde han dog vigtige Grunde, der hindrede ham heri. Kongens Brev lyder saaledes:

An Pfaltzgraffn Johan Casimirn etc. Ottensee
den 6 Majj Anno etc. 80.

Wir haben E. L. Schreiben, am dato den 5 Aprilis nehist verschienen, sambtt den Beylagen, dorauff sichs referirett, zu vnsern Handen entpfangen vnd doraus guttermassen freuntlich vernommen, welchergestaltt sich E. L. angelegen sein lassen, domitt das Concordien Wergk, so etzliche der Augspurgischen Confession verwandten Chur Fursten vnd Stende jnn den spaltigen Religions Artickeln vorhanden haben zu den Wegen, die da zur Stiftung einer Concordien zwuschen denen, welche sich zur berurten Augspurgischen Confession bekennen vnd doch in etzlichen Puncten von einander stehen, zutreglicher sein mochten, gerichttet wurde.

Wir beklagen aber vnser Theils nichtt wenig, das solche gefערliche Trennung vnd Vneinigkeitt zwuschen denen, so sonsten wieder das Babstumb vor eins streitten, eingeriessen vnd so weitt vberhandt genommen, das doraus nichtt anders dan gefערliche Weitterung zu uermueten, wo es der Almechtige aus sonderlicher Gnade vnd Barmhertzigkeitt bey Zeitten nichtt wenden vnd verhueten wirdt, dan wir solchs vor die Feinde der reinen Christlichen Lhere die Papisten eine gewundtschte Gelegenheitt sey, achten wir niemandts so vnuerstendig vnd vergessen, der solchs nichtt bedencken kondte, das wir alhir nichtt erregen, was sonsten mher vor Vnheill doraus zu besorgen.

Das aber E. L. von vns freuntlich begerett, das wir vns mitt dem hochgebornen Fursten, vnserm freuntlichen lieben Ohmen, Schwagern, Brudern vnd Geuattern, Herrn Augusten, Hertzogen vnd Chur Fursten zu Sachssen etc., doraus auff die Meinung, wie sie daselbst mitt ausgetrucktt jnn vnserer beiderseitig personlichen Zusammenkunfft, freuntlich vnderreden wolttten, dorauff muegen wir E. L. hinwieder zur freuntlichen Antwort nichtt verhalten, das zwar hochgemelter vnser freuntlicher, lieber Schwager, der Churfurst zu Sachssen etc. vnlangst zu vns auff dem Wege gewesen, es seindt aber S. L.

¹) Jvrf. herom Rordam, anf. Skrift II, 206.

auß eingefallenen Vrsachen wiederumb zuruck gezogen. Jedoch vermuten wir vns, das wir beiderseitz hernacher zur andern furderlichsten Gelegenheitt zusammen kommen mochtten. Vnd wiewoll wir E. L. alsdan jnn diesem Ihrem Suchen nichtt vn-gerne wilfaren wolten, so haben wir doch wichtige erhebliche Bedencken, dadurch wir an dem verhindertt vnd abgehalten werden, welchs wir dan freundlich bitten, E. L. wolle es von vns jm besten verstehen vnd auffnemen, dan derselbigen sonsten jnn anderm freuntliche angenehme Wilfarung zu bezeigen, dazu haben sie vns jederer Zeitt gantz wolgeneigt. Thuen hirmitt E. L. dem gnadenreichen Schutz des Almechtigen zur ewigen vnd zeitlichen Wolfartt beuelen. Datum etc.

4.

*Dronning Elizabeths og Frederik II's
Forhandlinger 1580.*

Et af de mærkeligste Træk i de komplicerede Forhandlinger om Tilvejebringelsen af Konkordieformlen er den Plan, som Modstanderne af Formlen fremsatte om at sammenkalde et almindeligt Koncilium paa bred protestantisk Basis for, om muligt, at udjævne Stridsspørgsmaalene. Denne Tanke synes at være udgaaet fra Henrik af Navarra og fandt varm Støtte hos Dronning Elizabeth af England, og begge Potentater søgte at vinde Frederik II for sig. En Række tidligere Forskere (Peder Resen, Erik Pontoppidan, Jens Møller, L. Helveg, H. F. Rørdam)¹ har kendt og omtalt en Del af disse Forhandlinger, særlig for saa vidt angaar Aarene 1577, 1580 og 1584—5². Vigtigt er det navnlig, at der er blevet fremdraget to omfattende Breve, det ene af 24. Oktober 1577 fra Dronning Elizabeth til Frederik II³,

¹) Peder Resen, Kong Frederichs den Andens Krønike, 1680, S. 439—64. Erik Pontoppidan, *Annales ecclesiae Danicae* III, 472—4. Jens Møller i det S. 225 anførte Arbejde. L. Helveg i *Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen*, 2. Udg., I, 219 ff. Rørdam, anf. Skrift II, 202 ff. og i *Kh. Saml.* 2. R. IV, 269—74.

²) Jvfr. hertil *Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reign of Elizabeth*, 1577—78, Nr. 30, 41, 249, 284—5, 392, 604.

³) Jens Møller, anf. Skrift S. 349—53 (dansk Oversættelse).

det andet af 13. Juni 1580 fra Frederik II til Henrik af Navarra¹. Derimod synes ingen af de nævnte Historikere at have været opmærksomme paa Korrespondancen mellem Elizabeth og Frederik II fra Aaret 1580.

Da Dronning Elizabeth 1577 indtrængende havde opfordret Frederik II til at modvirke Konkordieformlen, sendte Kongen den 26. December s. A. en Kopi af hendes Brev til Kurfyrst August, der under 1. Februar 1578 ytrede sin levende Misfornøjelse med hendes Planer². Der synes heller ikke foreløbig at være sket noget til Fremme af disse, men paa en fornyet Henvendelse (af 19. April 1580)³ fra Dronningen skrev Frederik II den 13. Juni s. A. et længere Svar til hende⁴. Hovedindholdet er følgende:

Efter at have takket for det modtagne Brev priser Frederik II Dronningens kristelige, en Defensor fidei værdige, Bestræbelser for at bilægge Tidens bitre kirkelige Stridigheder og nedbeder Guds Velsignelse derover. Paa dette Omraade er Kongen ikke sindet at svigte Dronningen, hvis han kan bidrage noget til den kirkelige Fred. I samme Retning var han blevet tilskyndet Aaret forud af Henrik af Navarra og havde ogsaa haft Lejlighed til at bringe Sagen paa Bane over for sin Svoger, Kurfyrst August. Han vil oprigtigt haabe, at han derved havde kunnet udrette noget til Kirkens fælles Bedste, men tør dog ikke regne sig al den Ros til Gode, Dronning Elizabeth i den Anledning ofrer paa ham. Kongen tvivler iøvrigt ikke paa, at Augusts Planer om at skabe Enighed blandt dem, der

¹) Jens Møller, anf. Skrift S. 354—66 vistnok efter den officielle Kopi i T. K. U. A., Latina, 1571—85, S. 308—15. Uden at kende Møllers Arbejde har L. Helveg meddelt Brevet efter en Afskrift (i Gl. kgl. Saml., 4°, 2582) i Kh. S. I, 245—50.

²) Kh. Saml. 2. R. IV, 269—74.

³) Dette Brev er ikke bevaret i Original i Tyske Kancellis Arkiv eller i Kopi i det engelske Rigsarkiv (Meddelelse fra Public Record Office, London). Om Brevet jvfr. nedenfor S. 235.

⁴) Kopi i Latina 1571—85 S. 302—07. — Her Gengivelse med lempet Tegnsætning og Udeladelse af Accenter. Ingen Koncept bevaret.

tilhører den augsburgske Bekendelse, har sin Rod i oprigtig Fromhed, og var Kurfyrsten kommet til Danmark, havde det været at haabe, at man var naaet til en positiv Forstaaelse i den af Dronningen antydede Retning. Da Kurfyrsten imidlertid saa sig nødsaget til at opgive sin Rejse, blev der ingen Lejlighed til personlig Forhandling, men Kongen haaber, at Kurfyrsten af sig selv vil stille sig forstaaende over for Dronningens Planer. Skulde Jacob Andreae søge at misbruge Kurfyrstens Tillid, vilde han sikkert blive kaldt til Regnskab. Kongen vil selv intet have at gøre med de nymodens Enighedsforanstaltninger, men blive staaende ved den fra sin Fader overtagne Kirkeorden og ikke tillade nogen Teolog i sine Riger at reformere eller disputere mod Kirkeordinansen.

Det elegant skrevne Brev, der paa diplomatisk Maade reelt set tager Afstand fra nærmere at gaa ind paa Dronning Elizabeths Planer, skønt det i høje Toner priser hendes gudvelbehagelige Forsæt, har følgende Ordlyd:

Colding. 13 Junij Anno LXXX.

Redditæ sunt nobis, ante paucos dies, literæ Ser. V.^æ die XIX Aprilis, in Palatio ipsius Westmonasteriensj scriptæ, Quæ cum ob singularem, quam repræsentabant, erga nos humanitatem et benevolentiam, tum ob piam ipsius erga Remp. Christianam sollicitudinem, iucundæ certe nobis et gratæ fuerunt. Quorum quidem alterum, cum ad mutuam et auitam nostram Regnorumque nostrorum necessitudinem, alterum vero ad communem Ecclesiæ DEI vtilitatem, ac ad S.^{tis} inprimis V.^æ Fidej Defensoris officium honorificentissimum pertineat, Ideo pro summo nostro erga S. V.^{am} amore et in Remp. studio facere non potuimus, quin ipsj pro utroque ac in primis pro communicatione ista tam libera ac Syncera fraterne iam et ageremus et haberemus gratias. Ac ex animo precamur et optamus, Vt DEVS optimus Max. ad cuius gloriam ea referenda sunt, tam S. V.^æ quam aliorum piorum Principum consilia et actiones omnes,

quibus uarijs ac sat exulceratis horum temporum dissensionibus in Ecclesijs reformatis bene consulere student benedictione sua fortunet: Vt ea in laudem Diuini ipsius nominis cedant ac Vniuersæ Reip. Christianæ, cuius ciues sumus omnes in Christum credentes, bene et feliciter eueniant. Nos certe, si tam ad salutarem concordiam inter reformatas et pias Ecclesias promouendam quam ad pacem publicam conseruandam aliquid operæ ac consilij pro nostra etiam parte conferre possemus: In eo nec Ser. V.^æ expectationj nec Christianj ac publicæ Vtilitatis amantissimi Regis officio essemus defuturj. Ideoque quod anno superiore amicus et frater noster charissimus Serenissimus Rex Nauarræ etc. per literas obnixè a nobis petiuit non grauate in nos recepimus ac coram exhibitis simul literis istis cum Illustriss. et opt. affine et fratre nostro charissimo, D. Augusto, Duce Saxonie, sacrij Romanj Imperij Archimarschallo et Electore etc., sermones amanter ac fraterne ijs de rebus ac de Synodo inprimis promouenda contulimus, In quo, si quid tanta ac tam pia Ser. V.^æ congratulatione ac humanissimis ipsius Elogijs dignum præstitissemus et ab Ill.^{te} ipsius impetrassemus Illud præcipue ad ipsius DEI omnium Principum consilia pro suo arbitrio gubernantis prouidentiam ac deinde ad coniunctissimj Principis summum erga nos amorem et studium referendum esse iudicaremus. Quæ uero a nobis hac in parte tum proposita sunt, ex sincero pectore ac candore Regio profecta esse certo affirmare possumus. Ac vberrimum Communicationis istius fructum nos consecutos esse lætaremur, si ex ea ad dissidia Relligionis moderanda temperandaque ad Ecclesias Christianas ea commoda ac emolumenta redundassent, quæ S. V.^a in literis suis summa cum humanitate agnoscit et celebrat, In quo quidem an ipsa plus proprio iudicio, an uero amorj erga nos suo tribuat, haud facile statuere audemus. Sicut autem non minus ex his, quam superioribus Ser. V.^æ ijsdem de rebus, ad nos accurate scriptis literis eximiam ipsius pietatem et ad præcauendas maiores Ecclesiæ et Reip.

perturbationes Regiam plane sollicitudinem agnoscimus eamque pro merito fraterne collaudamus. Ita minime dubitandum, sed certo certius statuendum est, Ea quæ a bene memorato affine et fratre nostro charissimo ad rationem certam piæ Concordiæ instituendam hactenus suscepta sunt consilia ex pio Zelo et optimo studio erga Ecclesias Augustanæ Confessionj coniunctas profecta esse. Nos certe sj, quod futurum sperabamus, Ill.^{tas} ipsius huc in Regnum ac colloquium nostrum venisset ijs in rebus tempestiue proponendis nec mutuæ necessitudinj nostræ nec petitionj Ser. V.^æ eramus defuturj. Quia vero ea, magnis ac inopinatis rationibus mota, consilium profectionis ad dimidiam itineris partem feliciter ad nos susceptæ mutavit ac propter grauia impedimenta cum ad Communem Reip. tum ad priuatam Ill.^{tis} ipsius dignitatem vtilitatemque pertinentia in ditiones ac prouincias suas redierit. Ideo, quod ipsj occasione tam exoptata destitutj ex Voluntate Ser. V.^æ coram facere non potuimus vel per literas nostras vel per Illus.^{tatis} ipsius Legatos, quos breuj adfuturos esse speramus, oportune ipsj explicabimus. Ac in pia reformatarum Ecclesiarum Synodo in Germania promouenda studium nostrum conferemus Neque omnino dubitamus jpsam pro sua erga vicinos Reges et Principes amicitæ et Relligionis necessitudine sibj coniunctos singularj obseruantia et humanitate, si de eo a Ser. inprimis V.^{ra} amice compellatur, sua sponte ac sine ulla iterata admonitione nostra ita se exhibituram ac declaraturam esse, Ne quid S. V.^a quod ad pij et tranquillitatis Ecclesiæ et Reip. Christianæ amantissimi Principis officium pertineat in Ill.^{tate} ipsius desideret. Neque spes abijcienda est, Sj quem in literis suis nominat Ser. V.^a, Andreas¹ iste opt. Principis bonitate et authoritate inuidiose abutatur ac pro pace et tranquillitate comunj quam ipsius Ill.^{tas} pio studio meditatur |: quod innuere uidetur Ser. V.^a :| facem insidiarum et maiorum dissensionum in Ecclesiam

1) ∩: Jacob Andrea.

DEI ingerat quin ea pro laudabilj Maiorum suorum in celebratissima Domo Saxonica ac præclaro in Rempub. Christianam studio ac proprio optimæ ac Heroicæ animæ genio demum et suj ipsius et Vtilitatis communis bonam rationem sit habitura. Nos quidem cum nouis formulis istis conscriptis ac libris consignatis nihil negocij habemus. Ecclesiæ et scholæ Regnorum ac omnium prouinciarum nostrarum sub imperio Diui Prædecessoris Serenissimj Patris nostrj reiecta idolomania Papistica et omnibus blasphemis in filium DEI erroribus repudiatis pie reformatæ ac bene constitutæ sunt. In ea doctrinæ coelestis synceritate pariter ac tranquillitate ab Opt. parente, re et nomine vere Christiano Principe, ad nos usque propagata acquiescimus ac deinceps constanter perseueraturj sumus. Nec ullj Theologo licentiam indulgemus contra semel receptam et approbatam Ecclesiarum nostrarum Ordinationem quicquam uel innouandj vel disputandj. Eaque ratione Veritatem simul et pacem in Ecclesijs amplissimorum Regnorum, Ducatum et prouinciarum sine vllis nouis reformationibus per DEI gratiam hactenus conseruauimus. Ac certo confidimus ipsum diuina benedictione sua deinceps etiam tam nostram gubernationem fortunaturum quam Ser. V.^æ pia et salutaria Consilia omnia ad nominis suj gloriam et communem piarum Ecclesiarum ac ipsius Reip. Christianæ vtilitatem gubernaturum esse. Quod ut faciat et præstet ac Ser. V.^æ florentem et incolumem quam diutissime conseruet ac tueatur ex animo pectoreque syncero et optamus et precamur.

Imidlertid sendte Dronning Elizabeth i September 1580 sin betroede Diplomat Dr. jur. John Rogers i en særlig Mission til den danske Konge. Han overbragte to Breve, daterede henholdsvis den 6. og den 11. August.

I det første meddeltes det Kongen, at han (den 24. April 1579) var blevet optaget i Hosebaandsordenen. Det andet Brev omhandlede de kirkelige Stridigheder, hvortil Ge-

sandtten paa det behændigste knyttede sine Kommentarer. I sit Svar tilbage med Gesandtten (dateret den 8. September 1580) udtrykker Kongen sin Glæde over, at hans Brev af [13.] Juni var blevet optaget naadigt, og udtaler paa ny sit Haab om, at Dronningens Bestræbelser maatte blive kronet med Held. Han fastholder atter sit tidligere hævdede Standpunkt at ville forblive ved den fra Faderen overtagne kirkelige Orden, som i Danmark har dannet et gavnligt Bolværk mod Lærestridighedernes Stormflod. Kongen sætter vel den humane Dannelse hos lærde Mænd højt, men tillader ingen Noviteter i Religionen. — Han vilde ikke modsætte sig, at en dansk Gesandt fulgte den engelske Udsending Daniel Rogers til Sachsen, hvis han ikke følte sig overbevist om, at Kurfyrsten af sig selv uden yderligere Opfordring fra Kongen vilde vise sig imødekommende over for Dronning Elizabeth. Til Slut takker han for den store Ære, der er vederfaredes ham, gennem Optagelse i Hosebaandsordenen.

Ogsaa dette Brev er — som man vil se — præget af en vis kølig Tilbageholdenhed og kan næppe tænkes fuldt ud at have tilfredsstillet Dronning Elizabeth¹. Det lyder saaledes:

FRIDERICVS Secundus, DEI gratia, Daniæ, Noruagiæ, Gothorum, Vandalorumque Rex, Dux Slesuicj, Holsatiæ, Stormariæ ac Dithmarsisæ, Comes in Oldenburg et Delmenhorst, Serenissimæ Principi, Dominæ Elizabethæ, Angliæ, Franciæ, ac Hybernis Reginæ, fidei defensori, Sorori et Con-

¹) Original i det engelske Rigsarkiv. Her udgivet efter en fotostatisk Kopi velvilligst meddelt af Public Record Office. Da Brevet foreligger i velbevaret Original, er der fulgt strengere Principer ved Udgivelsen med Hensyn til Tegnsætning o. l. — Brevets Signatur er State Papers. Foreign, Denmark (S. P. 75) Vol. I Nr. 9. En Regest af Brevet har tidligere været meddelt i Calendar of State Papers, Foreign Series, of the reign of Elizabeth, 1579—80, S. 409—10. — Ingen Kopi eller Koncept bevaret i Danmark.

sanguineæ nostræ charissimæ, Salutem et continuum foelicitatis incrementum. Serenissima Princeps, soror, et consanguinea charissima. Reddidit nobis eodem tempore, S.^{tis} V.^æ Orator, Vir præclarus, inprimis nobis dilectus, Iohannes Rogerus, Legum Doctor¹, binas ipsius literas, quas, e Regia sua Otlandia², diuerso tempore et argumento, ad nos dedit³. Nam in prioribus, quæ 6. die proximj mensis Augustj, scriptæ erant, amanter nos certiores fecit: ab amplissimo ordinis vestri Garterij collegio, in proximo Nobilissimorum Equitum concessu, 24. die mensis Aprilis, Anni præteriti, celebrato, Nos, in celeberrimj istius ordinis societatem, consentientibus omnium suffragijs, electos esse⁴. In posterioribus uerò, quæ diem 11. eiusdem mensis habebant, suam in religionis negotio promouendo, pietatem et constantiam plane Regiam, nobis testatam fecit. Quibus certe in rebus, et ad mutuam necessitudinem nostram, et communem ecclesiæ ac Reipub. christianæ vtilitatem pertinentibus, non minus quam in priuatis quibusdam negotijs, coram, nobis proponendis ac explicandis, memoratus S.^{tis} V.^æ Orator, ita uersatus est: Vt ipsius dexteritatem, summa cum prudentia coniunctam, clementer collaudemus. Ideoque facere non potuimus, cum ex S.^{tis} V.^æ uoluntate, se iter in Poloniam, ac inde in Sueciam suscepturum, ac deinceps ad nos rediturum esse, adseueraret: quin ad eas

¹) Ll. Dr. John Rogers (ca. 1540—ca. 1603), Broder til nedennævnte Daniel Rogers.

²) ɔ: Oatlands ved Weybridge, et kongeligt Jagtslot.

³) Brevet af 6. August 1580 findes i Original i Tyske Kancellis Arkiv (England II, 9); Brevet af 11. August synes derimod tabt. Af ingen af Brevene findes Kopier (eller Koncepter) i det engelske Rigsarkiv (velvillig Meddelelse fra Public Record Office, London).

⁴) Frederik optoges som den 363. Ridder af Ordenen (Elias Ashmole, *The Institution . . . of the most noble Order of the Garter*, 1672, S. 715). Først 1582 modtog Frederik II Insignierne. Jvfr. C. Molbech, *Bidrag til Historien af det Gesandtskab, som Dronning Elisabeth 1582 sendte til Danmark, for at bringe Kong Frederik II den engelske Hosebaandsorden i Nye Danske Magazin IV*, 249—67.

litteras S.^{ti} V.^æ, apud hunc Nobilem, proprium ministrum nostrum, fraterne iam responderemus.

Ac, ut de religionis negotio, ad gloriam DEI pertinente, initium faciamus: Periucundum certe nobis fuit, priores litteras nostras, 23.¹ proximi mensis Iunij, ex arce nostra Coldinga, ad S.^{tem} V.^{am} datas, ipsi non ingratas fuisse. Ac etiamnum ex animo precamur, vt consilia, a Ste V.^a, pro eius, quo præclare fungitur, officij ratione, suscepta, inprimis ad DEI omnipotentis gloriam, ac ad piam, inter omnes, in filium ipsius Iesum Christum credentes, concordiam constituendam, tam ipsi fidei Defensori, quam reipub. Christianæ, bene et foeliciter succedant et eueniant. Nos, quod testati sumus antea, in sinceritate doctrinæ, quam ecclesiæ et scholæ, amplissimorum Regnorum et Prouinciarum nostrarum, secundum piam Diuj Parentis nostri reformationem, profitentur, perseueramus et acquiescimus. Ac ad singularem benedictionem DEI, nonnullamque foelicitatem nostram referimus: quod in tantis dissensionum ac disputationum fluctibus, qui proximis hisce annis, in quarundam Prouinciarum ecclesias, instar diluuij, inundarunt, veritate nobis simul, et pace fruj licuit. Neque dubitamus, ipsum deinceps etiam, Diuina benedictione sua, nobis ad futurum, gubernationemque nostram, ita fortunaturum esse: Vt puram religionem, A Diuo parente nostro, nobis traditam ac commendatam, tanquam Thesaurum, omnibus rebus humanis pretiosorem, conseruemus, ac ad posteros etiam propagemus. Doctrinæ elegantiam, ac ingenij acumen, et subtilitatem, tanquam peculiaria ornamenta, in viris eruditis, collaudamus certe et prædicamus. Nulli tamen Theologo, licentiam indulgemus, contra ordinationem ecclesiarum nostrarum, semel receptam et approbatam, quicque uel innouandj, uel disputandj. Quod quidem, si pari studio, alijs in locis factum fuisset: minus forte, et disputationum et perturbationum, hoc seculo nostro, in pijs ecclesijs

1) Sikkert en Fejlskrift for 13 jvfr. ovenfor S. 235.

haberemus. Nos certe, si in pio consensu inter ecclesias reformatas constituendo, quid opis aut studij conferre possemus: in eo, nec S.^{tis} V.^æ expectationj, nec communis vtilitatis reipub. christianæ, amantissimi Principis officio, sumus defuturj. Ideoque, quod de Legato aliquo nostro, Danieli Rogerio¹, ad Ill.^{mos} Palatinatus ac Saxonix etc. Electores, consanguineos nostros carissimos, adiungendo, S.^{tas} V.^a amanter a nobis petiuit, nequaquam eramus denegaturi: Nisi certo confideremus, inprimis benememorati consanguinei, affinis, fratris, et compatris nostri carissimi, Ducis ac Electoris Saxonix etc. Ill.^{tem}, sua sponte, ac sine ulla intercessionem nostra, ita se, ad Legationem istam, ac postulationem S.^{tis} V.^æ exhibituram, ac declaraturam esse, ne quid ipsa, quod ad coniunctissimj, ac sinceræ religionis studiosissimj Principis officium pertineat, in Ill.^{te} ipsius desideret.

Ad posteriores S.^{tis} V.^æ literas respondendo, fraterne profitemur, tam ipsius, quam Nobilissimorum Equitum amplissimi Ordinis vestri Garterij, præclara de nobis iudicia elogiaque, quæ quidem nos, de virtutibus ac ornamentis, Christianj Regis Maiestatem condecorantibus, humanissime commonefecerunt, inprimis nobis iucunda, et grata fuisse. Ideoque et S.^{ti} V.^æ, et omnibus amplissimi Ordinis Equitibus, pro tam illustri testificatione sui erga nos amoris ac studij, quam electione honorifica nobis declarare uoluerunt, permagnas, sicuti par est, et agimus et habemus gratias. Tantumque abest, vt uel ipsam electionem, vel istius temporis moram, quæ usque ad denunciationem, iam primum nobis factam, interuenit, moleste feramus: Vt magno honore et beneficio, Nos, a Ste V.^a et Nobilissimo Garteriorum fratrum collegio, in eo affectos esse iudicemus, quod de electione ista, tam humaniter, ac plane amice, nos iam certiores facere uoluerunt. Ac, si quam, S.^{tas} V.^a uel

¹) Daniel Rogers († 1591), meget benyttet Diplomat, der i Septbr. 1580 drog til Sachsen for at forhandle om Religionsspørgsmaal.

celebratissimj istius Ordinis socij, communjationem, de nobis, in nobilissimam societatem istam ac fraternitatem recipiendis, per Legatos, uel per literas, nobiscum suscipere uoluerint, operam tum daturi sumus: vt non tam ex declaratione nostra, quam ex re ipsa, intelligant et perspiciant: Nos, et arctioris amicitiaë, necessitudinisque cum Ste V.^a, consanguinea et sorore nostra exoptatissima, isto etiam modo, bonis rationibus firmandæ, cupidissimos, et erga Nobilissimi Collegij socios, quam optime affectos esse. Quod quidem, ad binas istas, S.^{tis} V.^æ literas, iam respondere uoluimus. DEVM opt. Maximum rogantes, vt S.^{tem} V.^{am} florentem et incolumem, conseruet et tueatur, quam diutissime. Data e Regia nostra Friderichsburga, Die Natui-tatis Mariæ virginis 8. mensis Septembris. Anno 1. 5. 8. 0.

¹Vester bonus Frater et consanguineus

Fridericus Rex¹.

5.

*Forbudet mod Konkordiebogen i
Viborg Stift.*

Kongebrevet af 24. Juli 1580 udsendtes til alle Rigets Bisper. Hvorledes man i de enkelte Stifter gik frem med Hensyn til at publicere dette Paabud, vides ikke. Det er da ganske interessant at se, at i Viborg Stift nøjedes den nidkære Biskop, Mag. *Peder Thøgersen* († 1595) ikke blot med at bekendtgøre Kongebrevet for sit Stifts Gejstlighed, men lod Præsterne undertegne »Forpligter« om at ville rette sig efter det. Herom vidner en endnu bevaret Erklæring af 5. August 1580, egenhændigt underskrevet af Aars Herreds Præster². Det er sandsynligt, at der har foreligget

¹) Egenhændigt.

²) Viborg Bispearkiv, Hovedreversalen S. 79 (Pk. 30) (Landsarkivet for Nørrejylland). Vedlagt findes en original, af Kongen underskrevet, Udfærdigelse af Kongebrevet af 24. Juli 1580.

saadanne Aktstykker fra alle Stiftets Herreder, men de øvrige er nu forsvundne¹.

Christiern Matzenn i Smorup, Herritzprouest wdj Aarss-herritt, Søren Lauritzenn, Prest i Huornum, Peder Wil-lomß, Sogneprest til Schyffum Kircke, Søren Andersß, Sogneprest till Aarsskircke, Thames Perßenn, Sogneprest til Blerekircke, Lauritz Grønn, Sogneprest till Flesborgh Kircke, Michell Perßenn, Sogneprest till Wlstrup Kircke, oc Peder Jensß, Medtienner till Raffnkieltd Kircke², kiendis och gjør witterligt for alle met dette wort obne Breff, att hederliigh oc høgelerdt Mandt Mester Peder Tøgersßen, Superintendenth wtj Wiborgh Stiichth, haffuer effter Kon: Matt.is wor allernaadigste Herris Breff oc Mandatt aluor-

¹) I Hovedreversalen S. 81 nævnes en lignende Forpligtelse fra alle Kanniker og Læsemester i Viborg, men dette Aktstykke, som saaledes maa have været til endnu i nyere Tid, synes nu tabt.

²) Om de her nævnte Præster kan der meddeles følgende Oplysninger efter S. V. Wiberg, Dansk Præstehistorie sammenholdt med en Liste over Præster i Nørrejylland 1584 (trykt i Kh. Saml. 3. R. II, 205—6 (Aars Herred)): 1) Sognepræst i Brorstrup, Ravnkilde og Haverslev Christian Madsen (Skytte) († ca. 1592), var ikke Præst eller Provst 1584. Præstegaarden ligger i Smorup, Brorstrup Sogn. 1547 stadfæstede Kongen det Brev, som Christiern Madsen, Student i København, havde paa Brorstrup m. fl. Sogne; 1555 bestemtes det, at Sognepræsten her skulde holde en Kapellan med Bolig i Haverslev, medens han selv skulde bo i Smordrup (H. F. Rørdam, Danske Kirkelove I, 271—2, 449). — Om hans Fader Mads Skytte i Smorup og om nedennævnte Søren Lauridsen jvfr. Dagbog fra det 16de, 17de og 18de Aarhundrede af M. P. Farstrup, 1813, S. 297, 298. 2) Sognepræst i V. Hornum, Hyllebjerg og Fleisborg Søren Lauridsen, forekommer ikke 1584. 3) Sognepræst i Skivum og Giver Peder Villumsen, var 1584 Provst. 4) Sognepræst i Aars og Haubro Søren Andersen († 1593). Nævnes 1584. Han skal have været Præst i Aars i henved 70 Aar (Gerhard Treschow, Danske Jubel-Lærere S. 282). Jvfr. M. P. Farstrups Dagbog S. 328. 5) Sognepræst i Blære og Ejdrup Thomas Pedersen, nævnes 1584. 6) Sognepræst i Fleisborg Laurids Grøn nævnes ikke 1584. 7) Sognepræst i Ulstrup og Gundested Mikkell Pedersen, nævnes 1584. 8) 1584 forekommer igen »Pier Jensen i Ravnkil, Medtjener i Brorstrup, Ravnkil og Hadderslev«.

lighenn oss tilschreffuett oc befalett, att wi skulle icke lade findis hoess oss denn Bogh, som kaldis Opus concordiã etc., huilcken wor allerkierreste naadigste Herris Befalingh och Mandatt effter wor kiære Superintendentis Tilschriffuelße oc Paamiindelße wi beplicte oss i alle Maade wnderdannigste høriighe oc lydiige att wille wære. Till Wittnesbyrdt trøcker wi woris Signete oc Indzegler nedenn paa dette Breff oc wnderschriffue met wore egne Hender. Actum in Ecclesia Giuer 5 Augusti 1580¹.

Christiern Matzen
met egen Haandt.

Seuerin
Lauriß².

Peder Villomß
met egen Hand.

Søren Anderß.
met egen Handt.

Thamis Persen
met egen
Haandt.

Lauritz Grøn
met egen
Handtt.

Michell Peerßen
med egjen
Haandt.

Per Jensz
met egen
Haandt.

Tillæg.

Allerede i Kirkehistoriske Samlinger 3. R. V, 512 ff. har den af Reformationstidens og af Viborg Stifts Historie saa højt fortjente Rektor, Dr. phil. *A. Heise* meddelt en nøjagtig Fortegnelse over Viborg Stifts Gejstlighed i Aaret 1568. Heise benyttede som Grundlag de Forpligtelsesbreve (i Viborg Bispearkiv), som Præsterne havde udstedt om at

¹) Oven over Underskrifterne findes endnu — ret velbevaret — Underskrivernes Segl i Voks paatrykt Papiret.

²) Skønt uden Betegnelse »met egen Haand« er denne Underskrift øjensynlig ogsaa egenhændig. Hvis det er rigtigt, hvad der angives hos Wiberg, at Hr. Søren havde været Præst i V. Hornum siden 1527, forstaar man bedre hans vaklende Underskrift.

efterleve det bekendte Kongebrev af 13. Januar 1568 om i Udførelsen af de kirkelige Handlinger, specielt Administrationen af Nadveren, at ville rette sig efter den Skik, som holdtes i Hævd i Vor Frue Kirke i København, hvis Stilling som liturgisk Normalkirke derved autoriseredes¹.

Der er derfor ingen Grund til paa ny at meddele denne vigtige Liste. Derimod kan der maaske være Anledning til som Parallel til den Fremgangsmaade, der blev fulgt ved det ovennævnte Forbud mod at eje Opus concordiaë, i Korthed at omtale, hvorledes man gik til Værks 1568 med Hensyn til Publiceringen. Da Kongebrevet kom til Viborg, og man i dette Stift vistnok endnu ikke — som i Sjællands og Fyens Stifter — afholdt regelmæssige aarlige Synoder (Landemoder), saa Stiftets daværende dygtige Biskop, Mag. *Kjeld Juel* († 1571), af hvis Personlighed det desværre ikke er muligt at danne sig et fyldigere Billede², sig aabenbart henvist til at drage rundt i Stiftet og i en Kirke i hvert Herred at forelæse Kongens Brev. Desuden lod han samtidig Præsterne herredsvis afgive en skriftlig Forpligtelse til at holde sig dette efterrettelig.

Forpligtelsen var formet saaledes, at den i Virkeligheden i refererende Form indeholdt en Vidisse af det vigtige Kongebrev. Med Undtagelse af for Nørlyng Herred er endnu bevaret Forpligtelserne for alle de øvrige Herreder, 13 i Tallet, hvoraf de 12 er skrevet med een og samme Haand (en meget sikker og flydende Kancellihaand). De er alle enslydende dog mutatis mutandis. Under Teksten i de enkelte Breve findes Udstedernes Segl paatrykt Papiret i grønt Voks, men adskillige af Seglene er nu affaldne eller stærkt beskadigede. Brevene er udstedt i Tidsrummet mellem den 16. Februar og den 9. April 1568.

Da det kan have sin Interesse at lære Teksten til disse

¹) H. F. Rørdam, Danske Kirkelove II, 105—6.

²) Jvfr. min Artikel om Kjeld Juel i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., XII, 119—20.

Breve at kende, skal som en Prøve meddeles den »Forpligt«, som blev udstedt af Præsteskabet i Middelsom Herred¹:

Vy effther^{ne} Niels Trogelßen, Sogneprest y Øster Wellingh och Herritzprouist y Medelsomherritt, Jost Lauritzen, Sogneprest till Winckell, Jens Laßen, Sogneprest y Hiermindt, Kieldt Star, Sogneprest y Birringhe, Niels Anderßen, Sogneprest y Langaa, Niels Lauritzen, Sogneprest y Brandstrup, Jacob Staffenßen, Sogneprest y Wester Wellingh, Chresten Star, Prest y Birringh, och Lauritz Jostßen, Capellan till Winckell, giøre alle witterligt, att Aar effther Gudz Byrdt Mdlxviij then fempte Dagh Martij war wy hoeß hederligh och høglerdt Mandt, Mester Kieldt Jull, woris Superintendent, forsamlblitt wdj Winckell Kiircke att forhandle om thet, som woris Embede tilhøre, tha frambar for^{ne} Mester Kieldt Jull ett Kon: Matt:s, wor allenadigste Herris, Breff, lyudendis, att Hans Kon: Matt war kommen wdj Forfaringh, huorledis segh skulle begiffue nogen Tuist och Wënighedt blantt Sogneprester och Capellanere saa well wdj Kiøbstederne som paa Landtitt her wdj Riiget wdj Kiirckens Ceremonier, sønderligh wdj thet høguerdige Altars Sacramentis Tracterilße, huilckett Hans Kon: Matt wille for ingen Deell lide eller tilstede, huarefore att Hans Kon: Matt strengeligen byuder och beffaler for^{ne} Mester Kieldt och wille thet ocsaa aff hannem aluorligen haffdt haffue, att handt tiltencker alletingiste att skiicke och ordinere wdj Kiirckens Ceremonier offuer allt hans Stiff y Kiøbstederne och paa Landzbyerne effther Ordinantzen och effther then Skiick, som holditt och brugt er wdj wor Frue Kiircke y Kiøbenhaffn, siden Ordinantzen er wdgangen, och endnu holdis, och ey tilstede nogen Tuedrath wdj Kiirckens Ceremonier och besynderligh wdj thet høguerdige Altars Sacramentis Tracterilße, thj Hans Kon: Matt

¹) Original i Viborg Bispearkiv, Sager til Hovedreversalen, P, Kuriøse Papirer (Landsarkivet for Nørrejylland). Spor af ni paatrykte Segl.

thet for ingen Deell wille eller kunde lide. Findis ther nogen emodt att giøre aff Moduillighet eller Gienstridighedt, tha wille Hans Kon: Matt lade straffe ther offuer, som wedt bør, effther som forbemeltt Kon: Matt.s Breff wider bemelder och indholder, wdaff huilcken Breff for^{ne} Mester Kieldt antuorde oß en Copie och Wdschriftt, att wy kunde wiide att rette oß ther effther; och ther hoeß beffalede handt oß aluorligen, att wy skulle rette oß effther samme Kon: Matt.s Breff och effther Ordinantzen bode wdj then Ceremonie met thet høguerdige Altars Sacramentis Tracterilße och wdj alle andre medt Endrectighedt, effther som wdj wor Frue Kiircke y Kiøbenhaffn holdis, saa som wy wille andsuare for Gudt och være bekiendt for Kon: Matt. In cuius rej testimonium sigilla nostra presentibus inferius impressa sunt. Datum anno, die et loco vt supra.

Tre ripensiske Levnedsløb

Af Bjørn Kornerup.

1.

I Ribe Katedralskoles Bibliotek gemmes en Række haandskrevne biografiske Efterretninger især om Ripensere fra det 17. og 18. Aarhundrede. Flere af disse Biografier kan ved Lejlighed fortjene at blive fremdraget af deres Skjul¹. Foreløbig skal der nedenfor meddeles tre ripensiske Biografier. Den første er af Præsten *Hans Thomsen Vedel*, en Præstesøn fra Hvidding, i hvilket Sogn han blev født 1651, og hvori han døde 1706 efter i 20 Aar at have været Sognepræst sammesteds efter sin Fader, Thomas Henriksen Vedel. Han synes ikke at have tilhørt den bekendte lærde Æt af dette Navn, men hans Fader har formentlig taget Vedel eller Vejle som et Tilnavn fra sin Fødeby Vejle.

Biografien er tydeligt nok en Del af de Parentalia, der benyttedes ved Hr. Hans' Jordefærd. Uden just at bringe noget af væsentlig Interesse giver den dog en og anden ny Oplysning og er vistnok i det hele karakteristisk for den Form af Ligprædikener, som tidligere havde haft deres egentlige Blomstringsperiode. Skønt affattet i Tidens skabelonmæssige Stil, gør Ligtalen ikke noget meget tilgjort Indtryk, og ikke mindst den jævne Skildring af Hr. Hans' Dødsleje lader sig læse med Deltagelse.

Desværre er den Skikkelse, hvori Teksten foreligger overleveret, temmelig mangelfuld, idet det aabenbart er en mindre stave- og skrivekyndig Person, som har besørget

¹) Jvfr. fra samme Sted Hans Sirichs Biografi i Kh. Saml. 7. R. III, 201 ff. — Vedels Biografi findes i Grønlands Samlinger I, 2.

en Afskrift efter et nu forsvundet Forlæg. Det er derfor anset for forsvarligt i Udgaven at foretage en Del Normaliseringer, især med Hensyn til Brugen af Begyndelsesbogstaver og af Tegnsætningen. Enkelte Steder er der med en anden Haand — formentlig Ligprædikantens¹ — gjort Tilføjelser og indført Rettelser. Det er da vigtigt at kunne fastslaa, at hvor mange formelle Mangler der end kan lade sig paavise ved den bevarede Afskrift, er Teksten dog gennemset og godkendt af den, der var nærmest til at approbere den. —

Hvad sig belanger den sl: Guds Mand, ærværdige, meget hederlige og fornemme, vellærde, nu sl:, HE: Hans Thomsen Wedel, velfortiente Sogene Prest til Hvidding Mennighed, hans hederlige Biurd her til Verden, hans christlige Lefnet her i Verden og salige Endeligt fra denne Verden:

da er hand fød i Hvidding Prestegaard Anno 1651 d. 23 Julij af meget hederlige, christelige og fornemme Echteforældre: hans Fader vaar den ærværdig, meget hederlig[e] og fornemme, vellærd Mand sl: hos Gud, Her Thomas Hviidsen Wedel², fordom velfortiente Sogene Prest til Hvidding Mennighed; hans Moder den hederlige, dydige og Gud-elskende Matron, nu sl: Karen Her Thomsis, sl: Hans Andersens³, fordom edle og velviße Heritz Foget j Hvidding Herit hans kiære Daat[ter]. Disse hans meget hederlige og gud[frychtige] [Forældre] hafver strax effter hans Legem . . ⁴ været omhyggelige for hans . . og betimelig ladet hannem ved det hellige Daabens Sacramente indplant[e] i den sande Vinstock Christo Jesu, hvor hand af et synd-fød Menniske er blefven et igienfødt Guds Barn og ved denne gode Samvittigheds Pacht med Gud er ind-

¹) Denne er formentlig Herredsprovsten Søren Wedel i Rejsby, jvfr. S. 258.

²) Thomas Vedel (1616—86), Sognepræst i Hvidding fra 1647. — Han skrev sig selv Thomas *Henriksen*.

³) Hans Andersen nævnes endnu 1648 som Herredsfoged i Hvidding Herred.

⁴) Her og i det følgende enkelte Lakuner ved Slid af Papiret.

gaaet i Naadens Rige og giort delachtige i Haabet om den Salighed, som hand nu nyder hos Gud i Herlighedens Rige. Di hafver siden som fromme Forældre anvent tilbørlige Omhyggelighed saa vel hans spæde Legeme at rychte som ved idelig Forbøn Gud hannem baade til Siæls og Legems Varetecht og Vælfærd at befale, men og hafft god Omsorg at optuchte og opdrage hannem i Guds Frycht og Skickelighed, og derfor er blefven effter Aars og Alders Tiltagelße baade ved Gudfrychtigheds Øfvelße i sin Christendom med gudelige Bønners Læsning sampt Catechißmi og med adskillige aandelige Bøgers gode Lærdome stadfest saa og til ald Tucht og Ære ved Dyds [og Ski]ckeligheds Exempel anført. Effter at . . . [un]der gode Læremestere hafd naaet . . . [For]fremmelse i Skrifve og Regenkunsten, og der yttrede sig hos den sl: Mand et got jngenum, hvoraf hans kiære Forældre gjorde sig den Forhaabening i, at der med Tiden kunde blifve af hannem et nyttelig Redskab, som med Frugt og Nytte kunde tiene Gud i sin Menighed, har di besluttet at opofre hannem til det hellige Prædicke Embede og derfor betimelig ladet hannem med sinne andere sl: Brødre ved adskillige hederlige studiosos, serdelis hederlig og vellærde Hr: Niels Jacobßen Harrebye, dereffter troflittig Sogene Prest til Mandø Menighed¹, ærværdig Hr. Laur. paa Fanø² og meget . . . Hr. Peder Jandrup, siden Sogne Prest til . . .³, vnderviise i deris eget Huus. Midlertid giort saa god en Forfremmelse i det latinske Tungemaal, at der hand A^o 1665 effter sin sl: Faders gode Tycke blef udsent til Riber Skole og ofverlevert til Clarissimum Rectorem scholæ Ripensis, Mag: Gregorium Laurentij Fogium⁴, blev achtet da god for at komme i 5te Lectie og bekom til Informatorem,

¹) Niels Jacobsen (Harreby), Sognepræst paa Manø.

²) Vel Niels Lauridsen Struch, Sognepræst i Sønderho til sin Død ca. 1695.

³) Formentlig Peder Janderup († 1676), Sognepræst i Vodder.

⁴) Om Mag. Gregers Fog († 1697), Rektor i Ribe 1665—93 jvfr. Bjørn Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie II, 36 ff.

hederlige og vellærde Hr: Lauritz Davidsen, den Tid berømmelig 5te Lecties Hører, der effter ærværdig og velmeriterede Sogene Prest til Pedste Menighed¹ og anne[x], nu sl: hos Gud. Vnder denne sl: Mands troelig og frugtbarlig information bekom denne voris sl: Medbroder merkkelig Forbedring i det latinske og god Forfremmelße i det grædske Tunge Maal og andre der hos hørende philosophiske scientiis, at hand effter 2 Aars Forløb blev opsat i den øfverste Lectie, hvor vdj denne sl: Mand endnu tuende Aar freqventerede sub prænominato Rectore Clarissimo Mag: Gregorio Fog et Conrectore Clarissimo Mag: Christierno Blymestero²; blev siden A^o 1669 fra Riber Skole dimitterit og erlangede sit gode Testimonium til det loflige Kiøbenhaufns Acadæmie der sin[e] Studia vidre at fortsette³; og effter at hand sammestedz hafde staaet sin Prøve baade in stilo et artibus, er hand af Professorerne approberet og i de hederlige Studenters Tal indskrefven Rectore Magnifico Dno. Doct: Thoma Bartholino, Archiatro Regio et Professore honorario⁴; til Præceptorem Privatum hafver hand udvalt Excellentissimum et experientissimum D: D: Wilhelmum Wormium Med: et Phys: P: P: celeberrimum⁵.

Siden forblef hand paa Academiet og icke forsømt[e] de høylærde Professorum lectiones publicas, men hvad som af dennem blev dicteret flittig at annotere, og effter 2 Aars Forløb vndergaf hand sig examini Theologico og da ogsaa ab excellentissimis Dnis Examinatoribus approberet og af

¹) Laurids Davidsen Foss († 1704), Sognepræst i Pjedsted-Gaarslev.

²) Om Provst, Sognepræst ved Budolfi Kirke i Aalborg, Mag. Christen Blimester (Blymester) († 1680), der havde været Konrektor i Ribe 1666—76, jvfr. Kornerup, anf. Skrift II, 60 ff.

³) »Iohannes Thomæ Wellejus« immatrikuleredes 20. Juli 1669 fra Ribe Katedralskole (Kjøbenhavns Universitets Matrikel, udg. af S. Birket Smith, II, 16).

⁴) Professor, Dr. med. Thomas Bartholin (1616—80).

⁵) Professor, Dr. med. Willum Worm (1633—1704).

dennem¹ erlanget gode og loflig Attestation og strax der effter fornøvelig Dimission, førde saa med sig høybemelte sin Privati Præceptoris Academici Nobilissimi et Excellentissimi D: D: Wilhelmi Wormii testimonium saa og Academicum publicum, vdi hvilcken begge, som endnu er forhaande, den sl: Mand gifvis et got og lofligt Vidnisbyrd baade om hans christelige og skickelige Forhold i Lif og Lefnet, saa og lykkelige og loflige Forfremmelße i hans Studeringer.

Fra Kiøbenhafn paatog den sl: Mand med sinne Forældris Villie og Videnskab sig en Reyße til Norge at besøge sin høytærede hvlde Farbroder, edle og høyachtbar, nu sl: Hr: Andirs Henricksen², velfornemme Raad- og Handelß-Mand [i] Christiansand, opholdet sig i hans Huu[s] $\frac{1}{2}$ [Aar], og hafde hans gode sl: Farbroder ald behagelige Fornøvelße i hans Nerværelße og Omgængelße, som og vor gierne begierindis, at hand længere hos hannem skulle forblefvit og gaf derhos Forsichring om ønskelig Befordring. Men som til den sl: Mand kom hastig Bref, og vor sine kiære Forældris indstendig Begiering at begifve sig paa Hiemreyßen, saa effterkom hand samme vden nogen Forhalling og i Synderlighed hastede, effterdj hans ærværdig sl: Fader vor blefven angreben med Svaghed. Som hans gode sl: Forældre hafde vdseet at hafve og holde, om det vor Guds Villie, denne deris kiære eldste Søn hos sig til deris Alderdoms Trøst og Stytte, saa med velbemelte hans sl: Forældris gode Beraad og Samtyche effter Paakaldelße til Gud og Raadførelße med fornemme gode Venner [blef] giort til stormæchtigste Arfve Herre og Konge Kong Christian d. 5te, høysalig - og loflig Ihukommelse, aller vnderdanigst Ansøgning, hvorpaa Hans

¹) MS.: denne.

²) Den eneste Raadmand i Christiansand med Fornavnet Anders, der er paatruffet, er Anders *Tønnesen* ca. 1661—68 (1670) (Sverre Steen, *Kristiansands Historie 1641—1814* S. 545).

Kongl. Maysttz allernaadigst Bref er bekommet og der vdi benaadet, at den sl: Mand formedelst hans Faders tiltrædende Alderdom skulle verre Capellan til Hvidding Sogn og siden effter hans Død hannem i Kaldet at sucedere som Sogene Prest¹.

Forblef saa hos sin[e] sl: Forældre i Lydighed og Ærbydighed og gick dennem til Hende med Trøst og Tieniste og for hans sl: Fader i hans Alderdom og Afmagt gjorde villige Opvartning med idelig Predicketieniste i 9 Aar, effter huis Forløb nemlig 1680 i 8toibr. Maanet den sl: Mand af veledle og høyærværdig sl: Dochter Peder Jensen Kragelond, da værende og høymireterende Biskop ofver Riber Stifft², er blefven examineret, approberet og med Hænders Paalegelse vdi fornemme, hederlige Presters Nær-værelse ofentlig i Riber Domkircke til det hellige Predicke Embede ordineret til at være, i hans Faders Lifs Tid, Medtiener og effter hans Død Sogene Prest for Hvidding Mennighed³; og hafver hand fra fornevende Tid det hellige Predicke Embede til Guds Ære og hans Mennigheds Beste tro-fliteligen faarestaaet i 26 Aar; effter tiltraade Tieniste blef den sl: Mand fremdelis ved at blifve ved sine sl: Forældre 1 Aar, da hand slog sit Sind til det hellige og hederlige Egteskab og der for næst faargaande andechtig Bøn til Gud som det kiærlig Ehteskabs Indstiffter og Lyckbaliggjører nest sønlige og sømmelig[e] Raadførsel med sinne hederlige og kiære Forældre samt hvilde Paa-rørende lod bede om den hederbaarne og dydige Jomfru Anna Crestina Conradi⁴, velærværdig, andectig og fornemme, vellærde sl: Hr: Conradi Thorsen, velfortiente

¹) Jvfr. Jydske Registre 1672 10. Decbr. Nr. 174 (i Indlæg hertil Thomas Henriksens Ansøgning af 8. Novbr. 1672).

²) Dr. theol. Peder Kragelund (1602—81), Biskop i Ribe 1650—81, jvfr. hans Selvbiografi i Kh. Saml. 7. R. I, 267 ff.

³) Joh. Thomæ Hviddingius er indført i den gejstlige Edsprotokol for Ribe Stift mellem 10. Septbr. 1680 og 17. Jan. 1681 (Danske Samlinger IV, 133).

⁴) Anna Christine Conradi (1660—1732).

Sogene Prest til Heldevad og Høyvad Sogene¹, hans kiære Daatter, men som velbemelte hendis sl: Fader blef hinde tilig af Gud bort kaldet, saa hafde den baremhiertige faderløbes Forsørger hende en huld og from Fader beskicket i den velærværdig, meget hederlig, velfornemme, vellærde sl: HE: Hans Høyer, vel mireterede Sogene Prest til samme Mennigheder², hvilcken sl: Guds Mand ved huld Forsorig og kiærlig Omhygelighed altid lod see et faderlige Hiærtis berømmelig og bestandigt kiænde Mercke mod denne sin elskelige Stifdaatter, som hun kunde vaaret hans egen Daatter; gaf og effter bemelte ærbødig og kiærlig Begiering til hende og hendes hederlige gode sl: Moder villig og velmentte Samtøcke, og slvttedis deris Egteskab ved Brølups Høytid j Heldevad Præstegaard vdj en hederlig og forneme folckrig Forsamling Aar 1682.

Med samme sin elskelig og dydigste Kiæreste hafver den sl: Mand lefvet et kiærligt, fornøveligt og ønskeligt Egteskab vd[i] 24¹/₂ Aar, og jmidelertid har Gud velsigenet dem med 6 Børn, 3 Sønner og 3 Døttre. Af hvilke den eene Søn og den eene Daatter i deris Børne-Aar i Herren for deris sl: Fader ere hen-sovede, af de andere fire, som effter lever, hafver denne sl: Mand haft ønskelig Glede og Fornøyelße, og om det hafde behaget den naadige Gud at formere hans Aar, skulle Gud visseligen ved sine kiære Børns Lycke og Forfremmelße forøget hans Glæde. Gud, som har sat dem med deris bedrøvede gode Moder i denne Sorig, hand besøge dem med sin krafftige Trøst og være fremdelis deris mechtige Forsvar og naadige Fader.

Hvad sig ellers denne sl: Mands Lefnetzforhold vedkommer, da har hand saa vel som andere syndige Menisker haftt sin Svaghed, hvilcket hand har kient og veemodeligt klaget ofver, dog hafver hand haft sinne Dyder, som fortienet sin Lov; i hans Kald og Embede har hand været en

¹) Conrad Thordsen († ca. 1662), Sognepræst i Hellevad-Egvad (ikke Højvad).

²) Sognepræst i Hellevad Johannes (Hans) Hoyer.

aarvaagen, tro og vindskibelig Herrens Tienner, med Guds Ord har hand veret en reen Lærer, og Kirckens gode Ting har hand vddelt som en tro Huusholder; sine Sogene Folck har hand elsket og hos dennem været venlig og omgenge- lig; mod sinne Venner tro og tjenestvillig; mod sinne Huußgesinde en god Hußbonde; mod sinne Børn en Hiær- tens from Fader, som med største Omhyggelighed hafver beforderet deris Optugtelße og med villig Gavmildhed deris Fremtaref og Forfremmelße; saa at de med deris kiære Moder og andere bemelte nu savner en from Fader, en hvld Elsker og en god Ven, ja en omhygelig Forsørger og vprichtig Forbeder.

Hvad sig denne sl: Mands Sivgdom, Død og Hiemfart fra denne Verden belanger, da har hand af Gud i sin meste Lifs Tid været begafvet med den edle og yperlige Sundhed, indtil for 5 Aar siden, da hand blef angreben med en Skørbugs Flod, som satte sig i hans eene Been og foraar- sagede ham icke liden Smerte og Afmagt, at den sl: Mand i 18 Vger kunde icke komme i sin Kircke at forrette nogen Tieniste, men maatte blifve ved Sengen og i sit Huus at forfølge den af veledle Medico Dockter Christopher de Hemmer¹ og konsterefarene Chirurgo Key Bonnifacio for hafvende Cuur og forventte den af Gud beskickedede Hielpe- tid, og det behagede da den naadige Gud at lykkeliggiøre de brugte Mideler og legge nogele Aar til hans Alder, saa at hand med Esekia icke allene kunde forlade Sengen, men og forføye sig op igien til Herrens Huus². Icke dids- mindre følede og fant den sl: Mand jdelig siden ommelte Siugdoms ofverblefvne Lefninger, som gjorde hannem dagelig Vee, at omindskønt hand icke vor sengelegendis, saa maatte hand dog beklage sig ofver sit Legemes svage Constitution, thj hand vaar besværd med Skørbug og sær Afmagt, hvor ofver hans Embeds Forrætninger falt hannem

¹) Stadsfysikus i Ribe, Dr. med. Christopher de Hemmer (1664—1715).

²) 2. Kong. 20, 5; 8, jvfr. Jes. 38, 22.

besværlig, og vnder denne Byrde suckede hand mange[n] Gang og bad Gud, dersom det kunde være hannem behageligt at frelße hannem fra dette Døds Legeme og vdfri hannem af dette bittere Lifs Fengsel. Denne Svaghed har saaledis næstafvigte Sommer tiltagen, og Kreffterne der ved aftagen, at hand altid blef skrøbbeligere og ligesom [den] Væg, der staar paa Fald, altid jo lenger io meere siuntis at helde til Grafven.

Imidelertid har den sl: Mand effter Formue, ia ofver Formuen, giort sielef Tieniste i sin Kircke og der ved beklaget, at hand icke, som hand vilde og skulle, kunde forrette dette hellige Værck, thj jcke allene Legemeds, men og Sindeds Kræfter formindskedis og fornemmelig lod Hvkommelßis Svaghed sig indfinde, hvor over den sl: Mand af Omhyggelighed for Guds Mennighed som og for sit eget Huus besluttede at søgge Gud ydmygst med Bøn og Paakaldelße, saa og allervnderdanigst at supplicere til vor allernaadigste Arfve Herre og Konge at maatte beskickis en døchtig Mand til at antage Embedet og paatage sig Embedetz Besværlighed og i dybeste Vnderdannighed begierede den sl: Mand til sin Successorem hederlige og væl lærde vnge Mand Mons: Clemend Jørgensen Fog, S: S: Theologiæ Studiosum et S: ministerii Candidatum¹, som og dertil har været vdseet af Gud, der har bøyet og beveget Kongens Hiærtte at forordene hannem til en Lærere for denne Guds Mennighed, hvor om vor ønskelig Tidenge 2 Timmer for denne sl: Mands Afskeed², og maatte det behaget Gud, at samme kunde blefvet hørt af hannem, skulle det visselig opvagt i hans Hiærte en ønskelig Fornøyelße og opmunteret hannem der fore at sige Gud inderlig Tack, førind hand indgieck i Englens Forsameling at siunge med dennem evig Lov. Gud self, som har forderet dette Verck, være der for evig æret og lade det frem-

¹) Senere Provst og Sognepræst i Hvidding Clemens Jørgensen Fog (1682—1763), gift med en Datter af Hans Thomsen Wedel.

²) Jvfr. Jydske Registre 1706 4. Decbr. Nr. 133.

dels lyckis og vel[s]igenes til sit Navens Ære, denne christen Menigheds Beste og det hederlig Sørgе Huus til Trøst.

Effter at den sl: Mand dog icke vden merckelig Besvær hafde forræted sin Kircke-Tieniste Søndagen, som vor d. XVI. p. Trinitatis, er hand næst følgende Mandag Morigen, da hand vilde vdgaa i Gaarden, over falden af en hefftig Svimmelße og der over nedfalden til Jorden, hvelcket der hans Folck formerckede, traadde strax til at opløffte hannem, bære hannem ind i Huußet og satte hannem paa en Stol. Af Bekømmering, som fantis over den v-formotte Tilfald, lod den sallige Mand og gode Kiæriste bedde deris kiære Naboe, hederlig Hr: Søren Pedersen Wedel, Sogene Prest til Reyßby Mennighed¹, at besøge dem, som og strax indstiledede sig og ved Ankomsten erfarede, at det af ont vor blefven noget bedere, og gaf den hastig paakommende Svagheds hastige Forandering hans hulde Kiæriste og andere nærværende viße Forhaabening om videre Bedering; men den sl: Mand fand sin Tilstand svagere ind den af andere formerckedis, og derfor, som Legemet vor saa skrøbelig, saa vor hans hiærtelig Forlængsel at faa Siælen stærckede ved Guds Naade, hvorfor hand iblant anden Samtale med ommelte sin kiære Naboe gjorde vænlig Begiering, at hand næste, heller anden, Dag der effter vilde betiene hannem paa sit Embeds Vegene med Afløse-ning og den hellige Naderes Delachtighed som og, at hand i verendis Svaghed vilde giøre Tieniste for hans Meninghed, hvilcket af hannem villige blef til sagt og effter kommet, i det hand icke alene overkom nest følgende Tißdag, da den sl: Mands Tilstand befantis slætere og svagere, og den fattede Haab om Sundhed begynte at formindskes, men og som den sl: Mand gierne ønste sig bekvemmere til at bruge Sallighed[s] Midel, lod effter Aftalle imellem dem ved Afskeed sig indfinde Onßdag Morgen 22 September, da effter bodfærdige giorte Skrefftemaal er fult

¹) Provst, Sognepræst i Rejsby Søren Pedersen Wedel (1662—1749), en Sønneson af A. S. Vedel.

Absolution og der paa hans kiære Frelßeris Jesu Christi helligste Legems og Blods Deelachtighed til en vis Pant om alle sinne Synders Forladelße, det ævige Lif og Sallighed, og der hand nu vor vederqvæget med dette Cordial, er hand af Guds Ord formanet til Taalmodighed i Kaarse[t] og Bestandighed i Troen, saa og ved trohiærtig Ønske til Lifs og Siæls Velfærd ved Herrens Velsigenelsis Ofverliusing Gud befalet. Som da den forrige Tilfald hafde ladet sig til Siune, og den sl: Mand af den kiære Guds faderlige Haand blev rørt, at hand icke allene blev afmectig, men den venster Arm og Bien blev v-dychtig og fast v-bevegelig, hafver hand icke forachtet det iordiske Middel, som Gud self hafver stiftet Menisken til Nytte og der for vd skicket sin Vogen til Ribe med ydmygst Begiering til vel edle og vel fornemme Hr: Doctor Christofer de Hemmer, vel bestalter medicum practicum og canonicvm samested, at hand vilde bemøye sig at vd fare til at vd forske hans Svaghed og forordene, hvis der kunde achtis tienlig til Førligheds Restitution. Dog er ingen Forandering seet til Bedering, men Svagheden har holden den sl: Mand iderlig ved Sengen og i midelertid er hand kiærligst besøgt af fornemme Paarørende og mange gode Vænder, serdelis vor det den sl: Mand en hiærtelig Fornøyelße at nyde sin hvilde Hr: Svieger-Søns, vel ærværdig Hr: Rieses¹ og hans dydige Kiæristis, sin eldste og elskelige Daatters Nærværelße da effter nogele Dagis Fortøfvelße, sær at velbemelte hans kiære Daatter forblef en Tid lang hos hannem, blef tagen en sørgelig og vemodelig Afsked med trohiærtig Ønske til all Velsigenelße og evigvarendis Sameling i Himelen; og saa har den sl: Mands eeniste hulde Syster som hans dydige Kiærstes Hr: Hr: Brødere paataget sig den Møye at besøge deris gode Broder og Svoger i hans Svaghed og med deris ønskelig Nærværelße været hannem til Trøst og Husvalelße, saa vel som andere fornemme gode

¹) Ikke med Vished identificeret.

Væner af Slechtskab, Svogerskab og Naboeskab gavde deris Kiærlighed til Kiænde med deris hulde Besøgelß og at ønske den sl: Mand Guds Naade og himmelgifven Kraft i Lidelße og Død, hvelcken Afection og Ære den sl: Mand glæde sig ofver og effter hans svage Tilstand kiente med Tacknemelighed. Af velbemelte Hr: Docter er den sl: Mand nogele Gange blefven besøgt, som og adskillig Medicamenta mod Svaghed har forordenet, men som alle medicamenta mod Døden er forgiefvis, hafver den sl: Mand godvilligen stillet sin Villie vnder Guds Villie, besidet sin Siæl i Tolmodighed og tackede sin Gud for et naadig Kaars, vdi hvilcket hand ingen sønderlig Smærte vedste af at sige. Men som Legemets Kræffter ved Brystsvaghed, Slimens Ofver-Flødighed og ingen Spises Nydelßer Tid effter anden aftog, saa tiltog Sindeds Kræffter i at forachte Verden, at søge Guds Naade og at forlængis effter Himmelen, hvorfor den sl: Mand lod det være sin dagelig Øfvelße at holde sig til Gud med andæchtig Bøn. Men det og vor hannem en Glede at lade sig af sin Gud elskende Kiærteste adskillige gudelige Bønner forebede, hvor vdi hun, som i deris gandske fremdragene Egteskab saa og i hendis kiære Mands Svagheds og Afskeds Tid, har beteet all Troskab, v-afladelig Flid og kiærlig Omhyggelighed Nat og Dag tilig og sildig at pleye og til Legems og Siæls Nødtørft at see hannem til Gode, og i denne Henseende har fortient den Velbigenelße, som den dydige Qvinde Rut forønskis: Herren giøre Barmhiærtighed mod hende, som hun har giort mod den døde, Herren lad[e] hende finde god og fornøylig Rollighed¹ ia lade hende op-lefve ønskelige Glæde af alle hendis Børn!

Ved saadan tiltagen Svaghed og Legems Skrøbelighed førde den sl: Mand aandelige Discurs med sin Skriftefader, og, saa offte hand vor hannem nærværendiß enten Søndage eller andere Tider, hørde gierne, hvad hannem til

¹) Ruth 1, 8—9.

Forberedelse mod Døden blev faarestillet, som og holte dagelig Samtale med nærværende edle og vællærde Studioso Mons: Roubach¹ nu om dette Lifs Elendighed, nu om det ævige Lifs Herlighed, og har velbemelte Studiosus intet ladet feyle som en tromenendis Christen og S: Ministerii Candidatus iderlig at erindre det, som tiende til Siælens Frelse.

Naar den sl: Mand kom i Tancke sinne Synders Mangfoldighed, hvor med hand i sin Lifs Tid hafde fortørnet sin fromme Gud, afbad hand dem med et bodferdigt Hiærte og hafde disse Ord paa Tungen: sols ia so zeyn, das Straf und Pein auf Sünden folgen müssen, so fahr hie fort und schone dort und las mich hie vol büssen. 16 eller 17 Dage for hans Afsked, da hans Tid og Død formedelst Siugdomens Tiltagelse og Kræffternes Aftagelse siuntiß at nærmere sig, vilde den sl: Mand og komme sin Gud nærmer og ved sin ommelte kiære Naboes Nærværelse obenbarede sin Forlængsel paany at komme i Forligelse med sin Gud og Foreening med sin Frelser og begiærde, at hand næstkommende Søndag, som vor d. 24 effter Trinit., om Morgen vilde være hos hannem; da den sl: Mand effter foeregaande Bekiændelse af et bodfærdig Hiærte mod Gud og af et forligeligt Hiærte mod alle Mennsker tilhørde den fremførte Talle med Taare vdj Øyne, anammede Absolution og sin Frelberes Jesu Christj Legem og Blod til tryk Reyse- og Tære-Penning fra denne elendige Værden til den frydefulde Himmel. Effter at hand da vor styrcket og trøstet af Guds Ord, gaf hand sin kiære Skriffte-Fader Hand med vænlig Tack for all god Tienniste og tillagde dette Ønske: Gud lønne Eder og lade det gaa Eder og Eders Huus altid og evig vel! Effter den Tid vor hans Hiærte opfyldt med Attraae, at hand kunde forløbes og faa sin Siæl i Guds Haand, hvileket hand gaf tilkiænde med den vdvalde Ligetextis Ord: ieg vil befalle min Aand i din

¹) Ikke fundet immatrikuleret i København eller Kiel.

Hand, du forløste mig, Herre, du Sandheds Gud¹, og glæde sig med Apostelen Paulo: Herren skal forløbe mig fra alt vnt og hielpe mig til sit ævige Himmelrige². I saadan Tro og Trøst suckede hand inderlig og idelig til Gud og særdelis Natten for 2^{den} Adventz Søndag, da hand ofvermaade vor besveret med Brystens Tranghed og kort Aande, og det siuntis, ligesom den Nat skull[e] blifvet den sidste Nat, og hand self formerckede, at hans Lifs Ende icke vor langt borte, lod hand begerre fornevende sin kiære Naboer til sig, som strax ved Ankomsten opmunterede hannem til Bøn og Tro og ved Guds Aands Bistand indslutte sig i Jesu Kiærligheds Arme og saa frimodeligen gaa den sidste Fiende, Døden, imod i den fulde Forsickering, at hand ved Jesu og hans Aands Hielp kunde stride den gode Strid, til Enden beholde Troen og føre herfra Troens Ende, Siælens ævige Sallighed; bad saa hiærtelig til Gud: hiærtelig ieg nu længis effter en sallig End etc., o du Guds Lam, som bar all Værdens Synder, borttag mine Synder, forbareme dig ofver mig og forleene mig Fred, Naade og Sallighed. Særdelis lød den Tid som tilforn mange Gange de Hiertesuck i Munden: o Jesu, for din Død og Pinne forlad mig alle Synder mine! o Jesu, for din Død og Smerte trøste mig og alle bedrøfvede Hiærter! o Jesu, for dit dyrebar Blod gjør mit Endeligt salligt og god! Gud skille mig ved alt det, som dig er imod, saa faar ieg paa alle min Sorig Boed! Alting, o Herr, befaller ieg dig, vig, du min Gud, dog alderig fra mig! Vær hos mig i min sidste End' og frelß mig [u]d af all Elende. Med diße og andere smaa Buner [!] vpløfftede hand, den sl: Mand, sit Hiærtte til Gud, og andere lagde deris Forbøn til hans Bøn, icke aleene de hannem paarørende og den Tid nærværende Medchristene og Naboer i lige Maade, som de[r] foregaande saa og samme Søndag for og effter Predicken er bedet for hannem af dette hellige Sted og denne chrestene Mening-

¹) Ps. 31,6.

²) 2. Tim. 2, 18.

hed, men særdelis har hand Natten der effter begert af hans gode Kiæriste, at hun skulle blifve ved flittelig at bede for hannem, som hand nu selef icke kunde, som hand giærne vilde, hvilket hun baade med andechtig Bøn og aandelig Leßennig trollig forrettede. Men og velbemelte Mons: Roubach blef ved i Troskab og Kiærlighed mod den sl: Mand baade til at vaage med hannem saa og ved den hellige Skrifftes Trøste-Sprogers Forrestilleße, Død-ψalmers og nøttelige Bønner[s] Forelæßening at holde hannem i aandlig Aarvaagenhed og Beredelße mod sin himmelske Brudgoms Komme, hvilken hand hiærtelig lengtest effter, med Andacht tog sig denne fremførte Trøst til Hiærte, blottede altid Hofvedet ved det søde og sallige Jesu Navns Fremførelße og bad vden Afladelße: ach, Herre Jesu! kom! kom dog snart, ach snart, ach snart!

Mandagen da ommelte hans kiære Naboe fra Morgen til Aften vor hannem nærværendiß, vedblef den sl: Mand i saadane Tancker og Tale som og Tißdagen, saavit Sandserne, som ved Svaghedens Forøgelße alt blef svæcher, tilstreckede, og effter at hand til forn hafde taget Afsked med Kiæriste og Børn og enhver i Hußet med Tack for deris Kiærlighed, beeteede Huldhed og Tienestvillighed og Velsigenelses Ønske ofver dem samptlige, befalede hand alle i sit Huus og i sin Menighed den naadige Gud og sin egen Siel med de oplæste Davids Ord: ieg vil befale min Aand i din Hand, du forløste mig, du Sandheds Gud. Tisdag mod Aften paakom den sl: Mand større Afmacht, og stundedet det til Helligaften, samme Tid ofverkom effter Begiering hans kiære Naboe, som da fant hannem i den Tilstand, at Syn, Hørrelße og Mælle forgickes, hvor ofver med Paarørende og mange gode Medchristene blef forrætted Forbøn icke vden Grad og Taare, vnder hvilken Paakaldelße til Gud Herrens Velsig[n]elsis Ofverliusening og hans Siæls Ofverantvordelse i Guds Giemme den sl: Mand sof hen vden nogen Rørelß og Bevegelße og bekom et sagt og saligt Endeligt, effter at hand hafde væ[r]jit i

sit Embede 26 Aar, i Ectheskab 24¹/₂ Aar og med alt i denne Værden 55 Aar, 4 Maaneder, 2 Vger, som er den sl: Guds Mands gandskee Alder. Siælen er i Guds Haand vden Pinne, Legemet skal blifve i Jordens Forvaring til Roe og Hville, indtil den yderste Domsdag, da Gud igien skal sammelle dem til ævig Glæde.

NB. Den sorrig-fulde hederlig Enche og bedrøfvede Børn lader tienistlig tache denne anseelig Følgeschab etc:

2.

En veltjent gammel Skolemand og Præst i Ribe Stift var *Jens Sørensen Bjørn* (1655—1733), først Hører i Ribe, siden i 49 Aar Sognepræst i Vodder i Hvidding Herred. Da han var død, holdt hans mangeaarige Ven Lektor i Ribe *Peder Terpæger* Ligprædiken over ham. Det Parti af denne, som indeholder Beretningen om hans Levned, er endnu bevaret (Ribe Katedralskoles Bibliotek, Grønlunds Samlinger I, 3) og skal meddeles nedenfor. Det er bl. a. interessant ved at vise, hvorledes en Kirkemand af gammeldags Støbning som Peder Terpæger tænkte sig en udadleglig Præstesikkelse¹. —

Den Velærværdige og Vellærde Mand²
nu Salig hos Gud,

Herr Jens Sørensen Bjørn
Velfortiente fordum Proust udi
Hvidding Herrit og Sogne Præst
til Vodder Meenighed, Hans
Herkomst, Liv og Salige Død.

Sl. H.
Jens Blørns

Fødsel Denne Salige Guds Mand er barnefødt i Ribe Aar 1655 den 6 Januarii af ærlige, Christelige og Gudfrygtige ægte-

¹) Et ganske kort Udtog af denne Biografi i P. N. Thorup, Blandede Efterretninger angaaende Ribe Cathedralskole 1837 S. 8—9.

²) Tilføjet med Peder Terpægers Haand: Begraven Torsdagen den 11 Junii A. 1733. — Paa en vedlagt Optegnelse angives Teksten for Exordiet Hebr. 13, 7. og for Ligprædiken selv Malach. 2, 7.

Forældre. Hans Fader var den ærlige, Velagte og Velforstandige nu Salige Dannemand Søren Pedersøn Biørn, Hattemager og Borger i Ribe, hvilken hannem i hans unge Aar fradøde; Hans Moder var den ærlige, dydige og Gudfrygtige nu Salige Danne Qvinde Anne Jensdaatter¹.

Effterat den gode Gud havde velsignet disse hans Kiære Forældre med denne liden Søn, haver de strax ved den Hellige Daab opoffret hannem til Gud, der at blive et Guds Barn, et Lem i den Christen Kirke, og en Arving til det ævige Liv; Dernest har de altid i deris bønner befalet hannem Gud, og baaret ald Christelig omsorg for hans opfostrelse og optugtelse, lært hannem fra barnsbeen at kiende sin Skabere, og saa tilig hand kunde tale, vandt ham til at tale om Gud og til Gud. Saa snart og hans spæde Aar vilde lide det, blev hand holden til Skole hos den Agtbare, nu Salige, Mand Søren Nielsøn, som den tid underviiste ungdommen i Ribe i at Læse, Skrive og Regne; under hvis information hand forblev indtil hans Alders 11te Aar;

Da hand Aar 1666, effter bemælte sin Skolemesters Raad og Forslag til hans Kiære Forældre, blev indsat i Riber Dom Skole af den, da værende, berømmelige Rectore, ædle, Velærværdige og Høylærde, nu Salige Mag. Hans Rosenberg, som tillige var SS^{tes} Theologiæ Lector og Sogne Præst til Vester Vedsted Meenighed²; Hvor hand, under adskillige Informatoribus, paa 10de Aar gik alle Lectierne igiennem med flid, skiklighed og lydighed, til ald god forfremmelse og sine Læreres Fornøjelse.

Aar 1676 er hand, med den nu i Gud Salige Biscops, Hans Høyædle Høyærværdigheds, Doctor Peder Krage-lunds³ consens, og den da værende Rectoris, Mag. Gregers

Daab

Barndom

Skolegang i
Dansk SkoleI Riber
Latinske Skole

Deposition

¹) Om Jens Bjørns Forældre, hvoraf Moderen Anne Hansdatter døde fattig 1696, se Fra Ribe Amt VII, 1928—31, S. 75.

²) Hans Rosenberg (1627—87), Rektor i Ribe 1660—65, derefter Lector theologiæ sst. (jvfr. Bjørn Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie II, 33ff., 117ff.).

³) Jvfr. S. 254.

Fogs¹ gode Testimonio, tillige med 7 andre sine Meddicipler, fra Skolen til Kiøbenhavns Academie dimitteret; Hvor Hand, effter foregaaende examen Styli et Artium, er befunden dygtig, og i de Hæderlige Studenteres tal indskrevet, da den Høyædle og Velbyrdige, nu Salig, Doctor Wilhelm Worm², (hvilken hand til sin privatum Præceptorem udvalde) var Rector Magnificus, og den Vitberømte, nu Salig, Doct. Olaus Borrichius³ var Facultatis Philosoph. Decanus⁴. Siden forblev den Salige Mand ved Academiet, for at profitere af de berømmelige Professorers Lectier, Collegier og Raad, og tillige for at øve sig i at opponere og respondere paa det Kongelige Communitet.

Academiske
Levnet

Imidlertid blev hand af Velædle Herr Cancellie-Forvalter Søren Vestesøn⁵ begiert at informere hans børn, hos hvilken hand forblev i to Aars tid og underviiste dem med flid og Sagtmodighed saaledis, at de til Forældernis fornøyelse vel avancerede.

Information hos
H. Søren
Vestesøn

Examen
Philosoph.

Derhos tog hand sine egne Studeringer, ei alleene om dagen, horis subcisivis men endog om natten saaledis i agt, at hand samme Aar submitterede sig Examini Philosophico og erlangede derpaa primam in Philosophia Lauream; Og nestfølgende Aar 1678 undergav sig De Høyærværdige og Berømmelige Theologorum, nu Salige, Doct.

Attestatz

¹) Jvfr. S. 251.

²) Jvfr. S. 252.

³) Professor Oluf Borch (1626—90), selv Student fra Ribe Skole (1644). — Med Borchs Samtykke disputerede Jens Bjørn i Regensauditoriet 5. Oktbr. 1678 over Dissertationen »Exercitatio ethica de fortitudine«. Det kgl. Biblioteks Eksemplar er forsynet med en egenhændig Dedikation til Nicolaus Nic. Aastrupius [1642—1701], »fidelissimus et dignissimus Præceptor suus quondam«.

⁴) »Ianus Severini Biorn« immatrikuleredes ved Universitetet 24. Juli 1676 (Kjøbenhavns Universitets Matrikel, ved S. Birket Smith, II, 65). 29. Maj 1677 blev han Baccalaureus (sst. II, 73).

⁵) Søren Vestesen († 1712) var Kancelliforvalter ved Danske Kancelli siden 1676 (Den danske civile Centraladministrations Embedsetat 1660—1848 S. 240).

Christiani Noldii og Doct. Christophori Schletteri¹ Ex-
mini, som fandt Hannem saa vel øvet i den Hellige Skriffts
Læsning og saavel grundet i Troens Sager, at de derover
har meddeelt Hannem Attestationem *Haud Illaudabilem*.

Strax der effter blev den Salige Mand anmodet af den
Vitberømte, nu Salige, Doct. Niels Iespersøn², da Stads-
Physico i Aalborg samt og af Velærværdige, nu Salige,
Mag. Christen Blymester Sogne Præst til S. Butolphi Kirke
i Aalborg³, deris Børn at informere. Men, som der samme
tid, effter Høybemælte Herr Biscop Kragelunds forlan-
gende, indkom skrivelse, saa vel fra da værende Riber
Skolis Rector, nu Salig, Mag. Gregers Fog som⁴ Mag.
Peder Terpager⁵, at, som en Lectie i Skolen var vacant,
skulle den Hannem offereres; Resolverede hand at tiene
sin Fæderne-Skole og By, og blev i Skolen introduceret
ovenmælte Aar 1678 i November; Siden har hand betient
denne Station paa 6te Aar og imidlertid med tilbørlig flid
og omhygelighed opvartet Ungdommen, til dens opbyg-
gelse og sin foresatte Øvrigheds fornøjelse⁶.

Vocation
til og

Tieniste i
Riber Skole

Aar 1684 i Aprili, da Gud ved en Salig død havde hen-
kaldet Ærværdige Herr Damianus Iohannsøn Sogne Præst
til Vodder Meenighed⁷, har det behaget Gud ved Hans

Kald

1) Dr. theol. Christian Nold (1626—83). — Dr. theol. Christopher Schletter (1629—88), siden Biskop i Trondhjem.

2) Dr. med. Niels Jespersen († 1696), siden Vicestiftamtmand over Aalborg Stift.

3) Jvfr. S. 252.

4) Her er overstreget: fra den berømmelige og Høylærde.

5) Mag. Peder Terpager (1654—1738) var Konrektor i Ribe 1676—87, siden Lector theologiæ sst. Jvfr. Kornerup, anf. Skrift II, 64 ff., 198 ff. — Herefter er overstreget: da Conrektor i Riber Skole, og nu Lector SS^{tæ} Theologiæ, Canonicus i Riber Dom Capitel, og Sogne Præst til Vester Vedsted Meenighed (hvis oprigtige Venskab hand til sin død venererede).

6) Jens Bjørn rostes for sin fortræffelige Undervisning (Kornerup, anf. Skrift II, 71).

7) Damianus Johansen (Hansen), Sognepræst i Vodder fra 1676. Hans Dødsaar angives almindeligvis at være 1683 (jvfr. Sønderjydske Aarbøger 1913 S. 105).

Ordination Kongelig Majestet Salig og Høyloflig Ihukommelse Kong Christian den Femte, at kalde og forordne Velbemælte, nu Salige, Iens Sørensen Bjørn, til at være Sogne Præst for samme Guds Meenighed¹; Hvorpaa hand og, effter overstandene Examen, af Høyberømmelig Ihukommelse nu Salig hos Gud, Høyædle og Høyærværdige Doct. Christen Lodberg² er ordineret, at forestaae og Lære denne Mee-nighed.

H. Embeds-
forhold

Dette høye og Hellige Embede har hand siden betient i 49 Aar, og det saaledis, at hand, som Gud og hver mand vitterligt er, har stedse beviist sig en villig, tro og aarvaagen vægttere paa Israels mure; Effter Pauli formaning, rættelig deelt Sandheds Ord; Af Guds Ords Ligendefæ frembaaret ny og gamle ting; Prædiket Loven skarpelig og Evangelium trøstelig, med lærdom, formaning, straf og hussvælelse; Uddeelt de Hellige Sacramenter tilbørlig effter Christi egen Indstiftelse; Vedligeholdt den Christen Kirkes Disciplin, og drevet Lutheri Børnelærdom med fornøden underviisning; Over alt i sine daglige Bønner overleveret sin anbetroede Hiord vor Siæls rætte Overhyrde og Biscop Iesu Christo; Og prydet Lærdommen med et Christeligt Levnet, og behagelig omgængelse med alle og en hver, som Hiordens eksempel. Saa at hvert rætsindigt Guds Barn, i sær denne Guds Meenighed, hans dødelig bortgang med Længsel beklager.

Ægteskab

Vender vi nu voris tale fra Guds huus til den Salige Mands eget huus, da, effterat Hans Elskelige, nu Salige Søster ungefær i 3 Aars tid havde forestaaet hans Huusholding, og hand imidlertid med stor besværlighed havde forbedret Præstegaardens heel forfaldene huuse, har Gud bøyet hans

¹) Den 26. April 1684 beskikkede Kongen Jens Bjørn til Sognepræst i Vodder (Jydske Registre 1684 Nr. 26). I sin — udaterede — Ansøgning havde han søgt om Succession i Kaldet efter Hr. Damianus Johansen, som »ligger gandske maaleløs og uden sands og icke meere kand sit Embede betiene« (Indlæg til samme).

²) Dr. theol. Christen Lodberg († 1693), Biskop i Ribe fra 1681.

hierte til den ædle og Dydzirede Jomfrue Marine Clausdaatter¹ af Roost, ædle og Velviise, nu Salige Claus Clausen Caspergaards forrige velbestalter Herridsfoget over Nørrangstrup Herret² og ædle og hødydige Madames, nu Salig Apollinie Riegels deris Elskelige daatter; Og blev deris af samtlige Venner samtykte ægteskabs Løffte, effter foregaaende Christelige Trolovelse, ved Præstelig Copulation fuldbyrdet i Arrildt Kirke Aar 1688 den 7 Junii. Hvilket deris Ægteskab, som stod i 45 Aar ringer 1 uge, Gud har velsignet med 5 Sønner og 4 døttre, af hvilke een Liden daatter faae uger effter fødselen Salig er i Herren hensovet.

Imod sin Kiære *Hustru* har den Salige Mand beviist sig en from og fornufftig Ægtefælle; Imod sine *Børn* en forsynlig og omhygelig Fader; Imod sine *Tyende* en god og rætfærdig Hosbonde; Imod sine *Svogre* en huld og trofast Ven; Imod sine *Herreds Brødre* en fortrolig og oprigtig Broder og Naboe; Imod sin foresatte *Øvrighed* hørsommelig og ydmyg; Imod begge *Præste Enkerne* i Kaldet, nu Salig hensovede, af hvilke Anne Sl. H. Damiani³ levede med ham i 14 Aar og Barbara Sl. H. Peders Janderups⁴ i 28 Aar, beteede hand sig saaledis redelig, at hand ei alleene bygde dennem begge huus uden for Præstegaarden, men end og i rætte tide leverede dennem deris beskikkede deel; Imod *fattige* og *Trængende* beviiste hand sig ynksom og gavmild, tienistvillig og behielpelig i raad og daad.

Omgængelse

Derhos gik det hannem, som der staaer om den gamle Tobia, at, effterdi Gud havde hannem Kiær, maatte det saa være, at hand maatte ikke være foruden Fristelser og prøver; I det Hand og Hans Kiære *Hustru*, foruden anden

Kors og Modgang

¹) I en Biografien vedlagt, samtidig Optegnelse hedder det, at Marina Caspersgaard var født i Roost i Arrild Sogn og døbt 1. Maj 1671.

²) Nicolaus Clausen Caspergaarde († 1675), Herredsfoged i Nørre Rangstrup Herred 1660—75 (F. J. Wests Samlinger i Rigsarkivet).

³) Anna Pedersdatter (ca. 1647—98).

⁴) Peder Jørgensen Janderup († 1676), Sognepræst i Vodder 1666—76.

Kors og modgang, som dennem effter haanden er arrive-ret, ei alleene maatte, ved deris ægteskabs begyndelse, see med største fare, sorg og Klage, at Præste Enkernis Af-tægts huus 12 Fag, som ved et ildesindet menniske, var sat i brand, blev lagt i aske, og strax der effter, at der blev sat ild paa Præstegaarden, hvilket den gang, ved Guds Naadige hielp, blev slugt uden synderlig skade; Men endog i deris tiltrædende Alderdom Aar 1724 St^t Karens afften¹, som den gang indfalt paa en Løverdag, at Deris Præste-gaard ungefær af 80 Fag ved en uløkelig vaade-Ild, med indavlede Høe og Korn, samt den største deel af meubler, Bøger etc. ynkelig Lagdis i aske.

Prouste-
Embede

Men, førend vi kommer nærmere til den gode Salige Mands maal og Ende, vil vi gaae lidet tilbage i Aarens tal, at betragte en ny æretitel og derhos besværlig byrde, som, effter afgangne Salig Herr Prousten over Hvidding Herrit Velærværdige Herr Iens Fersløv fordum Sogne Præst til Hørup Meenighed², paa samtlige Herridsbrødres samtydige Val, hannem Aar 1713 den 21 Iun. i Riber Landemode af Høyædle og Høyærværdige Herr Biscop Ochsen³ blev confereret; Da Hand blev ordineret og beskikket til at være Proust over Hvidding Herrit; Hvilket høyvigtige og besværlige Embede hand siden med ald rætsindig nidkiærhed og forsigtighed har forestaaet i 20 Samfælde Aar ringer 3 uger.

Kalds Opladelse

Som nu den sidste saa uformodentlige som høyskadelige ovenanførte Ildebrand, der i hans Alders 70de Aar lagde hans huus og midler i aske, satte hannem i den Kummer, der saaledis i hans tiltrædende høye alder udtærede hans Kræfter, at derpaa fuldte nestfølgende 1725de Aar, da Præstegaarden igien bygdis, en saa besværlig som Langvarig Sygdom; Bevegede saadan hans høye alder og svag-

¹) Det var St. Karensdag (25. November), der 1724 faldt paa en Lørdag.

²) Provst Jens Ferslev (1653—1712), Sognepræst i Højrup fra 1680.

³) Johannes Ocksen (1667—1738), Biskop i Ribe 1712, i Aarhus 1713.

hed Hannem til at begiere sin Elskelige Søn Monsr Søren Ursin¹, som da var Hofmester hos Høy-Velbaarne Frue Hofmesterinde Walthers Søn Herr Baron Bielke i Kiøbenhavn², til at være sin Medhielper og Successor; Og, paa det hand derudi Kunde dis lykkeligere reüssere, da, effterat hand nogenledis var Kommen til rætte igien, reiste hand selv til Kiøbenhavn, hvor hand derom, tillige med sin Elskelige Søn, gjorde allerunderdanigste ansøgning og, effter sin forlangende, blev Allernaadigst bønhørt af Deres Kongelig Majestet Salig og høyloflig Ihukommelse Kong Friderich den Fierde, som Allernaadigst gav og beskikkede Hannem velbemælte sin Kiære Søn til Medhielpere og Successor³; Hvorpaa hand og siden af voris nu regerende Allernaadigste Arve Konge og Herre er beskikket og forordnet at være Sogne Præst for Vodder Meenighed.

At deris omgængelse siden hidindtil paa 8de Aar har været saa Kiærlig og forligelig som rætsindig, er hver mand noksom bekiendt, og maa end af den bleege nid og misundelse tilstaaes og bekiendis. Desforuden har den Salige Mands Kiærste og nærværende Kiære børn i hans svaghed i alle optænkelige maader med ald Kiærlig tieniste gaaet hannem til haande; Besynderlig hans yngste elskelige daatter, der stedse, siden hand begynte at svekkis, og indtil hans sidste døds minut, nat og dag, stod hannem villigst og ærbødigst til reede, og lod intet fattis i ord eller gierning, som hun formaatte, hannem til opvartning og soulagement.

Paa ovenmælte den Salige Mands Langvarige svaghed fuldte nu effterhaanden Aar effter Aar, med tilvoxende

Svagelig
Tilstand

¹) Søren Jensen Ursin (Bjørn) (1694—1758).

²) Formentlig senere Oberst, Hofmester paa Glücksborg Christian Henrik Christopher Frederik Bielke (1705—79), hvis Moder Anne Christine Knuth († 1723) 2. Gang var gift med Gehejmerraad Frederik Walthers († 1718).

³) Jydske Registre 1725 19. Novbr. (Nr. 227) med Indlæg. Heri tre Ansøgninger fra Jens Sørensen Bjørn (1725 25. Septbr., 10. Oktbr. og 12. Novbr.), hvori han bl. a. omtaler den ulykkelige Brand af Præstegaarden med hans Bibliotek 25. Novbr. 1724.

høye Alder, ei alleene de naturlige legems Kræffters affældighed og formindskelse, men endog virkelige sygdomme, der obligerede Hannem til, tit en tidlang at holde ved sengen; Ikke dis mindre, endskiønt hand havde sin trohulde gode Søn hos sig, om hvis duellighed til Embedet samt Sønlig redebønhed imod sig hand var, af saa mange prøver, forsikret; Vilde hand end fremdeelis anvende de øvrige Kræffter, saa længe nogle var til overs, til sin Frelseris ære og hans dyrekiøbte Meenigheds ufortrøden tjeniste; Og tog derfor villig haanden i verket med sin Kiære Søn, saalænge hand noget formaatte; Indtil de to eller tre sidste Aars tid, da hans afmagt og svaghed nødde hannem til at overlade sin Elskelige og trohulde Søn nesten ald Embedets byrde; Hvorpaa hand i stilhed og rolighed tjente sin Gud i sit kammer med bønnen og anden Gudelig Læsning, til sin egen trøst og opbygelse; Formerkendis vel af sin skrøbelighed, som et bud fra Herren, at hans fraskilleliss tid lakkede io nærmere og nærmere til.

Sygdøm

Hvilket end mere yttrede sig sidst afviget imellem den 10 og 11 Maj om natten, da hand blev af saa haard svaghed angreben, at hand effterfølgende dag lidet eller intet sandse. I hvorvel hand nu i de paafølgende dage noget forbedredis, ia Kom end og til de Kræffter, at hand, da hans gode gamle Velynder Velbemælte Herr Lector Mag. Terpager¹ med sin Ædle Frue Kiærste besøgte ham, sad op, spise med dem, og fuldte dem ved afskeed til dørrer; Saa tog dog sygdommen atter i paafølgende dage til igien; Men besynderlig blev hand paa første Pintzedag om efftermiddagen angreben af saa svar en catarrh for brystet, som per vices continuerede i alle tre Pintzedage, at den syntis at ville stemme aanden, hvor over sandsen atter forgik; Men fandt sig igien paa nest følgende Onsdag, saa at hand beholt siden sin sands og fornufft indtil sin Salige afskeeds sidste minut. I saadan hans svagelige tilstand blev hand ihukommet og Gud inderlig befalet i Meenighedens

¹) Tilføjelse af Terpager: Mandag den 18 Maji.

bønner baade her og i Roager Kirke¹, besøgt af adskillige gode Venner, og især af hans Kiære Sognefolk, som alle havde stor medlidighed med hans store svaghed. Og, som hand første Søndag effter sidst afvigte Paaske i Guds huus med sine Kiære Paarørende og andre Guds Børn, effter foregaaende Skrifftemaal var bleven deelagtig i vor Frelseres Iesu Christi Allerhelligste Nadere, saa blev sligt hannem een og anden gang bevegelig erindret til trøst og vederqvægelse for hans Siæl i denne hans sidste døds Kamp saa vel af hans Elskelige hulde Søn som af hans K. Naboe Nissenio Hygum², der, med sin hustru og daatter, den 29 Maj. tog sidste Kiærlige Afskeed med hannem.

Endelig behagede det Gud, at udfrie hans dyrekiøbte og Død Siæl af sin bygfældige hytte og Jordiske Tabernacel til Guds børns herlige og Salige Frihed; I det at hand i sin Elskelige Svogers Ædle og Velviise Herr Herridsfoget Bertelsens³, i sin Kiæristis, hulde Søns og Kiære Døttres samt andre Guds børns overværelse sidst afvigte Søndag 8te dage Kloken halvgaaen to, sagtelig og sødelig, uden nogen Kiendelig smertfuld bevægelse, sin udødelige Siæl, med sin Frelser, i den Himmelske Faders Haand [overgav]; Da hand havde levet i denne Verden 78 Aar, 20 Uger⁴ og 4 Dage⁵.

3.

Til de markante, men ikke ubetinget vindende, Personligheder i det ripensiske Kirke- og Skolemilieu paa Overgangen mellem det 17. og 18. Aarhundrede hørte Mag. *Jens Brasen*, der blev Hører ved Katedralskolen 1685 og

¹) Nabosognets Kirke, hvor nedennævnte Nis Hygum var Præst.

²) Nis Hygum (1672—1740), Sognepræst i Roager 1701—40.

³) Lorentz Bertelsen († 1752), Herredsfoged i Nørre Rangstrup Herred ca. 1712—46 (F. J. Wests Samlinger i Rigsarkivet).

⁴) Herover skrevet af Terpager: 5 Maaneder.

⁵) Tilføjeelse af Terpager: Præst 49 Aar Provst 20 Aar. Ægteskab 45 Aar. 45.

Konrektor ved samme 1688. Som saadan har han utvivl-
somt indlagt sig Fortjeneste af Skolens Tilstand i en van-
skelig Periode. 1698 blev han Sognepræst i Nordby paa
Fanø og levede i dette Embede til sin Død i høj Alder
1736. I de mange Aar, han sad her, gjorde han et stort
Arbejde for at bringe Øens raa og halvville Befolkning ind
under kirkelig Tugt.

Jens Brasen var en meget kundskabsrig Mand, der har
efterladt sig en Række Skrifter, men pedantisk af Væsen
og Fremtræden. Christian Falster omtaler ham flere Steder
i sine »Amoenitates«, men den berømte humanistiske Rektor
kunde ikke finde meget Behag i denne vrantne og stiv-
sindede Teolog. Jens Brasen var utilgængelig over for
nyere Tidens Tankegang og bevarede til det sidste sit
Standpunkt som gammeldags ortodoks-luthersk Teolog
urokket¹.

Af Jens Brasen findes to Biografier fra det 18. Aarhun-
drede. Den ene (*A*) er indført i Nordby Sogns Liber daticus
Fol. 22—24 af Brasens anden Eftermand Niels Hansen
Friis († 1797)²; den anden (*B*) gemmes i Grønlunds Sam-
linger (E I 14d) i Ribe Katedralskoles Bibliotek. Medens *A*
giver en mere jævnt fordelt Skildring af Brasens hele Liv,
har *B* sin Styrke i den langt udførligere Fremstilling af
hans Forhold til sit genstridige Sognebarn, Jacob Blom.

¹) Jvfr. min Ribe Katedralskoles Historie II, 46—8, 67—9. —
Typisk for hans Standpunkt er hans »Den vildfarende og Guds Ord
modstridende Meening . . . at Hedningerne bliver salige uden Christi
Kundskab og Omvendelse til ham« [1729] med Paaberaabelse af en Række
ortodokse lutherske Teologer (bl. a. Søren Lintrup, Hans Svane, Leon-
hard Hutter, Johann Gerhard, Jesper Brochmand o. fl.). Karakteristisk
er ogsaa hans Lovprisning af »vores gode sunde og reene vor Kirkes
Lærere, som kand sættes imod hine Pietister, Indifferentister, Natura-
lister og Fanatiquer« (S. 50) og hans Afsky for »conventicula under Gud-
frygtigheds Skin«. Bedre er det at holde fast ved »den uforfalskede,
pure og reene Lærdom« (S. 51).

²) Jeg takker Herr Sognepræst K. Voldum for velvilligst Udlaan af
den paagældende Liber daticus til Benyttelse i Rigsarkivet.

Ved Udgivelsen er det blevet anset for rigtigst at lægge *A* til Grund (med Varianter fra *B*) og hertil fra *B* at føje den fyldigere Gennemgang af Sagen med Jacob Blom¹. —

7. Magister Iens Olufsen Brasen fød i Daugberg i Fiends Herred udi Wiborg Stift, hvor hans Fader var Præst. I 4re Aar freqventerede han Roskilde Skole², blev derfra dimitteret 1676.

I Riibe var han Con-Rector fra 1688 indtil 1698³. d. 2 Augusti, da han blev kaldet til Sogne-Præst til Nørbye Meenighed her. Hans Kiærestis Navn var Helena Kirstine, en Præste-Datter fra Sieland⁴, med hende aulede han en Dotter, som siden blev gifft med h^r Jacob Tage, Sogne-Præst for [N. Søby] Meenighed i Fyen⁵; Hun blev ligeledes kun Moder til een Dotter, hvis Fødsel kostede hendes Liv. Mag: Brasen tog denne sin Dotters Dotter til sig, gifftede hende siden med sin Successor h^r Taulou⁶.

Ved Mag: Brasens Ankomst var Meenigheden her [i] slet Tilstand, aabenbare Synder og Laster øvedes uden Skam

¹) Et stærkt forkortet Uddrag af *A* har tidligere været meddelt i Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn XXXII, 1819, S. 1588—90, og derefter i N. C. Øst, Literaturlexicon, 1826, S. 36—7, begge Steder dog med den forvanskede Navneform Jens *Bensen!* — Baade *A* og *B* synes benyttet i Fra Ribe Amt IV, 1915—18, S. 198—200. Baade Forskelle og Ligheder mellem *A* og *B* er saa store, at der næppe er Tale om et direkte Forhold mellem dem, men om Afhængighed af en fælles (nu tabt) Kilde.

²) I sin »Discurs om Stædernes Forandring med Tiderne«, 1729, S. 12f. taler Jens Brasen om Roskilde »min Skole-Bye, hvor jeg freqventerede i 4 Aar« til 1676, og om de sørgelige Forandringer der i Løbet af kort Tid var foregaaet med Byen. »Men hvad er Roeskild nu mod den gamle Roeskild?«

³) B tilføjer: »var først Collega i Riibe Skole«. —

⁴) B: »som var Huusholderske hos Biskop Lodberg« [Ϸ: Christen Lodberg i Ribe].

⁵) B: »Sogne Præst for Soebye og Heden i Fyen«. — Jacob Hansen Tage (1683—1737), siden Sognepræst i Flødstrup-Ullerslev, gift 1° med Dorothea Kirstine Brasen († 1709).

⁶) Jørgen Bjørn Taulov (1692—1739), Sognepræst i Nordby 1736—39, gift med Helene Kirstine Brasen († 1733).

eller Undseelse; Den største Deel levede hen i Vankundighed, faa kunde læse i Bog, og færre lagde Vind paa en sand Gudfrygtighed. Mag: Brasen antog sig sit Embede med Alvorlighed, straffede med Nidkiærhed de i Svang gaaende Synder og Laster, i sær viiste han sig u-trættelig i Ungdommens Underviisning, anførte dem til Læsning, Bøn og Sang; saa han med Tiden fik Meenigheden omstøbt i en bedre Form. Denne tro Hyrdes Navn er her i stor Velsignelse¹. A^o 1724 antog han h^r Jørgen Bjørn Taulou til Capellan og Successor, men han tog meget feil i dette Vall; thi H^r Taulou var just ikke oplagt til Præste-Embede². Gud forleente den gamle flittige Mag: Brasen Kræfter til selv at forrette sit Embede til hans Død, saa h^r Taulou forrettede gandske lidet i Embedet, medens han levede. Nogle Aar før hans Død blev han Enkemand, han var her udi ligesaa taalmodig, som han dereffter, som forhen, forblev flittig i sit Embede. Endelig forløste Gud ham fra det Aag, han havde baaret af sin Ungdom i 10 aars Skole- og 37 aars Præste-Embede, ved en salig Død d. 2^{den} Januarii 1735 i en velsignet alder af 78 aar³.

Af hans Skrifter findes trykte:

1. Discours om Stædernes Forandring med Tiderne nu til Forværing, nu til Forbedring, i anledning af den uden Riiber-Byes Nørre-Port forandrede Kongl: Ladegaard til en Kongl: Stifft Amtmands Residentz og Herre-Gaard, tillige om Huusets og særdeles om dette Kongl: Stifftamt-

¹) Biskop M. Anchersen kalder 1731 Jens Brasen »voris af Guds Kirke og Skole vel-fortiente Mag. J. B.« (Approbatation til J. Brasen, Himmel-Taxt), og Biskop L. Thura berømmer i høje Toner J. B. som »den velsignede Guds Mand«, der førte »en gudelig og lærd Pen« (Approbatation 1729 til Jens Brasen, Den vildfarende og Guds Ord modstridende Meening . . .).

²) I Jørgen Taulous Vita i Liber daticus Fol. 24 hedder det bl. a.: »HE^r Taulou maatte efter Mag: Brasens Død, formedelst sit slette helbred og svage hukommelse forsyne sig med en Capellan«.

³) B: »en salig Død d. 2 Jan: 1736«. — Han begravedes 11. Januar (Nordby Kirkebog).

mands Huuses Indvielse (Psal. 30) af de Høyædle og Velb^r Huusets Beboeres ydmyge og underdanige tiener Iens Brasen, Sogne-Præst til Nørbye Meenighed paa Fanø. Skrevet sammesteds d. 5te Junii 1725. Kbhavn trykt udi H: K: M: privilegerede Bogtrykkerie 1729.

2. Oratio sacra jubilæo-Gamica, det er en Gudelig Tale, holden i Huuset d. 4 Feb.^r 1728 ved tvende gamle Ægte-Folk i Nordbye Sogn paa Fanø, Hans Hansen og Karen Anders Datter, effter at de havde levet sammen 53 Aar, hvorved ere anførte Exempler fra andre Stæder paa dem, som have levet langt længere sammen i ægteskab, nemlig 56. 61. 62. 75. 80. 89. 93 ja 100 Aar. Khaun 1728.

3. Den vildfarende og Guds Ord modstridende Lærdom at Hedningerne blive salige uden Christi Kundskab og Omvendelse til Ham. af Guds Ord og d. h: Skriffte med vores reene Evangeliske Læreres Vidnesbyrd giendrevet og refuteret af Iens Brasen, Sogne Præst til Norbye Meenighed paa Fanø. Khaun, trykt hos I. I. Hofner.

4. Liig-Prædiken over Kong Frideric den Fierde, holden i Norbye Kirke paa Fanø den 12 Decemb:^r 1730. Khaun 1732.

5. Tænk derpaa Kiøbenhavn i Anledning af Kiøbenhavn's Ildebrand den 20de Octob.^r

6. Dissertatio Philologica de Etymologia. Hafn: 1679. 4.

Magister Brasen havde og i sit Embede mange Fortrædeligheder af den forhen ommældte¹ Iacob Blohm; Samme Mand var, som meldt er, ikke vel forvaret i hovedet. Den første Aarsag til Misforstaaelse imellem Mag: Brasen og ham skal have været denne: at da Mag: Brasen paa h: 3 Kongers Dag prædikede om Stiærnen, der veilede[de] de viise til Bethlehem, traade I: Blohm under Prædiken ud af sin Stoel, og sagde med høy Røst, at dersom Meenigheden vilde gaae hiæm med ham, vilde han give dem bedre Underretning om denne Stiærne. Mag: Brasen blev over saadan Blohmes Tale heel altereret, og fandt sig til med i sit Embede meget for-

¹) Er ikke omtalt før. Jvfr. S. 279 ff.

nærmet, Her til kom og en Disputé med samme Mand om hans Forhold i Skrifftestolen; thi Blohm vilde ingen Skriftebøn læse, eller giøre nogen slags Bekiændelse for Præsten, hvilket Mag: Brasen paastod at Blohm burde giøre.

Sligt, og anden meere Blohms uriimelige Forhold gav Mag: Brasen Aarsag til at klage over Blohm hos Kongen. Kongl: Ordre kom derpaa til Stiftt-Amtmanden og Biskopen, at de skulle undersøge denne Sag. Mag: Brasen og Blohm bleve indkaldede, men den sidste exciperede mod Retten, eftersom han var en Keiser og Apostel, og blev Sagen derfra henviist¹.

Endelig, siden Iacob Blohm ellers i andre Maader levede roelig og stille og førde et skikkeligt og Gudfrygtigt Levnet, fandt Mag: Brasen tæneligst at give efter og bære over med hans Skrøbeligheder, der ikke kom af nogen Ondskab, men af en forvirret hiærne. Blohm døde den 13de Martii 1754, 82 aar gammel². Han blev indtil hans sidste Tiid bestandig i Tanke om det Keyserdom, han meente han skulle faae i Zytland.

Slutningen af Jens Brasens Vita i Redaktion *B* lyder saaledes:

¹) Den 14. Maj 1717 fik Stiftsbefalingsmand, Etatsraad H. E. von Calnein og Biskop Laurids Thura i Ribe kgl. Befaling til »udi Mindelighed« at skaffe Mag. Jens Brasen Satisfaktion for, hvad han havde lidt af Jacob Ibsen Blom. Det omtales i Brevet, at Brasen havde klaget over, at han af Blome var blevet »paa hans Person og Embede med ærrerørige og bespottelige Ord groveligen . . . angrebet, endeel udi en Seddel, hvorudi hand hafde lagt sit Jule-Offer, og endeel udi en Missive af dato 21 Januarii 1717«. Videre oplyses det, at da begge Parter var blevet indkaldt til en Forhandling hos Biskop Thura, havde kun Jens Brasen indfundet sig (Jydske Tegn. 1717 Nr. 27; intet Indlæg bevaret). Den 26. Novbr. 1717 fik Biskop Thura kgl. Ordre til at beskikke en af de nærmeste og bedste Prædikanter af Ribe Stift til med Sagtmodighed at bringe Jacob Blom fra sin Vildfarelse. Vil han ikke være at bringe fra sine en Gang fattede Griller, skal han holdes fra Nadveren, »indtil hand eengang igien til sin rette forstand kand komme« (Jydske Tegn. 1717 Nr. 76; intet Indlæg bevaret).

²) Saaledes ogsaa i Nordby Kirkebog.

Mag. Brasen hafde og i sit Embede endeel Fortrædelighed af en Person nafnlig Jacob Blom, som var her af Sognet, hvis rette Nafn var Jeppe Ipsen, og effter Hollandsk Maade i Stæden for sit Døbenafn Jeppe kaldede sig Jacob; han hafde giordt adskillige Reyser til Ostindien og samlet endeel Penge, men derved tabt eendeel af sin Forstand. Da han kom Hiæm til sit Fæderneland 1716, indlod han sig i Egteskab med HE. Lauge Sønderhoes¹ Daatter Maren Lauges Dr, gjorde store Figurer, indbildende sig at være en Keyser i Züthland, som han kaldede det. Han kommer til Skriffte hos Mag: Brasen, som ville høre hans Skrifftemaal, hvilket denne indbildte [Keyser?] syntes at være alt for stor Dristighed af Præsten, som best kan sees af dette Brev, som Præsten skrev ham til d. 4 Jan: 1717 saa lydende:

Velagtbare Sr Jacob Blom:

Saasom ieg, seenist I var i Skriffte Stoelen, ey fant mig paa mit Embedes Vegne saa fornøyet, som ieg vel hafde ønsket og formodet, i det, da ieg effter Eders Begiæring at ville høre Eders Skrifftemaal og tilsige Eder Eders Syn- ders forladelse, spurgte: Hvad Skrifftemaal I da gjorde for Gud, I da svarede: *Jeg kand intet læse, ieg veed intet, ieg har glemt det, ieg kand ey lære det, ey heller vil ieg, meenende det, kand ieg troe, om den lange Børne Lærdom i Catechismo, som dog ikke meentes, ey heller blev fordret, men alleneste kortelig at giøre sit Skrifftemaal, som enhver Christen bør baade kunde og ville giøre, og som ieg ufor- nøyet med saadanne Ord sagde: Kand I da ikke sige: Ja, ieg bekiænder mig at være en arm Syndere? I da med en vreedagtig Mine svarede: Ja, ieg bekiænder mig at være en Syndere, See nu. Da, som man muelig effter saa mange Aars fraværelse kand have forgiæt vores Kirke Skik og behøve Underretning, meddeeles den her paa best og velmeent Maade og gives tilkiænde, at naar I kommer igien i Skriffte Stoelen, I da maa være Christelig og sømmelig betænkt paa at giøre Eders Skrifftemaal, hvilket kand skee paa en kort*

¹) Sognepræst i Nordby paa Fanø Lauge Pedersen (Sønderho) († 1700).

Maade effter indlagde formular, eller paa anden Maade, som I effter Eders Andagt selv gudelig kand forfatte, eller andensteds søge; Saa gjør Eders Kone, Moder og Kones Brødre |: hvilket ieg og forestillede Eder i Skrifftestoelen til Exempel:|, saa gjør ieg og min Kone, saa gjør HE. Christian¹ og hans familie, saa gjør andre smukke Folk. At det ey blev fordret af Eder første gang, I var hos mig i Skriffte Stoelen, var aarsag, at ieg ey tvivlede paa, I jo baade kunde og ville gjøre det, naar det blev fordret, som ieg da ey vidste, om I blev her i Menigheden og gik her offtere til, lod ieg det saa passere og ey kunde tænke, at derved af Eder skulle gøres nogen difficultet, men nu, som I er et Lem i Vores Menighed, er det jo sømmeligt og tilbørligt baade for Eder og mig at holde ved den hellige Forretning en Regular skik.

Jeg hørte i Skrifftestoelen disse 2de Poster af Eder, at I sagde til mig: 1. *I veed, hvorfor jeg kommer.* 2. Da ieg med Apostelen Johanne sagde: dersom vi bekiænde vore Synder, da faldt I mig ind i Ordene og sagde: *Ja, for Gud.* Ligesom Præsten skulle være udelukt og ingen Bekiændelse høre. Jeg svarer herpaa, dette synes at smage af en Foragt til Embedet og Embedets tienere, thi 1. Endskiønt ieg veed, hvorfor I kommer, saa er det dog ikke nok, men ieg bør og at viide, hvordan I kommer, og hvorledes I kommer, og hvorledes kand ieg viide det, uden ieg hører det. 2. At I kand grundelig være underrettet om Beskaffenheden, at Præsten sidder ey allene for at tilsige Syndernes Forladelse, men endog at høre Syndernes Bekiændelse, da vil ieg have Eder henviist til H^s Kongl. Mayt^s Lov og Kirke Ritual grundet paa Guds Lov, hvoreffter det tilkommer Eder, mig og enhver ærbødigst og hørsommeligst at forholde; effter den forandførte Maade gjør adskillige smukke Folk deres Skrifftemaal og det uden Begiæring at høre den; andre, som bruge den gemeene Maade: Jeg beder Eder,

¹) Formentlig Sognepræsten i Sønderho paa Fanø Christen Engelse-toft († 1742).

I vil høre min Skrifftemaal etc: Læser derpaa enten Skriffte Bønnen, som findes anskreven i Catechismo for de Eenfoldige, eller og, som den er vidtløftig, svarer mig til de fornødneste Spørsmaal, hvoraf ieg kand viide, at de forstaaar, hvad de her har at gjøre, og at de ere ret skikkede og bereede. Skulle det ikke behage Eder at gjøre Skrifftemaal paa den først anførte Maade, da, om I vil svare mig sømmeligen og med et andægtig Hierte til nogle Spørsmaal, vil ieg og dermed være fornøyet, at det kand da blive ved disse 3:

1. Bekiænder I, at I er en arm Synder, der har fortient Guds Vrede og Unaade med Straf og Fordømmelse? Svar: Ja vist bekiænder ieg det.
2. Indflyer I til Guds Naade og troer, at Gud for sin Søns Iesu Christi Skyld vil være Eders Synder Naadig? Svar: Ja ieg gjør.
3. Begiærer I herpaa inderlig Afløsning og Forladelse med Løffte om Eders Levnets Forbedring ved Guds Hiælp? Svar: Ja ieg begiærer og lover det.

Hvilken af disse Maader I vil udvælge at gjøre Eders Skrifftemaal paa, skal fornøye mig og være min Samvittighed nok til at lægge min Haand paa Eders Hoved; Men uden eet af Deelene staaar mit Embede og Samvittighed imod, hvorfor ieg og effter god og lang Betænksomhed skriver Eder dette saa udførlig til Underretning og Underviisning, I, som endnu kand agtes for en fremmed Mand i Menigheden, at I kand viide og gjøre med andre skikkelige Guds Børn, hvad Eders Christendoms Pligt fordrer, og skikkes det Eder betimelig, at I kand have Tiid til med Sindighed og sund Fornufft at overveye, betænke og fornemme, at her fordres intet af Eder andet, end hvad som Embeds Pligt effter Guds og Kongens Lov med sig fører, som ieg og paa Guds og mit Embeds Vegne beder og formaner Eder kiærligen og som den, der skal sørge baade for Eders og andres Siæle, saalænge de ere mig betroede,

og I dette optager, som det er meenet og skrevet med et got velmeenende Hierte og saasom det, der af Eder paa Embeds Vegne fordres, sees at være af ingen Besværlighed, saa beder ieg, at I med en hiertelig Beredvillighed føyer Eder effter ovenskrevne og med en sagtmodig, ydmyg og andægtig Aand forekommer all Uvillie, som kand forarsage Fortrydelse og Fortræd. Thi Loven taler noget skarp pag: 235 art: 16, som ieg dog her ey vil anføre i Formodning, at det ey skulle giøres Fornøden. Ønsker Eder, mig og enhver Lykke og retskikkede Hierter til saaledes at forholde os ved vor Kirkegang, vor Skrifftegang og vor Guds Bordsgang, at naar Vi skal gaae all Verdens gang, Vi da maa giøre en Himmelgang. Eder Gud befalet af Eders

Velvillige

Nordbye paa

I: Brasen.

Fanøe d. 4 Jan: 1717.

Dette Brev udrettede intet hos denne Mand til Overbeviisning, men meere Forbitrelse, saaat da Præsten Hellig 3 Konger Dag dereffter d. 6 Jan: prædikede om Stiærnen, som veyledede de Viise af Østen til Bethlehem, traade Jacob Blom ud af sin Stoel og sagde med høy Røst: »Mag: Iens, I staar og prædiker imod en Guds Gesant, det er ieg, saa sant som Herren lever, ieg blev kaldet for 15 Aar siden i Amsterdam.« Vendte saa sin Tale til Menigheden sigende: »I got Folk, hvem der vil, kand komme til mig i mit Huus, der skal I faae videre Underviisning og Underretning.« Sluttelig saae han op til Præsten og sagde: »Jeg har sagt Eder det 3 gange tilforn, og nu den 4de gang, at ieg er en Guds Gesant«, derpaa bad han far vel og gik.

Mag: Brasen blev altereret, fant sig tillige fornærmet i sit Embede, som gav ham Aarsag at klage til Kongen over denne og mere Bloms urimelige Opførsel. Herpaa ankom Kongl. Rescript af 14 Maii til Stifft Amt Manden og Biskopen, at denne Sag skulle forblive ved Lands Lov og Ret. De bleve derfor begge indkaldede for Stifft Amt Manden og Biskopen, om den Sag kunde i Mindelighed blive afgjort.

Men Blom paastod der Satisfaction som en Keyser og Gesant af Gud. Hvorfor Sagen blev henviist til Verslig Ret, som sees af denne Forretning:

A^o 1717 d. 28 Junii vare effter Hs. Kongl. Mt^s Aller Naadigste Befalning til mig underskrevne Henrich Ernst von Calnein, Kongl. Mt^s Stiffts Befalnings Mand over Riiber Stifft, Etatzraad og Amt Mand over Riiberhuus Amt, og mig Lauritz Thura, Biskop over Riiber Stifft, Hr. Mag: Jens Brasen, Sogne Præst til Nordbye Meenighed paa Fanøe, samt een af hans Sogne Mænd, navnlig Jacob Blom, for os udj Riibe Capitel eller Capell indkaldede, hvor da, effterat Vi hafde i begges nærværelse effterlæst og overvejet, hvis Velb^{te} Mag: Jens Brasen paa bem^{te} Jacob Blom hafde at prætere |: hvorom han forhen sin Allerunderdanigste Supplication til H^s Kongl. M^t allerunderdanigst haver indgivet :|, foreholdt og formanede Vi bet^e Blom til, at han ville betænkt være paa, at dette Væsen kunde i mindelighed komme til Ende, og at give sin Sogne Præst den Satisfaction, som af bet^e Blom effter hans formastelige Forhold billigen kunde æskes. Men Jacob Blom paastod herimod: At hannem og af Mag: Brasen burde paa sin Side at gives Satisfaction, fordj han er en Keyser og Gesant af Gud, og at sligt i Amsterdam over alt er kundbart paa 11te Aar siden, og at han sammestæds paa et halv Aars Tiid for alle tilstæde sig indfindende for aabne overdøre hav[d]e prædiket, for hvilken aarsags Skyld han formeener sig, som en Guds Gesant ey at være forpligtet til for nogen Rettergang udj den Sag at møde eller tilsvare. Effter hvilken Beskaffenhed har vi denne Sag til Verslig Ret henviist, og derpaa vores Forretning med egne Hænder underskrevet, og i saa Maade H^s Kongl. Mt^s allernaadigste Befalning til os allerhørsommeligst og underdanigst effterkommet. Riibe Anno et die ut supra.

H: E: v. Calnein L: Thura¹.

¹) Stiftamtmand i Ribe 1711—25, siden Konferensraad, Henrik Ernst v. Calnein († 1726). — Biskop sst., Mag. Laurids Thura († 1731).

At dette, saaledes som ovenskrevet er, udj H: Mag: Brasens og bem^{te} hans Sogne Mands Jacob Bloms nærværelse passeret og tilgaaet er, vidner og vedstaaer de begge hermed med egne Hænder. Riibe d. 28 Junii 1717.

I: Brasen K: Jacob Blom

Men da Mag: Brasen var aldeles ikke for, at indlade sig i de Vanskeligheder, som kunde følge med at prosekvare Sagen ved Verslig Ret, udvirkede han omsider en Kongl. Befalning af 26 Nov: 1717, at Jacob Blom skulle forsendes til en anden Præst i Herredet for at hiælpes af fra hans vildfarende Griller, hvorved det blev end meer bekjændt, at han ikke var rigtig i Hovedet, og som han ellers i andre Maader levede roelig og stille og førte et skikkelig Levnet, kom han til Fanø igien, hvor han døde d: 13 Mart: 1754 gammel 82 aar; han blev indtil hans sidste tiid bestandig i tanke om det Keyserdom, han indbildte sig at skulle faae i Züthland. — — —

Dette haves om Mag: Brasen af D. Grønlund.

»Kirkeligt Samfunds« Tilblivelse.

BIDRAG TIL BELYSNING AF DEN GAMMELGRUNDTVIGSKE RETNING

Af **A. Pontoppidan Thyssen.**

II.

Gennem et tidligere Bidrag¹ har vi fulgt Bestræbelserne for at samle de mere konservative Kræfter inden for Grundtvigianismen og styrke Bevægelsens kirkelige Side lige fra Udspringet i 1870erne til det foreløbige Højdepunkt: Middelfartmødet i 1891. I det følgende skal vi se, hvordan disse »gammelgrundtvigske« Bestræbelser fortsatte i 90erne, og hvordan de til sidst — i 1898 — førte til Dannelsen af et »Kirkeligt Samfund«, der til Dels virkeliggjorde Middelfartmødets Ideer, men tillige gav Anledning til et almindeligt Opgør mellem Bevægelsens to Hovedfløje².

90erne begyndte just ikke lovende for den gammelgrundtvigske Retning. Mødet i Middelfart havde i Virkeligheden ført til et Nederlag for Samlingsarbejdet; og Lavrids Nyegaard, dets mest energiske Talsmand indtil da, trak sig skuffet tilbage fra første Linie. Forhandlingerne omkring dette Møde havde vist, at den nygrundtvigske

¹) Kirkehist. Sml. 7. Rk. II, 171 ff.

²) Kirkeligt Samfunds Tilblivelse er tidligere især behandlet i Holger Begtrup: Dansk Menighedsliv i grundtvigske Kredse I (1931), S. 127 ff, Anders Nørgaard: Grundtvigianismen II (1936), S. 253 ff, Fr. Schrøder: Kirkeligt Samfund af 1898 gennem 50 Aar (i Vartovbogen 1948 S. 68 ff) og P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan II (1953), S. 26 ff. Selv har jeg desuden drøftet Spørgsmaalet i Højskolebladet for 1953 (i en Artikelrække om V. Brücker og i Ordskifte med Fr. Schrøder, se S. 68 f, 89 f, 114 ff, 128). Nærværende Afhandling vil dels beskæftige sig nærmere med Samfundets Forudsætninger, dels gaa mere i Enkeltheder, navnlig ved Hjælp af utrykte Kilder.

Retning nok havde mange Modstandere, men at adskillige af dem endnu følte et vist Fællesskab med Venstrefløjen. I hvert Fald havde de svært ved at indstille sig paa en ensidig og organiseret Opræden imod den.

Paa den anden Side havde Middelfartbestræbelserne uddybet Kløften mellem det gammelgrundtvigske »Centrum«, der stod bag ved Mødet, og Mændene bag Kirkebladet og Bethesdamøderne. Denne Fløj, som vi har kaldt det grundtvigske »Højre«, havde stadig god Tilslutning og kunde for saa vidt have ydet Nyegaards Aktion kraftig Støtte; for den arbejdede ogsaa for en kirkelig Fornyelse i »den gamle Grundtvigianismes« Aand. Men det var især den gamle Vækkelsesforkyndelse, man her vilde genoplive; og Fornyelsen skulde først og fremmest komme gennem Samarbejdet med de andre kirkelige Retninger, navnlig Indre Mission. Derfor havde renlivede Gammelgrundtvigianere af Nyegaards Støbning svært ved at anerkende denne Fløj, der da ogsaa var blevet holdt udenfor og til Dels direkte angrebet i Middelfart. Og det maa indrømmes, at der paa denne Tid virkelig ikke var stor Interesse for det grundtvigske Særpræg blandt de typiske Bethesda-grundtvigianere. Nogen særlig *grundtvigsk* Fornyelse kunde man ikke vente fra den Kant.

Efter Middelfartmødet stod de konservative Kræfter inden for Grundtvigianismen saaledes splittet og svagt. Og samtidig blomstrede den nygrundtvigske Retning op igen efter Krisen i Slutningen af 80erne. Den var stadig inspireret af den samme optimistiske og aktive Indstilling: det gjaldt om at »fortsætte« Grundtvigs Tanker efter Tidens Behov, forene det kristelige og det folkelige under fuld Aabenhed over for de Strømninger, der bevægede Folket, give sig i Kast med Øjeblikkets Problemer og løse dem paa grundtvigsk-kristelig Basis. Kun derved kunde Grundtvigianismen gøre sig gældende imellem Tidens andre Bevægelser, og kun derved kunde man til syvende og sidst vise, at Kristendommen er den store Magt i Livet. Førerne

var ogsaa til Dels de samme; men ved Siden af de velkendte Navne fra 80erne dukker der nu en ny energisk Ungdom op, som ikke sjældent gik endnu videre end de ældre. Den rekrutteredes navnlig fra Højskolerne, og det var overhovedet hos Højskolefolket, de nygrundtvigske Tanker vandt mest Gehør. For Højskoleungdommen havde netop Sans for alt det nye i Tiden, Lyst til at lære og Lyst til at tage fat. Og da Størstedelen af de menige Grundtvigianere paa Landet var udgaaet fra Højskolerne, havde Nygrundtvigianerne altid et stort Publikum.

Hovedorganet for denne fremskridtsvenlige Højskolegrundtvigianisme var da ogsaa selve Højskolebladet, Grundtvigianernes største Blad, der stadig voksede baade i Side- og Holdertal. Hertil kom F. Falkenstjernes Blad Tidens Strøm, som i Begyndelsen af 90erne blev radikallere end nogen Sinde. Og yderst paa Fløjen stod Morten Pontoppidan, Falkenstjernes tidligere Medredaktør, med sit Enmands-Blad Frit Vidnesbyrd fra 1893. Ogsaa Venstrebladene optog gerne Artikler fra de mere »frisindede« Grundtvigianere; men det var dog navnlig i de to førstnævnte Blade, de nye Tanker blev fremlagt og drøftet; og alt tyder paa, at de virkelig vakte megen Opmærksomhed. Navnlig i 90ernes første Halvdel fandt der en særdeles livlig Debat Sted med mange Indlæg baade fra store og smaa Navne.

Det var ikke mindst Samfundsspørgsmaal, som nu optog Sindene. Ikke just Politikken, der stadig gik sin skæve Gang med provisoriske Tilstande og Tovtrækkeri mellem Venstre og Højre. Kun den begyndende Forhandlingspolitik med Optrækket til et politisk Forlig kunde her vække Interesse. Men der kom en Vrimmel af filantropiske »Sager«, Bevægelser og Foreninger frem, som netop især slog igennem i Begyndelsen af 90erne: Den sociale Sag, Georgismen, Afholdsbevægelsen, Fredssagen, Kvindesagen, Andelsbevægelsen m. m. De satte Røre, og de fik alle ivrige Talsmænd fra grundtvigsk Side.

Der var imidlertid ogsaa stor Interesse for kristelige Problemer. Og det kunde se ud, som om de radikal-teologiske Tendenser, der havde været fremme i 70erne og 80erne, nu var ved at faa Overhaand. Kritikken af den ortodokse »Skriftteologi« havde beredt Vejen; og hertil kom nu Impulser fra den tyske Liberalteologi, der først paa denne Tid fik Indpas i Danmark.

De fleste nygrundtvigske Førere gjorde sig bemærket paa dette Felt. Den gammeltestamentlige Kritik fik navnlig en energisk Fortaler i Axel Plenge, der en Tid endog udgav et Tidsskrift for at udbrede den nye Opfattelse¹; og samtidig søgte Henning Jensen, en »frafalden« Nygrundtvigianer, at popularisere den liberale Teologis Betragtning af det ny Testamente og Jesu Person. Miraklerne og Dogmerne blev ofte diskuteret, og Brücker angreb fx. det religiøse Syn paa Lidelsen som en Straf fra Gud, Uffe Birkedal² især Forsoningslærens og det gamle Testaments »blodstørstige Gud«, mens Morten Pontoppidan endog syntes at fornægte Kristi Guddom. Desuden understregedes Kravet om aandeligt Frisind stærkt. Den hovedkuls Fordømmelse af Fritænkerne blev skarpt kritiseret; ogsaa her gjaldt det om at vise Aandsfrihed og Tolerance. Og i hvert Fald skulde man stille sig forstaaende over for de mange søgende Aander, der ikke kunde forlige sig med Dele af den kristne Tro.

Det var navnlig Brücker, som gjorde sig til Talsmand herfor, og han blev overhovedet den førende Skikkelse inden for hele det nygrundtvigske Røre. Personlig kunde han ikke følge de mest yderliggaaende; men de havde hans Sympati, og han blev mere og mere tilbøjelig til at stille sig solidarisk med dem over for Modstanderne. De stadige Angreb fra mere konservativt Hold udviklede i det hele en vis Fællesskabsfølelse, og i Maj 1893 lykkedes det Brücker at samle en stor Del af de radikalere Ordførere til et stort

¹) Jfr. 7. Rk. II, 219 Note 2.

²) Jfr. om denne 7. Rk. II, 217 Note 1.

Fællesmøde i Kolding. Her udkastede han i sin Indledningstale et modificeret nygrundtvigsk Program, der skulde tilvejebringe et fælles Grundlag for de mange forskellige Standpunkter inden for Venstre. Nemlig derved, at han mere radikalt end nogen Sinde vilde henlægge det bærende i Grundtvigianismen til noget forud for al Forstaaelse og Anskuelse. Det, der havde Betydning, var ikke Grundtvigs Meninger, men det »Liv i Troens Ord«, som han selv havde levet, og som andre var kommet til at leve ved ham. Og man kunde »fortsætte Grundtvig« og have Del i det samme Troens Liv, selv om man havde forskellige Meninger om Bibel og Dogmer, ja selv om man opgav den kirkelige Anskuelse og stillede sig frit og prøvende over for »Troens Ord«.

Debatten vidnede dog mere om Forskellene end om Fællesskabet. Alle vilde gerne være »Frihedsmænd til Fingerspidserne«, som det hed; men de mere moderate kunde ikke give Plads for de yderliggaaende Opfattelser, der netop ved denne Lejlighed kom stærkt til Orde. For saa vidt mislykkedes ogsaa dette Samlingsforsøg. Men Mødet var dog en opsigtsvækkende Demonstration af de radikale Tendensers Indflydelse; og negativt fik det stor Betydning. Det overbeviste mange endnu vaklende om, at det var umuligt at samarbejde med det yderste Venstre; det maatte helt afskrives. Og for de bevidste Gammelgrundtvigianere understregede det kraftigt Nødvendigheden af en aktiv Optræden imod »Udskejelserne«.

Overhovedet fremkaldte den nygrundtvigske Fremrykning efterhaanden en ny Opmarch af Bevægelsens mere konservative Kræfter. De nygrundtvigske Ideer blev stadig imødegaaet, baade i Dansk Kirketidende, Kirkebladet og selve Højskolebladet; og der udviklede sig en skarp Polemik imellem de to modstridende Hovedretninger, som kulminerede i Tiden efter Koldingmødet.

Paa den højre Side var det navnlig J. H. Monrad, Fr.

Jungersen og V. J. Hoff¹, der nu kom i Forgrunden som Forsvarere og Førere for den gamle Grundtvigianisme. Det hang bl. a. sammen med, at de i Begyndelsen af 90erne alle kom til København som Præster for Dele af C. J. Brandts tidligere Menighed i Vartov, der stadig havde bevaret noget af sin gamle Anseelse; og Monrad overtog tillige hans Stilling som Redaktør af Dansk Kirketidende. Da Brandt døde i 1889, havde Menighedens Flertal ønsket Jungersen som Præst; men i de mest konservatives Øjne var han endnu mistænkelig, fordi han oprindelig havde hørt til Venstrefløjen, og ved behændig Indgriben fra Skat Rørdams Side lykkedes det at faa Monrad udnævnt i 1890. Den venstreorienterede Del af Vartovmenigheden holdt imidlertid fast ved Jungersen og dannede en Valgmenighed om ham med egen Kirke fra 1893. Og i 1894 deltes Vartovmenigheden igen, idet Monrad med stort Følge flyttede til Marmorkirken, som da var blevet færdig, mens V. J. Hoff, der var Valgmenighedspræst i Ubberup, rykkede ind som Præst for de resterende. Dermed var den ene Menighed blevet til tre; og det viste sig, at den grundtvigske Kreds i København var talrig nok til at fylde alle tre Kirker.

Men de tre Præsters Indflydelse hang naturligvis ogsaa sammen med personlige Egenskaber. Den, der fik størst Betydning, var sikkert Monrad, en ejendommelig og rigt udstyret Natur, der blev Brandt en værdig Arvtager som Prædikant. I Afhandlingen om Middelfartmødet har vi allerede mødt ham som en nær Ven og Meningsfælle af L. Nyegaard; og han stod lige saa skarpt over for Venstrefløjen som denne. Men han var en langt smidigere Polemiker, og i Dansk Kirketidende udfoldede han store journalistiske Evner. Under hans Ledelse blev Bladet virkelig det Organ for den gammelgrundtvigske Polemik, som Nyegaard havde ønsket sig; og det skyldtes ikke mindst Monrads egne vittige og bidske Indlæg. Det gælder navnlig fra 1893, Koldingmødets Aar. Et Brev af dette Aar til P. N.

¹) Jfr. om disse tre 7. Rk. II, 177 ff, 179 og 192 Note 4.

Petersen, hans gamle Ven fra Studentertiden¹, viser, hvor stor Vægt han lagde paa Opgøret med de radikale Aander. Efter at have omtalt nogle af dem — Uffe Birkedal, Morten Pontoppidan og den tyske Kirkehistoriker Harnack, hvis Bog om Trosbekendelsen nylig var blevet oversat — opfordrer han ivrigt Petersen til at træde aktivt frem imod dem. Det havde han selv i Sinde: »Sagen er, at jeg føler Drift og Lyst til at tage fat hær saa længe jeg har Kræfter der til. Jeg har ret egenlig følt et Kald til at gøre mit at Rationalismen ikke saadan mir nichts dir nichts maskeret skal faa Lov at snige sig ind og suge Saften og Kraften af alt, jeg føler saa meget mere Drift dertil, som jeg mærker, at den unge Slægt staar mærkværdig vaabenløs og desorienteret i Situationen«². Efter Koldingmødet rykkede Monrad da ogsaa ud med et principielt Angreb paa Brücker's nygrundtvigske Program. Brücker svarede, og der udviklede sig en lang Debat, som især mod Slutningen fik Karakter af et definitivt Opgør. For da betegnede Monrad rent ud Brücker og hele hans Følge som frafaldne; i Virkeligheden havde de forladt den grundtvigske Skanse.

Jungersen havde ganske den samme Indstilling. Som nævnt havde han særlig haft Tilhængere i den venstre-orienterede Del af Vartovmenigheden; men det viste sig snart, at han var lige saa konservativ som Monrad. Ogsaa han var en ivrig Polemiker, der følte det som sin Opgave at bekæmpe Brandesianismens og »Nyrationalismens« Fristelser. Det var ikke mindst derfor, han havde ønsket at komme til København. Hans Polemik tog især direkte Sigte paa »Fritænkerne«; men han kæmpede ogsaa Side om Side med Monrad imod Nygrundtvigianernes teologiske Radikalisme³.

¹) Jfr. 7. Rk. II, 177 Note 2.

²) Monrad til P. N. Petersen 31/1 (93), RA (hvor dette og alle de nedennævnte Breve maa søges i Modtagerens Arkiv).

³) Jfr. som Vidnesbyrd om Jungersens Indstilling flg. fra et Brev til P. N. Petersen 27/9 91 (RA) om et paatænkt Konventsforedrag: »jeg

V. J. Hoff var derimod en irenisk Natur, der kun i enkelte Tilfælde tog Del i Debatten. Hans Synspunkt var mere pastoralt end egentlig teologisk. Og skønt han ligesom Monrad og Jungersen nærmest tilhørte det gammelgrundtvigske »Centrum«, viste han megen Forstaaelse for de kirkelige Samarbejdsbestræbelser, ja fungerede endog som Formand for Bethesdamødernes Bestyrelse i Slutningen af 90erne¹. Men han delte fuldt ud de to andres Bekymringer med Hensyn til Grundtvigianismens Udvikling, og han vilde meget gerne være med til at dæmme op imod de nyere Strømninger inden for Bevægelsen, hos hvilke han især savnede religiøs Alvor. Selv var han netop præget af en alvorlig Fromhed, som indgød Tillid; og allerede som Valgmenighedspræst havde han indtaget en central Stilling i det grundtvigske Kirkeliv, en Stilling, der yderligere befæstedes under hans Virksomhed i København, hvor han stod som Brandts ældste og nærmeste Arvtager².

havde tænkt at sige lidt om de horn, som Grundtvigianismen må løbe af sig, de farer, som naturlig kan true den; jeg tænker nærmest på en overvurdering af det menneskelige, hvilket vil føre til rationalisme, og på forholdet til skriften, hvilket vil føre til det Brückerske stadi; på det evangeliske mærke, hvilket vil friste til overfladisk syndsbevidsthed, og dermed igjen til rationalisme. Alt dette ligger for, så snart ånden går af os, og der er jo ingen tvivl om, fanden nok vil finde disse steder, hvor han kan bore sig ind, og at det vil give megen kvalm og fortræd, som det jo da allerede har begyndt godt nok at vise sig«. — Tankegangen er typisk, men Tonen blev snart langt skarpere.

¹) Jfr. 7. Rk. II, 203 Note 3 og D. Ktd. 98 12/6 374.

²) Meget karakteristisk for Hoffs Indstilling er et Konventsforedrag »Om den kristelige Prædiken«, der blev holdt 28/10 92 (if. Manuskriptet, Hoffs Arkiv, RA) og trykt i D. Ktd. 93 21—28/5 321 ff, 347 ff. Han lægger her stor Vægt paa, at Prædiken skal være et »Vidnesbyrd«; der skal være »noget, som brænder i Forkynderens Sjæl«. Og derfor maatte han alvorligt advare mod nogle Fristelser, som truede Tidens Prædikanter: til blot »at holde en Tale, at udfolde Veltalighed«, eller til at holde kristelige Foredrag, hvor man stadig fandt nye underholdende Emner frem, men kun talte til Tanken, Fantasien, Interessen; eller endelig til at gøre Prædiken til en »Nutidsprædiken«, der stod i Fare for at erstatte Evangeliet med de nye Tanker. Men »Kristendommen selv maa

Men ved Siden af den direkte Polemik mod de nygrundtvigske Ordførere fremkom der ogsaa fra Begyndelsen af 90erne en almindelig Kritik af Højskolefolket og hele den Side af Grundtvigianismen, som repræsenteredes af Højskolebladet og Tidens Strøm. Man fandt mange Forfaldstegn, men Kritikken gik dog navnlig ud paa, at det kristelige var blevet skudt i Baggrunden. I selve Højskolebladet maa Ungdommens, og særlig Højskoleungdommens Verdslighed Gang paa Gang holde for¹, og det hævdes, at »Kjærligheden hos det grundtvigske Lægfolk er i Færd med at flytte fra Kirken hen i Foredragssalen«². Overhovedet klages der over ringere Tilslutning til Møderne, daarlig Tilrettelæggelse og Forsømmelse af Forsamlingshusene, ja over, at disse anvendes til alskens Forlystelser³. Skylden lægges ofte paa Grundtvigianernes mangfoldige nye Ideer og Interesser; med stigende Styrke bliver det gjort gældende, som en udtrykte det, at den grundtvigske Kreds ikke bør søge »sin Styrke i at være med paa Andelssagen, Fredssagen, Litteratur og Kultur, Bibelkritik, Sølv møntfoden, Kneippkuren — ja, jeg ved ikke hvad —, men først og sidst i dette: at være en kirkelig Kraft i den kristne Menighed i Danmark«⁴. Det var imidlertid klart, at denne Kritik i sidste Instans ramte de nygrundtvigske Ordførere og Blade, der havde ført alle de nye Sager frem og overhovedet havde størst Indflydelse inden for denne

jo da ikke omskiftes eller forflygtige sit Væsen ved at gaa op i de forskellige Tidsspørgsmaal, der kan komme frem, de Sager, der staar paa Dagsordenen, den Tidsaand, som netop nu raader«.

¹) Jfr. fx. Brückers Forsvar Højskbl. 92 25/11 1518 ff, samt Højskbl. 94 2/11 1349 ff, 30/11 1449 ff, 97 14/5 629 ff.

²) Højskbl. 92 5/8 1023 f. Udtalelsen var oprindelig fremkommet i Indre Missionstidendes »Anneks«, men den har adskillige grundtvigske Paralleler, jfr. Henvisningerne i Note 4.

³) Disse Spørgsmaal drøftes særlig ivrigt i Aargang 1894 af Højskolebladet.

⁴) Højskbl. 97 13/8 1051 ff, jfr. 90 6/6 723 ff, 92 7/10 1303 ff, 97 3/9 1143 ff, 10/9 1181 ff.

»folkelige« Side af Grundtvigianismen. Privat lagde Monrad fx. ikke Skjul paa, at det efter hans Mening var Højskolebladet, der mere end noget andet havde bidraget til »Grundtvigianismens Dekadence«¹.

Kritikken havde imidlertid et positivt Modstykke. Man følte, at der maatte gøres noget for at modvirke Tilbagegangen i det grundtvigske Kirkeliv, og Midlet maatte være et planmæssigt kristeligt Arbejde. En vis Indflydelse fra Indre Mission gjorde sig ogsaa gældende; for selv om Grundtvigianerne havde svært ved at indstille sig paa Missionens organisationsmæssige Metoder, kunde det ikke nægtes, at de havde vist sig effektive; og Konkurrencen fra denne Retning blev mere og mere mærkbar. I hvert Fald søgte man flere Steder at faa et Arbejde i Gang af lignende eller beslægtet Art.

Det ældste hed ligefrem »den grundtvigske indre Mission«. I 80erne havde det kun bestaaet af en Mand, Søren Olesen fra Mors, der virkede som Lægprædikant paa eget Initiativ². Men i Begyndelsen af 90erne kom han ind under en fast Ordning, idet han fik en Bestyrelse bag sig, bestaaende af Ludvig Schrøder og tre kendte grundtvigske Præster: Kr. Glud, Fr. Nygaard og A. Lassen³. Desuden blev der udsendt endnu en Missionær, nemlig Friskolelærer Anders Dissing, der ogsaa var Morsinger. Man nærrede store Forventninger til dette Arbejde; i hvert Fald haabede Missionærerne selv, at det skulde blive et Sidestykke til Indre Missions Kolportørvirksomhed, og Søren Olsen var meget optaget af en Plan om at faa oprettet en Missionær-

¹) Jfr. Monrad til Brücker 30/3 94: »jeg har i mange Aar ærgret mig over dette raadløse og hovedløse Blad med sine uansvarlige Ministre. Det har vistnok i Virkeligheden mere end noget andet bidraget til Grundtvigianismens Dekadence« (efter udat. Koncept i Monrads Arkiv (Privateje) — Datoen fremgaar af Svaret).

²) Jfr. 7. Rk. II, 195.

³) De tre første var de mest fremtrædende. Nygaard døde i 1897; men Niels Kristjan Glud (1835—1925), Sognepræst i Jebjerg, og Ludvig Schrøder (1836—1908), Forstander for Askov Højskole, skal vi senere møde igen.

højskole paa Mors. Men Bestyrelsen havde svært ved blot at skaffe det nødvendigeste til de to Missionærer, og noget større blev det ikke til¹. Nogen Interesse maa der dog have været for et saadant Arbejde, for vi hører ogsaa om andre Bestræbelser i samme Retning. I 1892 begyndte saaledes en vendsysselsk Gaardmand, Ludvig Bøgeskov, at virke som Lægprædikant paa sin Gaard i Serritslev. Her samlede han Egnens Folk til maanedlige Opbyggelsesmøder, og for Ungdommen holdt han tillige Møde en Gang om Ugen². Og i 1896 optræder der en ny grundtvigsk Indremissionær paa Falster, Lærer O. P. Jensen, som uden Forbindelse med det større »Missionsselskab« udsendes af en Kreds af Præster og Lægfolk sammesteds³.

Hertil kommer en Række lokale Foreningsdannelser. I Begyndelsen af 90erne vokser de grundtvigske Ungdomsforeninger frem mange Steder, især paa Fyn; og i 1894 oprettes den første større Organisation: »De sammensluttede fynske Ungdomsforeninger«. Initiativet var nærmest kirkeligt; som Regel blev de stiftet af grundtvigske Præster og Lærere, med det Formaal »at sætte Gærde om Ungdommen«; og det synes at have givet dem et stærkt kristeligt Præg i de første Aar⁴. Andre Foreninger havde

¹) Ved Vennemødet i Odense 1889, hvor Søren Olesens Virksomhed ellers blev kraftigt anbefalet, var der Enighed om, at man ikke skulde danne nogen Organisation for Arbejdet (se Højskbl. 89 11/10 1301ff); men Fr. Nygaard og L. Schrøder stiftede alligevel en Slags »Tiggerorden«, jfr. Nygaard til Schrøder 23/11 89 og Fr. Schrøder: Ludvig Schrøder II (1936), S. 209. Bestyrelsen omtales første Gang i Højskbl. 93 29/12 1672, og 1895—99 bringer Bladet flere Meddelelser om Arbejdet, navnlig Aarsberetninger (mest indholdsrig er den sidste, 99 3/2 155ff). Jfr. ogsaa J. P. Wammen: Søren Olesen fra Mors (1924), især S. 70ff, og Anders Dissings Erindringsoptegnelser (Protokol i Landsarkivet i Viborg).

²) Jfr. Andreas Jensen: Grundtvigianismen i Vestvendsyssel og den Henriksen'ske Bevægelse (1944) S. 36ff.

³) Jfr. Højskbl. 96 27/3 Tillægget. Ogsaa paa Lolland rejstes Kravet om at faa udsendt grundtvigske Lægprædikanter, Højskbl. 95 12/4 475.

⁴) Jfr. Thorvald Laursens Oversigt i Ryslungebogen 1920 S. 67ff og den fynske Foregangsmand Olaf Nielsens Artikler i Højskolebladet fra 1894 og fremefter.

direkte kirkelige Opgaver. I 1894 dannes der et »Kirkeligt Samfund« for Haderslev og Omegn, der skulde »fremme det kristelige, kirkelige og sædelige Liv i vort Folk . . . i Overensstemmelse med den apostoliske Trosbekendelse og den hellige Skrift«¹. En lignende Forening for hele Sønderjylland, det saakaldte »Udvalg for kristelig Virksomhed i Nordslesvig«, stiftedes Aaret efter med Ludvig Schrøder og Præsten Johannes Clausen, Vonsild, som Initiativtagere². Og den samme Johannes Clausen, der var en mærkelig Blanding af en Missionsmand og en Grundtvigianer, samlede ogsaa paa sin egen Egn et »kirkeligt Samfund«, der fra Sommeren 1896 mødtes til maanedlige Møder og senere ogsaa til Altergangsgudstjenester fire Gange aarligt³. Omtrent samtidig dannedes et »Kirkeligt Samfund for Ærø« af grundtvigske Kredse paa denne Ø, som begyndte at holde offentlige Møder fra 1895⁴. Men størst Betydning fik dog en tilsvarende Forening i Sydøstsjælland. Det begyndte med, at Karl Vinther, en gammel Vartovmand, der nu var Lærer i Dysted⁵, i 1894 skrev en Artikel i Kirkebladet med Overskriften: »Er det ikke paa Tide, at der fra den grundtvigske Retnings Side gøres et Forsøg paa en fastere Ordning af en »Indre-Missions« Virksomhed?«⁶ Dette Forslag blev bl. a. varmt anbefalet af Thomas Rørdam, Bladets ene Redaktør⁷; og i Forening

¹) Jfr. Højskbl. 95 5/4 447 f.

²) Jfr. Kirkl. Samfunds Aarbog 1924—25 S. 50 ff. Udvalget gik senere op i Kirkeligt Samfund af 1898.

³) Jfr. Højskbl. 99 17/2 225 ff.

⁴) Jfr. Vort Samfund 1900 15/1 2 f.

⁵) Karl H. N. Vinther (vistnok 1829—1908) gav, som vi skal se, ogsaa Stødet til det store »Samfund« af 1898. Han var udgaet fra den gude-lige Vækelse, men blev Grundtvigs Tilhører i Vartov fra 1848. Fra 1861 var han Lærer i Dysted ved Næstved, hvor han lærte Egnens mange fremtrædende grundtvigske Præster og Lægmænd at kende. Jfr. hans Bog: Oplevelser fra Menighedslivet i København og Sydøstsjælland fra Aarhundredets Midte (1895).

⁶) Kirkebladet 94 1/7 340 ff.

⁷) Kirkebladet 94 15/9 468 f; jfr. sst. 15/8 414 ff og 15/9 466 f (to andre Indlæg til Støtte for Vintners Tanke).

med Vinther fik han samme Efteraar startet en Række kirkelige Møder for Sydøstsjælland, hvor han havde været Præst til 1892. Selv døde Rørdam kort efter; men Arbejdet fortsatte og blev 1895 organiseret som en livskraftig Forening ledet af en Bestyrelse, der bestod af seks Præster og seks Lægmand¹.

Der var altsaa en voksende Interesse for praktisk kirkeligt Arbejde i de grundtvigske Kredse. Og den var ikke længere begrænset til Kirkebladets og Bethesdamødernes Mænd; ogsaa det gammelgrundtvigske Centrum, som hidtil havde holdt sig fra alt, der kunde smage af Indre Mission, var nu ved at komme med. Efterhaanden kunde de to Grupper i Virkeligheden mødes i Fremhævelsen af Grundtvigianismens kirkelige Side imod Nygrundtvigianernes og Højskolefolkets overdrevne »Folkelighed«. Og det teologiske Opgør virkede i samme Retning. Ogsaa her fik de fælles Sag. Dels fordi de havde samme Modstander, dels fordi Kampen ikke saa meget drejede sig om de særlige grundtvigske Anskuelser som om fundamentale kristelige Dogmer og om Bibelens Ufejlbarhed lige over for den nye kritiske Teologi. Overhovedet afløstes den ivrige gammelgrundtvigske Retroenhed efterhaanden af almindelig teologisk Konservatisme. Paa den anden Side fik det grundtvigske Højre, der jo tidligere havde nærmet sig Indre Mission, mere Sans for det grundtvigske Særpræg. De fælleskirkelige Bethesdamøder havde nemlig ikke ført til noget, bl. a. fordi Indre Mission kun viste ringe Imødekommenhed over for Tilnærmelserne fra grundtvigsk Side. Og Kirkebladets kraftigste Mand, Thomas Rørdam, døde som nævnt i 1894. Bladet fortsatte under den anden Redaktør, Th. Elmquist; men han sluttede sig nu nærmere til den gammelgrundtvigske Linie.

¹) Jfr. især D. Ktd. 97 31/1 75f og Begtrup: Dansk Menighedsliv II (1932), S. 136 ff. — Ogsaa i Sydvestsjælland samledes paa denne Tid en Slags »kirkelig Forening« omkring Præsten Jens Schjørring; men den havde en friere Form og ytrede sig vistnok kun i en Række Vennemøder (se Vort Samfund 99 15/2 24, Højskbl. 99 17/2 222, 1900 9/11 1439f og Bladet Sydvestsjælland 1900 16/3).

Den nygrundtvigske Fremrykning i Begyndelsen af 90erne virkede saaledes ogsaa fornyende og samlende paa Modstanderne. Fra Midten af 90erne danner de en nogenlunde ensartet Gruppe, præget af kirkelig Arbejdsiver og teologisk Konservatisme, og i hvert Fald enig om at modvirke »Grundtvigianismens Dekadence«. Den »gammelgrundtvigske« Side af Bevægelsen havde faaet et nyt, mindre nuanceret og mindre udpræget Ansigt; men dens Anseelse var stigende, og det Tilløb, Grundtvigianismen nu fik fra hidtil neutrale kirkelige Kredse, der reagerede imod Indre Missions Domstener og aggressive Metoder, sluttede sig nærmest til denne Fløj.

Hertil kommer, at Gammelgrundtvigianerne paa denne Tid fik Medbør fraoven. Politisk repræsenteredes de nærmest af Frede Bojsens Gruppe, der var gaaet i Spidsen for Forhandlingspolitikken; og allerede inden Forliget begyndte Grundtvigianismen og særlig den moderate Fløj at faa Gavn af det mildere Klima: En Række af de ældre grundtvigske Ordførere hædredes med Ridderkorset, Professor Fredrik Nielsen blev det teologiske Fakultets Repræsentant i det kirkelige Raad¹, og i 1892 gennemførtes den store Højskolelov. Men efter Forliget afløstes Estrup af en halvvejs grundtvigsk Statsminister, Reedtz-Thott; og den nye Kultusminister, Bardenfleth, var endog Medlem af Vartov, Svigersøn af gamle Brandt og Svoger til J. H. Monrad. Tilmed udnævnte Bardenfleth i 1895 Skat Rørdam til Sjællands Biskop, efter at Monrad i Forening med Vilh. Beck havde organiseret en stor Præsteanstalt til Fordel for ham². Men det var navnlig de mere konservative Grundtvigianere, der nød godt af de nye Magthaveres Gunst. Bardenfleth stod under Monrads Indflydelse, og Skat

¹) En raadvivende Forsamling, som oprettedes af Kultusministeriet i 1883 og bestod af Bisperne og en teologisk og juridisk Professor.

²) Jfr. herom P. G. Lindhardts Afhandling i Kirkl. Samfunds Julebog 1954 S. 58ff.

Rørdam var netop en yderst konservativ og kun kirkeligt interesseret Grundtvigianer.

Midt i 90erne begyndte Bladet derfor at vende sig. For samtidig med, at Gammelgrundtvigianismens Stilling styrkedes, svækkedes Venstrefløjens af flere Aarsager. Friskole- og Frimenighedsbevægelsen, der havde staaet langt til venstre, mistede sit Hold i Befolkningen, og den politiske Radikalisme led et Nederlag ved Forliget i 1894. De moderate Nygrundtvigianere trak sig tilbage, Tidens Strøm gik ind, Falkenstjerne døde, Uffe Birkedal nærmede sig Unitarismen, Morten Pontoppidan gled praktisk talt ud af den grundtvigske Lejr, og Brücker vakte umaadelig Forargelse og Uvilje ved i 1896 at vie den fraskilte Jakob Knudsen. Trods alt dette var det ganske vist stadig den venstreorienterede og højskoleprægede Del af Bevægelsen, der dominerede ude i Landbefolkningen, og Tilløbet udefra var maaske endnu større i disse »folkelige« Kredse. Men i hvert Fald blev Slutningen af 90erne ogsaa en Fremgangstid for den »kirkelige« Side.

Midtpunktet i denne Udvikling blev København. Her samledes efterhaanden Traadene, saavel fra de gammelgrundtvigske Bestræbelser før Middelfartmødet som fra de nye Tilløb i 90erne; og her begynder nu den Linie, der fører direkte op til »Kirkeligt Samfund af 1898«.

Vi har allerede omtalt de tre førende grundtvigske Præster i København: Monrad, Jungersen og Hoff. Deres Virksomhed virkede utvivlsomt fornyende paa Hovedstadens grundtvigske Kirkeliv. De havde ogsaa Evne til at samle Ungdommen og spillede fx. en stor Rolle for den grundtvigske Studenterkreds¹. Indbyrdes stod de paa en god Fod, og deres Menigheder begyndte snart at mødes til store Fællesmøder². Men ogsaa ved de københavnske Sogne-

¹) Herom vidner især V. J. Hoffs Kalendere (RA).

²) Se fx. Højskbl. 99 10/2 187f.

kirker kom der efterhaanden adskillige grundtvigske Præster, især yngre Mænd: Ferdinand Jensen¹, Edv. Blau-müller², Hoff's Svigersøn P. M. Larsen³, Jens Laursen⁴, T. L. Schiøler⁵ o. fl. Alle disse Præster knyttedes sammen i et fælles grundtvigsk Konvent, der ogsaa optog P. N. Petersen, Monrads gode Ven, nu Præst ved Roskilde, og Theodor Møller⁶, som var Præst i Birkerød og ogsaa stod Monrad nær.

Samarbejdet var betinget af en ensartet Grundindstilling, netop 90ernes kirkelige Grundtvigianisme, der vel som Regel fastholdt alle de gamle grundtvigske Anskuelser, men tillige havde en stærk Følelse af, at Tiden krævede et praktisk kirkeligt Arbejde. De vanskelige Forhold i Hovedstaden med dens »Socialister« og »vantro Masser« gjorde et stærkt Indtryk paa dem, og de blev sikkert ogsaa inspire-ret af den energiske Indsats, som gjordes fra anden Side: af Københavns Indre Mission, K.F.U.M. og det københavnske Kirkefond, Bestræbelser, som de stod mere eller mindre venligt overfor. V. J. Hoff og P. M. Larsen blev endog Medlemmer af Kirkefondets Bestyrelse⁷. Konventet drøf-tede derfor ofte med Bekymring de kirkelige Problemer i

¹) Lorentz Ferdinand Jensen (1845—1925), Præst i København fra 1873, Sognepræst ved Trinitatis Kirke 1895—1901, derefter i Søllerød.

²) Edvard Blaumüller (1851—1911), res. Kapellan ved Helligaandskirken 1886, Sognepræst sst. 1908.

³) Peter Mathias Larsen (1862—1917), res. Kapellan ved Vor Frelsers Kirke 1892, Sognepræst ved Marmorkirken 1903.

⁴) Jens Laursen (1856—1928), res. Kapellan ved Frederiksberg Kirke 1893, Sognepræst ved St. Markus 1902.

⁵) Thomas Larsen Schiøler (1861—1939), res. Kapellan ved St. Pauls Kirken 1893—98; Biskop i Aarhus fra 1916. Blandt de andre københavnske Præster, der efterhaanden kom med i Konventet, kan nævnes Chr. Welding, Oluf Madsen og L. J. Laursen.

⁶) Theodor Kristian Fabricius Møller (1842—1934), Sognepræst i Birkerød fra 1889.

⁷) Næmlig lige fra Starten i 1896; Larsen kom desuden i Forretningsudvalget (1896—1904). Se Københavns Kirkesag 1890—1915 (Festskrift), S. 220 f.

København og i de grundtvigske Kredse ud over Landet¹. Og man lod det ikke blive ved Ord; Spørgsmaalet var jo netop, hvad der kunde *gøres*.

Det første større Initiativ², der udgik fra denne Kreds, var en Række kirkehistoriske Foredrag, som blev holdt i Bethesdas Festsal i Vinteren 1896—97³. De blev en stor Succes, og de følgende Vintre fortsatte disse »Bethesdaforedrag« under megen Tilslutning; desuden arrangerede man tilsvarende Foredrag andre Steder i Byen, bl. a. i Arbejdernes Forsamlingshuse⁴. Forbilledet var utvivlsomt Københavns Højskoleforenings offentlige Møder, dels Møder for Arbejdere i Istedgades Asyl, som var begyndt i 1888, dels og især nogle større Møderækker i Vintrene 1891—92 og 92—93, som Foreningen afholdt i Arbejderforeningens Sal⁵. Men mens disse Møder nærmest var af »folkelig« Karakter, havde de Foredrag, det københavnske Konvent tog Initiativet til, et bestemt kirkeligt Sigte. Foredragsholderne var ganske vist for en stor Del Højskolefolk — Mænd som Ludvig Schrøder, Jens Nørre-

¹) Jfr. Gerda Welding: Præsten Chr. Welding (1939), S. 62.

²) Der kendes dog ogsaa en tidligere Plan. I Januar 1895 indbød Hoff, Jungersen og Monrad forskellige interesserede til et Møde den 11. Februar, hvor man skulde forhandle om Indretningen af »et større Samlingslokale i København indeholdende en eller to Mødesale, Lejlighed for et Gæstehjem og Foreningslokaler« (if. trykt Meddelelse i Breve fra Hoff til H. Rosendal, RA). Men denne Tanke blev først virkeliggjort mange Aar efter gennem »Grundtvigs Hus«.

³) Indbyderne var Hoff, Jungersen, Monrad, Ferdinand Jensen og P. M. Larsen, jfr. Opfordringen i Dansk Kirketidende (D. Ktd. 96 13/9 607f). Jungersen holdt det indledende Foredrag (trykt i D. Ktd. 96 18/10 673ff) og var utvivlsomt den egentlige Leder (jfr. fx. Karl Povlsen til Johan Borup 9/12 98, Privateje, Minder fra gl. gr. Hjem VII, 24 f).

⁴) Om Tilslutningen se fx. Jungersen til J. Nørregaard 2/10 96, til Karl Povlsen 4/1 98 (begge RA), Højskbl. 98 29/7 959; om Møderne i andre Lokaler fx. Jungersen til Povl Hansen 16/11, 4/12, 97, 5/1 98, P. M. Larsen til sm. 7/1, 25/2 98, J. Schrøder til sm. 4/11, 24/11 98, til H. Rosendal 5/11 98, 4/7 og 30/12 99 (alle RA). Det fremgaar, at disse Møder betaltes af Overskuddet fra Bethesdaforedragene.

⁵) Jfr. Ernst J. Borup: Københavns Højskoleforening (1928), S. 85 ff.

gaard, Hans Rosendal og Holger Begtrup¹ — og Emnerne var ikke snævert kirkelige. Men Arrangørerne lagde ikke Skjul paa, at de helst vilde høre om Personer, som kunde give Anledning til »kristelig Tale«². »Foredragene ønskes saaledes«, hedder det ligefrem i et Brev til en af Talerne, »at de mer eller mindre tydeligt, men dog utvivlsomt, indeholder en kristen Bekjendelse eller et kristeligt Vidnesbyrd«³.

Det næste Udspil fra det københavnske Konvent kom i Maj 1897, hvor man indbød »kirkelige Meningsfæller blandt Landets Præster« til et Forhandlingsmøde i København om Efteraaret⁴. Det understregedes senere udtrykkeligt, at Indbydelsen kun gjaldt »nærmere Meningsfæller«, ikke »alle saadanne, der maatte kalde sig Grundtvigs Disciple«⁵; og Meningen var aabenbart at skabe Forbindelse mellem de Præster, der kunde slutte sig til den københavnske Linie, og om muligt forberede en samlet Optræden. I et Brev til Nyegaard skrev Monrad saaledes herom: »Vi tænker os Muligheden af at der er banet Vejen til saa megen Forstaaelse at vi atter kan forhandle indad til i Ro og mulig ogsaa sige noget man kan høre udadtil hvis vi i den løbende Tid skulde finde Anledning dertil. Nu regeres der jo uden noget som helst Hensyn til hvad vi kvækker om hver i sit Hjørne«⁶. Mødet varede to Dage, 13.—14. Okto-

¹) Holger Begtrup (1859—1937) var Lærer paa Askov 1882—95 og grundlagde derefter Frederiksborg Højskole. Om Nørregaard og Rosendal se 7. Rk. II, 192 Note 3 og 198 Note 1.

²) Jfr. Jungersen til Povl Hansen 4/12 97, RA.

³) J. Schrøder til Povl Hansen 4/11 98, RA.

⁴) Jfr. Indbydelsen i D. Ktd. 97 16/5 341, der er underskrevet af alle de S. 299f nævnte Medlemmer af Konventet (bortset fra Tilføjelsen i Note 5). Et almindeligt Vennemøde havde været paatænkt, men blev opgivet, fordi der skulde holdes et saadant i Odense samme Aar; jfr. Hoff til P. N. Petersen 30/3 97, RA.

⁵) Jfr. D. Ktd. 97 12/9 619, 3/10 666.

⁶) Brevet er udateret, men utvivlsomt fra o. 1/5 97 (Privateje). Det sidste sigter aabenbart til Grundtvigianismens kirkepolitiske Stilling, hvis Betydning for de gammelgrundtvigske Samlingsbestræbelser fra siden skal vende tilbage til.

ber, og Forhandlingerne indledes af Jungersen, Hoff og Monrad; Jungersen talte om »det menneskelige Ret og Plads i Kristenlivet«, Hoff om »den rette evangeliske Prædikemaade« og Monrad om »de ønskeligste Grundsætninger for Folkekirkens fremtidige Styrelse«. Disse Foredrag blev siden trykt i Dansk Kirketidende; men ellers maatte Mødet ikke refereres¹. Dog skete der tilsyneladende intet opsigtsvækkende.

Men i hvert Fald var mange af de »kirkelige Meningsfæller« hermed blevet samlet og det københavnske Triumvirat præsenteret. Præstemødet i 1897 danner derfor Optakten til det helt store Foretagende det næste Aar, da man arrangerede et almindeligt Vennemøde i Bethesda den 7.—8. September, det første siden 1883. Denne Gang gjaldt Indbydelsen hele den grundtvigske Kreds; men Indbydernes Navne viste tydeligt, at det var den solide og kirkeligt interesserede Del af Bevægelsen, der kaldte til Samling. Det var for en stor Del ældre ansete Mænd som H. P. B. Barfod², Thyge Hansen, Fjerritslev³, Andreas Leth⁴, Jens Nørregaard o. lign.; og den grundtvigske indre Mission var repræsenteret af Ludvig Schrøder, Kr. Glud og Søren Olesen, den sydøstsjællandske Forening af Karl Vinther og det københavnske Konvent af ikke mindre end fem Navne⁵. Programmet havde ogsaa et kraftigt »københavnsk« Islæt; for Hoff skulde indlede, Jungersen holde Hovedforedraget, og Monrad slutte⁶.

Forhaandsinteressen for Mødet var stor. Allerede inden det var annonceret, gav Th. Elmquist det sin anbefaling i

¹) Jfr. D. Ktd. 97 12/9 619, 3/10 666 samt 21-28/11 773ff, 789ff, 31/10 717ff, 17/10 685ff.

²) Læge og historisk Forfatter, et fremtrædende Medlem af Vartovkredsen (1843—1926).

³) Gaardejer, Friskolemand, Formand for Ryslinge Valgmenighed (1816—1906).

⁴) Jfr. 7. Rk. II, 197 Note 3.

⁵) Af ialt 20; desuden var P. M. Larsen og Vartovmanden Johs. Schrøder Mødets Sekretærer (se nedenfor).

⁶) Jfr. Indbydelsen i D. Ktd. 98 3/7 430f og Højskbl. 98 8/7 Tillægget.

Dansk Kirketidende: Man trængte netop til et Forhandlingsmøde som dette; der var mange Ting at tale om, nye Opgaver var kommet frem, og en indbyrdes Afklaring var meget ønskelig. Desuden vilde han gerne understrege, at hans almenkirkelige Interesser ikke forhindrede ham i at værdsætte et saadant Møde eller overhovedet det særligt grundtvigske¹. Andre Indsendere var bange for, at Bethesda ikke skulde kunne rumme alle de mange, der agtede sig til Mødet. Blandt Lægfolket havde der, hed det, været stor Misfornøjelse med, at de ikke havde haft Adgang til det sidste Aars Møde. Ledelsen holdt dog fast ved Bethesda som bedst egnet til Forhandlinger².

Men Tilstrømningen var virkelig ved at sprænge Rammerne. Bethesda blev fyldt til sidste Plads, og Forsamlingen talte i hvert Fald henved 2000 Mennesker³. Det gav en fortrøstningsfuld Stemning. Som Theodor Møller udtrykte det under en af Forhandlingerne: »De siger, vi er døde, men se, vi lever!«⁴ Men adskillige af Deltagerne hørte til den Slags »kirkelige Meningsfæller«, som først og frem-

¹) D. Ktd. 98 5/6 353ff.

²) Jfr. D. Ktd. 98 14/8 523f, 28/8 557f, J. Schrøder til J. Nørregaard 9/8 98, RA. Muligvis er Baggrunden for denne Bekymring ogsaa Land-Grundtvigianismens Frygt for, at »Københavnernes« skulde dominere Mødet.

³) Salen var »tætpakket« (se fx. Højskbl. 98 16/9 1162), og til de store Bethesdamøder regnede man med 2000 Pladser (if. J. Schrøders ovn. Brev, hvorefter det dog var paatænkt kun at sælge 1800 Adgangskort).

⁴) I denne direkte Form refereres Udtalelsen i et Brev fra Richard Petersen (Sognepræst i Grevinge, historisk Forfatter) til Morten Pontoppidan 28/12 98, Privateje. Et andet karakteristisk Udtryk fik Stemningen i en »paatænkt Afslutnings-Tale«, som Monrad bagefter offentliggjorde; den var ikke blevet holdt i den Form, fordi der, som han skriver, »oftere i Mødedagene var anslaaet beslægtede Strænge« (se D. Ktd. 98 11/9 583ff, hvor Talen er trykt). Han mindedes her de store Forventninger, der havde præget Grundtvigianismen i hans Ungdom, og han lagde ikke Skjul paa, at de forløbne Aar havde rummet mange Skuffelser. Men trods alt havde hans Slægtled modtaget store aandelige Værdier inden for den grundtvigske Kreds, og nu gjaldt det om at holde dem fast, selv om man maatte tale derom i et mere dæmpet Sprog end de gamle. Vel

mest søgte Støtte over for Indre Mission og kun glædede sig over, at Grundtvigianernes skarpe Retningspræg nu syntes at fortønes¹.

Ifølge Programmet skulde Forhandlingerne dreje sig om saa centrale grundtvigske Emner som den kirkelige Anskuelse, Kirke og Kultur og det folkelige og det kristelige, indledet af Jungersen, Jens Nørregaard og Nordmanden Chr. Bruun, samt Frimenighedspræst L. B. Poulsen fra Bovlund. Herom kunde man ikke vente at høre noget nyt, og det var for saa vidt heller ikke Meningen. Men efter at Jungersen i det første Foredrag havde hejst Fanen ved at fremhæve den kirkelige Anskuelses Betydning, gik man over til at tale om noget helt andet, nemlig om en organiseret Lægmandsvirksomhed fra de grundtvigske Menigheder. Det blev Mødets egentlige Begivenhed.

Spørgsmaalet rejstes af Karl Vinther i et Indlæg umiddelbart efter Jungersens Foredrag². Han beklagede her, at Grundtvigianerne hidtil ikke havde vist nær saa stor

udgjorde Grundtvigianismen ikke længere en tætsluttet Slagorden, snarere en vidtforgrenet Folkevæbning; men det gav ogsaa gode Betingelser for at udbrede og bevare Sansen for kristen Tro, for Historie og Poesi i Folket (se ogsaa 7. Rk., II, 177ff, hvor det indledende Afsnit er refereret). Jfr. desuden Chr. Ballings begejstrede Omtale af Mødet i Vægteren 98 15/9 281ff, Th. Elmquists i Kirkebl. 98 15/9 449ff samt det S. 324 refererede Brev af Johs. Schrøder.

¹) Jfr. Kirkebl. 98 15/9 453, D. Ktd. 98 18/9 603ff og Højskbl. 99 27/1 109ff samt det ovn. Brev fra Rich. Petersen, hvor det videre hedder: »I en vis Forstand har der i de sidste Par Aar været en Fremgang for Grundtv., og den er kommet dels ved I. Missions Fejl, dels ved en vis Moderation i det grundtvigske Begreb. Vennemødet ligesom Foredragsmøderne i Bethesda afgav Vidnesbyrd om, at man betragtede Gr. med mildere Øjne; men det er en ren Illusion, hvis Vedkommende tror, at den egentlige dogmatiske Gr. er i Fremgang, nej den er i Baggang, men det er den menneskelige Side ved Grundtv., der tiltaler mange Folk i Modsætning til I. Missions mange Umenneskeligheder. I Virkeligheden var en Mængde af Deltagerne i Vennemødet aldeles ikke Grundtvigianere og havde heller ikke i Sinde at blive det . . . Det var ligefrem paa-faldende«.

²) Det flg. bygger paa Referatet af den første Mødedag i D. Ktd. 98 18/9 593ff og Højskbl. 98 16/9 1159ff.

Forstaaelse for Lægmandsvidnesbyrdets Betydning som Indre Mission. Der havde ikke rigtig været »Vækst« i den grundtvigske indre Mission. Men Sagen burde gøres til en Menighedssag, og han opfordrede derfor de interesserede til at mødes og drøfte Problemet den næste Dag Kl. 2 i et særligt Lokale, den saakaldte Billedsal. — Dette fik straks varm Støtte fra Missionssekretær Johs. Schrøder, Ludvig Schrøders Broder¹, der særligt understregede Værdien af en Lægmandsvirksomhed i Hovedstaden, Haand i Haand med Præsternes; overhovedet trængtes der til et organiseret Samarbejde mellem de grundtvigske Menighedskredse. Og under den følgende Forhandling fik Sagen ogsaa fuld Tilslutning fra P. M. Larsen.

Men ellers var Meningerne »kendelig delte« i Forsamlingen², der aabenbart talte mange, som ikke kunde forlige sig med et organiseret og specielt kirkeligt Arbejde fra grundtvigsk Side. Dette »folkelige« Synspunkt repræsenteredes i Diskussionen af Holger Begtrup og L. B. Poulsen. Begtrup advarede mod »den centrifugale Kristendom«, der havde travlt med saa mange Sager, at den glemte det væsentlige; Grundtvigianerne skulde alene samles om »Lyset over Guds Ord i vor Kirke« og ikke »fiske i rørt Vande og finde Opgaver«, ikke stadig anstille Sammenligninger med andre. Og L. B. Poulsen mindede om, at Grundtvigianerne allerede havde en udstrakt Lægmandsvirksomhed gennem deres Højskolelærere, der virkede

¹) Johannes E. Schrøder (1838—1920) var oprindelig Højskolelærer og utvivlsomt gammel Bekendt af Karl Vinther fra sin Tid som Forstander for Brøderup Højskole o. 1870 (jfr. Karl Vinthers »Oplevelser« S. 152ff). I Begyndelsen af 70erne kom han til København, hvor han ernærede sig som Bogholder og Vinhandler; men han anvendte en stor Del af sin Tid paa kirkeligt Arbejde, især paa det grundtvigske Soldatarbejde og Santhalmissionen. Desuden spillede han en stor Rolle inden for Vartovmenigheden, hvor han navnlig fik et nært Forhold til V. J. Hoff. Jfr. Fr. Schrøder: Johannes E. Schrøder (1918).

²) If. Begtrup: Dansk Menighedsliv I, 130, jfr. Chr. Balling til P. N. Petersen 12/1 99 og til J. Nørregaard 26/12 98, begge RA.

baade i Skoler og Forsamlingshuse paa kristelig Grund.

Det var da ogsaa en meget beskeden Forsamling, der mødtes næste Dag for at fortsætte Drøftelserne¹. Og det var, som en af de tilstedeværende siden oplyste², »lutter Teologer eller da mere eller mindre lærde Mænd, der førte Ordet. Af Lægfolk fra Landet var næsten ingen til Stede, og der var da heller ingen, der spurgte efter dem«. Men Meddeleren havde ogsaa haft en stærk Følelse af, at man paa Landet aldrig vilde gaa med til et Arbejde af den Art. — Mødet blev ikke refereret, men Karl Vinther gav selv senere en kort Beretning om dets Forløb³: »Der samledes ved den fastsatte Tid ikke mange Deltagere, men dog vistnok henved 100 Mennesker, som valgte Pastor Jungersen til Ordstyrer. Forhandlingerne var ret livlige, men da Mødet havde varet i et Par Timer, og Flertallet ikke havde Tid til at blive længere sammen, og der endnu var 9 Talere indtegnede hos Ordstyreren, var det at indse, at Forhandlingerne umuligt kunde tilendebringes den Dag, hvilket man ønskede og havde haabet, og man foreslog da at overdrage det grundtvigske Præstekonvent i København Sagen, for at de[t] nærmere kunde udarbejde og formulere en Ordning paa Grundlag af de Forhandlinger, som havde fundet Sted«. Hvilket blev vedtaget med stor Majoritet.

Det fremgaar tydeligt heraf, at det ikke har været let at naa til et Resultat. Men det lykkedes altsaa at faa Sagen overgivet til det københavnske Konvent, der ifølge Forsamlingens Bestemmelse skulde tilkalde nogle Lægmænd fra det øvrige Land for at forhandle med dem og »mulig stille Forslag ved næste Vennemøde«⁴.

I og for sig var dette en nærliggende Løsning, for som

¹) Jfr. Chr. Balling sst.: »der mødte jo en ganske forsvindende Flok til Særmødet . . .«

²) Jens Mortensen i Højskbl. 99 3/2 149.

³) Højskbl. 99 20/1 73 f.

⁴) Jfr. Kirkebladet 98 15/9 461, Højskbl. 99 27/1 103 f, 3/2 149. If. den sidste Kilde skulde Konventet supplere sig med et tilsvarende Antal Lægmænd.

vi har set havde de grundtvigske Præster i København efterhaanden faaet en førende Stilling paa Grundtvigianismens kirkelige Side, og desuden var Forslaget ganske i Konventets Aand. En hel Del af dets Medlemmer maa da ogsaa have været til Stede ved det lille Møde og erklæret sig villige til at tage Sagen op. I hvert Fald gjorde de det med en saadan Iver, at man skulde tro, den oprindelig var udgaaet fra dem. — Men paa den anden Side: skulde Forslaget komme udefra, var det kun naturligt, at det blev fremsat af Mænd som Karl Vinther, Johs. Schrøder og P. M. Larsen. Karl Vinther havde jo givet Stødet til den sydøstsjællandske Forening og iøvrigt i mange Aar været Talsmand for en grundtvigsk Lægmandsmission¹, Johs. Schrøder havde siden 70erne virket som Sekretær ved næsten alle Grundtvigianernes kirkelige Møder og Foretagender i København, og P. M. Larsen var en praktisk Organisationsmand, der gjorde et stort kirkeligt Arbejde i sit eget Sogn paa Linie med Københavns Indre Mission.

I Betragtning af Konventets Interesse for Sagen er der derimod noget mærkeligt i, at den ikke var blevet optaget paa Mødets Program som et officielt Forhandlingsemne. Det maa nemlig antages, at Karl Vinther i Forvejen har drøftet sin Plan ikke blot med sine to Meningsfæller, der havde den praktiske Ledelse af Vennemødet, men ogsaa med de andre Indbydere². Dette er vel Grunden til, at man i Programmet havde holdt den anden Dags Eftermiddag fri. Men hvorfor rejste man ikke en almindelig Forhandling om denne Sag, der dog maatte angaa alle de grundtvigske Menigheder? — Den mest rimelige Forkla-

¹) Jfr. hans Artikler i D. Ktd. 81 22/5 330ff, 19/6 398ff, Kirkebladet 86 1/7 284ff.

²) I Monrads Arkiv (Privateje) findes et hektograferet Kort fra P. M. Larsen og Johs. Schrøder af 18/5 98, der indkalder Vennemødets Indbydere til Møde i Aarhus den 1. Juni og tilføjer: »Der er fremkommet ny Forslag til Forhandlingsemner«. Muligvis sigter dette til et Forslag fra Vinther, som jo selv hørte til Indbyderne, om at sætte Lægmandsvirksomheden paa Programmet.

ring er vel den, at man ikke har ment at kunne føre Sagen frelst igennem i den store Forsamling. Man har haft en Følelse af, at den ikke vilde møde alt for stor Velvilje og let drukne i Diskussion. Naar Drøftelsen derimod blev henlagt til et særligt Møde, kunde man haabe, at det kun eller især var de positivt indstillede, der indfandt sig.

Men nu var Forslaget altsaa havnet hos det københavnske Konvent, og dermed var Vejen fri. For her tillagde man det saa stor Betydning, at man ikke vilde gøre dets Skæbne afhængig af yderligere Debat. Middelfartmødet havde jo ogsaa vist, at man selv i en udvalgt Kreds kunde møde uoverstigelige Vanskeligheder. Konventet tog derfor Sagen helt i sin egen Haand, eller rettere: overgav den til Hoff, Jungersen, Monrad og P. M. Larsen. Og disse fire arbejdede saa hurtigt, at de allerede et Par Uger efter Vennemødet kunde underskrive Programmet for en landsomfattende kirkelig Organisation, udformet i seks Paragraffer og vedføjede Navnene paa den ønskede Bestyrelse. Selv Medlemsbidraget var allerede fastsat: mindst 2 Kr. aarligt. Meget taler for, at dette første Udkast, der er bevaret, er formet af Hoff, som overhovedet synes at have været den drivende Kraft; men de andre har utvivlsomt ogsaa ydet deres Bidrag¹. I hvert Fald kunde de tiltræde den Form, det fik;

¹) Jfr. Jungersen til Holger Begtrup 17/10 98 (Ut. 280, KB): »Det hele Program er foreløbig udarbejdet af Hoff, Monrad og mig i Samraad med L. Schrøder . . .«. At P. M. Larsen ogsaa har været med i de indledende Forhandlinger, synes at fremgaa af hans Underskrift paa Udkastet og iøvrigt af hans nære Forhold til Hoff og store Interesse for Sagen (jfr. Jensen-Sønderup i Kirkl. Samfunds Aarvog 1922—23 S. 22f). Udkastet findes vedlagt samme Brev fra Jungersen, underskrevet af de fire Præster 23/9 98. Det er hektograferet, men baade Retskrivning, Sprog og Stil tyder paa, at Hoff har ført Pennen (jfr. Jensen-Sønderups Formodning sst.) M. H. t. de forudgaaende Forhandlinger viser Hoff's Kalender for 1898 (RA), at Konventet har været samlet hos Th. Møller den 14. September; og forud for Mødet den 23. har Hoff desuden forhandlet med Jungersen den 20. og 21. September. Om Hoff's Betydning for hele

og det blev fastholdt næsten uændret under de følgende Forhandlinger.

I selve Udkastet har Foretagendet endnu ikke noget Navn, men betegnes blot som en »Forening til Kristenlivets og kirkelig Oplysnings Fremme«. Som Motivering henvises der indledningsvis til, at det ved Vennemødet var blevet overdraget Konventet at fremkomme med »et Forslag til et ordnet kirkeligt Fællesarbejde af vor Vennekred[s] Landet over«. Man oversaa ikke, at der allerede blev gjort et betydeligt Arbejde »fra vor Side«, men, hedder det videre: »vi tror, at mange af vore Venner føler sig svækkede i deres Arbejde, fordi de ikke tilstrækkelig mærker Samfundslivets bærende Kraft og fordi der er adskilt Arbejde, der kunde og burde gøres, men som ikke kan sættes i Værk uden den aandelige og materielle Støtte, som en mere omfattende og gennemført Ordning giver.« I den første Paragraf bestemmes Formaalet: »Der tilstræbes et større kirkeligt Sammenhold og Samarbejde for gennem Tale og Skrift, at virke til Kristenlivets Væxt og Oplysning paa Daabspagtens Grund«. Derfor foreslaas i de følgende Paragraffer Oprettelse af lokale Foreninger Landet over med hver sin Bestyrelse, men tilsluttet en Hovedbestyrelse, der — som det udtrykkelig bemærkes — supplerer sig selv. Og med Hensyn til selve Arbejdet sætter Programmet store Maal: Afholdelse af lokale kirkelige Møder, større Fællesmøder og Vennemøder for hele Landet, Møder for Arbejdere og unge, Bogsalg af kirkelige Skrifter, Ansættelse af Diakoner til at gøre Husbesøg og virke i Soldaterhjem, Sømandshjem og Menighedshuse, samt Udsendelse af Lægprædikanter til videre Kredse. Endelig findes der en Paragraf om, at man vil virke for større kirkelig Frihed.

Det var altsaa et storstilet Foretagende, der nu skulde sættes i Værk. Hvad der siges om Formaalet og Baggrun-

Sagen se især L. Schrøders Skildring i Højskbl. 1907 19/7 998, hvor han opfattes som den egentlige Initiativtager.

den, er ganske vist holdt i almindelige Vendinger; men de konkrete Bestemmelser om Organisationen og Virkemaaden rummer til Gengæld Muligheden for en næsten fuldstændig Overtagelse og Ordning af det kirkelige Arbejde inden for den grundtvigske Kreds. Og det var ikke en Skitse til videre Forhandling, men en færdig Plan. Nu manglede kun Bestyrelsen og — Medlemmerne!

Med Hensyn til det første gik det forholdsvis glat. Bestyrelsen skulde bestaa af tolv Medlemmer, og deriblandt var naturligvis Karl Vinther og de fire københavnske Præster, der stod bag ved Planen. Hertil kom Ludvig Schrøder og Kr. Glud fra den grundtvigske indre Mission, Jens Nørregaard og Holger Begtrup som Repræsentanter for Højskolen ved Siden af Schrøder, samt Præsterne Christen Møller fra Slagelse¹ og Karl Povlsen fra Ryslinge² og endelig et fremtrædende Medlem af Københavns Valgmenighed, Komtesse Th. Moltke³. De første otte havde ogsaa været Indbydere til Vennemødet, og stort set repræsenterede de alle den samme gammelgrundtvigske og »kirkelige« Linie. Mindst gælder dette for Holger Begtrup og Karl Povlsen, der oprindeligt havde tilhørt den nygrundtvigske Fløj og fx. begge været med til Koldingmødet, Begtrup endda som Indbyder. De havde imidlertid altid været stor Ærbødighed for de ældre Ordførere, og i de senere Aar var de begge gledet mod højre, saa de nu nærmest stod paa den gammelgrundtvigske Side⁴.

Men det er dog karakteristisk, at Planen netop mødte

¹) Christen V. V. Møller (1845—1925), 1874—91 Præst ved St. Pauls Kirken i København, 1891—96 Sognepræst i Gamborg, derefter i Slagelse, til han 1905 blev Biskop i Aalborg.

²) Jfr. 7. Rk. II, 194 Note 1.

³) Thusnelda Henriette Maria Moltke (1843—1928), Skolebestyrerinde.

⁴) Jfr. Johan Borups Karakteristik af Begtrup paa denne Tid: »Han hører nærmest til den frisindede fløj af gammel-Grundtvigianerne« (i udat. Brev til Borups Fader, vistnok Dec. 98, Privateje). Karl Povlsens Stilling var især ændret efter et personligt Brud med Brücker i 1897.

Forbehold hos disse to, mens alle de andre synes at have indtraadt uden Betænkeligheder. Begtrup modtog Opfordringen den 18. Oktober gennem et Brev fra Jungersen¹, der her betegnede det nye Foretagende som »en vordende Forening el. Sammenslutning af Meningsfæller, sigtende til at støtte hinanden Landet over til et kraftigere Arbejde — en begyndende Organisation altsaa af den Grundtvigske Skare«. En stor Del af de andre, man havde henvendt sig til, havde allerede sagt Ja; men man »ville sætte stor Pris paa, at det yngre Slægtled blev repræsenteret i Bestyrelsen og særlig repræsenteret ved Dem«; og man vilde gerne høre fra ham straks, da Forslaget skulde forelægges det samlede Konvent den 21. Oktober.

Svaret blev imidlertid et Afslag². Det begrundedes ikke nærmere; men Begtrup havde jo allerede ved Vennemødet antydet sit Standpunkt, og i Begyndelsen af December udsendte han en Pjece: »Grundtvigianismens Fremgang i vor Tid«, hvor han bl. a. understregede, at Grundtvigianismen efter hans Mening ikke skulde optræde som et Parti, men virke i det skjulte som en Surdejg i Folket³. Et Par samtidige Breve til L. Schrøder viser, at disse Udtalelser ogsaa tog Sigte paa den nye Forening. Det var, fremgaar det, netop Jungersens Ord om en Organisation af Grundtvigianerne, der havde afskrækket ham; for han havde i og for sig ikke noget imod en Forening med et mere begrænset Formaal, navnlig med Henblik paa det kirkelige Arbejde i København⁴.

¹) Jungersen til Begtrup 17/10 98, Ut. 280, KB.

²) If. en kort Koncept paa Brevet fra Jungersen, dat. 20/10 98.

³) Se især S. 10f, 17f og 28f. Det lille Skrift var et Svar til Kirkehistorikeren L. Koch, der i Bogen »Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid« (1898) havde hævdet, at Grundtvigianismens Tid var forbi.

⁴) Begtrup til L. Schrøder 10/12 og 31/12 98, Ny kgl. Sml. 3550 4⁰, KB; jfr. hans Brev til J. Nørregaard 10/12 98 (RA), hvor han omtaler »det betænkelige (dog forhaabentlig ikke fordømmelige) Skridt, der nu gøres til »Organisation« af højre Fløj af Vennekredsen«. Senere vil vi faa Lejlighed til en nøjere Belysning af hans Standpunkt (se S. 339 og 351 ff.).

Imidlertid maatte Jungersen forelægge Konventet Begtrups Afslag; og det synes at have gjort et vist Indtryk. Man vedtog at søge ham erstattet med den unge Valgmenighedspræst i Odense Johan Clausen¹; og det blev vistnok ogsaa ved denne Lejlighed besluttet at udvide Bestyrelsen med endnu to Repræsentanter for Højskolen, Hans Rosendal og Poul la Cour, der begge passede godt sammen med de øvrige Medlemmer, baade i Alder og Anskuelser². Desuden maa Drøftelserne have vist, at der ingenlunde herskede fuld Klarhed over Foreningens Formaal; for da Jungersen et Par Dage efter henvendte sig til Karl Povlsen³, var Tonen ikke nær saa sikker: »Vi trænge jo til at faa et større Fællesarbejde i Gang og skønt det endnu staar lidt i Taage, hvad der skal gøres, er der dog formentlig allerede noget at se paa, som er i Gang og kan udvikles videre — derom skulde vi saa samles til videre Drøftelse rundt om fra hele Landet. Har ikke ogsaa De en Følelse af, at der midt imellem Fritænkeriet og Indre Mission trænges til vor Virksomhed, hvis ikke de to nævnte Ting skal kaste vort Folk fra den ene Grøft i den anden? Vi maa endelig have Dem med fra Fyn, ellers kan jeg ikke andet end tro, at Fyns Grundtvigianere stiller sig udenfor, og saa maa vort Forsøg betragtes som mislykket«.

Denne paa en Gang forsigtige og indtrængende Opfordring kunde Karl Povlsen ikke modstaa. Men meget tyder paa, at han oprindeligt især gik med for at bidrage til, at Foreningen ikke fik en alt for ensidig højregrundtvigsk

¹) Jfr. Jungersen til Karl Povlsen 24/10 98, RA. Johan P. W. Clausen (1860—1951) begyndte som Kapellan ved Vartov fra 1886 og i Aalborg fra 1889, derefter Valgmenighedspræst i Odense fra 1898 og i København fra 1911.

²) Hans Rosendal blev nemlig opfordret til at indtræde umiddelbart efter Konventets Møde, se Hoff til Rosendal 23/10 98, RA. Poul la Cour (1846—1908, Lærer paa Askov fra 1878) betragtes i hvert Fald som Medlem af Bestyrelsen nogle Uger efter, jfr. J. Schrøder til L. Schrøder 16/11 98, Ny kgl. Saml. 3550 4°, KB.

³) Jungersen til Karl Povlsen 24/10 98, RA.

Karakter¹. Det samme gælder Johan Clausen, der ogsaa sagde Ja. Disse to synes overhovedet at have fulgt en fælles Kurs. Clausen var saaledes meget ivrig for at faa Karl Povlsen med til Bestyrelsens første Møde; for, som han skrev: »Når man er så heldig at have så fornuftige meninger i denne sag, som De og jeg har, går det slet ikke an, at nogen af parterne bliver borte. Det er jo det konstituerende møde, og det kan have grumme meget at sige, hvilket spor der bliver slået ind i fra først af. Derfor endnu en gang ret *indtrængende*: kom med!«²

Det omtalte konstituerende Møde fandt Sted den 22. November³, og dermed var Spørgsmaalet om Bestyrelsen løst; alle de nævnte fjorten havde givet deres Tilsagn. Det københavnske Udkast til Grundbestemmelserne blev da ogsaa enstemmigt vedtaget, og paa Forslag af Monrad⁴ fik Foreningen det neutrale Navn: »Kirkeligt Samfund af 1898«. Iøvrigt blev Hoff Formand, Chr. Møller Næstformand, Johs. Schrøder blev ansat som Forretningsfører, og Forretningsudvalget kom til at bestaa af de fire københavnske Præster samt Komtesse Moltke og Hans Rosendal. Hertil kom nogle særlige Udvalg: Jungersen og P. M. Larsen skulde forestaa Arbejdet i København, Chr. Møller og Ludvig Schrøder en paatænkt Udgivervirksomhed og Monrad og Jens Nørregaard Arbejdet for kirkelig Frihed. Desuden skulde Monrad redigere et Maanedsbld for Medlemmerne. Endelig fremlagde Hoff nogle »Bemærkninger«, der paa Bestyrelsens Vegne skulde føjes til Konventets

¹) Jfr. hans Stilling til Middelfartmødet, 7. Rk. II, 215f, samt de nedennævnte Breve fra Johan Clausen.

²) Johan Clausen til Karl Povlsen 15/11 98, RA. Nogle af de flg. Breve fra Johan Clausen (7/3 99, 16/4 01) viser, at de ogsaa ved senere Lejligheder har optraadt paa samme Linie over for den øvrige Bestyrelse, saaledes at det kunde gøre Indtryk af en »conspiration«.

³) Jfr. Referatet i Bestyrelsesprotokollen, Kirkl. Samfunds Arkiv. — Jeg benytter Lejligheden til at takke Kirkl. Samfund for uhindret Adgang til dette Arkiv.

⁴) If. Theodor Møller, Kirkl. Samfunds Aarvog 1922—23 S. 38.

Forslag ved Offentliggørelsen, aabenbart især for at imødegaa eventuelle Indvendinger; og de blev ogsaa enstemmigt vedtaget. I Hoff's alvorsfulde Sprog understreges det her, at der i hele Ordningen er »saa lidet af en Organisation, som der kan være, naar et Fællesarbejde overhovedet skal kunne sættes i Gang«, og at man ingenlunde vilde »kappes eller kriges med nogen anden Virksomhed til Kristenlivets Fremme«. Især i Hovedstaden var Arbejdet »saa stort, at alle Kræfter maa opbydes, for dog i nogen Maade at tage Kampen op med de nedbrydende Kræfter, og løfte Korsets Banner saa højt, at det kan ses og kendes«. Det skulde altsaa være »et bestemt kirkeligt Arbejde«. Og man tilsigtede »noget andet og mere end en ny Foredragsforening eller Missionsforening«: »Vi vil med det Syn, som Gud har givet os paa hans Ord og hellige Sakramenter og det derpaa byggede kristelige Menneskeliv . . . staa bekendende og vidnende indenfor den danske Kirke« og saaledes imødegaa alle Tidens »ødelæggende og sjælefordærvende Magter«.

Tilbage stod nu kun Spørgsmaalet om Medlemmerne; men her havde man store Forventninger, formodentlig især inspireret af Tilstrømningen til Vennemødet og Bethesdaforedragene. Man ventede Tilslutning »i Massevis«¹ og optog straks Forhandlinger om at faa bygget en Mødesal i København, der skulde være langt større end Bethesdas Festsal²; ja Monrad omgikkes endog med Planer om at omdanne Maanedsskriftet til et Dagblad³. Men Begtrups Reaktion viste, at man maatte gaa forsigtigt frem, og der blev derfor gjort et stort Arbejde for at forberede Sagen. Konventets Forslag blev trykt og sendt eller uddelt rundt

¹) Jfr. Vort Samfund 99 15/1 7 og især Monrads Ord herom ved et Møde paa Begtrups Højskole 22/12 98 if. Frederiksborg Amts Avis 24/12 98.

²) Bl. a. under Forretningsudvalgmøderne 28/11 98 og 3/1 99 (if. Bestyrelsesprotokollen), jfr. Vort Samfund 99 15/1 6.

³) Jfr. Vort Samfund sst., Frederiksborg Amts Avis 24/12 98 samt Monrad til Nørregaard 1/1, 3/1 99, RA.

om i Landet¹, og Medlemmer af Bestyrelsen rejste ud og forelagde Planen, især paa de større Præstekonventer — »for at«, som Hoff udtrykte det², »vrangt Opfattelser eller Misforstaaelser ikke skal faa Tid til at sætte sig fast; — og for at gode Mænd i Fælleskab kan opmuntre hverandre til at følge Opfordringen«. Allerede den 2. November havde Hoff anbefalet Sagen for det saakaldte »frie Broderkonvent« i Roskilde, der omfattede alle de grundtvigske Præster paa Sjælland³; og den 24. November optraadte han ved et tilsvarende Konvent i Odense, her vistnok bistaet af Karl Povlsen og Johan Clausen⁴. Desuden skulde Ludvig Schrøder føre Sagen frem i Vestjylland, Nørregaard ved det midtjyske Konvent i Silkeborg, og Glud i det nordlige Jylland⁵; og Monrad og Theodor Møller synes at have foretaget en større Tourné gennem hele Landet⁶.

Man skulde saaledes mene, at Bestyrelsen havde gjort, hvad der kunde gøres for at sikre Planen en god Modtagelse. Men da Forslaget og Følgeskrivelsen omsider blev offentliggjort, nemlig i Dansk Kirketidende den 11. December⁷, viste det sig dog, at det altsammen havde været forgæves. For da rejste der sig en Storm af Protester fra hele den »folkelige« Side af Grundtvigianismen, som blev saa stærk, at den nær havde taget Livet af det nye Samfund. —

¹) Jfr. Hoff til Rosendal 23/10 98, til Nørregaard 25/11 98, begge RA; J. Schrøder til L. Schrøder 16/11 98, Ny kgl. Saml. 3550 4°, KB, samt Bestyrelsesprotokollen for 22/11 98.

²) Hoff til Nørregaard 25/11 98, RA.

³) Jfr. sst. samt Jungersen til Karl Povlsen 24/10 98 og Hoff til Karl Povlsen 31/10 98, RA.

⁴) Jfr. Hoff til Nørregaard 25/11 98 og Johan Clausen til Karl Povlsen 15/11 98, begge RA. Ved Forretningsudvalgsrådet 28/11 98 meddelte Hoff, at Sagen her var blevet godt modtaget (Protokollen; jfr. Brevet til Nørregaard).

⁵) Jfr. Hoff til Nørregaard 25/11 98, RA.

⁶) Jfr. Theodor Møller i Kirkl. Samfunds Aarbog 1922—23 S. 38 f. Det fremgaar dog ikke klart, om Tournéen fandt Sted allerede om Efteraaret.

⁷) D. Ktd. 98 11/12 793 ff.

Vi vil imidlertid standse et Øjeblik for at se lidt nærmere paa, hvad dets Ophavsmænd egentlig vilde. For den »Taage«, som ifølge Jungersen hvilede over deres Planer allerede inden Offentliggørelsen, blev naturligvis ikke spredt under Kampens Hede, hvor deres Udtalelser først og fremmest maatte tage Sigte paa at imødegaa Angrebet.

Der kan ikke være Tvivl om, at Formaalet først og fremmest var praktisk kirkeligt. Vinthers Krav om en større Lægmandsvirksomhed fra grundtvigsk Side havde jo været Udgangspunktet for det hele, og Planen maatte derfor ikke mindst have Interesse for Vennerne af »den grundtvigske indre Mission«, der længe havde ønsket at skaffe dette Arbejde en bredere Basis. I 1896 havde man saaledes overvejet at slaa til Lyd for Sagen gennem et offentligt Møde og gennem Højskolernes Efteraarsmøder. Det var vistnok kun blevet til en Forhandling paa Askov den 23. Oktober, men allerede dengang havde Ludvig Schrøder gerne villet »have fat på Jungersen, Hoff, Monrad etc.«, og Kr. Glud havde opfordret P. N. Petersen, der stod meget positivt over for Sagen, til at indvirke paa dem¹. Det maa da have glædet Schrøder og Glud, at de københavnske Præster nu selv tog Initiativet. Som nævnt indtraadte de begge i Samfundets Bestyrelse; og deres egen Mission blev indlemmet i den nye Forening, som baade Søren Olesen og Anders Dissing stillede store Forventninger til². Det samme gjaldt iøvrigt Kirkebladets Mænd, der jo ogsaa hørte til de »missionsinteresserede«; Elmquist tilbød saaledes allerede i November 98 Besty-

¹) Se herom Kr. Glud til L. Schrøder 6/8, 26/8, 19/10 96, Fr. Nygaard til L. Schrøder 3/10 96 (alle Ny kgl. Sml. 3550 4°, KB), Kr. Glud til P. N. Petersen 8/8, 25/8 96, RA. Om P. N. Petersens Stilling se ogsaa hans Brev til Th. Elmquist 8/8 88, der er bevaret (som Koncept?) i P. N. Petersens Arkiv, RA.

²) Jfr. Højskbl. 99 27/1 123ff (den officielle Meddelelse om Sammenlutningen) og 3/2 155ff (Missionærernes Aarsberetning for 1898).

relsen sit Blad¹; og i Foraaret 99 foreslog han og nogle af hans Venner, at man skulde udvide Olesens og Dissings Arbejde til en større »kirkelig Landmission«, under Medvirkning af baade Præster og Lægmand².

De københavnske Præster vilde dog nok lægge Hovedvægten paa det kirkelige Arbejde i København. L. Tolderlund-Hansen har træffende karakteriseret Hoff's Hovedmotiv som en »sjælelig Smertefølelse«: »Han kom ude fra Landlivet. Ja! fra et trygt og stærkt Menighedsliv paa sine ældre Dage ind til den store By, der er fuld af Sorg og Synd, og maatte ofte føle sig overvældet af Medlidenhed, ikke mindst overfor alle de unge, for hvem Vilkaarene var saa vanskelige for at bjerges uskadt igennem. Han fandt, at der maatte ogsaa fra den grundtvigske Retnings Side gøres noget for at redde, hvad reddes kunde«³. Denne Følelse har mer eller mindre præget hele det københavnske Konvent. Ved Siden af Hoff maa vi særlig nævne Svigersønnen P. M. Larsen, der ogsaa var stærkt optaget af Problemerne i »den store By«⁴. For disse to skulde Kirkeligt Samfund først og fremmest tage et Arbejde op i Hovedstaden.

Overhovedet var der megen Forstaaelse for Betydningen af dette Arbejde i de grundtvigske Kredse. Det samme gælder de mere praktiske Opgaver, som Samfundet vilde tage op: at skaffe Talere til de mindre grundtvigske Kredse, udgive kirkelige Skrifter, bygge et Forsamlingshus i København o. s. v. Havde man holdt sig hertil, var man næppe blevet mødt med Kritik. Og det var især denne Side af Sagen, der interesserede Højskolens Repræsentanter i Bestyrelsen. Over for Begtrup begrundede Ludvig Schrøder

¹) If. Bestyrelsesprotokollen blev dette Tilbud behandlet paa det første Forretningsudvalgsmøde 28/11 98, hvor man vedtog at svare, at man indtil videre vilde nøjes med det oven. Maanedstidning. Formodentlig har Kirkebladets Fortid som Talerør for »Bethesdaetningen« trods alt virket afskrækkende.

²) Se Vort Samfund 99 15/4 39f.

³) Kirkl. Samfunds Aarbog 1922—23, S. 59f.

⁴) Jfr. sst. S. 22f. samt hans Artikel i D. Ktd. 99 22/1 59ff.

netop sin egen Stilling til Samfundet med Henvisning til saadanne Ting¹. Paa samme Maade maa man sikkert forstaa følgende Udtalelse af Jens Nørregaard i et Brev til Otto Møller, hvor han kort og godt skriver: »Jeg er gået med til at være bestyrelsesmedlem i god tro o: i forvisning om, at der både i Kbhvn og rundt om i landets fortrykte eller isolerede kirkelige kredse vilde være god brug for en sådan forening, når vi nu engang lever i foreningernes tid«². Og Poul la Cour gav offentligt Udtryk for en lignende Opfattelse³.

Men den kirkelige Arbejdsiver var trods alt kun een Side af Sagen. Der var delte Meninger; men det var sikkert ikke blot Jungersen, som mente, at Foreningen ogsaa skulde være noget i Retning af »en Sammenslutning af Meningsfæller« — »en begyndende Organisation af den grundtvigske Skare«. Man vilde vel ikke ligefrem søge at holde Mandtal over Grundtvigianerne og eksercere dem til at følge bestemte Signaler. Men der er ingen Tvivl om, at Kirkeligt Samfund ogsaa var Udtryk for en Trang til at samles og styrkes indadtil og udadtil ved Fællesskabet med »kirkelige Meningsfæller«.

¹) L. Schrøder til Begtrup 14/12 98, Privateje; jfr. Højskbl. 1907 19/7 998f, hvor han ligeledes henviser til Samfundets praktiske Betydning, samt Fr. Schrøder: Ludvig Schrøder II, 209f. Begtrup stillede sig meget forstaaende over for denne Motivering, se hans Svar til Schrøder af 31/12 98, Ny kgl. Sml. 3550 4°, KB.

²) Nørregaard til Otto Møller 15/1 99, Ut. 22, KB; jfr. hans Brev til F. Linderberg 30/1 99, hvor han betoner, at han kun var blevet spurgt, om han »vilde være med til 1) at støtte det kirkelige opvækkelses- og indsamlingarbejde i Kbhvn og 2) at støtte isolerede kirkelige kredse ude i landet og dermed samle de splittede kirkelige kræfter i landet«; og heri kunde han umulig finde noget forkert (Ny kgl. Sml. 3026 4°, KB). If. Datteren Nanna Voigt var han ellers ikke særlig begejstret for den Form, Foreningen fik i Starten (hendes Bog: Jens Nørregaard (1938), S. 136), og efter eget sigende var han oprindelig ogsaa noget tilbageholdende, især m. H. t. Kredsorganisationen (se Vort Samfund 99 15/12 104ff).

³) Se S. 329.

Denne Trang var til Dels bestemt af Forholdet til de andre kirkelige Retninger, der var begyndt at se Grundtvigianerne over Hovedet, tale om, at deres Tid var forbi. Og ganske vist saa man selv ikke for lyst paa Bevægelsens Udvikling; men man vilde dog gerne modbevise denne Tale¹, saa meget mere, som der netop forestod en afgørende kirkepolitisk Styrkeprøve. For Venstre havde atter vundet stærkt frem: »Systemskiftet« stod for Døren, og Venstrepolitikerne lagde ikke Skjul paa, at de straks vilde gaa i Gang med en omfattende kirkelig Lovgivning, naar de kom til Magten. Til den Tid vilde det have stor Betydning, om man fra grundtvigsk Side kunde møde samlet og talstærkt op. Indre Mission havde allerede — siden 1896 — gennemført en fuldstændig Organisation i Kredse Landet over, og »den tredje Retning« var ligeledes begyndt at lade høre fra sig. Det var da naturligt, at Kirkeligt Samfund ogsaa fik et kirkepolitisk Formaal. I Grundbestemmelserne kom det kun til Udtryk i Paragraffen om, at man vilde virke for kirkelig Frihed; men det var en Paragraf, man lagde Vægt paa. Ludvig Schrøder mente saaledes, at Samfundet kunde faa samme Funktion som »den gamle Organisation af Grundtvigs Venner«, Foreningen for kirkelig Frihed, der havde virket i 60erne²; og som vi har set, nedsatte Bestyrelsen straks et Udvalg til at forestaa Arbejdet for denne Sag. Her fik bl. a. Monrad Sæde, og han var utvivlsomt ogsaa Samfundets ivrigste Kirkepolitiker. I Slutningen af 90erne betragtedes han overhovedet som den førende Talsmand for Grundtvigianismens kirkelige Frihedskrav; da Systemskiftet nærmede sig, var han endog i visse Venstrekredse paa Tale som Kultusminister-Emne.

¹) Jfr. fx. Jungersen til Begtrup 23/12 98 (Privateje): »Nu vil det jo for øvrigt nok blive lidt mere stille med Paastanden, at vi er døde«, nemlig efter Offentliggørelsen af Programmet for Kirkl. Samfund.

²) L. Schrøder til H. Begtrup 14/12 98, Privateje. Om den nævnte Forening se Høgsbros Brevveksling og Dagbøger (ved Hans Lund) I, 296.

Konservatisme i Troen, men Radikalisme i Forfatningen — det var hans Standpunkt; og det sidste var efterhaanden kommet stærkt frem i hans Artikler i Dansk Kirketidende¹. Ved Mødet i 1897 havde han søgt at samle de grundtvigske Præster om sit Program for Folkekirkens fremtidige Ordning; og det var sikkert hans Haab, at Kirkeligt Samfund vilde blive et repræsentativt Organ for de grundtvigske Frihedstanker, saadan som han forstod dem, under de forestaaende kirkepolitiske Forhandlinger².

Men som grundtvigsk Organisation betragtet var Samfundet ganske vist paafaldende farveløst. Det var et stærkt Vidnesbyrd om den Forsonlighed og Rummelighed over for »alvorlige Kirstne« af alle Slags, som overhovedet prægede den gammelgrundtvigske Retning i Slutningen af 90erne. Middelfartsmødets ortodoks-grundtvigske Aand er der intet Spor af i Foreningens Grundbestemmelser, hvor Grundtvigs Navn slet ikke forekommer; derimod indeholder baade Indledningen og Bestyrelsens Bemærkninger respektfulde Ord om de »gode Kræfter«, der udfoldes fra anden Side til Kristenlivets Fremme. Navnet »Kirkeligt Samfund« var saa lidt udfordrende som vel muligt; og det maatte vække Opmærksomhed, at Bestyrelsen omfattede en Mand som Chr. Møller, der grundtvigsk set var »overordentlig lidet udpræget«, ja, at man endog havde valgt ham som Næstformand³. I det første Nummer af det planlagte Maanedssblad, »Vort Samfund«, understregede Monrad da ogsaa, at Kirkeligt Samfund ingen Prøve vilde anstille i nogen Slags »grundtvigiansk Katekismus«: »det henvender

¹) Om Monrads Virksomhed som Kirkepolitiker se Stig Bredstrup: J. H. Monrad (1927), S. 184ff. og P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan II, 76f.

²) Jfr. især hans Artikel i D. Ktd. 99 29/1 67ff.

³) Citatet er fra L. Schrøders ovn. Brev. Chr. Møller havde egentlig først nærmet sig den grundtvigske Retning i 90erne, og han var selv overrasket over, at man netop havde kunnet bruge ham; jfr. hans Brev til Fr. Nielsen 4/7 99 (Ut. 155, KB), der er aftrykt i et Tillæg til denne Afhandling (som Brev Nr. 4).

sig til alle danske Kristne, der ønsker, at den Aand, den Smag og Farve, der — kendt af alle — er og længe har været levende i grundtvigske Menighedskreise, maa blive bevaret og forplantet, fordi det er denne Skikkelse af kirkeligt Liv, der fremfor andre tiltaler dem¹. — De »Halvgrundtvigianere«, der havde været med til Vennemødet og maaske allerede været til Stede ved Præstemødet i 1897 — som »kirkelige Meningsfæller« —, maatte føle dette som en udrakt Haand. Ja, der var dem, som troede, at Kirkeligt Samfund var beregnet for »flinke Folk af alle 3 Retninger². Og fra den Kreds af yngre Præster, som kort efter stiftede Kirkeligt Centrum, henvendte man sig ligefrem til P. M. Larsen for at forhøre, om Foreningen ogsaa stod aaben for Ikke-Grundtvigianere; for i saa Fald kunde man godt tænke sig at danne en Fløj af Kirkeligt Samfund. Men det var dog ikke Mening; P. M. Larsen svarede, at alle var velkomne; men Kirkeligt Samfund var et grundtvigsk Foretagende, og det var et Spørgsmaal, om de vilde føle sig hjemme der³.

¹) Vort Samfund 99 15/1 3.

²) Jfr. Begtrup til P. M. Larsen 28/2 99, Hoffs Arkiv, RA (aftrykt som Brev Nr. 2 i Tillægget). Sst. findes et andet Brev til P. M. Larsen, dat. 15/2 1900, der ogsaa vidner om Interessen for Kirkl. Samfund i ikke-grundtvigske eller »halvgrundtvigske« Kredse. Kapellan H. C. L. Larsen, Sandby, spørger her, om man paa hans Egn, hvor Folk ikke er tilfredse med at have faaet en decideret Missionsmand til Sognepræst, maa danne en Kreds af Kirkl. Samfund, selv om »det kun er en ganske ringe Del af alle de, som vil mælde sig ind i Kredsen, der deler eller rettere har faaet Klarhed over Grundtvigs Syn paa Herrens Ord«. — Svaret har utvivlsomt været bekræftende, jfr. P. M. Larsens Svar til Begtrup 1/3 99 (sst., Brev Nr. 3 i Tillægget), hvor hans Syn paa dette Spørgsmaal kommer klart frem.

³) Kun Svaret er bevaret: P. M. Larsen til A. Kløvborg 3/2 99 (Privateje); jfr. P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan II, 67. I Kløvborgs Arkiv findes der en lang Række Breve fra denne Tid, som bekræfter, at han og hans Venner virkelig var interesserede i Kirkeligt Samfund. Se nærmere om Forholdet til Centrumsretningen i Tillægget (P. M. Larsens, Begtrups og Chr. Møllers Breve, som viser, at der ogsaa paa dette Punkt var delte Meninger blandt Samfundets egne Mænd).

Overhovedet havde Rummeligheden sine Grænser. Indre Mission betragtede man trods alt som en kirkelig Modstander; over for denne Retning maatte man især fremhæve Tanken om det menneskelige Ret, som jo allerede var blevet understreget ved Vennemødet og ved Præstemødet i 1897¹. Men langt stærkere følte dog Modsætningen til de »udflydende« og radikale Tendenser paa Grundtvigianismens »folkelige« Side.

Dette gælder især for de københavnske Præster og fremfor alt for Monrad, der ikke for intet var Lavrids Nye-gaards gamle Kampfælle. Efter hans eget Udsagn er der endog et Vidnesbyrd herom i det Navn, han gav Foreningen, som intet siger om dens grundtvigske Farve. For Venstrefløjten havde, hævdede han, berøvet Ordet »grundtvigsk« sin Valuta. Det kommer navnlig frem i en Artikel fra Foraaret 99, hvor han gaar skarpt til Angreb imod denne »centrifugale« Grundtvigianisme, som han kaldte den med Begtrups Ord². Der var, hedder det her, i Læ af Højskolen opvokset en Ungdom af midtpunkt-flyende »Grundtvigianere«, som for af Sted hver til sin Side, bestandigt vejrende nye Tanker og smagende nye

¹) Bladkommentarerne fra de to andre Retninger viser da ogsaa, at man her ventede øget kirkelig Kappelstrid, og især mellem Grundtvigianismen og Indre Mission. Nationaltidendes kirkelige Skribent, der repræsenterede tredje Retning, mente saaledes, at Kirkeligt Samfund ifølge sin Arbejdsform nødvendigvis vilde gaa Missionen i Bedene (18/12 98). Kristeligt Dagblad modtog Samfundet ret velvilligt, men frygtede, at det vilde blive et »Sidaarbejde« og forlangte som Betingelse for Samarbejde, at det gjorde »et bestemt Skel« inden for den grundtvigske Lejr (17 og 20/12 98). Vilh. Beck selv fandt det prisværdigt, at Grundtvigianerne nu vilde tage sig sammen og forsøge at drive indre Mission; men han troede ikke det vilde lykkes dem at vinde »den gamle Førerstilling i Kirken«, for de havde »aldrig vist sig synderligt skikkede til at være Missionsfolk« (Annexet 1901 1/6 168ff).

²) Monrads Anvendelse af Ordet svarer omtrent til Begtrups i Bogen om »Grundtvigianismens Fremgang« (S. 37f), derimod ikke til hans Tale om »centrifugal Kristendom« ved Vennemødet, der, som vi har set, nærmest tog Sigte paa overdreven kristelig Aktivitet.

Tanker, men som især udmærkede sig ved den tynde Forbindelse, hvori de stod til Grundtvigianismens kristelige Centrum. Dette »Ugræs« maatte modarbejdes af al Kraft¹. — Saa skarpt vilde ikke alle Kirkeligt Samfunds Mænd udtrykke sig; men selv om de først og fremmest vilde noget positivt, en kirkelig Fornydelse og Samling inden for Grundtvigianismen, saa havde dette dog sin Forudsætning i en almindelig Følelse af Tilbagegang og Opløsning, en Følelse af, at der *var* en centrifugal og kun folkelig Grundtvigianisme, som Kirkeligt Samfund skulde danne Modvægt imod².

Selve Programmet var jo yderst fredeligt, men det vidnede ikke om Tillid til det store Flertal af Grundtvigianerne, at man ikke vilde forelægge det til Forhandling paa et almindeligt Vennemøde, ja, at man end ikke turde lade Samfundets egne Medlemmer faa Indflydelse paa Bestyrelsens S sammensætning. Ligesaa var det paa-faldende, at man, som det antydedes i Bestyrelsens »Bemærkninger«, paa-tænkte at begynde et nyt Ungdomsarbejde i København og helt saa bort fra det Arbejde, der allerede var udført af Københavns Højskoleforening. Og det var paa-faldende, at Programmet for Samfundet kun blev offentliggjort i Dansk Kirketidende og ikke Højskolebladet, der dog havde en langt større Læserkreds. Der er da ogsaa

¹) D. Ktd. 99 5/3 161 ff. — Samfundets neutrale Navn havde altsaa en dobbelt Motivering; jfr. Monrads egne Ord herom S. 344.

²) Jfr. L. Tolderlund-Hansens ovn. Ord om Hoffs »Smerte over ringe Dage«, og — som et typisk Eksempel paa den Blanding af »positive« og »negative« Følelser, der besjælede Kirkl. Samfunds Mænd — flg. Karakteristik af Vennemødet i et Brev fra Johs. Schrøder: »Mit Indtryk af Vennemødet samler sig i noget tilsvarende til Israelliternes Jubel naar efter Mathedstider, de kunde udbryde: Guds Ark er kommet i vor Lejr! Bekjendelsen af Jesus Kr. i Ordet, det levende Ord ved Daab og Nadver og Hævdelsen af, at Pagtens Ord er fra V. H. Jesus selv, har, synes det mig, været svag; men brød ved denne Lejlighed frem igjen med Styrke — og saa blev der taget alvorlig Afstand fra Maskepi med de moderne Aander!« (til Charlotte Schrøder 21/9 98, Ny kgl. Sml. 3550, KB).

Vidnesbyrd om, at selv om man ikke tænkte paa direkte Polemik, vilde man gerne være med til at bekæmpe de »centrifugale« ad indirekte Vej. Det kommer fx. frem i et Brev fra P. M. Larsen¹, hvor han betoner Samfundets positive Formaal, men tilføjer: »det bedste Værn mod Usundhed og Sløjhed er vel altid at samles til Arbejde og samle Arbejdet om det kristne Troesliv, saa trækker det sig af sig selv tilbage, som ikke vil være med, og det som duer noget faar ny Kraft«. Endnu tydeligere udtaler Chr. Møller sig i et Brev til Fr. Nielsen², hvor han beklager, at denne trækker sig tilbage fra »den kirkelige Retning«, »i samme Øjeblik som den træder frem med aabent Visir og søger at ryste Brücker og Consorter af sig, for at gaa paa med ny Kraft, forstærket af alle *de* konservative Elementer, som har aabent Øje og Hjerte for Kirkeordets afgørende Betydning . . .«. — Og hertil kunde, som vi snart skal se, føjes en lang Række Udtalelser fra den offentlige Debat om Samfundet.

I de Kredse, der samlede sig om Højskolen og de venstreorienterede Ordførere, var man i hvert Fald straks tilbøjelig til at opfatte Kirkeligt Samfund som et Fremstød fra Grundtvigianismens kirkelige og konservative Side. For selv om man ogsaa her nærrede Agtelse for de Mænd, der stod bag ved Foreningen, maatte man næsten henregne dem alle til hvad Begtrup kaldte den højre Fløj af Vennekredsen. Adskillige af dem havde i Aarevis bekæmpet de nygrundtvigske Ordførere, og andre havde lejlighedsvis vist, at de i det hele var af samme Observans. Og naar disse Mænd nu vilde begynde et organiseret og specielt kirkeligt Arbejde over hele Landet, et Arbejde, som efter Programmet at dømme skulde være noget ganske overordentligt, saa maatte det føles som en Kritik af alt det,

¹) P. M. Larsen til Begtrup 27/2 99, Hoffs Arkiv, RA; se nærmere i Tillægget, hvor hele Brevet er aftrykt (som Nr. 1).

²) Af 4/7 99; jfr. Tillægget, hvor Brevet som nævnt er aftrykt (som Nr. 4).

der allerede var i Gang, baade kirkeligt og folkeligt, — ja, som et Brud med Hovedlinien i den grundtvigske Bevægelse, som hidtil var vokset frit under nøje Samvirken af kristelige og folkelige Kræfter. Det er derfor forstaaeligt, at Kirkeligt Samfund ikke blev modtaget med Begejstring i disse Kredse.

Som det var at vente, kom Kritikken især til Orde i Højskolebladet, hvor Programmet naturligvis blev aftrykt¹. Selve Redaktionen, der bestod af Konrad Jørgensen og dennes Brodersøn Karl Jørgensen², synes at have taget Sagen meget alvorligt. Da der ikke straks meldte sig nogen Angriber, henvendte den sig nemlig — ganske mod sin Sædvane — selv til Valdemar Brücker, Bladets aandelige Støtte og ledende Skribent, og bad ham tage Affære hurtigst muligt, for at Folk ikke uden videre skulde følge Bestyrelsens Opfordring om at indmelde sig i Samfundet inden Aarsskiftet³. Og Brücker gjorde det med Glæde, for ikke blot repræsenterede Samfundet for ham alt det, han gennem hele sin Virksomhed havde kæmpet imod inden for den grundtvigske Kreds; men han havde ogsaa et privat Regnskab at gøre op med flere af dets ledende Mænd, nemlig for deres Stilling til Jakob Knudsens Skilsmisse og andet Ægteskab, hvor de havde indtaget en skarpt fordømmende Holdning, som i høj Grad havde forbitret ham. Han skrev derfor i Hast en hvas, men tillige vittig og ironisk Artikel, som blev trykt i et Tillæg til Højskolebladets Julenummer.

Først tog han fat paa den Maade, Foreningen var opstaaet: Her optræder der pludselig en Bestyrelse, som er

¹) Højskbl. 98 16/12 1591 ff.

²) Karl Jørgensen havde egentlig overtaget Redaktionen; men Konrad Jørgensen, der stod som Udgiver, havde stadig Indflydelse paa Bladets Ledelse.

³) Jfr. Brückers Artikel i Højskbl. 1921, Ekstranummer, og hans »Mit Livs Vej« II (1926) S. 315.

blevet til paa magisk Maade og ikke har andet at bestyre end sig selv; et helt Samfund, med bestemte Love og en bestemt Ledelse, med lønnet Forretningsfører og et Maa-nedsblad, som beretter om »Arbejdets Gang« — men ingen Medlemmer! Det var tydeligt, at alle i Bestyrelsen var »af samme Tønde«, gennemgaaende over 50—60 Aar, ingen smittet af Tanker fra de sidste 10—20 Aar; men han kunde ikke begribe, hvad de egentlig vilde. Man bruger store Ord om at løfte Korsets Banner, Bekendelse og Vidnesbyrd, Kirkelighed og Opbyggelse; men hvad vil man andet end en Række Virksomheder, der er som skrevet ud af Indre Missions Program? Alt skulde udrettes gennem ensrettet, organiseret Arbejde. — »Jeg troede, at der til aandeligt Arbejde krævedes Mænd, Mænd og atter Mænd«; og han saa ikke rettere, end at de allerede var der og arbejdede rundt om, saa de var nær ved at styrte. »Har det ikke været vor Styrke hidtil, at vi har været fri for det uniformerede, at vi arbejdede hver paa sin Maade, udviklede os frit og selvstændigt og var saa herligt forskellige. At vi havde Sans for andet end det gudelige og anvendte en Mængde Tid og Kraft paa at sætte menneskelige Værdier i Omløb«. Og nu vilde man forvandle Grundtvigianerne til et Parti, der vilde ganske det samme og paa ganske samme Maade som Indre Mission. Men det skulde ikke lykkes; for de grundtvigske Kredse Landet over vilde ikke gaa ind under dette absolutistiske Regimente!

Brücker lagde saaledes ikke Fingrene imellem; men i første Omgang fremkaldte han kun et ret spagfærdigt Svar fra Samfundets Formand, V. J. Hoff¹, der tydeligt lod forstaa, at man helst vilde undgaa »Strid«. For det, man tilsigtede, var et kirkeligt Arbejde, og Hovedsagen havde været at faa det i Gang. Man havde derfor ikke anset det for nødvendigt at begynde med et Bestyrelsesvalg, der desuden vilde kræve et stort Apparat og maaske medføre, at »udenforstaaende« og ikke Samfundet selv fik Indfly-

¹) Højskbl. 99 6/1 3ff.

delse paa S sammensætningen. Med den selvsupplerende Bestyrelse kunde man derimod afværge »for bratte Omvekslinger«. De, der ikke billigede Planen, maatte man selvfølgelig undvære; men man havde aldrig ventet Tilslutning fra alle saakaldte »Grundtvigianere«, tværtimod. Overhovedet havde man regnet med, at det til at begynde med skulde blive en lille Virksomhed; det var »saare langt fra at være vor Tanke«, at Samfundet straks skulde udrette store Ting.

Denne Beskedenhed var unægtelig ikke kommet til Udtryk i Programmet; og Brücker skrev nu et længere Indlæg¹, hvor han udførligt paaviste dette, og — hvad selve Sagen angik — rent ud hævdede, at Kirkeligt Samfund betød en Revolution, et Brud med alle gode grundtvigske Traditioner, der vilde føre til Sprængning og Sønderdeling af den grundtvigske Kreds. Og man var allerede begyndt at stemple og sætte i Klasse, skelne mellem de rigtige og de »saakaldte«. Ja, man tager Menigheden og dens Aand til Indtægt ved at lade sit Forehavende fremtræde som en gudvelbehagelig Gerning og organisere »paa Daabspagten Grund« — som om det kunde være Etikette for en Forening. Dette er, fastslog Brücker, intet mindre end en »Aandsforbrydelse«; og først og fremmest derved, men ogsaa gennem alle Enkeltheder i Programmet har man givet sig Indre Mission i Vold — »dette *Hedenskab i kristeligt Skrud*, denne *ugudelige og menneskefjendske* Bevægelse! Hele den uberegnelige Indflydelse, Grundtvigianerne hidtil har haft som en stille Magt, en Surdejg i Folket, er i Fare; thi med Kredse, Bestyrelser, Hovedbestyrelse og det hele Apparat — »har vi Partimærket«.

Paa alt dette svarede Hoff kun med en kort Bemærkning om, at Brücker fuldstændig havde forvandlet Kirkeligt Samfund som en anden Erasmus Montanus, og derfor kunde han ikke tages alvorligt². — Men selv om mange

¹) Højskbl. 99 13/1 33ff.

²) Højskbl. 99 20/1 67ff.

sikkert mente, at Brücker havde skudt over Maalet, havde han dog i Hovedsagen givet Udtryk for den Tankegang, der herskede paa den mere »folkelige« Fløj af Grundtvigianismen; og det paa en Maade, som maatte vække Opsigt og kalde Kritikken frem, hvor den endnu ikke var vaagnet. Hans Angreb fremkaldte derfor Uro og Forbitrelse blandt Kirkeligt Samfunds Mænd. Det kunde allerede mærkes bag Hoff's dæmpede Tone, og det kom tydeligt frem i en Række Forsvarsindlæg fra andre Medlemmer af Bestyrelsen, der nu ogsaa rykkede i Marken. I Forhold til Programmet foretog de dog noget af et Tilbagetog, idet de alle ligesom Hoff understregede Samfundets begrænsede Maal og praktisk-kirkelige Karakter.

Poul la Cour fremstillede det saaledes nærmest som en udvidet Foredragsforening, der skulde skaffe gratis Foredragsholdere. Han gik ikke direkte ind paa Kritikken, men skildrede Nøden i København og i de smaa afsidesliggende Kredse, der led af »aandelig Sult«. Det hele drejede sig blot om man vilde være med til at dele de Gaver, man selv havde faaet, med dem der trængte¹. — Karl Vinther gjorde Rede for det Møde, der havde fremkaldt Opfordringen til det københavnske Konvent. Brücker's »spydige Spørgsmaal og Vittigheder« med Hensyn til Konventets Initiativ var derfor efter hans Mening »blot og bar Vind«. Iøvrigt kunde de misfornøjede jo bare holde sig borte; man havde ikke tænkt sig »Muligheden af at samle alle *saakaldte* Grundtvigianere under »Kirkeligt Samfunds« Fane«². — P. M. Larsen mente heller ikke, at der var Grund til at »skrige op« og »gie Hals«, som det var sket. Kritikken af »den selvvalgte Bestyrelse« skulde vel blot være et Agitationsnummer; og naar man slog Samfundet i Hartkorn med Indre Mission, var dertil at sige, at enhver Kristen er kaldet til at drive Indre Mission paa sin Maade, nemlig til »at vække de døde, at lyse for dem, som sidder i Mørket«.

¹) Højskbl. 99 13/1 53ff.

²) Højskbl. 99 20/1 73f.

Hvad skulde en grundtvigsk Præst stille op i en »Sognegerning« i København, hvis han ikke vilde drive Indre Mission i denne Forstand? Ret beset var Kirkeligt Samfund kun Hjælp til Selvhjælp. De »store« og aandeligt fremskredne kan klare sig selv; men vi »Smaafolk« bør støtte og styrke hverandre i Arbejdet¹. — Jungersen forsikrede, at Kirkeligt Samfund kun vilde udbrede »Guds levende Ord« i Folket; og det skulde vel ikke opgives, fordi nogle af Grundtvigianerne ikke vilde være med. De modsatte Anskuelser syntes at stamme fra »modsatte Aander«; men saa var det netop nødvendigt, at de kom for Lyset. Man taler om Grundtvigianismens »stille Magt«; men tør den ikke træde frem i aaben Bekendelse af Korsets Ord, da er den intet værd. Og dersom de store Spørgsmaal om Synd og Naade, Frelse og Fortabelse hos Grundtvigianerne skulde træde i Skygge for de folkelige, politiske og sociale Spørgsmaal, saa havde de nok noget at lære af Indre Mission. Bestemmelsen om, at Bestyrelsen supplerer sig selv »siger ganske rigtig: vi har ingenlunde Tillid til alle Tankegange og Strømninger og Mennesker indenfor den grundtvigske Flok; hvad der skal gøre et godt Arbejde i denne Kreds, skal og kan derfor ejheller fremgaa af en Flertalsafgørelse, men af en Overbevisning . . . som ikke er hentet fra Flertallet og ejheller kan voldgives dette²«.

Modsætningsforholdet til den »folkelige« Fløj kom saaledes ikke mindst frem hos Jungersen. Men sit stærkeste Udtryk fik det dog hos Monrad, der jo nu raadede over to Blade — »Vort Samfund« begyndte 15. Januar 99 — og begge Steder optraadte som en meget ivrig Advokat for det nye Samfund. Han tog straks Offensiven, gik løs paa Brücker selv og angreb ham vittigt, men personligt;

¹) D. Ktd. 99 22/1 59 ff.

²) Højskbl. 99 10/2 187 ff. Ogsaa Chr. Møller optraadte kort efter i Højskolebladet, idet han lod et Foredrag om Kirkeligt Samfund trykke, hvor han paa en meget urban Maade imødegik Indvendingerne; Højskbl. 99 17/2 217 ff.

betegnede ham som »en farende, lystig Svend, lige glad naar han slaar bag ud, fordi han ikke vil lade sig hovmesterere af det nye Testament, eller naar han i aandelig Overlegenhed farer til for at foretage en opsigtsvækkende og anstødelig Ægtevielse. Jo, han forstaar at vende op og ned paa Tingene, han, den store Endevender! — Men det er derfor, han ikke kan lide den Slags Mennesker, som har stiftet »Kirkeligt Samfund« — det er, fordi de ingen Sinde har tiljuble ham Bifald, naar han foer hujende gennem Gaderne for at knalde Ruderne ind hos skikkeligt Folk¹. — Det mærkedes, at Monrad her stod over for sin gamle Modstander. Brücker var efter hans Mening ikke blot »smittet« af de nye Tanker, de var væsentlig udgaaet »fra ham selv som Centrum«²; og nu var han, som det hedder et andet Sted, »efter sin Sædvane faldet os andre i Ryggen med Knivstik og ondsindede Ord, beregnede paa at stille os, der dog skal gaa under Navn af at være hans Venner og Meningsfæller, i Gabestokken hos Kristendommens Modstandere«³.

Men Monrad gik dog ogsaa ind paa Kritikken, navnlig af den selvsupplerende Bestyrelse. I Vort Samfunds Programartikel skrev han saaledes, at en af Medlemmerne valgt Bestyrelse vilde give det hele i Tilfældets Vold, og Samfundet vilde blive »en springende og hoppende Tingest, der kunde falde i Skødet paa hvemsomhelst« — man kunde risikere at faa en Bestyrelse med Hældning til den tredje Retning eller til Indre Mission, eller en Bestyrelse, som vilde føre Samfundet ud i den »centrifugale« Grundtvigianisme. Den eneste mulige Vej var at tilvejebringe en Bestyrelse af Personligheder, der, som vel kendte i Landets forskellige Egne, fra Begyndelsen kunde give Samfundet sit Præg, og denne Bestyrelse maatte da supplere sig selv⁴.

¹) D. Ktd. 99 15/1 45 ff.

²) Sst.

³) D. Ktd. 99 29/1 71.

⁴) Vort Samfund 99 15/1 3 ff, aftrykt i D. Ktd. 99 15/1 33 ff.

I en senere Artikel betonedede han dog, at man gerne vilde give Medlemmerne Del i Ledelsen, fx. ved at pleje Raad med Udsendinge fra Kredsene eller ved at udvide Bestyrelsen. Indbyderne havde ikke været bestemt af personlig Magtsyge, og Bestyrelsen betragtede sig kun som fjorten Flagstænger, der gerne lod sig afløse af andre, blot Flagdugen blev den samme¹.

Men trods det energiske Forsvar viste det sig snart, at Kirkeligt Samfund havde Stemningen imod sig i vide Kredse. Der fremkom en Mængde Indlæg om Sagen, som for Størstedelen var i Brückers Aand, omend mildere i Tonen; og det samme gælder de mange private Udtalelser, som er bevaret i utrykte Kilder. Gang paa Gang møder vi Klagerne over den selvbestaltede Bestyrelse og udemokratiske Styreform, over unødvendigt Organisationsvæsen og Efterligning af Indre Mission; og Bestyrelsens Forklaringer fandt man langt fra tilfredsstillende.

De fleste Bladindlæg kom naturligvis i Højskolebladet; men der foregik ogsaa en livlig Drøftelse i Sorø Amtstidende, hvor Redaktøren, Hans Jensen, tidligt tog Afstand fra Samfundet og siden føjede flere ublide Kommentarer til, idet han fulgte Slagets Gang baade i sit eget Blad og i Højskolebladet. »Den nye grundtvigske Organisation« havde, hævdede han, været en Overraskelse; for hidtil havde det netop været Grundtvigianismen Styrke at savne Organisation. Det københavnske Konvent var gaaet frem som i Frederik den sjettes Dage, idet det paa egen Haand havde lavet en Bestyrelse, hvor den yngre Slægt var svagt repræsenteret, og hvor ingen Bonde var med; det saa ud, som om Foreningen skulde virke som en »kristelig Kontrolforening«, vendt imod de Grundtvigianere, der kun laante det menneskelige og folkelige hos Grundtvig. Tillige var den et Udslag af »dette københavnske Væsen«: man laver inde i Hovedstaden et Foretagende, hvor København er

¹) D. Ktd. 99 29/1 67ff.

selvesagt Nr. 1, og saa gaar Klingbeutelen ud paa Landet¹. — Disse Synspunkter er sikkert typiske for den »folkelige« og demokratisk indstillede Land-Grundtvigianisme. Adskillige Lægfolk udtalte sig i samme Retning, og flere af dem i aabenlys Tilslutning til Brücker. Hans Jensen var ogsaa udmærket tilfreds med Brücker's Artikler, som han refererede temmelig udførligt, og Monrads Angreb paa Brücker's Person tog han som et Bevis paa, at »vor Frygt for en *Pave* med Banbulle« ikke var for stærk; for nu var den første Bandbulle allerede udstedt².

I Højskolebladet fortsatte Brücker imidlertid sin Kampagne med lange grundige Indlæg mod Kirkeligt Samfunds Forsvarere. Og samtidig rykkede en lang Række andre kendte Mænd frem. Den første var Jacob Appel, Askov Højskoles kommende Forstander, der trods sit nære Forhold til Ludvig Schrøder stillede sig temmelig forbeholdent over for Samfundet. Han vilde gerne vide, hvad man egentlig vilde; for det forekom ham, at Grundbestemmelserne spændte over alt, men sagde grumme lidt. Meningen var vel blot, at man vilde skaffe Penge til kirkelige Formaal? Men Spørgsmaalet var da, om der forelaa bestemte Opgaver, som savnede Pengemidler. Opgaver som Soldatarbejdet, Arbejdet i København og Olesens og Dissings Virksomhed var nok værd at støtte; men han var ikke Tilhænger af en almindelig Organisation til Afholdelse af Møder i Kredse Landet over³.

Denne Opfattelse havde flere Talsmænd blandt Højskolefolk. Jannik Lindbæk, der ledede en Højskole i Gentofte, hævdede senere omtrent det samme: ingen Kredsdannelse,

¹) Se især Sorø Amtstidende 18/12 98 og 17/1 99.

²) Jfr. sst. 29/12 98, 17/1 og 29/1 99. — I dette Blad afsluttedes Diskussionen iøvrigt 2/2 99 efter godt en halv Snes Indlæg for og imod.

³) Højskbl. 99 13/1 51 ff. Appel har jo utvivlsomt drøftet Sagen med Schrøder og la Cour, hans Kolleger paa Askov; og over for Brücker skal han have oplyst, at de heller ikke syntes om Grundbestemmelserne, men betonede, at de kun havde underskrevet Bestyrelsens Følgeskrivelse (if. Brücker til Johan Borup 6/2 99, Privateje).

men Pengeindsamling til »en grundtvigsk Mission« paa udsatte Steder, især i København¹. Og som vi har set, havde Begtrup et lignende Standpunkt. Længere vilde de fleste Højskolemænd ikke gaa, og mange stillede sig helt afvisende. Det gælder saaledes Grønvald Nielsen², P. Andresen³, Helge Hostrup, Johan Borup og Jakob Knudsen, der vel ogsaa kan regnes til denne Gruppe⁴. Man var aabenbart tilbøjelig til at betragte kirkeligt Samfund som en Modstander af det folkelige Arbejde; og Planen om et nyt Ungdomsarbejde i København uden om Københavns Højskoleforening kunde kun bestyrke denne Antagelse. Den vakte især stor Bitterhed hos Harald Holm, Højskoleforeningens Leder. Han mente, at han i det mindste havde skabt et Grundlag, som der kunde bygges videre paa⁵. I Højskolebladet omtalte en Indsender dette Forhold og undrede sig over, at Samfundet »saa omhyggeligt har undgaaet alt, hvad der før *dets* Tilblivelse eksisterede af grundtvigske Organisationer i kirkelig og folkelig Retning«⁶. — Monrad mente da ogsaa at kunne konstatere, at Uviljen mod Kirkeligt Samfund i Virkeligheden skyldtes Frygt for, at det kirkelige skulde trænge det folkelige tilbage; men det var, forsikrede han, ikke Meningen⁷.

Det var dog ikke blot Lægfolk, der var misfornøjede.

¹) Højskbl. 99 27/1 111 ff.

²) Jfr. Grønvald Nielsen til Begtrup 1/1 99, Privateje.

³) Jfr. P. Andresen til Begtrup 18/1 99, Privateje.

⁴) Om de sidste tre se Brücker: Mit Livs Vej II, 320, 322. — Uden for Rækkerne fik Brücker desuden fuld Støtte fra Morten Pontoppidan, der jo ogsaa havde hørt hjemme paa den »folkelige« Fløj; se Frit Vidnesbyrd 99 18/1 32, 3/3 75 ff samt P. G. Lindhardt, anf. Skr. S. 30 f.

⁵) Jfr. E. Borup: Københavns Højskoleforening, S. 144 ff, hvor der bl. a. er aftrykt et interessant Brev fra Holm til Jungersen. Forklaringen er utvivlsomt, at man ansaa Højskoleforeningen for smittet af de »centrifugale« Tendenser.

⁶) Højskbl. 99 10/2 191 ff. Forfatteren, der skriver sig V. M-s, er formodentlig Statsgeolog V. Milthers, som hørte til Københavns Valgmenighed.

⁷) D. Ktd. 99 29/1 71 f.

Blandt Kritikerne i Højskolebladet var der ogsaa adskillige Præster, men karakteristisk nok især Valgmenighedspræster og andre, der stod Højskolen og den »folkelige« Grundtvigianisme nær. Vi kan her kun nævne nogle Eksempler.

Skarpest optraadte vel Brückers Ven og Kollega fra Odder Valgmenighed, Vilh. Malling. Han vendte sig især mod den »ynkelige Maade«, hvorpaa Samfundet var blevet forsvaret. Kritikerne var kun blevet mødt med stum Forbavselse, Vittigheder eller ligefrem Fordømmelse. Men man skulde ikke vente stor Tilslutning efter den »haanende Mistillid«, man havde vist de grundtvigske Kredse ved Afvisningen af Kravet om Bestyrelsesvalg. Kom Samfundet til at fortsætte, vilde det i hvert Fald bære een bitter Frugt: det vilde sætte et skarpt Skel mellem de »ægte« og de »saakaldte« Grundtvigianere, der stadig vilde uddybes¹. — Andre stillede sig mere imødekommende. Asger Højmark, den senere Valgmenighedspræst i Aarhus, mente saaledes nok, at der var Brug for en grundtvigsk Organisation, baade med Henblik paa Kirkelivet og Ungdomsarbejdet. Men des stærkere beklagede han Bestyrelsens afvisende Holdning over for Kritikken; for ogsaa han fandt mange Fejl og Mangler ved Samfundet². Et lignende Standpunkt indtog Valgmenighedspræst Morten Larsen fra Holstebro, som principielt ansaa Organisation for »Samfundskærlighedens Arbejdsdragt« og hævdede, at der var god Mening i en grundtvigsk Lægmandsvirksomhed. Men paa den anden Side havde han »over Maade meget« imod Kirkeligt Samfund og haabede, at dets Fædre vilde lytte til de Indvendinger, der var blevet fremført³.

Denne moderate Kritik var vistnok ret udbredt i Præstekredse, navnlig i Jylland. I Højskolebladet var der endnu to Præster, som udtalte sig i samme Aand, nemlig S. Con-

¹) Højskbl. 99 27/1 97ff.

²) Højskbl. 99 24/2 253ff.

³) Højskbl. 99 14/4 465ff.

stantin-Hansen, Velling¹, og M. A. S. Lund, Vium². Og den 23. Februar tog det grundtvigske Konvent paa Silkeborg-egnen bestemt Afstand fra dets nuværende Form, men ikke fra selve Sagen. Efter en livlig Diskussion vedtog Forsamlingen, der bestod af c. 400 Præster og Lægmand, en Resolution om, at man billigede Dannelsen af en kirkelig Sammenslutning, men henstillede til Kirkeligt Samfunds Bestyrelse, at den betragtede sig selv og de nuværende Love som midlertidige og efter bestemt Tidsfrist gav Kredsene Lejlighed til at vedtage Samfundets endelige Ordning³.

Det manglede saaledes ikke paa kritiske Røster. I Forhold til dette Opbud virkede Forsvaret svagt, for bortset fra Kirkeligt Samfunds egne Mænd omfattede det kun faa Navne af nogen Vægt. I Kirkebladet fik de naturligvis varm Støtte fra Th. Elmquist⁴, men ellers er der egentlig kun to, som her er værd at nævne: Andreas Leth og Lavrids Nyegaard. De havde begge spillet en stor Rolle under Middelfartmødet, Nyegaard som Initiativtageren og Leth som Mødets Vært; det er derfor interessant, at de nu igen kunde mødes for at give det nye Samfund deres Velsigelse. Leth, som nu var en bedaget Emeritus, havde ganske vist haft Betænkeligheder, og hans Indlæg, der kom i Dansk Kirketidende, var mere et Angreb paa Brücker end et Forsvar for Samfundet; men han understregede, at han nærede fuld Tillid til de Mænd, der havde sat det i Værk, og fulgte det med sine bedste Ønsker⁵. Nyegaard gik derimod fuldt ind for det, og i Sorø Amts-

¹) Højskbl. 99 27/1 101 ff (Artiklen fremkom ogsaa i D. Ktd. 99 29/1 65 ff).

²) Højskbl. 99 28/4 533 ff.

³) Jfr. Referatet i Højskbl. 99 10/3 325 ff.

⁴) Jfr. Kirkebl. 99 1/1 4 ff, 15/1 38 ff, 1/2 55 ff og 15/2 78 ff (hvor han dog advarer mod Kredsorganisationen); se ogsaa P. Jakobsens Artikel sst. 15/1 37 f.

⁵) D. Ktd. 99 5/2 87 ff. Efter dette Indlæg skal Leth imidlertid have udvekslet venlige Skrivelser med Brücker og her have lagt stærkere Vægt paa sine Betænkeligheder; jfr. Mit Livs Vej II, 320.

tidende forsvarede han det paa alle Punkter over for Hans Jensens og Brückers Angreb¹. I senere Artikler i Dansk Kirketidende lagde han da heller ikke Skjul paa, at han betragtede Kirkeligt Samfund som Fortsættelse og Fuldførelse af det, man havde tilstræbt ved Middelfartmødet, nemlig som han nu udtrykte det: at sætte et kirkeligt Arbejde i Gang, der kunde rejse en Modstrøm imod Nygrundtvigianismen².

Men selv om Leth og Nyegaard ikke fik stort Følge fra deres egen Stand, var der utvivlsomt mange Præster især paa Øerne, som billigede Kirkeligt Samfund. Allerede om Efteraaret havde det faaet en god Modtagelse paa det grundtvigske Konvent i Odense³, og i April sendte det østfynske Konvent, der lededes af Fr. B. Møller⁴, Bestyrelsen en opmuntrende Hilsen⁵. Paa Sjælland tog det frie Broderkonvent Sagen op igen ved et Møde i Maj, og her var der kun to af Deltagerne, som kom med Indvendinger⁶. I det

¹) Sorø Amtstidende 22/12 98; 22/1, 28/1 99. I Forhold til hans tidligere Artikler er Tonen her paafaldende forsonlig over for Modstanderne; men hans Mening om dem var ikke forandret, jfr. flg. fra et Brev til Karl Povlsen (3/2 99, RA): »At »Kirk. Samf.« imod sin egen vilje og hensigt mueligvis kommer til at virke en slags krise i den gr. lejr, er rimeligt; men dertil er intet at sige, når det blot selv går sin lige vej uden at lade sig friste til bitterheder af al den utrolige dårskab, som diskas op imod det, og som røber en *udartning* af folkeligheds- og frihedsbegrebet, det er godt, får sin modvægt«. — Nyegaards Haandsrækning til Samfundet glædede i høj Grad Bestyrelsen og særlig Monrad, der takkede ham privat (Monrad til Nyegaard 27/1 99, Privateje); og hans første Indlæg blev aftrykt i det første Nr. af Vort Samfund, 99 15/1 8ff.

²) D. Ktd. 99 5/11 790, 26/11 838f, jfr. 1/10 695f. Dette blev dog kraftigt bestridt af M. A. S. Lund, der ligeledes havde været med til at arrangere Middelfartmødet. Nu hørte han imidlertid nærmest til den »folkelige« Side; og som ovenfor nævnt havde han ogsaa udtalt sig imod Kirkeligt Samfund. Se om denne Meningsudveksling i 7. Rk. II, 225 Note 2.

³) Jfr. S. 316 Note 4.

⁴) Se om denne 7. Rk. II, 218ff.

⁵) Vort Samfund 99 15/5 50.

⁶) Jfr. Jungersen til L. Schrøder 20/5 99, Ny kgl. Sml. 3550 4, KB.

grundtvigske Konvent for Lolland-Falster var Stemningen mere delt, men de allerfleste tog dog Afstand fra Brückers Kritik¹. Overhovedet var Interessen for kirkelig Aktivitet og kirkelig Samling sikkert størst iblandt Præster. Men de følte altsaa ikke Trang til at slaas med de urolige Hoveder i Højskolebladet. Og maaske stillede de fleste sig omtrent som Skat Rørdam og Otto Møller, der betragtede Samfundet med en Blanding af Velvilje og Skepsis; det var ogsaa efter deres Mening blevet dannet paa en lidt mærkelig Maade, og selv om de haabede det bedste, havde de kun ringe Tro til, at der skulde komme noget ud af det².

Det gik da ogsaa trægt med Indmeldelserne. Som man kunde vente, var Tilslutningen størst i København, hvor Tallet hurtigt naaede o. 6—700. Men dette Tal var i sig selv beskedent³; og det samlede Medlemstal var den 10. Februar ikke mere end 1220 (deraf 584 i København), den 12. Juni: 1646 (deraf 633 i København), den 12. December: 1903 (deraf 685 i København); og derefter steg det endnu langsommere. I Begyndelsen lod Bestyrelsen sig tilsyneladende ikke anfægte, men forkyndte trøstigt de

¹) If. N. K. Munkebos Erindringer S. 118 (Ms. i Privateje).

²) Jfr. Skat Rørdam til Otto Møller 30/12 98 og Otto Møller til Skat Rørdam 18/1 99, i den udgivne Brevveksling II, 292f, 294f. Mens Skat Rørdam holdt sig udenfor, havde Otto Møller straks meldt sig ind; men han udtalte sig ikke offentligt, selv om Jens Nørregaard opfordrede ham dertil — man savnede et myndigt Ord fra en anset Mand udenfor Bestyrelsen (Nørregaard til Otto Møller 15/1 99, Ut. 22, KB). Meget tyder paa, at man ogsaa har søgt at faa Skat Rørdam med. Han var ikke blot specielt indbudt til Vennemødet (jfr. Skat Rørdams Svar til Hoff 29/8 98, RA); men ved det første Forretningsudvalgsmøde 28/11 98 blev der oplæst et Brev fra ham (formodentlig til Hoff, der foretog Op-læsningen; jfr. Bestyrelsesprotokollen), og i de følgende Uger var Hoff flere Gange i Bispegaarden (30/11, 8/12 og 10/12 98; jfr. Hoff's Kalender, RA). Det i Tillægget aftrykte Brev fra Chr. Møller (Nr. 4) synes desuden at forudsætte, at man oprindeligt havde tænkt sig ham som Medlem. Det samme gælder iøvrigt Brevets Modtager, Prof. Fr. Nielsen.

³) Københavns Valgmenighed havde saaledes alene o. 600 Medlemmer, og Hoff's og Monrads Menigheder har næppe været mindre.

svage Medlemsgevinster i hvert Nummer af »Vort Samfund«¹. Desuden bragte Bladet Meddelelser om begyndende Kredsdannelser og om en lang Række Møder, hvor Kirkeligt Samfunds Mænd anbefalede Sagen. Men ogsaa her mødte de ofte Kritik; ved et Møde paa Stevns opponerede saaledes Frimenighedspræst K. Rønne², ved et Møde i Aarhus Venstredaktøren N. J. Laursen³; og særlig Opmærksomhed vakte et Møde paa Frederiksborg Højskole i Februar, hvor Begtrup erklærede, at han paa ingen Maade vilde være med til at organisere Grundtvigianismen — »thi dette var alligevel Meningen« —. Han havde ganske vist meldt sig som Bidragyder, men alene for at støtte Arbejdet i København, og han foreslog, at man uden at »mønge sig med Foreningen i København« arrangerede nogle kirkelige Møder i Amtet under Samarbejde med ikke-grundtvigske Præster. Dette Forslag vandt Tilslutning og blev kort efter virkeliggjort⁴.

Alt i alt var Billedet saaledes ikke opmuntrende, og efterhaanden maa Bestyrelsen ogsaa være blevet betænkelig ved Situationen og mere forhandlingsvillig over for sine Kritikere. For da Silkeborgmødets Henvendelse indløb,

¹) Denne Skik blev dog opgivet efter halvandet Aars Forløb. Det sidste Tal, der blev offentliggjort 15/9 1900, var 2012, deraf 673 i København.

²) Jfr. Vort Samfund 99 15/3 32f.

³) Jfr. Vort Samfund 99 15/7 66.

⁴) Mødet er udførligt refereret baade i Frederiksborg Amtstidende 24-25/2 99 og Frederiksborg Amts Avis 24/2 99; jfr. Vort Samfund 99 15/3 33f, Højskbl. 99 10/3 329ff (efter Frb. Amtstidende) og Brev fra Begtrup til hans Moder 17/3 99, Privateje. Spørgsmaalet var allerede blevet drøftet ved et Julemøde paa Begtrups Skole 22/12 98, hvor Monrad holdt en opbyggelig Tale og derefter gjorde Rede for det nyoprettede Samfund; men han maa her have udtrykt sig ret forsigtigt, da Begtrup ikke havde synderligt at indvende og nøjedes med i al Almindelighed at advare mod Organisation (if. Frb. Amts Avis 24/12 98). Om Begtrups Stilling se iøvrigt Chr. Møller til Begtrup 21/8 99 (med paaskrevet Svar, Ut. 280, KB) og især de tre første Breve i Tillægget, der netop er foranlediget af Februar-Mødet.

lovede man at tage den under Overvejelse; og nogen Tid efter, den 15. April, offentliggjordes et imødekommende Svar: Bestyrelsen ønskede selv en Forhandling med Medlemmerne og vilde derfor indbyde til et Møde i Odense den 13. Oktober om følgende Emner: »1) Den hele Virksomhedsplan, 2) Optagelse af flere Styrelsesmedlemmer efter Forslag af Forsamlingen«. Den gældende Ordning kunde for saa vidt betragtes som midlertidig; men man haabede, at vor »Hovedopgave« og Hensynet til de nuværende Kredse ikke vilde blive tilsidesat. Og kun de Medlemmer, der havde indmeldt sig før 1. September kunde deltage¹.

Dette Svar var jo en betydelig Indrømmelse; og det fremkaldte straks et bekymret Indlæg fra H. P. B. Barfod, der frygtede, at det paatænkte Møde skulde »omkalfatre baade Bestyrelsen og Grundbestemmelserne«, og understregede, at de allerede indmeldte kun kunde føle sig trygge, naar Selvsuppleringen og de øvrige oprindelige Bestemmelser blev bibeholdt². — Men paa den anden Side maatte det virke beroligende paa Samfundets mange Kritikere; og det bidrog sikkert til, at den offentlige Debat paa denne Tid stilnede af.

Men Luften var stadig spændt. Højskolebladet svulmede af Polemik; Brücker tog Kampen op med sine kirkelige og konservative Modstandere paa en Række forskellige Felter, og hans Angreb paa Kirkeligt Samfund udviklede sig til et almindeligt Opgør mellem ham og Monrad, Høj-

¹) Vort Samfund 99 15/4 38 f, jfr. 15/3 32. Bestyrelsesmødet holdtes 12/4 99. Der fremlagdes tre Udkast til Svaret, et uden Underskrift (fra Formanden?), et fra Monrad og et fra Johs. Schrøder. I Forhold til det offentliggjorte indtager de alle en mere fast Holdning: kun Tillidsmænd fra Kredsene skulde have Adgang, Bestyrelsens Ret til Selvsupplering kunde ikke opgives, og »Grundlaget for Virksomheden« maatte ikke forrykkes. Jfr. Bestyrelsesprotokollen (der intet nærmere oplyser om Forhandlingernes Forløb) og J. Schrøder til H. Rosendal 7/4 99, RA.

²) Vort Samfund 99 15/5 49. Ogsaa i Kirkebladet blev Bestyrelsen stærkt advaret mod at give efter for »Højskoleretningen«; for det var jo derfra Faren truede (C. H. Krause i 99 1/10 444 f, jfr. Elmquists ireniske Kommentar S. 446 ff).

skolebladet og Dansk Kirketidende, navnlig om Sommeren og ud paa Efteraaret. Misfornøjelsen med Kirkeligt Samfund var heller ikke glemt; i Slutningen af Juni holdtes et stort Fri- og Valgmenighedsmøde paa Mors, hvor Sagen blev taget op igen og atter stærkt angrebet. Ikke mindst af Harald Holm, der hævdede, at Samfundet overhovedet var udsprunget af en gal Forudsætning; for Arbejdet var allerede i Gang, og Grundtvigianerne havde allerede deres Lægmandsvirksomhed gennem Højskolerne og Friskolerne. Andre udtalte sig i samme Retning, og de tilstedeværende Medlemmer af Bestyrelsen kom i haard Modvind¹.

Fra Ledelsens Side har man da sikkert set hen til Mødet i Odense med nogen Uro². Umiddelbart forinden rejste Monrad rundt paa Fyn og holdt Foredrag, aabenbart for at »bearbejde stemningen til den store generalforsamling«³. Og Bestyrelsen samledes i Odense Dagen før til et forberedende Møde, hvor det blev besluttet, at Hoff skulde indlede, Rosendal foreslaas som Ordstyrer og kun Medlemmer have Adgang til at tale og stemme; desuden skulde Samfundet selv sørge for et Referat⁴. — Noget Stormløb »udefra« behøvede man dog ikke at frygte, for Medlems-

¹) Jfr. Referatet i Højskbl. 99 7/7 870ff. Til Stede var la Cour, der indledede, samt Jungersen, Karl Povlsen og Johan Clausen. Deres Indlæg var paafaldende imødekommende over for Kritikken. Det gælder ikke mindst Jungersens Svar til Harald Holm, hvis Angreb berørte ham særlig pinligt, fordi han var den ledende Lægmand inden for Københavns Valgmenighed og havde her mange Tilhængere, der var utilfredse med Kirkeligt Samfunds Stilling til Københavns Højskoleforening. I et senere Brev til Hoff beklagede Jungersen sig over denne Opposition, der var saa stærk, at han maaske kunde blive nødt til at vælge mellem sit Medlemsskab af Bestyrelsen og sin Præstestilling, og da maatte han vælge det sidste (Jungersen til Hoff 30/8 u. Aar, vistnok 99, RA).

²) Mødet var fra midt i Juli blevet bekendtgjort ikke blot i Dansk Kirketidende og Kirkebladet, men ogsaa i Højskolebladet. Et oprindeligt Krav om 50 Øre pr. Deltager var bortfaldet paa Henstilling af Johan Clausen, der henviste til, at det maatte betragtes som en Art Generalforsamling (jfr. J. Schrøder til Rosendal 4/7 99, RA).

³) Jfr. Johs. Fog-Petersen til P. N. Petersen 10/10 99, RA.

⁴) If. Bestyrelsesprotokollen.

tallet var ikke vokset foruroligende inden 1. September; og det var en ret overskuelig Skare paa o. 200 Mennesker, der mødte op i Odense paa den fastsatte Tid, den 13. Oktober Kl. 13¹.

Hoffs Indledningstale var et helt Foredrag, der dels gjorde Rede for Formaalet, dels for det Arbejde, der allerede var taget op. Formaalet kunde kort udtrykkes med to Ord: dansk Kristendom; og det vilde sige en Kristendom, der lagde Vægt paa Sakramenterne og paa Sammenhængen mellem det kristelige og det folkelige. Det sidste havde ogsaa præget Højskolens Arbejde, og efter Hoffs Mening havde Højskolen i de senere Aar udfoldet større Kraft end Præsterne; der havde ofte været »noget nedstemt og modløst over Vidnesbyrdet i Kirken«. Men Kirkeligt Samfund vilde arbejde for, at Ungdommen skulde møde samme Liv og Kraft i Kirken som i Skolen, saa den forstod, at »det gælder ikke blot om »at stille sig i et venligt Forhold til Kristendommen«, men om at *være en levende Kristen!*« Angaaende Form og Maade vilde man imidlertid gerne belæres. Den oprindelige Plan tilsigtede ikke noget helt nyt, ikke en samlet Virksomhed ved fælles Organisation, men vilde kun nævne *Eksempler* paa, hvordan der kunde arbejdes, og samle det, der i Forvejen var i Gang. Og man vilde hellere end gerne optage nye og friske Kræfter i Bestyrelsen, blot »Hovedsporet« ikke blev forladt. Personligt haabede Hoff, at man snart kunde finde en ny Formand, der havde flere Kræfter og langt mere Tid til sin Raadighed.

Derefter optraadte som første Opponent den unge Valg-

¹) Jfr. Vort Samfund 99 15/12 101; if. Fyns Venstreblads Referat (af 14/10 99), der er aftrykt i Højskbl. 99 20/10 1357ff, var Tallet dog 2—300. Det flg. bygger dels herpaa, dels paa det officielle Referat i Vort Samfund 99 15/11 89ff (Hoffs Tale, efter Manuskriptet) og 15/12 101ff (Diskussionen). Ogsaa Fyns Tidende bragte en Omtale af Mødet (14/10 99), men kortere og temmelig afbleget.

menighedspræst Carl Koch¹. Han anerkendte fuldt ud Samfundets Arbejde og gode Hensigter; men det ydre Apparat med Kredsinddelinger o. l. var ham imod. Kirkeligt Samfund havde Skin af at være en Partiorganisation, og naar man kaldte paa »Vennerne«, var det ikke heldigt, at en bestemt Kreds havde gjort sig selv til Bestyrelse. Derfor var det Spørgsmaal blevet rejst: vil man danne et konservativt Parti? Ligger der i Kirkeligt Samfund en Mistillid til det folkelige? Men »vi trænger til en Kristendom, der kan gøre sig gældende i Folkelivet, og ikke en saadan, som slaar det ihjel. Vi skal ikke først og fremmest tale mod den lettere Retning iblandt de grundtvigske, men imod det lettere i Retningen, hvor det saa findes, sikkert ogsaa hos os selv«. Var der noget i de anførte Indvendinger, burde Programmet overvejes paa et stort Vennemøde, der ikke udgik fra Samfundet alene; og det burde laves om, saa det kun kom til at udtrykke: »vi er en Kres af Mænd, der, uden at gøre Fordring paa at repræsentere Grundtvigianismen, vil have visse Arbejder gjort. Vil I hjælpe os?«

Carl Koch repræsenterede altsaa den moderate Kritik, og hans Form var meget forsonlig. Han efterfulgtes af en lang Række andre Opponenters, men de laa alle paa samme Linie. Morten Larsen sluttede sig helt til Koch: Samfundet burde alene samle sig om sine særlige Opgaver og ikke blande sig ind i Arbejdet paa Landet, hvor der var stedlige Kræfter. Kunde ikke al Organisation falde bort? Men skulde man endelig have Kredse, maatte de ogsaa have noget at sige. — Pastor Otto Rosenstand, Vester Vedsted, der efter eget Udsagn stod »langt til Venstre«, mente, at Samfundet især skulde tage sig i Agt for at virke som en »andelig Partiorganisation«, for at sondre mellem de »ægte« og de »saakaldte« Grundtvigianere. Hvorfor kunde man ikke tage Nygrundtvigianerne med? Opgaverne var jo af prak-

¹) Carl Frederik Koch (1860—1925), Præst for Valgmenigheden i Ubberup fra 1895.

tisk Art. I hvert Fald burde Bestyrelsen optage »frisindede Mænd« som Carl Koch, Morten Larsen og Asger Højmark, og det »upraktiske Kresvæsen« maatte stryges, ja helst hele det gamle Program. — Asger Højmark betonedede, at det ikke var Modstanderne alene, der havde været Skyld i Kampen. Bestyrelsen begyndte med at udsaa Mistillid ved ikke at lade sig vælge. Det var værd at overveje, hvorfor de fleste Højskoler stod uden for Samfundet, og hvorfor fx. de jyske Valgmenighedspræster ikke var repræsenteret i Bestyrelsen. — Og hertil kom saa en hel Række andre Kritikere — Præsterne Sofus Balslev¹ og T. L. Schiøler², Redaktør N. J. Laursen, Venstre-Folketingsmanden N. P. Stensballe og den socialpolitiske Forfatter Fernando Linderberg —, der enten sluttede sig til de ovennævnte eller anlagde beslægtede Synspunkter.

Fra Bestyrelsens Side tog navnlig Jens Nørregaard skarpt til Genmæle imod Kritikken. Han kunde ikke forstaa disse »Pillerier«. Der var ingen Mening i at lave Programmet om nu. »Det er simpelt hen Vrøvl«. Barnet *var* født til Verden, og hvem der ikke vilde være med, kunde lade være. Det var ikke Samfundet, der havde »gjort Allarm«; det var de andre, der »peb og skreg, fordi de troede sig lukket ude«. Selv hadede han Grænsebestemmelser, og Kirkeligt Samfund havde ingen; men »Fremrykning *maa* gaa for sig i Fællesskab mellem dem, der nærmest hører sammen«. — Men ogsaa Monrad indtog et klart og skarpt Standpunkt. Grundtvigs Navn var, erklærede han, udeladt i Programmet, dels for ikke at bortstøde dem, der kunde have Lyst til at være med uden afgjort at ville kalde sig Grundtvigs Lærlinge, dels fordi man forudsaa, at adskillige, der kaldte sig Grundtvigs Lærlinge, ikke vilde være med. Samarbejde forudsatte Samliv; derfor maatte

¹) Jfr. om denne 7. Rk. II, 208f, 215ff.

²) Schiøler havde som tidligere nævnt hørt til det københavnske Konvent; men i Foraaret 1898 var han blevet forflyttet til Aalborg, saa han havde næppe været med til Konventets Forhandlinger om Sagen.

der være nogen Ensartethed i Samfundet. Og de kunde hverken samarbejde med H. Scharling¹ eller Vilh. Beck, men lige saa lidt med Mænd om Brücker og Jakob Knudsen. De havde følt sig »som mellem to Skjolde: Missionen trængte paa fra den ene Side, og de med den løsere Opfattelse af Moral og Kristentro fra den anden«. Dette dobbelte Tryk havde for Monrad været den afgørende Tilskyndelse til at slutte sig til Samfundet. — Derimod stillede P. M. Larsen sig ret imødekommende, idet han indrømmede, at man maaske havde baaret sig kluntet ad i Starten, og understregede, at Kirkeligt Samfund netop var ment som et Arbejde og ikke som en Partiorganisation. Det var Hovedsagen, og derom herskede der Enighed.

Imidlertid nærmede Klokken sig fire; og Rosendal, der virkelig var blevet Dirigent, havde meddelt, at Forhandlingerne da maatte afbrydes af Hensyn til Toggangen. Det lagde et Pres over den sidste Del af Mødet; men man kom egentlig ingen Vegne. For at slaa Misfornøjelsen ned foreslog Th. Elmquist, der helt havde stillet sig ved Bestyrelsens Side, til sidst en Henstilling til denne om at optage »nogle af Mændene til Venstre« og tillige et Par formelle Ændringer i Programmet; men begge Dele blev nedstemt. Selve Kredsorganisationen blev nu ogsaa sat under Afstemning, og ifølge Fyns Venstreblads Referat stemte langt over Halvdelen af Forsamlingen imod; men Dirigenten erklærede, at han ikke kunde se, hvor de fleste Stemmer faldt! — Derefter fik Chr. Møller og Hoff Ordet for nogle afsluttende Bemærkninger, hvor de takkede for den velvillige Opposition og ligesom P. M. Larsen forsikrede, at det ikke havde været Meningen at danne noget Parti, men kun at samle kristne Venner om et fælles Arbejde.

Mødet var altsaa i og for sig ikke nogen Sejr for Bestyrelsen; for mindst Halvdelen af de tilstedeværende havde

¹⁾ Professor i Etik, den »højkirkelige« Retnings mest udprægede Repræsentant.

ønsket væsentlige Ændringer i Programmet. Men paa den anden Side havde Samfundet redet Stormen af; og flere af Opponenterne havde udtalt sig ret positivt om Udbyttet af Forhandlingerne¹. I hvert Fald synes Bestyrelsen at have været godt tilfreds, og paa Forslag af Poul la Cour vedtog den en meget fredsommelig »Fællesudtalelse og Tak« til Deltagerne, der, som la Cour skrev, »ligesom skulde trække en venskabelig Knude sammen om vore velvillige Opponenters ved Mødet, saa at vi faar større Tilslutning«². Denne Udtalelse, der blev trykt i Vort Samfund³, indrømmede, at Programmet ikke havde været helt uden Skyld i Misforstaaelserne, men udtrykte især Glæde over, at alle Deltagerne i Forhandlingen »væsentlig gav Tilslutning til det, som Styrelsen i Virkeligheden har tilsigtet«. Og som »Hovedsum saavel af de faldne Udtalelser som af Styrelsens egen Opfattelse« fastslaaes derefter følgende: 1) at Kirkeligt Samfund er et *Arbejde*, ikke et Parti, 2) at Formaalet er betegnet ved de af Formanden omtalte Arbejder, der allerede er udført eller paatænkt, 3) at Kredsdannelse

¹) Jfr. Elmquists Glæde over Forløbet i Kirkebl. 99 15/11 526ff; det stod nu klart, at Kirkl. Samfund »slet ikke [var] Andet end et Slags Missionsforening«.

²) P. la Cour til L. Schrøder 15/10 99, Ny kgl. Sml. 3550 4°, KB. La Cour havde været glad for Mødet (»Jeg tror, det var et godt Møde forleden«) og selv udarbejdet et Udkast til Udtalelsen »i Samklang med Rosendal og Claussen«. Dette Udkast blev — efter nogle Ændringer — vedtaget paa et Forretningsudvalgsmøde 24/10 99 og udsendt til den øvrige Bestyrelse (jfr. Bestyrelsesprotokollen og Hoff til Rosendal 25/10 99, RA); til Trods for, at Monrad, der selv hørte til Forretningsudvalget, var meget utilfreds med det, jfr. flg. fra et Brev til L. Nyegaard: »Der foreligger Forslag til en valen Udtalelse som jeg i alt Fald ikke tiltræder men snarere gaar min Vej paa. Dog tror jeg ikke jeg vil komme til at staa ene. Gud raade« (Monrad til Nyegaard udat., men utvivlsomt 24/10 99, Privateje). Ved et nyt Forretningsudvalgsmøde 1/11 99 blev et Ændringsforslag fra Monrad udsendt til Bestyrelsen (if. Bestyrelsesprotokollen); men alt taler for, at den offentliggjorte Udtalelse i Hovedsagen er Poul la Cours Værk.

³) Vort Samfund 99 15/11 95f.

ingenlunde er nødvendig, 4) at man vilde optage flere Medlemmer i Styrelsen.

For Oppositionen var dette jo et beskedent Resultat. Bestyrelsen var unægtelig blevet mere forsigtig i sin Udtryksmaade; men den havde ikke givet efter over for et eneste af de mere vidtgaaende Krav. Og det sidste Punkt, om Optagelse af nye Bestyrelsesmedlemmer, kom til at betyde endnu mindre, end det saa ud til. Man kunde nemlig kun enes om at henvende sig til Morten Larsen og Carl Koch¹; og Morten Larsen indtraadte ganske vist nogen Tid efter², selv om han ved selve Mødet havde erklæret uvillig; men Carl Koch svarede definitivt Nej³.

Alligevel fik Mødet sin Betydning. Man havde faaet talt ud fra begge Sider, og det rensede Luften⁴. Overhovedet var Sagen ved at være uddebatteret. Fra nu af kunde Samfundet nogenlunde uanfægtet fortsætte den Kurs, som de »fjorten Flagstænger« havde angivet.

Og Arbejdet var allerede i fuld Gang. Trods alle Angrebene havde Kirkeligt Samfunds Mænd straks taget fat, og deres Virksomhed fik hurtigt en ret omfattende Karakter. Især i København. Den første Aarsberetning — for Aaret 1899⁵ — opregner her følgende Møder: Kirkelige Foredrag i Bethesda (henh. 12 og 13 i de to Vinterhalvaar⁶), 49 Foredrag for Arbejdere i tre Menighedshuse og

¹) Nemlig ved Forretningsudvalgsmødet 24/10 99; jfr. Bestyrelsesprotokollen og Hoff til Rosendal 25/10 99, RA.

²) If. Bestyrelsesprotokollen blev Morten Larsen budt velkommen ved et Bestyrelsesmøde 26/4 1900.

³) Jfr. Carl Koch til Hoff 30/11 99 og 25/1 1900. Det sidste, endelige Svar er medtaget i Tillægget (som Brev Nr. 5).

⁴) Jfr. Fr. Schrøder i Vartovbogen 1948 S. 91.

⁵) Vort Samfund 1900 15/5 17ff. De følgende Aarsberetninger, der dels fremkom i Vort Samfund, dels i et særligt Tillæg, giver god Besked om Arbejdet. Iøvrigt kan der her henvises til Fr. Schrøders Oversigt i Vartovbogen 1948 S. 87 ff.

⁶) If. Højskbl. 98 23/9 Tillægget og Vort Samfund 99 15/8 74f.

tre Arbejderforsamlingshuse, ugentlige Prædikener og Foredrag i St. Peders Gæstehjem, 6 Advents-Bibellæsninger ved V. J. Hoff og 18 Foredrag for Soldater ved Johs. Schrøder. I Oktober havde man desuden begyndt et regelmæssigt Ungdomsarbejde i København, inspireret af K.F.U.M. og K., som man oprindeligt havde ønsket at samarbejde med. Det blev organiseret som en »kirkelig Ungdomsforening«, delt i to Afdelinger, en mandlig og en kvindelig, senere kaldet »KUMA« og »KUKA«, der allerede ved Udgangen af 1899 havde henh. 154 og 115 Medlemmer og i de nærmeste Aar voksede stærkt. Overhovedet blev dette Arbejde en af Samfundets mest livskraftige og betydningsfulde Virksomheder. Det lededes især af unge Præster og Studenter fra den grundtvigske Studenterkreds, der derved fik nær Tilknytning til Kirkeligt Samfund og efterhaanden tilførte det friske Kræfter. Og det satte straks Fart i Planerne om et grundtvigsk Forsamlingshus i København. Allerede i 1899 forhandlede Bestyrelsen om Køb af en Ejendom til Brug for Ungdomsarbejdet; men paa Grund af økonomiske Vanskeligheder maatte man dog foreløbig nøjes med lejede Lokaler, indtil det i 1908 lykkedes at faa opført Grundtvigs Hus¹.

Paa Landet fortsatte Olesens og Dissing deres Mødevirksomhed, og der blev efterhaanden antaget enkelte andre grundtvigske Lægprædikanter. Større Betydning fik dog de Møderækker og Gudstjenester, der afholdtes af de lokale Kredse, men hvortil Hovedbestyrelsen ofte skaffede Talerne, dels ved at ansætte særlige Rejsepræster

¹) Ved Siden af Kirkelig Ungdomsforening maa vi ogsaa nævne Frk. Anna Bojes Ungdomsarbejde paa Vesterbro, der blev organiseret som en selvstændig Forening: »Ungdomsforeningen af 1898«, men modtog Støtte fra Kirkeligt Samfund. Derimod lykkedes det foreløbig ikke at bygge Bro mellem Samfundet og Københavns Højskoleforening, som bevarede sin mere »folkelige« Karakter, og fra 1905 fik nye rummelige Lokaler ved Siden af Valgmenighedskirken. Først i 1920 flyttede den ind i Grundtvigs Hus, hvor den blev sammensluttet med Kirkelig Ungdomsforening.

(fra 1900), dels ved at træffe Aftale med en Række andre Præster om lejlighedsvis Medvirkning. Desuden arrangeredes enkelte store Forhandlingsmøder, og fra 1901 begyndte man at afholde aarlige eller næsten aarlige Vennemøder for hele Landet.

Hertil kommer Samfundets Udgivervirksomhed, der ogsaa fik et forholdsvis stort Publikum ud over Landet. Ved Siden af »Vort Samfund« udgav man fra April 99 det opbyggelige Ugeblad »Søndagslæsning«, som fik overraskende stor Udbredelse, o. 100 Præster indførte det straks i deres Menigheder, og ved Aarets Udgang udkom det i 8361 Eksemplarer. I de følgende Aar udsendte man desuden et særligt Medlemsblad for Kirkelig Ungdomsforening og et aarligt Julehefte, som ligeledes blev trykt i store Oplag. Og Bogudvalget begyndte i Slutningen af 1899 at udsende en Serie kirkelige Smaaskrifter, der fik Bidrag fra ansete grundtvigske Navne saasom Otto Møller, Ludvig Schrøder, V. J. Hoff, L. Nyegaard, Emil Koch og mange andre.

Endelig maa det nævnes, at Samfundets Arbejde for Kirkelig Frihed virkelig gav det en ikke ringe kirkepolitisk Betydning og straks satte Frugt i en Række Henvendelser til Ministeriet, fx. om adventistiske Soldaters Fritagelse for militære Pligter om Lørdagen (1899), om Adgang for Folkekirkens Præster til at betjene Frimenighederne (1900) og om et friere Præsteløfte (1901).

Gennem alt dette vandt Kirkeligt Samfund efterhaanden en vis Position. Ogsaa adskillige af dem, der i Begyndelsen havde strittet imod, fik med Tiden et mere positivt Syn paa dets Virksomhed¹. Men det skyldtes ganske vist

¹) Et enkelt paafaldende Eksempel: Brückers skarpe Fremhævelse af Forskellen mellem Kristendom og Moral under Debatten om »Den gamle Præst« fik selv Hans Jensen, Sorø Amtstidende, til at skifte Mening. Jfr. flg. Udtalelse i et Brev fra ham til Monrad 17/9 1900 (Privateje): »Maa jeg privat sige, at saaledes som Udviklingen »er skredet frem« siden »den gamle Præsts« Dage maa »Kirkeligt Samfund« af 98 siges at være bleven en nødvendig Institution — for vore Synders Skyld!«

især, at Kritikken efter deres Mening havde bragt Sagen »ind paa et sundere Spor«¹. For trods alt blev det jo ingenlunde, hvad dets Stiftere oprindelig havde tænkt sig. Som Brücker med Tilfredshed konstaterede, maatte det i Virkeligheden se bort fra Programmets store Ord og hovedsagelig nøjes med at virke som en kirkelig Foredragsforening i større Stil². Først og fremmest fordi det var og blev et *lille* Samfund uden synderlig Støtte blandt Højskolefolk og med ringe Tilslutning fra Grundtvigianismens bredere Lag³.

Men set i videre Perspektiv sætter Dannelsen af Kirkeligt Samfund alligevel en Milepæl i Grundtvigianismens Historie. Diskussionen herom og dens Fortsættelse i Opøret mellem Brücker og den konservative Fløj, mellem Højskolebladet og Dansk Kirketidende, betegner et Højdepunkt i den lange Kamp mellem den »nygrundtvigske« og »gammelgrundtvigske« Tendens, men paa en Maade ogsaa Afslutningen. Selve Polemikken var et Vidnesbyrd om, at man endnu følte sig som en Enhed; men i de følgende Aar gled de to Parter saa langt fra hinanden, at de knap nok kunde raabe hinanden op. Der var stadig mange forbindende Traade; men stort set deltes Grundtvigianismen i en mindre, overvejende kirkelig og en større, overvejende folkelig Strøm.

Og derved ændrede de begge Karakter, eller rettere:

¹) Holger Begtrup i Dansk Menighedsliv I, 133.

²) Jfr. Mit Livs Vej II, 322f.

³) Et Par Tal kan illustrere dette. I 1905 havde Samfundet 2825 Medlemmer (if. Liste over »faste Bidragydere«, der kom som Tillæg til Vort Samfund for 1906). De nærmeste Aar var Tallet ret konstant; men da man fra Jan. 1912 startede et nyt Medlemsblad, »Kirkeligt Samfunds Blad«, havde man kun 2162 »Abbonenter« (if. Protokol i Kirkl. Samfunds Arkiv, mrkt. Vort Samfund, der ogsaa meddeler Abonnental for Aarene 1907—11). Efter 1912 gik Samfundet yderligere tilbage, indtil det rekonstrueredes i 1918. Ved denne Lejlighed opgav man omsider Bestyrelsens Ret til Selvsupplering og indførte mere »demokratiske« Former. Et nyt Stormløb fra Brücker fik derfor kun ringe Virkning; men trods Fremgang i de flg. Aar naaede man ikke de store Tal.

den Karakterændring fuldbyrdes, som var begyndt i 90erne. Paa den ene Side mistede det oprindelige nygrundtvigske »Program«, som det fx. fandtes hos Brücker, og som netop byggede paa en kraftig Vekselvirkning mellem det kristelige og det menneskelige, sin Magt over Sindene. Der blev stadig flere, som kun vilde »laane« Menneskelighed« og »Folkelighed« fra Grundtvig¹. Paa den anden Side var Kirkeligt Samfund ikke uden videre en Fortsættelse af den gammelgrundtvigske Retning. Det rummede ganske vist et Element af grundtvigsk Retroenhed, og det var ligesom Middelfartmødet en Reaktion imod de »centrifugale«. Men det var ikke blot bagudvendt, ikke blot et Forsøg paa at konservere den »gamle Grundtvigianisme«. Man ønskede jo egentlig ikke Strid, men kun Hjælp til at starte et organiseret kirkeligt Arbejde, i Følelsen af, at der over for Tilbagegangen i det grundtvigske Menighedsliv og over for de vanskelige Forhold i Hovedstaden krævedes nye Virkeformer. Man var grebet af Tidens kirkelige Aktivitetstrang, og i Forhold til Tilslutningen var det slet ikke saa lidt, Samfundet fik sat i Gang. De folkelige Opgaver overlod det til andre; det specialiserede sig og bidrog derved til at svække Forbindelsen mellem Grundtvigianismens kirkelige og folkelige Side. Men nægtes kan det ikke, at det inden for sine beskedne Rammer virkelig betød en Fornyelse.

TILLÆG.

1. *P. M. Larsen til Holger Begtrup 27. Februar 1899².*

Kære Ven!

Chrshvn. 27/2 99.

Jeg har nu i Frederiksborg Amts Avis læst Referatet af eders Møde³. Det har gjort mig — og jeg tænker de andre

¹) Dette Udtryk anvendtes som nævnt i Sorø Amtstidendes Argumentation; men det stammer oprindeligt fra Krl. Dagblads Kommentar af 17/12 98, som Hans Jensen her citerede.

²) Baade dette og de to flg. Breve findes i V. J. Hoff's Arkiv, RA.

³) Jfr. Omtalen S. 339.

herinde siger det samme — rasende ondt at se den Maade, hvorpaa Du har fejlet os og vort Forslag tilside. Jeg kan aldeles ikke forstaa det. Du vil i Virkeligheden i Frederiksborg Amt netop det, som vi har opfordret til. Det er vore Tanker om et kirkeligt Fællesarbejde, som Du har gjort Dig til Talsmand for. Dette kirkelige Fællesarbejde mellem dem, der føler sig hjemme i grundtvigsk Kristendom og Kirkeliv har været vor Hovedtanke. At dette maatte komme stærkt og dygtigt frem, saa det kunde stanse noget af den usunde pietistiske Vækkelse og sætte igen noget af det grundtvigske Liv, som under Politik og andre forskellige Aandsstrømninger og Interesser var bleven mat og blegt — ja, det har været vort Ønske. Heri er vi vist enige: det bedste Værn mod Usundhed og Sløjhed er vel altid at samles til Arbejde og samle Arbejdet om det kristne Troesliv, saa trækker det sig af sig selv tilbage, som ikke vil være med, og det som duer noget faar ny Kraft. Derfor har her aldrig været Tale om at organisere og samle alle Landets »ægte Grundtvigianere«, det Du kalder »Fæstningsmændene«, som vil afgrænse Grundtvigianerne — kære Ven, det er Spøgelser ved høj lys Dag¹. Nei, Arbejde udfra og for det grundtvigske Kirkesyn og Kirkeliv, det er Maalet, saa maa de slutte sig til, som kan og vil, det faar blive deres egen Sag, hvor ægte eller lidt ægte de saa er, vi har ingen Censur.

Vi vil det samme, som Du nu vil i Frederiksborg Amt. Men hvorfor drager Du saa deraf den Slutning: Gaa dog endelig ikke ind i »Kirk. Samfund? det er mig en Gaade. Hvorfor drager Du ikke denne Slutning: I saa mange som kan undvære 2 Kr. foruden hvad der skal til til Arbejdet

¹) Begtrup havde ved Mødet bl. a. udtalt flg.: »Der er tre Slags Grundtvigianere: først de »centrifugale«, saa de bevidste, frisindede Grundtvigianere, der vil vidne om, hvad de hver især elsker og holder af, og endelig »Fæstningsmændene«, de, der slaar en Vold om Grundtvigianismen. At søge at organisere disse tre Grupper vil vise sig saare uheldigt, ja det er ligefrem umuligt; — det vil kun »kløve Grundtvigianerne«. Frederiksborg Amts Avis 24/2 99.

i vor egen Kreds, meld Eder ind i »Kirkel. Samfund«; derved støtter I Bestræbelsen for at saadant kirkeligt Arbejde i grundtvigsk Aand kan blive taget op baade inde i Hovedstaden og ude paa Landet i de Egne, hvor Forholdene er vanskelige og trange? Dette, synes jeg, er en rigtig Slutning naar man kan se Nødvendigheden af det kirkelige Arbejde, som vi har foreslaaet. I kan jo arbejde i Eders Kreds, saa frit, saa rummeligt, saa selvstændigt, som I selv ønsker det. At I danner en Forening for kirk. Arbejde i Frederiksborg Amt, og saa melder Eder som en Kreds af kirk. Samfund, vil jo ikke sige andet, end at vi vil støtte og hjælpe hinanden i gensidigt Arbejde. Alle de som i Eders Kreds vil være »betalende Medlemmer i »K. S.« lider jo intet Skaar i deres Frihed, er kun med at støtte et kirkel. Arbejde, som de maa ønske Fremgang. Og alle de i Eders Kreds, som ikke vil være med, er jo lige gode Grundtvigianere for det, og kan nyde den Fordel, som Kredsen har ved at staa i Tilslutning til os.

Hvorfor skal vi dog ikke forene vore Arbejdskræfter? Hvem er det, som forkætre[r] og laver Skæl? Sandelig det er ikke os, som opfordrer Venner til et kirkel. Samarbejde, men det er alle de, som lave det, vi har foreslaaet, om til et Vrægebillede og dermed kyser Folk. Aah! hvor er det Synd og Skam af Eder. Lad os arbejde og tro godt om hinanden, men lad os ikke advare og forkætre hinanden, det er sandelig det bedste i Længden. Hvor sukker jeg efter at det maa lysne i Nordsjælland ikke paa pietistisk, men paa grundtvigsk Vis. Vær vis paa, at her vil ogsaa kirkel. Samfund hjælpe alt det, det kan. Lad os dog endelig staa sammen. — Og saa en kærlig Hilsen fra en gammel Ven, som følger din Gerning med Glæde, men sørger over, at ogsaa Du i denne Sag har faaet Sand i Øjnene og ikke kan se det, som ligger lige for.

Din heng.

P. M. Larsen.

2. *Holger Begtrup til P. M. Larsen 28. Februar 1899.*

Kære Peder Larsen! Frederiksborg Højskole 28/2 99.

Var det ikke det, jeg sagde, at du burde have været med til vort Møde forleden! Saa kunde vi have faaet ordentlig Rede paa Eders Program, som vi var højst uenige om Forstaaelsen af. *Pal-Müller*¹ mener, at flinke Folk »af alle 3 Retninger« kan være med i denne Forening, *jeg* mener, at »K. S. af 98« kun er for Grundtvigs Venner (o: dem, som populært kaldes for Grundtvigianerne). Th. Møller i Birkerød² gav ved et Privatmøde i Hillerød Højskolehjem en Forklaring, der nærmest stemmer med min. Derfor er der mange skikkelige Præster heroppe, f. Eks. Mynster i Frværk³ og G. Barfod i Skævinge⁴, som ikke vil med i »K. S. af 98«, mens Pal-M. og jeg er enige om, at vi gerne vil holde Møder sammen med disse Folk. Alene af den Grund er det ikke tjenligt at hejse Flaget paa de 14 Flagstænger. Paa den anden Side er der mange »ægte Grundtvigianere« heroppe, der ligesom jeg er betænkelige ved dette store Foreningsforsøg, og mange af disse *vil ikke* indmelde sig i »K. S. af 1898«. — Derimod er der almindelig Stemning blandt Hel-, Halv- og Kvartgrundtvigianerne for, at vi skal se at faa kirkelige Møder i Gang paa forskellige Steder heroppe; og denne Enighed bør ikke brydes ved Striden for og imod »K. S. 98«. Derfor talte jeg for at sætte hele Spørgsmaalet om »K. S. 98« til Side ved denne

¹) Bernhard Paludan-Müller, Sognepræst i Hillerød 1882—1920. Han var Formand for den nystiftede, nordsjællandske Kreds af Kirkl. Samfund og havde i den Egenskab holdt det indledende Foredrag ved Mødet.

²) Den tidlr. omtalte Theodor Møller, der ogsaa var kommet i Bestyrelsen for den lokale Kreds.

³) J. L. G. Mønster, Sognepræst i Frederiksværk 1898—1921, der ved Mødet havde betegnet sig som »ikke hel Grundtvigianer, næppe halv, lad os sige kvart«.

⁴) G. O. V. Barfod, Sognepræst i Skævinge 1884—1919. Baade han og Mønster hørte nærmest til den tredje Retning; Paludan-Müller var egentlig en Mand af samme Type, men stod dog mere positivt over for Grundtvigianismen.

Lejlighed. Maaske har jeg i Ordskiftets livlige Krydsild brugt Udtryk, der maa synes dig affejende overfor Eder; men jeg tænker næsten, at du saa vel som Hoff og Monrad maa være enig med mig i, at det er vigtigere, om vi kan faa vore Møder i Gang, end om vi slutter os til Eders Forening. I kan tilmed godt mene (og det ikke helt uden Grund), at Eders Opraab har givet Stødet til, at vor Plan er fremkommen. For Resten sagde jeg, som det ses af Refer. i *Erh Amtstidende*, at jeg »ikke vilde fraraade at give Bidrag til K. S. af 98, ja kunde endog saa selv modtage Bidrag, helst dog naar de gaves for at fremme det kirkelige Liv i København«. — Jeg haaber derfor, at du vil erkende, at jeg ikke har været saa slem, som du troede, og at du med fuld Sympathi kan følge det Forsøg, vi nu gør heroppe paa egen Haand.

Vi vil vist alle grumme gerne høre dig og de andre gode kbhvske Præster ved vore paatænkte Møder, og I har jo paa Eders Side Lov at haabe, at Kredsene heroppe med Tiden kan »modnes« til Eders Forstaaelse af det rette Samfundsliv. Lad os altsaa fremdeles se venligt til hinanden.

Vil du hilse Hoff fra mig.

Din Ven

Holger Begtrup

3. *P. M. Larsen til Holger Begtrup 1. Marts 1899.*

Kære Ven!

1/3 99.

Tak for dit Brev! En lille Replik har jeg dog endnu at gøre i dette Ordskifte. Selvfølgelig er jeg ikke enig med Paludan-Müller i, at »K. S.« er for »skikkelige Folk af alle 3 Retninger«. Men jeg vilde heller aldrig betone dette: det er kun for dem, som vil lyde Navnet »Grundtvigianere«; og alle I, som ikke vil det, I maa ikke komme ind, og Eder vil vi ikke have med at gøre. Saaledes tror jeg, at Du opfatter vor Opfordring, men dette er galt; det er »Fæstningsmændenes« Tanke, men disse skal ikke raade for

Udviklingen, saa blev det sandelig mig for snævert. Nej, forat være saa rummelig som muligt, saa lidt censurerende, som det sømmer sig, hvor man har med levende Mennesker og ikke dogmatiske Bestemmelser at gøre — saa har vi sagt: *hvad* vi vil, og ikke *hvem* vi vil have. Vi har sagt, hvad vi vil: thi det er Grundtvigs Kirkesyn og -Tanker, som der skal arbejdes for. Men vi har ikke sagt, hvem vi vil have, det maa Mennesker selv afgøre, om de vil være med i det kristelige Liv og det kirkelige Arbejde, der præges af Grundtvigs Navn. Saa kan de forresten være hel — halv — eller kvart — det er for mig ligemeget. Altsaa Grundtvigs kirkelige Syn og Gærning i Spidsen, saa lad dem komme, hvor store Nuancer der end dogmatisk er, naar de kun føler, at i den kirkelige Kreds og det Liv, som udgaar derfra, synes de bedst at være hjemme. Dette er sandelig ikke snævert, men bestemt og dog frisindet. Komme hvem, der komme vil.

Og saa om Eders Arbejde i Frederiksborg Amt. Ja, det er godt, er netop, hvad vi ønsker maa ske rundt omkring. Men hvorfor vil I ikke være en Kreds, der staar i Tilslutning til »K. S.«? Det kan jeg stadig ikke forstaa. Jeg forstaaer Dig saaledes, at der ved vil I splitte Kræfterne, baade 1) de uægte (Mønster og Barfod) og 2) de allerægteste — de som tænker, som Brücker. Men jeg tror, at Du misforstaaer dette med Kredsdannelse. Vor Tanke med Kredsdannelse er netop, som Du foreslaar. Fordi man er i den lokale Arbejdskreds, behøver man jo slet ikke at være Medlem af »K. S.« og betale 2 Kr. Altsaa kan det slet ikke genere de to betænkelige Parter. De er med i den lokale Kreds, men ikke i den store Forening. Ved at stille Eder i Tilslutning til »K. S.«, beholder I al Eders Frihed, + alle Eders Betæneligheder, og kan kun høste Gavn af at staa i Forbindelse med flere Kredse Landet over. Og dernæst, er det helt loyalt, naar der allerede er en Kreds i Amtet, som har stillet sig i Tilslutning til »K. S.«, saa ved Siden af den at danne en uafhængig, som vil akkurat det samme

Arbejde? Er det ikke at splitte? Og det er sandelig da kun Smaating, der skiller: at der er nogle Mennesker, som betaler 2 Kr. om Aaret forat fremme andre Steder det samme Arbejde, som I fremmer i Eders Amt. Jeg synes, at det bedste, det kærligste var at sige: vi danner en lokal Kreds, den er fuldt Selvstændig, vil nogle i Kredsen være betalende Medlemmer i »K. S.« saa værsgod. Vi stiller os i venligt Forhold til »K. S.« og vælger en Repræsentant, som kan vedligeholde Forbindelsen og træffe Aftaler, naar vi ønsker det. Og saa tilsidst, jeg synes, det er ydmygende og sørgeligt af os »Grundtvigianere« at se vore bedste Mænd: Schrøder, Nørregaard, Hoff, Jungersen, der har baaret Dagens Byrde og Hede, blive haanet og behandlet, som sket er. Mon noget saadant varsler godt for Levedygtigheden i vor Kreds? Brückers Angreb var stærkt personligt, særlig mod min Svigerfader, hans sidste Stykke i Højskolebladet for i Fredags — der forresten svulmer af vammel Selvfølelse¹, viser det tilstrækkeligt. Men lønner vi Unge ustraffet vore bedste Mænd paa den Vis? Jeg synes, at vi maa skamme os over det, vi i denne Sag har vist Verden af Mangel paa Ærbødighed og Taknemlighed mod vore »gamle Hædersnavne«. Jeg kan saa roligt sige det, da jeg vel er en af de 14 men en af de ukendte. Men hvorfor har ingen af Eder andre sagt det og vist »de Gamle«, at de var ærede i Kredsen?

Med kærlig Hilsen til Dig

Din heng.

P. M. Larsen.

¹) Der sigtes til Artiklen: »Hvad jeg har sagt«, Højskbl. 99 24/2 241 ff, hvor Brücker gennemgaar den første store Debat om hans Bibelsyn og ikke lægger Skjul paa, at det efter hans Mening havde virket frigørende paa den grundtvigske Kreds.

4. *Christen Møller til Fredrik Nielsen 4. Juli 1899*¹.

(Brevet indledes med en kort Omtale af Kirkeligt Samfunds Udgivervirksomhed i Fortsættelse af en hektograferet Anmodning fra Bogudvalget (Chr. Møller og Ludvig Schrøder) om Bidrag til en planlagt Række Smaaskrifter.)

»Men du, kære Svoger, skal da . . . høre lidt om det, som ganske naturligt maa optage os begge, vor forskellige Stilling til »Samfundet af 1898«, som paa en Gang har givet det tilsyneladende uforklarlige Resultat, at *Du*, som en Menneskealder har været den *besindige* »kirkelige Retnings« *mest fremskudte Talsmand* i Ord og Skrift, pludselig synes at have taget reserveret Afstand fra den, i samme Øjeblik som den træder frem med aabent Visir og søger at ryste Brücker og Consorter af sig, for at gaa paa med ny Kraft, forstærket af alle *de* konservative Elementer, som har aabent Øje og Hjerte for Kirkeordets *afgørende* Betydning, ikke blot for den evige Salighed, men *ogsaa*, hvad deraf følger, for sund evangelisk luthersk Kirkeudvikling paa *Tidens* Vilkaar i alle *jordiske* Forhold.

Og *jeg*, som med Flid, *mens* jeg førte Pennen, har værget mig *mod* at være enig i den *dogmatiske* Doctrin om *Oprindelsen*, den *jordisk-historiske* Oprindelse af »Kirkeordet«, og netop mere negativt end positivt udtalt min Anskuelse over for den kirkelige Retning, mens jeg *frit* af *Hjertens Lyst nød Samfundet* i den kirkelige Retnings Kredse og hos den kirkelige Retnings Førere, saa vidt jeg nemmede det — jeg bliver pludselig taget med, først, overraskende nok, i Bestyrelsen, siden endnu mere ubegribeligt med en offentlig Titulatur som »Viceformand« og selv anden som Censor for hele det »kirkelige Samfunds« Bogavl!! — Dog forstaar

¹) Ut. 155, KB. Professor Fr. Nielsen, der iøvrigt blev Biskop i Aalborg det flg. Aar, repræsenterede omtrent det samme Standpunkt som Skat Rørdam: udpræget »kirkeligt« og konservativt, men grundtvigsk set efterhaanden temmelig afbleget.

jeg fra min Side særdeles godt denne Stilling baade fra *din* og min Side og tror netop deri at se et Udslag af en langt dybere aandelig *Enighed*, end jeg nogensinde før havde tænkt mig mellem os.

Vi mødes i, ingenlunde at se det *grundtvigsk-dogmatiske* som normerende for sund Kirkeudvikling, og i, ikke at ønske en *ensidig Partiretning* smykke sig med Patent paa Kirkelighed eller Kristelighed, og du som en Menighedsfører under vore smaa Forhold, anser det af den Grund for Pligt at staa *udenfor* og *over* Partiretningerne, hvortil du har Grund til at regne »kirkeligt S. af 1898«, dels ved at se Modsætningen til »Indre Missions« lignende Organisation (eller skal jeg heller sige *modsatte*) dels ved at se Samfundet særlig optaget i sin Begyndelsesvirksomhed af Forsøg paa at holde saa mange *grundtvigsk paavirkede* som *muligt* fast og drage dem ind under sine Rammer, dels endelig ved, at ogsaa *tredie Retning* basker med Vingerne og vil flyve op som det egentlige *Centrum* i dansk »Kirkeliv«. — Jeg derimod som en Menig i Kirkehæren, ser *Umuligheden* af at »Centrum« med saadan *Bly* paa Vingerne som Scharling, Schepelern, Paulli¹, kan blive et virksomt Fremskridtsparti eller overhovedet et *enigt* end sige kraftigt og levedygtigt *Centrum*, og ked af »Marchen paa Stedet«, mens den skæve methodistisk subjective Kæmpebølge skyller Kirkeordet bort i sin farlige Sejrsgang, som vil føre baade Kirkeliv og Folkeliv ned i en dyb Bølgedal efter i kort Tid at have toppet — jeg tror paa, at enhver god Borger i Kirkebyen nu maa ihukomme Solons vise Lov og selv kaste sig med ind i Kampen for Kirkeordets Betydning som den samlende og bærende Magt for Kirkeliv og alt kirkeligt Fremskridt, og ser i »Kirkeligt Samfund af 1898« netop *det* Grundlag hævdedet i en Frihed, som gør det muligt, at alle

¹) G. Schepelern, Holmens Provst 1895—1900, og J. P. M. Paulli, Københavns Stiftsprovst 1892—1915, hørte ligesom Scharling til den tredje Retnings mest fremtrædende Navne.

danske Kristne, som har Sans derfor, *kan* være med og give dette Samfund et mere fremadskridende eller konservativt Præg, alt eftersom Folk af de forskellige Afskygninger efterhaanden gør sig gældende under den fælles Bevægelse.

I og for sig maa det tjene Sagen bedst, om netop Mænd som Rørdam og du — ligesom Begtrup fra modsat Side — staa*r udenfor* Bestyrelsen og Fødselsveerne i dette Samfund. En anden Sag er, at I vel nok venligt vil støtte det baade i *Tale* og *Skrift*, saa at det ikke skal faa altfor uventede og unødige Hindringer at kæmpe imod. Ja I *kan* jo i Grunden ikke undres, da I jo selv har vist os *Grundlaget*. —

For mig staa*r det* saaledes, at naar alle de unge flinke Præster, der nu gør Forsøg paa at faa en ny Centrumsdannelse i Gang, fordi de, som vi alle, higer efter Sammenhold og Fællesvirken, har faaet tilstrækkelig prøvet, at de *ingen Vegne* kommer med den ukirkelige Klods om Benet, som er den *negative* Arv fra »Mynster—Martensen—Fog«, saa vil det gaa op for dem, at deres *Hjerters* Trang kan finde fuld Tilfredsstillelse i »Samfundet af 1898«, og først naar *de* føler sig ikke som taalte Gæster, men som ventede og virksomme Brødre *indenfor* Samfundet, vil dets Maal være naaet og dets Opgave kunne løses til sund Udvikling af vort Kirkeliv og Folkeliv efter Tidens Tarv. Naar *Du* maa synes, at Øjeblikket for dig er kommen, da Samfundet har vundet din Tillid som et Udtryk for det *fælles* bevidste Kirkeliv paa Kirkeordets Grund og ikke staa*r for* dig bare som en Kraftanstrengelse fra det hensygnende Grundtvigianerparti indenfor Kirken, maa Tiden vise. Men hjælp til, kære Svoger, saadan som du *nu* staa*r og maa* staa, at det dog *kan* blive, hvad vi begge inderlig længes efter og beder om at faa frem, og som ikke, saa vidt jeg skønner, *nogen* anden Forbindelse indenfor Kirken har saa mange og gode Elementer til, som netop dette Samfund! . . .¹

Din hengivne Svoger Christen.

¹) Brevet slutter med nogle personlige Bemærkninger og Hilsener, som her er udeladt.

5. *Carl Koch til V. J. Hoff 25. Januar 1900*¹. Ubberup 25/1 1900.

Kære Pastor Hoff! Samtidig med, at jeg sender medfølgende Svar til Bestyrelsen for »Kirkeligt Samfund«, vil jeg gerne udtale mig lidt udførligere og lidt mere personligt overfor Dem. — Da jeg blev Student, skrev Rektor Lefolii², som han plejede, et lille Stykke i min Vidnesbyrdbog om mig og min Fremtid. Han sagde her, at der havde været Mangler ved mit Arbejde og talte om Aarsagerne dertil. Derefter indskærpede han meget stærkt, at naar Valget af Livsgerning skulde ske, »vil jeg ønske, der maa være en afgjort og sikker Drift hos ham, der bestemmer hans Valg«, saa »det maa lykkes ham at faa sit Hjærte helt med ved Valget«. Andre, f. E. min ældre Broder, fik helt andre Ord.

Jeg syntes den Gang ikke rigtig om Rektorens Skudsmaal og Raad; men jeg har siden mange Gange maattet give ham Ret. Han saa dybt i mig, da han særlig sagde til mig, at min Gerning kun kunde blive til Gavn for mig selv og andre, naar jeg kunde have mit Hjærte helt med deri. . . .³

Nu kommer jeg til det kirkelige Samfund. Jeg blev Medlem i Januar, i Parenthes sagt efter Brückers Stykker. Men helt glad var jeg ikke. Der var, som De ved, Punkter i Programmet, som jeg ikke kunde være enig i. Og Foraarets og Sommerens kirkelige Smaabegivenheder kunde ikke ret berolige mig. Jeg maatte af og til i høj Grad misbillige Monrads Maade at skrive paa. Jeg maatte betragte flere af hans Artikler som utidige, som Forsøg paa smaaligt at sprede, hvor der netop skulde samles. Jeg maatte være ganske uenig med Lavrids Nyegaards Fortolkning af Kirkeligt Samfunds Rolle, som uimodsagt stod i »Dansk Kirke-tidende«⁴. Og jeg fik mere og mere Følelsen af, at jeg

¹) V. J. Hoff's Arkiv, RA. Carl Koch var ikke blot Hoff's Eftermand i Ubberup, men havde forinden virket som hans Medhjælper i 6 Aar (1888—95).

²) H. H. Lefolii, Rektor ved Viborg Katedralskole 1866—92.

³) Der følger nogle Eksempler herpaa.

⁴) Jfr. S. 337.

maatte have sagt noget af dette for at kunne være Medlem af Kirkeligt Samfund med Glæde.

Trods megen Ulyst tog jeg da til Odense. Men jeg følte en stærk Sikkerhed i, at jeg skulde. Og jeg vandt da ogsaa noget derved. Jeg kan være gladere ved det hele. Jeg kan se den egentlige og udmærkede Plan hæve sig klarere ud af Begyndelsesvanskelighederne; og jeg kan efter mine Forhold bedre bidrage til, at dette fremdeles maa ske. Jeg kan med Glæde tænke paa at faa en af Kirkeligt Samfunds københavnske Mænd — f. E. Larsen, hvis han vil — her ud en Gang og tale om en enkelt Side af Sagen — dette af praktiske Hensyn —, f. E. om Arbejdet mellem den københavnske Ungdom; og jeg kan opfordre Menigheden til at bidrage dertil. Jeg vil ogsaa gerne, saa vidt jeg kan for Arbejdet her ude, tage Del i Kirkeligt Samfunds Arbejde andensteds.

Men jeg synes, at jeg maa gøre dette som menig, ikke som Anfører. Jeg kan ganske vist bedre forsvare »Kirkeligt Samfund« end jeg kunde før. Men jeg maatte kræve af mig selv som Bestyrelsesmedlem, at jeg kunde forsvare det endnu bedre. Jeg vilde ikke, naar jeg var Bestyrelsesmedlem, tale med Forbehold derom, »nølende«; ti et saadant Forsvar er maaske værre end slet intet.

Alt dette vilde det falde mig let at sige, hvis det ikke var Deres Navn, der stod under Opfordringen. Og der har været Øjeblikke, da jeg var lige ved at svare Ja, for Deres Skyld.

Men saa tænker jeg paa, hvordan De har været imod mig. De gav mig altid Plads her ude. Ja, De skaffede mig Plads. For min Maade at tænke paa, tale paa, være paa. Jeg kan ikke sige Dem, hvor jeg er taknemlig derfor. Og saa var det da vist heller ikke ret at gøre dette for Deres Skyld, naar jeg ikke er sikker i mig selv . . .¹

¹) Her er udeladt nogle afsluttende Bemærkninger uden større Betydning.

Til Slutning en kærlig Hilsen! Gud give Dem et godt Nytaar med Helbred, Fred og Kraft. Ogsaa Deres Hustru sender vi begge kærlig Hilsen.

Deres ærbødigst hengivne

Carl Koch.

Smaastykker.

VII.

ET HIDTIL UKENDT DIGT AF CHRISTOFFER WALKENDORF.

Af Victor Hermansen.

Blandt Departementschef P. N. Rentzmanns efterladte Bøger, som staar i hans tidligere Lejlighed ovenover Sydkapellerne ved Sct. Nicolai nyopførte Kirke, turde den interessanteste være et Eksemplar af: *Fader vor: Oc den almindelig Lærdom | Om en Christen Bøn: Vdi Tolff kaarte Predickener | forfattet oc vdlagt | Aff Anders Jenssøn Mariager. Prentet i Kiøbenhaffn | Cum Gratia & Privilegio serenissimæ Regiæ Maiestatis. Anno Christi 1580.*

Baade Forfatteren og hans Værk er velkendt og vi skal derfor kun minde om, at han antagelig var en Præstesøn fra Nordjylland, at dømme efter Tilnavnet Student fra Mariager, senere (1568) Kapellan ved Vor Frue Kirke i København, Sognepræst (1571) til Sct. Nicolai og død i dette Embede den 1. Juli 1582. Han var gift to Gange, først med en nu ukendt, der hensov kort efter, at han var blevet Kapellan, dernæst (1573) med Professordatteren Karin Clausdatter Scavenius, der overlevede ham i adskillige Aar. Han nød stor Anseelse baade for sin Lærdom og for sin Veltalenhed, efterlod sig flere Digte paa Latin, men det, der især har bevaret hans Navn, er dog det nysnævnte Værk paa Modersmaalet. Det har været i stor

Yndest hos Samtiden, da det kom i to Ny-Udgaver (1586 og 1618) og tilmed blev oversat (1606) til Islandsk¹.

Det foreliggende Exemplar af Bogen er i ny Tid blevet indbundet i Helskind med Side- og Rygforgyldning (begge Steder: A. J. Mariager Fader vor. 1580) og er derved blevet ret stærkt beskaaret, navnlig for Randnoternes Vedkommende. Det er ogsaa gaaet ud over det nye Titelblad, som man ellers har gjort sig megen Umage med at tegne i Facsimile. Hvordan Departementschef Rentzmann er kommet i Besiddelse af Værket, fremgaar af den forreste Smudstitel. Med en uøvet Haand er her skrevet, at det er »Skænket til St Nicolai Kirke 13/8 1915 af Arbeidsmand Jöns Nilsson« og at »Giverens Ønske var om en eller to Gange om Aaret Prædiken blev fremlæst for en Menighed«. Kun Navnet er skrevet af Giveren selv. Og her til har Rentzmann med Blyant føjet følgende Oplysning:

»Ifølge Sognepræst Frandsen, Simeonskirke paa Nørrebro, har Jöns Nilsson boet i hans Sogn og er død for 2 Aar siden. Hos mig var han sidst i Foraaret 1920, og skulde da opereres, hvorfor han bragte sin Gave i Erindring. 17/9 1922. R.«

Paa den bageste Smudstitel har en tidligere Ejer dels skrevet nogle Data om Anders Jensen Mariager, som er uden Interesse, dels gjort opmærksom paa, at »Dette Eksemplar har tilhørt Forfatteren selv, som Paaskriften paa sidste Side viser: »O dulcissime Jhesu Christe Apperico meum ab omnibus malis cogitationibus. Andreas Johannis Mariagrius«. (O sødeste Jesu Christe luk mit Hjerte fra alle onde Tanker. Anders Jensen Mariager).

I det kgl. Bibl. Eksemplar mangler det sidste Blad«.

¹) Dansk biografisk Lexikon. XI. Kbh. 1897. S. 123—124 (S. M. Gjellerup); — 2. Udg. XV. Kbh. 1938. S. 318—319 (Bjørn Kornerup); H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon. V. Kbh. 1927. S. 314. R. Paulli: Lorentz Benedicht. Kbh. 1920. S. 85 No. 174. — Et Exemplar af Udgaven 1586 findes i Statsbiblioteket, Aarhus, og har paa Bindet Blindtryk af Luther og Melanchthon.

Dette gør unægtelig Rentzmanns Exemplar af Værket værdifuldt. Dels siger det ellers manglende Blad, at Bogen er »Prentet i Kiøbenhaffn hoss Andrean Gutteruitz. Paa Baltzer Kausis Borgeris oc Bogeføreris der sammesteds Bekaastning. Oc findis hoss hannem tilkiøbs. Anno M.D.LXXX.«, og giver os dermed en Oplysning om dens Genesis. Dels betyder det, at vi her har Anders Jensen Mariagers eget Exemplar, og at vi derfor ogsaa maa tillægge de andre Tilskrifter, der maatte findes, en betydelig Værdi.

Inden vi imidlertid gaar over hertil, vil det maaske ikke være overflødig at blade Bogen igennem og gøre nogle kulturhistoriske Uddrag af mere almindelig Art. De gør hverken Krav paa at være udtømmende eller systematiske, men er blot at betragte som mere iøjnefaldende Prøver. I al deres Tilfældighed belyser de alligevel ganske godt Forholdene i 1570'ernes København.

Om Bønnen siger han saaledes: Wi Christne haffue denne skick / at meenlig falde wi ned paa voris Knæ / naar wi ville bede.

Paa Spørgsmaalet: Maa wi oc bede for de Affdøde? svarer han: Men effterdi det er vist oc fast / at de Affdøde / som hensoffuer i HERRen / bliffuer strax salige: oc de Wgudelige kommer strax til Pine: Da er det aldelis forgeffuis / at gjøre Bøn for dem.

Om Sathans Rige anfører han aabenbart et Mundheld: huor Dieffuelen haffuer en gantske Kircke / der haffuer Gud neppelig it Capell.

Under Omtalen af, »huad Skilsmisse er der imellem Verdslige Regimenter oc Guds Rige«, har han bevaret en mundtlig Udtalelse af Christian III, idet »der sigis om Kong Christian den Tredie / met Høylofflig Ihukommelse / at hand pleyede at sige: De kalder oc scriffuer oss woffueruindelige: alligeuel kand en liden Kaaldesiuge offueruinde oss«.

Ved Omtalen af det daglige Brød illustrerer han sin

Udlægning ved et nyt Mundheld: Træl truffuis oc Ædling fordriffuis. Og senere siger han videre herom, At wi skulle tacke Gud / som giffuer oss Mad oc Dricke: oc aldrig æde foruden Benedicite oc Gratias. Men wi seer / hvorledis den største Hob / oc de Rigeste / falde i Mad oc Dricke / lige som Suin i deris Troff / foruden all Guds Paakaldelse / eller Tacksigelse.

Ved Udlægningen af den femte Bøn kommer han ind paa Skærsilden, men afviser denne Moncke Lærdom: Christus siger icke saa til Røffueren paa Kaarsset: Dine Synder skal forladis dig i Skiersild / der skalt du ligge / oc pinis en tid lang / oc udreddis ved Almisser / Siælmesser / Afflads Breffue / eller andet saadant: Men hand siger: I dag skalt du vere met mig i Paradis. Ja, saa ivrig bliver Anders Mariager for at understrege, at vi ikke kan bede om Syndernes Forladelse efter den timelige Død, at han taler Tysk. Paa Spørgsmaalet om, hvornaar det sker, at »salige ere de Døde / som dø i Herren, svarer han, at der sker: amodò, Det er / ret strax / von stunden an / saa snart som Siæl oc Legeme ere atskilde.

Under Udlægningen af den syvende Bøn kommer han ind paa, at »wi haffue lenge siden aldellis forglemt / den siunlig Predicker / denne forskreckelige Comete / huilcken Gud haffuer nogle Aar forleden / sæt oss her paa Himmelen. Ingen affbeder aluerligen det Onde / som hun oss met sin lange Suands / oc forskreckelig Aspect, betyder.

Det faar nu være nok dermed og vi vender os atter til Bogens Ydre. Den begynder med en Dedikation til Frederik den Anden, »screffuet i Kiøbenhaffn / Anno 1580 den 18. Februarij, som kaldis dies Concordiæ: paa huilcken dag / Anno 1546, den salige Guds Mand / oc Redskab til Euangelij forfremmelse / i denne sidste tid / D. Morten Luther / er hensoffuet i HERREN«. Og den slutter med en Række Hilsener og Digte til Læseren eller Forfatteren, som vanligt er. Først kommer et ikke-signeret Digt: Bogen til Læseren, som vi vil lade ligge foreløbig; derefter følger

en tretten Sider lang Prosa-Udlægning »til den Christne Læsere«, underskrevet den 7. Februar 1580 af Pouel Mats-søn S. S., det vil sige af Sjællands Biskop¹. Det næste er et to-Siders, dansk Digt: Josaphats Bøn 2. Chron: 20, af Andreas Laurentius Theologiæ Professor², og derpaa kommer et lige saa langt, men uden Overskrift, af Iohannes Franciscus Ripensis, D., det vil sige Professor i Medicin Hans Frandsen³. Derpaa følger atter et to-Siders Digt, uden Overskrift, som er af Iuarus Bartolinus eller den bekendte Forstander for Ringsted Kloster Iver Bertelsen⁴, men saa har vi to lange, ligesom de øvrige Digte, paa Dansk. Først kommer et, stadig uden Overskrift, paa seks Sider af Rasmus Katholm / Guds Ords Tiener i Kiøbenhaffn, det vil sige Sognepræsten til Vor Frue⁵, og endelig slutter Rækken pompøst med et dansk Digt paa ikke mindre end 18 Sider, selvom det til Overskrift har: En kaart Underuisning / Om Bønen/ Hurledis mand skal bede / vdi vor HERris JESu Naffn: Oc huad en Christen Bøn formaar oc vdretter. Det er undertegnet Andreas Seuerini Velleius, den berømte Anders Sørensen Vedel, der endnu paa det Tidspunkt var Prædikant paa Københavns Slot⁶.

Vi vender nu tilbage til det første Digt, som indleder denne statelige Rad, men som vi foreløbig ikke veed, hvem vi skal tillægge. Et Fingerpeg har vi imidlertid i den Kendsgerning, at Forfatteren aabenbart har været en

¹) Dansk biografisk Leksikon. 2. Udg. XV. Kbh. 1938. S. 178—179 (Bjørn Kornerup).

²) H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon. V. Kbh. 1927. S. 100—101.

³) Dansk biografisk Leksikon. 2. Udg. VII. Kbh. 1935. S. 217—218 (Carl S. Petersen).

⁴) Dansk biografisk Leksikon. 2. Udg. II. Kbh. 1933. S. 548—549 (Bjørn Kornerup).

⁵) Dansk biografisk Leksikon. 2. Udg. XII. Kbh. 1937. S. 354—355 (Bjørn Kornerup).

⁶) Dansk biografisk Leksikon. 2. Udg. XXV. Kbh. 1943. S. 183—192 (H. Grüner-Nielsen).

meget fornem Mand, i Rang over selve Sjællands Biskop, siden han er anbragt foran denne, og Anders Mariager ellers har iagttaget den sociale Graduering. Men videre kan vi ikke komme ad denne Vej, og en Gennemgang af Digtet synes heller ikke at give noget til Bestemmelse af dets Proveniens. Da bringer Anders Jensen Mariagers eget Exemplar af Bogen os Løsningen paa Gaaden. Digtet lyder saaledes:

Bogen til Læseren.

Christi egen Dict / Jeg Herrens Bøn /
 Med rette Forklaring oc Glose:
 Offuer andre Bøner er jeg skøn /
 Faar alle dem maa mig rose.

Vil nogen mig læse oc ret forstaa /
 Der met bede Gud om Naade:
 Effter Døden kand hand Himmerig faa /
 Oc fries fra Helffuedis vaade.

Then mig vil Mestere / veed intet gaat /
 Jeg maa det sige for sande:
 Vist skal det bliffue hans egen Spaat /
 Oc falde paa hans Pande.

Giffuer Gud sin tack / giffuer Kongen sin ære /
 I Danske Mend til lige:
 For rene oc endrectige Lære /
 Nu er i Danmarckis Rige.

Og det bærer denne Underskrift — *C. Valkendorf F[ecit]*.

Det er indtil videre det eneste Digt, vi har fra hans Haand, og derfor kunde en Sammenligning ikke give noget Resultat¹. Saa meget mere maa vi prise, at Oplysningen om Forfatterskabet er blevet bevaret.

¹) Arthur G. Hassø: Rigshofmester Kristoffer Valkendorf til Glorup (1525—1601). Kbh. 1933. S. 206—235 (Valkendorfs Forhold til Tidens Aandsliv).

VIII.

HØRER VED HOLBÆK LATINSKOLE JENS
JØRGENSENS BØGER 1650.

Af Johan Jørgensen.

Som så mange af de mindre latinskolels historie er også Holbæks ret dårligt overleveret¹. Allerede af den grund turde følgende fortegnelse over den hidtil ukendte hører Jens Jørgensens efterladte bøger kunne påregne interesse².

Jens Jørgensen må have virket i Holbæk i hvert fald fra 1644, da der blandt bilagene i skiftet efter ham findes en opgørelse fra borgmester Herman Eggers, hvor den ældste post er dateret 21/9 1644³.

Hvad selve bogfortegnelsen angår, viser den naturligvis først og fremmest, hvad en fattig akademiker — boets gæld overskred formuen med 179¹/₂ dr. — har ejet⁴, men giver tillige visse vink om skolens forhold.

Uden at kommentere listen i enkeltheder skal følgende fremhæves. Tilstedeværelsen af Golius' dengang nyligt

¹) jfr. Bjørn Kornerup i Fra Arkiv og Museum V, 603 ff.

²) listen findes som bilag blandt skiftedokumenterne for 1649—54 i Holbæk byfogedarkiv, Landsarkivet for Sjælland m. m.

³) samme opgørelse er i øvrigt ikke uden interesse, der forekommer smålån på nogle få daler, gentagne køb af sort klæde, udlæg til køb af bøger i Roskilde (3 mrk. i 1649) og af medikamenter i København, m. m. ialt skyldte Jens Jørgensen borgmesteren 278 daler, hvorimod han havde krav på 5¹/₂ års løn: 165 daler —. En anden opgørelse tyder på, at Jens Jørgensen har haft bolig i latinskolen (den endnu stående gamle klosterfløj), idet det kuriøst nok ses, at han har fået bragt øl og brændevin op i skolen, hvor han åbenbart har ligget syg de sidste dage før sin død.

⁴) skifteprotokol 1641—50 fol. 230 Holbæk byfogedarkiv, Landsarkivet for Sjælland m. m. — det kan til sammenligning anføres, at skiftet efter Lisabeth Christensdatter gift med Jens Oelsen forrige latinskolemester i Holbæk viser et overskud på 871 dr. *ibid.* fol. 108 ff. 1647 8/4.

(1644) udkomne græske grammatik, endda i flere eksemplarer, må uden tvivl tages som et tegn på, at man i Holbæk har været velorienteret m. h. t. lærebøger¹. Overhovedet findes et ganske fyldigt udvalg af tidens lærebøger, selv store og dyre værker som Ambrosius Calepinus' latinske lexikon og Povl Jensen Koldings *Etymologicum Latinum*, og efter bøgerne at dømme må man vel sige, at Jens Jørgensen har været godt rustet til sin gerning.

Dictionarium Hexaglottorum Calep. fol.

Conciones Leonhardi fol.

Etymol. Colding fol.

Holstens Crønick fol.

Brentius in Evang. Joh. fol.

Catechis. dansch Peder Lauridz. quart

Expositio Actum viteberg 4

Lychnus prophet. Broch. 4

Gram. lat. et graec. 8²

Justinus 8

Logica Mindani 8

Logica Philippi 8

Odys. Homeri 8

Epist. Lipsii 8

Gram. Golii 8

Sim. Paul. in Eo pars I 8

Hypomnimata Bald. in Epist. 8

Gabriel jnchinus de 4 noviss. 8

Compend. Doct. Coelest. Gessner 8

¹) Theophili Golii Grammatica graeca sive educatio puerilis in usum scholarum (1644) fandt anvendelse langt frem i tiden. Danske udgaver kom 1735, 1766 og 1775. Jfr. Bjørn Kornerup, *Ribe Katedralskoles Historie II*, 1952, s. 274. — Omvendt er en bog som Johann Brenz' kommentar til Johannesevangeliet et eksempel på, hvorledes bøger går fra ejer til ejer, idet dette værk var almindeligt i gejstliges bogsamlinger et århundrede tidligere jfr. *Kirkehist. Saml. 3. R. I*, 165 ff.

²) overstreget.

- Gramat. Golii 8
 Logica Philippi 8
 Fabulæ Aesopi 8
 Tyrocinus Music. Corbeij 8
 Precat. Arenar. 8
 Armand De bello visu 12
 Psalterium David 12
 Frid. de resurrect. 8
 Dialect. Rami 8
 Rhetor Godenij 8
 Sadoletus¹⁾ de officiis eorum qui docent 8
 Logic. Crellij 8
 Examen Philippi 8
 Syntagma Log. Polani 8
 Ny Testament dansch 4
 Epist. Cicer. 8
 Formularbog tysck 8
 Brutum fulmen Sixti papæ 8
 psal 102 Resen 8
 fandens 4 døtre 8
 M. Poffvel offr Christi pine 8
 M. Poffvel offr opstandelsen 8
 Terentius 12
 psalter polt. Hassæi 12
 Enchirid. Dedechindi 12
 Cateches. Dieter 12
 Ethic. Barthol. 12

 12. bøger in 12. adskillige
 42 gamle bøger, med spender oc foruden spender

 End nogle gamle skreffne bøger som inted kand
 actes noget at due.

— Calepinus vurderes til fire sletdaler og Koldings Ety-
 mologi til een. De øvrige »kand een huer selff dømme,

¹⁾ Antagelig Jac. Sadoletus, De liberis recte instituendis liber, Venedig 1533.

huor høit hand dem vill anamme och betale«. Selv om der senere er tilføjet: »bleff dog siden Vurderit for 25 drsl.«, så kan det ikke nægtes, at disse bøgers skæbne må have formet sig, som senere Blicher skildrede det: »Igaar blev salig Hr. Søren Bøger solgte: jeg kjøbte for to Daler; jeg fik saa mange, jeg kunde bære«.

IX.

TIL FREDERICIA SKOLES HISTORIE.

Af Bjørn Kornerup.

Det er gennemgaaende ikke nogen ublandet Nydelse at gøre sig bekendt med de Skrifter, der i de senere Aar er udkommet til Belysning af vore gamle Latinskoleers Historie. Ikke sjældent mærker man, at de paagældende Forfattere ikke har siddet inde med de fornødne Forudsætninger til at løse den Opgave, de har stillet sig¹. Saa meget prisværdigere er den Fremstilling af »Fredericia Gymnasiums Historie. I. 1656—1701«, som Lektor A. *Hemmingsen* har udsendt (Fredericia 1956). Med et i det hele godt Kendskab til Kildestoffet forener Forfatteren virkelig historisk Forstaaelse af de mange Forhold — indre og ydre —, som her kommer i Betragtning, han er i Besiddelse af kritisk Forsigtighed og evner at fremstille sine Resultater i en klar og tiltalende Form.

Et lidt dyberegaaende Studium af Kilderne til Skolens ældste Historie kunde dog nok have ført Forfatteren nogle

¹) Jvfr. mine Anmeldelser af Skrifterne om Horsens Statsskole (1932) og Aalborg Katedralskole (1940) i Historisk Tidsskrift 10. R. II, 692—3; V, 782—4.

Skridt videre¹. Gentagne Gange² drøftes det saaledes, hvor-naar Skolens første Rektor *Laurids Pedersen Alling* kan tænkes at have tiltraadt sit Embede i Fredericia, idet det ældste sikre Kildevidnesbyrd om hans Tilstedeværelse her synes at være en Underskrift af ham, dateret Fredericia den 5. December 1665. Som det rigtigt formodes, maa han dog antages at være tiltraadt langt tidligere (jvfr. Brev Nr. 1 nedenfor, der ogsaa synes at give Tidspunktet for Skolens Aabning i Høsten (vel efter Hundedagens Afslutning) 1664. Beklageligt er det, at Forf. ikke har kendt det vigtige Kongebrev af 26. April 1664, hvorved det befales Biskop Kragelund at indsætte »Lauridtz Pedersøn Alling« til at være Rektor i Fredericia. Om nogen selvstændig Virksomhed ved denne Lejlighed af Byens Borgere (som det formodes S. 20) er der ikke Tale, ja ikke en Gang af Biskoppen. Ogsaa Allings Ansøgning om Embedet er bevaret³.

Som Supplement til den givne Fremstilling kan der være Grund til at meddele tre Breve, som Forf. aabenbart ikke har kendt, og som har en særlig Betydning, da de stammer fra Skolens første Tid. De findes i den ripensiske Biskop

¹) Da Forf. lægger saa stor Vægt paa Skolens økonomiske Historie, kunde det passende være omtalt, at Biskop Kragelund og Præsidenten i Fredericia 22. Juli 1665 fik kgl. Ordre til at gøre en Anordning om Præsternes *samt Skolebetjentenes* Bestillinger (Jydske Tegnelse 1665 Nr. 69), og at de samme 7. Decbr. 1665 fik Befaling til at dele Kirkernes »Intrader« ogsaa med Henblik paa Skolerne, og saaledes at den latinske Skole skulde gaa »proportionerlig« med den tyske og danske (sst. 1665 Nr. 122). — Det kan bemærkes, at naar Betegnelserne »Jyske missiver« og »Jyske tegnelse« S. 145 bruges i Flæng, er det principløst, da det blot er forskellige Betegnelser for samme Række.

²) Anf. Skrift S. 21—22, 28, 50, 106—7. — Det er muligvis Koncepten til Kragelunds Betænkning 1664, som omtales af Hemmingsen S. 28.

³) Jydske Tegnelse 1664 Nr. 42. Allings Ansøgning i Indlægget hertil. Som et af de første Dokumenter i Skolens Historie skal den gengives nedenfor (Nr. 4) med uforandret Retskrivning. Paa Koncepten til den udgaaende Skrivelse er tilføjet: »effter Cantzellers ordre«.

Peder Jensen Kragelunds Kopibog 1652—64¹ (i Ribe Bispearkiv, Landsarkivet for Nørrejylland) og viser Biskoppens Deltagelse i de Forhandlinger, der gik forud for Udstedelsen af det grundvæsentlige Dokument, Fredericia Skoles Fundats af 13. December 1664.

Det første Brev er aabenbart en Følgeskrivelse til øverste Sekretær i Danske Kancelli Otte Krag ved en Indsendelse af en Betænkning over en Række Poster Skolen vedrørende, som Rektor Alling havde foredraget for Kongen. Desværre er Biskoppens Betænkning forgæves eftersøgt, men ogsaa Følgeskrivelsen er dog af Betydning (jvfr. ovenfor). Brevet viser iøvrigt den kraftfulde Biskops Interesse for den unge Stiftelse og hans bekendte diplomatiske Evner. — De to følgende Breve fra Biskoppen er rettet til Rektor Alling og omhandler bl. a. samme Sag. De giver Udtryk for en ejendommelig Blanding af Velvilje og Kritik af Rektorens alt for hæsblæsende Hast. De godtgør tillige, at Rektor Alling har spillet en betydelig Rolle ved Tilvejebringelsen af Fundatsen.

1.

Høyedele, welbaarne Hr. Secreterer, meget tilforladende, gunstige Herre och Patron.

Effttersom ieg haffuer formerchet Kongl. Mayttz, min allernaad. Herris och Kongis naad. Willie och Befalling at were, jeg mig vnderdanig. schulde erklere paa de Poster, Rector Scholæ udj Fridericia til Kongl. Maytt. supplicando haffuer indgiffuet², saa fremsender ieg til Eders høye Welb. - hed denne korte och ringe Erklering, saawit ieg denne Gang kunde fatte och forstaa, med vnderdanigste Begiering, alting med Gunst och Naade maatte optagis. Det falder

¹) Anf. Protokol Fol. 204v—205, 205v—206, 207.

²) Der er ikke paatruffet nogen kgl. Ordre til Biskop Kragelund af det omtalte Indhold, men formentlig er der blot Tale om en Høringskrivelse.

noget wanscheligit fuldkommeligen sig paa endeel aff de Poster at kunde resolve, epter som Steden och Scholen besynderlig nylligen er begynt och alleene en 14 eller 15 smaa Børn antagne, som læser Dansche och Latin. Naar dend i Fremtiden kommer til nogen widere Perfection, kunde mand altid disponere Tancherne anderledis, och schulde mand aldeelis tage beneficia fra de andre Scholer som Colding, Weyl., siunis deris Ruin derpaa at wilde følge, huilched ieg endnu iche haffuer formerched Kongl. Mayttz Willie at vere, huoroffuer ieg gierne haffuer wilt midle alting det beste, mueligt kunde were. Tuiler iche paa, at den fromme Her Secreterer, som alt dette bedre forstaar och eptertencher end ieg, denne Gang derom melde och schriffue kand, jo dirigerer alting til det beste. Wil hermed affbryde och hos Gud stedse hierteligen anholde, hand vilde holde sin høye Beschiermelse offuer Eders fromme Welbhed och gandsche høyadelig Huus och udj ald languarig yn-schelig Prosperitet beware til sit Naffns Ære, Kirchers och Scholers Conservation, udj huis trygge Beschiermelse ieg Eders høje Welb.hed och mig udj Eders gode patrocinio ydmygeligen och troligen wil haffue befahlet. Ribe dend 13. Sept. 1664.

2.

Clarissime Dne Magister Laurenti Allingi, Nôvæ Reg. Scholæ Fridericiæ Rector solertissime, Amice singularis, S.

Tuende eders Schriffuelser haffuer jeg bekommedt anlangende eders Supplication oc dend kongl. Befalling til mig, jeg mig vnderdaanigste derpaa schulde resolve, huilchen høykongl. Befalling ieg udj vnderdaanigste Lydig-hed er schyldig at effterkomme och nu med sidst forleden Post min ringe Betenchende allerreede til kongl. Mayttz høy ædele Secreterer haffuer fremschichedt wdj Schriff-uelsen indlagt, huilchen ieg nu wisseligen formoder at were fremkommen, som Dnus Magister der haffuer at for-

nemme. Jeg haffuer erkleredt mig, det beste mueligt wære kunde, saa ieg haabis, Dnus Mag. schal bliffue till freedz. Vel haffde ieg ønschet, hand tilforn med mig derom conferit haffde, men faar nu saa dermed vere tilfredz. Steden kand altid forbedris; at Scholen nu strax kunde settis i høyeste Perfection, falder noget besuerligt for at begribe. At Dnus Mag. opholdis, er mig imod, och ingenlunde er Aarsag wdj. Jeg kunde iche resolve mig samme Dag med samme Post, før ieg mig nogenlunde haffde betencht grundeligen noget at suare epter Kongl. Mayttz Befalling paa indleffuerede Poster at suare. Degnen haffuer værred udj Kiøbenhaffn och forhuerffuedt Kongelig Maytz Confirmation paa sin Bestilling mig waffwidendis, saa ieg derimod intet kunde giøre¹. Ellers schal Dnus Mag. venligen vere betacket for sin Affection, at hand mig om dend kongl. Steffning wilde erindre². Haabis nest Guds Hielp, naar Sandhed kommer til Liuset, det iche schulde haffue Nød, der maa talis allehaande maaschee epter vrang Berettning etc. indtil en Tiid, saa wil ieg forhaabe, Sandhed felder de beste Domme. Dnus Mag. haffde giort mig en stor Tieneste, dersom hand med it Ord haffde ladet mig wiide, huem den anden waar, som sig saa klageligen fremstillir. Jeg kand aff en god Conscientz sige, ieg iche kand wiide noget Mennische, ieg i ringeste Maade schulde haffue forwrettet, och dersom hand det med neste Post giøre vilde, wilde ieg ded igien med Tachnemlighed erkiende och beder meget wenligen, Skolemester wilde tale med mig, naar hand kommer fra Kiøbenhaffn. Jeg findis igien altid willig til hans Thieneste. Hermed wdj Guds Beschiermelse trolig befalendis. Ribe dend 20 Septembr. 1664.

¹) Kordegnen ved Trinitatis Kirke og Hører ved Latinskolen Christen Laursen, omtalt 1654—76 (Hemmingsen S. 124—5). Konfirmationen for »Christen Lauritzøn« til vedblivende at være Kordegn i Fredericia og Degn i Vejlbj er dateret 23. Juli 1664 (Jydske Registre 1664 Nr. 75).

²) Intet paatruffet herom i Stævningbogen for Højesteret 1665 (udtagne Stævninger Aug.—Decbr. 1664).

3.

Præstantissime Dne Magister Laurenti Allingi, Rector Scholæ Fridericiæ industrie, Amice singulariter æstimande, plurimum salve!

Eders Flid och Omsorg for den ny Scholis Fundation, som ieg aff sidste Schriffuelse fornemmer, behager mig meget vel. Paa min Side schal intet mangle aff ald det, som samme Schole til Flor och Conservation kand gerade, saa wit ieg det denne Tiid kand tenche och forstaa. Eder til Hans Excell. H. Secreterer at recommendere er ieg gerne geneigt, saavel som om Hørernis Løn, dersom ieg saa nylligen min Resolution derom iche haffde indgiffuet, bad derfor wenligen Dnus Mag. noget Tiden vilde ansee, indtil mand erfarer, huad Expedition der wil følge paa indgiffne Erklering. Mit Betenchende vaar om 9 Sogner aff Holmandsherredt och Eldherredtt at perpetueris til Fridericiæ Schole¹, blant huilche Gaffrslund Sogn laa til Hørerer wdj Weyle, som nu kand leggis til en Hører wdj Fridericia, saa ieg faar at see, huorledis hand i andre Maader med en anden Sogen kand vorde forsiunet, om det derved forbliffuer. Saa kand en aff de andre beste Sogner i Holmands Herrett leggis til en anden Hører indtil wiidere Betenchende. Nihil simul inceptum et perfectum esse potest, saa mand faar at befale Gud och Tiiden noget. Will Hans Kongl. Maytt., vor allernaad. Herre, haffue det anderledis forholdet, seer ieg det meget gierne. Dnus Mag. wilde doch iche saa højt prætere paa den Choersdegen i Fridericia, som uden Tuilff formedelst Borgemesters Befodring ibidem haffuer erlanget kongl. Confirmation in Augusto. At hand maa læse for de smaa i den nederste Leise, kand wi vel selff, formoder ieg, her hieme anordne, och hand sig noch som dertil epter sin Lejlighed schal bequemme. [Tacher?] ieg Dno Magistro wenligen for hans Gemyt och Inclination], wil igien altid findis villig til h[ands] Tieneste.

¹) Heri fulgte Kongen Biskoppens Indstilling (Hemmingsen S. 23).

Hans Reyse til Ebbeltofft¹ wil ieg in[tet] hindre, ey paa-tuiffendis, hand jo tager den ny . . .² Schole i Consideration det beste, mueligt were kan[d.] Hermed hannem i Guds Beschiermelse befahlet. Rip[is] inter occupationes 27 Septembr. 1664.

4.

Stormechtigste Høyborne Første Allernaadigste Herre och Konning.

Efftersom Eders Kongelig Majestatz Stad Friderichß-odde, effter første ruin formedelst fientlig indfald, nu igien ved Eders Kong. Majest: benaading och privilegia opbyggis och repareris; Saa der er forhaabning den inden kort thid att worde bebyggt formedelst den store Conflux der till er af allehaande folch. Daa efftersom Eders Kong: Majestat, Som althid haffuer hafft lyst och stor omhygelighed till Gudß ære, haffuer forsiunit Samme Stad med Sognepræst och Capellan och dennom med rund indkomst Aarligen afflagt och benaadit, och ydermeere beschichet en Schole der att skulle funderis, till hvis Betiente er deputerit Jord och tiender. Daa er Jeg paa det allerydmygeligst och underdanigst begiærendis, att Eders Kong: Majestat aff Kongelig naade mig Samme Scholens Rectoratum forunde wille, efftersom Jeg Scholethienesten udi Ebeltofft paa otte Aarß thid, ey uden arbeyd, omhue och fare J forleden fiendethid for och effter opvartet haffuer. Her hos allerunderdanigst begiærendis att de sogner som Stadden ligger nær thou mile af Scholebørnen J fornefnte Friderichßodde maatte bethienis effter ordinantzen och forige udgangen Kongebreff. Dersom Eders Kongelig Majestat min allernaadigste Herre och Konge will mig denne Scholebestilling befale, loffuer Jeg allerunderdanigst mig ved Gudß Aandß hielp och forekommende naade med allerstørste flittighed

¹) Rektor Alling var blevet forflyttet fra Æbeltoft til Fredericia.

²) Hul i Papiret.

samme thieneste att forrette, att Gud och Kongen kand æris, Menigheden der ved glædis, och ungdommen J guds frycht och Lærdom forbedris. Gud Will Ederß Majestat Slig Høy Kongelig naade och mildhed rigeligen belønne.

Eders Kongelis [!] Majestatz allerunderdanigst och trou undersaaate

Lauritz Pedersøn Alling

Kiøbinghafen 24 April 1664

mppa.

X.

EN ANSØGNING OM PENSION FRA ELSE MARIE WEDEL, F. ZOËGA 1789.

Ved Ole Karup Pedersen.

I efteråret 1787 fik præsterne i Haderslev by og provsti kongelig konfirmation på en af dem oprettet enkekasse for præsteenker¹. At der var behov for en sådan kasse, vidner den nedenauførte ansøgning ganske tydeligt om, idet den klart viser, hvor dårligt stillet datidens præsteenker var — ikke mindst hvis deres mænd faldt bort, inden de havde opnået embede som sognepræster.

Desuden giver ansøgningen et indblik i de personlige forhold i de kendte sønderjyske præsteslægter, Zoëga og Wedel, som man endnu mangler en samlet oversigt over.

Ansøgningen, der åbenbart er blevet indleveret til Haderslevs magistrat i to eksemplarer, er skrevet på et folioark. Den findes nu i Haderslev byarkiv, Acta XXI J. Enkekasser og Pensioner, i Landsarkivet for de sønderjyske landsdele i Åbenrå. Haderslevs magistrat har sandsynligvis videresendt det ene eksemplar med en påtegning til Tyske kancelli i København. Eftersøgninger i de på

¹) Königliche Confirmation der zur besseren Besorgung der Predigerwittwen in der Stadt und Probstey Hadersleben wie auch der Wittwen der Kirchen- und Schulbedienten in gedachter Stadt errichten Vereinbarung. Haderslev, 1787.

Rigsarkivet opbevarede dele af dette kancellis arkiv har desværre været uden resultat, hvorfor man ikke kan følge ansøgningens videre skæbne. Dog synes et brev på samme sted i Haderslev byarkiv af 23. marts 1822, hvori Else Marie Wedel ansøger om forhøjelse af sin pension, at tyde på, at hun ikke har fået afslag på denne ansøgning om en hårdt tiltrængt pension.

Hadersleben den 30sten Jan. 1789.

Die verwitwete Pastorin *Else Marie Wedel*, geboren *Zoëga*¹, bittet allerunterthänigst, dass ihr aus der Königl. Casse auf Lebzeit eine Unterstützung von 50 rth. jährlich allernädigst möge gereicht werden.

An S^e Königl. Majestät.

Von Kummer und Dürftigkeit gedrungen, in einem Zustande, wo ich nicht einmal die nothwendigsten Bedürfnisse des Lebens befriedigen kann, der Stütze beraubt, die noch bisher meine Noth einigermaßen linderte, bleibt mir nichts übrig, als mich dem Throne Eurer Königl. Majestät in allertiefster Ehrfurcht zu nahen, und von der Gnade Allerhöchstderoselben Hülfe, und Linderung meines Kammers zu erfehlen, die so oft der Witwen und Waisen Thränen sanft trocknet.

Schon vor 22 Jaren wurde mir mein Ehemann, der vormalige Diaconus *Wedel*² zu Føhr, durch den Tod entrissen und ich mit 2 Kindern³ in die traurigste Lage versetzt,

¹) Else Marie Wedel, f. Zoëga. Døbt d. 2/12 1738 i Nr. Løgum kirke. Hun var ældste datter af sognepræst Paul Christian Zoëga i dennes 2. ægteskab med Cathrine Zoëga. Hun blev viet d. 5/10 1764 i Ravsted kirke til Lauge Nissenius Wedel. Hun døde d. 25/10 1823 i Haderslev. (Kirkebøgerne for de anførte steder).

²) Lauge Nissenius Wedel. Født 24/2 1730 i Døstrup. 1763—67 residerende kapellan ved St. Laurentii kirke på Føhr, hvor han døde 25/3 1767. (Kirkebøgerne, Arends II s. 353 og Wiberg II s. 293).

³) Sønnerne Søren og Nissenius Wedel. Om komponisten Søren Wedel se Dansk biografisk leksikon, 2. udg. XXV s. 217. Nissenius Wedel fødtes i Ravsted d. 30/7 1767 (Kirkebogen).

wo ich mich nicht einmal desienigen zu erfreuen hatte, was andre Prediger-Witwen nach dem Tode ihrer Männer geniessen; indem ich von dem Dienste nichts erhielt, und von daher ich auch noch jetzt keine Unterstützung habe. In diesem sehr traurigen Zustande musste ich mit meinen beiden Kindern, wovon das ältere ein Jahr alt war, und das andere noch erst nach dem Tode seines Vaters geboren wurde, meine Zuflucht zu meinem Vater, dem vormaligen Prediger, *Zoëga*¹, zu Raapstedt, nehmen, der uns bey seinem Leben den Unterhalt reichte. Aber nicht lange dauerte dieser Trost, denn der Tod entriss uns auch nach wenigen Jahren diesen Versorger; und jetzt ward mein Zustand noch schwerer, als er es damals gewesen. Ausser der Erziehung meiner Kinder musste ich von nun an auch noch die Pflege meiner kranken Schwester *Caecilia Zoëga*² besorgen, die von Apoplexie und krampfartigen Zufällen so sehr entsetzt war, dass sie seit ihrem eilften Jahre fast immer das Bett hüten musste, bis sie vor etwa 2 Jahren durch den Tod befreyt wurde. Wir beide genossen von der Königl. Casse jährlich, ich 30 r, sie 34 rt und also zusammen 64 Rthl., die um so weniger vier Personen den Unterhalt gewehren konnten, da noch ein beträchtlicher Theil davon zu Medicin aufging. Je älter meine Kinder wurden, desto kostbarer wurde ihre Erziehung, und das merkte ich am meisten, als sie die Akademie betreten hatten. Ich musste daher nicht allein das wenige, was ich nach meinem seeligen Manne übrigbehielt aufopfern, sondern mich überdies noch sehr tief in Schulden versetzen. Ich war aus diesem Grunde genötigt, nach dem Tode meiner Schwester um die Beybehaltung ihrer Pension allerunterthänigst an-

¹) Paul Christian Zoëga 1703—76. 1739—76 sognepræst i Ravsted. (Arends II s. 391, om hans 3 ægteskaber og børn gives udførlige oplysninger i Ravsted kirkebog ved hans begravelse d. 14/5 1776).

²) Cæcilia Zoëga. Født i Ravsted 4/5 1741. Død i Haderslev 30/8 1786. (Kirkebøgerne for de anførte steder).

zutragen, aber ich war nicht so glücklich hierin erhört zu werden. Mein Bruder, der vor kurzer Zeit verstorbene Etatsrath Zoëga¹, hielt es für seine Pflicht, die er auch so treulich, als gerne erfüllte, mit allem, was er von seinem Gehalte nicht nothwendig selbst gebrauchte, die dürftigen in seiner Familie zu unterstützen; und gegen mich und meine Kinder war er väterlich gesinnt; allein, weil mehrere Hülfbedürftige in unserer Familie waren, deren Noth er auch so gerne linderte, so konnte er mir doch nicht, wenn er es gleich sonst mit Vergnügen gethan hätte, soviel reichen, als ich brauchte, um aus meinen Schulden zu kommen, worin mich die Erziehung meiner Kinder und die Pflege meiner Schwester versenkt haben. Gegenwärtig hört aber auch alle Unterstützung und Hülfe auf, welche ich von diesem meinen Wohlthäter hatte. Kummer, den ich in meinem Leben so vielfältig habe verschmerzen müssen, das entkräftende Nachtwachen, das für mich die Krankheit meiner Schwester verursachte, und die Besorgniss, dass ich vor meinem Tode meine Gläubiger nicht würde befriedigen können, haben fast ganz meine Kräfte erschöpft, die auch noch täglich durch das Alter mehr und mehr abnehmen, und mir verschwindet daher die Hofnung ganz, künftig mit meinen Händen etwas zu meinem Lebensunterhalt zu verdienen, weit weniger aber darf ich hoffen, auf die Art etwas zur Befriedigung meiner Gläubiger zu gewinnen. Mehr also als die bitterste Armuth, auch das sehnliche Verlangen, jedem gerecht zu werden, nöthigt mich dahin zu fliehen, wo selten das Flehen eines Hülflosen ohne Trost zurückkehrt, nöthigt mich, mit Beziehung auf die angelegten Atteste, Eure Königl. Majestät allerunter-

¹) Johan Zoëga 1742—88. (Dansk biografisk leksikon, 2. udg. XXVI s. 494). I den nekrolog over ham, der findes i Schleswig-Holsteinische Provinzialberichte 1789, II s. 150—76 hedder det bl. a. »Er erfüllte . . die Pflichten eines Vaters und Bruders an seinen Geschwistern und ihren Kindern selbst über sein Vermögen«.

thänigst zu bitten, dass allerhöchstdieselben allergnädigst geruhen wolte, mir noch aus allerhöchst dero Casse auf meine Lebenszeit järl. eine Unterstützung von 50 rth allergnädigst zufließen zu lassen¹.

Hierüber

Else Marie Wedel
geboren Zoëga.

XI.

J. P. MYNSTER TIL BISKOP JENS PALUDAN-MÜLLER 1842.

Ved Bjørn Kornerup.

Blandt de mange fremragende Mænd, som den danske Kirkes Episkopat talte i det 19. Aarhundrede, indtager Biskoppen i Aarhus *Jens Paludan-Müller* (1771—1845) en Plads som en af de ædleste Skikkelser². Det »Udvalg af Biskop Jens Paludan-Müllers efterladte Papirer«, som hans Sønner udgav 1868, tegner et smukt Billede af en rigt udrustet Personlighed, der med udprægede filosofiske Anlæg og ikke ringe Selvstændighed forarbejdede sin egen aandelige Udvikling.

Teologisk set bevægede Biskop Paludan-Müller sig fra et ret udpræget rationalistisk Standpunkt til en mere positiv Opfattelse (nærmest en rational Supranaturalisme). For denne Udvikling især i hans senere Aar har hans Forhold til *J. P. Mynster* næppe været uden Betydning. En Række Breve vekslede mellem dem er allerede tidligere offentlig-

¹) På ansøgningen er påtegnet koncept til Haderslevs magistrats indstilling til Tyske cancelli. Ansøgningen anbefales bl. a. under henvisning til en vedlagt udtalelse fra provst Joachim Cretschmer, Haderslev. Denne var den første direktør for den s. 380 i note ¹) nævnte enkekasse.

²) Jvfr. min Artikel i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., XVII, 622—4.

gjort¹. Det vil da næppe savne Interesse hertil at føje et hidtil ukendt Brev til den aarhusianske Biskop fra Mynster 1842². Da Paludan-Müller modtog dette, havde han allerede i 12 Aar beklædt Bispestolen i Aarhus, hvortil han udnævntes ved kgl. Resolution af den 21. August 1830 efter i næsten i lige saa langt et Tidsrum at have været Stiftsprovst og Sognepræst ved St. Knuds Kirke i Odense³. Mynsters Brev, der dels meddeler visse kirkejuridiske Oplysninger, dels giver et smukt Indtryk af hans venskabelige Følelser over for sin Embedsbroder, lyder saaledes:

Høi- og Velbaarne
Hr. Biskop Paludan-Müller,
Commandeur af Dbr. D. M.

Kiøbenhavn, 10 Junii 1842.

Deres Brev⁴, høiærværdige kiere Hr. Biskop! modtog jeg for nogle Dage siden paa Visitats; der vilde ikke blive Lei-

¹) To Breve fra Mynster 1839 er meddelte i Breve fra J. P. Mynster, 1860, S. 184—8 (i Noten S. 184 siges det, at de tilsvarende Breve fra Mynster synes ikke opbevarede, saavidt det hidtil har kunnet bringes i Erfaring*). Breve fra Paludan-Müller til Mynster er trykte 1826—27, 1831 i Af efterladte Breve til J. P. Mynster, 1862, S. 124—30, 158—61; andre fra 1825, 1835 og 1839 i Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid, 1875, S. 213—15, 299—300, 387—9. Originalerne hertil findes i Ny kgl. Saml., 4°, 2312.

²) Velvilligst stillet til min Raadighed af Biskoppens Sønesøns Søn Departementschef Kaj Paludan-Müller.

³) I Kancelliets i den Anledning nedlagte Forestilling hedder det, at Paludan-Müller var bekendt som en »ved Videnskab, praktisk Duelighed og samvittighedsfuld Embedsførelse høist agtværdig Mand. Han er anset som en fortrinlig Prædikant, og hans i Trykken udgivne Prædikener ere optagne med megen Bifald«. Desuden berømmes han for sine Fortjenester af de offentlige Stiftelsers Bestyrelse og af Skolevæsenet. »Hans Værd, som Menneske og Embedsmand, er almindelig erkjendt« (Danske Kancelli, 1. Dept., Forestillinger 1830 Nr. 126). Den senere Biskop O. Laub har i sine Brevoptegnelser skildret det ærværdige Indtryk, Paludan-Müller gjorde ved sin Indvielse til Biskop den 17. Oktbr. 1830 (Nogle Blade af J. P. Mynster's Liv og Tid S. 263).

⁴) Paludan-Müllers Brev af 28. Maj 1842 i Ny kgl. Saml., 4°, 2312. Med Hensyn til de Spørgsmaal, han heri forelagde Mynster, bemærker

lighed til at besvare det, men nu, strax efter min Hiemkomst, iler jeg med at gjøre det.

Her i Stiftet har det, saavidt jeg har kunnet erfare, stedse været Praxis, at en Provst, som allerede var bleven indsat og havde aflagt Provste-Eden, naar han, hvad enten umiddelbar eller efter et Mellemrum, blev udnævnt til Provst i et andet District, ikke er bleven indsat, men kun proclameret. Dette er skeet, naar ingen ny Provst har været at indsætte, ved Landemodets Aabning med faa Ord af Biskoppen; men naar Indsættelse ellers skulde finde Sted, skeede Proclamationen i Talen. En forhenværende Provst har saaledes her ikke paany aflagt Eden, om han endog i flere Aar ikke har været i Function som Provst. Dette maa formeentlig ogsaa ansees som det Rigtigste, ligesom man ikke vilde forlange, at en Præst, der havde resigneret, men siden — hvilket nogle Gange er indtruffet — igien blev ansat som Præst, paany skulde aflægge Præste-Eden. En saadan Provst maa da ved Landemodet vistnok tage Sæde efter sin nuhavende, og ikke efter sin forrige Anciennetet, da det ikke kan forlanges af Nogen af de andre Provster, at han skal vige den Plads, som han eengang med lovlig Adkomst har taget i Besiddelse. Begge Tilfælde ere i min Tiid indtrufne med Provst Boisen. Han havde været Provst i Lolland, blev derefter ansat som Præst i Søllerød, og først senere udnævnt til Provst i Stiftet¹. Han aflagde ingen ny Eed, og tog Plads nederst blandt Provsterne. — En anden Sag var det, dersom de andre Provster godvillig vilde indrømme Provst Basse

han: »vel ere disse Sager ikke Velfærdssager, men dog saadanne, der ere meget udsatte for Critikker; og disse vilde jeg nødigt have af mine Provster, i det mindste ikke, naar min egen Mening om det Rigtige er ubestemt og vaklende«.

¹) Boie Frederik Outzen Boisen (1793—1876) var som Sognepræst i Sakskøbing blevet Provst for Musse og Fuglse Herreder 1829, blev derpaa 1836 Sognepræst i Søllerød og 1840 Provst for Sokkelund og Smørum Herreder (1852—72 Sognepræst i Gentofte).

den øverste Plads, thi volenti non fit injuria¹. Men det var vel neppe værd at forsøge derpaa, naar Tanken ikke udgik fra Provsterne selv.

Om en Provst, der blot skal proclameres, ved Høitideligheden sidder blandt de øvrige Provster, som her er Skik, eller ved Siden af dem, der skulle indsættes, er vel temmelig ligegyldigt, og kan formeentlig bestemmes, som enhver Biskop finder for godt.

Det er ikke ganske i sin Orden, at Deres Høiærværdighed saaledes reiser til Sieland uden at besøge Kiøbenhavn, hvor vi Alle saa gierne saae Dem. Havde jeg forud vidst, at De kom til Vordingborg, skulde jeg dog have tænkt paa, om jeg kunde have gjort det mueligt ogsaa at komme der for at indsætte Dr. Lange². Nu veed jeg ikke ret, naar dette kan skee, thi nu skal jeg til Examen paa Joenstrup Seminarium, derpaa skal jeg holde Landemode og indsætte eller proclamere 3 Provster; derefter begynde de kiere Stænder. Desuden skal jeg i Aarets Løb indvie den nye Skolebygning i Roeskilde og en ny, eller ganske fornyet, Kirke paa Kronborg.

Uagtet Deres Høiærværdighed klager over Alderen, saa haaber jeg dog med Tillid, at De endnu i en Række af Aar kan udføre Deres Functioner. Dersom endog Visitationerne³ maae indskrænkes, saa mener jeg, at en Biskop, der kien-der sit Stift, kan med færre Visitatser meget vel føre sit Embede, og bedre end en ny Biskop, der Ingen kiender. Jeg har endnu ikke at klage over Alderens Besværligheder, undtagen med Hensyn til mine Tænder, som ikke ville

¹) Niels Frederik Basse (1785—1868) var som Sognepræst i Rørbæk-Grynderup 1827 blevet Provst for Gern Herred, blev derpaa 1832 Sognepræst i Tamdrup og 1842 Provst for Nim Herred.

²) Mynster indsatte 16. Maj 1845 Dr. phil. Frederik Olaus Lange (1798—1862) som Rektor ved Vordingborg lærde Skole. Hans Tale ved denne Lejlighed er trykt i J. P. Mynster, Blandede Skrifter III, 64—77.

³) Uddrag af Paludan-Müllers Visitationsoptegnelser er meddelt i Aarbøger, udg. af Historisk Samfund for Aarhus Stift XXI, 1928, S. 191—7.

blive mig troe; imidlertid er jeg glad ved, at jeg nu har visiteret mit Stift rundt, saameget mere som Stænderforsamlingerne, for hvilke jeg hidtil ikke har kunnet slippe, lægge megen Hindring i Veien for mine Visitatser.

Gud bevare og velsigne Dem, kiereste Hr. Biskop! Af oprigtigt Hierte er jeg stedse

Deres
ærbødigst hengivne
Mynster

Tillæg.

Skønt Jens Paludan-Müller ejede Evnen til at udtrykke sig i en krystalklar, fint gennemarbejdet Prosa, følte han sig kun i ringe Grad oplagt til at optræde som Forfatter. Hans mest bekendte Arbejder er hans forskellige — nu saa sjældne — »Bidrag til Huusandagt« (fire Bind 1821—25). Ikke desto mindre er det forstaaeligt baade i Henseende til hans hele Personlighed og til hans høje kirkelige Embede¹, at det teologiske Fakultet fandt det rimeligt at indbyde ham til at disputere for den teologiske Doktorgrad ved Universitetsfesten i Anledning af Tusindaarsjubelæet for Kristendommens Indførelse i Danmark. Herpaa mente han dog ikke at burde indlade sig og meddelte sit Afslag paa Fakultetets Indbydelse i følgende Takkebrev²:

Det høiærværdige theologiske Facultets ærede Skrivelse af 31e f: M: har jeg modtaget, og aflægger min ærbødigste og oprigtigste Tak for samme. Men saa hædrende og behagelig Indbydelsen til at disputere for den theologiske Doctorværdighed ved forestaaende Jubelfest end er for

¹) Ved Forordningen af 9. Januar 1824 ang. de akademiske Grader og Værdigheder § 4 var det bestemt, at Adgangen til Doktorgraden i det teologiske (som i det juridiske og filosofiske) Fakultet skulde være forbeholdt »Mænd af bekiendt Lærdom, der ere i anseelige Embeder, eller ved videnskabelige Skrifter have udmærket sig«.

²) Original i Universitetets Arkiv Nr. 1160—62 (Rigsarkivet).

mig, finder jeg dog efter nøieste Overveielse afgjørende Grunde, som byde mig at undlade Benyttelsen af Facultetets Godhed.

Om jeg endog, — skøndt uformuende Familiefader, — vilde lettere, end jeg burde, oversee de Omkostninger, som Trykningen af en Dissertation, Reise m: m.:, maatte medføre; kan jeg dog ikke i min Alder og Stilling sætte mig ud over de Betæneligheder, som en tredive Aars Mangel af Øvelse i at tale det latinske Sprog opvækker; og ligesaa lidt kan det undgaae min Opmærksomhed, at for mig, hvis Embede er et af de meest besværede og med forskiellige Arter af Arbeider og Forretninger bebyrdede, vil det bestemte Tidsrum blive meget for kort til at udarbeide og til Trykken at befordre en Afhandling af en saadan Beskaffenhed, at den baade kunde bære Præg af min Høiagtelse for Facultetet og det lærde Publicum, og vorde et Vidnesbyrd om min Værdighed til den attraaede Ære.

Ærbødigst beder jeg derfor, at det høiærværdige Facultet gunstbehageligst vil holde det undskyldt, at jeg undslaaer mig for at følge en Indbydelse, som har været mig saa særdeles smigrende, og for hvilken jeg føler mig Facultetet hiertelig og taknemmelig forbunden.

Odense d. 25de Fe-
bruar: 1826.

ærbødigst
J. Paludan Müller.

Til Det Høiædle Høiærværdige Theologiske Facultet ved
Universitetet i Kiøbenhavn.

Da der var hengaaet ti Aar efter den her omtalte Fest, og 300-Aars Jubilæet for Reformationens Indførelse i Danmark stundede til, paatænkte man atter at kreere en Række Doctores theologiae. Det var da rimeligt, at man paa ny henvendte Tankerne paa Paludan-Müller, der nu i flere Aar havde beklædt et endnu mere anseeligt gejstligt Embede end det forrige, og gennem Dekanen, Professor H. N.

Clausen lod man underhaanden forhøre, om Paludan-Müller vilde være villig til at lade sig indbyde til at disputere for den teologiske Doktorgrad. Svaret blev dog ogsaa denne Gang negativt, som det vil fremgaa af følgende Skrivelse¹:

Deres Høiærværdighed modtage min hierteligste Tak for Deres Ærede af 12te dennes. Men saa meget jeg end føler mig bæret ved, og saa oprigtig jeg end paaskønner, at det theologiske Facultet har tænkt paa mig i Anledning af de Indbydelser, som ville udgaae til at erhverve academiske Grader ved forestaaende kirkelige Jubelfest, bør jeg dog ikke ønske mig nogen saadan Indbydelse, da jeg ikke seer Leilighed til at benytte den.

Om jeg endog vilde afsee fra Bekostningerne, som jeg dog af flere Aarsager ikke burde, vil Deres Høiærværdighed dog sikkert sande med mig, at jeg ikke bør afsee fra den Tid, som jeg maatte borttage fra mit meget Embedsarbejde for at forfatte en Afhandling af den Beskaffenhed, at jeg selv i min nærværende Stilling og i mit 65de Aar kunde være nogenlunde tilfreds med den, og for at forberede mig til Disputationen, under hvilken det meget vilde fortryde mig, om Seieren skulde blive uden Vanskelighed for Opponenterne, fordi jeg manglede Øvelse i at tale Latin. —

Hertil kommer, at litteraire Hielpemidler ere her paa Stedet sparsomme eller kostbare og vanskelige at erholde, og at mit Befindendes afvexlende Beskaffenhed ikke sielden gør mig uskikket til nogen ualmindelig Anstrængelse.

Deres Høiærværdighed vilde derfor meget forbinde mig ved at fremføre min Undskyldning tilligemed min uskrømte Tak til Facultetet; saa fuldelig jeg end maae erkiende,

¹) Original i Det teologiske Fakultets Dekanatspapirer 1836 Nr. 187 (Universitetsarkivet i Rigsarkivet).

hvor passende for min nærværende Stilling Erhvervelsen af den theologiske Doctor-Værdighed vilde være. —

Aarhuus Bispegaard d. 26de Januar: 1836.

Med største Høiagtelse Deres Høi-
ærværdigheds ærbødigste
J. Paludan Müller.

Høiædle og Velbaarne
Hr Professor Theologiæ Dr. H: N:
Clausen i Kiøbenhavn.

*

Den 5. November 1957 døde Overarkivar, kongelig Ordens-
historiograf, Dr. theol. Bjørn Kornerup. Han var Kirke-
historiske Samlingers Redaktør. Ved hans Død forelaa Heftet
for 1958 praktisk talt færdigt til Rentrykning. Det udkom-
mer derfor med hans Navn, og som han havde lagt det til
Rette. Tidsskriftets nye Redaktion bliver Professor, Dr. theol.
N. K. Andersen og Pastor Knud Banning. En udførlig Skil-
dring af Bjørn Kornerup som Kirkehistoriker og specielt
hans Virke for Kirkehistoriske Samlinger og for Selskabet
for Danmarks Kirkehistorie vil fremkomme i næste Hefte.

For Selskabet for Danmarks Kirkehistorie,

HAL KOCH

Formand

BJØRN STISGAARD KORNERUP

Født 8. Maj 1896

Død 5. November 1957

Kongelig Ordenshistoriograf, Overarkivar,
Dr. theol. BJØRN KORNERUP
in memoriam.

Den 5. November 1957 døde kgl. Ordenshistoriograf, Overarkivar, Dr. theol. Bjørn Kornerup. Døden, der var fremkaldt af en Blodprop ved Hjertet, indtraf ganske uventet, og Budskabet derom var ufatteligt for alle, der havde bemærket, at Dr. Kornerup arbejdede med sin sædvanlige, store Energi. Dødsfaldet vakte saa meget desto større Opsigt, fordi den danske Kirkehistorie derved mistede en af sine kyndigste Forskere, »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« sin Formand og Inspirator og »Kirkehistoriske Samlinger« sin Redaktør og flittigste Bidragyder.

Bjørn Stisgaard Kornerup var født den 8. Maj 1896 paa Frederiksberg som Søn af Figurmaleren Valdemar Vincent Kornerup († 1924) og Hustru Agnes Margrethe Stisgaard († 1899). Familien flyttede snart til Hillerød, hvor Sønnen blev sat i Frederiksborg Statsskole. I Gymnasieaarene var det især Rektorerne C. Iversen og Carl Hude samt Lektor H. Boisen, der gjorde Indtryk paa Drengen, og ved deres Undervisning skærpedes hans Sans for den humanistiske Dannelse, og han fik solide Kundskaber i de klassiske Sprog. Han blev Student i 1914 og immatrikuleredes samme Aar som theologisk Student ved Københavns Universitet¹.

¹) Disse og andre Oplysninger efter Dr. Kornerups Vita i Kbhvns. Universitets Festskrift 1929 p. 104-6.

Naar Bjørn Kornerup valgte Theologien som sit Studium, skyldtes det hans Interesse for Kirkehistorien. Han har fortalt, at han tilfældigt kom til at overvære et Møde, som »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« afholdt i Asminderød den 28. Juli 1907. Her talte den senere Professor, Dr. theol. J. Oskar Andersen og Selskabets Formand, Dr. theol. H. F. Rørdam. Især gjorde Dr. Rørdams Foredrag et stærkt Indtryk, og Drengen, der kun var elleve Aar, besluttede at studere den danske Kirkes Historie. I den følgende Tid gik han rundt i Omegnens Kirker og afskrev Inskriptioner paa Ligsten. Da Faderen senere malede et Portræt af Dr. Rørdam, blev Drengen indbudt til at følge med, og Rørdam henvendte da disse Ord til ham, som han aldrig glemte: »Vil du læse Kirkehistorie, skal du læse Latin, Latin, Latin, thi ellers maa du ideligt standse«. Drengen fulgte Formaning, og Dr. Kornerup blev en stiv Latiner.

Som Student fulgte Bjørn Kornerup med størst Interesse Professor J. Oskar Andersens Forelæsninger og Øvelser, og med den erslevske Methodelære som Grundlag blev han indført i det praktiske Forskningsarbejde. Efter fire Aars Studium besvarede han Universitetets theologiske Prøvegave: »Augustins religiøse Udvikling indtil 391 med Prøver af den i Confessiones givne Skildrings historiske Værdi« og fik tilkendt Guldmedaille for sit Arbejde¹. I 1921 bestod Bjørn Kornerup Embedseksamen med laud i alle Fag. Den gejstlige Løbebane ønskede han ikke at slaa ind paa, og de følgende Aar hengik med forskellig Lærer- og Vikarvirksomhed, indtil han den 1. Januar 1925 blev ansat som Underarkivar ved Landsarkivet i Viborg. I 1927 forflyttedes han til Rigsarkivet, hvor han avancerede gennem Graderne, indtil han i 1946 blev Overarkivar og Leder af Rigsarkivets anden Afdeling. I 1951 udnævntes han til kongelig Ordenshistoriograf.

Denne smukke Karriere kunde utvivlsomt sikre Dr.

¹) Kbhvns. Universitets Festskrift 1919, p. 153-154.

Kornerup et hæderfuldt Eftermæle, men vilde næppe bevare hans Navn for Eftertiden. Det var især ved sit imponerende Forfatterskab, at Dr. Kornerup sikrede sig en solid og grundfæstet Position blandt den danske Kirkehistories Forskere i Fortid og Nutid.

Som den medfølgende Bibliografi udviser, forfattede Dr. Kornerup i sine Skole- og Universitetsaar smaa Afhandlinger om forskellige Emner. Med sin Guldmedailleafhandling gjorde han sig første Gang gældende paa den videnskabelige Historiekrivnings Omraade. Besvarelsen fyldte ikke mindre end 1096 Kvartsider, og ved Bedømmelsen blev der lagt Vægt paa, at Forfatteren besad det nødvendige Herredømme over det latinske Sprog, og at han meget flittigt og omhyggeligt havde gennemgaaet det omfattende Kildemateriale. Bjørn Kornerup vendte sig dog hurtigt mod Studiet af den danske Kirkehistorie, og i »Fra Frederiksborg Amt« for 1921 offentliggjorde han en Afhandling om Biskop Peder Herslebs Præsteaar i Hillerød og Herløv fra 1718 til 1725. Den efterfulgtes af en udførlig Studie i »Theologisk Tidsskrift« for 1922 over Peder Hersleb som Prædikant, der lod ane, at han vilde vie denne pietistiske Prælat en mere indgaaende Behandling. Det blev dog ikke Tilfældet. I »Biskop, Dr. theol. Otto Fabricius. Et Minde-skrift i Hundredeaaret for hans Død« (Kbhvn. 1923) gav han en velfunderet Skildring af denne særprægede gejstlige og hans Præstegerning i Norge og Danmark.

I de følgende Aar samlede Dr. Kornerup sine Kræfter om Arbejdet paa en Afhandling, der kunde indbringe ham den theologiske Doktorgrad. I 1928 fremlagde han sit Arbejde »*Biskop Hans Poulsen Resen. Studier over Kirke- og Skolehistorie i det 16. og 17. Aarhundrede. I 1561-1615*«. (Kbhvn., 508 S.). Biskop Resens Betydning og Indflydelse var almindelig kendt, men først Dr. Kornerups Afhandling kastede Lys over Manden, hans Udvikling og Omgivelser. I Disputatsen fremlagdes alle Meddelelser fra hjemlige og udenlandske Arkiver og Biblioteker, som blot paa nogen

Maade kunde fortælle om Bogens Hovedperson i Ungdoms- og Universitetsaarene. Resens Udvikling belyses især ved en Skildring af de Skoler og Universiteter, han besøgte, og de aandelige Strømninger, der gik gennem Tiden. Derved faar Værket et bredt aandshistorisk Islæt, som ikke er almindeligt i kirkehistoriske Afhandlinger, men som det faldt Bjørn Kornerup naturligt at indflette. Han fremfører sine Anskuelser med en forsigtig og afvejende Dom, men ofte kunde man ønske en dybere og mere selvstændig Indførelse i Datidens filosofiske og theologiske Tankeverden.

Det er naturligt, at dette store Værk indbragte Bjørn Kornerup den theologiske Doktorgrad. Afhandlingen blev paa flere Maader Udgangspunktet for de følgende Aars Virke, thi man sporer i den, at Dr. Kornerup især interesserer sig for de Omraader af Kirkehistorien, som har bred Berøring med det almindelige Aandsliv, og om hvis Hovedpersoner man kan fremdrage Materiale fra Arkiver og Biblioteker. Netop Udgivelsen af betydningsfuldt Arkivmateriale og kirkehistoriske Kildeskrifter skulde — sammen med Skildringer af kirkelige Institutioners og Skolers Historie gennem Tiderne — lægge Beslag paa mange af Dr. Kornerups Kræfter i den følgende Menneskealder.

I 1932 udsendte »Det danske Sprog- og Litteraturselskab« Hans Tausens Oversættelse af de fem Mosebøger og i 1934 Hans Tausens Postil. Til begge Udgaver har Dr. Kornerup skrevet udførlige og instruktive Indledninger. I den første gav han en Udsigt over Bibellæsningens og Bibeludgavernes Historie i Middelalderen og paa Reformationstiden, baade herhjemme og i Udlandet, og hertil føjedes en Redegørelse for Forfatterens og Tekstens Særpræg. Indledningen til Postillen er formet paa tilsvarende Maade, og saaledes faar Læserne en sober Orientering om Teksterne og Hans Tausen. Som det er naturligt, er Introduktionerne litterære og historiske, og man mærker, at Dr. Kornerup er opfostret i den erslevske Skole. Et nøjere Kendskab til Hans Tausens Tankeverden og dens Ejendommeligheder

faar Læseren ikke. Selvom Dr. Kornerup ofrede Reformationstiden al Ære og Respekt, følte han sig næppe tiltalt af dens særprægede Anskuelser. Til Reformationsjubilæet i 1936 indskrænkede han sig da ogsaa til at besørge en Faksimileudgave af nogle Aktstykker og Breve vedrørende Reformationen i Danmark.

Med større Varme og Interesse udarbejdede Dr. Kornerup Indledningen og Kommentarerne til den Udgave af »*J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835-53*« (I-II, Kbhvn. 1837), som »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« udsendte i Forening med Sprog- og Litteraturselskabet. Visitatsdagbøgerne er blandt de bedste Kilder til Oplysning om Tilstandene i Sjællands Stift op mod Midten af forrige Aarhundrede, og i sin Indførelse har Dr. Kornerup dels gennemgaaet Bispevisitatsernes Historie, dels tegnet et Billede af Biskop Mynsters Personlighed og Forholdene i de sjællandske Menigheder. Skildringen er saa underholdende og livfuld, at den læses med udelt Interesse, og Grunden er næppe alene, at Biskoppen var en saare markant Skribent, hvis Udtalelser let kunde samles til en fængslende Beretning, men ogsaa, at Dr. Kornerup nærrede megen Ærbødighed for denne Ener i det danske Bispekollegium.

Da »Det kongelige danske Videnskabernes Selskab« i 1942 fejrede sit 200 Aars Jubilæum, faldt det i Dr. Kornerups Lod at give de væsentlige Bidrag til et Hyldestskrift, som »Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie« udsendte i den Anledning. Det udførlige Værk (LVII + 235 S.) er viet Mindet om den betydeligste af de Mænd, der medvirkede ved Selskabets Oprettelse, den som Filolog og kritisk Historiker berømte Hans Gram. Dr. Kornerup besørgede Udgivelsen af Hans Grams Vita og føjede sine Kommentarer dertil. I Indledningen har han fortalt om Biografiens brogede Tilblivelseshistorie og meddelt nogle karakteriserende Træk af Hans Grams Liv og Levned, saaledes at Bogen fremtræder som en statelig og værdig Publikation. Da »Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets

Historie« tre Aar senere fejrede det samme Minde, udarbejdede Dr. Kornerup et lignende Værk om Selskabets Skæbne gennem Tiderne (131 S.).

Til »Lunds Stifts Herdaminne från Reformationen till nyaste Tid« (Ser. I, 1, 1943) leverede Dr. Kornerup en solid og grundig Udgave af Biskopperne Poul Mortensen Aastrups og Mads Jensen Medelfars Optegnelser fra deres Visitationer i Stiftet mellem 1611 og 1637. I 1949 fejrede »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« Mindet om sin 100-aarige Bestaaen, og Dr. Kornerup skaffede Midlerne til den kommenterede Udgave af den danske Kirkes Lærebekendelse og Kirkeordinans af Aar 1561 (*Confessio et Ordinatio Ecclesiarum Danicarum*, LXXII + 203 S.), som han selv forestod og udsendte i 1953. Sin Udgivervirksomhed sluttede Dr. Kornerup med de to fængslende Brevudgaver: »*Biskop H. Martensens Breve*« (I-III, Kbhvn. 1955-57) og »*Caspar Paludan-Müller. Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve*« (I-II, Kbhvn. 1958). De fyldige Noter vil hurtigt overbevise Læserne om det flittige og kyndige Arbejde, der er nedlagt i disse Værker.

Den anden Hovedpart af Dr. Kornerups Produktion er viet nogle kirkelige Institutioners og Skolers Historie. Han redigerede Værket »*Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie*« (Kbhvn. 1930, 427 S.) og leverede selv det største Bidrag, nemlig om Vor Frue Kirke som Institution og det til den knyttede Aandsliv. Næppe mange Kirker har været Rammen om et saa rigt og stærkt varieret kristeligt Liv som Domkirken i København. Talrige fremtrædende gejstlige har haft deres Virke her. Kilderne til Oplysning herom er forbavsende righoldige, og det har ingenlunde været let at bearbejde det foreliggende Materiale til en velafrundet og fyldestgørende Udsigt over adskillige Aarhundreders Kirkeliv. Men den Kunst kunde Dr. Kornerup, og især er det fortjenstfuldt, at han har givet en udmærket Skildring af Kirkens Historie i katolsk Tid.

Allerede i 1933 udsendte Dr. Kornerup sit næste større

Værk: »Frederiksborg Statsskoles Historie 1630-1830. Med en Oversigt over Skolens nyere Historie« (Kbhvn. 1933, 288 S.). Heri skildrer han det latinske Skolevæsen siden Reformationen, Skolens ydre og indre Forhold under de skiftende Rektorer, og de forskellige pædagogiske Idealer, der har præget Skolelivet gennem Tiderne. Først og sidst mærker man, at Skildringen farves af Dr. Kornerups Kærlighed til sin gamle Skole. Til Værket »Aalborg Stiftshospitals Historie« (I-II, Kbhvn. 1931-39) udarbejdede Dr. Kornerup det sidste og største Halvbind (224 S.), der udførligt behandler Stiftelsens Historie baade som Helligaandshus og som almindeligt Hospital. Dr. Kornerup fik her Lejlighed til at vise sine alsidige Kundskaber, thi der fortælles ligesaa udførligt om Klosterets Økonomi, Administration og Opgaver som om den aandelige Baggrund for dets Oprettelse og dets omskiftelige Skæbne i Tidens Løb.

I 1947 udsendte Dr. Kornerup første Bind af »Ribe Katedralskoles Historie. Studier over 800 Aars dansk Skolehistorie. (1145-1660)« (498 S.), og i 1952 fulgte det andet Bind, der omhandlede Perioden 1660-1920 (468 S.). Dette monumentale Værk, hvis Udgivelse blev muliggjort gennem Støtte fra adskillige ansete Institutioner, maa ikke blot af Omfang, men ogsaa af Kvalitet anses for det bedste, Dr. Kornerup har ydet. Her er Ribe Skoles Historie fortalt fra den første spæde Begyndelse, som kun dunkelt kan anes. Særdeles indgaaende er Beretningen om den ansete Latinskoles Skæbne paa Reformationstiden, i Pietismens Dage og i Oplysningstiden. Som sædvanligt lægger Dr. Kornerup et forbavsende Litteratur- og Arkivkendskab for Dagen, men hvor Materialet er brøstfældigt, kan Dr. Kornerup med sin ualmindelige Viden om Fortidens europæiske Aandsliv supplere Manglerne. Paa den Maade fremstaar der et velafrundet Billede af en anset Kulturinstitutions Skæbne, og Læserne faar ikke blot et meget indgaaende Kendskab til Ribe Katedralskoles Historie gennem Tiderne, men ogsaa en fyldig Indførelse i Lærdommens og

den humane Dannelses Art fra Højmiddelalderen til vore Dage. Derfor vil Værket vække Interesse hos mange andre end dem, der har været knyttet til den vestjydske Købstad og dens Skole. Ved sin Monumentalitet er det et Særsyn i Nutidens historiske Litteratur, og det var dette store Arbejde, der skaffede Dr. Kornerup det hæderfulde Medlemskab af Videnskabernes Selskab.

Med den Anseelse, Dr. Kornerup nød for sin store Viden og store Produktion, var det naturligt, at han sammen med Professor, Dr. theol. Hal Koch redigerede den første samlede Fremstilling af den danske Kirkes Historie. Til »*Den danske Kirkes Historie*« leverede Dr. Kornerup den meget indgaaende og grundige Fremstilling af Oplysningstidens Historie fra 1746 til 1799 (Bd. V, p. 237-505). Under Læsningen forbavses man bestandigt over det vældige Materiale, der er fremstillet saa klart og overskueligt. Naturligvis har Dr. Kornerup støttet sin Fremstilling til tidligere Behandlinger af denne vigtige Periode i den danske Kirkes Historie, men for første Gang faar man en virkeligt udførlig og særdeles veldisponeret Redegørelse for Oplysningstidens Kirkehistorie, som ikke blot er bygget paa Kendskab til Litteraturen og til Kilderne, men ogsaa paa en theologisk Forstaaelse af Tidens mangeartede Brydninger. Det var naturligt, at Dr. Kornerup, der som ingen anden kendte Kirkens Historie i Orthodoxsiens Tid, ogsaa behandlede Perioden fra 1536 til 1699, og Aftenen før sin Død naaede han at fuldføre sin Redegørelse indtil Aaret 1670. Skildringen vil forhaabentlig inden længe kunne fremlægges for Læseverdenen, og ingen behøver at tvivle paa, at den Lærdom og Grundighed, som udmærkede Dr. Kornerup, ogsaa kendetegner dette Værk.

Til disse særskilt udsendte Værker føjede Dr. Kornerup — som den medfølgende Bibliografi udviser — en overvældende Række Afhandlinger og Recensioner. Til den sidste Udgave af »*Dansk Biografisk Leksikon*« var han næstflittigste Bidragyder, og hans Artikler vilde, om de blev

trykt samlede, fylde paa det nærmeste et enkelt Bind af Værket. Til »*Personalthistorisk Tidsskrift*« var hans Bidrag ikke faa, men det var især »*Kirkehistoriske Samlinger*«, der havde hans Kærlighed, og siden 1933 er der ikke udsendt et Hefte, hvortil Dr. Kornerup ikke har leveret et eller flere fyldige Bidrag. Under sine indgaaende Arkivstudier var Dr. Kornerup ofte stødt paa Brevsamlinger og Aktstykker, som belyste mere eller mindre kendte Episoder i dansk Kirkeliv. Han forsynede dem med udførlige Indledninger og Kommentarer, og blandt de mere værdifulde Bidrag skal nævnes »Biskop Jørgen Hees Selvbiografi« (6. R. I), »Reformationsjubilæet i 1617« (6. R. II), »Om Christopher Mummets Katekismusforklaring« (6. R. III), »Fra H. N. Clausens yngre Aar« (6. R. VI), »Kvæker-Propaganda i Danmark og Norge i ældre Tid« (do.), »Biskop Peder Winstrup« (7. R. I), »To Kvæker-Besøg i Danmark i det 19. Aarhundrede« (ibd.), »Cort Aslaksen« (7. R. II), »J. P. Mynster og Spjellerup« (7. R. III), samt »Danmark og Konkordiebogen« (ibd.), hvortil kommer Beretningen om Selskabet for Danmarks Kirkehistorie fra dets Oprettelse til 1913 (6. R. VI).

I denne Oversigt over Dr. Kornerups Forfatterskab er kun de mere betydningsfulde Værker anført. Flere kunde nævnes, men det vil af dette Rids være klart, at Dr. Kornerups Produktion er saa omfattende og righoldig, at han alene derved har vundet sig et Navn blandt den danske Kirkehistories Forskere. Aabenbart har han følt en stor Glæde ved at samle og bearbejde sit Stof for at fremlægge det for Læseverdenen i smukke Publikationer. Men er hans Livsværk forbavsende af Omfang, er dets Kvalitet det ikke mindre. Lad være, at der kan findes enkelte Fejl, og at andre har forsynet deres Værker med mere fyldestgørende Indledninger og Kommentarer. Dr. Kornerups Omhu for alle Detailler, hans Redelighed og Soberhed i de Bemærkninger, han knytter til sin Fremstilling, giver dog bestandigt Læseren en Fornemmelse af, at han føres til-

bage til Fortiden under en paalidelig og kyndig Historikers Vejledning. Man mærker ideligt, at Dr. Kornerup har læst og lært i den ersonlevske Skole, at det er ham om at gøre at Kilderne kommer til deres Ret og ikke benyttes til uvedkommende Formaal.

Dr. Kornerup beskæftigede sig helst med de Omraader af Kirkehistorien, som indgaar i den almindelige Kulturhistorie. Det var især Lærdomshistorien, der fængslede hans Opmærksomhed, og hans bedste Værker omhandler de Perioder, hvor den kirkelige og humane Dannelse stod i nøje Forbindelse. Hans Styrke er det omfattende Kendskab til Hovedværker i den historiske og kirkehistoriske Litteratur, til ældre og nyere Behandlinger af de Emner, han skriver om, og sidst, men ikke mindst hans dybe Fortrolighed med Arkivernes Materialmængder. Under sit Arbejde paa Rigsarkivet havde han erhvervet sig stor Færdighed i at fremskaffe ubenyttet eller upaaagtet Kildemateriale til Belysning af sine Emner.

Formaalet med hans Forfatterskab var især at fremskaffe præcise og detaillerede Oplysninger om Fortidens Personligheder og de Hovedstrømninger, de repræsenterer. Dunkle Sammenhænge er opklaret, og store og smaa Mennesker fremtræder i en ændret, ofte ny Belysning. Det er Dr. Kornerup om at gøre, at alle vederfares Retfærdighed, men undertiden kunde man ønske, at han havde udtalt sig med større Dristighed, og at han havde antydet flere nye Sammenhænge og Forbindelser. Man maa dog bestandigt glæde sig over den sikre og faste Disposition, der former hans Redegørelser, og som letter Tilegnelsen af Stoffet betydeligt. Dr. Kornerups Sprog er altid kultiveret og velplejet, ofte levende, følsomt og rigt facetteret, og han udtrykte sig med voksende Frihed. Selvom han altid tyede til Arkiverne og deres righoldige Materiale, fortabte han sig ikke i Detaillerne, men hans Værker og Afhandlinger er homogene Helheder, og han kunde den Kunst at faa en

Beretning til at bevæge sig fremad i et roligt og ensartet Tempo.

Et saa righoldigt Forfatterskab som Dr. Kornerups kan kun blive til, naar man foruden Talent besidder den fornødne Dygtighed og Udholdenhed og ikke besværes af Overvejelser om Kirkehistoriens Maal og Egenart. Dr. Kornerups sidste Arbejde ligner da ogsaa de første i Maal og anvendte Metoder. Derved bliver hans Forfatterskab ret unuanceret, og Dr. Kornerups Frodighed viste sig i Forfatterskabets forbavsende Omfang og ikke i en kritisk Tilegnelse af nyere Opfattelser af Kirkehistoriens Ejendommeligheder og Særpræg. Den, der læser hans nyligt afholdte Foredrag om Historie og Kirkehistorie, som findes i den medfølgende Bibliografi, vil faa et meget stærkt Indtryk af en Forsker, som i Redelighedens og Sandhedens Navn afviser alle Forsøg paa at udnytte Kirkehistorien til andre Formaal end vederhæftig og sandfærdig Oplysning om Kirkens Fortid. Maaske var der andre og ligesaa bemærkelsesværdige Synspunkter at fremhæve — bl. a. at de mange Begivenheder i Kirkens Fortid kun kommer til deres Ret, naar de forstaas som Kirkens Manifestationer, netop som Kendsgerninger, der paa en eller anden Maade skulde forbinde Himmel og Jord, det timelige med det evige. Det er et historisk Faktum, at Kirken altid har villet etablere et saadan Forbindelse. Det er kun for en uhistorisk Betragtning, at Kirken i det væsentlige fremtræder som en Del af et broget Kulturmønster. Derfor bør Kirkehistorien ikke først og fremmest beskæftige sig med Begivenheder, der er af Betydning for en almindelig Kulturhistorie, men søge et Svar paa Spørgsmaalene: Hvorledes gav Kirken sig i de skiftende Tider tilkende som Bindeleddet mellem Himmel og Jord, og hvorledes blev dens Bestræbelser forstaaet? Det er saadanne Undersøgelser, der er specielle for Kirkehistorien — det er dem, og ikke blot Beskæftigelsen med de forskellige Kirkers Fortid, der bør give Disciplinen dens Navn

og Berettigelse. Saadanne Overvejelser, der ikke sætter den mindste Plet paa det storslaaede Forfatterskab, vilde maaske have haft en gunstig Indflydelse paa Dr. Kornerups Emnevalg og hans Behandling af kirkehistoriske Tildragelser. Maaske vilde de ogsaa have skabt større Berøringsflade med de Studenter, der er mere interesserede i Kirke og Theologi end i Arkiver og Kulturhistorie.

I 1949 havde »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie« bestaaet i 100 Aar, og Dr. Kornerup benyttede Lejligheden til at give et Rids af Selskabets Historie indtil Aaret 1913, da Udgivelsen af »Kirkehistoriske Samlinger« ophørte med Udsendelsen af det sidste Bind i 5. Række. Tiden er næppe inde til at fortælle Selskabets Historie i de følgende Aar, selvom de bevarede Oplysninger i Selskabets Arkiv er mange. Her skal det blot nævnes, at det omkring 1930 kom paa Tale at fortsætte Udgivelsen af »Kirkehistoriske Samlinger« med en 6. Række, som skulde have været paabegyndt allerede 1916. Dr. Kornerup havde fra sine Studenteraar været interesseret i at vække det slumrende Selskab til Live, og at det lykkedes, havde han Æren for. Han var udsat til at bestride de forskellige Forretninger, som var forbundet med Tidsskriftets Udsendelse, og han havde en naturlig Interesse i at overtage Hvervet som Samlingernes Redaktør. Fra 1938 bestred han da ogsaa denne Post sammen med Professor, Dr. J. Osk. Andersen, og fra 1948 var han alene om Hvervet.

De bevarede Breve og Aktstykker viser, at Dr. Kornerup udfoldede et stort Arbejde for at sikre Samlingernes Eksistens. Megen Aarvaagenhed og en stadig Interesse for Publikationens Trivsel var nødvendig for at fastholde de gamle Abonnenter og vinde nye. Dr. Kornerup vaagede ogsaa nidkært over Selskabets Økonomi, og de Midler, der samledes, forvaltede han sikkert og med megen Skønsomhed. Ved kloge Dispositioner sørgede han for at Tidsskriftet selv under vanskelige Forhold kunde udkomme regel-

mæssigt. I de sidste Aar var Dr. Kornerup samtidig Formand, Sekretær og Kasserer i Selskabet, dertil Redaktør og flittigste Bidragyder til Samlingerne. Mere end noget andet Enkeltværk er det »Kirkehistoriske Samlinger« der skaffede hans Navn Vægt og Anseelse i større Kredse. Vel naaede han ikke at levere saa mange Bidrag som Dr. H. F. Rørdam, men hans Artikler og Afhandlinger er til Gengæld af større Lødighed. Derfor vil den samme Glans, der hviler over Dr. Rørdams Navn, falde paa Dr. Kornerup, og mere end nogen anden er det disse to højt fortjente Mænd, der vil erindres blandt Læserne af »Kirkehistoriske Samlinger«.

Ikke alle de Forhaabninger, Dr. Kornerup havde næret, blev indfriet. Han opnaaede ikke at blive Professor i Kirkehistorie, og heller ikke Embedet som Rigsarkivar blev ham tildelt. Men han lod sig ikke mærke af Skuffelserne og kunde glæde sig over de mange Æresbevisninger, der med rette blev ham tilkendt. Her skal det blot nævnes, at han i 1937 blev optaget i »Det kongelige danske Selskab for Fædrelandets Historie« og i 1952 Medlem af Videnskaberens Selskab. Han var ogsaa Medlem af ansete videnskabelige Sammenslutninger i Lund, Stockholm, Uppsala, Oslo, Trondhjem og Helsingfors. Han var Æresdoktor ved Universitetet i Uppsala og havde holdt Forelæsninger som Gæst ved adskillige nordiske Universiteter.

For os, der lærte Dr. Kornerup at kende i de senere Aar, var han den kyndige og erfarne Kirkehistoriker, der modtog os i sit Kontor paa Rigsarkivet med en paa samme Tid fornem og hjertelig Venlighed. Var man interesseret i at skildre en Del af den danske Kirkes Historie efter Kilderne, maatte man før eller senere komme i Forbindelse med Dr. Kornerup, og han viste megen Opmærksomhed og Interesse for dem, der jævnligt benyttede Rigsarkivets Samlinger. Han advarede bestandigt mod at fortabe sig i de mange utrykte Kilder og betonedede ideligt Nødvendigheden af at skaffe

sig et godt og sikkert Overblik over den almindelige Historie i den Periode, man vilde behandle. I private Samtaler vendte Dr. Kornerup sig ofte med Beklagelse mod den aftagende Forstaaelse for de humane Videnskaber, han mente at kunne spore, og om Udviklingen i det kirkelige Liv kunde han udtale sig heftigt, ja stundom bittert. I de sidste Samtaler lod han forstaa, at selvom han vilde fortsætte sine mange Undersøgelser, følte han sig stadig nærmere ved Vejens Ende. Den samme Ytring af Vemod, der lød mærkværdigt i den tilsyneladende saa raske og sunde Mands Mund, findes i den sidste Artikel om J. P. Mynster i »Kirkehistoriske Samlinger«. Her citerer han Virgils Ord fra Æneiden (X,467-68):

Stat sua cuique dies, breve et inreparabile tempus
Omnibus est vitæ — — —

Hertil kunde der svares med Euripides (Nauck 910):

Ἄλβιος ὅστις τῆς ἱστορίας
ἔσχε μάθησιν.

Det bevidner ogsaa Dr. Kornerup med sit Forfatterskab.

Knud Banning

Jens Bircherods »Synopsis«.

*Et Bidrag til den teologiske Litterærhistorie og den højere
Undervisnings Historie.*

Af **Bjørn Kornerup.**

1.

Lærebøgenes Skæbne udgør et ejendommeligt Afsnit af de forskellige Litteraturers Historie. Ofte vil man sikkert se det mærkelige Fænomen gentage sig, at mangen en Lærebog, der er uden indre Originalitet, men er lagt behændigt til Rette, i det praktiske Liv kan faa en historisk Betydning, der langt overgaar den, som et dybt selvstændigt Aandsværk kan opnaa. Dette gælder baade i Teologien og i andre Discipliner. *Caspar Bartholins* »Anatomicæ Institutiones« (1611), der ikke er Udtryk for nogen nyskabende Aandsvirksomhed, fik en overordentlig Udbredelse i hele Europa og blev oversat til flere Sprog¹. Noget lignende gælder *Niels Hemmingsens* »Enchiridion« (1557), der det meste af det 16. Aarhundrede efter H. P. Resens bekendte Udsagn »næsten var i alles Hænder«, skønt den langtfra er nogen selvstændig Bearbejdelse af Dogmatiken, men som Forfatteren selv bekender, for en stor Del skrevet ud af Melanchtons og andres Skrifter².

¹) Jvfr. H. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon I, 259. Jul. Petersen, Bartholinerne og Kredsen omkring dem, 1898, S. 10—11.

²) H. P. Resen, De gratia universali I, 1615, Th. 50 (»Enchiridion, quod erat in manibus ferme omnium«). Nic. Hemmingii Opuscula theologica, 1586, p. 322. At Hemmingsen i dette Skrift har overtaget adskiligt fra Calvin, er eftervist af E. Munch Madsen i Dansk teologisk Tidsskrift V, 1942, S. 224 ff. — Om Udbredelsen af »Enchiridion« gennem mange Udgaver, endnu repræsenterede ved Eksemplarer i talrige uden-

I det 17. Aarhundrede er i Danmark *Jesper Brochmand* den store dogmatiske Autoritet af normgivende Karakter. Dette skyldtes dels hans egen Universitetsvirksomhed, dels de Skrifter, der fremgik af denne. I forreste Række blandt disse staaer hans Hovedværk »Universæ theologiæ systema«, 1-2, 1633 (og oftere)¹, der med sine ca. 3000 Kvartsider kan forekomme Eftertiden at være af et næsten uoverskueligt Omfang, men som i Virkeligheden maalt med flere samtidige tyske Dogmatikers Værker var ret maadeholdent af Størrelse. Imidlertid maa Brochmands »Systema« vistnok snarere betegnes som en Haandbog end som en Lærebog, og for en Gennemsnitsstudent har det vel været baade for digert og for kostbart. Der udkom da ogsaa hos to københavnske Forlæggere to Udtog af det store Værk: »Systematis theologici epitome«, 1649, og »Systema theologicum minus«, s. a., der begge med deres 1176 Sider i 8° er af ikke helt ringe Omfang². Efter Brochmands Død udkom tilmed et lille Skrift af lignende Karakter »Definitiones articulorum fidei«, 1662, der dog blot paa et Par Ark bringer Definitionerne paa de vigtigste teologiske Begreber³.

landske Biblioteker, se Lauritz Nielsen, Dansk Bibliografi 1551—1600 Nr. 841—850.

¹) Om Udgaver se H. Ehrencron-Müller II, 82.

²) Det førstnævnte hos Joachim Moltke, det andet hos Daniel Paulli. Om »Epitome« siger D. G. Zwergius endnu 1753 (Det Siellandske Clerisie S. 228): »i denne skønne Bog er alt det fornødne, der er i Systemate, ja den holdes nogle Steder, saasom Brochmands curæ posteriores, bedre og sikkrere end Systema selv«. Denne Dom tiltrædes i det væsentlige af Jens Møller 1817 (Historisk Calendar III, 253).

³) I Gl. kgl. Saml., 4°, 1432 findes et lille Hefte indeholdende Brochmands »Definitiones« til de første 16 Loci. I Det kgl. danske Selskabs Besiddelse var i sin Tid et Haandskrift: Casp. Eras. Brochmanni Loci Communis, in Epitome redacti per Nicolaum Nicolai Krogium 1639. (J. Langebek, Det Kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvext, 1748, S. 167 Nr. 8). Det synes nu forsvundet. Zwergius (anf. Skrift S. 228) siger: »Friedliebii Medulla passere og hos de fleeste Kiendere ej heller for andet, end som en Epitome af Brochmands Bog, eller, rettere et Ran af hans Boe«. Philip Heinrich Friedlieb († 1663) var Prof. i Greifswald, siden

Medens den officielle Teologi Aarhundredet ud indholdsmæssigt stod i Brochmands Tegn, har hans Efterfølgere og Disciple aabenbart ikke følt sig helt tilfredsstillede af den Skikkelse, hvori hans Systema i de mindre Udgaver forelaa, men har søgt at bearbejde dem for at give dem en yderligere Afrunding i formel og pædagogisk Henseende. Dette gælder i høj Grad den meget benyttede Lærebog »Synopsis«, om hvilken der i det følgende skal meddeles nogle Efterretninger.

Forfatteren til den var *Jens Jensen Bircherod* (1623-86), der fra 1658 havde været knyttet til Københavns Universitet som Professor, først i Filosofi, siden i Græsk¹. 1668 rykkede han op i det teologiske Fakultet. Bircherod var en solid Teolog af Jesper Brochmands Skole, vel uddannet baade herhjemme, især under den senere sjællandske Biskop Laurids Mortensen Scavenius, og ved en Række af Udlandets berømte Højskoler. I flere af de talrige Skrifter — mest Disputatser —, han har efterladt, viser han bl. a. Kendskab til engelsk Teologi, og ikke sjældent saa han det som sin Opgave at bekæmpe liberale Aander som Richard Simon, Herbert af Cherbury og Thomas Burnet².

Sognepræst til St. Jacob i Stralsund. Det kgl. Bibliotek besidder 2. Udg. af hans *Medulla theologiæ theticæ, polemicæ et casualis*, 1655. Den er i hvert Tilfælde indholdsmæssigt stærkt beslægtet med Brochmands Arbejde.

¹) Hovedkilden til Kundskab om hans Levned er Universitetets Programma funebre af 27. September 1686, ogsaa meddelt i 2. Udgave af hans »Synopsis«, 1690. Den fyldigste moderne Biografi af ham i G. L. Wad, Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm II, 91—103. Jvfr. ogsaa min Omtale af ham i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., III, 121. I Gl. kgl. Saml., 4°, 2998 findes Jens Bircherods egenhændige Konceptbog, som Wad ikke synes at have benyttet. Heri findes bl. a. meget venkabelige Breve til Prof. Abraham Calovius i Wittenberg og til den berømte Biskop i Oxford John Fell.

²) Se saaledes Jens Bircherods Skrifter: *Opera creationis primi et secundi diei ... adversus dubiam interpretationem novi historici critici Richardi Simonis*, 1681; *De legis Mosaicæ divina origine et auctoritate diatribe adversus Edoardum Herbertum, baronem de Cherbury*, 1678;

Jens Bircherod synes i det hele at have været en ikke ubetydelig Mand, men hans senere Skæbne er iøvrigt som et Skoleeksempel paa Forgængeligheden af al litterær Ære og Lærdoms Berømmelse. Skønt han i henved en Snes Aar som Medlem af det teologiske Fakultet, som flittig Universitetslærer og som meget frugtbar Forfatter indtog en fremskudt Stilling herhjemme, er hans Navn nu saa godt som ukendt. Selv i større kirkehistoriske Værker er det sjældent, at hans Navn mere end strejfes¹. Til Dels kan dog dette hænge sammen med, at hele Perioden 1660-99 er saa lidet bearbejdet i dansk Kirkehistorie.

Størst Betydning synes Bircherod at have faaet ved Udgivelsen af den ovennævnte Lærebog i systematisk Teologi, der udkom første Gang 1662, endnu medens han beklædte Professoratet i Græsk. Allerede Titlen er betegnende.

Synopsis locorum communium theologicorum, in qua veritas religionis Christianæ ex sacris literis et orthodoxis theologis sequenti methodo proponitur, ut I. vera sententia solito theologorum ordine per articulorum seriem, inprimis juxta ductum viri admodum reverendi et excellentissimi d. Caspari Erasmi Brochmanni, olim episcopi Sælandiæ in Dania, et ss. theol.

Anti-Burnetius 1688, 2. Udg. 1694 under Titel Tractatio curiosa de terra et aqua. Englænderen Thomas Burnet (1635—1715) var især bekendt ved sin fantasifulde Kosmogoni Telluris theoria sacra, 1681. — Imødegaaelse af Richard Simon findes ogsaa i Bircherods posthume Lumen historiae sacræ, 1687, p. 18 ff.

¹) L. Helveg omtaler saaledes i sin Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2. Udg., I, 491 f. blot »et Forslag [1677] til Kirkesagers Forbedring af en Dr. J. Bircherod«, men er i Tvivl, om dette hidrører fra Professor Jens Bircherod eller hans Broder Professor Jacob Bircherod i Odense. I Kongebrevet af 13. Maj 1677, som citeres af Helveg, tales der dog udtrykkeligt om Dr. Jens Bircherods Forslag (Sjæll. Reg. 1677 Nr. 112), og selve Forslaget (Gl. kgl. Saml., Fol., 123) er skrevet med hans Haand. — Jvfr. iøvrigt Zwergius, anf. Skrift S. 228. Erich Pontoppidan, Annales ecclesiæ Danicæ IV, 631—2. N. M. Petersen, Bidrag til den danske Literaturs Historie, 2. Udg., III, 55.

doctoris ac professoris celeberrimi etc., breviter et concise afferatur, II. controversiæ quæ strictissime expendantur, ac ordinate veræ sententiæ subjungantur, III. dicta vet. et nov. testamenti ex fontibus Hebræo et Græco in margine certo delectu apponantur.

Bogen indledes med en Dedikation, dateret 27. September 1662, til Universitetets Patron, Kansler *Peder Reedtz* til Tygestrup. Bircherod giver heri flere interessante Oplysninger om sit Forfatterskab og sin Udvikling. Oprindeligt havde han tænkt sig bedst at kunne tjene sit Fædreland ved at indføre de unge i Filosofien og i den græske Aandsverden (*Græca humanitas*), men de alvorlige Tider vendte Studenternes Interesse i en anden Retning. De tragtede nu blot efter Indsigt i Livets eneste og nødvendige Vejleder, Teologien (*unica illa et necessaria vitæ dux theologia*). Bircherod mente det da rigtigst at føje sig efter Tidens Trang og at samle sit Arbejde om teologiske Studier, indtil Fædrelandets Forhold havde trukket sig i Lave igen¹. Han gjorde saa i denne Tid Udkast til nærværende Skrift, og da Peder Reedtz havde billiget Planen, bragte han det til Afslutning. Som rimeligt var, ønskede han at dedicere det til Kansleren som Tak for de mange Velgerninger, som han havde moadtget af denne² og af hans Svigerfader, den gamle Kansler Christen Thomesen Sehested.

I en paafølgende Fortale til Læseren gør Bircherod nærmere Rede for Karakteren af sit Arbejde. Han ønsker, siger han, at præsentere Læseren en ny Oversigt (Synopsis), dog vel at mærke ikke ny i Henseende til Læren, thi denne

¹) Skont udnævnt til Professor 1658, var Bircherods Kaar (før 1661) saa ringe, at han kunde skrive til Kansler Peder Reedtz: »at jeg af Professionen ganske intet haver, ikke heller kan vente mig noget, før end nogen af de nederste Professorer dør« (G. L. Wad, anf. Skrift II, 95).

²) Det var da meget naturligt, at Jens Bircherod senere paa Kanslerens Begravelsesdag kom til at holde en Mindetale over ham (Programma funebre af 25. Aug. 1674 over Peder Reedtz).

er blot den gamle ortodokse, men i Henseende til Formen¹. Den Metode, Bircherod anvender, har han ikke lært af nogen anden, men udfundet selv. Som Udgangspunkt havde tjent Overvejelser med Hensyn til de to Hovedfarer, som truede Teologien: paa den ene Side de mange Angreb fra forskellige forvirrede Hoveder, paa den anden den store Uensartethed i Opstillingen af de teologiske Teser, som havde sin Aarsag i, at man fjernede sig fra Kilden til al sand religiøs Erkendelse, Skriften. For at raade Bod paa disse Ulemper havde Forfatteren da til Hensigt dels at sidestille de rigtige Definitioner med Vranglærernes Opfattelse (veræ sententiæ et controversiæ), dels at tilføje alle Kildedstederne fra Skriften, saa man straks kunde se, hvilket Fundament man byggede paa. Saaledes kunde de unge fra første Begyndelse lære paa een Gang at arbejde med det rette Materiale og at gendrive Hæretikerne.

Forøvrigt havde Bircherod bestræbt sig for hverken ved for stor Vidtløftighed at afskrække de unge eller ved for stor Knaphed at støde de viderekomne fra sig. Det var hans Haab, at Bogen kunde blive et tjenligt Hjælpemiddel især i Skolerne og Gymnasierne, saaledes at Studenterne siden med desto større Lethed kunde lære at beherske det Stof, som doceredes ved Universitetet. For de ældre kunde Bogen især gøre Nytte som et Kompendium af det, som ellers behandledes i vidtløftige Værker.

Hvad Lærepræget angik, havde Bircherod saa vidt gørligt søgt overalt at undgaa at bruge sine egne Ord og i Stedet at benytte dem, der var bragt i Kurs af Mænd som Martin Chemnitz, Johan Gerhard, Leonhard Hutter og Jesper Brochmand. Især søgte han Tilknytning til denne sidste. Fra ham havde han overtaget baade Dispositionen, de enkelte Læresætninger og deres Udformning (explicatio).

¹) «Novam eam appello, non quod heic nova quædam, aut alia quam quæ a theologis orthodoxis sæpius dicta, atque a sacris scriptoribus ante tradita sunt, afferantur (neque enim in hoc studii genere quicquam recte dicitur, quod non dictum sit prius) sed methodum intelligo»

Efter Bircherods Mening vilde det nemlig være urigtigt at afvige fra en saa fremragende, af vore Kirker højt fortjent Mand, og ved den anlagte Behandlingsmaade haabede han at kunne fremme den Ensartethed, den uniformitas, som den høje Øvrighed siden Aar tilbage havde ønsket baade ved Universitetet og Skolerne¹.

Til den Plan, som her er gengivet, svarer Bogens Indretning paa det nøjeste. Overalt meddeles først en kort, klar Definition paa de enkelte Dogmer (articuli), som nærmere forklares i Underafdelinger (sectiones), idet alle positive Læreudviklinger støttes paa Hovedstederne i Skriften, anførte paa Latin. I Marginen gives de samme Skriftsteder paa henholdsvis Græsk eller Hebraisk, og i Noter under Siden berøres de vigtigste Problemer, som kunde staa i Forbindelse med de paagældende Læresætninger, og de mest karakteristiske Vranglærdomme, som paa Stedet gendrives ved Hjælp af de behørigte Skriftsteder. Som det var at vente, er det Brochmands Systema, dets Leddeling og dets Definitioner, som ligger bag Synopsis. Saaledes har Bircherod ogsaa helt overtaget Brochmands ejendommelige firleddede Behandling af Læren om *communicatio idiomatum*².

Set ud fra Tidens Standpunkt maa Jens Bircherods Synopsis sikkert betegnes som et ualmindeligt dygtigt Arbejde og er den Dag i Dag et fortræffeligt Hjælpemiddel til paa bekvem Maade at finde rundt i den lutherske Dogmatiks Labyrinth. Indholdsmæssigt var den et tro Spejlbillede af den Ortodoksi, som efterhaanden havde fæstnet sig, og formelt prægedes den af Overskuelighed, lysende Klarhed i Enkeltheder og skarp Begrebsdefinition.

¹) Bircherod tænker formodentlig især paa de vigtige Uniformitets-tabeller af 1656 for de latinske Skoler (H. F. Rørdam, Historiske Samlinger og Studier I, 182 ff.).

²) Jvfr. herom W. Gass, Geschichte der Protestantischen Theologie I, 300, 421. Jens Møller i Historisk Calendar III, 275. E. F. Koch i Kh. Saml. 2. R. III, 677.

2.

Det var da ikke mærkeligt, at Bogen vandt stor Yndest, og at den blev stærkt begunstiget fra officiel Side. Til nærmere Oplysning herom skal der i det følgende meddeles en Række Breve og Aktstykker, som ikke blot er egnede til at give Underretning om den Skæbne, der blev Bogen til Del, men ogsaa til at kaste Lys over Bircherods hele Forfattervirksomhed og over litterære Forhold herhjemme i anden Halvdel af det 17. Aarhundrede.

Allerede før Bogen var udkommet, var Forfatteren betænkt paa om muligt at skaffe sig et kongeligt Privilegium, der kunde værne ham mod Eftertryk og sikre ham økonomisk Vinding af sit Arbejde. Den 23. Oktober 1661 skrev han da følgende Brev¹ til sin gode Patron, Kansler Peder Reedtz:

Velbiurdige Herre, høygunstige Patron!

Er min ydmygste Begiering till Hans Magnificentzis Fromhed, at saa som hand loffuede at ville forskaffe mig eet Privilegium paa den Bog, som jeg nu paa min Bekostning lader trycke, huis Titel jeg ham paa det ydmygeligste ved denne Memorial indstiller, Hans Excellentze ville da hos Hans kongl. Maj. det saaledis befordre, att hand naadigst ville være tilfreds: »ingen skall maatte trycke enten samme Bog eller nogen anden Epitomen effter den vdi Hans kongl. Maj. Lande, icke heller lade nogen tryckt fra andre Steder her indføre, selge eller affhandle, under huad Prætext det være kand, i de første 20 Aar, med mindre det med min, som denne Bog haffuer bekostet, eller mine Arffuingers Samtycke skeer, vnder sedvanlig Straff, som saadanne privilegia plejer at udgiffuis, nemlig Bøgenis Confiscation oc

¹) Indlæg til Sjællandske Registre 1661 Nr. 266. De i det følgende meddelte Aktstykker er gengivet ord- og bogstavret blot med Normalisering af Begyndelsesbogstaver og Tegnsætning. — Forhandlingerne har tidligere ganske kort været omtalt hos G. L. Wad, anf. Skrift II, 98 f.

en vis Pengemult,« som det naadigst behager Hans kongl. Majestet.

Hvor udi jeg vnderdanigst formoder, naadigst at maatte bliffue anseet oc aff min høygunstige Her Cantzeler paa det gunstigste betenckt, at uden jeg faar eet Privilegium paa saa mange Aar, jeg eller mine Arffuinger kunde komme i Vitløffthighed deroffuer, effterdi det icke paa een liden Tid kand gaa fra Haanden. Disligeste, at om nogen maatte lade nogen Epitomen dereffter trycke, det i lige Maade kunde bliffue til Skade.

Derforuden, »effterdi jeg dette saa korteligen oc paa den methodo disponerer, at det endocsaa kand brugis i Gymnasiis oc stoore Skoler, da giorde Hans Excellentz mig saa meget dis større Velgierning, om hand tilligemed udi dette privilegio ville gunstigst forskaffe en Bevilgning, at denne Synopsis vdi Academiene, Gymnasiis oc de største Scholer, huor loci communes læsis, skulle brugis«.

Icke tuiffendis paa, at min gode Her Cantzeller baade herudi, saasom oc, om udi nogen anden Sag Occasion forfalder, hand baade min ringe Condition kand forfremme oc forhielpe, eller saadan Intention, som den studerende Vngdom tienlig kand være, befordre, jeg jo Hans Excellentze till min høygunstige Patron altid maa haffue, som jeg Hans Magnificentze oc gantske velbaarne Huus all Prosperitet igien inderligen aff Gud allermectigste ønskes.

Kiøb. den 23 Octobr. 1661.

Hans Magnificentzes ydmygste oc skyldigste Tienere
Jens Jensøn Birkerod m. m.

Kansleren svigtede heller ikke sin Klient i denne Sag, og den 7. December s. A. modtog han et kongeligt Privilegium¹ af dette Indhold:

¹) Sjællandske Registre 1661 Nr. 266.

F. 3.

G. a. w., att efftersom Oß elschl. h. och høylerde M. Jens Birckerøed, Professor udj Universitetet her i Wor Residentz Stad Kiøbenhaffn, for Oss underdan. haffuer ladet andrage, huorledis hand paa sin egen Bekostning en Bog acter at lade trycke, kaldis Synopsis locorum communium theologicorum Caspari Erasmi Brocmanni etc., saa paa det hand i nogen Maade til saadan Bekostnings Oprectning igien kunde komme, haffuer hand om dette Woris obne Breff och Privilegie derpaa underd. Ansøgning giort. Da haffuer Vj naad. bevilget och tillat, saa och hermed bevilger och tillader, at ingen udj Wore Riger och Lande samme Bog eller nogen anden Epitomen dereffter maa trycke eller trycke lade, ey heller andensteds trygt hid inføre, selge eller affhende, vnder huad Prætext det och were kand, udj 20 Aar fra dette Wort Breffs Dato at beregne, vden for^{ne} M. Jens Birckerøed eller hans Arffvingers Bevilling, Vilie och Samtøcke, saa frembt dend eller de i saa Maader betrædes¹ kand, icke alleniste vil haffue forbrut, huis Exemplarier de haffue med at fare, mends end och udj Penge Mult 100 Rixdlr., Halffparten aff samme Exemplarer och Mult til Oss, och den anden halffue Part til for^{ne} M. Jens Birckerøed. Dog skal bem^{te} M. Jens Birckerøed forplict were forskr.^{ne} Bog aff woris Professores theologiæ paa bem.^{te} Universitet at lade revidere och igiennemsee, saa och dereffter tilbørlig Indseende, at den correct och med Flijd tryct worder. Forbydendis etc.

Haffn. 7 10 br. 61.

3.

Som det vil fremgaa af det her meddelte Privilegium, havde Jens Bircherod derved faaet opfyldt det første af de to Ønsker, han havde fremsat i sit Brev til Kansleren. Tilbage stod det andet vigtige Punkt at faa Bogen autoriseret

¹) o: træffes.

til Brug i Skolerne. Dette skulde imidlertid ikke lykkes uden Kamp.

Da Jens Bircherod havde erhvervet sit Privilegium, var der en anden Mand, som følte sig krænkede derved og beskyldte Bircherod for at gaa sig i Næringen. Det var Universitetets Bogtrykker *Joachim Moltke*, der 1649 selv havde faaet et kgl. Privilegium¹ paa at udgive det ovennævnte »Epitome« af Jesper Brochmands »Systema« og derfor nu mente, at det nye Privilegium stred herimod. Da Moltke havde udtalt sig herom i et Brev til Jens Bircherod, kunde Sagen ikke lade sig afgøre i Mindelighed, men blev af Bircherod indanket for Konsistorium, hvor den af-fødte en temmelig vidtløftig Forhandling².

Sagens Forhistorie var ret kuriøs. Moltke oplyste i et Indlæg, at Foranledningen var den, at Jens Bircherod en Gang hos ham havde købt et Eksempplar af Arild Hvittfelds Krønike for 6 Rdlr., som han dog ikke betalte. Da Moltke nu gentagne Gange havde krævet ham for dette Beløb, sendte Bircherod ham nogle Eksemplarer af sin »Synopsis«, for at han kunde sælge dem og paa den Maade skaffe sig Dækning. Herved blev Moltke opmærksom paa Tilstedeværelsen af »Synopsis«, som han (med Rette) ansaa for en slem Konkurrent til det af ham udgivne »Epitome«, hvoraf han havde 1700 Eksemplarer liggende! Han skyndte sig da at erhverve et fornyet kgl. Privilegium (af 9. April 1662)³ paa Udgivelsen af »Epitome« og mente heri at have et sikkert Værn mod Bircherod, hvem han nu beskyldte for at have »epitomeret« »Epitome«⁴.

¹) Sjællandske Registre 1649 8. Marts. Foruden Epitome nævnes i Privilegiet bl. a. Brochmands Apologia secunda, Systema theologicum og Postilla.

²) Afskrift af Sagens Akter i Konsistoriums Kopibog 1656—63 Fol. 349 v ff. Udtog af Dommen i Indlæg til Sjællandske Registre 1663 Nr. 83.

³) Sjællandske Registre 1662 Nr. 54.

⁴) Moltke beklagede sig i denne Sammenhæng over, at en anden bekendt københavnsk Boghandler, Christian Cassube, havde udgivet de S. 2 nævnte »Definitiones«, ligeledes paa Grundlag af »Epitome«.

Bircherod følte sig meget fornærmet over Beskyldningen om, at han skulde have benyttet »Epitome« som sit Forlæg og efterviste den store Forskel mellem de to Skrifter. Moltkes Paastand maatte da enten skyldes malitia eller ignorantia. Forøvrigt kunde han oplyse, at det var Moltke selv, der havde forlangt Eksemplarer af »Synopsis« som Betaling for Hvitfelds Krønike. Denne havde Bircherod for Resten ikke købt til sig selv, men til en god Ven, og havde han vidst, at Moltke var saa forlegen for at faa sine Penge, skulde han gerne forlængst have betalt ham Beløbet — »ellers haver jeg ikke meget begært at være betroet [s: faa paa Kredit] af Jochum Moltken, thi jeg haver intet holdt det for min Gavn.«

Joachim Moltke kom tilsidst med et meget mat Indlæg¹, ydmygt i Tonen og tydeligt nok for at redde saa meget som muligt af Stumperne. Han stillede nu et Forslag til et Forlig: Jens Bircherod kunde faa overladt en Del Eksemplarer af »Epitome« og han selv lige saa mange af »Synopsis«, saa de kunde hjælpes ad at »commendere« begge Bøger!

Først efter flere Retsmøder kunde Konsistorium fælde Dom i Sagen den 11. April 1663, og denne faldt helt ud til Gunst for Bircherod. Vel nægtede man ikke, at Moltke havde faaet et Privilegium 1649, men det var udløbet, før end Bircherod begyndte sit Arbejde, der forøvrigt heller ikke var identisk med en Udgave af Brochmands »Epitome«. Men heller ikke det andet Privilegium af 1662 paa en Nyudgave af »Epitome« kunde komme i Betragtning, da det var udstedt fire Maaneder, efter at Bircherod havde faaet sit Privilegium, og da hans eget Arbejde næsten var trykt fær-

¹) Det er i dette Indlæg, at Moltke giver den interessante Oplysning, at han i sin Tid havde trykt »sl. D. Jespers Systema theolog. etc., huilchet den sl. Mand klagede, at Salomon Sartor s. hafde loffvit at ville tryche, mens dog iche holdet sit Løffte, bad mig derfor, at jeg vilde giøre det, och er dermed den sl. Mand och den kong. Academia baade i Tydschland och andre Lande blefuen berømbt« (Konsistoriums Kopibog 1656—63 Fol. [354]).

digt. Bircherod kendtes da »for denne Moltkens Beskyldning aldeles fri at være«, og Moltke dømtes for sit Forsøg paa at »despectere« Professor Bircherod til at give Universitetsbiblioteket en Bog saa god som 10 Rdlr. samt til at betale Bircherod hans Sagsomkostninger.

Da dette Mellemværende var bragt af Vejen, ansøgte Bircherod (den 20. Maj 1663) paa ny Kongen om at faa sin Bog autoriseret til undervisningsmæssig Brug¹. Dette skete i en saalydende Skrivelse:

Stoormectigste Konge, allernaadigste Herre!

Effttersom jeg for nogen Tid siden haffuer ladet udgaa een Synopsin locorum communium oc den giort med den methodo, at den kand være gaffnlig och brugelig i adskillige Maader i Gymnasiis och de stoore Skoler, saasom adskillige Bispers, Lectorum och andris Censur udviiser, som jeg underdanigst her hos indstiller; men eendeel vide icke, huad de derudi skall giøre, fordi Hans kongl. Maj. icke haffuer endnu med noget aaben Breff befalet, at samme Bog skall brugis i Skolerne; och jeg ellers paa samme Verch haffuer anvendt stoor Bekostning till den Henseende, at den kunde bliffue gaffnlig for Vngdommen, da paa det baade de kand være tient dermed, och jeg paa samme Bog icke skulle lide Skade, er min underdanigste Begiering, Hans kongl. Maj. ville naadigst giffue mig sit aabne Breff, at efftersom der hidintill intet haffuer været noget vist tryct och beqvemmeligt Compendium theologiæ till at læse i Gymnasiis och Skolerne, oc denne Synopsis befindis beqvem dertil, baade for den er med tienlig methodo forfattet, saa och haffuer dicta Hebræa och Græca in margine, at Vngdommen dertill aff Begyndelsen kand dis beqvemmeligere vennis till, da skulle hereffter forbrugis udi Gymnasiis och udi de stoore Skoler, huor enten Lectores theologiæ ere, eller loci communes theologici forelæsis, samme

¹) Indlæg til Sjællandske Registre 1663 Nr. 83.

min Synopsis locorum comm. theologicorum och derudi præscriberis de metæ, som aff dem, der udi haffuer at ansee och regiere Vngdommens Gaffn och Studeringer, eractis fornøden och tienlig at vide, førend de kommer til Aca- demiet.

Saadan Hans kongl. Majestatis baade goode Omsorrig for Skolernis Gaffn saaochsaa stoore Naade imod mig vill Gud igien belønne.

Eders kongl. Majestetz vnderdagniste [!] Tienere
och Forbedere

Kiøb. den 20 Maji A^o 1663.

Jens Birckerod.

For at give sin Ansøgning forøget Vægt havde Jens Bircherod vedlagt dels et Referat af forskellige betydningsfulde Personligheders Udtalelser om Bogen, dels tre originale Breve om samme Emne¹. Det første Aktstykke har følgende Ordlyd:

Adskillig Censur

om min Synopsi locorum communium anlangende den till Gymnasia och de stoore Skoler at forfremme.

Erchebispens².

Der jeg aff hannem begierede, hand den ville hielpe at forfremme till Skolerne, suarede hand sig for sin Person icke att ville være derimod oc derfor at være tilfreds, huem aff Rectoribus scholarum selff den ville optage, saasom M. Jørgen Eilersøn, Professor oc Rector hujus scholæ³, haffde ocsaa allereede giort, men sig icke at ville befale nogen

¹) Alle i Indlæg til Sjæll. Registre 1663 Nr. 83.

²) Erkebiskop Hans Svane († 1668), Biskop over Sjællands Stift fra 1655.

³) Den bekendte Skolemand og Skolebogsforfatter Jørgen Eilersen (Georgius Hilarius), Rektor ved Vor Frue Skole i København 1646—72.

dett, item de andre Bispers Consens herudi att skulle requireris.

Bispens aff Fyen och Lectoris theologiae in Gymnasio sammesteds¹, som mig saaledis haffuer tilskreffuen.

Huad voris Biscop sig belanger, om hans Consens at giffue etc., da haffuer hand suaret det beste, hand kunde, herudi, at efftersom hand ey finder i Ordinantzen, ey heller i Skolerne skulle væres forbunden till nogen vis autorem, saa er hand tilfreds, huad jeg for min Persoon gjører etc. Mens hand ey tør Befalning derom giffue, uden *der vaar derom Kongebreff*. Jeg derfor læser samme locos etc.

Ottensee den 19 Martii 1663.

Jacobus Birckerodius
(Lect. theol.).

Bispens aff Wiborg, Lectoris oc Rectoris sammesteds².

Jeg haffuer talet med Rectore scholæ oc Lectore, som vel behager (som och er verd) eders labores Skolerne till Nytte; haffuer loffuet, de den udi Skolerne och paa Lectie ville bruge, saa I kand tilskicke med første Leilighed 50 Exemplaria med Taxten til Rectorem scholæ etc. Och er att ønske, at samme eders labores kunde bliffue indført udi det, som vdi Skolerne skulle læses, huilchett de ocsaa her ønske.

Wiburg den 24 Febr. 1663.

Peder Willadtzson
(Episcopus Wiburgensis).

¹) Biskop over Fyens Stift, Dr. theol. Laurids Jacobsen Hindsholm (1600—63); Professor i Odense Jacob Jensen Bircherod (1624—88), jvfr. nedenfor.

²) Biskop Peder Villadsen (1610—73); Lector theologiae, Mag. Peder Paludan (1606—86); Rektor, Mag. Niels Jensen Aars (1603—72).

Bispens aff Stawanger¹.

Halffttrediesindstive Exemplaria aff Eders Synopsi kand I skicke hid och sette Prisen hos, saa skal jeg forskaffe eder rigtig Betalning och ellers gierne beflite mig paa, huis eder til Æhre och Velbehag kand være etc.

Stawanger Bispegaard den 24 Maji A^o 1662.

Christian Mattsøn Taussen
(Episcopus Stawangriensis).

Herhos haffuer Hans kongl. Maj.^{tts} Hoffprædikant oc-saa ordineret, att samme Synopsis brugis udi Frederichsborg Skoole².

Dette jeg Hans Magnificentze, min gunstige Her Cantzeller, till Underretning lader samme min Synopsin effter min underdanigste Supplications Melding hos Hans kongl. Majestet at forfremme.

Jens Birkerod.
m. m.

Hertil kom tre originale Breve, fra Biskop Peder Villadsen i Viborg, fra Broderen Jacob Bircherod, Professor ved Gymnasiet i Odense, og Biskop Christian Madsen Tausen i Stavanger. Foruden at give Oplysninger om det paagældende Skrift indeholder Brevene efter Datidens Skik forskellige Udtalelser om rent private Forhold, som det kan have en vis Betydning at kende.

a.

Salutem et officia paratissima. Clarissime vir. dn. m. Jane Bircherodi, amice sincere colende.

Jeg haffuer bekommet ederß Skriffuelße oc ederß Bog.

¹) Biskop Christian Madsen Tausen (Tausen) († 1680), jvfr. A. Faye, Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie, 1867, S. 249—66.

²) Hofprædikanten Erik Grave (1624—91), siden Biskop i Aarhus, var ex officio »Skolark« ved Frederiksborg Skole.

som I mig tilskickede, hvorfor ieg haffuer eder at tacke paa det venligste oc meest for all god oc oprichtig Venskabs Affection, som ieg altid vil beflitte mig paa til all velbehagelig Tieneste opricteligen at vere plictig oc beredvilige. Jeg haffuer talet med Rectore scholæ oc Lectore, som vel behage (som oc er verd) ederß labores Scholerne til Nytte, haffuer oc loffuet de dend vdi Scholerne oc paa Lectie ville bruge, saa I kand hidskicke med første Leilighed 50 Exemplaria med Taxten til Rectorem scholæ, som haffuer loffuet mig strax med muligste Flid at vil giøre eder dennem vdi Penge. Oc er at ønsche, at samme ederß labores kunde bliffue indført vdi det, som vdi Scholerne schall læses, hvilket de ocsaa her ønsche. Herhoß, clarissime vir, haffuer ieg eder paa Borgemesterß Clauß Christensøns¹ Vegne høyligen at betacke, at I vill giøre hannem den Ære oc Tieneste, at hans Børn maa haffue logement oc Kost vdi ederß Huuß; de bliffue nu ferdige at komme offuer til Paa-sche førstkommendes (endog den yngste ligger nu siug aff en Feber, dog saa at morbus er in declinatione, oc ventes huer Dag Helbred). Bedes derfor, at de maatte eder tilschickes, og I dennem til logement oc Kost vil vdi eders Huuß antage, paa det de kunde vere vdi Stilhed oc formedelst ederß Avtoritet oc Opsiet kunde bliffue sat vdi deriß studiis. De ere tvende schickelige, sidtzsame oc stille Børn, skal nocsom skicke sig efter eder, oc hvad som skal giffues for deris Kost oc Kammer, skall bliffue til gode Rede, oc dersom I vilde holde collegia, vilde ieg ønsche, de ocsaa maatte vere med, hvilket altsammen schall bliffue for-

¹) Den bekendte Borgmester i Viborg Claus Christensen Reenberg (1610—71) til Lynderupgaard. Jvfr. om ham Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2. R. III, 182—3. Viborg Købstads Historie, udg. af Viborg Byraad, S. 104, 314, 321 f., 340 f., 801. Personalhistorisk Tidsskrift 10. R. VI, 127—59. Blandt hans mange Børn er der formentlig Tale om de to Sønner, der immatrikuleredes i København 18. Maj 1663: Christian Reenberg, siden Generalauditor i Skaane, og Peder Reenberg, † 1699 som Provst og Sognepræst ved Budolfi Kirke i Aalborg. Christian var den yngste af de to.

skylt til all Tacke, saa ieg nu formoder, at ieg maa dennem med Skriffuelße commendere til eder, naar nu Tiden kommer, som med første falder. Will hermed haffue eder med Kiereste oc alt kierthaffuende vnder Guds trygge Beskiernelse med megen Hilsen fraa min Hustru oc Børn oc oß alle til eder samptligen troligen befalet, forbliffuendeß til all behagelig Tieneste

beredvillige
Peder Willadtzøn.
m p. p.

Wiburg dend 24 Febr. 1663.

b.

Hierte kiere Broder,

din kierkommen Schriffuelse bleff mig retteligen med siste Post [tilschicket], och der aff med Glæde fornãm eders samptlige Vellstand. Huad mig angaar, da er ieg nu, Gud vere loffued, igien ved Hellbred och haffuer nu paa 3die Uge igien kundet i nogen Maade forrette min Embede och haabis att bliffue styrcheliger Dag fra Dag. Dett er mig ukiert, att du skall haffue saadan Fortred med Molchten¹ for din Bog Skyld, mens det haffuer dog ei meget att betydte, huad Udgangen sig begaar. Huad voris Biscoff² sig belanger om hans Consens att giffue etc., da haffuer hand suared dett beste, hand kunde her udi, att efftersom hand ei finder enten i Ordinantzten, ei eller i voris Fundatz, att enten i Gymnasio eller i Skolerne skulle veres forbunden til nogen vis Auctorem, saa er hand tilfreds, huad ieg for min Person giører etc., mens hand ei tør Befalning der om giffue, uden der vaar der om Kongebreff. Ieg derfor læser samme dine Locos etc., mens iche haffuer ieg solt uden 3 exemplaria der til til mine Auditores aff Aarsag, de har ei en s. at giffue derfor, och paa Borge er ei raadsom at udlef-

¹) Jvfr. S. 417 ff.

²) Jvfr. S. 421.

fuere, thi der følger ingen Betalning. De Gymnasistere, nu ere, ere ret arme, 2 undertagen, som lidett haffuer.

Kiere Broder, ieg haffuer sagt til min Fader, at Otto och Broderus¹ ere aff dig consenterede at ligge i dit Huus och gaa til dit Bord for 2 Rdlr. Personen om Ugen. Jeg veed iche, om du for det samme, nemlig 4 Rdlr. om Ugen, vill tilstede, at Stampius² (om hand nu ellers vill bequemme sig til at vere hos dennem) och maa ligge i Kammer hos dem alleniste. Deris Sengeklæder schichis nu offuer til Skibs till Stampium, och nest Guds Hielp skall de vere hos eder om Torsdagen i Paaskeugen. Aff Aarsag, at ieg haffuer at bestille endelig med mine forige Bønder i Roëskild, nødes ieg til at reise och samme Tiid, efftersom da best for mig her och er Ledighed fra min Bestilling. Jeg kommer derfor och en Dags Tiid, vill Gud, med dennem til Kiøbenhavn, at ieg kand med dig handle om deris Doont etc. och giøre Rictighed med Stampio, om hand ellers vil vere deris socius. 50 Dlr. skall ieg paa Faders Vegne medtage at leffuere for ud for Børnenis Kost etc. hos eder. Det offrige skall effter Haanden rictelig erleggis med all Tachnemmelighed.

Kiere Broder, lad mig endelig vist vide, om examen stili ei skall holdes Onsdagen i Paaskeuge, thi saa er andre her tilskreffuen, att Decanus skal haffue sagt, mens du skrif-

¹) Bircherods Fader, Sognepræst i Birkerød Jens Hermansen (1588—1657), kan næppe være ment, men hans Svigerfader, Borgmester i Odense Thomas Brodersen Risbrich († 1665). De to Sønner er da Otto Risbrich (1645—85), siden Landsdommer i Odense, og Broder Risbrich (1649—70) (H. P. Mumme, St. Knuds Kirke i Odense, 1844, S. 221, 222, 225). Begge immatrikuleredes i København 18. Maj 1663 (S. Birket Smith, Kjøbenhavns Universitets Matrikel I, 313). Otto Risbrich optraadte 1664 som Respondens ved Jens Bircherods S. 451 nævnte Disputats *De Græcanicis antiqvitatibus*.

²) Maaske Henrik Stampe († 1711), siden Sognepræst i Hammer — Horsens, eller hans Broder Niels Stampe, Hører ved Vor Frue Skole i København, der 3. Juni 1663 tog Baccalaurgraden, begge Præstesønner fra Gislev (F. E. Hundrup, Lærerstanden ved Metropolitanskolen S. 104—5).

fuer om Løffuerdagen, at mand kand i Rictighed der effter sig skiche. Latermannus, som er den, huilchen Dronningens Broder har recommenderit til theol. Profess.¹, laa her suag i nogle Dage, førend hand reiste, aff calculo. Cornelius Lerche² kommer nu till Kiøbenhavn. Ellers er allting her effter Sedvane. Jeg venter Suar med allerførste Leilighed, vill her med haffue dig med Kieriste och eders lille Søn sampt ganske Huus Gud troligen befalet. Min Kieriste och alle voris hellser eder flitteligen.

Ottense dend 19 Martji 1663.

T. F.

Jacobus Bircherodius

m. m.

Kiere Broder, fortENCH mig iche, at denne Seddel medfølger til Stampium.

c.

S. pl. Clarissime vir, affinis honoratissime, jeg beder om Forladelse, att jeg paa Ederß seeniste Schriffuelse med nestfølgende Post icke suarede Eder, huilcket skeede, fordj jeg wor vdj Visitats her nest omkring, och der jeg til Pintzdag kom hiem, wor Posten ferdig att gaæe, saa jeg neppist it Ord eller to til Madtzs³ kunde schriffue. Halff-

¹) Formentlig Johannes Latermann, som Discipel af Calixt ivrig Synkretist, fra 1647 Professor i Königsberg, 1652 Generalsuperintendent i Derenburg. 1662 angives almindeligvis som hans Dodsaar, men det maa efter dette Brev at domme være urigtigt. Jvfr. Allgemeine Deutsche Biographie XVIII, 11—13. Et teologisk Professorat i København var ledigt efter Daniel Pfeiff, † 18. Aug. 1662. Erkebiskop Hans Svane holdt stærkt paa, at de udenlandske Ansøgere ikke skulde foretrækkes for en dansk Mand. Latermann fik da Løfte om anden Befordring her i Riget. (Kh. Saml. 2. R. III, 221—2. Danske Magazin 5. R. II, 61,63).

²) Maaske den senere Sognepræst i Oure-Veistrup Cornelius Lerche († 1689) eller maaske snarere den senere Stiftamtmand Cornelius Peder- sen Lerche († 1681), der 1662 vendte tilbage som Envoyé fra Spanien (G. L. Wad, Om Eggert Christoffer Knuth og Søster Lerche S. 21).

³) Formentlig Mag. Mads Tausan († 1686), Lector theologiæ i Stavan-

treddssindstiuffue Exemplaria aff Eders Synopsi kand min Suoger skicke hid och sette Priisen hoß, saa skal jeg forsikke Eder rictig Betalning och ellerß gierne beflitte mig paa, huis Eder til Ære och Welbehag kand wære. Jeg tacker min kierre Suoger for hafft Omhue for min Søn saa wel som for dem, jeg hannem à parte recommenderede. Jeg skal wel saa beskicke det, att det skal bliffue erkientd med Tacknemmelighed. Anlangende Capittelets¹ och min Suogerß H. Søffurens² Wederparter enten Skiold eller Capellaniet i Koesund³ angaaende, da haffuer en huer til sit att suare, huilckett effter loulig foregaaende Steffnemaal nest Jesu Hielp wel skal skee; de haffuer got at tale, imeden ingen Gienmele er, men kommer det der til, att Gienmæle skal skee, skal wel alting haffue paa wær Side den Genge, som icke Wederparterne skal wel befalde⁴.

Jeg beder min kierre Suoger wilde hilse H. Eric⁵ och hanß Hustru, iligemaade sin egen Hustrue; och hermed slutter och eder alle samptligen wnder Guds Beskermelse befaler.

Staffuanger Bispegaard den 24 Maj A^o 1662

E. k. S.

Christen Madtzøn Taußen
mpp. S. St.

ger 1671—81. Han var blevet Student 1660. (D. Thrap, Christiansands Stifts Prester i det syttende Aarhundrede, 1899, S. 130. A. Leth og G. L. Wad, Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm S. 57).

¹) MS.: Capittetets.

²) Søren Frandsen Hegelund (formentlig † 1683) var 8. Decbr. 1661 blevet indsat som Sognepræst i Skjold med Vass og Tysvær. Han var gift med Biskoppens Søster Mette Madsdatter Tausan (D. Thrap, anf. Skrift S. 93—4).

³) Formentlig Kogsund i Nærheden af Tysvær (J. Waligorski og N. Wergeland, Veikart over Norge, 5. Opl.).

⁴) Der sigtes antagelig til de heftige Stridigheder mellem Biskoppen og Adelsmanden Bernt Orning til Vatne om Præsterne i Skjold (A. Faye, anf. Skrift S. 251 ff.).

⁵) Maaske Provst, Sognepræst ved Vor Frue Kirke Erik Olufsen Torm († 1667).

Overfor Vægten af disse Vidnesbyrd og sikkert i ikke ringe Grad under Indflydelse af Kansler Peder Reedtz bøjede man sig, og den 28. Maj 1663 udstedtes følgende vigtige Kongebrev¹:

F. 3.

G. a. w., at efftersom OB elschl. hederlig och høylerd M. Jens Birckeroed, Professor udj Universitetet her i Wores Residentz Stad Kiøbenhaffn, for nogen Tid siden paa Tryck haffuer ladet vdгаа en Synopsin locorum communium och derpaa stor Wmag och Omkostning anwendt vdj Henseende, den for Vngdommen gaffnlig at kunde bliffue, saa efftersom forskr.^{ne} Synopsis dertil beqvem schal befindis, baade formedelst den er med tienlig methodo forfattet, saa och dicta hebræa et græca in margine haffuer, paa det Ungdommen aff Begyndelsen des beqvemmeligere dertil kunde wennis, da haffue Wj naad. for got anseet at lade byde och befale, saa och hermed byder och befaler, at forskr.^{ne} M. Jens Birckerods Synopsis locorum communium udj Gymnasijs och store Skoler, huor enten Lectores Theologiæ, eller loci communes theologici forelesis, her effter skal forbrugis och derudj de metæ præscriberis, som aff dennem der i bem.^{te} Gymnasijs och store Skole paa Vngdommens Gaffn och Studering haffuer at giffue Act, erectis fornøden och tienlig for bem.^{te} Vngdom at wide, før end de til Academiet ankommer, och forbiude etc.

Hafn. 28 Maj 63.

4.

Jens Bircherod havde imidlertid videregaaende Planer. Af et Prospekt, som findes vedlagt den sidstnævnte Sag, ses det, at han havde paatænkt at udgive »et stort teologisk Værk«, og i den Anledning ønskede han i Forvejen at

¹) Sjællandske Registre 1663 Nr. 83.

gardere sig ved Opnaaelsen af et kongeligt Privilegium. Det var et i sig selv rimeligt og forstandigt Ønske, naar man tager Datidens slette og usikre Forfatterkaar i Betragtning. Imidlertid synes man ikke at have været tilbøjelig til at opfylde hans Ønske, og det blev ikke til noget med Udgivelsen af det »store teologiske Værk«. Sit Forehavende skildrede han i en Ansøgning, der til Dels havde Form af en interessant Oversigt over den flittige og frugtbare Forfatters hidtidige Produktion, paa denne Maade:

Fortegnelse

paa, huad jeg vnderskreffuen eendeel haffuer edêret, eendeel haffuer at ville edêre; om det naadigst maatte behage Hans kongl. Maj.^t, min allernaadigste Herre, saadant at lade forfremme.

1.

Som ere edêrede.

1. Collegii physici disputationes XVI, Hauniæ 1650.
2. Idea scientiæ moralis octo disputationibus comprehensa, Hauniæ 1651.
3. Exercitationes contra atheos de æternâ divini existentiæ et providentiæ veritate, dedicêret vnderdanigst Hans kongl. Maj.^t selff sist udi Beleiringens Tid 1660¹, som jeg ellers acter med Guds Hielp i større Form oc Mengde at forøge oc lade omtrykke, det første mig beqvem Lejlighed dertil kand giffuis.
4. Synopsis locorum communium theologorum cum dictis Hebraicis et Græcis in margine, et controversiis infra ad eundem intuitum appositis, Hauniæ 1662.

II.

Som jeg haffuer adskilligt sammenskreffuen paa til at lade effterhaanden edêre.

¹) Bircherods Exercitatio philosophica contra atheos de divinatione, Hafn. 1660, er dediceret Frederik III 3. April 1660.

in Folio.

1. Nova methodus historiæ præcipuæ sacræ et profanæ, tabulis primò generalibus, deinde specialibus ita comprehensa, ut non modò series rerum rectiùs ex hâc, quam ex ullâ unquam hactenus editâ methodo, sed et faciliori negotio percipi memoriæque tradi possit. Qvibus adjecta sunt ab initio fundamenta chronologica, et tabulis sua commentaria¹.

in Quarto.

1. Synopsis Biblica, in qvâ
 1. Capita veteris et novi testamenti per certas partes contrahuntur.
 2. Loca qvædam dubia ex textu originali in margine apponuntur.
 3. Controversiæ circa eadem loca occurrenter breviter expediuntur.
2. Centrum scripturæ sacræ, sive Messiæ demonstratio ex locis veteris testamenti in novo test. de Jesu Christo.
3. De divinatione libri tres, unus historicus, alter philosophicus, tertius theologicus².
4. Conciones latinæ habitæ vel habendæ in augustissimâ Christ. IV et Friderici III æde s.s. trinitati sacrâ, præcipuis anni festis, à fine anni 1662³.

in octavo.

1. Novum testamentum græcum cum notis brevibus et succinctis in præcipua loca dubia⁴.

¹) En Del af dette Værk kom 1687 posthumt udgivet af Hans og Jens Bircherod den Yngre under Titel Lumen historiæ sacræ veteris et novi testamenti per tabulas chronologicas, Fol.

²) 1—3 synes ikke udkommet. — Et utrykt Arbejde af Bircherod, som han ikke her nævner, findes i Thott, Fol., 105: Religio vere christiana, tilegnet Christian V 8. Juni 1672.

³) Jvfr. nedenfor S. 438.

⁴) Udkom ikke.

Herforuden

haffuer jeg nogle andre stycker, eendeel in philosophicis, eendeel in græcis, ligesom Leilighed oc Midlerne giffuer sig til at ville lade edére.

Men i Synderlighed haffuer jeg betenckt een Methodum paa

eet stoort theologiske Verck,

som baade Gud kunde haffue Ære aff, Hans kongl. Maj.^t Berømmelse aff, oc i andre Maader gaffnligt kunde være, som jeg vnderdanigst ocsaa kunde giffue Forslag paa, Maaden det at lade i Verch sette, at det uden for lang Forhaling kunne expedieris oc føris til Ende, saa och Middler der til at lade opbringe uden H. kongl. Maj.^{ts} egen Expenser eller nogens Skade, dersom Hans kongl. Maj.^t. naadigst maatte behage mine vnderdanigste velmeente Intentioner med beqvemmelig Leilighed at lade forsiune oc forfremme. Oc at jeg intet andet promitterer, end som jeg vnderdanigst vil præstére, saa sant Gud vil giffue mig Liff oc Helbred, oc min naadigste Konge og Herre dertil vil vide mig naadigst Forfremmelse oc Bistand med nogle Privilegier, som dertil behøffuis oc uden nogens Skade eller Præjuditz letteligen giffuis kand, haffuer jeg dette med egen Haand vnderdanigst underskreffuen.

Kiøbenhaffn den 24 Novembr. 1664.

Hans kongl. Maj.^{ts} vnderdanigste tro Tienere oc
Forbedere
Jens Birkerod
m. m.

5.

Imidlertid gik Jens Bircherods »Synopsis«, betrygget ved Privilegium og kgl. Autorisation, sin Sejrs gang i de lærde Skoler. Der kan næppe tvivles om, at den i Aarenes Løb har indbragt sin Forfatter en køn Skilling. Det kunde vist-

nok ogsaa tiltrænges. Skønt Bircherod allerede 1664 havde kunnet købe en Herregaard (Borupgaard i Værløse Sogn) og siden ejede andre Ejendomme, synes han Livet igennem at have maattet kæmpe med økonomiske Vanskeligheder. Da han døde 1686, efterlod han en betydelig Gæld, og Boet var insolvent¹.

Om Udbredelsen af »Synopsis« er der fra Ribe Stift bevaret et Par ganske talende Vidnesbyrd i to Breve til Bircherod fra den virksomme og dygtige Biskop *Peder Jensen Kragelund* († 1681), en Mand, der i det hele nærrede en levende Interesse for at højne Skolevæsenet i sit Stift². Disse Breve³ lyder saaledes:

a.

Clarissime et excell. dne mag. Jane Birkerodi, fautor et amice plurimis nominibus honorande S.

Eders meget kirkommen och velmeente Schriffuelse er mig for nogen Tiid siden tilstillet belangende dend Synopsis loc. communium, som I til Vngdommens och ded gemeene Beste haffuer ladet publicere, med en Copie aff kongl. Mayttz, vor naadigste Kongis oc Herris Breff der om. Saa tacker ieg clarissimo viro baade for det Exemplar, hand mig tilschickede, saa vel som for dend Flid oc store Wmage, hand til ded gemeene oc Scholernis Beste sig i saa Maade hafuer⁴ paataged. Jeg haffuer for sine Aarsager differerit Suaret, indtil ieg kunde visitere de andre Scholer i Stifftedt och forfare, om samme Synopsis dennem bequommeligen kunde commenderis, oc effterdj ieg haffuer befundet, de allerreede haffde lærd definitiones oc dicta

¹) G. L. Wad, anf. Skrift S. 100 f.

²) Jvfr. herom Bjørn Kornerup, Ribe Katedralskoles Historie I. 361, 439 ff.

³) Brevene findes P. J. Kragelunds Kopibog 1652—64 i Ribe Bispearkiv (i Landsarkivet for Nørrejylland) Fol. 184 v og Fol. 195 v. Det første Brev er ikke dateret, men er indført mellem 4. og 16. November 1663.

⁴) Dette Ord er tilføjet af Biskoppen selv.

Græca ex Brochmanno, haffver ieg befalet dennem at følgend Methodum, som eders Synopsis er forfattet vdj, saawit dieris Profect kunde taale, det de ochsaa gierne haffue samtycht oc saaledis Skolemesterren i Lemwig, Holstedbroe, Ringkiøbing och Warde tilsammen annammet til sig 36 exemplaria. Pengene haffuer ieg bedaget dem paa til Juul oc da vil gjøre min Flid, de clarissimo dno Birckerodio paa en Tiid in summa kand tilschichis, de obrige 24 beholdis her til Riber Scholes Fornødenhed. Dersom clariss. dnus Mag. vilde endnu wbesuærget haffue schichet os 10 exemplaria, vaare wi vel tilfreds, efftersom Colding och Weyl Schole endnu ingen haffuer bekommen, oc findis baade ex pastorb. et studiosis, som dennem skulde begiere. Kand ieg ellers i andre Maader tiene clarissimo dno professori, findis ieg dertil stedse villig oc bered, hannem hermed udj Guds Beschiermelse troligen befalendis.

b.

Excellentissime dne professor, dne magister Jane Birckerodj, fautor et amice honoratissime!

Efftersom jeg haffuer til mig annammed pro scholis minorib. in hac diæcæsi 36 exemplaria aff clarissimi viri hid-schichede Bøger, it Exemplar aff fin Schriffuer Parpir och de 35 aff gemeen, saa sender ieg hannem med en Person aff voris Schole ved Naffn Lauge Pedersen¹ 49 slette Dr. 2 $\frac{1}{2}$ 8ß derforre, at mig maatte en liden Qvittantz igien tilbage schickis. De øbrige haffuer voris Rector M. Hans Rosenbergh² loffued at gjøre Richtighed for med samme Bud. Ellers tacker jeg Hans Excellentz for hans gode sidste Schriffuelse och høje Affection sampt for den tilschichede

¹) Lago Petri Synderhovius immatrikuleredes 3. Maj 1664 fra Ribe (Univ. Matr. I, 318). Han blev 1669 Sognepræst i Nordby paa Fanø, † 1700.

²) Hans Rosenberg, (1627—87), Rektor i Ribe 1660, siden Lector theologiæ (P. Terpæger, Inscriptiones Ripenses p. 57).

gode Disputation de antiqvitatibus Græcis¹, beder, dend fremdelis maatte continuere. Jeg schal noxsom giøre min Flid med de andre tilschickede 20 exemplaribus at distrahere, saawit mueligt, och ellers findis willig och redebon at forrette, huis Excell. viro til behagelig Tieneste schée kand, ynschendis, Gud Hans Excellentz til Universitetetz, Kirckers och Scholers Beste udj langvarig Velstand vilde erholde, och hermed udj dend højestis Protection med alt kiert haffuende troligen befalendis.

Ribe d. 2 Aprilis 1664.

6.

Som Aarene gik, maa Oplaget af »Synopsis« være blevet udsolgt, og det var da rimeligt, at Forfatteren tænkte paa at foranstalte en ny Udgave udgivet. 1682 sendte han da Kongen følgende Ansøgning²:

Stormæchtigste Konge,
allernaadigste Herre!

Effttersom jeg har anvendt stoor Umag oc Bekostning paa eet lidet Compendio historiæ sacræ udi chronologicâ methodo forfattet³, hvilchen velærværdige Decanus facult. theol. d. Baggerus⁴ haffver udi sin Censur oc Approbation holt nyttig for den studerende Ungdom, oc jeg derforuden

¹) Disputatio de Græcanicis quibusdam antiqvitatibus circa ludos veteres gymnicos, Hafn. 1664.

²) Indlæg til Sjællandske Registre 1682 Nr. 284.

³) Jvfr. S. 430. Skriftet udkom posthumt 1687. — Naar Ehrencron-Müller (Forfatterlexikon I, 436) anfører en nu tabt Udgave af dette Skrift fra 1681, maa det bero paa en Misforstaaelse — antagelig en let forklarlig Trykfejl i ældre Kilder (1681 for 1687) — thi da det paa Titelbladet betegnes som et opus posthumum, kan det ikke være kommet før 1686. Jvfr. ogsaa Fortegnelsen over Jens Bircherods Skrifter i »Synopsis«, 1690.

⁴) Hans Bagger (1646—93), Biskop over Sjællands Stift og Professor i det teologiske Fakultet.

har tilforn ladet udgaae een Synopsin articulorum fidei, som Ed. kongl. Majts sl. Her Fader høyl. Ihukommelse allernaadigst haffver effter de derom gangne Approbationer forordnet at skulle brugis udi Gymnasiis oc de stoore Scholer, men nu ey fleere exemplaria ere at bekomme, oc mange begierer, at jeg ville den lade legge op til Trycken paa ny igien, da, paa det jeg ey skulle tage Skade paa hvad Flid oc Omkostning, som jeg paa disse begge Bøger haffver anvendt eller videre kunde anvende, er min allerunderdanigste Ansøgning, Ed. kongl. Mayt. will allernaadigst forunde mig Frihed oc Privilegium, at ingen udi Ed. kongl. Majts Arffwe Riger oc Lande maa lade efftertrycke nogen aff de Bøger, som jeg gjør, oc lader trycke, enten det er disse ommelte eller andre, større eller mindre, udi lige theologiske, historiske eller philosophiske Materie, naar de ere aff de forordnede approberede, udi samme eller anden større eller mindre Form, udi de første tive Aar fra det Aar, som hver Bog bliffver ved Trycken forferdiget, ey heller dem nogen andensteds tryete her udi Ed. kongl. Majts Arffve Riger oc Lande indføre lade eller udselge under 600 Rixdlers Straff for hver Bog, hos hvem nogen saadan upriviligerede exemplaria til Kiøbs findis, de to hundrede Rixdlr. deraff til Ed. kongl. Mts. fiscum, de to hundrede Rixdlr. deraff til de fattige, de andre to hundrede til mig oc mine Arffvinger at være forfalden, oc derforuden at straffis saasom Ed. kongl. Mandatz Offvertrædere, men at jeg selff maa lade trycke dem hos hvilchen Bogtryckere, jeg vill, oc holde samme Bogtryckere i mit Huus, om hand vil lade sig dertil disponere. Oc i Særdeeshed angaaende disse tvende smaa Bøger, da efftersom de begge ere approberede oc befundne nyttige oc tienlige til at brugis aff den studerende Ungdom, da er jeg dette tillige allerunderdanigst ansøgendis, Ed. kongl. Majt. vill effter det tilforn giffven allernaadigst Privilegium paa Synopsin nu igien befale oc forordne, at de begge skal brugis udi Gymnasiis oc stoore Skoler effter visse metas derudi til generalem notitiam historiae biblicæ

oc articulorum fidei oc paa Universitetet til specialem notitiam oc Fuldkommenhed udi samme studiis. Oc at alle samme studerende derfor skal beviise in examinibus sig dennem til Manuduction udi deris theologiske studiis at haffve brugt. Forbliffver udi min allerskyldigste Devotion

Ed. kongl. Majts allerunderdanigste tro Tienere oc
Forbedere hos Gud

Jens Birckerod

Kiøb. d. 4 Julii 1682.

m. m.

Ogsaa denne Gang var Kongen naadig og udstedte den 14. November 1682 det ønskede Privilegium¹:

C. 5.

G. a. w., at efftersom Os elschelige Doctor Jens Bircherod, Professor paa Universitetet her j Voris Kongelige Residentz Stad Kiøbenhafn, for Os allerunderdanigst hafver ladet andrage, hvorledis hand tilsindz er it ljdet Compendium Historiæ Sacræ udj Chronologica methodo, som [hand] med stor V-mæge oc Bekostning hafver forfattet, at lade tryche, saa oc paa nye oplegge hans Synopsin Articulorum fidei, som hand tilforn hafver ladet udgaae, oc nu ej fleere Exemplaria schal være af at bekomme. Da ville Vj effter fornefnte Doctor Jens Bircherods herom allerunderdanigste gjorde Ansøgning oc Begiering strengeligen oc alvorligen hafve forbiudet, saasom Vj oc hermed forbiuder, at ingen j Vore Riiger oc Lande uden for^{ne} Doctor Jens Bircherod oc hans Arfvinger alleene maa bemelte Bøger oc andre Theologiske, Historische eller Philosophische Materia, som hand self paa egen Bekostning, efter at de effter Voris elschelige kiere He. Faders salig oc høyloflig Ihu-kommelse dend 6. Majj 1667 udgangne Forordning ere reviderede, udi² Trychen lader udgaae enten udj een eller

¹) Sjællandske Registre 1682 Nr. 284.

²) MS.: uden.

anden Format med større eller mindre Stjl udj nestfølgende tiufve Aar (fra den Tjd at beregne, som een hver af bemelte Bøger udj Trychen blifver forfærdiget) efftertrøche eller efftertrøche lade, langt mindre imidlertid denem andenstedz fra trøgt her j Riigerne indføre, distrahere eller forhandle. Understaar sig nogen herimod at giøre eller antreffis med andre Exemplarier af for^{ne} Bøger eller Materia end de, for^{ne} Auctor self lader udgaae, schal dend eller de, som j saa Maader betrædis¹, være forfalden at gifve udj Straf for hver Exemplar, de hafver, 600 Rdr., hvoraf de 200 Rdr. til Voris Fisco schal henhøre, jtem 200 Rdr. til de fattige, oc de øfrige 200 Rdr. bemelte Doctor Jens Bircherods oc hans Arfvinger at følge, oc de schyldige derforuden som Voris Mandaters motvillige Ofvertrædere at være Voris General Fiscals Tiltale vndergifven. Oc ville Vj effter Voris elschelige kiere He. Faders salig oc høyloflig Ihukommelse dend 28. Majj Anno 1663 paa Synopsin udgifne Bref allernaadigst hafve anordnet oc befalet, saa oc hermed anordner oc befaler, at dend tilligemed bem^{te} nu forfattede Compendio historiae sacrae udj gymnasijs oc de stoere Scholer schulle brugis effter viße metas derudj til generalem notitiam historiae biblicae oc articulorum fidei oc paa Universitetet til specialem notitiam oc Fuldkommenhed udj samme studiis, til hvilchen Ende saadanne Studerende in examinibus schal bevjse, at de sig dennem til Manuduction udj deris theologische studiis hafver brugt. Dog schal for^{te} Doctor Jens Bircherod eller hans Arfvinger tiltengt være bemelte Bøger oc Materia rigtige oc correcte at lade trøche. Forbydendis etc.

Hafn. d. 14. Novembris 1682.

7.

Ingen af de her nævnte Skrifter fik Bircherod dog bragt i Stand. Økonomiske Bekymringer i Forbindelse med Em-

¹) o: træffes.

bedsbyrder — han var baade 1683 og 1685 Rector magnificus — samt tiltagende Svaghed maa have hindret ham i at faa dem ud, og den 12. September 1686 afgik han ved Døden. Han efterlod sig bl. a. to Sønner, *Hans Bircherod* (1663-1720), siden Professor i Historie og Geografi ved Universitetet, og *Jens Bircherod* (1664-1720), siden Biskop i Christianssand¹, der aabenbart har følt sig som en Slags litterære Eksekutorer i deres Faders Bo. I Fællesskab udgav de det ovennævnte kronologiske Arbejde 1687 og hans efterladte latinske Prædikener »Conciones Latinæ in præcipua festa anniversaria« 1688. Jens Bircherod den Yngre paatog sig derimod alene Udgivelsen af anden Udgave af »Synopsis«².

Denne Udgave kom i Frankfurt 1690 og er, hvad selve Teksten angaar, et uforandret Optryk af den forrige — første — Udgave, dog med Udeladelse af det afsluttende Realregister og af en kort Udlæggelse af Fader vor. Derimod har Udgiveren erstattet Faderens Fortale med en ny af ham selv og desuden tilføjet Universitetets Programma funebre (af 27. September 1686) over den afdøde Professor samt en Fortegnelse over dennes Skrifter.

Medens den ældre Bircherods Fortale er affattet i en jævn og ligefrem Stil, er Sønnens mere lærdomstynget og i Ordvalget stærkere præget af Baroktidens præcise Latinitet. Han oplyser heri, at det første Oplags Eksemplarer hurtigt blev spredt, og at Bogen længe havde været stærkt eftersøgt. Derfor havde Faderen planlagt at levere en forøget Udgave, men var blevet hindret ved andre Gøremaal. Sønnen havde da oprindelig tænkt selv at bringe

¹) Om denne se A. Faye, anf. Skrift S. 284 ff. Réidar Bolling, Kyrkjeliv i Christianssands stift i attande hundreåret, Oslo 1947, S. 23 f.

²) Det hedder i denne, at Jens Bircherod i *Fortalen* til Faderens »Orationes«, 1688, havde lovet at foranstalte en ny Udgave af »Synopsis« (»quod proxime elapso anno in *Præfatione* ad Conciones ipsius Latinas promisi«). Mærkeligt nok er de Eksemplarer af »Orationes«, der findes i vore Biblioteker, ikke udstyrede med nogen Fortale.

Faderens Plan til Udførelse, men foretrak dog tilsidst at give en uændret Udgave af Faderens Manuskript (αὐτόγραφον).

Forøvrigt viser Fortalen, at den yngre Jens Bircherod maa have staaet paa aldeles samme teologiske Stade som sin Fader. Ogsaa han var en erklæret Tilhænger af den gamle ortodokse Teologi og glædede sig over, at vore Teologer, deriblandt ogsaa hans Fader, med Mands Mod og Hjerte havde kæmpet for at bevare »orthodoxa veritas sarta tecta«. Ligesom sin Fader betonedede da ogsaa han Værdien af helt at bygge paa Skriften som Sandhedens eneste Norm.

Der kan næppe herske Tvivl om, at Jens Bircherods »Synopsis« har været af stor Betydning til at indføre og fæstne flere Slægtled herhjemme i den ortodokse Teologi, saaledes som den især var udformet af Jesper Brochmand. Under Skolegangen i de større Skoler lærte mange unge at blive fortrolige med denne Bog, og senere ved Universitetet kunde de trygt benytte den som en usvigelig Vejleder i det ortodokse System. Først i det 18. Aarhundrede maatte denne Lærebog vige for andre af Hans Wandal og Hans Bartholin, senere for Marcus Wøldikes »Positiones«, der baade i Skolen og ved Universitetet fik saa stor Udbredelse.

Søren Jonæsøns Udkast til en Kirkepsalmebog.

Af Anders Malling.

Da Kingo var halvt færdig med sit salmebogsarbejde, blev hans »Vinterpart« forelagt for kongen, som den 25. jan. 1690 befalede¹, at den skulde indføres til advent samme aar, skønt den endnu kun var den første halvdel af en salmebog, ordnet efter kirkeaaaret. Alle kirker skulde købe den, og Kingo fik eneret paa at trykke den i 20 aar. Fire uger senere, den 22. febr., blev dette tilbagekaldt², og alle udsendte eksemplarer af bogen inddragne. Der var for saa vidt grund nok til kritik. Kingo havde selv digtet halvdelen af salmerne, og dem havde han ladet trykke i versform, mens de fleste af de gamle og nye salmer af andre forfattere blev trykt paa prosa. Det saa pretentiøst ud. Han havde udeladt ikke faa af de gamle salmer, og andre havde han omdigtet. Nogle af de gamle salmer, som han ikke maatte røre³, havde han vel ladet staa, men han havde tillige i visse tilfælde ladet dem ledsage af nyere oversættelser eller forbedringer, saa de fremtraadte i dobbelte former. Hans værk var derved svulmet op til 267 numre, og naar man tager salmernes daværende længde i betragtning, undrer det ikke, at allerede den første halvdel af salmebogen udgjorde et digert værk. Naar nu en anden halvdel kom til, og naar man desuden tilføjede søndagsteksterne og bønnebogen, vilde det blive et

¹) Thomas Kingo: »Samlede Skrifter«. Udg. af Hans Brix, Paul Diderichsen og F. J. Billeskov Jansen. Bd. V, s. 234 ff.

²) Anf. værk, bd. V, s. 237 ff.

³) Kongens befaling til Kingo af 27. marts 1683 om udarbejdelse af en ny salmebag (Fyns bispearkiv, stiftets alm. breve 265) er offentliggjort i »Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser etc. 1556—1683«, udg. af Holger Fr. Rørdam, III, Kjob. 1889, s. 548—550.

monstrum at arbejde med, en stor bekostning for menigmand at købe og en mægtig indtægt for Kingo at indkassere.

Dermed var salmebogssagen foreløbig standset, og først i slutningen af det næste aar, den 2. nov. 1691, blev det i al stilhed befalet den unge domprovst i Roskilde, Søren Jonæson, at gøre et nyt forsøg paa at samle en moderne kirkesalmebog⁴. Søren Jonæson⁵ var født i Aarhus d. 14. april 1656; han havde faaet sin teologiske attestats 1678; han havde 1680—82 været udenlands med Poul og Jacob Vinding,

4) Søren Jonæsøns »Udkast til en Kirkepsalmebog«, som det almindeligt kaldes, findes i en renskrift, foretaget af en skriver, i Karen Brahes bibliotek i Landsarkivet for Fyn (Anne Riisings katalog A V, 6; Vogel-sang 141). Det er et smukt værk i folio paa 457 sider, men uden noget egentligt titelblad. Dog er der paa første blad noteret følgende med Søren Jonæsøns egen haand:

»Befalet at gøres 2. Nov. 91

Ofverskreven d. 1. jan 93.

Paa ny befalet at forandres

d. 4. Juni 1697

ofverskrevet d. 9. Aug. derefter.* [ingen underskrift]

Senere har Karen Brahe skrevet paa samme blad, paa langs ad folio-siden: »uden tvil er H: Mag: Søren Jonæson, fordum Dom-proust i Roschild dette verks author; thi Hand bekiender sielf i skrifvelsen til Censores, at Hand ingen ny psalmer haver giort, som Hand holdt for ufor-nødent, men alleniste har ofversadt nogle af Tydsken paa Dansk; da dette arbeyd nu igien H: Doct: Kingo dog er allernaadigst betroed, blev alle disse M: Jonæsøns ofversatte psalmer i Kirke-Psalmebogen indførte, som de og i dette Mss: er at finde, hvilket ved conference kand merkis.« Det lyder, som om Søren Jonæson døde før Kingo; det modsatte var tilfældet. Skrivelsen til Censores (det teologiske fakultet? salmebogskommissionen?) kendes desværre ikke. Det er en misforstaaelse, at alle Søren Jonæsøns oversættelser blev optaget i kirkesalmebogen; det skete kun med 8 af 25.

5) Brandt og Helweg: »Den danske Psalmedigtning« I, Kjøb. 1846, »Omrids af Forfs Levnetsløb«, s. 54 (forkortes i det følg. til: »BH I—II«). N. J. Skaar: »Norsk Salmehistorie« I, Bergen 1879, s. 72—73. H. Blom Svendsen: »Norsk Salmesang« I, (Bibl. Norv. Sacra VIII), Bergen 1935, s. 100. J. Paludan i Bricka VIII, s. 553—4. Bjørn Kornerup i Dansk biogr. Leks. XII, s. 80—81. Kirkeleks. f. Norden II, 679. Kirkehist. Saml. 3. r., V (1884—86), s. 427, 545, 548 f.; 5. r., I (1091—3), s. 535.

der var sønner af den bekendte teolog, filolog og jurist, etatsraad Rasmus Vinding, og derefter havde han været hovmester for Poul Hals, der var søstersøn af geheimeraad og oversekretær i det danske kancelli, Mathias Moth⁶. Denne havde naaet sin høje embedspost i kraft af stor dygtighed og arbejdsevne, men muligvis ogsaa under indflydelse af, at hans søster Sofie Amalie Moth var Christian den Femtes elskerinde. Denne mægtige mands indflydelse er maaske en af grundene til, at Søren Jonæson allerede 1691 blev sognepræst og provst ved Roskilde Domkirke⁷. Moth har formentlig ogsaa været kendt med Søren Jonæsons poetiske evner. De havde vist sig allerede 1680, da han udgav »Den Prophete Jonas udi Danske Vers forfattet«, et værk i letløbende alexandrinere; man har jo lov til at tænke sig, at den unge teolog har haft en vis forkærlighed for navnet Jonas. Men Moth har maaske ogsaa paa anden maade været kendt med Søren Jonæsons alsidige litterære interesser.

Tillige maa man tænke paa den øjeblikkelige situation. Oversekretæren for de danske sager, Bolle Luxdorph, var faldet 1690 sammen med Kingos Vinterpart⁸. Moth, som havde de norske sager under sig, overtog da tillige de danske sager, og det er derfor ganske naturligt, at han tager sig af salmebogssagen efter en lille pavse og overgiver den til en mand, som han har tillid til.

Søren Jonæson tog fat paa følgende maade. Han lod et eksemplar af Cassubes salmebog af 1677 indbinde med store hvide blade mellem de forholdsvis smaa tryksider⁹. Denne

⁶) P. K. Thorsen i *Bricka* XI, s. 485—88. — C. O. Bøggild Andersen i *Dansk biogr. Leks.* XVI, s. 158—9.

⁷) Rigsarkivet, Sjæll. Registre 1691. 41. 3. marts.

⁸) G. L. Wad i *Bricka* X, s. 487—8. — C. O. Bøggild Andersen i *Dansk biogr. Leks.* XIV, s. 610—11.

⁹) »Egenhændigt udkast af Mag. Søren Jonæssen« (Thott 461—462, 4°, Kgl. Bibl.). Dette manuskript er egenhændigt, men maa ikke forveksles med det fornævnte endelige »Udkast til en Kirkepsalmebog«. Det indeholder paa de hvide blade kun Søren Jonæsons bearbejdelser af de gamle danske salmer, som staar paa de trykte sider, derimod ingen af hans oversættelser. Materialet er endnu ikke ordnet og kun foreløbig bearbejdet. Dette Ms. betegnes i det følgende som »Forarbejde«.

salmebog rummede næsten alt, hvad der var i brug af danske salmer, men frem for alt havde den et stort afsnit, hvor salmerne var ordnet efter kirkeaaaret. Her udvalgte han først alle de salmer, der skulde bruges ved den almindelige gudstjeneste, dernæst de salmer, der var saa gængse og fastslaaede, at der ikke kunde være tale om at undvære dem, — og her udviste han større konservatisme end Kingo. Endelig udvalgte han de salmer, som var nødvendige, naar bogen skulde ordnes efter alle helligdagene. Paa de hvide blade ud for den trykte tekst skrev han da sin bearbejdelse, hvis salmen ikke var saa god, at den ikke behøvede at fikses op, eller hvis salmen ikke hørte til det lille antal »urørlige«, som skulde optages uændrede. Derefter fulgte naturligvis et overblik over stoffet. I det store og hele var der salmer nok. Men der manglede en del festsalmer, og i det sidste aarhundrede var der desuden opstaaet en herlig salmedigtning i Tyskland, som burde repræsenteres bedre. Det medførte, at han oversatte 25 tyske salmer. Men selv digtede han ikke en eneste.

Han var en hurtig arbejder. Efter 14 maaneders forløb var hans værk færdigt; det er i sin første skikkelse dateret 1. jan. 1693¹⁰. Det begynder med Morgen-Psalmer, Aften-Psalmer, Maaltids-Psalmer, Psalmer til Bededagene i Ugen og endelig Psalmer, som bruges hver Søndag; dette sidste afsnit rummer 10 salmer, iberegnet de efter højtiden skiftende Kyrier. De er alle »uforandret indført«, som det ogsaa var paalagt Kingo. Men et par af dem er alligevel ledsaget af omdigtninger, for at de skulde kunne »siungis bedre«.

Derefter følger værkets hovedafsnit, salmerne til hver søn- og helligdag. Der er fire salmer til hver dag, som f. eks. opføres paa følgende maade:

Psalmer til 1. Advents Søndag.

50. Gud Fader oc Søn oc Hellig Aand

(Gud Fader Søn oc Hellig Aand etc.)

¹⁰) Denne datering er som nævnt egenhændig, hvilket let kan fastslaaes ved sammenligning med skriften i »Forarbejde«.

51. Guds Søn er kommen af Himmelen ned
(Guds Søn hand kom af Himmelen ned etc.)
52. Fryd dig du Christi Brud (etc.)
53. Herre Christ Gud Faders eenbaarne
(O Christe Guds eenbaarne Søn etc.)

Salmerne er altsaa numrerede, hvilket dengang var noget nyt og ikke engang blev gennemført i Kingos salmebog. Ud for numret skrives den gamle begyndelseslinje; derunder anføres den ændrede tekst, hvis begyndelseslinje her anføres i parentes, for saa vidt som denne ogsaa er ændret. Ved nr. 52 er teksten ogsaa ændret, men ikke begyndelseslinjen, som derfor kun anføres een gang. Hvis en salme slet ikke er ændret, enten paa grund af sin kvalitet eller paa grund af sin anseelse, skrives ovenover: »uforandret indført«. Det er dog kun de færreste, ca. 30 af 266.

Ved mange af de oversatte salmer anføres den tyske begyndelseslinje som overskrift. Derefter tilføjes f. eks. »D:M: Luth:« Ogsaa ved enkelte danske salmer er der forfatterangivelser, f. eks. »M:H:Th:« (Magister Hans Thomissøn). Hvis der en søndag anvendes en salme, som forhen er brugt, anføres kun begyndelseslinjen, og da uden nummer.

Planen for en stor helligdag kan se saaledes ud:

Psalmer til 1 Pintzdag.

- Kyrie Gud Fader alsomhøyeste
I Christne som bekiende dend
Nu bede vi den Hellig Aand
176. Christ den Hellig Aand etc: uforandret
Den samme forandret.
Christ din Aand os sende (etc.)
O Hellig Aand kom til os ned
Kom Gud Skaber O Hellig Aand
177. O Heiliger Geist du Höchstes gut
Melod: Af dybsens nød raaber Jeg
O Hellig Aand du skat saa skøn (etc.)
178. Kom Wehrter Heiliger Geist

Melod:

Kom værdig Hellig Aand (etc.)

Pinsekyriet og de to første salmer er uden nummer; deres tekst er altsaa tidligere anført. 176 er det gamle pinsevers, som ikke maatte ændres, men Søren Jonæson kan dog ikke afholde sig fra at anføre en forbedret form som et alternativ. De to næste er nummerløse og tidligere anført. Nr. 177 har en tysk begyndelseslinje til overskrift, derefter en dansk melodiangivelse og saa en dansk tekst paa 5 vers. Nr. 178 ligesaa, blot med den forskel, at der er skrevet »Melod:« uden at en saadan er anført; den er maaske ikke fundet eller fastlagt endnu. Der er intet navn paa den tyske forfatter, heller ikke paa den danske oversætter, og hvis den danske tekst da ikke findes hos Cassube 1677, gaar man ud fra, at oversætteren er Søren Jonæson selv.

Det kunde synes at være en dristig slutning, men den støtter sig yderligere paa følgende. I Kingos salmebog er der optaget 8 af de saaledes anførte salmer. I det ufuldstændige forfatterregister, som kun nævner de salmer, man kender forfatteren til, er 6 af disse betegnet som Søren Jonæsons. Brandt og Helweg anfører bl. a. 6 salmer, der ikke er blevet optaget i salmebøgerne (BH I, 490, 492, 496, 502, 503, 504) og gaar ogsaa ud fra, at det er Søren Jonæsons, skønt de i hans Udkast kun er betegnede paa den nævnte maade. Endelig er de 17 salmer, der er betegnet paa samme maade, men ikke blev optaget i Kingos salmebog, forsvundet fra jordens overflade og ikke at finde i nogen salmesamling, hverken før eller senere. Thi da salmebogskommissionen havde gjort sit uddrag, blev Søren Jonæsons Udkast henlagt i arkivgraven og først fremdraget 150 aar senere af Brandt og Helweg. F. eks. er ingen af disse 17 optaget hos Johs. Laverentzen¹¹, som 1709 udgav den sid-

¹¹) Født i Ribe o. 1648, kongelig haandskriver ved Geheimearkivet, historisk og numismatisk forfatter, direktør ved kongens bogtrykkeri, senere med titel af konsistorialassessor. Døde 1729. Anders Sørensen Vedel var hans oldefader paa mødrene side. Se iøvrigt Dansk biogr. Leks. XIV, s. 177.

ste »fuldkomne« salmebog¹², efter nummerantallet kaldet »Tusindogti«, hvorimod han optager alle de 8, som nu var trykt i Kingos salmebog.

Af de 266 salmer, som findes i udkastet, er der kun 31, som ikke findes hos Cassube. Af disse er 6 mærket »A.B.«, hvilket maa betyde Anders Bording. Det er følgende:

209. »Dend ædle glædens Skat«, 11 vers. »Tusindogti« nr. 885.

222. »Jeg icke noksom kand med ord«, 7 vers. »Tusindogti« nr. 779.

260. »Beklemte Siel! hvad vilt du vanke«, 8 vers. »Tusindogti« nr. 285. Brandt og Helweg I, 431.

263. »Min kummerfulde Siel i mig«, 22 vers. »Tusindogti« nr. 739.

264. »Arme hierte, du med Skiæl«, 14 vers. »Tusindogti« nr. 778. Brandt og Helweg I, 432.

265. »Hvem skal jeg min Angst klage«, 12 vers. »Tusindogti« nr. 780, Brandt og Helweg I, 433.

Brandt og Helweg har optaget 3 af disse salmer efter J. Brunsmands »Den siungende Himmel-Lyst«, men »Tusindogti« har dem alle, og har øjensynligt kendt den samme kilde som Søren Jonæson.

Det maa derfor være berettiget at slutte saaledes: En salme, som anføres med anonym tysk overskrift og anonym dansk oversættelse, og som ikke findes hos Cassube 1677, det maa være Søren Jonæsøns.

Der er to undtagelser, og det er i dette tilfælde ikke nogen frase, at de nærmest bekræfter regelen. Den ene er nr. 2, »O Gud, du fromme Gud«, som anføres uden tysk overskrift; men det er let at se, at det er Joh. Heermanns »O Gott, du frommer Gott«. Og Heermann var just en af de tyske salmedigtere, som Søren Jonæson flittigst oversatte. Denne salme fremkom senere i Pontoppidans salmebog nr.

¹²) »En Ny og Fuldkommen Dansk Psalme-Boog/ indeholdendes 1010 Psalmer etc.« Kiøb. 1709.

318, men i en anden oversættelse fra 1734¹³. Det andet tilfælde er »Maa Mand ey see med drøvelse«, hvor man (maa-ske afskriveren) ligeledes har glemt at anføre den tyske original, som her er sværere at finde. Der er ikke faa tyske salmer, der har et lignende indhold paa samme versemaal og i et omtrent tilsvarende verseantal. Men ved at gennemgaa passionssalmerne i Lüneburgersalmebogen af 1686,¹⁴ som ligger til grund for Søren Jonæsøns oversættelser, kan det alligevel fastslaaes med sikkerhed, at det er Ernst Chr. Homburgs »O Falsche Treu! O Heucheley!«, som her er oversat. I det ene tilfælde drejer det sig altsaa om en af hans yndlingsdigtere, i det andet om en tekst i den tyske salmebog, som han brugte som forlæg for sine oversættelser.

Efter salmerne til kirkeaaaret slutter værket med nogle mindre afsnit: »Psalmer over Catechismen«, der igen er inddelt efter katekismens fem parter, »Bede-Psalmer«, hvorunder nogle »Bede-Psalmer for Kongen«, »Poenitente Psalmer«, »Tacke Psalmer«, »Reyse Psalmer«, »Døds Psalmer« og endelig »Adskillige (dvs. forskellige) Aandelige Psalmer«.

Samlingen slutter med tre registre; det første henviser til et eller andet vers i de optagne salmer, som kan egne sig som prædikestolsvers paa alle aarets helligdage. De to andre er alfabetiske, det første ordnet efter salmernes gamle begyndelseslinjer med de nye tilføjede, det andet efter de nye begyndelseslinjer med de gamle tilføjede.

Af Søren Jonæsøns oversættelser blev som nævnt 8 optaget i Kingos salmebog, og de gik alle videre til de følgende salmebøger, Pontoppidans, Guldbergs, Roskilde Konvents,

¹³) Oversat af Birgitte Christine Kaas i »Nogle Aandelige Psalmer« 1734, men i Pontoppidans salmebog noget ændret, bl. a. under hensyn til en tidligere oversættelse af B. C. Ægidius. Birgitte Kaas var datter af Hans Kaas til Hastrup i Jylland, fra 1673 til 1687 amtmand over Smaalenenes og Frederiksstads amter i Norge. Her blev hun født 2. okt. 1682; 1713 blev hun viet til oberstløjtnant Henrik Jørgen Huitfeldt, senere general løjtnant. Hun døde 14. aug. 1761 paa sin fødegaard Elingaard i Norge. Af hendes salmer blev 17 optaget i Pontoppidans salmebog.

¹⁴) Om denne se senere!

Kirke og Hjem samt den Nordslesvigske. Men den Nordslesvigske optog endnu een til afløsning af den hidtil brugte oversættelse, nemlig »Jesus, du min glæde« (Joh. Franck: »Jesu, meine Freude«), hvor man hidtil havde brugt en oversættelse af Birgitte Kaas, lappet med et vers af Ægidius¹⁵. Af bearbejdelse af de gamle salmer, som aabenbart var hovedsagen i Søren Jonæsøns værk, brugte man kun een, saa vidt jeg kan se, nemlig Resens¹⁶ »O Hierte kiere Jesu Christ«, som var i en sølle forfatning, men blev meget forbedret i rim og rytme under Søren Jonæsøns haand, saa den kunde gaa ind i Kingos salmebog og beholde sin plads i salmebøgerne til denne dag. Naar man ikke brugte flere af bearbejdelse, skyldes det væsentlig, at det konservative princip sejrede helt i kommissionen: De gamle salmer skulde bevares i den gamle form.

Kommissionen var maaske ikke helt sikker paa dette fra begyndelsen. Vist er det i hvert fald, at Søren Jonæsøns udkast blev sendt tilbage til ham 4. juni 1697, for at han kunde foretage en del ændringer. Han rettede da noget i renskriften af 1. jan. 1693 og sendte værket tilbage 9. aug. 1697¹⁷. Men det ses intetsteds, at han har tænkt paa at føre salmerne nærmere til den gamle tekst. Det blev derfor ved

¹⁵) Den ogsaa tidligere nævnte Bertel Christian Ægidius, eller Gjødesen, blev født 1673 i Bylderup i Sønderjylland som søn af sognepræsten Gjøde Laurentsen. Fra 1701 til sin død 1733 var han sognepræst i Varnæs paa Sundeved. Han var af Anders Sørensen Vedels Slægt, brødersøn af den førnævnte Johannes Laverentsen og fætter til vajsenshuspræsten Enevold Ewald, Johannes Ewalds fader. Han udgav 1717 »En Nye Psalme-Bog«, ogsaa kaldet Flensborg-salmebogen efter trykkestedet eller Varnæs-salmebogen efter dens hjemsted. Den blev brugt i nogle mellemslesvigske sogne helt op til 1888. Heri var mange salmer af Ægidius selv, dels originale, dels oversættelser fra tysk.

¹⁶) Biskop Hans Poulsen Resen 1561—1638. Se dr. Bjørn S. Kornepus disputats med denne titel, 1928. Samme i Dansk biogr. Leks. XIX, 390—399. Kirkeh. Saml. 6. r., I, s. 297—304; 534—47; II, s. 33—83; 680—87.

¹⁷) Som det ses af Søren Jonæsøns tidligere omtalte egenhændige notat paa titelbladet.

de 8 oversættelser og den ene bearbejdelse. Derefter blev udkastet hengemt og næsten glemt¹⁸.

Som belønning for salmearbejdet fik han 1695 rang med de københavnske sognepræster. Provsten i Haarslev, Jørgen Karstens¹⁹, skrev ganske vist 1696 i en ansøgning om rang, at Søren Jonæsons anden hustru, Ellen, der var datter af Esaias Fleischer²⁰, sognepræsten ved Helligaandskirken i København, ikke vilde »cedere quinderne i Roschild«, og det var aarsagen til, at han ved den mægtige Mathias

¹⁸) I det salmebogsforslag, som kommissionen i april 1697 indsendte til kongens approbation (bilag til sjæll. miss. 1696, d. 17. marts, se Thomas Kingo: »Saml. Skr.« V, s. 258 flg.) er Kingos salmer mærkede i marginen med »D.K.« (doctor Kingo), mens Søren Jonæsons er mærkede »ny msc.« Dette »nye manuskript« er Søren Jonæsons renskrift. Ingen andre salmer synes at være mærkede paa tilsvarende maade. Der er kun ganske ubetydelige forskelle mellem forslaget og den endelige »Kingos salmebog«.

¹⁹) Jørgen Karstens, født i København 16. juli 1660, blev 1685 sognepræst i Brænderup og Ore og provst i Vends herred, 1688 paa grund af stridigheder med sin kirkepatron Erik Banner til Oregaard forflyttet til Haarslev, 1699 stiftsprovst i Odense, Kingos ven, men snart efter hans bitre fjende, død 23. juni 1717. Hans nævnte ansøgning lyser af slet skjult malice og misundelse, se Kirkeh. Saml. 5. r., I, s. 535. Endvidere Billeskov Jansen i Dansk biogr. Leks. XII, s. 347—8.

²⁰) Esaias Fleischer, f. 25. okt. 1633 i København, student fra Sorø 1652. Efter faa aars studier herhjemme og langvarige studier i udlandet kom han hjem 1664, tog magistergraden 1665 og blev samme aar sognepræst ved Helligaandskirken i København. Han blev medlem af salmebogskommissionen 1696, men døde 5. febr. 1697, kort før den sluttede sit arbejde. Det er ikke utænkeligt, at han som Søren Jonæsons svigerfader har medvirket til, at der blev taget hensyn til dennes »Udkast«, og at det blev tilbagesendt til fornyet gennemsyn, i haab om, at flere af Søren Jonæsons oversættelser og bearbejdelser kunde komme med. Men det er mærkeligt, at denne returnering først finder sted, efter at kommissionen har indsendt sit arbejde til kongelig approbation. Det er dog muligt, at man hermed har tænkt paa den senere udkomne »hus-salmebog«, som kommissionen ogsaa skulde udarbejde. Se Bjørn Korne-rup i Dansk biogr. Leks. VII, s. 99—100, endvidere Kirkehist. Saml. 3. r. III, s. 492, 570—609; IV, s. 564, 593 f.; 5. r., I, s. 252.

Moths hjælp fik rang med sognepræsterne i København²¹. Det er mere naturligt og mindre ondskabsfuldt at antage, at det var en løn for hans salmebogsarbejde. Kingo havde jo for sit arbejde faaet rang som — justitsraad!

Da der saa vidt mig bekendt intetsteds findes nogen samlet fortegnelse over Søren Jonæsøns salmer, skal en saadan gives her. Først de salmer, som blev optaget i Kingos salmebog og derefter, næsten som en selvfølge, gik videre til de senere salmebøger:

1. *Dend idræt Gud er tæckelig*, nr. 179, 7 vers, til 2. pinse-dag. BH 497. Efter G. W. Sacer²²: »Herr, auff dein Wort solls seyn gewagt«, 1665. Optaget i K, P 129, Gb 253, R 442 og 956, KH 292, SS 645, D 273.

2. *Gud Hellig Aand i tro os lær*, nr. 180, 3 vers, til 2. pinse-dag. BH 498. Efter Bartholomæus Ringwald²³: »Gott, heilger Geist, hilff uns, mit grund«, 1581. Optaget i K, P 285, Gb 246, E 583, R 266, KH 284, N 1, D 269.

3. *I Christne, som bekiende*, nr. 171, 4 vers, til 4. sønd.e. paaske. BH 494. Efter Georg Werner²⁴: »Frewt euch, jhr Christen alle«, 1639. Optaget i K, P 286, Gb 223, R 978, KH 281, N 264, D 254.

4. *I døden Jesus blundet*, nr. 157, 5 vers, til 2. paaske-dag. BH 491. Efter G. Werner: »Der Todt hat zwar verschlungen«, 1639. Optaget i K, P 100, Gb 186, E 576, R 225, KH 239, N 145, D 192.

5. *Jeg arme Synder træde maa*, nr. 187, 11 vers, til 3.sønd.

²¹) Vi ved ellers intet om, at Søren Jonæsøns hustru følte sig hævet over kvinderne i Roskilde; men det var i og for sig naturligt for hende at ønske sin mand den samme rang, som hendes fader havde.

²²) Gottfried Wilhelm Sacer, 1635—1699, kammeradvokat i Wolfenbüttel.

²³) Bartholomæus Ringwald, 1530—1598, sognepræst i Langfeld ved Sonnenburg.

²⁴) Georg Werner, 1589—1643, diakon ved Löbenichtkirken i Königsberg.

e.trin. BH 499. Efter Joh. Heermann²⁵: »Ich armer Sünder komm zu dir«, 1630. Optaget i K, P 261, Gb 35, R 333 og 712, KH 368, N 315. Udeladt i D.

6. *O Hellig Aand du skat saa skøn*, nr. 177, 5 vers, 8 vers i originalen, men kun 5 i Søren Jonæsøns forlæg, til 1. pinsedag. BH 495. Efter Barth. Ringwald: »O Heilger Geist, du höchstes Gut«, 1581. Optaget i K, P 130, Gb 244, E 582, R 267, KH 282, N 190, D 270.

7. *O Hellig Aand kom til os ned*, nr. 170, 7 vers, til 4. sønd.e.paaske. BH 493. Efter Michael Schirmer²⁶: »O Heilger Geist, kehr bey vns ein«, 1640. Optaget i K, P 124, Gb 243, R 271, KH 291, N 191, D 264.

8. *Veh mig at ieg saa mangelund*, nr. 200, 12 vers, til 11. sønd.e.trin. BH 501. Efter Joh. Heermann: »Weh mir, dass ich so offt vnd viel«, 1630. Optaget i K, P 259, Gb 291, E 268, R 332 og 919, KH 463, N 331, D 476, kun slutningsverset.

Hertil kommer bearbejdelsen af P. P. Resens »*O hjertekiære Jesu Christ*« (BH 576), nr. 133, 10 vers, til fasteugerne. Optaget i K, P 61, Gb 404, R 217 og 889, KH 210, N 125, D 175. Da det kun er en bearbejdelse, og vistnok den eneste anvendte, tælles den ikke med blandt Søren Jonæsøns salmer.

9. *Jesu du min glæde*, nr. 124, 6 vers, til 2.sønd. i fasten. BH 503. Efter Joh. Franck²⁷: »Jesu, meine freude«, 1653. Salmen blev først optaget i P 441 i en anden oversættelse, væsentlig af Birgitte Kaas, v. 2 dog af Ægidius. Men N 343 kasserede denne oversættelse og fandt tilbage til Søren Jonæsøns tekst. Ikke i D.

Derefter følger nu de oversættelser, som ikke er blevet brugt i salmebøgerne.

²⁵) Johann Heermann, 1585—1647, præst i Köben i fyrstend. Glogau.

²⁶) Michael Schirmer, 1606—1673, lærer ved latinskolen i »det graa kloster« i Berlin.

²⁷) Johann Franck, 1618—1677, borgmester i sin fødeby Guben i Niederlausitz.

10. *Her gaar et Lam oc Skylden bær*, nr. 137, 10 vers, til fasteugerne. BH 502. Efter Paul Gerhardt²⁸: »Ein Lämmlein geht und trägt die Schuld«, 1647. Den blev senere oversat af Brorson, hvis oversættelse blev benyttet i salmebøgerne.

11. *Hvad har du giort, at mand, O Jesu lille*, nr. 135, 15 vers, til fasteugerne. Efter Joh. Heermann: »Hertzliebster Jesu, was hastu verbochen«, 1630. Den blev 1717 oversat af Ægidius, hvis oversættelse blev benyttet i salmebøgerne²⁹.

12. *Hvor faar ieg hvilested*, nr. 97, 12 vers, til 3.sønd.e. H. 3 K. Efter Joh. Heermann: »Wo sol ich fliehen hin«, 1630.

13. *Jesus ald mit Haab oc lid*, nr. 158, 10 vers, til 3. paa-skedag. BH 492. Efter Luise Henriette³⁰, kurfyrstinde af Brandenburg: »Jesus, meine Zuversicht«, 1653. Senere oversat af Fr. Rostgaard, hvis oversættelse »Jesus er mit Haab, min Trøst« gik ind i salmebøgerne.

14. *Jesu Christ, din lidelse*, nr. 138, 7 vers, til fasteugerne. Efter Siegmund von Birken³¹. »Jesu, deine passion«, 1663 (1653?).

15. *Kom værdig Hellig Aand*, nr. 178, 5 vers, til pinse-dag. BH 496. Efter Ernst Chr. Homburg³²: »Komm! wehrter heilger Geist«, 1659.

16. *Maa Mand ey se med drøvelse*, nr. 134, 11 vers, til fasteugerne. Efter Ernst Chr. Homburg: »O Falsche Treu! Ach Heucheley!« 1659.

17. *Nu er forstyrret Helveds magt*, nr. 156, 6 vers, til 2.

²⁸) Paul Gerhardt, 1607—1676, provst i Mittenwalde 1652, diakon ved Nicolaikirken i Berlin 1657, ærke diakon i Lübben 1669.

²⁹) »O'. Kiere JEsu, hvad har du bedrevet«, »En Nye Psalme-Bog« 1717, nr. 76.

³⁰) 1627—1667. Nyere hymnologer anser hende ikke for at være forfatteren, da hun ikke kunde tysk. Hun var født i Haag som Datter af Prins Heinrich Friedrich af Oranien.

³¹) Siegmund, el. Sigismund v. Birken (Betulus), 1626—1681, lærer og opdrager ved forskellige tyske hoffer.

³²) Ernst Christoph Homburg, 1605—1681, retskonsulent i Naumburg.

paaskedag. BH 490. Efter Michael Schirmer: »Der Hellenporten sind zerstört«, 1640.

18. *Nu fik hand til live*, nr. 152, 10 vers, til 1. paaskedag. Efter Ph. J. Spener³³: »Nun ist auferstanden«, 1676.

19. *O Drøvelse, O hierte Vee*, nr. 136, 8 vers, til fasteugerne. Efter Johann Rist³⁴: »O Traurigkeit! O Hertzeleid!« 1641. Den blev 1717 oversat af Ægidius »O drøvelse, o hertens vee« og gik ind i salmebøgerne.

20. *O død, hvor er din giftig braad*, nr. 155, 10 vers, til 2. paaskedag. Efter Lucas Backmeister³⁵ 1617, bearbejdet af Justus Gesenius³⁶ 1657: »Wo ist dein Stachel nun, o Tod«.

21. *O Gud, du fromme Gud*, nr. 2, 8 vers, Morgen-Psalmer. Efter Joh. Heermann: »O Gott, du frommer Gott«, 1630. Det er en senere, anonym oversættelse fra 1734, som gik ind i Pontoppidans og de senere salmebøger, se BH 660.

22. *O Gud ieg dig maa klage*, nr. 241, 11 vers. Poenitentze Psalmer. BH 504. Efter ukendt forf.: »Ach Gott ich mus dirs klagen«.

23. *O Gud med syndig Ord oc daad*, nr. 132, 12 vers, til fasteugerne. Efter Joh. Herrmann: »O Herr, mein Gott, ich hab zwar dich«, 1630.

24. *O Herre alting seer paa dig*, nr. 28, 10 vers, Maaltids Psalmer. Efter Joh. Rist: »Es wahrhet alles, Herr, auf dich«, 1654. Over denne salme er noteret »Almectige oc gode Gud«, som om det skulde være en bearbejdelse af denne; men det er det ikke. Den sidstnævnte, som findes i Cassube 1677 er Johann Horns³⁷ »Allmechtiger gütiger Gott«, oversat af

³³) Philipp Jacob Spener, 1635—1705, konsistorialraad og provst ved Nicolaikirken i Berlin, pietismens fader.

³⁴) Johann Rist, 1607—1667, præst i Wedel ved Elben i nærheden af Hamburg.

³⁵) Lucas Backmeister, d. 1608, professor i teologi ved universitetet i Rostock.

³⁶) Justus Gesenius, 1601—1673, overhofpræst og generalsuperintendent i Hannover. Se senere!

³⁷) Johann Horn, død 1547 i Jungbunzlau som forstander for det böhmiske brødreunitet. Udgav Brødremenighedens salmebog 1544.

Hans Thomissøn, som har tildigtet slutningsverset »I Jesu naffn gaa wi til bord«. Det er aabenbart Søren Jonæsøns mening, at den nye salme skal træde i den gamles sted.

25. *O Herre Christ du dyre Skat*, nr. 199, 8 vers, til 11. sønd. e. trin. BH 500. Efter Barth. Ringwald: »Herr Jesu Christ du höchstes Gut, du . . .«, 1588.

Her er altsaa 6 salmer af Joh. Heermann, 3 af Barth. Ringwald, 2 af Georg Werner, Mich. Schirmer, Ernst Chr. Homburg og Joh. Rist, 1 af G. W. Sacer, Joh. Franck, Paul Gerhardt, Siegm. v. Birken, Spener, Luc. Backmeister og to ukendte forfattere. Om disse oversættelser, for saa vidt som de var kendt fra salmebøgerne eller fra BH, skriver Rudelbach: »Men ganske særlig og i høieste Grad hæderlig Omtale ved Siden af *Kingo* fortjener hans store Modstander *Søren Jonæson* (†1717), der synes at have lagt det an paa en Modsætning imod *Kingo* i alle Retninger og paa sit Stade, nemlig som Oversætter af Tydske Mestersalmer, opnaaede en ubestridt og ubestridelig Rang. Alle-rede Udvalget af disse Psalmer viser den store Psalme-kyndige og Smagsdommer, ligesom Psalmerne selv ikke blot ere gjengivne med Troskab, Nøiagtighed og poetisk Virtuositet, men flere af dem fremstillede ligesom i høiere uforgængelig Glands, saa de vist vil blive sjungne, saalænge der er en syngende Menighed i Danmark«. Hertil føjer Skaar: ». . .og i Norge!³⁸

Med den slags domme skal man vel i almindelighed være forsigtig, men det maa jo virkelig her indrømmes, at de 7 af de 8 i *Kingo* optagne salmer er bevarede til denne dag og har modstaaet den udrensning af dødt stof, som har fundet sted i »Den danske Salmebog«. Nogle af de 7 er blevet forkortede og een skaaret ned til et enkelt vers. Men Søren Jonæsøns salmer har virkelig haft betydelig holdbarhed. Det er tillige rigtigt, at nogle af dem er fremstillet »ligesom i en høiere uforgængelig Glands«. Det gælder om »Den idræt

³⁸) A. G. Rudelbach: »Om Psalme-Literaturen og Psalmebogs-Sagen«, Kjøb. 1856, s. 343—4. — J. N. Skaar: »Norsk Salmehistorie«, I, s. 73.

Gud er takkelig«, »Gud Helligaand, i tro os lær«, »I døden Jesus blunded«, »I kristne, som bekende«, »O Helligaand, du skat saa skøn« og »Ve mig, at jeg saa mangelund«, at de har holdt sig bedre i Søren Jonæsons danske oversættelse end paa det tyske originalsprog.

Det spørgsmaal opstaar da uvilkaarligt, om der blandt de 17 salmer, der ikke blev optaget i K, kunde være nogen, som det i vore dage var værd at fremdrage. Allerede Landstad havde denne tanke for hundrede aar siden og stillede paa en rejse 1854 store forhaabninger til en undersøgelse af Søren Jonæsons manuskript, men han blev i nogen grad skuffet³⁹. Tredive aar senere fandt den sønderjydske salmebogskommission dog, at Søren Jonæsons oversættelse »Jesus, du min glæde«⁴⁰ var bedre end den hidtil anvendte og optog den i N 343. Der er stadig noget godt, ubrugt stof, som kunde egne sig for en salmebog, men det er alligevel tvivlsomt, om et forsøg paa at fremdrage det vilde falde heldigt ud. Et saadant nyt fund har ikke traditionens og folkets kærlighed at støtte sig til. Det maa kunne hævde sig overfor de langt større krav, som vi i dag stiller til en *ny* salme, efter at Brorson og Grundtvig har levet; og det kan ingen af Søren Jonæsons ubrugte salmer, saa vidt jeg kan se.

Efter at have set paa disse oversættelser, som de fremtræder, kunde man spørge om deres forhold til originalerne. Her maa man nu først give Rudelbach ret i, at Søren Jonæson har haft forstand paa at vælge. Derom vidner ikke blot hans oversættelser i sig selv; men der skete jo i høj grad det, efter at Søren Jonæsons manuskript var gemt og glemt, at andre gav sig til at oversætte de samme salmer og fik oversættelserne optaget i danske salmebøger. Endvidere har Rudelbach ret i, at Søren Jonæson gengiver teksten med

³⁹) H. Blom Svendsen: »Norsk Salmesang« I, s. 100.

⁴⁰) Kommissionen arbejdede ikke med Søren Jonæsons manuskript, men fandt hans oversættelse i Brandt og Helweg: »Den danske Psalmedigtning«, I, s. 413.

troskab og nøjagtighed. Men hvilken tekst? Har han oversat efter originalerne? Hvor vidt har hans kendskab til den tyske salmedigtning strakt sig?

Enten han nu har været mere eller mindre kyndig som salmeforsker eller dog som salmekender, er det naturligt at antage, at han som forlæg har brugt een eller flere af de mest kendte salmebøger fra dette aarhundrede. Et forsøg paa at undersøge en saadan antagelse, fører til et mærkeligt resultat. I Crügers »Praxis pietatis melica«⁴¹, vel uden sammenligning aarhundredets mest berømte salmebog, som kom i den ene udgave efter den anden, finder man kun en halv snes af de salmer, Søren Jonæsøn oversatte. I Runges Berlinersalmebog⁴² findes henved en trediedel, og i andre salmebøger fra aarhundredets midte er der endnu færre. Helt anderledes stiller det sig, naar man kommer frem til »Lüneburgisches Gesangbuch« 1686⁴³. Her findes alle Søren Jonæsøns 25 oversættelser. Ja, hvad mere er: sammenligner man originalteksten og lüneburgerteksten, hvori der ofte er ændringer eller forkortelser, kan man i 9 tilfælde fastslaa med sikkerhed, at han har fulgt lüneburgerteksten, mens man i alle de øvrige tilfælde intet kan fastslaa, fordi teksterne ligger saa nær hinanden, at det ikke gør noget udslag i oversættelsen.

⁴¹) »Praxis pietatis melica. Das ist Vbung der Gottseligkeit in Christlichen und Trostreichen Gesängen Von Johann Crügern«. . . . Berlin 1647. Man kender yderligere udgaver fra 1653 (5. udg.), 1656 (7. udg.), 1661 (10. udg.) og senere. Johann Crüger, 1598—1662, var kantor ved Nicolaikirken i Berlin, hvor Paul Gerhardt en tid var præst. Mange af Gerhardts salmer saa først lyset i Crügers »Praxis«, og nogle forsynet med Crügers melodier; se Otto Brodde: »Johann Crüger«, (Welt des Gesangbuches, Heft 13).

⁴²) »D. M. Luthers Vnd anderer vornehmen geistreichen und gelehrten Männer Geistliche Lieder und Psalmen. . . . Zu Berlin, Gedruckt und verlegt von Christoff Runge, Im 1653 Jahre.«

⁴³) »Lüneburgisches Gesangbuch/ Darinn 2000 so wol alte als neue geistreiche Lieder/ Aus den besten Autoren gesamlet/ und mit vielen neuen wolgesetzten Melodeyen und Kupffern gezieret . . . Lüneburg, Gedruckt und verlegt durch Johan Stern.«

I »Jeg arme synder træde maa« hedder det hos Joh. Heermann:

Ich armer Sünder komm zu dir
mit demütigem Herten;
O Gott, des Gnad ist für und für,
Bekenne dir mit Schmerzen. . . .⁴⁴

Lüneburg:

Ich armer sänder komm allhier
Mit hochbetrübtem herten,
O Gott, für deine gnadenthür,
Und klage dir mit schmerzen.

Søren Jonæson:

Ieg arme Synder træde maa
Med høybedrøvet hierte
Til Naadsens dør at banke paa
Oc klage der med smerte.

I »O Helligaand, du skat saa skøn« har Lüneburgersalmebogen af originalens 8 vers kun optaget v. 1, 5—8, og det er kun disse vers, Søren Jonæson oversætter. Noget absolut bevis er dette dog ikke, da allerede Crügers »Praxis« havde foretaget samme forkortning; men ogsaa et enkelt sted i teksten peger her mod Lüneburg.

I »Ve mig, at jeg saa mangelund« hedder det hos Heermann (8, 5—6):

Ich habe frembde Lust gesucht
Die doch zu trösten nicht vermocht.⁴⁵

Lüneburg:

Ich habe fremde lust gesucht
Die doch dein wort so hoch verflucht.

⁴⁴) »Das deutsche evangelische Kirchenlied des siebzehnten Jahrhunderts. Von Albert Fischer. . . hrsg. von W. Tümpel, Gütersloh 1904, I, s. 273 (forkortes i det flg. til »Tümpel«).

⁴⁵) Tümpel, I, s. 271.

Søren Jonæson:

De ting har ieg haft saare kier,
Som i dit Ord forbandet er.

Salmen »O Gud med syndig Ord oc daad« begynder hos Heermann »O Herr, mein Gott, ich hab zwar dich«⁴⁶, men overskriften hos Søren Jonæson lyder »Ich hab, o Herr, mein Gott, durch mich«, og saaledes er den just ændret i Lüneburg. Gsb. af 1661, og denne tradition gik videre i Lüneburg. Disse eksempler maa være nok.

Det var i virkeligheden saare naturligt, at han mellem de mange tyske salmebøger just standsede ved Lüneburger-salmebogen af 1686. Dengang havde hver betydelig by og hvert »land« i Tyskland sin egen salmebog, og det var uundgaaeligt, at de var forskellige, og at der i dem alle kom til at mangle værdifulde salmer. Saaledes var det ogsaa gaaet i Hannover, hvor Justus Gesenius og David Denicke⁴⁷ samlede en ny salmebog 1646 og i mange tilfælde bearbejdede teksterne. Denne hannoveranske salmebog, som fik stor indflydelse, blev 1646, 1648, 1652 og 1653 trykt i Braunschweig, men 1657, 1659 og 1660 i Lüneburg hos firmaet Stern. Paa denne baggrund samlede Johan Stern i 1686 en ny salmebog med biskoppelig velsignelse og anbefaling. Den er ikke at betragte som en almindelig kirkesalmebog, men som en »fuldkommen« salmebog, for det var just Sterns hensigt at udgive en bog, hvori der ikke manglede noget væsentligt, en bog, hvori der var saa mange salmer, hedder det i forordet, som der ikke tidligere havde været i nogen salmebog. Ja, der var 2002, og i 2. udg. 1695 blev antallet forøget til 2056! Her havde man altsaa »det hele«, populært sagt. Det var naturligt for Søren Jonæson at gribe efter denne nye bog, naar han søgte tyske salmer; men følgen blev, at han i en del tilfælde ikke fik originalteksten i hænde, men den fra Gesenius og Denicke stammende han-

⁴⁶) Tümpel, I, s. 279.

⁴⁷) David Denicke, 1603—1680, konsistorialraad i Hannover.

noveranske tekst, som naturligvis levede videre i det forlæggerfirma, hvor den hørte hjemme.

Det vilde være interessant, om man kunde fastslaa, at denne bog havde staaet paa Søren Jonæsons reoler i Roskilde; men det kan man ikke med sikkerhed. Det trykte auktionskatalog⁴⁸ over hans efterladte bøger, som »skal bortselgis i Prouste-Residencen ved Domkirken i Roeskilde, for prompt Betalning, Onsdagen den 8. Septembr. Aar 1717« røber intet. Mens man leder, undrer man sig over, hvad der findes, og hvad der ikke findes i denne forholdsvis lille bogsamling paa 367 bind. Der er naturligvis bibeludgaver, kommentarer, leksika, prædikensamlinger og et udvalg af datidens ligprædikener og ikke saa lidt kirkehistorie. Men der ud over er de klassiske græske og latinske digtere rigt repræsenterede, det gælder baade digte og skuespil. Af egentlig opbyggelseslitteratur er der ikke meget, og af salmelitteratur er der tilsyneladende kun følgende: »Doct. Kingos Psalmebog fra Aar 1689« (det er den forkastede »Vinterpart«), »Joh. Brunsmans⁴⁹ siungende Himmel-Lyst«, »Peter Svegnings⁵⁰ Morgenrøde«, »En liden tydsk Psalme-

⁴⁸) »Catalogus Paa Sal. Mag. Søren Jonæsons . . . hans efterlatt Bøgers«, Kiøb. 1717.« (Kgl. Bibl., Kataloger over Bogauktioner, 17. bd.)

⁴⁹) Johan (eller Johannes) Brunsmann, født 30. okt. 1637 i Trondhjem, 1679 præst ved Vartov, Børnehuset og Pesthuset i København, død. 25. juli 1707, særlig kendt fra sin bog om »Køge Huskors« 1674. Han udgav 1676 »Aandelig Siunge-Lyst«, en ikke ringe salmesamling, som siden blev omarbejdet og udvidet og 1687 udkom under en ny titel »Den siungende Himmel-Lyst«. Heri fandtes et lille tillæg med salmer af Anders Bording. 9 af Brunsmanns salmer blev optaget af Kingo i »Vinterparten«, men kun een i den endelige salmebog: »Hvi vilt du saa dig klage«. Herfra har Søren Jonæson antagelig hentet de salmer, som han har optaget af Anders Bording.

⁵⁰) Peder Olufsen Svegning, præst i Norge, maaske dansk af fødsel, da han blev student fra Slagelse 1632, først præst i nærheden af Stavanger, 1648 sognepræst paa Stordø. 1669 rejste hans fjender sag imod ham for drukkenskab; i den anledning rejste han til København, men døde 1670, før hans sag blev afgjort. Han udgav 1668 »Aurora eller Ny Morgenrøden«, en salmesamling, hvoraf Kingo optog nogle i »Vinterparten«. Om hans salmer se Blom Svendsen: »Norsk Salmesang«, I, s. 132—5.

bog«, »Dito med et Sølvspende og Hefte«. En af disse kan være Lüneburgersalmebogen af 1686, da første udgave af den er i duodecimo som de to nævnte (bøgerne er i kataloget ordnet efter format), men »liden« kan den dog næppe kaldes med sine 2002 numre. Kingos »Vinterpart« træffes oftere i datidens auktionskataloger, saa der er faktisk ikke et eneste vidnesbyrd om, at Søren Jonæsøn *interesserede* sig for salmer, endsige *studerede* salmer eller endda havde faaet det vigtige hverv betroet at skabe en ny dansk salmebog, hvortil man dog skulde tro, at en del forarbejder og forstudier var nødvendige. Bogsamlingen fortæller om en habil teolog, jævnt hen en lærd mand, et stykke af en filolog, en humanist, en elsker af den klassiske digtekunst, men røber ikke nogen som helst forkærlighed for danske eller tyske salmer og salmebøger. Det er højst mærkeligt. Der maa naturligvis have været en almindelig dansk salmebog i huset, men den har de efterladte nok kunnet bruge og har taget den ud af reolen inden auktionen. De kan ogsaa have fjernet mere, men det er vel næppe sandsynligt, at de har fjernet tyske eller ældre danske salmebøger eller salmehistoriske værker. Om end med nogen usikkerhed maa man drage den slutning, at da Søren Jonæsøn fik sin store salmeopgave betroet, var han ganske uforberedt (men naturligvis ikke ubegavet eller uskikket), og da han opdagede, at vi havde for faa festsalmer, købte eller laante han Lüneburgersalmebogen som den mest omfattende og moderne og fandt deri, hvad han havde brug for. To bøger, en dansk og en tysk, er hele grundlaget for Søren Jonæsøns arbejde. Det er saa simpelt, at man vægrer sig ved at tro det. Arbejdet var færdigt paa 14 maaneder, og hverken før eller senere har han tilsyneladende interesseret sig for salmer eller salmebøger. — Denne slutning — e silentio — er draget med alt muligt forbehold.

Oversættelserne er for os blevet det vigtigste af Søren Jonæsøns arbejde; men saaledes var det nok ikke for ham selv. Hans hovedarbejde var at reparere de gamle danske

salmer, som var i brug. Han forbedrede deres rim og navnlig deres metrik. Han omskriver dem til regelmæssige vers, og undertiden bliver resultatet ganske smukt; i andre tilfælde er det næppe nogen forbedring. Som et eksempel skal anføres en særlig kendt salme, »Du Herre Krist«, hvor originalen er let tilgængelig, BH I, 247, Carl S. Petersens uddrag af Sthens Vandrebog, Køb. 1914, i Ludwigs »Salme og Sang«, »Dansk Kirkesang«s tillæg og andre steder. I salmebøgerne beholdt den den gamle form helt op til Guldbergs salmebog herhjemme og til den dag i dag i Norge. Men hos os blev den forkortet til 6 vers og omskrevet i et regelmæssigt metrum af Fr. Hammerich 1850; hans bearbejdelse blev optaget i R og de senere salmebøger og synges nu af alle danske. Det kan have sin interesse at se, hvorledes Søren Jonæson foretog en ganske tilsvarende bearbejdelse mere end halvandet hundrede aar før Hammerich:

1. Du, Jesu Christ, Min Frelser est,
Jeg haabis til din Naade
Jeg troer paa dig, forlad ey mig
Elendelig.
Dit ord mig best kand raade.
2. Din Villie lad mig lyde ad
At ieg dig ret kand dyrke
Du est min Gud, lær mig dit Bud
Ald min tid ud,
Du mig i troen styrke.
3. Fornøyet er ieg, Jesu kier
Med hvad du mig vil skicke.
Dig, Jesu min, Jeg slutter ind
I siel oc Sind,
Oc fra mig slipper icke.
4. Saa inderlig Jeg trøster mig
Alleene ved din Naade.
O Jesu sød, du for din død
Hielp mig af Nød
Oc frels mig af ald Vaade.

5. Min tro oc lid ieg ald min tid
Har sat til dig, O Herre!
Du est min trøst, dit ord oc røst
I ald min brøst
Min hiertensfryd skal være.
6. I angst til dig, Jeg vender mig
Du kand Mig best husvale
Den du est med, mod ald fortred
Er tryg i fred
Dig vil ieg mig befale.
7. Nu veed ieg vist, O Jesu Christ
Du mig ey vil forlade
Du siger saa kald du mig paa
Hielp skal du faa
I ald din Sorg oc Vaade.
8. O give Gud Vi dine Bud
Saa holde maa tilsammen,
At vi med dig Evindeligh
I Himmerigh
Faa Saligheden Amen.⁵¹

Tages tiden og forholdene i betragtning, er dette ikke daarligt. Man er meget mere i tvivl, naar man sammenligner den gamle oversættelse af »Lovet være du, Jesu Krist« med Søren Jonæsøns bearbejdelse, skønt den gamle her er i en meget daarligere forfatning, end det var tilfældet med Sthens salme. I Cassube 1677 lyder den:

1. LOffvet være du JEsu Christ/
at du Menniske vorden est/
fød aff en Jomfru reen oc klar/
Thi glæder sig alle Engle Skar/
Kyrieleis.
2. Guds evige Faders eeniste Søn/
er fød for os til stor Trældom/
vor krænckelig Natur hand paa sig tog/
der i klædde sig det evige Gode/
Kyrieleis.

⁵¹⁾ »Udkast« nr. 113, anbragt til søndag Septuagesima.

3. Den som all Verden skal frelse aff Nød/
ligger i det Jomfruelige Skiød/
ha[n]d er et Barn saa lidet oc kleen/
som Himmel oc Jord opholder alleen/
Kyrieleis.
4. Det evige Lius gaar nu her ind/
som giffver all Verden et nyt Skin/
som liuser for os om Midnats Tjd/
at vi kunde kiende vor Fader saa bljd/
Kyrieleis.
5. Gud Faders Søn en Gud aff Art/
It dødeligt Menniske er vorden snart/
oc førde os aff denne Jammer-Dal/
Oc gjorde os Arffvinge i Himmerigis Sal/
Kyrieleis.
6. Hand er paa Jorden kommen arm/
at hand vilde sig offver os forbarne/
oc os i Himmelen gjøre rjge/
hans hellige Engle at være lige/
Kyrieleis.
7. Saadant monne hand sine Børn tilvende/
der paa vi nu hans Kierlighed kiende/
thi tacker hannem all Christenhed/
oc prjse did Gud i Evighed/
Kyrieleis.

Søren Jonæsøns bearbejdelse lyder i renskriften (der adskiller sig noget fra den første tekst paa de hvide blade i »Forarbejde«:

1. Dig skee lof O Jesu Christ
At du Mennisk vorden est
Fød af en Jomfru reen oc klar,
Thi glædis alle Engle Skar
Kyrieleis.
2. Faderens eenbaarne Søn
Fødis af vort blod oc kiøn
Udi det ringe kiødets dragt
Forklæder sig hans Guddomsragt.
Kyrieleis.

3. Den ald Verden ey begreb
Hand en Qvindes Foster blef
 Hand er et Spæe oc lidet Noer
 Som styrer alting med sit Ord.
 Kyrieleis.
4. Herlighedsens rette Skin
Træder nu i Verden ind,
 Hand gjør vor Midnats Mørkhed klar
 At Liusens Børn Guds Venskab har.
 Kyrieleis.
5. Hand ald Verdens Eyermand
Er en Giest i fremmed Land
 At hand af denne jammerdal
 Vil føre os til Himmel Sal
 Kyrieleis.
6. Nøgen hand til Jorden kom,
Dermed hialp vor Fattigdom
 At vi i Gud kand blive rig
 Oc Englene i Himlen liig.
 Kyrieleis.
7. Det alt sammen lod hand skee
For hans Kierlighed at tee
 Thi tacker ham ald Christenhed
 Oc priser Gud i evighed.
 Kyrieleis.⁵²

Det kan ikke nægtes, at den gamle salme her er blevet friseret og vandkæmmet, men støvet er ogsaa gaaet af sommerfuglevingerne. Det var først Grundtvig, som formaaede at genskabe den til os, endda efter flere forsøg.

Kommissionen tog imidlertid den beslutning, at de gammelkendte salmer skulde optages i K i den gamle form. Dermed var paa een gang Søren Jonæsøns værk i hovedsagen kasseret, og interessen samler sig derefter kun om det, der for ham kom i anden række, det nye stof, som han bragte.

Og hvad var det ?

Først og fremmest 25 oversættelser af nyere tyske salmer; ikke en eneste original salme af ham selv.

⁵²) »Udkast« nr. 68, til 1. juledag.

Dernæst 6 originale danske salmer af Anders Bording, som tidligere er nævnt. De stikker ikke saa dybt i kristelig henseende, men nogle af dem udmærker sig i høj grad ved formens elegance. Ingen af dem blev optaget i K. Alle blev optaget i »Tusindogti«, men ellers ikke brugt til noget.

Det er alt. Der er ingen salmer af de mangfoldige mindre digtere fra Elias Naur og nedefter, som Kingo dog havde indrømmet en rigelig plads i Vinterparten. Og der er ikke en eneste salme af Kingo selv. Det sidste er det mest forbløffende. Hvis salmerne i Vinterparten var tabu, kunde der dog have været mange at finde i de to dele af Sjungekoret; men der er ingen. Var Søren Jonæson da i den grad Kingos modstander? Eller var Kingo endnu i 1692—3 i saa høj grad paa det sorte bræt? Eller følte Søren Jonæson, at han ikke havde lov til at smykke sit værk med fjer, der var laant af den slagne modstander. Eller var der i tiden saa stor modvilje mod den tone, som Kingo førte ind i salmedigtningen? Endnu 1717 undgik Ægidius i Sønderjylland Kingos salmer, hvilket dog i nogen grad kan være af nationale grunde.

I hvert fald undgik Søren Jonæson ikke blot alle Kingos salmer, men han var ogsaa paa vagt mod den »grandiloquentia«, som de blev angrebet for. Hele hans værk, som ogsaa hans tale i enkeltheder, gør et meget beskedent og stilfærdigt indtryk. I Johann Rist's salme oversatte han:

O Drøvelse,
O hiertevee
Er det ey at beklage
At et Kreatur sin Gud
Vil til døden plage.⁵³

Men han antyder, at man ogsaa kan skrive saaledes: »At mand Jesum, Gud og Mand, Vil til Døden plage.« I næste vers hedder det: »O store Nød, Gud selv er død«, hvilket er nøje efter originalens »O grosse Noth! Gott selbst ligt todt«. Men Søren Jonæson tilføjer i marginen: »Om disse expres-

⁵³) »Udkast« nr. 136, anbragt mellem »Psalmer til fasteugerne«.

sioner falder for haarde — se: »Gud self er død etc.« — kand det forandres saaledes: »Guds Søn er død«.

Maaske er det delvis derfor, han undgaar Kingo og hele den nyere danske salmedigtning med undtagelse af Anders Bording.

Det er klart, at Søren Jonæsøns forslag maatte kasseres. Det havde faaet uoverskuelige konsekvenser, om det var blevet ophøjet til officiel salmebog. Her stod mere paa spil, end man plejer at tænke sig. Det drejer sig om meget mere end uretten mod Kingo. Man vilde have faaet en lille nem salmebog paa 266 numre, ganske jævn og tilforladelig; de bedste af de gamle salmer var bevarede, de mest brugte uforandrede, de øvrige saa moderniserede i sproget, at de endnu vilde være brugbare et halvt eller et helt aarhundrede. Det var et konservativt arbejde netop i den forstand, at det gamle ved lempelig bearbejdelse var »konserveret«. Tilvæksten af danske salmer var uden betydning; tilvæksten af tyske salmer var meget mere vægtig og fire gange saa stor. Det vil altsaa sige, at Søren Jonæsøn ogsaa »konserverede« dette forhold, at den danske salmesang i det store og hele var en afdeling af den tyske, blot oversat paa et andet sprog. Var forslaget blevet vedtaget, havde det maaske forsinket den danske salmesangs nationale frigørelse i et aarhundrede. Om Søren Jonæsøn selv har været klar over dette, er ikke let at sige. Han har maaske slet ikke følt dette problem, men blot haft modvilje mod Kingos holdning og stil.

Derimod er det ganske klart, at Kingos kasserede Vinterpart var et bevidst frigørelsesforsøg. Derom vidner hans berømte fortale i Sjungekoret: »Saa vi og her i Danmark, saavel som de Tydske og andre Landsfolk (af hvilke vi hverken have behov at laane, eller udi Riimekunsten det ringeste at eftergive) kunde have Psalmer og Sange, til Gudfrygtigheds daglige øvelser, som ikke er taad og udlaant af deris: Thi de danskis Aand er dog ikke saa fattig og forknyt, at den jo kand stige ligesaa høyt mod Himmelen som andris,

alligevel at dend ikke bliver ført paa Fremmede og udlændiske Vinger.«⁵⁴ Sandheden af disse ord beviser han ved Sjungekorets to dele, og derefter laver han i Vinterparten salmebog efter dette program. Han kunde lykkeligt have gennemført det, om han ikke havde overdrevet sit synspunkt, og hvis han havde været mere beskeden med antallet og udstyrelsen af sine egne salmer.

Den i 1696 nedsatte kommission var mere konservativ end Søren Jonæson med hensyn til de gamle salmers tekst, men samtidig arbejdede den paa den nationale linje som Kingo, om end med større forsigtighed. Vi fik en salmebog, der beholdt forbindelsen med fortiden og samtidig stillede sporskiftet om, saa den danske salmesang blev nationalt frigjort fra den tyske. 1699 er et mærkeaar i dansk kristenliv, ikke blot fordi vi fik en ny salmebog, men fordi den danske kirkeprovins dermed havde vundet sin selvstændighed.

Der paatvinger sig et parallelt tilfælde, hvor vi danske nødes til at se sagen fra det modsatte synspunkt. Halvandet hundrede aar senere stod Norge i den samme situation i forhold til Danmark. Vi havde hidtil haft fælles salmesang, men nu var frihedsfanen rejst i Norge, om end først paa andre aandsomraader. Den danske salmesang havde i Norge en højt begavet repræsentant i W. A. Wexels⁵⁵, som ikke alene fremdrog den gamle danske salmeskat efter

⁵⁴) Thomas Kingo: »Samlede Skrifter» III, s. 6.

⁵⁵) Wilhelm Andreas Wexels var født i København 29. marts 1797. Da hans fader, som var af norsk slægt, flyttede til Norge efter sin danske hustrus død, kom sønnen til at studere i Kristiania, blev 1819 kateket ved Vor Frelsers Kirke (domkirken), 1846 res. kap. sammesteds, død 14. maj 1866, en af Norges betydeligste præster, med et stort og rigt forfatterskab bag sig. Udgav 1840 »Christelige Psalmer», en stor og betydelig samling, hvortil han selv havde leveret mange originale bidrag, desuden oversættelser og bearbejdelser. Paa grundlag heraf udgav han 1849 en regulær »Psalmebog», som nogle af hans venner indførte, og som han selv ønskede at bruge som tillæg til Evangelisk-christelig Psalmebog. Da dette blev forkastet, kom den til at danne grundlag for et mindre tillæg, det saakaldte Christiania-tillæg af 1853, som blev brugt i mange norske kirker.

rationalismens ødelæggelse, men var rede til at gøre skridtet fuldt ud, nemlig at indføre Grundtvigs nye danske sang i Norge. Selv var han i sine bedste ting en fortræffelig salmedigter. Han var paa den tid Norges Søren Jonæson, iøvrigt sans comparaison! Men Landstad sejrede⁵⁶. Han forkastede ikke den gamle fællesarv, men han afværgede køligt Grundtvig og skiftede sporet i retning af norsk national salmesang. Ogsaa han er i sine bedste ting en fortræffelig salmedigter, for danske øjne en stjerne af samme størrelsesorden som Wexels, men for Nordmændene den sol, der kom til at lyse over et frigjort land. Thi selv om hans originale salmer ikke er meget norske i tonen (han blev ogsaa dæmpet ned af en konservativ bedømmelseskomite), saa havde sporskiftet dog fundet sted fra 1852 til 1869, og derefter fjernede den norske linje sig meget fra den danske, dels fordi mange nye norske salmedigtere fremstod, dels fordi det nynorske maalt gjorde sig saa stærkt gældende, at man maatte oversætte hele den gamle salmearv. Nu er Norge et frit land. Vi danske kan undertiden føle et stik i hjertet, fordi de har fjernet sig saa meget fra os, men vi kan ikke komme uden om, at dette har ført deres salmesang frem til en rig blomstring og skænket den et ejendommeligt særpræg.

⁵⁶) Magnus Brostrup Landstad, født 7. okt. 1802 paa Måsøy præstegaard i Finmarken, 1828 res. kap. i Gausdal i Gudbrandsdalen, 1834 sognepræst i Kviteseid i Telemarken, 1839 forflyttet til Seljord, 1848 til Frederikshald, 1854 provst i Nedre Borgesyssel, 1859 sognepræst i Sandeherad. 1848 blev han opfordret til at udarbejde en norsk kirkesalmebog, men afslog det. Da det 1852 skulde drøftes at indføre Wexels' »Psalmebog» som tillæg ved Vor Frelsers kirke, skrev Landstad d. 1. og 2. maj i »Christiania-Posten» to lange artikler, hvori han kritiserede Wexels' arbejde og navnlig Grundtvigs salmer og bearbejdelser, som Wexels havde optaget. Forsigtigt antydede han, at Wexels' salmebog ikke var national. Disse artikler var medvirkende til, at Wexels' salmebog ikke blev indført, og da kirke departementet paany opfordrede Landstad til at udarbejde en norsk salmebog, sagde han endelig ja. Hans udkast dertil var færdigt 1861, og efter en længere prøvelse i en dertil nedsat »bedømmelseskomite» blev Landstads »Kirkesalmebog» autoriseret 1869.

Saadan gik det ogsaa i Danmark. Som det var en lykke for Norge, at Landstad overvandt Wexels, var det en lykke for Danmark, at Kingo trods sit første nederlag alligevel overvandt Søren Jonæson. Danmark blev frit, og salmesangen blomstrede. For en overfladisk betragtning kunde det se ud, som om Brorson og Pontoppidans salmebog atter knyttede os nær til Tyskland. Men Brorsons oversættelser opvejes fuldt ud af hans originale salmer. Har vi noget mere dansk end »Op al den ting«, »Den yndigste rose« og »Her vil ties«? Desuden maa hans salmesang, som brød frem i en by med en dansk befolkning, der havde tysk kirkesprog, netop af den grund betragtes som en national frigørelse. Og med hensyn til Pontoppidans salmebog viste det sig, at den ikke formaaede at slaa Kingos af marken i de to kongeriger, hvorimod den blev grebet med begærlighed af de nordslesvigske menigheder, som havde dansk kirkesprog, men en officiel tysk salmebog, Christian von Stöckens⁵⁷. Saa langt som Pontoppidan⁵⁸ naaede mod syd, kunde danskheden holde stillingen, takket være Kingo og Brorson, der var paa højde med enhver tysk salmedigter. Man tør faktisk ikke tænke den tanke til ende, at Søren Jonæsons forslag var blevet ophøjet til salmebog og indført ikke blot i kongerigerne, men ogsaa i Nordslesvig, hvor bogen vilde have bestyrket den anskuelse, at alt af aandelig værdi kom fra Tyskland. Men Søren Jonæsons forslag blev kasseret. Det var en Guds lykke, at det gik, som det gik.

⁵⁷) Christian v. Stöcken, født 1633 i Rendsborg, 1656 sognepræst i Trittau, 1666 hofpræst og superintendent i Eutin, 1677 provst i Rendsborg og aaret efter generalsuperintendent for den kongelige del af begge hertugdømmer. Som saadan fik han som officiel slesvig-holstensk salmebog indført »Christian von Stoecken, D., Kleines Holsteinisches Gesangbuch« 1680. Se nærmere A. Malling: »Af Sønderjyllands Salmehistorie« i »Slesvigs delte Bispedømme«, Køb. 1949, s. 291.

⁵⁸) Pontoppidans salmebog havde praktisk talt optaget hele indholdet af Kingos salmebog uændret, altsaa hele den gamle danske arv. Hertil havde den føjet 259 nye salmer, væsentlig pietistiske, hvoraf de værdifuldeste var 92 salmer af Brorson, dels oversættelser, dels originale.

Anders Lavrsen og Lundby-kredsen.

Af Carl Trock.

Der har vel før været skrevet om den såkaldte Lundby-kreds¹, som indtager en egen stilling under den megen uro og gæring, som prægede grundtvigske kredse efter 1870, fremkaldt af stærk opposition mod såvel kirkelige som politiske forhold². Et samtidigt og mere nuanceret billede skal gives gennem den samling breve³ til biskop Swane i Viborg⁴, som aftrykkes nedenfor. Den belyser tillige såvel spændingen mellem lægfolk og præster i den grundtvigske lejr, som en række ikke grundtvigske præsters holdning overfor kredsen.

I.

Folkene i Lundby var de første i den grundtvigske lejr, som rejste kravet om at få en »ulærd« mand til præst. Lundby højskole midtvejs mellem Løgstør og Nibe havde siden 1873 udviklet sig til et samlingssted for de grundtvigske på egnen. Kredsen, som samledes der, syntes at

¹) I »Den grundtvigske Bevægelse i Vesthimmerland« (1912) har A. Bobjerg skrevet udfra indsamlet erindringstof og tidsskrifter; kortere omtale af optakten i Lundby findes bl. a. i Fr. Nygard »Offentlig Redegjørelse for det kirkelige Vennemøde i Askov den 2—4 August 1881« (1882) og Anders Pontoppidan Thyssen »Den nygrundtvigske Bevægelse I« (1958) 272, her kildeangivelser.

²) Om udbruddet af det grundtvigske lægmandsoprør og sammenblandingen med præsternes kamp for større kirkelig frihed, jfr. Pontoppidan Thyssen, anf. skr. 268 ff.

³) Fra »Ujournaliserede breve til biskop Swane 1877—84«, Viborg bisparkiv, LA for Nørrejylland.

⁴) H. J. Swane, biskop over Viborg stift fra 1878.

have stået i et vist modsætningsforhold til den øvrige befolkning, som så skævt til de grundtvigske, ja kunde slå dem i hartkorn med sekterere. Brevene her omtaler ikke forholdet til sognepræsten i Farstrup-Lundby Hans Madsen Ruhweder⁵, men han har utvivlsomt bidraget sit til at fjerne kredsen fra folkekirken⁶. — Kirkeligt havde kredsen først ordnet sig ved at løse sognebånd til grundtvigske præster på egnen, især til V. Koch i Løgstør⁷. Men fra midten af 70'erne meldte tanken sig om at danne valgmenighed; efterhånden indså man dog, at det magtede man ikke økonomisk, og ønskerne samlede sig om at få højskoleforstander Anders Lavrsen som præst. Lavrsen havde tidligere været colportør for Indre Mission, men var gået over i den grundtvigske lejr, og det var væsentligst ham der havde samlet kredsen; han holdt da også stadig kristelige møder ved siden af sin højskolevirksomhed.

Først syntes Lavrsen at have været imod den plan, vel betænkelig ved at prisen måtte blive, at de trådte ud af folkekirken. Betænelighederne syntes efterhånden at være taget af, og sidst på året 1880 tog man fat på at føre planerne ud i livet; ikke helt afklaret var det vel endnu for kredsen, om det kom til at betyde, at man måtte danne en frimenighed, eller om en sådan frihed kunde vindes indenfor folkekirken.

Der indvarsledes offentligt til »Menighedsmøde« på højskolen den 27 december 1880, hvor »frimenighedssagen« skulde forhandles⁸. De grundtvigske præster, som kredsen følte sig knyttet til, fik ikke nogen særlig indbydelse, ja syntes bevidst at være holdt udenfor. I hvert fald var Jungersen

⁵) Sognepræst 1875—13/2 83. R. syntes at have været højst ejendommelig; om fortrædeligheder og vanskeligheder, han voldte saavel provst som biskop, vidner et læg blandt brevene til biskop Swane.

⁶) jfr. Knud Thøgersen: Træk af et langt Livs Oplevelser (1931), 108.

⁷) V. Koch, sognepræst i Kornum-Løgsted-Løgstør 1873—83. — Også Fr. Jungersen, sognepræst i Blære-Ejdrup 1877—81, hørte til kredsens venner.

⁸) Højskolebladet 26/11-80, 861.

så dårligt underrettet, at han troede mødet drejede sig om oprettelsen af en valgmenighed — de hed i daglig tale frimenigheder. Koch syntes at have været tilstede ved dette møde og der bestemt have sagt fra overfor planerne (jfr. brevene nr. 3 og 5). Mødet bestemte, at man igen skulde samles og drøfte sagen videre⁹.

Den 15 februar 1881 afholdtes så det næste møde. Heller ikke hertil var de grundtvigske præster på egnen indbudt — deres stilling kendte man for godt — men præster mere langvejs fra, som man håbede havde mere sympati for planerne, som den sønderjyske frimenighedspræst L. B. Poulsen¹⁰, valgmenighedspræst Rasmus Lund, Mors¹¹ og Søren Anker Møller fra Hanherred¹². Meningen var vel heller ikke på dette møde, at der skulde nås noget konkret resultat, men at overveje sagen og høre de indbudtes mening om den, for frimenighed vilde man ikke drive igennem, hvis den grundtvigske lejr iøvrigt var imod det. Spørgsmålet skulde derfor stå uafklaret og forelægges det grundtvigske møde i Askov, som var under forberedelse¹³; men kraftigere lød her talen om frimenighed på baggrund af stærk kritik mod folkekirken for al den usandhed, der var i den.

Alligevel blev endnu et møde afholdt, den 13 marts. Her var kun de indbudte, som vilde være med til frimenighed;

⁹) Det var virkelig frimenighed, man vilde, sagde Lavrsen klart, J. Jensen-Sønderup: Barndoms- og ungdomserindringer (1937), 62 f.

¹⁰) L. B. Poulsen, Bovlund havde udøvet forskellig højskolevirksomhed, 1879 ordineredes han af Corn. Appel, Rødding som selv som lægmand var blevet »privat« ordineret af Birkedal 1874.

¹¹) Rasmus Lund, der havde været præst for valgmenigheden på Mors siden 1871, stod midt i en kamp med de kirkelige myndigheder, som siden endte med, at hans anerkendelse fratoges ham jan. 1883, jfr. P. G. Lindhardt: Fem Aalborg-bisper (1954), 42 ff.

¹²) Søren Anker Møller havde som kapellan i Øsløs-Vesløs-Arup fra 1877 samlet en grundtvigsk kreds; foråret 1883 dannedes frimenighed i Klim med ham som præst, man vilde hævde en fri stilling indenfor folkekirken men uden den forpligtende officielle anerkendelse.

¹³) Om Askovmødet, jfr. P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan I (1950), 91 ff. og Pontoppidan Thyssen, anf. skr. 276 ff.

men sagen syntes at have vakt større betænkeligheder end sidst. Man bestemte sig her for at prøve en mellemvej ved at ansøge ministeriet om tilladelse til at indtage en exceptionel stilling, som en art frimenighed indenfor folkekirken. Et udvalg blev nedsat for at arbejde for en sådan løsning; men det fandt det senere uklogt at ansøge om denne stilling, og sagens afgørelse blev udskudt til efter Askovmødet¹⁴.

1.

Kjære Hr Biskop!

Da jeg veed, at Deres Højærværdighed nærer varm Interesse for de Bevægelser i kirkelig Henseende, der foregaae i Deres Stift, og da jeg mener, at der bør gives Underretning om slige, saa tillader jeg mig at tilsende Dem følgende Meddelelser.

Efterat jeg i nogen Tid havde staaet i Correspondence med Pastor Lohmann besluttede jeg i Guds Navn at begynde med at virke for Hedningemissionen her i Provstiet; jeg bragte derfor denne Sag frem for vort Convent, som afholdtes her i Ulstrup i Novbr. f. A. og hvortil jeg havde indbudt et Par Præster, som ellers ikke ere Deltagere i Conventet. Alle Præsterne gik tilsyneladende med Glæde ind paa Sagen, og vi enedes om baade at begynde derpaa hver i sit Pastorat ved at bringe Oplysning om Hedningemissionen ind i vore Menigheder ved Bibellæsninger og ved at holde Missionsgudstjenester i vore Kirke[r] paa Hellig 3 Kongers Dag, samt endelig opfordre de øvrige Præster i Aars-Gislum og Slet Herreder til om muligen at faae en Kredsforening stiftet for ovennævnte 3 Herreder.

Ved vort næste Conventsmøde i Januar d. A. i Aars toges saa den endelige Bestemmelse om Dannelsen af en Kredsforening her; de vilde have valgt mig til Formand

¹⁴) Fr. Nygård, anf. skr. 56 og Lavrsen på Askovmødet, Højskolebladet 1881, 639: Ikke for at spørge, hvad de skulle gøre, men for at høre om vennekredsen var mild imod dem.

for samme; men da jeg ikke tiltroede mig tilstrækkelig Energi til ihærdig nok at virke for Sagens Fremme, modtog Provst Sørensen i Ranum Valget som Formand. Imidlertid har vi virket hver især i sin Kreds; jeg har holdt Missionsforedrag i 4 Kirker og her i Ulstrup Sogn er allerede en Indsamling sat igang, og 3 gifte Koner i Hvorvarp sørge med Interesse og Glæde for Indsamlingen, som er godt begyndt. Saaledes haaber jeg at Sagen med Guds Hjælp nok vil vinde Fremgang her paa Egnen og tjene baade til Missionssagens Fremme og tillige til Guds Riges Fremme iblandt os selv.

Men der er ogsaa en anden Bevægelse her paa Egnen vel ikke her i Provstiet, men paa Grændsen heraf i Slet Herred ogsaa berørende nogle her i Pastoratet. Deres Højærværdighed veed jo nok, at der for største Delen udgaaende fra Lundby Folkehøjskole ved tidligere Colportør, nu Folkehøjskoleforstander Lavrsen har været en Deel Bevægelse i grundtvigsk Retning med Sognebaandsløserne til Pastor Koch i Løgstør. Nu er denne Bevægelse ved at gaae noget videre; der har været holdt flere Møder paa Lundby Folkehøjskole, og — jeg beretter efter hvad der er mig fortalt — nu arbejde de meget ivrig for at faae oprettet en Frimenighed og faae valgt Lavrsen til deres Præst; man sige, at de have tænkt dem Sagen realiseret paa følgende Maade. Appel skal have ordineret en Poulsen nede i Slesvig; denne sidste har været her, og det skal være Tanken at han saa skal indvie Lavrsen til Præst og der skal saa bygges en Kirke i Lundby¹⁵. Jeg maa atter bemærke, at jeg kun beretter efter hvad der er mig fortalt. Selve Deltagerne ere ligeoverfor Udenforstaaende temmelig tavse; men efter Sigende skal Pastor Jungersen, Blære — jeg er ganske vis paa som Modstander af Sagen — og Gregersen i Ullits¹⁶, som tavs Tilhører have været tilstede ved det sidst afholdte Møde¹⁷, og nærmere Underretning om Sagen maa derfor

¹⁵) jfr. Poulsen til R. Lund 26/1-81 (Frimenighedens arkiv, Mors).

¹⁶) H. G. Gregersen, sognepræst i Ullits-Fovlum siden maj 1880.

¹⁷) Mødet den 15. februar.

kunne faaes fra disse. Denne Sag er jo af saa alvorlig en Betydning for hele Kirkelivet ikke blot for denne Egn men ogsaa for den danske Folkekirke, at jeg har anset det for min Pligt at meddele Deres Højærværdighed her, hvad jeg har erfaret derom. Bevægelsen strækker sig over til Hanherrederne og en ivrig Agitation skal være igang.

Til Slutning maa jeg takke Deres Højærværdighed for Deres sidste Brev; De var saa venlig at svare mig paa en privat Hjerteudgydelse, som jeg muligen ikke burde være kommet frem med til Dem, og som De derfor venligst bedes undskylde mig.

Ulstrup Præstegr. 21 Febr. 1881.

Deres allerærbødigst hengivne

C. Stockholm¹⁸.

Højærværdige, højvelbaarne

Hr Biskop Swane R af Db og Dmb.

2.

Blære ved Års d. 2den Marts 1881.

Højærværdige hr. biskop Swane!¹⁹

Provst Stockholm har idag opfordret mig til at give Dem en udførligere beretning om frimenighedsbevægelsen her på egnen, og jeg skal så meget hellere gjøre det, som jeg selv havde det i tanker, jeg har kun ladet mig afholde derfra af en vis følelse af, at jeg ikke gjerne vilde være noget, der lignede en angiver, så længe sagen ikke var slået fast. Da provsten nu har skrevet derom og nævnt mig som deltager i mødet d. 15de Februar på Lundby højskole, skal jeg søge at fremstille sagen og mit forhold dertil.

¹⁸) C. Stockholm, sognepræst i Ulstrup-Gundersted 1871—82, provst for Aars-Gislum herreder 1878.

¹⁹) jfr. hertil Jungersens brev til Vilh. Birkedal 21/4-81, trykt i L. Nye-gård: Vilh. Birkedal III 2, 91 ff., Jensen-Sønderup, anf. skr. 64.

Jeg vil begynde med at fremstille mit forhold til Laursen og hans kreds fra den tid, jeg tiltrådte præstegjeringen her²⁰. En af de første søndage, jeg prædikede i Ejdrup kom efter gudstjenesten en mand ind til mig i anneksgården og udtalte, at han og hans venner her på egnen (han hører hjemme i provst Mørchs²¹ pastorat) lovede sig megen glæde af mig; jeg ytrede så i samtalens løb, at vi vel nok i hovedsagen, i det kristelige, vilde kunne enes; »nå så De er ikke fuldt ud venstremand?« »nej, det er jeg ikke!« »ja, så, ja det vil jo nok være noget skår i vor enighed.« — Således har min stilling til dem været; De har lige strags vidst, hvad jeg i flere foredrag, også på selve højskolen, har udviklet, at jeg havde en anden forestilling om frihed end de, og det har også flere gange kommet til lidt skarpe ordvekslinger mellem os ved møder, men Laursen trak sig efterhånden tilbage fra aktiv deltagelse i det politiske, opgav sin stilling som formand i grundlovsværneforeningen, og i den senere tid tav vi om dette. Når jeg hørte ham tale om rent kristelige ting, har jeg altid hørt ham med glæde, og jeg vil fremhæve, at de bedste mænd i mit pastorat, således en udmærket hæderlig mand, sognefoged i anneksset, der nød en sjelden — kan jeg sige: højagtelse af alle, og var både en varm kristen og en forstandig mand, sagde til mig, efter at jeg første gang havde været til møde sammen med Laursen: jeg var så spændt på, hvordan det vilde løbe af, for jeg elsker Laursen og jeg er kommen til at holde af Dem, så dersom De nu havde været uenige, så havde jeg ikke vidst, hvor jeg skulde hen. — Jeg bemærker dette, fordi jeg véd, at der er bagvaskelser i omløb om Laursens personlige liv: denne mand og flere alvorlige kristne, som har boet her i al deres tid, og som sikkert måtte have vidst noget om sligt, har følt sig inderlig knyttede til ham; jeg vil derfor med det samme føje til, at når man nu

²⁰) sept. 1877.

²¹) F. C. Morch, sognepræst i Sebber Kloster-Aistrup 1853—80, provst 1863.

vil forklare det skete kun ud af den lave bevæggrund, at Lærsvns højskole er lidet besøgt, hvorfor han må tænke på at skaffe sig en anden stilling, da tror jeg sikkert, at man undervurderer betydningen af den nuværende bevægelse.

Jeg havde vel hørt den samme mand, der kom til mig i anneksgården, ytre noget om en frimenighed²², og han havde selv stærkt opfordret mig til at blive provst Mørchs eftermand med den tanke at samle en sådan; dette havde jeg afslået og sagt ham, at jeg frygtede for selv at blive alt andet end fri i denne frimenighed, da jeg kunde skjønne, at De vilde råde over, hvem jeg måtte omgås, hvilke blade jeg måtte holde o.s.v. Da jeg nu så, at der i »højskolebladet« ved juletid indvarsledes et møde om frimenigheds-sagen til 3dje juledag, gik jeg ikke med, jeg anede ikke, at man tænkte på en udtrædelse af folkekirken. Så snart jeg imidlertid hørte derom, og at mødet skulde gjentages d. 15de besluttede jeg at møde. Jeg var ikke indbudt, ej heller Koch i Løgstør, til hvem de fleste af kredsen havde løst sognebånd (han er også en bestemt modstander af udtrædelsestanken og har sagt dem det), derimod valgmenighedspræst Lund fra Mors og fripræst Povlsen fra Sønderjylland. Koch kom ikke, som han havde sagt mig, at han vilde, (så vidt jeg véd; på grund af sin hustrus sygdom,) jeg mødte. Mødet var meget talrigt, en del folk fra Hanherred var der også. Povlsen fortalte om deres forhold i Sønderjylland, som han dog fandt hélt anderledes, men han sympathiserede med tanken om ustuderede præster, henviste til, at apostlene var ulærde mænd på en nær, anbefalede for øvrigt ikke udtrædelsen, men så dog ej heller så stor en fare derved. Lund på Mors advarede derimod og opfordrede til at søge indenfor folkekirken de friheder, som menigheden måtte savne. Jeg søgte at vise farerne ved at træde ud, at de blev nødte til, for at retfærdiggjøre et sådant skridt, at blive ivrige efter at udspejle alle fejl og svagheder ved os andre og nødte til at stille sig selv op som

²²) Det vil her sige valgmenighed.

lys, altså nødte til at volde splittelse og kiv; jeg havde personlig god tro til Laursen og troede, at han havde virket langt mere end mangel på præst i folkekirken, men kunde ikke skjønne rettere end at vor Herre Jesus selv pålægger os at være meget langsomme med at skille os ud fra de andre, jeg fremhævede, at han jo siger til sine disciple, at de vil blive udstødte af synagogen — så skal de vel ikke selv gå, så længe man vil tåle dem — lige så, at kristne skulde oppebie ødelæggelsens vederstyggelighed på »det hellige sted« — som vel for os er: ordet og sakramenterne, men dem vil jo ingen tage fra os. — Af en lærer ved skolen²³ blev Søren Kjerkegårds angreb på folkekirkens præster dragne frem; jeg svarte dertil, at vilde man tage ham, så måtte man vide, at han havde kaldt folkekirkens dåb »en sjat vand over hovedet«; og så: ét af to: enten har I, som nu vil træde ud, ånden og livet, i så fald har I dem fra folkekirkens dåb og nadver, er vakte til tro derpå ved folkekirkens forkyndelse; eller I har dem ikke, i så fald har det intet at sige, hvad I siger eller gjør. Flere talere brugte adskillige stærke udtryk om, at de vilde ud af »fængslet,« »lænkerne« o.s.v. så forlangte jeg så stærkt og bestemt som mulig, at de skyldte os regnskab for, hvad det da egentlig var, som trykkede dem så hårdt — ja, så underlig faldt forhandlingerne, at dette først kom efter c. 4 timers forløb, da vi omtrent var trætte; så kom Laursen med følgende grunde: 1) den lange tid mellem dåb og nadver — hvad lever en kristen af i den tid? 2) som mindre grunde, at adskilligt i gudstjenestens form og indretning stødte dem og 3) det forfærdeligt blandede selskab ved nadveren.

Til no. 1 svarte jeg, at enten man kunde sige det eller ej, hvad børnene levede af (jeg fik ikke i tanker strags at svare: af ordets melk) så kunde vi selv, som havde fundet herren, jo vidne, at vi ej var hélt døde siden dåben, desuden kan nadverens mad ej modtages af børn i almindelighed — Lund fra Mors føjede til, at i undtagelses tilfælde,

²³) iflg. Pontoppidan Thyssen (p. 272) Knud Thøgersen.

hvor et usædvanlig udviklet barn ønskede det f. eks. på dødslejet, vilde vist de færreste præster nægte at give sakramentet, i ethvert tilfælde kunde faderen gjøre det; no. 2 var for ubetydeligt til at drøfte nærmere, no. 3 var mere betydningsfuldt — her kom Povlsen og sagde: det undrer mig, at den egenlige grund ikke er bleven sagt: I vil have Laursen til præst! de andre grunde vilde jeg nu være betænkelig ved. — Laursen svarede dertil aldeles intet, de andre sagde, at dette for dem ingenlunde var hovedgrunden, hvorimod sagen i sin almindelighed lå dem på hjertet. — Jeg tør ikke benægte dette, da jeg også har hørt andre nævne, og har hørt, at Laursen skulde have frabedt sig at være præst, dog tror jeg derom intet er afgjort. Hermed endte den lange og til sidst trættende forhandling. Ordstyreren erklærede til mig: jeg går ikke med — der var i det hele ingenlunde nogen udelt stemning for sagen, flere ældre venner, som jeg har talt med, vil ikke med, derimod siges der blandt de unge at være megen iver²⁴. — Laursen afgav for øvrigt strags ved mødets begyndelse det løfte, at han ikke vilde drive denne sag igjennem imod det levende kristenfolks ønsker her i landet og vilde bringe sagen frem for et stort kirkeligt møde som i sommer påtænkes afholdt i Askov. —

Det var mig ikke nærværende i øjeblikket, men den kreds har ikke lov at tale så meget om det blandede selskab ved nadveren, da den har havt det således med pastor Koch, at han stundom holdt nadveren ved sidste gudstjeneste, hvor da de mødte og i almindelighed ingen andre.

Jeg kan derfor slet ikke skjønne, at denne sag kan være bleven nogen egenlig samvittighedssag for denne kreds; endnu er jo ejheller noget afgjort. Der er indvarslet et møde til søndag 8 dage, hvor de skulde melde sig, som vilde gå med. Jeg har været meget opfyldt af dette, da det angår

²⁴) Om samme møde skrev L. B. Poulsen: Jeg fik det bestemte indtryk, at dette røre ikke lader sig standse (til Corn. Appel 18/2-81, LA i Aabenraa).

mennesker, jeg i mange måder holder af; jeg tror ikke just, jeg har indvirket på selve lederne, hvorimod måske nok en del betænkelighed er vakt hos andre.

Det lader sig jo ikke gjøre efter vor hele kirkeordning, og det er naturligvis et meget betænkeligt præcedens: at indordne en sådan kreds med denne leder i folkekirken, men jeg kan ikke andet end med sorg tænke på, at her er betydelige kræfter, levende kræfter, som nu synes at skulle gå tabte for folkekirken og udsættes for at komme ind i sværmeri og på vilde veje udenfor. Vor herre styre dette til det bedste; jeg véd ikke, om jeg er i stand til at gjøre mere eller at udøve nogen indflydelse; vi skiltes dog ikke som uvenner, men rigtig nok faldt der om Lund og mig omtrent den ytring: ja, vi kan nok sé, hvad der ligger bagved de to mænds ord: de vil ikke have, at vi må blive frie, men vi vil ud af fængslet! der blev også slået på, at præsterne tyrannisere menigheden o.s.v. — men det var enkelte røde, som ikke lod til at have sønderlig stemning for sig. — Så vidt jeg kjender tankegangen i den kreds, som kommer sammen i sommer²⁵, vil den i det hele være imod udtrædelse, så det er muligt, at sagen ikke bliver til noget, men i så fald er Laursens virksomhed, der, så vidt jeg forstår, har vundet ikke få for vor herres sag, dermed forbi her på egnen, og det regner jeg for et tab.

Tak for sidst! tør jeg bede Dem bringe Deres hustru min hilsen, lige som jeg beder Dem modtage en venlig hilsen fra min hustru og mig. — Blidstrup²⁶ fik jeg da ikke — ja, vor herre har vel en plads, hvor jeg kan bruges.

Deres hengivne

Fr. Jungersen.

Vore børn har alle havt difteritis, men nu er, gud ske lov, den sidste oven senge.

²⁵) Askovmødet.

²⁶) Blidstrup sognekald på Sjælland var 17/2 besat med Peder Thomsen; men juni samme år udnævntes J. til sognepræst i Vig-Asmindrup.

3.

Det glædede mig meget, ved Budet, som jeg havde i Viborg d. 12te ds. at modtage Kollatsen til Pastor Petersen i Barmer²⁷ og jeg takker Deres Højærværdighed, fordi De var så god at udfærdige den. Alt var saa i Orden til Indsættelsen, og denne fandt Sted d. 13de, hvorom Herr Biskoppen vil have modtaget Underretning fra Pastor Petersen. Ligeledes bringer jeg min Tak for de kjærkomne Vink, som indeholdtes i Biskoppens Skrivelse, der ledsagede Kollatsen.

Hvad angaar Begivenhederne om Lundby Højskole i dette Aar, da var der en Tid, i Januar Maaned, da jeg tænkte paa, at meddele Biskoppen, hvad jeg vidste derom; men saa opgav jeg det igjen, fordi jeg frygtede for, at det skulde se ud som Vigtighed at ville fortælle Deres Højærværdighed om Begivenheder, De maaske vidste bedre Besked om, end jeg. Imidlertid erfarede jeg, at Provst Stockholm i Ulstrup havde tilskrevet Dem derom, efter at han havde havt en Samtale med Pastor Jungersen i Blære og opfordrede ham til ogsaa at fremstille Sagen for Biskoppen. Da nu denne sidste maatte anses for at have særlig godt Kjendskab til alt, hvad der var foregaaet paa Lundby Højskole, mente jeg ikke at have noget nyt at meddele, og saaledes tror jeg ogsaa endnu, at De vil være lige saa godt, og vel bedre, kjendt med Forholdene end jeg. Da Deres Højærværdighed imidlertid ønsker, at jeg skal udtale mig derom, skal jeg korteligen berette, hvad jeg har erfaret.

Det var ved Nyaarstiden, at jeg overraskedes med den Efterretning, at Sognebaandsløserne i Lundby og nærmeste Omegn, der om Søndagene og til andre Tider havde forsamlet sig paa Lundby Højskole og hørt Forstander Laursen tale, omgikkes med den Tanke, at oprette en Frimenighed, ja at faa Hr. Laursen ordineret og faa ham som deres Præst. Der blev saa — jeg tror det var i Begyndelsen af

²⁷) P. M. C. Petersen var 2/2-81 udnævnt til provst Mørchs efterfølger som sognepræst i Sebber Kloster-Aistrup.

Januar — holdt et Møde i Lundby, hvor Pastor Koch i Løgstør var tilstede. Med ham havde jeg saa i Midten af Maaneden en Samtale om denne Sag og han fortalte da, at han havde talt kraftig imod deres Planer, foreholdt dem, at de jo — naar Laursen skulde være deres Præst, — maatte træde ud af Folkekirken, at Tidspunktet for Grundtvigianernes Udtrædelse endnu ikke var kommet, efter hvad der var forhandlet ved deres Møde paa Fyn i Sommer²⁸, at de skulde vente til der gaves Signal, at Forholdene her vare vidt forskellige fra dem i Rødding, der havde foranlediget Appels Ordination, at der var nok af grundtvigianske Præster i Nærheden osv. osv. Hans Ord havde imidlertid ikke udrettet noget. Laursen skulde ordineres og være deres Præst, om Valgmenighed efter Loven kunde der ikke være Tale, man vilde 1. slet ikke have noget med Staten at bestille, man vilde 2. have et rent Alterbord og man vilde 3. ikke have Konfirmationen som Betingelse for Altergang. Der maatte saa indbydes til et større Møde, Valgmenighedspræst Lund paa Mors maatte indbydes og hans Mening høres, og Appel eller Poulsen fra Slesvig inviteres. Dette Møde blev fastsat til og afholdt Tirsdagen d. 15de Febr. Pastor Koch mødte nok ikke, men Jungersen, Lund og Poulsen. Der stod man saa og var nok noget ubestemte i deres Udtalelser, efter hvad en Lægmand, der var tilstede, har fortalt mig. Da man ikke kom til noget Resultat, berammedes et nyt Møde til Søndagen d. 13 Marts, ved hvilket kun de skulde være tilstede, der ønskede at være med til at danne en Frimenighed. Mens Indsættelsen i Nabo-sognene Sebber og Ajstrup fandt Sted, holdtes Mødet paa Lundby Højskole. Mange, som tidligere havde hørt Laursen, vare imidlertid blevne betænkelige, og kun 10 Familie-fædre erklærede sig for Frimenighed. Resultatet blev, at man besluttede at indgive en Ansøgning til Ministeriet om at maatte danne en exceptionel Stilling — en Frimenighed

²⁸) Valgmenighedernes første fællesmøde i Ryslinge 26—27 maj 1880, se Dansk Folkeblad 1880, 75 ff.

uden Udtrædelse af Folkekirken. Men paa det Punkt er Biskoppen vist bedre underrettet²⁹. Nu venter man paa, hvad der vil blive udtalt paa et stort grundtvigiansk Møde paa Askov. Pastor Koch har raadet sine Skriftebørn i Lundby til at slutte sig til Pastor Lund paa Mors og denne skulde saa holde en Kapellan, der kunde besørge Tjenesten i Lundby og være i Hanherred for Ligesindede i Kjettrup, Gjøttrup, Fjerretslev og Omegn. Det er — synes jeg — en ubændig Frihedslyst og Antinomisme, der spiller en vigtig Rolle i denne Sag og det er ikke lysteligt at fordybe sig i Beretninger over Aarsager og Virkninger paa dette Punkt.

Dette er mangelfuldt og løseligen fortalt, maaske jeg senere kan give en fyldigere og bedre ordnet Fremstilling af Forholdene.

Ranum Prstg. 29 Marts 1881.

Allerærbødigst

J. C. Sørensen³⁰.

Højvelbaarne, Højærværdige
Hr Biskop Swane, R DM.

II.

I ventetiden indtil Askovmødet søgte L. B. Poulsen — i forståelse med kredsens udvalg³¹ — at vække interesse for ønsket om at få en lægmand til præst og overfor det grundtvigske vennelag at legitimere, hvis kredsen brød med folkekirken for at få Lavrsen til præst.

I en stor artikel i Højskolebladet 18/3-81 med overskriften »Om Udtrædelse af den danske Folkekirke«³² manede

²⁹) jfr. indledningen om mødet den 13. marts.

³⁰) J. C. Sørensen, sognepræst i Bjørnsholm-Malle og forstander for Ranum seminarium fra 1878, provst for Slet herred 1881.

³¹) jfr. Dansk Kirketidende 1881, 352.

³²) Højskolebladet 1881, 161 ff.

Poulsen til kamp for ikke latinsk uddannede præster. Det gjaldt om at få præster med en sådan uddannelse, at de kunde føle sig hjemme blandt menigmand på landet. — Ønsker i den retning kunde også melde sig af økonomiske årsager, som i Lundby, hvor kredsen var for lille og fattig til at holde en almindelig studeret præst. — Var det kun i Amerika og Sønderjylland, man kunde bruge ustuderede præster, spurgte Poulsen, eller var det i sin kristelige orden, at man tog sig præster, som havde Åndens kald, uden hensyn til hvor de havde gået i skole?

Skulde denne sag, og alle de andre, der rundt omkring var ved at komme på dagsordenen: konfirmation, børnealtergang, præstefrihed³³, gennemføres indenfor folkekirken havde det vist lange udsigter, men trådte man ud af folkekirken, så løstes de og andre grundtvigske krav. Og det at træde ud var efter den almindelige tankegang ikke så fjernt fra det, man allerede gjorde ved at danne valgmenigheder, begge dele var brud med det offentlige kirkevæsen. En virkelig frimenighed vilde derfor næppe stå synderligt anderledes i det danske folks øjne, uanset om den var udenfor eller indenfor folkekirken.

Poulsen tog Grundtvig til indtægt for sit standpunkt. Grundtvig havde vel haft betæneligheder ved at bryde med folkekirken; men det havde ingenlunde været hans mening, at menigheden skulde vente ret længe på den for sandhedens og livets skyld nødvendige frihed. Med sit indlæg vilde Poulsen nu rejse en drøftelse af det, der var i gære i enkelte små vennekedse; selv havde han ikke tro på, at menigheden kunde frigøres i folkekirken, og han vilde ikke se mørkt på, om enkelte kedse brød ud, når de fik anledning til det, for det det gjaldt om var, at folk ikke trådte ud for at vise hvor store, de var blevet. Trådte folk ud, så måtte de der blev i folkekirken ikke spejde mistænksomt efter de udtrådte, men uden betænkelighed række

³³) Krav som de forskellige valgmenighedskredse og præsterne havde ført frem, jfr. Dansk Folkeblad 1880, 75 ff.

dem broderhånd og have dem med i deres bønner og samfundsbevidsthed.

Men en sådan indstilling kom ikke til orde fra grundtvigsk side. Modstanden kom omgående fra grundtvigske præster, med Birkedal og Otto Møller i spidsen³⁴. Selve den

³⁴) *Højskolebladet*: 8/4-81, 223 ff.: Birkedal: Det var en regel i betydningsfulde spørgsmål aldrig at vove noget på egen hånd uden klare fingerpeg fra Vorherre om, at det var hans sag. Vel måtte der arbejdes for ønskerne i folkekirken, men her havde Grundtvig været tålmodig og det måtte også andre være. — B. spurgte om det var en samvittigheds-sag for kredsen at få Lavrsen til præst og gik ind på spørgsmålet om ustuderede præster, troende vakte mænd af menighedernes midte. Han afviste megen kritik mod de studerede præster som ubillig, og fandt fordringen om et grundigt studium som en berettiget modvægt imod en let-sindig, forfængelig fortrøstning til, »at naar man har Ordet i sin Magt og kan røre et Menneskehjerte, har større eller mindre Snu af Aand, selv uden nogenlunde Kjendskab til Sammenhængen i Evangeliets Lære og til de historiske Brydninger i Fortid og Nutid, uden Kundskab og sikkert Stade og Dygtighed til at møde de nedbrydende Kræfter fra Verden, Vantro og Kjætere, — saa er man i Stand til at styre en Menigheds-kreds.« Vel var der de lægfolk, som overgik mangfoldige stemplede teologer, og vel var ikke alle teologer skikkede til præstegerningen, men det måtte slås fast, »at *dette* Krav paa en grundig Fordannelse er fuldt berettiget og ikke maa skubbes til Side.« Måske var der undtagelser fra reglen, men de måtte ikke ophøjes til regel. — Uden at kende Lavrsen advarede B. mod udtrædelse i Lundby, for så var døren åbnet for udtrædelse andre steder — eksemplet smitter — og man måtte være belavet på udtrådte menigheder mange steder, også hvor de ikke var befæstede, og det kunde ende i udskejelser og vranglærdom. B. vilde sige til Lundby-kredsen: Overvind jer selv af hensyn til hele den danske menighed. Han havde nemlig den tro at Lavrsen selvfornægtende vilde træde tilbage, for at man ikke ved eksemplet skulde give stødet til udtrædelse andre steder. — *Højskolebladet* iøvrigt: Fattigforstander P. Mouritsen, Vartov (15/4, 248 ff.): Udtrædelse skulde man ikke stræbe efter, de kristnes mål var fremvæxt i nåde og kundskab. Grundtvig havde ønsket at undgå udtrædelse eller at forhale tidspunktet for det til verdens ende, og han advarede endog før valgmenighedsloven kom mod udtrædelse. — Selv mente M., at det bar mod en adskillelse af kirke og stat, men den kom på en sådan måde, at alle kristne, og det var også andre end de grundtvigske, sammen kunde dele kår; 6/5, 295 f.: Brudstykke af et brev fra V. Koch, Løgstør, på linie med Birkedal. Koch bemærker iøvrigt, at kun

konkrete sag var man imod, for det var ikke en samvittighedssag for kredsen — privat tvivlede man vist også om Lavrsens egnethed til at være præst³⁵ — og det principielle krav, om ustuderedes adgang til at blive præster, mødte heller ikke sympati, end mindre da udtrædelsesplanerne. Offentligt fik planen kun spredt støtte, omend det talte, at en af de ivrigste unge, Morten Pontoppidan, støttede Lundby-kredsens ønske³⁶.

Diskussionen nødte Lundby-kredsens forberedende menighedsudvalg til at tage ordet: Sagen drejede sig ikke udelukkende om at få Lavrsen til præst — det var en af de mere udvortes grunde, der havde fremkaldt spørgsmålet — men det var alt, hvad der kunde fremføres til fordel for kristenmenighedens frie stilling, der havde ført til ønsket om at få »en virkelig Frimenighed.« Der var ikke, som påstået, tale om splittelse i kredsen, man var i Lundby enige om ikke at sætte sine ønsker igennem, hvis den levende menighed så med bedrøvelse på det. Enkeltmands-udtalelser derimod vilde man ikke bøje sig for, ikke mindst da man fandt, at ensidigheden var størst hos dem, »der

få i kredsen tror på, at det er tiden for udtrædelse. — *Dansk Kirketidende*: Otto Møller (10/4, 225 ff) skrev bestemt mod udtrædelse og mod selve sagen: ingen steder i verden har man uden i yderste nød og for kort tid ment at kunne hjælpe sig med ulærde præster. (Aftrykt i *Højskolebladet* 22/4, 275 ff.)

³⁵) jfr. Vilh. Hansens notater fra 1926: Lavrsens ønske om at blive ordineret blev ikke opmuntret af præsterne, de fandt, »at han var for ringe en Mand at møde frem med«, og da man heller ikke vilde afvise et lægmandskrav, søgte man at berolige Lavrsen og hans venner ved at henvise til Askovmødet. (Arkivet efter provst Vilh. Hansen, Nykøbing Mors, beror hos pastor Th. Balslev, Vartov.)

³⁶) *Højskolebladet* 29/4, 281 ff., jfr. P. G. Lindhardt: Morten Pontoppidan, 91 f.: P. stillede sig forstående overfor Lundby-kredsens ønske og også for det principielle spørgsmål bag det; brud med folkekirken advarede han imod, men på den anden side kunde man også forsove sig, så der ingen frihed nåedes. — Om de fremtrædende lægfolks ønsker om ustuderede præster, »Mænd af Menighedens Midte«, jfr. fx. Christen Hansen, Vejstrup, i sine erindringer, trykt i »Friskolefolk« I (1931), 174 ff.

daglig skal forsvare sig overfor sig selv og andre i en Stilling, der endogsaa i Forhold til meget tarvelige ideale Fordringer næppe kan forsvares, men som man dog af mangehaande Grunde ikke vil opgive»³⁷.

Lundby-kredsens talsmænd havde således forud for Askovmødet placeret sig klart i den radikale grundtvigske kreds, som, ført an af enkelte yngre præster og fremtrædende lægfolk, var nær ved at stå i åben konflikt med folkekirken. Og på Askovmødet 2—4 august 1881 brødes denne venstrefløj med en besindigere, der samledes omkring de ældre grundtvigske præster og ordførere, som vel kunde gå med til mådeholdne reformer³⁸. Mht. Lundby-kredsens krav om ulærde præster gik det stort set som med de andre spørgsmål, som stod på dagsordenen, at man enedes om et kompromis, som folk fra begge fløje gik ind for, men siden fortolkede på hver sin vis.

I den store Askov-adresse rejstes kravet om at bisperne »under særegne Forhold« skulde have mulighed for at kunne ordinere lægmænd (punkt 5), og det krav toges med i den lille adresse. Dette kunde de moderate gå med til, nogen dog vist nødtvungent³⁹.

Askovmødet betød, at de moderate fik drejet strømmen, der havde tenderet mod frikirkedannelse, til i stedet at gå ind for større frihed indenfor folkekirken. Men politisk var der ikke mulighed for at gennemføre Askovkravene, så enten var man endt i en blindgade, eller også skulde der arbejdes på meget langt sigt⁴⁰. Den støtte Lundby-kredsen i princippet havde fået vilde i praksis næppe få betydning, i hvert fald ikke for Lavrsens vedkommende.

³⁷) Højskolebladet 27/5, 365 f. Dansk Kirketidende 5/6, 366 — med påtegningen »indsendt af Hr. A. Lavrsen«. Om baggrunden for erklæringen se Dsk. Kirketid. 29/5, 351 f.

³⁸) Se henvisningerne i note 13.

³⁹) Jfr. note 34.

⁴⁰) Fx. V. J. Hoff: Den kirkelige Frihedssag (1882), 2 f., iøvrigt Pontoppidan Thyssen, anf. skr. 278 ff. og P. G. Lindhardt, anf. skr. 104 ff.

På Askovmødets sidste dag havde Lavrsen ordet for at redegøre for kredsens stilling, og han sluttede: »vi kan vente med Haab; men vi kan ikke vente uden Haab.« Han gav dog i Askov udtryk for håbet om, at mødet vilde føre til den nødvendige frihed, omend han også talte om, at det kunde blive nødvendigt at træde ud, hvad der gav flere ordførere anledning til formaninger om, at kredsen måtte vente og følges med besindige folk⁴¹. — Da uenigheden i den grundtvigske lejr om Askov-kravene efterhånden blev åbenbar, og da der heller ikke på rigsdagen var tegn til reformer, så prøvede man igen ved udgangen af 1882 at samles om frimenighedsdannelse. Men betænkelighederne i kredsen var vokset, og der var færre, som turde gå med, så sagen kunde ikke gennemføres. I tiden derefter rørttes vel stadig ved frimenighedsspørgsmålet, men kredsen var i opløsning. Da Koch skuffet forflyttedes sept. 1883, havde en del af kredsen sluttet sig til Rasmus Lund og Søren Anker Møller, der var blevet rigtige frimenighedspræster, mens andre var forblevet i folkekirken. Og da højskolen lukkedes sidst i 80'erne, så manifesteredes åbenlyst, at Lundby ikke længere var samlingsstedet for de grundtvigske på egnen. Lavrsen selv syntes med ydmyghed at have båret skuffelserne, og da højskolen var gået ned, fortsatte han i de samme lokaler som brugsforenings-uddeler, samtidig med at han stadig tog ud til kristelige og folkelige møder⁴².

Således endte i Lundby det grundtvigske lægmandsoprør. Til intet blev det, for da kredsens krav om en lægmandspræst skulde sættes igennem, sprang størstedelen af lægfolket fra; betænkelige var de ved at bryde med folkekirken, og under presset fra de grundtvigske præster og moderatere ordførere, turde de ikke slutte op om de radikale lægmandsordførere.

⁴¹) Referat i Højskolebladet 1881, 638 ff.

⁴²) A. Bobjerg, anf. skr. 54 ff.

4.

Ranum, 16 April 1883.

Der er med Hensyn til Lundby Højskole i Vinter ikke forefaldet noget af Betydning — saa vidt jeg véd. Ved Juletid blev der holdt Forsamling i det ved Skolen forrige Sommer opførte Forsamlingshus — Lundbykredsens Forsamlingshus kaldet — for at tale om Lavrsen som Præst, men det gik formodentlig ikke denne efter Ønske, da der kun vare faa Familier, der vilde støtte denne Sag, og han bestemte derfor, at han foreløbig ikke vilde holde Forsamling om Søndagen. Der har heller ikke været averteret uden nogle få Foredrag og kun 10 Karle have frekventeret Skolen i Vinter. Sognebaandsløserne i Lundby Sogn ere flyttede anden Steds hen og for Tiden bor der i selve Sognet egentlig kun én Sognebaandsløser, og det er Lavrsen selv med Familie.

En Begivenhed, der forefaldt i denne Familie i Torsdag d. 12te ds. er det nærmest, der har foranlediget mig til at skrive disse Linier. I Avisen stod averteret, at Frimenighedspræst R. Lund fra Mors vilde holde Foredrag i Forsamlingshuset om Eftermiddagen nævnte Dag, og deri var jo ikke noget Paafaldende, men da jeg Dagen efter, i Fredags, kom med Sanginspektøren til Lundby Kommuneskole, fortalte Lærer Trojel, at man sagde, og han var overbevist om, at det forholdt sig saaledes, at Lavrsens Datter, Karen Marie Lavrsen, født d. 12 Maj 1870, var bleven konfirmeret og taget til Alters af R. Lund d. 12 April, og det var altsaa nærmest derfor, Lund var hidkaldt. Pigen har været meget syg hele Vinteren og næsten været opgivet af Lægen, saa der er afgjort Sandsynlighed for, at det forholder sig som angivet.

Det er ikke nogen let Stilling, den ny Præst for Farstrup og Lundby kommer til at indtage, jeg vil haabe, det maa blive en Mand, der forener Mildhed med Frimodighed, Venlighed med Nidkjærhed. At det for mig personlig er en Lettelse, at Ruhweder⁴³ er kommen bort, vil jeg ikke skjule.

⁴³) Jfr. Indledningen I. — R. var febr. 1883 forflyttet til Helgenæs.

Kand. Gredsted⁴⁴ er i denne Tid i Kjøbenhavn og holder Bryllup, paa Onsdag ventes han tilbage. Min gamle Sundhed er med Foraaret heldigvis vendt tilbage, men alligevel haaber jeg, at Gredsted vil blive ordineret i næste Maaned, efter de Udtalelser, Hr. Biskoppen var saa god at meddele mig.

Deres Højærværdigheds ærbødige

J. C. Sørensen.

Højvelbaarne, Højærværdige

Hr. Biskop Swane, R DM.

5.

Til Højærværdige Hr. Biskop Swane.

Nedbøjet og nedtrykt som jeg er over i det sidste halve Aar stadigen at se yngre Mænd blive mig foretrukne ved Embedsbesættelser, tillader jeg mig herved allerærbødigt for D. Højærværdighed at fremføre de Grunde, paa hvilke jeg formener at turde gjøre mig Haab om Forflyttelse, da jeg ikke kan faa Lejlighed til at gjøre det personligen.

Jeg er 55 Aar gammel, 28 Aars Kandidat, har været Præst i Folkekirken i 26 Aar, først 7 Aar som res. Kapellan, derefter vikarierede jeg forskjellige Steder i 4 Aar, blev 1868 Sognepræst i Haverslev, hvilket Embede imidlertid var saa lille, at den store Gjæld, jeg paadrog mig medens jeg laa ledig, voxede aarligen med flere hundrede Kroner, saa det er ikke paa Grund af daarlig Husholdning, naar jeg har en trykkende Gjæld. Her har jeg nu været i 10 Aar, men Indtægterne ere ikke saa store, at jeg har kunnet afbetale paa min Gjæld, og i de senere Aar er den igjen voxet, dels paa Grund af min Hustrus Sygelighed, forarsaget ved, at hun ikke kan taale det strenge Klima her, dels fordi flere af mine Børn nu ere i den Alder, da der maa koster paa deres Undervisning.

⁴⁴) F. V. W. Gredsted havde været uordineret medhjælper hos provst Sørensen fra 1/3-82, han ordineredes 20/6-83.

Som bekendt have Beboerne i Løgstør under min Formand havt Ord for ej at være lette at komme ud af det med; skjønt det nu er lykkedes mig, at staa i et vedvarende venskabeligt Forhold til dem, har jeg dog en bestemt Følelse af, at min Gjerning her er endt, fordi en Del af dem, som jeg i Begyndelsen stadig kunde samle om min Forkyndelse, nu ere uden al præstelig Forbindelse med mig, idet en 5 Familier af dem have sluttet sig til Frimenigheden i Lundby, og fordi jeg nu har været her længe nok til at vinde Vished for, at den større Del af Pastoratets Beboere vil jeg ikke stadig kunde samle om min Forkyndelse, og det derfor vilde være gavnligt for Menighedslivet, om her kom en Præst ved hvis Forkyndelse disse kunde blive glade.

Som det er D. Højærværdighed bekendt, har jeg fra først af jeg kom her staaet i præstelig Forbindelse med den saakaldte Lundbykreds. Da der i den for 2—3 Aar siden begyndte at arbejdes hen til Dannelsen af en Frimenighed, vilde jeg strax have hævet denne, men da en Ven gjorde mig opmærksom paa, at naar jeg gjorde dette, saa vilde Frimenigheden strax blive dannet, og at Sværmeriet da snart vilde tage Overhaand i den, da Højskoleforstander Anders Lavrsen ikke formaaer at beherske Situationen, og at det derfor var min Pligt mod Folkekirken, at holde ud med dem af Kredsen, jeg hidindtil havde været Præst for, saalænge jeg med frelst Samvittighed kunde, for at forhale og muligen forhindre en Udtrædelse. Dette Raad fulgte jeg, og er jeg glad ved at jeg gjorde det, da derved i det mindste dette er opnaaet, at Kredsen her er kommen i Forbindelse med Frimenigheden paa Mors; med denne Forbindelse haaber jeg, at de med Guds Hjælp skulle være bevarede mod de værste Udskejelser, da denne Menighed med sin større Livserfaring og Modenhed giver større Sikkerhed derfor end Lundbykredsen, som omtrent for de to trediedele bestaar af unge Mennesker paa nogle og tyve Aar. Dem af Kredsen, som vare Sognebaandslødere til mig,

havde jeg strax erklæret, at saasnart de gjorde positive Skridt, hvorved de brød den folkekirkelige Ordning, saa kunde jeg ej længere være deres Præst, og har derfor ogsaa nu afbrudt al præstelig Forbindelse med dem, fra det Øjeblik af de gjorde Skridt til at træde i Forbindelse med Fri-menigheden paa Mors; men Bruddet med gamle Venner gjør det for mig til en Hjertetrang, at komme til at virke under andre Forhold.

Jeg haaber, at det maa være lykkedes mig, at udtrykke mig saa klart, at D. Højærværdighed kan bedømme Vægten af de Grunde, hvorfor jeg personligen haaber paa Befordring, og hvorfor jeg mener, at dette ogsaa bør ske for Menighedens Skyld.

Slutteligt tillader jeg mig, at bede D. Højærværdighed om, dersom det er Dem bekjendt, at Ministeriet ikke vil befordre mig⁴⁵, da at sige mig det, forat jeg ved at ophøre med at søge, saa idetmindste kan blive forskaanet for de nedtrykkende, bittre Skuffelser, som det medfører, stadi-gen at se sig forbigaaet.

Haabende at D. Højærværdighed ikke maa have nogen

⁴⁵) Koch antyder vel, at de kirkelige myndigheder forbigik grundtvigianerne ved embedsbesættelser (og ikke ganske med urette, jfr. Pontoppidan Thyssen, anf. skr. 280), han udnævntes dog 27/9-83 til sognepræst i Gjerlev-Draaby, — Samme formodning havde ogsaa andre, fx. F. C. Vilsen Sørensen, sognepræst i Skivum-Giver 1881-89, som meget ønskede forflyttelse af økonomiske grunde. Overfor Swane (brev 4/5-84) erklærede Sørensen sig vel som grundtvigianer men, pointerede han, af den rigtige slags. For han var en tro ven af folkekirken, havde derfor aldrig i ord eller gerning billiget udtrædelsen på Mors, navnlig viste hans optræden overfor Lavrsen dog dette. Trods talrige opfordringer fra grundtvigske lægfolk på egnen, som sluttede sig til L., havde han aldrig villet tale i Lundby, og en gang for alle havde han talt således mod L., at ingen kunde tro, han hørte til den side. »Laursens anseelse er kendelig i aften, jeg vover at tro, jeg har nogen del deri. Jeg fremhæver ogsaa, at jeg får de unge, der vil på højskole, til Testrup [den såvel kirkeligt som politisk besindige Jens Nørregaards højskole] og nægter anbefaling når nogen vil til Lundby. Desuagtet søge dog enkelte af Lundbykredsen jævnlig Giver kirke«.

Grund til at unddrage mig den Bevaagenhed, jeg hidindtil har glædet mig over, tegner jeg mig med venligst Hilsen som D. Højærværdigheds

allerærbødigste

V. Koch.

Løgstør Præstegaard den 8de August 1883.

6.

Farstrup pr Nibe d. 24 Jan 84

Kjære højærværdige Hr Biskop Swane!

Det hedder jo: »Ærlighed varer længst«, og saa vil jeg da ogsaa begynde med den Bekjendelse, at dette Brev maaske neppe var blevet til, dersom ikke min rare Collega i Barmer Præstegaard⁴⁶ havde betroet mig, at Biskoppen ventede at høre lidt herfra. Sagen er den, at jeg i Virkeligheden Intet har at fortælle⁴⁷. Intet af videre Interesse fra det Sted, som jeg jo véd ofte maa være i Deres Tanker. Jeg har længe følt Trang til at takke Dem for al Kjærlighed i det gamle Aar og ikke mindst for de uforglemmelige Timer vi havde Dem her i Kirke og Skoler og Hjem. Men kun at tilskrive Biskoppen et Takkebrev med gode Ønsker for Dem og alle Deres, som ogsaa for Deres velsignede Gjærning iblandt os, dertil havde jeg ikke Mod. Opfordret, om end indirekte, til at skrive, saa tillader jeg mig nu at takke hjerteligt og udtale mine bedste Ønsker for Dem og Deres store Gjærning i disse vanskelige Tider. Frygtede jeg ikke for at findes ubeskeden, da spurgte jeg ligefrem, om De, kjære højærværdige Hr. Biskop, erindrer min Bøn til Dem: at Deres kraftige og indtrængende Tale her i Farstrup Kirke maatte udkomme i Trykken? Biskoppen mente jo, det vilde

⁴⁶) Jfr. note 27.

⁴⁷) R. Bay Olsen var udnævnt til sognepræst i Farstrup-Lundby 15/5-83. Han havde været personel kapellan i Aarslev-Hørning 1876—79, sognepræst i Hvam-Hvilsom 79—83.

nok kunne lade sig gjøre. Men det er vel ubeskedent af mig at trænge paa? Saa beder jeg Biskoppen overhøre, at jeg atter har spurgt.

Det er maaske en Fejl hos mig, at jeg overfor, hvad der rører sig paa Lundby »Højskole« helst gaar blind og døv gjennem Verden. Men det er nu saa. Og Sagen er vel den, at det brænder i mig, saa saare jeg hører om al denne Bryden med det Gamle, al denne Raaben paa Samvittighedsnød, alt dette letfærdige Væsen, der foragter enhver Autoritet og bliver vildere og galere for hver Dag der gaar. Jeg har faaet det saa tidt at mærke, at dersom jeg ikke gjorde Vold paa mig selv, naar jeg staar Ansigt til Ansigt med saadant eller endog blot hører derom, da løb min medfødte Heftighed rent af med mig. Og hermed vilde jeg jo kun gjøre Fortræd, navnlig her, hvor jeg nok finder det først og fremmest er Præstens Pligt at faa Menighedens Syn paa Grundtvigianismen retledet saa godt det lader sig gjøre og hvor Lejlighed vil byde sig til. Thi de fleste her, om man da skal tro Folk paa deres Ord, mene, at Grundtvigianismen er det rene pure Hedenskab eller endog værre. Mon fordi at Odin og Thor og Baldur etc. ideligen figurere i Prædikener og Foredrag? I det Hele tror jeg, at her er en ualmindelig vankundig Befolkning — maaske hidhørende fra et aldeles forsømt Skolevæsen —; denne Vankundighed viser sig i den Indgang Mormonerne og Baptisterne have hos Mange, men viser sig ikke mindre i Begreberne om Grundtvigianismen, der selv i sin besindige Skikkelse, sættes i Klasse med Mormonismen o. A.⁴⁸ Ja, selv undrer jeg mig ikke om Grundtvigianismen i sin radicale Skikkelse, saaledes som den nu optræder ogsaa paa Lundby Højskole, staar for Folk som noget Sektérvæsen (jeg var virkelig i Tvivl, da jeg skulde indgive Nytaarsberetning om Sekterere her, om ikke nok Højskolen i L. burde tages med, saavist den ikke er i Folkekirken eller rettere saavist den fører en aldeles amphibialsk Tilværelse:

⁴⁸) Således også Jelma Olsen: Fra grundtvigske Kredse (1915), 57.

hverken i eller udenfor) — men Grundtvigianisme og Grundtvigianisme ere jo nu ogsaa 2 Ting. Jeg vilde gjerne have Folks Øjne her lukkede op for dette, at Troens Grundvold er den samme, at der er én Tro og én Daab o.s.v. Om alt det lovløse Uvæsen bliver der da mindre Lejlighed til at tale. Men samtaler jeg med Grundtvigianere herom — og af dem er her jo nogle faa, der, om de end ikke med Hud og Haar have givet sig Højskolen i Vold, saa dog højlig respektere Alt hvad der rører sig dér — ja saa maa jeg jo paaavise, hvorfra »Nøden« stammer, fra deres eget ustyrlige Hjerte, deres letfærdige Brug af Guds eget hellige Ord, deres forfængelige Selvtillid, deres Afguderi over for Grundtvig og hvert Ord der udgik af hans Mund — — men tale jeg om Dette, da har jeg i Sandhed Besindighed fornøden. Thi det følger af sig selv, at Modsigelsen mangler ikke og det med de tomme Fraser og Talemaader, der, saa bekendte de end ere mig, stadig volde mig ny Kvalme og Væmmelse. Ja, kjære højjærværdige Hr Biskop! dette er nu saa, og saa er det vel ogsaa rigtigst at udsige det, om De maaske end finder, at jeg mangler den Kjærlighed, der ikke bruger Fremfusenhed, men bærer Alt og fordrager Alt og taaler Alt. —

Stundom forlyder det, at nu har Lund fra Mors eller Møller fra Klim været her og holdt Forsamling i Højskolen, men om hvad der føres frem paa disse Møder, kan jeg Intet meddele, da selv Folk, som ellers højagte Laursen og hans Gjærning, nu holde sig borte fra Møderne. Der er en Proprietairfamilie paa Dybvadgaard i Lundby Sogn, der synes at holde sig til Højskolen med den gamle Trofasthed. Men da denne Familie, som en Følge heraf, holder sig fjernt fra mig, er den vanskelig at faa i Tale. Kun i én Ting er der sket Forandring: de gaa dog nu til Alters i Lundby Kirke, skræmmede af, at Skriftemaal og Absolution nok er faldne bort ved Altergangen i Forsamlingshuset⁴⁹, men

⁴⁹) Således som det var krævet af valgmenigheden på Mors og blevet skik under de frie kår, jfr. P. G. Lindhardt: Fem Aalborgbisper, 44.

ellers søge de deres Opbyggelse dér. Det var paafaldende nok at sé, at mens Højskolen saare jævnlig hejser Flag til Mindelse saa om Den og saa om Den, saa lade de i saa Henseende Lutherdagen gaa ubemærket hen! Det er først for nylig kommet til min Kundskab, at Lund fra Mors har konfirmeret Laursens 13aarige Datter. Saavidt jeg véd, var hun allerede før Konfirmationen bleven taget til Alters. Skal saadan Konfirmation ikke tilmeldes Sognepræsten til Indførelse i Kirkebogen, om end maaske uden No eller dog med vedføjjet Bemærkning angaaende ved Hvem denne Handling er udført?

Jeg havde en Aften Besøg af Hr. Laursen og hans højre Haand, Svendsen⁵⁰. Biskoppen erindrer maaske, at der var udgaaet Indbydelse til mig om at deltage i Højskolens Mindefest for gamle Grundtvig. Jeg havde hverken sagt ja eller nej, men var dog betænkt paa, helst at blive hjemme, om der blot vilde tilbyde sig en lille Forhindring, fordi jeg jo paa Forhaand vidste, at var det end en neutral Fest eller rettere en Fest paa neutralt Gebét, saa vilde jeg dog komme til at høre meget, der kunde blive mig vanskeligt at fordøje, ikke at tale om, at hvis jeg fulgte Opfordringen til at tale derovre, saa vilde jeg saare let komme til at forstyrre dem al deres Festglæde. Nu, Forhindringen tilbød sig: lidt Gigtsmerter i Ryggen, og jeg udeblev! Herover var jeg selv glad, jo mere jeg senere tænkte over Sagen; »man« har før søgt at kapre Sognepræsten i Farstrup til Løkkemand for Sognets Beboere. Som saadan vil jeg ikke bruges. Jeg maatte ogsaa komme til at tænke paa, hvor misligt det vilde være, naar de Sognefolk her, der i Grundtvigianismen se det pure Hedenskab, saa deres Præst træde op paa Højskolen! Biskoppen bestyrkede mig jo end mere, ved Deres Nærværelse her, i denne Overbevisning, og jeg beklagede kun, at hin Opfordring ikke var kommen til mig efter at Biskoppen havde været

⁵⁰) Lars Svendsen havde 1880 efterfulgt Knud Thøgersen som lærer på højskolen, jfr. A. Bobjerg, 34 ff.

her. Men altsaa havde jeg en Aften Besøg af Laursen og Svendsen, Anledningen var, at et 7 Aars Barn af Laursens ønskedes privat undervist som de andre Børn.

Jeg udtalte mig meget aabent overfor Laursen og erklærede ligefrem, at jeg var glad ved Biskoppens Ankomst her saa kort efter min Embedstiltrædelse, ogsaa af den Grund, at det nu stod mig langt klarere, hvordan min Optræden burde være overfor Højskolen. Jeg slog fast, at kunde jeg end selv, og det tvivlede jeg endda stærkt om under nærværende Omstændigheder, døje meget af hvad der føres frem derovre, *min* Tale vilde de dog aldrig kunne døje, og for min Menigheds Skyld var jeg fuldstændig paa det Rene med, at jeg slet ikke burde sætte min Fod indenfor Forsamlingshusets Dør eller i Højskolens Foredragssal. Min Aabenhed skaffede mig naturligvis kun en Spydighed fra Laursen om, at »jeg altsaa ikke var min egen Herre, men var under Aaget« — og fremdeles, »at jeg maaske frygtede for at blive smittet o.s.v.« En Spydighed, som jeg selvfølgelig afparerede med den Bemærkning, at naar der siden mine første Studenteraar er forsøgt paa at faa mig over paa den Side, men Dette stadig er mislykket, saa har jeg ingen Frygt nu for at blive smittet, nu Alt er bragt saa yderligt som vel kan tænkes. Tvertimod er jeg nu bleven konservativere end nogensinde. Og forresten paaviste jeg Laursen det aldeles bibelske i min Optræden, min Efterfølgelse af Paulus' Raad ang. de svage Brødre, der nok i nogen Maade kan anvendes her, hvor de Fleste har et fuldstændigt Skjævsyn paa Grundtvigianismen. Til sidst lod det ogsaa paa Laursen som han dog følte sig noget overbevist af mine Ord. Han endte med at bede om »at jeg ikke vilde skade Ham og hans Virksomhed her i Sognene«, hvad jeg jo med god Samvittighed kunde love. Et andet er rigtignok, om han vil gjøre det Samme overfor mig. Laursen gjorde Indtryk paa mig som en vistnok alvorlig Mand, men ganske bestemt ogsaa uvidende og lidet belæst. Han bruger færre Grundtv. Talemaader end sin

fuldtro Svend, Hr Svendsen. Jeg maatte sande Biskoppens Ord om ham: »at han er ikke kommen paa sin rette Hylde.« Der er vistnok meget af Indre Missions-Kolporteuren i ham endnu. Men hvad nytter det, naar han alligevel lader sig rive med! Lærer Svendsen sluttede med at sige at han var rigtignok »bleven meget skuffet!« Det maatte jeg jo le af og glemte ikke ved Afskeden at sige: »Farvel, De skuffede Menneske.« Samme Svendsen var kommen for Skade én gang at søge ind i Lundby Kirke. At jeg nu aldrig mere faar ham at se dér, maa jeg jo nu se at gjøre mig fortrolig med Tanken om. Laursen takkede mig, fordi jeg ikke havde tilsagt hans Børn at møde ved Efteraarseksamen i Lundby Skole. Jeg gjorde ham opmærksom paa, at jeg tvende Søndage i Træk havde gjort Meddelelse herom fra Kirken, men havde ganske vist forsømt at give ham en direkte Meddelelse, fordi jeg vidste, at det var bragt til Laursens Kundskab. Næste Gang skulde jeg ikke forsømme dette. Saa svarede han mig noget om »at Børn af vellærte (?) Folk — if. en gammel Bestemmelse — ikke behøve at møde i Skolerne til Eksamen.« Men forresten gik jo det Hele fredeligt af, og vi har ikke setes siden. Men hvad tænker Ds. Højærværdighed! om mig, at jeg — trods Intet er oplevet og Intet er at fortælle — dog fylder den ene Side efter den anden og saaledes misbruger Biskoppens kostbare Tid. Det faar De nu tilgive mig venligst.

Jeg slutter med de kjærligste Hilsener — ogsaa fra min Kone — til Dem og Familie og beder nu kun Dem, kjære højærværdige Hr Biskop! mindes mig kjærligt i Deres Bønner. Jeg har allerede ofte mærket, at jeg i flere Henseender faar Dette meget behov. Her er Vanskeligheder baade uden-til og indentil. Men lad mig nu stanse. Jeg glemmer ikke, at der er En som bærer Alt ved sin Kraftens Ord, som bærer ogsaa mig og mine og min skrøbelige Gjærning. Denne Tro giver Frimodighed. Og naar jeg beder Dem kjære Hr Biskop om kjærlig Forbøn, da beder jeg Dem mest at have min svage Tro i Tanke og bede for den, at den maatte for-

øges mig. Nu kun en hjertelig Tak for alt godt i det gamle Aar og en Bøn om Overbærenhed overfor dette lange kjedsommelige Brev.

Deres med særdeles Højagtelse
ærb. og heng.

R. Bay Olsen.

Højvelbaarne og højjærværdige
Hr Biskop I. Swane. R. af D. Dbmd.

7.

Farstrup Præstegd 27/3—84.

Kjære højjærværdige Hr. Biskop!

Det er med en let Bæven, jeg idag sætter Pen til Papi-ret for at tilskrive Dem! Thi baade kan jeg jo vide, at mit forrige lange Brev var højst ufordøjeligt, saavist som det ikke bragte noget som helst af virkelig Interesse, og nu kommer jeg maaske endog til Dem, som den der trænger til Absolution. Ja vel forstaaet! en menneskelig Absolution for en menneskelig Skrøbelighed! Sagen er i Korthed følgende:

Forleden — 14 Marts — kom Laursen fra »Højskolen« til mig og Anledningen til hans Besøg var, som han strax fortalte mig, at han gjerne vilde have mig til at overtage Pastor Kochs Rolle som Overværende en Slags »Prøve« (Eksamen er jo et Ord der aldrig kommer over en Grundtvigianers Læber nutildags) paa »Højskolen«, en Prøve, der til-lige skulde overværes af Proprietair J. Juel paa Kornum-gaard og Lærer Christensen i Kornum. For at faa Hjælp fra Amtets Skolefond skal nemlig en saadan Prøve afholdes — hvad selvfølgelig D. Højjærværdighed kjender! — og der skal kunne indsendes en Attest om at der vitterlig har været Fremgang at spore hos Eleverne. —

Nu, Laursen optraadte hin Aften overordentlig beskeden, saa jeg rigtignok fik et bedre Indtryk af Manden end for-rige Gang. Han er vist ogsaa i denne Tid en Del forkuet

af Pengesorger. Pekuniært har jo nemlig »Højskolen« aldrig kunnet svare Regning; gennemsnitlig har der aarlig været en 12—14 Elever. For Tiden er der 6 — skriver og siger Seks! — hvoraf den ældste er 42 Aar, den yngste 20! — Jeg talte jo nu en Del igjennem med Laursen atter om vort Forhold til hinanden og forsikrede ham paany at jeg hverken vil møde i Forsamlingshus eller i »Højskolen« som Taler eller som Tilhører. Men hvad denne »Prøve« angik, fandt jeg jo nok, jeg for min Samvittigheds Skyld kunde være med dertil. Det var jo ogsaa ret interessant for én Gangs Skyld at kigge lidt indenfor dette terra incognita. Selvfølgelig kunde jeg ikke andet end ironisere lidt over denne »Prøve«. Jeg vidste jo godt, at man her vilde faa mere at vide om hvad Lærerne kan end hvad Eleverne kan. Og jeg sagde ham gjentagne Gange, at jeg kun gik med dertil paa de Vilkaar, at hvis der ikke var nogen kjendelig Fremgang i Elevernes fremlagte Arbejder — de fremlægger alle tilsammen, fra de første Arbejder til de sidste — saa fik han ingen anbefaling fra min Side. Saa kom »Prøvens« store Dag, den 20 Marts. Den var ejendommelig nok. Dér sad disse seks Elever i Sivtøfler: selvfølgelig rejste de sig ikke op ved vor Indtræden, men det var jo ogsaa for meget at forlange paa saa »fri« en Anstalt. Iøvrigt saa de dvaske ud, ikke mindst ham paa de 42. Der blev først sunget en Sang med Omkvæd »Frihed, Lighed, Broderskab«. Saa holdt Laursen et Foredrag over den russiske Historie, navnlig i Elisabeths og Katharina IIs Tid, et Foredrag, som jeg, Sandheden tro, maa bekjende var baade livligt og grundigt. Ikke desmindre sov vitterlig de tvende Elever, hvis Ansigter jeg kunde iagttage. Saa blev der sunget nok en mig ubekjendt Sang og Lærer Svendsen talte da, kort, men ret livligt om en Episode af Svenskekrigen under Carl XII. Dernæst fremlagdes de skriftlige Arbejder og Tegnebøgerne, der virkelig vidnede om en ikke ringe Fremgang hos Pluraliteten. Jeg skrev da en kort anbefaling, der kun sagde saa meget som saa, at de hørte

Foredrag var gode og der var Fremgang i de skriftlige Arbejder og saa nævnede de enkelte Ting, hvori der til daglig arbejdedes. —

Nu venter jeg altsaa min Dom af Dem, kjære Hr. Biskop! Jeg tror, at dette ene lille Skridt allerede har skaffet mig nogle Venner her i Farstrup, hvilke godt kunne forstaa, at jeg iøvrig Intet kan have med »Højskolen« at gjøre, men dog vilde syntes lidet om et Afslag fra min Side overfor Laursens Begjæring. At Laursen er en alvorlig Mand, er der ingen Tvivl om. Vil han altid tale saa beskedent som forleden, kan jeg jo godt tale med ham og have Fornøjelse deraf. Vi Landsbypræster faa jo sjældent nok en Samtale med Mennesker, for hvem Christendommen er Sandheden og Livet. Han gjorde mig ogsaa hin Aften adskillige Indrømmelser angaaende deres — de radicale Grundtvigianeres — overdrevne Reformlyster. Naa, men det har vel ikke meget at betyde.

Nu haaber jeg, at hvis jeg skal have Skjænd, de da maa blive smaa, saa meget mere som jeg er meget nerveus i denne Tid, ja under Lægebehandling for mine Nerver. Det er den megen Nattelæsning som har ødelagt mig Nerverne; i Studentertiden var den nødvendig, da jeg som fattig Student maatte informere meget; men senere burde den været aflagt. Nu er den det! Vi have den slemme Diphiteritis her i Præstegaarden i denne Tid. Først vor Kokkepige, saa vor Barnepige. Det gaar ud over min lille Hustru. Gud se til os i Naade, at Børnene maa gaa fri. Dog hans Villie ske. Bed en kjærlig Bøn for os, kjære højærværdige Hr Biskop.

Mine Fastepredikener med tilhørende Katechisation paa Fastesøndagene (men iøvrigt er Kirkegangen god) have ikke set mange Tilhørere, ikke heller mange af den konfirmerede Ungdom. Mine Katechisationer i Efteraaret endmindre. Det er sørgeligt. Det er et eget Folkefærd heroppe. Adskillige Gange har jeg maattet være Forligelseskommisair, mundtlig og skriftlig. Folk tørne sammen ved mindste

Lejlighed. Mormonvæsenet er, saavidt det kan skjønnes, i Aftagende. »Menigheden« har alligevel lidt Respekt for Præsten. —

Der var en Tid Tale om, at »Højskolen« her vilde blive nedlagt og forvandlet til en Landbrugsskole. Men saa kom der andre Planer. Dog herom har vistnok Biskoppen set i Bladene.

Undskyld nu min Vidtløftighed! Jeg behøver næppe at sige Dem at vi med hjertelig Deltagelse har fulgt Begivenhederne paa Asmildkloster. Nylig kom vi ogsaa i Uro angaaende Frøken Elisabeth. Gud ske Tak at hun kom over det.

Megen Undskyldning for min Skrift. Om den hidhører fra min indre Bæven eller fra, at jeg flere Timer har arbejdet i Haven, ved jeg ikke. Bemeldte Have, som Pastor Olesen⁵¹ i sin Tid omlagde, er slet ikke kulegravet!! Den milde Vinter har været mig god. Nu er i al Fald en stor Del af den kulegravet og de gamle daarlige Planter optagne.

Med kjærlig og ærbødig Hilsen til Dem Alle i Bispegaarden og paa Asmildkloster.

Deres med dybeste Højagtelse
ærb. og hengivne

R. Bay Olsen.

Højvelbaarne og højærværdige
Hr. Biskop I. Swane, R af D. Dbmd.

⁵¹) F. C. Olesen, sognepræst i Farstrup-Lundby 1863—75.

En landsbypræsts løn 1878.

Af Carl Trock

Blandt de spørgsmål, som kirkekommissionen 1868—70 måtte beskæftige sig med, var gejstlighedens lønning. Her erkendtes det fra alle sider at en ordning var nødvendig, uden at der var enighed om måden, hvorpå det skulde ske¹. På basis af kommissionens arbejde mødte den nyudnævnte kultusminister, C. C. Hall, der havde været formand for kommissionen, i rigsdagssamlingen 1870—71 med et lovforslag om landsbypræsternes lønning. Det skulde tilvejebringe en højst nødvendig ligeligere fordeling mellem landsbykaldene, så misforholdet mellem de store og de mange små landsbykald udjævnedes; tillige åbnede forslaget mulighed for en ordning af præsternes pension, så nådensåret kunde bortfalde, og for at præsterne kunde få lån eller hjælp ved etablering i præstegårdene, så to forhold, der havde ødelagt mangan en landsbypræsts økonomi, også ordnedes.

Denne omordning af landsbypræsternes lønningsforhold blev et af 70'ernes store politiske stridsspørgsmål, for rigsdagens to ting kunde ikke nå til enighed. Folketingets flertal rejste krav om en tilbundsgående ændring, så de indtægter, der hidtil havde været brugt til kirkelige formål, men som var statens ejendom, inddroges i statskassen, og præsterne skulde sættes på fast løn som statens andre embedsmænd — bagved lå også ønsket om at åbne lettere ad-

¹) Jfr. »Betænkning ... afgiven af den ... af 18de Juni 1868 til Overveielse af de kirkelige Forhold nedsatte Kommission«, 55 ff, 160 f.

gang til en tiendeafløsning — mens de skiftende kultusministre (C. C. Hall 1870—74, J. J. A. Worsaae 1874—75 og J. C. H. Fischer 1875—80), med landstingets flertal bag sig, fortsat vilde sikre kirken de indtægter, der hidtil havde været anvendt til kirkelige formål. Nogen lovmæssig ordning var det derfor umuligt at nå.

Men ændringer i det bestående var så påkrævet, at Fischer, der måtte se sit lønningslovsforslag standset, fra december 1875 ved embedsledighed begyndte at »beklippe« de største embeder for at få midler, hvormed de dårligst stillede landsbykald kunde forbedres². Herved opnåedes en mindre udjævning, men nogen fyldestgørende ordning blev det langt fra. De fleste landsbypræsters kår — navnlig i Jylland, på øerne var kaldene gennemgående bedre — var stadig utilfredsstillende.

Og som landsbypræsterne indtægter efter midten af 70'erne gik ned, i takt med de faldende kornpriser, forværredes forholdene. Medvirkende i samme retning var det, at selve præstegårdene afkastede mindre, dels fordi såvel bygninger som jord kom i dårligere stand, ja ofte forsømtes, da præsterne på grund af de dårlige kår flyttede hyppigere, dels fordi det blev stadig almindeligere at præsterne holdt op med at drive deres gårde og bortforpagtede dem. De magtede nemlig ikke længere i samme grad som tidligere at få noget ud af præstegårdene, det at drive landbrug med gevinst var ikke længere så selvfølgelig, mange præster ønskede også helt at samle sig om deres åndelige gerning.

Til belysning af landsbypræsterne kår aftrykkes nedenfor et brev til biskop Swane 1878 fra sognepræst N. Clausen, Astrup-Storarden. Det er hentet fra en samling præstebreve

²) Om Fischers beklipping jfr. Kh. Sml. 6. rk. III, 96 ff; VI, 484 ff. — Folketinget protesterede straks mod denne »administrative« ordning, men ved forliget om finansloven 1878—79 godkendtes den, dog med de begrænsninger, at der højst måtte anvendes 25,000 kr. årligt som løntillæg, og at et embedes indtægter på denne måde ikke måtte bringes over 2400 kr.

til biskoppen³, hvoraf adskillige andre berører landsbypræsternes økonomiske vanskeligheder på den tid. Nogle få eksempler skal gives: »Jeg lever under saa trykkende økonomiske Forhold, at jeg ikke veed, hvorledes jeg skulde komme ud af det. Mit Embede er saa lille og dertil bebyrded med en stor Byggegjæld, at det ej er mig muligt at skaffe det Fornødne til et tarveligt Udkomme for mig og min Familie uden at forøge min i Forvejen betydelige Gjæld« (udat. men før marts 1879, fra S. Petersen, St. Brøndum). — »Da jeg ved at komme til Lyngaa staar overfor en økonomisk Ruin, hvad jeg ihvert Tilfælde ikke kan forsvare at udsætte mig og mine for, er jeg i den sørgelige Nødvendighed at maatte begjære mig fritaget for at modtage Embedet«. Thi de opgivne indtægter kan ikke fås, da avlingen ved bortforpagtning er kommet i sådan stand, at ingen forstandig mand vil forpagte den for den ansatte sum (13/1—81, fra J. Erlandsen, Tisted-Binderup-Durup). — »Den 19de Juli bliver det 3 år siden jeg blev kaldet til Skivum fra Omø. Jeg troede her at have fået et embede, af hvis indtægt jeg ved tarvelig husholdning kunde leve. Dette er umuligt. Jeg må hvert år gøre ikke liden gæld« (4/5—84, fra Vilsen Sørensen, Skivum-Giver).

Højærværdige Hr. Biskop Swane⁴, R. af Db.
Viborg.

Deres Højærværdighed tillod mig ved Visitatsen her i Astrup at give Biskoppen senere Svar paa det Spørgsmaal, som venligt blev stillet til mig og min Stilling i timelig Henseende, om hvorvidt jeg her kan faa mit Udkomme til en saa stor Familie. Denne Deres Højærværdigheds Tilladelse benytter jeg mig nu af og giver min Biskop fuldstændig Oplysning derom, da min Stilling nu er bleven mig klar, og

³) Viborg bispearkiv, LA for Nørrejylland, pakke med ujournaliserede breve til biskop Swane 1877—84.

⁴) Biskop Hans Jørgen Swane havde tiltrådt embedet 1/5-78.

det dermed ogsaa er bleven mig baade klart og føleligt, at jeg i dette Embede, saalænge jeg skal blive her, ikke vil blive fri for et stadigt Næringstryk.

Min Stilling er bleven efter Naadensaaret (et *forlænget* Naadensaar⁵) og efter den for mig højst ugunstige Accord og Overtagelse af Præstegaarden efter min i bundløs Gjæld nedsunkne Formands⁶ Enke — derved er min Stilling bleven saaledes, at jeg er kommen af med hvad jeg tilforn ejede og er kommen i en ikke lille Gjæld. Vi have nu arbejdet og sparet for om muligt at faa afbetalt paa denne Gjæld men forgjæves; tvertimod seer jeg nu ved Aarets Slutning at jeg i det forrige Aar, for en Del ved den megen Sygdom her, er kommen end mere tilbage. Og er det bleven Resultatet iaar, saa vil det jo blive langt værre til næste Aar, hvor Capitels-taxten vil blive saa lav, og hvor Rostrup⁷ vil gaa bort. Efter det Syn, jeg har faaet over min Stilling, trues jeg med pecuniær Ødelæggelse.

Jeg troer, at Deres Højærværdighed vil ved medfølgende Opgjørelse af Embedets Indtægter og Udgifter finde, at for en Mand med Gjæld og med stor Familie som jeg har, vil et Embede som dette ikke kunne andet end skaffe stadigt Næringstryk, uagtet vi indskrænke os til det Yderste og tage det langt mere knapt og besværligt end nogen Præst her. Naar vi saa endda ikke kan see andet end en stadig Synken i dybere Gjæld, saa er den Sandhed kommen til at staa for mig, at en Mand er pligtig at betale sin Gjæld, og da jeg uagtet de yderste Anstrengelser kun kan forøge min Gjæld, naar jeg bliver her i Astrup, saa er det jeg tillidsfuldt vender mig til min Biskop, hos hvem jeg ikke tvivler om at finde et aabent Hjerte og venlig Deltagelse og beder om at tage mig det op med Mildhed, at jeg føler mig tvingende

⁵) Om nådensår-ordningen, og den fordel enker fik, jfr. Matzen og Timm: Haandbog i den danske Kirkeret, 315 ff, 340 ff.

⁶) L. S. Boberg, sognepræst i Astrup-Storarden 1863—75.

⁷) Sognepræsten i Astrup-Storarden havde midlertidigt extra indtægter for at betjene Rostrup sogn.

nødsaget til at søge bort herfra⁸, skjøndt jeg med Sandhed tør bevidne, at det var mit fulde Alvor at ville efter min Biskops Ønske blive her, hvis jeg ikke maa frygte at komme til at styrte baade mig selv og min Hustru og mine Børn i saa trange Kaar, at vi vanskeligt vil komme ud af dem igjen.

Embedets Beskaffenhed angaves i Ministerialtidende saaledes:

»Indtægter⁹:

- 1) Korntiende, der leveres for største Delen in natura:

72 Td	2 Skpr	Rug		
62	-	1	-	2 Fdk Byg
106	-	1	-	Havre.
- 2) Kvægtiende og Smaaredsel:

13 Tdr	4 Skpr	Byg
--------	--------	-----
- 3) Offer og Akcidenser efter 5 Aars Gjennemsn 468 kr.
- 4) Refusion af Hovedgaarden Villestrup:

1 Td	Rug
1	- Byg
1	- Havre.
- 5) Godt og tilstrækkeligt Tørveskjær udvises fra Villestrup.
- 6) Præstegaarden staar for Hartkorn 7 Td 1 Fdk 1 $\frac{1}{2}$ Alb. med Areal c 90 Td Land Ager og Eng ved Gaarden, nogle spredte Englodder og c 40 Td Land Hede $\frac{1}{4}$ Mil borte. Jorderne ere tildels skarpe og sandede.
- 7) Bygningerne ere med Undtagelse af Vesterhuset (opført 1870 og indrettet til Forpagterbolig) gamle men vel vedligeholdte og afgiver en god Bolig, hvortil hører en smuk Have.
- 8) Kaldet ejer en Bankaktie paa 467 Kr. 25 Ø.
- 9) Saalænge den Beskikkede vedbliver at bestyre Præstembedet for Rostrup Sogn (hvilken Forpligtelse tør ven-

⁸) Niels Clausen, f. 11/4-36, var kommet fra Baagø til Astrup-Storarden 9/6-75 og forflyttedes igen 5/5-80 til Helsing-Valby.

⁹) Om landsbypræstens forskellige indtægter, jfr. Matzen og Timm, 263 ff.

tes at ville ophøre i Løbet af nogle Aar) oppebærer han endvidere af dette Sogn Kvægtiende og Smaaredsel 10¹/₂ Td Byg og Offer og Akcidenser c 200 Kr.

Udgifter:

- 1) Skatter og Bankrente c. 232 kr. 16 Ø.
- 2) Kommuneskat c 76 -
- 3) Expenser c 42 -
- 4) Embedsloon stort 2100 Kr. til Opførelse at et nyt Vesterhus stiftet 1870 afbetales med $\frac{1}{20}$ aarlig og forrentes med 4 pCt. (første Halvaarsafdrag i Juni Termin 1871)
- 5) Indløsningssum 1,000 Kr.
- 6) Enkepension bliver at svare.

Hertil skal jeg kun bemærke, dels at Expenseerne ere an-
givelte for lavt ligesom der endnu var og er en Embedsgjæld,
som ej er omtalt paa Bekjendtgjørelsen, og hvoraf aarlig sva-
res 18 Kr. 78 Ø. samt at min Communeskat er c 106 Kr.
Og endelig vilde jeg have ønsket meget, at der i Bekjendtgjørelsen var anført, hvad Jordtilliggendet var forpagtet ud for i Naadensaaret, da denne Oplysning vilde have gjort, at jeg aldrig havde søgt dette Embede.

Den Forpagtningsafgift (som jeg desværre ved Fru Bobergs og Forpagterens forenede Kløgt var daarlig nok til at gaa ind paa) er følgende:

10 Tdr Rug
18 - Byg (hvoraf fragaar 4 Tdr paa Grund af bortsolgt Jord)
30 - Havre
10 - Kartoffler
3226 Potter Mælk
Fourage,
Føde til 4 Faar.

(Men da Præsten svarer alle Udgifterne: Skatter (kongelige og communale) Reparationer, Byggegjæld af Capitalen til Forpagterboligen og Afbetaling af samme Gjæld, saa vil ved

næste Aars lave Capitelstaxt vistnok ikke engang Mælken blive svaret i Forpagtningsafgift; det nærmer sig betydeligt til, at Forpagteren af denne tiendefri Gaard faaer Penge for at overtage en Gaard paa 7 Tdr Hartkorn. Jeg bebrejder mig selv meget, at jeg saa skammeligt lod mig overliste; men det tjener maaskee til Undskyldning, at ogsaa en Svo-ger af mig, som er Landmand og som var min Raadgiver, lod sig overliste paa samme Maade; det er saameget mindre glædeligt, at Forpagtningen blev saa slet, som Forpagteren er noget nær den samvittighedsløseste Mand i Handel som findes i Pastoratet, hvad han tydeligt har vist overfor mig og paa en meget følelig Maade.

Enkepensionen, som fastsattes af Provsteretten, og som imod min Protestation blev bekræftet af Højærværdige Hr. Biskop Laub¹⁰ udgjør følgende, (da jeg, skjøndt ikke overbevist, ikke ansaa det for passeligt i en Sag, der angik en Enke, at søge det kgl. Ministeriums Afgjørelse):

9 Tdr 1 Skp 1 Fdk Rug
 9 - 4 - $2\frac{3}{4}$ Fdk Byg
 13 - 3 - $\frac{1}{2}$ Fdk Havre samt
 i Penge 119 Kr. $10\frac{1}{2}$ Ø.

Efter min Embedstiltrædelse er der for bortsolgt Jord mod Afdrag af 4 Tdr Byg af Forpagtningsafgiften kommen en aarlig Indtægt i Renter c 116 Kr.

Jeg haaber nu at have opgivet min Stilling saa nøjagtigt som muligt og beder om Biskoppens Velvillie.

Med hjertelig Tak for Biskoppens sidste Nærværelse her i Astrup, og med de bedste Ønsker for Deres Højærværdighed og Familie om en lykkelig og velsignet Jul fra min Kone, mine Børn og mig forbliver jeg

Deres Højærværdigheds med
 Tillid og Ærbødighed hengivne

N. Clausen.

Astrup 23 Decbr 1878

¹⁰) Otto Laub, biskop i Viborg 1854—1/5-78.

Astrup Storarden Sognekalds Indtægter og Udgifter.

Kornet er beregnet efter den Pris, som jeg indgav i Votum'et¹¹, angaaende Capitelstaxtens Fastansættelse fra sidste Maaned:

Expenserne ere satte til samme Beløb som angivet i Ministerialtidende da Offer og Accidentier have været lidt højere end i Bobergs Tid, og det ene kan da omtrent veje op mod det andet.

Indtægter:

A) Tiende Refusion og Kvægt. etc.	
72 Tdr Rug a 9 kr.....	648,00 Ø.
2 Skpr Rug.....	2,25 -
1 Td Rug.....	9,00 -
76 Tdr Byg a 8,50.....	645,00 -
5 ¹ / ₂ Skp Byg.....	5,85 -
107 Tdr Havre a 6 kr.....	642,00 -
1 Skp.....	75 -
Offer og Accidentier.....c	468,00 -
Bankrente.....	38,53 -
	<u>2459,38 Ø.</u>

B) Forpagtningsafgift

10 Tdr Rug.....	90 Kr.	
14 - Byg.....	116 -	
30 - Havre.....	180 -	
Kartofler.....	20 -	
	<u>406 Kr.</u>	406,00

+ Mælk: 8 Potter i 7 Maaneder.

10 - i 5 -

(c: Mælk af højst 1 a 2 Køer)

Føde til 4 Faar.

Fouragen ved privat Overenskomst omvexlet med Embedskjørsler, hvortil jeg selv leverer Vogn og 12 private Toure aarlig.

¹¹⁾ Vel til biskop Laub vedrørende opgørelsen med formandens enke.

C) For senere bortsolgt Jord.....	116,00
	Indtægt: ... 2981,38
	940,06
	Kr. 2041,38

Udgifter:

A) Skatter og Renter Expenser.	
Kgl Skatter paa Amtstuen.....	232,16 Ø.
Communeskatter..... c	106,00 -
Expenser.....	42,00 -
Renter til Forpagterboligen med Afdrag...	155,00 -
Renter af Indløsningssum.....	40,00 -
	575,16 Ø.

B) Enkepension	
9 Tdr Rug.....	81,00 Ø.
1 ¹ / ₄ Skp do.....	1,50 -
9 Tdr Byg.....	76,50 -
4 Skpr do.....	4,25 -
2 ³ / ₄ Fdk do.....	2,17 -
13 Tdr Havre.....	78,00 -
3 Skpr do.....	2,25 -
1 ¹ / ₂ Fdk do.....	13 -
Penge.....	119,10 ¹ / ₂ -
	364,90 Ø. 364,90

Reparationer, som de foregaaende Aar have kostet mig meget, tager jeg ikke Hensyn til, da der ingen Udsættelser er skete af Synet.

Udgift... 940,06

Min Husholdning er paa Grund af Bortforpagtningen slet ikke billigere end en saadan i Kjøbstaden men dyrere paa Grund af Varernes Fragt.

Istedetfor Torveskjær paa Villestrups Mose har Kammerherren tilstaaet mig 4 Favne Fagotter, men det er ikke tilstrækkeligt til mit Ilding. Min Rente paa 18,78 Ø. maa desuden fraregnes Indtægten.

Astrup d. 23de Decbr. 1878

ærbødigst

N. Clausen.

Degnen i Middelalderen.

Af Troels Dahlerup.

Mens Præsternes Forhold saavel før som efter Reformationen er blevet Genstand for talrige Behandlinger, er Degnenes Historie hidtil overvejende kun skildret for 18. Aarhundredes Vedkommende, altsaa umiddelbart før Degnestillingens Ophævelse. Nærværende Linier vil søge at kaste Lys over nogle af de Problemer, der vedrører dette Embedes middelalderlige Periode, og da navnlig om hvad Forbindelse der er imellem den sacrale Diakongrad og den danske Landsbydegn, samt om hvad Rolle Reformationen har spillet for Embedet.

Med det samme maa det slaas fast, at selvom det givet er den latinske Glose *diaconus*, der (gennem Former som: Diakn, Diækn, Dieghen o. lign.¹⁾ sprogligt har udviklet sig til det danske »Degn« (maaske dog under Paavirkning af *decanus*²⁾, kan et saadant filologisk Argument ikke uden videre tages til Støtte for den Antagelse, at der følgelig maa være en nærmere Forbindelse, eventuelt Identitet, mellem de to Stillinger³.

Diakonembedet havde sin klassiske Periode under Oldkirkens Bystatsamfund, hvor Bispen nærmest optraadte som Stadens egentlige Sognepræst, mens Presbyterne var hans Medhjælpere i Sjælesorg og Sakramentsforvaltning,

¹⁾ Kalkar: Ordbog over det ældre danske Sprog («Degn»).

²⁾ Rikard Hornby m. fl.: Danmarks gamle Personnavne, Tilnavne I, Spalte 207.

³⁾ Jfr. Jon Juuls korte, men rammende Bemærkninger i »Kordeggen og hans Tjeneste« S. 7 f. (1956).

og Diakonerne fra først af især tog sig af Fattigpleje, men ogsaa kunde varetage Opsynet med Kathedralen og dens Inventar. Under disse højere Grader (*ordines majores*) kom saa en Hærskare af Akolyter, Exorcister, Lectorer og Ostiarier, som oprindeligt hver synes at udøve ganske bestemte Funktioner, blandt andet ved Gudstjenesten. Den hierakiske Organisation fremhævedes ved, at man normalt skulde gennemgaa de lavere Trin, inden man modtog en højere Vielse, og for Graderne Subdiakon, Diakon og Præsts Vedkommende krævedes en bestemt Alder før Vielsen.

En saadan Ordning kunde Middelalderkirken naturligvis kun efterligne, hvor man som i Kapitler og Klostre raadede over en talstærk Gejstlighed. Saaledes bestod endnu i første Halvdel af 12. Aarhundrede Lunde Domkapitel af 8 Præster, 2 Diakoner og 2 Subdiakoner; men allerede nu var Grad og Funktion tydeligt adskilt, idet Medlemmerne uafhængigt af deres Vielse betegnedes efter deres Arbejdsomraade som Kantor, Cellarius, Custos m. fl.⁴ Det vil sige, at Diakongraderne var blevet til rene Vielsestrin, som den karrierelystne helst modtog ud i eet for umiddelbart efter at opnaa Præstevielse. 1502 blev saaledes i Rom Akolyten Laurens Nielsen fra Odense Stift 19. Februar viet til Subdiakon, 20. Februar til Diakon og 21. Februar til Præst, saa at han kunde begynde at fungere i det skaanske Sogn, han paa Forhaand havde skaffet sig⁵.

Naar det romerske Ritual den Dag i Dag foreskriver, at der i en Pontificalmesse skal deltage saavel en Præst, en Diakon som en Subdiakon, sker dette efter gammel Praksis derved, at to Præster for Lejligheden fungerer i de lavere Grader, jfr. at de 14 Kardinaldiakoner nutildags næsten altid er præsteviede (og Kardinalpræsterne bispeviede), idet disse gejstlige Mellestrin er blevet sjældne.

I Senmiddelalderen møder vi dog ret ofte Gejstlige, der

⁴) Jfr. L. Weibull: Skånes Kyrka I S. 48 f. (Lunds Domkyrkas Historia I).

⁵) Samme: Dipl. dioc. Lund. VI S. 57 f.

er blevet staaende paa et af Diakontrinene, men dette skyldes dels, at man ikke kan opnaa Præstevieelse før det fyldte 25. Aar, dels at talrige Beneficiarer maatte have en Grad for at kunne besidde indtægtsgivende Sinecurer. Præstevielsen har disse dog længst muligt kviet sig ved at modtage, da dennes udslettelige Karakter for stedse hindrede den Tilbagevenden til verdslig Stand, som trods alt ikke var umulig for den kun subdiakonviede, hvortil kom, at Præstevielsen paalagde sin Indehaver betydelig flere Pligter end Diakonvielsen. Følgelig kan det ikke vække Undren, at vi saa ofte ser Paven udstede Tilladelser for Diakoner til ikke at lade sig præstevie⁶, og Resultatet blev, at adskillige danske Gejstlige ved deres Valg til Biskop kun besad Diakongraderne og derfor snarest maatte indhente det forsømte⁷.

At disse Diakoner intet har at gøre med Landsbydegne, er umiddelbart indlysende; men nu møder vi ved Siden af ovennævnte ogsaa andre Kategorier af Gejstlige med Degnavn, saaledes Ærkedegnen, der ganske vist oprindeligt som *archidiaconus* havde været Forstander for Katedralens talrige Diakoner, men som allerede før 900 havde udviklet sig til at blive en gejstlig Retsembedsmand, der normalt præsteviedes og fra da af var uden nogen som helst Forbindelse med Diakonerne endsige Kirketjenerne. Desuden findes »Degn« ogsaa som lokal dansk Betegnelse for *decanus*, eventuelt i Sammensætningen »Domdegn«, vel netop for klart at holde ham ude fra Landsbydegnen, med hvem denne fornemme Domkapitular ingen Berøring havde, og i Praxis vil det kun sjældent være vanskeligt at se, hvornaar der er Tale om en højgejstlig Præbendar og en egentlig Degn, idet hine naturligvis altid tiltales Hr. (*dominus*), Degnene aldrig.

⁶) Acta pontificum VI Nr. 4753, 4765 o. m. a.

⁷) Aarhusbispen Ove Bille var Diakon (ibid. VI 4783—92), Viborgbispen Niels Glob blot Subdiakon (ibid. IV 2732), jfr. at Leo X ved sit Valg til Pave kun var diakonviet.

I Domkirkeforvaltningen havde man selvfølgelig stadig Brug for mange specielle Funktionærer, og vi møder her en Række af Kantorer, Sakristaner, Succentorer m. fl., der formelt havde overtaget de oldkirkelige Lavgraders Arbejdsomraader; men nu var disse normalt Kanniker og dermed ofte præsteviede, medens det manuelle Arbejde udførtes af Degne, Klokkere o. lign.⁸

Vender vi os til Degnens udenlandske Kolleger, ser vi, at han i England kaldes *parish clerk* (af clericus, dvs. Gejstlig udenfor Højgraderne) eller *beadle* (af bedellus, »Pedel«), i Tyskland *küstner* (custos) og i Sverrig *klockar*, altsaa Betegnelser, der understreger hans Karakter af underordnet Kirketjener og Medhjælper til det manuelle Arbejde.

Spørgsmaalet om, hvorfor man da herhjemme valgte at give Kirketjeneren en principielt ukorrekt Betegnelse, lader sig selvfølgelig ikke besvare med Vished; maaske havde man i de første Aarhundreder efter Kristendommens Indførelse søgt at skaffe virkelige Diakoner som Landsbypræsternes Medhjælpere. Endnu i 13. Aarhundrede anføres ikke sjældent i latinske Kilder en diaconus ved Landsbykirker, omend det naturligvis er uvist, om der i saa Fald er Tale om en rigtig Diakon eller blot en Degn; men i 14. Aarhundrede afløses Udtrykket bortset fra Kloster- og Kapitelskirker af Betegnelser med helt anden Betydning⁹. Mon ikke en almenmenneskelig Trang til Titelinflation med paafølgende Devaluering har spillet en betydelig Rolle? Efter Coelibatstvangens Gennemførelse har der i hvert Fald næppe været mange Diakoner i egentlige Sognedegneembeder, idet Graderne fra Subdiakon¹⁰ og opefter skulde leve ugifte, mens vi har talrige Vidnesbyrd om lovformeligt ægteviede Landsbydegne.

⁸) Jfr. C. A. Christensen: Roskildekirkens Jordebøger og Regnskaber S. 344 f., 355, 358 og 367.

⁹) Erslev: Testamenter (Register: »Diakon«, »Degn«).

¹⁰) For Subdiakonernes Vedkommende dog først fastslaaet af Gregor d. Store (c. 1 Dist. XXXI).

Naar Degnen ikke var Diakon, hvad var han da? Hans Placering fremgaar i Virkeligheden ganske tydeligt af Senmiddelalderens latinske Dokumenter, idet han her ikke tilbageoversættes til *diaconus*, men afvekslende tituleres *minister* (dvs. Tjener), *custos* (Vogter, i plattyske Tekster: kästner), *campanarius* (Klokker) og navnlig fra Renæssance-tiden det klassisk klingende *ædituus* (Tempelvogter), dvs. atter Betegnelser, der uden noget som helst sacralt Indhold fastslaaer hans Kirketjenerstilling.

Dette bekræftes til fulde af de desværre kun faa Bestemmelser, som de middelalderlige Synodalstatuer indeholder om Degnen: han skal ringe med Kirkens Klokker¹¹, han skal renholde Kirken og dens Inventar¹², og han skal være tilstede under Gudstjenesten¹³, selvfølgelig i Egenskab af Messetjener, dvs. i Hovedtrækkene samme Arbejdsomraade som efter Reformationen. Kun paa eet Punkt kan vi maa-ske finde en mindre, omend i det lange Løb væsentlig Forskel; efter Statutterne ser det ud til, at det især paahvilede Præsterne at undervise deres Sognebørn i de kristelige Grundlærdomme, vel i Almindelighed gennem deres Prædikener¹⁴; specielt Daabsordene, ogsaa Pater noster, Ave Maria og Credo skulde dog selve Sognepræsten lære dem¹⁵, og først i Udkastet til Christiern II's Lov for Landet siges, at dette skal udføres af Præst, Degn eller anden lærd Mand¹⁶. Efter Reformationen overtager Degnen den egentlige Kathekisering og ender sluttelig som Skolelærer.

Desuden kan Synodalierne indeholde Forskrifter angaaende Degnens Klædedragt og Frisure, og ifald han var i Besiddelse af den beskedne Akolytgrad, skulde han som

¹¹) Aarhus (ca. 1440) & 10 (Thorkelin: Danske Kirkelove S. 55), Lund 1497 (ibid. S. 133 Stk. 2).

¹²) Aarhus &. 11 (ibid. S. 55), Slesvig ca. 1497 (ibid. S. 68 Stk. 3).

¹³) Aarhus &. 66 og 77 (ibid. S. 73 og 82), Slesvig (ibid. S. 89 Stk. 4) og Roskilde 1517 (Kh. Saml. 2. R. III S. 268).

¹⁴) Jfr. ovennævnte m. fl. Statuters hyppige Prædikenaabud.

¹⁵) Aarhus &. 29 (Thorkelin S. 62).

¹⁶) Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV S. 60.

Vidnesbyrd om Tilhørsforholdet til Gejstligheden bære Tonsur¹⁷. Men dertil kommer, at disse Forordninger ved Siden af ofte meget detaillerede Regler specielt for Sognepræsterne altid har talrige Bestemmelser vedrørende *clerici* i Almindelighed, og det forekommer mig ret sandsynligt, at flere af disse ogsaa har taget Sigte paa Degnene. Foruden generelle Krav om sømmelig Optræden og sædelig Vandel møder vi mere konkrete Forbud mod Drukkenskab, Hor, Spil, Dans osv., og især Forbuddet mod, at Gejstlige skaffede sig verdslige Bierhverv som Tingskrivere, Toldere o. lign.¹⁸, erindrer om de ganske tilsvarende efterreformatoriske Bestemmelser, som da navnlig var rettet imod Degnene.

Om Degnenes almindelige Position i Samfundet ved vi ikke meget; han indtog da som siden en mærkelig Mellemstilling ved som kirkeansat juridisk at blive medregnet til den privilegerede gejstlige Stand og samtidig ved sit Embedes Karakter at høre til midt iblandt Sognets almindelige Befolkning. Som før nævnt levede han ofte, ja vel normalt, i Ægteskab. Gimlingedegnen var sidst i 15. Aarhundrede giftet ind i en ganske vist forarmet Lavadels-slægt¹⁹, og utallige Gange ser vi Degnen og hans Hustru som Medlemmer af de lokale gejstlige Kalenter, hvor Præstens Deje i alt Fald aldrig optræder officielt²⁰. Naar det saaledes saa ofte fremhæves om Ærkebiskop Birger Gunnensen, at han var Degnesøn, saa kan vi her møde Aristokratiets Harme over, at en saa lavættet Person havde opnaaet Rigets ypperste Embede, men aldrig den moralske Forargelse, der givet vilde være kommet til Orde, ifald hans Fader havde været Diakon med Coelibatspligt.

Betydeligt bedre belyst er Degnens økonomiske Stilling

¹⁷) Lund, før 1496, (Thorkelin S. 117), Slesvig (ibid. S. 88 Stk. 2), Roskilde (Kh. Saml. 2. R. III S. 270).

¹⁸) Roskilde (Kh. Saml. 2. R. III S. 289).

¹⁹) Repertorium Danicum 2. R. 4090—92, 5683.

²⁰) C. Nyrop: Gildeskraaer I S. 136, 317, 462 o. m. a.

i Senmiddelalderen; ofte havde Sognet en Degnestavn, en Fribolig, hvortil der kunde ligge lidt Jord. Som en beskedent Parallel til Sognepræstens Tiende modtog han en Degnetrave eller Klokkerskæppe af Sognets Avlsbrugere, dertil Accidenser af Brød, Ost, Æg og Flæsk ved Højtiderne samt lejlighedsvisse Ydelser for sin Medvirken ved Daab, Vielse, Introduction og Begravelse²¹, dvs. nøjagtigt samme Indtægter som efter Reformationen, hvilket ikke kan undre, da Kirkeordinansen 1539 jo netop stadfæstede de Rettigheder, som Degnene havde haft »i Bispenses Tid«²². I de ældste Lister over den fynske Gejstligheds Indkomster (fra 1570erne) ser vi da ogsaa med al ønskelig Tydelighed, hvorledes man ofte med Held bestræbte sig paa at føre Embedernes Adkomster tilbage før Reformationen, der heller ikke paa dette Punkt kan antages at have medført et Brud²³.

I Senmiddelalderen oppebar Degnene i Aarhus Stift sammen med Sognets fattige Halvdelen af Mariebyrd²⁴, formentlig fordi han da ogsaa skulde tage sig af Fattigforsorgen, en Opgave der med Tiden blev hans engelske Kollega the beadle's Hovedbeskæftigelse. Ogsaa efter Reformationen kan der hentes Træk, der viser nogen Forbindelse mellem Degn og Fattigpleje, men i Hovedsagen blev dette dog Kirkeværgernes Arbejde, hvorfor disse da ogsaa i latinske Kilder efter Reformationen benævnes med den Diakontitel, som Datiden altsaa vidste, at Degnene intet Krav havde paa²⁵.

Manglede Sognet Degnebol, var det almindeligt, at man

²¹) Listen over den Falsterske Gejstligheds Indtægter ved Reformationen (D. Mag. 5. R. VI S. 273 ff), jfr. den ganske parallelle Opgivelse fra Skaane 1539 (Rørdam: Kirkelove I S. 143 ff).

²²) Rørdam: Kirkelove I S. 98.

²³) Ældre Arkivregistraturer V, 2. Afd. passim., for Indtægterne umiddelbart efter Reformationen jfr. Svend Gissel: Sjællands Stifts Landebog passim, og Ljunggren och Ejder: Lunds Stifts Landebok passim.

²⁴) Aarhus §. 8 (Thorkelin S. 54).

²⁵) Rørdam: Kirkelove I (Register: »Degne«, »Fattige«, og »Kirkeværgere«).

skaffede Degnen Hus enten paa Præstens eller især paa Kirkens Grund²⁶, eventuelt stedte man ham ligefrem en af Kirkens Gaarde, formentlig paa favorable Vilkaar; ofte fik han overladt spredte Kirkeagre til Brug uden Afgift mod at paatage sig forskellige Vedligeholdelsespligter overfor Kirkeinventaret, Klokkeringen m.m.²⁷. Endelig kunde han have frit Ildebrændsel²⁸, og utvivlsomt havde mange Degne allerede dengang udnyttet deres Skrive- og Læsefærdighed til at skaffe sig Biindtægter; trods Synodalstatuternes udtrykkelige Forbud mod, at Gejstlige var for Exempel Ting-skrivere, finder vi ikke alene Degne saa hyppigt som Med-udstedere af Herredstingsakter, at det er nærliggende at tænke sig, at det er disse, der har ført Pennen; men den Slemmingedegn kaldes ved Lejlighed ligefrem Herredsskriver i Musse Herred²⁹.

Kun fra Falster har vi egentlige Opgørelser over Degnekaldenes aarlige Afkastning, som Regel mellem en 20 og 40 mk. Til Sammenligning kan anføres, at Præsternes Indtægter sammesteds ansloges at ligge fra ca. 100 til 300 mk., og normalt synes Degnen der at have mellem 1/5 og 1/7 af Præstens Indkomst, et Forhold, der ikke ligger alt for langt fra Roskildebispens Skattesatser, efter hvilke Degnen skulde af med 2 mk., naar Præst og Kirke hver betalte 8 mk.³⁰. At Roskilde Stifts Degne imod al Skik og Brug havde Pligt til for hvert Herred to Gange aarligt at sende en Repræsentant til Landemode kan tænkes at staa i Forbindelse med en saadan Skatteligning og -indkrævning³¹, idet der fra hvert Herred ikke blot sendtes en Præst, men desuden ganske uhørt en Lægmand (Kirkeværgerepræsentant?);

²⁶) Ældre Arkivregistraturer V S. 955 f., 961, 1035, 1063 m. m.

²⁷) Ibid. V S. 961 (*han skal rense Messeklæderne, sno Lys, vedligeholde Klokkestrengen, ringe og feje Kirkegulvet*), og S. 844 (*hoide Kirken med Salt og Røgelse*).

²⁸) Ibid. V S. 874 f.

²⁹) Repertorium 2. R. 9650, jfr. 9580,81, 9708, 10021 o. m. a.

³⁰) Repertorium 2. R. 9856.

³¹) Roskilde (Kh. Saml. 2. R. III S. 285).

men Aarsagen til disse specielle sjællandske Forhold kan ogsaa tænkes at ligge i, at Degnene ligesom Kirkeværgerne flere Steder havde dannet egne Kalentegilder³², og een af disse Gilders Opgaver var netop at viderebefordre de paa Landemodet udstedte Bestemmelser til samtlige Medlemmer.

Ligesom efter Reformationen har det sikkert været en broget Skare, der beklædte Degnestillingerne rundt om i Landet; men da Degnen som Messetjener har skullet deltage aktivt i Gudstjenesten, maa han normalt have kunnet, om ikke — som krævet i Kirkeordinansen — læse Latin, saa dog i hvert Fald synge Responsorierne m.m. Selvom Kirkeordinansen synes at søge Løbedegneinstitutionen udvidet, var denne dog kendt tidligere, blandt andet fra Ribe, hvis Kathedralskole havde Ret til at udsende sine Peblinge til de 21 i og nærmest ved Stiftsstadene liggende Sogne³³, og saa for Svendborgs Vedkommende synes den at gaa tilbage før Reformationen³⁴, og Christiern II's Udkast til Landsloven nævner følgelig Princippet som en Selvfølgelighed³⁵. I de talrige af Klostre ejede Kirker kan man tænke sig, at udsendte Lægbrødre eller Disciple fra Klosterskolen har varetaget Messedrengefunktionen, men i alt Fald i Fyns Stift synes Anvendelsen af Sædedegne at have været det normale. Om deres Rekrutering i Almindelighed kan vel intet sikkert siges, men mon det ikke som saa ofte senere var Folk, der tidligt var slaet ud af den lærde Løbebane, det være sig paa Grund af manglende Evner eller Midler, og som derfor tog til Takke med et ganske vist beskedent, men dog ret sikkert Udkomme, hvor deres begrænsede Lærdom alligevel kom til sin fulde Ret.

Heller ikke om Degnenes Kaldelse har vi større Viden; i Udlandet tilhørte den normalt Kirkepatronen, og her-

³²) Ibid. S. 285, jfr. C. Nyrop: Gildeskraaer I S. 340.

³³) Bjørn Kornerup: Ribe Katedralskoles Historie I S. 72.

³⁴) Ældre Arkivregistraturer V S. 1033 f.

³⁵) Kolderup-Rosenvinge: anf. værk IV S. 60.

hjemme ser vi, at Frederik I ikke blot udnævner Degne til kongelige Patronatskirker³⁶, men da han 1527 afhænder sine Rettigheder over Hesselager Kirke til Johan Friis, fulgte ikke blot Præste-, men ogsaa Degnekaldelsen med³⁷. Udenfor Kronens Kirker har vi dog Vidnesbyrd om, at Sognepræstens Samtykke var af væsentlig Betydning³⁸, og naar vi over for talrige Præstepræsentationsbreve til de kongelige Kirker kun kender to vedrørende Degne, skyldes dette vel, at et saa inferiørt Spørgsmaal er blevet afgjort paa Stedet af Sognet selv under Øvrighedens Tilsyn.

³⁶) Aktstykker til Fyns Historie II S. 148.

³⁷) Frederik I's Registranter S. 156 og 158.

³⁸) Ældre Arkivregistraturer V S. 959.

Biskop P. E. Linds Kirkevisitatser i Thy 1878–85.

Ved **F. Elle Jensen.**

Peter Engel Lind (1814—1903) stammede fra København, hvor hans Fader var Farver. 1837 blev han theologisk Kandidat, tog 2 Aar efter Licentiatgraden og blev 1844 efter en med offentlig Understøttelse foretagen Udenlandsrejse Fængselspræst i Hovedstaden. Her var han i 11 Aar, ogsaa sysselsat med litterær Virksomhed, til han 1855 blev Sognepræst for Sæby og Hallenslev. 1875 udnævntes han til Biskop over Aalborg Stift, men nedlagde 1888 sit Embede paa Grund af Alder og Svagelighed. Sine sidste Aar henlevede han, der 1879 ved Universitetets 400aars Fest blev Dr. theol., i København.

Biskop Lind var en mild og humant tænkende Mand, og skønt udpræget højkirkelig indtog han en venlig Holdning overfor Præster af Indre Mission og den grundtvigske Retning, hvis Anskuelse han ikke delte; især var den grundtvigske Kirkepolitik ham meget imod. Som Tilsynsmand vilde han gerne se Tingene fra den lyseste Side, uden at dog dette paa nogen Maade forhindrede ham fra aarvaagent og kritisk at dømme om, hvad han hørte og saa ved sine Besøg i Pastoraterne. Det nedenfor meddelte Uddrag af hans Visitatsoptegnelser (Landsarkivet, Viborg) vil vise dette, men netop fordi de er fremgaaet af en rolig og besindig Vurdering, gives der gennem dem ogsaa et godt og klart Billede af den thylandske Gejstlighed i Aarene omkring 1880, saa man faar et levende Indtryk af de enkelte Præsters Personlighed.

1878. Hillerslev Herred.

14. Juni. *Visitats i Hillerslev Kirke* (Hillerslev-Kaastrup Pastorat). Den ualmindelig store Landsbykirke var fuld; til Catechisationen var der mødt omtrent 40 Dreng og Piger. Sognepræsten, Provst Bøggild¹, prædikede over Hebr. 13,8: »Jesus Christus er igaar og idag den samme og til evig Tid«, det som vistnok opbyggede alle hans Tilhørere. Hans Stemme er tydelig og meget behagelig. Hvad hans Catechisation angaar, kunde jeg have ønsket, at den havde været myndigere og livligere. Ungdommen svarede baade ham og mig meget godt.

16. Juni, Trinitatis Søndag. *Visitats i Rær Kirke* (Rær-Hansted-Vigsø Pastorat). Trods det strænge Vejr vare Siddepladserne i den ret rummelige Kirke besatte, og 25 unge Mennesker havde indfundet sig til Catechisation. Sognepræsten, Nielsen², prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Uden Nogen bliver født af Vand og Aand, kan han ikke indgaae i Guds Rige.« Hans Foredrag er ikke heldigt; han mangler Myndighed, og han taler paa en saadan Maade, at man nu og da kommer til at tænke paa Fremsigelsen af en udenad lært Lektie, men der er god Orden i hans Prædiken, og den manglede ikke det Opbyggelige og Hjertelige. Han er upaatvivlelig en samvittighedsfuld og retsindig Mand.-(Han er meget lille af Væxt og har en organisk Hjertefeil). Ungdommen svarede ham og mig ret godt.

20. Juni. *Visitats i Nors Kirke*. Den rummelige Kirke var overfyldt; af Unge traadte omtrent 20 ud paa Kirkegulvet. Sognepræsten, Madsen³, prædikede over Luk. 7,36 til Enden med Thema: »Guds Kjærlighed og Christen-Kjærlighed.« Han prædikede christeligt, alvorligt, indtrængende og

¹) Jens Dan. Bøggild, 1877—99. F. 1821; 1871 Præst i Kettrup, 1872 Provst for Hanherrederne.

²) Niels Helle Georg Nielsen, 1877—83. F. 1838; Seminarist fra Skaarup 1858, derefter Lærer.

³) Joh. Philip Emil Madsen, 1875—80. F. 1831.

ægte populært; hans Optræden er myndig og hans Udtale særdeles tydelig. Han catechiserede klart og sikkert, og de Unge svarede ham og mig ret godt. — Menighedssangen i denne Kirke var ualmindelig god.

1879. Refs Herred.

20. Juli. *Visitats i Ydby Kirke.* Den rummelige Kirke var overfyldt; over 40 Dreng og Piger havde indfundet sig til Catechisation. Sognepræsten, Lundbye⁴, prædikede over Dagens Evangelium (6. S. e. T.) med Thema: »Hvilken Retfærdighed maa vi have for at komme i Himmeriges Rige?« Han holdt paa en naturlig Maade og med tydelig Stemme en forstandig og grundig christelig Prædiken. I hans Pastorat findes ivrige Grundtvigianere og ivrige Tilhængere af den indre Missions Retning; selv er han ikke af noget Parti. De Unge svarede godt og syntes at være vel underviste.

23. Juli. *Visitats i Helligsø Kirke.* Den lille Kirke var overfyldt; omtrent 20 Dreng og Piger traadte frem til Katechisation. Sognepræsten, Strodtmann⁵, prædikede over I Cor. 2,1—2 med Thema: »Hvad faaer du at vide under Jesu Kors?« Han besidder ikke den Tankens Dybde, der fritager Prædikanten for at anslaae mange Strænge og aldeles fængsler nogle Tilhøreres Opmærksomhed, men hans Prædiken var christelig og sund, hans Foredrag klart, livligt, kraftigt og rigt paa vel anvendte Billeder, og hans Prædiken har upaatvivlelig været opbyggelig. Han catechiserede godt, og Ungdommen svarede ham og mig godt

26. Juli. *Visitats i Vestervig Kirke.* Den meget store Kirke, der vel maa kunne rumme over 1000 Mennesker, var ikke fuld, men godt besøgt; over 70 Dreng og Piger vare

⁴) Ydby Anneks til Boddum. Andr. Lassen Lundbye, 1874—1910. F. 1832.

⁵) Carl Fr. Theod. Strodtmann, 1872—80. F. 1825.

mødte til Catechisation. Sognepræsten, Riis-Lowzon⁶, prædikede over Luk. 13,6—9. Hans Prædiken var ikke populair; hans Tankegang berørte for Meget og havde et videnskabeligt Anstrøg; han brugte ogsaa Ord, der ikke ere almeenforstaaelige, f. Ex. »materielle Interesser.« Heller ikke fik jeg noget opbyggeligt Indtryk af hans Prædiken. Han skal imidlertid have meget god Kirkegang, og jeg maa antage, at dette ikke blot skyldes hans naturlige Væsen, der er aldeles frit for Manèr, og hans behagelige Stemme, men at han i Reglen opbygger sine Tilhørere. Han er en begavet og ganske sikkert en christelig Mand, derhos venlig og elskværdig, men jeg troer ikke at tage fejl, naar jeg mener, at han er for bevægelig og noget overfladisk. Han catechiserede forstaaeligt og med Lethed, og Ungdommen svarede ret godt.

27. Juli, 7de Søndag efter Trinitatis *Visitats i Hurup Kirke*. Den temmelig lille Kirke var overfyldt; der catechiseredes med omtrent 25 Dreng og Piger. Sognepræsten, Anthon⁷, der for nogle faa Aar siden kom fra Grønland, hvor han været Misionair i 10 Aar, prædikede over Dagens Evangelium uden Thema, med Alvor og Inderlighed og en sund og god Anvendelse af Bibelordet. Jeg havde ikke ventet mig saa god en Prædiken af en Mand, der har saa ringe Examens-Carakterer (n.c. og to vix h.ill.)⁸. Han har god Kirkegang, saa jeg maa antage, at han i det Hele prædiker til Opbyggelse. Hans Optræden er beskeden, klar og sikker; desværre er hans stærke Helbred bleven alvorlig angreben i Upernavik, hvor han i 7 Aar boede i et forfaldent Huus, hvor den største Deel af Aaret hver en Vanddraabe,

⁶) Andr. Chr. Riis-Lowzon, 1880—96. F. 1827. Besidder af det Lowzonske Fideikommis (Basnæs), studeret i Tyskland, som sønderjydske Præst 1864 afsat af Tyskerne, 1865—66 Medl. af Rigsdagens Folketing, Højskoleforst. Brørup 1869—72, Præst i Tømmerby 1872—80. Udpræget høj Kirkelig og yderliggaaende Højremand, men afholdt af Befolkningen i sine Sogne.

⁷) Moritz Chr. Jul. Anthon, 1888—1906. F. 1829.

⁸) En tredie og to smaa Andenkarakterer.

der faldt paa Gulvet, blev til Iis. — Hans Catechisation var ikke livlig nok. Ungdommen syntes at være vel undervist.

Hundborg Herred.

17. August. 10. S. e. T. *Visitats i Skjoldborg Kirke.* Den rummelige Kirke var overfyldt; kun lidt Flere end 20 Drenge og Piger traadte ud paa Kirkegulvet til Catechisation. Sognepræsten, Bagger⁹, prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Herrens Taarer.« Hans Prædiken, der vidnede om christelig Tro og Eftertanke, var opbyggelig; dog skadedes dette Indtryk i Slutningen af Prædikenen derved, at hans Ord ikke vare mægtige nok til at bære det ofte gjentagne: »Græd ogsaa du«. En Usikkerhed, der nu og da mærkedes, og et undertiden uheldigt Valg af Ord havde formodentlig sin Grund i hans Nervøsitet og den trykkende Varme. Han er en klar, retsindig, besindig og beskeden Mand, der vilde være kommen godt ud af vanskeligere Forhold end de, der mødte ham som Holms Eftermand. Jeg kan ønske, at hans Catechisation havde været livligere. Ungdommen svarede ret godt. Kirkesangen, der har været meget forsømt, er begyndt at hæve sig.

20. August. *Visitats i Sjørring Kirke.* Endeel af Tilhørerne i den rummelige Kirke maatte staae; til Catechisation var der mødt omtrent 30 Drenge og Piger. Sognepræsten, Madelung¹⁰, er 79 Aar og vil med det Første søge sin Afsked; hans Søn, der i flere Aar har været hans Kappellan, prædikede. Til Text havde han valgt Jak. 1,22—27, og

⁹) Fr. Vilh. Bagger, 1878—86. F. 1846. Sofus Holm, Sognepræst 1876—78, blev 1877 suspenderet for i en Prædiken at have injurieret Kongen i Anledning af den provisoriske Lovs Udstedelse, derefter ved Provsteret og Landemode fradømt sit Embede og ikendt 8 Maaneders Forbedringshus, men frifundet ved Højesteret, der paa Grundlag af en af Sundhedskollegiet udstedt Erklæring skønnede, han havde været utilregnelig i Handlingsøieblikket. Afsattes derfor administrativt med Pension (Se min Afh. i Jyske Saml. Ny Række III, S. 187 ff).

¹⁰) Joh. Henrik Madelung, 1848—80. F. 1799.

hans Thema var: Guds Rige bestaaer ikke i Ord, men i Kraft. Der var i denne Prædiken enkelte Udtryk, han ikke skulde have brugt, og nogle Tanker, der burde være udtrykt klarere, men hans Prædiken var alvorlig og opbyggelig og navnlig skikket til indgive hans Tilhørere Afsky for Skin-Christendom. Hans Optræden i Kirken er mild og alvorlig, og hans Stemme er ualmindelig klar og reen. Han er vistnok et af de Mennesker, der vinder ved nærmere Bekjendtskab — hvorved jeg tænker paa, at han ikke behagede mig de to Gange, jeg har talt med ham i Aalborg. Hans Catechisation svarede til hans Prædiken; Ungdommen svarede ham og mig ret godt.

22. August. *Visitats i Vang Kirke*. Den ikke meget rummelige Kirke var fuld; henad 40 unge Mennesker vare tilstede paa Kirkegulvet til Catechisation. Sognepræsten, Fog¹¹, der er over 60 Aar gammel, prædikede med Alvor og Følelse over Matth. 16,24—26, med Thema: »at tage sit Kors og følge Christum efter,« men han udviklede ikke ret, hvad det vil sige: at tage sit Kors. Hans Anstand er god, som man ikke skulde vente, naar man seer ham i sin Stue, og hans Stemme behagelig og tydelig. Han catechiserede tungt, og Ungdommen svarede hverken ham eller mig meget.

Hillerslev Herred.

11. S. efter Trinitatis. *Visitats i Vester-Vandet Kirke*. Siddepladserne i Kirken, der er forsynet med et meget stort Pulpitur, vare besatte; kun omtrent 25 Dreng og Piger havde indfundet sig til Catechisation. Sognepræsten, Møller¹², prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Det syndige Menneskes Vei til Gud,« paapeget i Lignelsen om Phariseeren og Tolderen. Hans Prædiken var klar heelt igennem og vidnede om Eftertanke og Studium; jeg havde kun det at udsætte, at Slutningen bestod af Stykker, der

¹¹) Laur. Andr. Theod. Fog, 1859—87. F. 1817.

¹²) Poul Martin Møller, 1872—79. F. 1839.

ikke nødvendigt hørte med til den. Han er en opbyggende, men næppe nogen opvækkende Prædikant, hvortil Ulsted, hvor han nu er kaldet, iøvrigt kunde trænge. Hvad hans Foredrag angaaer, da taler han meget tydeligt, men med mange Smaapauser, hvortil man dog snart vænner sig. Han har været paaskjønnet af sin nuværende Menighed og vil fortjene at blive det, hvor han kommer hen. — De Unge svarede baade ham og mig godt.

28. August. *Visitats i Hunstrup Kirke.* Den ret rummelige Kirke var overfyldt; der catechiseredes over 40 unge Mennesker. Sognepræsten, Heiberg¹³, prædikede over Esaias 40,1—11 og viste, hvorledes Prophetien om Hyrden er gaaet i Opfyldelse. Hans Prædiken var ægte populair i Form som i Indhold, uden Kunstord eller vanskelige Sætninger, bevarende Opmærksomheden med lette, kraftige Spørgsmaal og anførende mange belysende Ting af Bibelhistorien, men saaledes at de ligesom hørtes uden at være ret kjendte, idet de betragtedes fra et nyt Synspunkt. Der var stor Friskhed udbredt over hans Prædiken, der tydelig nok ikke var skreven og maaskee et Par Gange forraadte det ved for lang en Pause. Heiberg er en ualmindelig dygtig og nidkjær Præst; i Samliv med ham gjør han Indtryk af Alvor, Sandhedskjærlighed og Frygtløshed. Han er derhos en dannet og kundskabsrig Mand. Hans Catechisation var klar og vækkende; Ungdommen viste sig at være vel undervist.

30. August. *Visitats i Sennels Kirke.* Siddepladserne i den rummelige Kirke vare besatte; kun 13 unge Mennesker traadte ud til Catechisation. Sognepræsten, Borch¹⁴, prædikede over Eph. 5,20 om Takkebønnen. Hans Prædiken, der vidnede om Eftertanke, var smuk og opbyggelig; hans Stemme er behagelig og tydelig, hans Væsen og Foredrag aldeles frit for Maneer. Han er den eneste Grundtvigianer af de sex Præster, hos hvem jeg har visiteret paa denne

¹³) Gustav Peter Jac. Heiberg, 1875—84. F. 1838.

¹⁴) Ulrik Sofus Borch, 1877—81. F. 1845.

Reise, men han er fri for Fanatisme og er ikke Politiker. Han tager sig meget af sin Menighed ogsaa paa Maader, der ligge udenfor hans Kald som Præst; han har saaledes oprettet et frit Fattigvæsen og en Sparekasse. — Ungdommen svarede ikke meget, hverken ham eller mig.

31. August, 12. S. e. Trin. Efter mit Forlangende *prædikede Kapellanen i Thisted* (og Sognepræst til Skinnerup Dam, i *Thisted Kirke*¹⁵). Han prædikede over Dagens Evangelium om, hvorledes Mennesker lærer Guds Kjærlighed at kjende. Han er en virkelig begavet Mand, hvis Tanke bevæger sig med megen Frihed og fremkommer med Anvendelser af Bibelordet, som overraske, men tillige gribe og opbygge. Det er intet Under, at Mange paa de Steder, hvor han har virket, have følt sig stærkt tiltalte af ham. Dog var idag ikke alle Siddepladser i den store Kirke optagne. Det gjælder iøvrigt om Dam, som de fleste Prædikanter, at der er Noget ved hans Optræden, man maa vænne sig til; hans Minespil er paafaldende og hans Stemme ikke behagelig, naar han taler med Eftertryk, men jeg glemte det i Løbet af hans Prædiken. Kirkesangen er meget god.

1880. Hundborg Herred.

11. Juni. *Visitats i Hundborg Kirke*. Den rummelige Kirke var fuld, og over 70 unge Mennesker vare mødte til Catechisation. Sognepræsten, Gad¹⁶, prædikede over Matth. 12,18—20 og holdt et Slags Bibellæsning. Hans Udlægning var evangelisk og opbyggelig, men til de meget gode Prædikanter hører han ikke; hans Udlægning var ikke dybtgaaende, hans Formaning ikke indtrængende, ligesom han ogsaa manglede Myndighed, skjøndt han gjorde et bestemt Instryk af, at han var vis paa Sandheden af det, han sagde. Han catechiserede godt, og den vel underviste Ungdom

¹⁵) Markus Andr. Dam, 1872—80. F. 1835. Blev efter 1880—93 at have været Sognepræst i Ronnebæk, Sognepræst i Thisted, 1893—96. Udpræget grundtvigsk.

¹⁶) Heino Andr. Gerh. Gad, 1875—80. F. 1833.

svarede baade ham og mig særdeles godt. Jeg har kun en enkelt Gang været saa tilfreds med Catechisationen, som jeg var det her. Gad deler i denne Henseende Fortjenesten med Skolelærer Yde. Kirkesangen er god. — Hundborg Pastorats Menighed maa, som alle Menighederne i Thy, roses for Sædelighed og Ædruelighed; Altergjæsternes Tal er i Tiltagende, mens det tager af i Vendsyssel; af Sekterere er der kun faa.

Hassing Herred.

13. Juni. 3. Søndag efter Trin. *Visitats i Snedsted Kirke.* Kirken var overfyldt; omtrent 60 unge Mennesker fremstillede sig til Catechisation. Sognepræsten, Christensen¹⁷, prædikede over Dagens Text med Thema: »Herren er os nær, lader os holde os nær til ham, saa ville vi holde os nær til hinanden.« Han prædikede hjerteligt og fatteligt og med en Accent, der maa være hans nuværende Tilhørere behagelig. — Christensen er jydsk født af meget fattig Familie, har først været Seminarist og kjæmpet sig frem mod mange Forhindringer, men jeg vilde ikke af hans Prædiken have kunnet slutte mig til hans Thema, savnede Logik, undredes ogsaa ved nogle Gange at høre ham fremsætte en rimelig Mening som sin særlige Mening. — De unge svarede godt, og Kirkesangen var god.

16. Juni. *Visitats i Sønderhaa Kirke.* Siddepladserne i den ikke store Kirke vare optagne; omtrent 40 Dreng og Piger vare mødte til Catechisation. (Pastoratet tæller kun lidt over 800 Beboere). Sognepræsten, Provst Weiss¹⁸, prædikede over Rom. 5,18—21 med Thema: »Det evige Liv vindes alene ved Troen paa Guds Naade formedelst Jesu Christi Retfærdighed.« Hans Prædiken var ingen grundig Udvikling af Themaet, men tildeels en let Berøring af christelige Hoved-Sandheder, og hans Foredrag var noget deklamatorisk, baade i Ordvalg og Udtale, men jeg maa dog kalde det

¹⁷) Knud Christensen, 1874—88. F. 1836.

¹⁸) Chr. Fr. Ferdinand Weiss, 1854—95. F. 1815, Provst 1878.

ikke blot en christelig, men ogsaa en alvorlig og ret opbyggelig Prædiken. Han catechiserede livligt og med Lethed, og Ungdommen svarede ham og mig ret godt.

18. Juni. *Visitats i Villerslev Kirke*. Denne Kirke valgtes istedenfor Hassing Kirke, da det er den største, skjøndt ikke stor. Den var fuld, men af Unge vare kun 22 tilstede til Catechisation. Sognepræsten, Fausbøll¹⁹, prædikede over Philipp 3,12—15 uden Thema. Han har en svag Hukommelse og læste sin Prædiken op. Hans Stemme er behagelig, skjøndt det ofte bemærkes, han stræber efter at tale tydelig, og hvad Indholdet af hans Prædiken angaaer, maa det kaldes alvorligt og hjerteligt, men det var hverken gripende eller oplysende. Dersom han altid affiler sine Udtryk saameget, som det var skeet i Dag, er hans Prædiken heller ikke populair. Fausbøll er en noget tør, baade adspredt og besindig Personlighed med et Anstrøg af Videnskabelighed. Han er over 60 Aar og vil neppe længe have Kraft til sin Gjærning. Hans Catechisation var et Stykke Bibellæsning, hvori de Unge deeltage, men uden Liv. Mig svarede de Unge ret godt.

20. Juni. 4. Søndag e. Trin. *Visitats i Stagstrup Kirke*, der valgtes paa Grund af sin Størrelse istedenfor Kirken i Hovedsognet Harring. Den rummelige Kirke var overfyldt; dog havde kun omtrent 40 Dreng og Piger indfundet sig til Catechisation. Sognepræsten, Fibiger²⁰, prædikede over Dagens Text, Luk. 6,36—43 med Thema: »Værer barmhjertige, som eders Fader er barmhjertig.« Fibiger er Taler. Hans Prædiken var vel disponeret og rig paa Indhold, og Billeder fremstillede sig i stor Mangfoldighed, og Ordforraadet syntes uudtømmeligt. Han brugte mange anthropomorphistiske Udtryk, men ingen stødende, han gjorde endogsaa et Udfald paa dem i Menigheden, der dadle hans Prædikemaade, men det var ikke tirrende. Hans Prædiken

¹⁹) Peder Jul. Rosenstand Fausbøll, 1873—87. F. 1817; stærkt interesseret i Naturvidenskab og Genealogi.

²⁰) Emil Fibiger, 1880—1907. F. 1846.

var baade opvækkende og opbyggelig, men kunde dog ved det store Ordforraad nærme sig til at blive trættende, ligesom den derved ogsaa kunde fremkalde Ønsket om, at Tanken og Hjertet altid maatte følge med. Hans Catechisation svarede til hans Prædiken, var rig paa Billeder og Ord, men livlig og alvorlig, og de Unge svarede ham ligesom mig meget godt. Kirkesangen var meget god.

Refs Herred.

22. Juli. *Visitats i Søndbjerg Kirke.* Den ikke store Kirke var overfyldt; der blev catechiseret med omtrent 40 Drenge og Piger. Sognepræsten, Rønne²¹, prædikede over 2. Cor. 3,12—18. Hans Thema var væsentlig: »Det Dække, som Christus har taget bort;« hans Disposition var ikke stræng, men hans Prædiken ægte evangelisk, hans Foredrag levende og ægte utvungen, hans Udtryksmaade populair, kun Ordene undertiden for stærke, hans Stemme meget tydelig. Det maa betragtes som en Lykke for Søndbjerg-Odby Menigheder, at Pastor Rønne, der har bedste Charakter og har været her i 7 Aar, ikke agter at søge Forflyttelse. Hans Catechisation svarede til hans Prædiken, og Ungdommen svarede ham og mig godt. Rønne hører ikke til noget kirkeligt Parti (Rønne er vistnok en myndig Præst; af dem har jeg ikke truffet mange. — Jeg har Lændevee og led tillige i Kirken af Trykken for Brystet; jeg tænkte nogle Øjeblikke, da Prædikenen var endt, at jeg ikke kunde tale, men talte og catechiserede dog med megen Kraft.).

24. Juli. *Visitats i Jegindø Kirke.* Den lille Kirke var overfyldt; kun 15 unge Mskr. vare tilstede ved Catechisation. Sognepræsten, Meier²², prædikede over Joh. 12,20—26 med Thema: »Det gamle Liv, som vi skulle afdøe fra, og det nye Liv, som Jesus giver os.« Han holdt en hjertelig,

²¹) Peter Falk Rønne, 1872—85. F. 1825.

²²) Fr. Nic. Meier, 1878—85. F. 1849; sluttede sig siden til Indre Mission.

alvorlig og grundig Prædiken, der nødvendigviis maatte opbygge; hans Stemme var tydelig og behagelig. Jeg vil ønske ham, at han aldeles maa holde sig fri for det kunstlede og deklamatoriske i Foredraget. Hans Catechisation var grundig men dog noget tung; de Unge svarede ham og mig godt.

25. Juli. 9. S. e. Trin. *Visitats i Hvidbjerg Kirke*. Den meget store Kirke var saa fuld, at mange maatte staae; kun imellem 30 og 40 unge Mennesker traadte ud paa Kirkegulvet til Catechisation. Sognepræsten, Lind²³, var tilstede, skjøndt 79 Aar gammel er han rask, men ikke synderlig skikket til at betjene sit Embede; Kapellanen pro persona, Lunge²⁴, prædikede. Hans Prædiken over Dagens Text (den utro Husfoged) var uden Thema, og hans Disposition var ikke klar; han oplyste ikke, hvad der skuldes oplyses, og holdt sig ikke til Texten, men hans Prædiken gjorde et bestemt Indtryk af Talerens Ærlighed og Tro, og han udtalte endeel klare og rigtige Tanker. Jeg vil haabe, han meer og meer danner sig til at blive en duelig Prædikant, ligesom han ganske sikkert attraaer at være en trofast Sjaelesørger. Hans Stemme er meget tydelig; hans Gestikulation, der giver ham et vist Udseende af at gjøre sig vigtig, er ikke heldig. Han catechiserede godt, og de Unge svarede mig særdeles godt. — Han er af den grundtvigske Retning.

Hassing Herred.

29. Juli. *Visitats i Heltborg Kirke*, der valgtes, fordi den er betydelig større end Visby; den var fuld, saa Mange stode; der catechiseredes med omtrent 40 unge Mennesker, Sognepræsten, Leth²⁵, der er 72 Aar g., udfører af og til ministeriel Forretning, men har i to Aar ikke følt sig istand til at prædike. Han er iøvrigt aandsfrisk og forsvarer livligt sine rationalistiske Paastande; thi han er Rationalist,

²³) Jens Lind, 1857—83. F. 1800.

²⁴) Kr. Agerskov Lunge, 1878—80. F. 1851; blev Sognepræst i Harridslev, Vennebjerg Herred.

²⁵) Jens Nic. Fabricius Leth, 1842—82. F. 1808.

skjøndt han ikke vil fornægte nogen bibelsk Lære. Kapellanen, Christensen²⁶, der er ugift og ikke tænker paa Forflyttelse, skjøndt han har været her i 2 Aar, prædikede over Luk. 10,38—42 uden Thema, men med denne Sætning for Øie: »Lad ikke Bekymring for at behage Jesus forlede dig til Travlhed i Kjærlighedsgjæringer, der bringer dig til at glemme at sætte dig ved hans Fødder og hente Kraft hos ham.« Formaningen er vistnok ikke meget praktisk, og under endeel af Prædiken syntes han at protestere mod Apostelens Ord, at vi skulle arbeide paa vor Salighed med Frygt og Bæven, men hans Prædiken var i Virkeligheden noget dybere end de fleste, der høres, rigtig tænkt og levende følt heelt igjennem. Hans Stemme er klar og tydelig, men noget svag; i en stor Kirke vilde hans Stemme neppe kunne trænge igjennem. Han høres gjerne af Menigheden og har mange Tilhørere fra fremmede Sogne. Hans Catechisation var tung og gav ikke de Unge Leilighed til at svare meget; mig svarede de meget godt. (Af fremmede Præster vare tilstede i denne Kirke Anthon, Lundby, Colding, Fausbøll, Riis-Lowzon).

31. Juli. *Visitats i Bedsted Kirke.* Den meget rummelige Kirke var, trods det ugunstige Vejr, fuld, saa at mange stode; omtrent 40 Dreng og Piger traadte ud paa Gulvet. Sognepræsten, Krohn²⁷, der endnu ikke har været her i 3 Maaneder, prædikede over Ps. 139,23—24 V. med Thema: »Kun det med Gud forligte Menneske tør bede Herren ransage sit Hjerte.« Hans Prædiken var opvækkende, noget i den indre Missions Retning, derhos klar, alvorlig, frimodig; hans Stemme er tydelig. Hans Catechisation var noget tør, alvorlig, næsten stræng og gav ikke de Unge Leilighed til at svare meget. Mig svarede de ret godt. Krohn er en dannet, alvorlig og livlig ung Mand med fleersidig Interesse og med Stræben efter at løse mange Problemer.

²⁶) Chr. Peter Christensen, 1872—82. F. 1849; blev Sognepræst i Odense 1882.

²⁷) Conrad Marius Krohn, 1880—85. F. 1846.

1. August. 10. S. e. Trin. *Visitats i Hvidbjerg Kirke* (Hvidbjerg-Ørum). Den rummelige Kirke var fuld; til Catechisation havde der indfundet sig mellem 40 og 50 Dreng og Piger. Sognepræsten, Colding²⁸, prædikede over Dagens Text med Thema: »Jesus græd over Jerusalem.« For omtrent 3 Aar siden, den Dag han ordineredes, holdt Pastor Colding en meget slet Prædiken; hans Prædiken idag var evangelisk, alvorlig, hjertelig; jeg har kun at udsætte, at den stærke Formaning, hvormed den sluttede, ikke fremkom tilstrækkelig motiveret, og at hans Stemme igjennem hele Prædikenen lød bedrøvet, hvorved jeg dog ikke tænker paa, at den skulde være affecteret. Hans Stemme er iøvrigt smuk, og jeg tror aldrig at have hørt en smukkere Messen, idet ikke blot hans Stemme behagede, men ogsaa Indholdet kom til sin fulde Ret. Colding er nærmest af den indre Missions Retning. I sin Catechisation begik han den Feil at blive utaalmodig, fordi de Unge ikke svarede rask nok; de vare tilbageholdende baade mod ham og mig; dog har jeg ikke Aarsag til at troe, at de vare daarligt underviste. (Hvidbjerg Kirke og Præstegaard ligger i en Vinkel af Klithøie; Præsten er nødt til at leve isoleret).

1884. Hillerslev Herred.

22. Mai. Christi Himmelfartsdag. *Visitats i Hillerslev Kirke*. Den store Kirke var fuld af Tilhørere; omtrent 50 unge Mennesker vare mødte til Catechisation. Sognepræsten, Provst Bøggild, prædikede over Dagens Evangelium med Thema, som dog ikke udtaltes: Betydningen af Jesu Himmelfart. Han prædikede troende og aandigt og førte med Lethed og Klarhed Betragtningen dybere ind, end det sædvanligt skeer; vækkende Ord savnedes ikke og kom vel motiverede; hans Foredrag er aldeles naturligt og ligesaa frit for Maneer som for Platheder. Provst Bøggild er en Mand med dyb Følelse og stor Tænksomhed, og skjøndt

²⁸) Joh. Fr. Andr. Colding, 1877—88. F. 1813.

hans Beskedenhed til enhver Tid har afholdt ham fra at gjøre sig gjældende, er han stadig bleven søgt af de omboende Præster som den, der kunde forklare det dunkle og veilede i vanskelige Tilfælde. Han tilhører ikke noget Parti. — De Unge svarede baade ham og mig ret godt.

25. Mai, 6. Sønd. e. Paaske. *Visitats i Rør Kirke*. Den ret rummelige Kirke var fuld, saa at endeel maatte staae; omtrent 35 unge Mennesker vare mødte til Catechisation. Sognepræsten, Lindboe²⁹, prædikede over Dagens Evangelium med Thema »Vidnesbyrdet«, hvilket han, idet han fremsatte det, nærmere betegnede som Aandens Vidnesbyrd, Menneskenes Vidnesbyrd og Følgerne af Menneskenes Vidnesbyrd. Lindboe er et ærligt Menneske: det, han vil, er at være Christen og Præst, men begavet er han ikke. Han prædikede længe og om for meget og var paa Veie til at blive kjedelig; han taler i Prædike-Tonen, og hans Gesticuleringen er uheldig. Men det Hjertelige og det Praktiske fattedes ikke i hans Prædiken; hans Stemme var stærk og tydelig heelt igjennem, og dette i Forbindelse med hans umiskjendelige Ærlighed giver godt Haab for hans fremtidige Virksomhed. — Hans Catechisation vidnede om Mangel paa Øvelse, men han talte til de Unge med sin naturlige Stemme. De svarede os begge ret godt. — Kirkesangen var ualmindelig god.

Onsdag 28 Mai. *Visitats i Nors Kirke*. Den rummelige Kirke var fuld, saa at ikke Faa stode; der blev catechiseret med omtrent 25 Dreng og Piger. Sognepræsten, Jensen³⁰, der har været i Grønland i 11 Aar, prædikede over Matth. 13,45—46 med Thema: »Har du søgt og fundet den kostelige Perle?« I hans Prædiken var der Mangler ved Dispositionen, og i dens Indhold Et og Andet, der helst burde være udeladt, men han prædikede christeligt, hjerteligt og alvorligt, og han har en Personlighed, der gjør et godt Indtryk ved sin Ærlighed og Troskyldighed og ikke fornægtede

²⁹) Vilh. Chr. Lindboe, 1883—1900. F. 1856.

³⁰) Chr. P. Jensen, 1880—99. F. 1841.

sig paa Prædikestolen. Hans Catechisation var ikke livlig; de Unge svarede hverken ham eller mig meget. — Bønderne, der eie Kirken, have kjøbt et Altarbillede³¹, der med Indfatning har kostet 900 Kr.; det er et virkeligt Kunstværk, og Bønderne ere glade over det.

Fredag 30 Mai. *Visitats i Vester-Vandet Kirke.* Den lille Kirke var omtrent fuld; 22 Dreng og Piger traadte ud paa Kirkegulvet til Catechisation. Sognepræsten, Larsen³², prædikede over 2 Kong. 6,8—23 med Thema: »Jakobs Gud er vor faste Borg,« og skildrede udførligt den Nød, hvori Propheten Elisa og hans Tjener befandt sig, Tjenerens Sind og Guds Hjælp, og sluttede med at vise, at der her er et Forbillede for Frelsen ved Christus. Han var selv alvorligt optaget af sin Prædiken; jeg fandt den dog ikke opbyggelig før i Slutningen. Iøvrigt var jeg langt mere tilfreds idag, end da jeg hørte ham for 8 Aar siden i Skagen; han er voxet i Alder og Tænksomhed, og Sygelighed og knappe Kaar, der er bleven hans Lod, har vistnok været ham tjenlig. Alvoren kom ogsaa stærkt frem i hans Catechisation, og de Unge svarede os ret godt (Han har 7 Børn, lider af Brysttilfælde og har en lille fugtig Bolig). Larsen er ikke Partimand.

Hundborg Herred.

2 Juni. Anden Pindsedag. *Visitats i Vang Kirke.* Den ikke meget rummelige Kirke var fuld; der blev catechiseret med 21 Dreng og Piger. Sognepræsten, Fog, prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Dette Evangelium bringer salig Trøst, men lader ogsaa en indtrængende Formaning udgaae til os.« Han er 67 Aar gammel, og Alderen i Forbindelse med det strænge Klima, som han har prøvet i 27 Aar, og hans Hustrus Død har svækket hans Kræfter, men han prædikede baade Trøst og Formaning, og hans

³¹) A. Dorph: Opstandelsen.

³²) Jens Edv. Vilh. Larsen, 1879—89. F. 1837; Præst i Skagen 1873—79.

Stemme var tilstrækkelig for det indskrænkede Rum. Det er sørgeligt, at Kirkebesøget i Almindelighed kun er svagt. Der er en vemodig Monotoni over hans Prædiken, som jeg nu i to Dage i Træk har hørt, der let forklarer, at den ikke har nogen dragende Magt. Men han er en grundhæderlig Mand, der ved sin Paavirkning ganske sikkert har nogen Deel i, at hans Pastorat er det sædeligste i Aalborg Stift, og hans Personlighed, tør man haabe, vil fremdeles udøve en gavnlig Indflydelse. Længe vil han ikke kunne blive i Embedet. — De Unge svarede os ikke meget. (Fog gaaer meget i sin store Have om Dagen; han læser og studerer om Aftenen fra 9-2).

6 Juni. *Visitats i Sjørring Kirke.* Den rummelige Kirke var fuld; 8 Dreng og 19 Piger traadte ud til Catechisation. Sognepræsten, Madelung³³ prædikede over Apostl. Gj. 20,25—32 med Thema »Sjælesorg« og skildrede først Hyrdernes, de beskikkede Tjeneres, men dernæst i Henhold til det almindelige Præstedømme hver en Christens Forpligtelse i denne Henseende. I hans Prædiken, der vidnede om Tænksomhed og var klar heelt igjennem, kom baade Kjærligheden og Sandheden til sin Ret. Hans Stemme er fuldkommen tydelig, og hans Forhold paa Prædikestolen aldeles naturligt. Prædiker han saaledes stadigt, og svarer hans Liv til hans Tale, hvad jeg ingen Grund har til at tvivle om, er han en særdeles god Præst. - De Unge svarede godt.

8 Juni. Hellig Trefoldigheds Søndag. *Visitats i Skjoldborg Kirke.* Den ret rummelige Kirke var fuld, saa at Mange stode; henad 50 unge Mennesker havde indfundet sig til Catechisation. Sognepræsten, Bagger, prædikede over Dagens Evangelium med Thema, som ikke udtaltes, men udvikledes igjennem Prædikenen: »Gjenfødselen af Vand og Aand er en Guds Gierning, som grunder i Mennesket et nyt Liv, der udvikles i Troen paa Forsoningen og har et

³³) Georg Chr. Madelung, 1880—1912. F. 1848, Provst 1893.

levende Haab.« Pastor Bagger synes at have udviklet sig meget, siden jeg for 5 Aar siden visiterede hos ham. Hans Prædiken var ualmindelig grundig og vidnede om Studium og alvorlig Eftertanke; den var tillige klar i Tankegangen og fattelig omtrent for Enhver; den hørte, skjøndt ogsaa Følelsen gav sig tilstrækkelig tilkjende, i høi Grad til den Art Prædikener, der opbygge ved Oplysning. En Stammen, hvoraf han for 5 Aar siden syntes at lide, var nu aldeles forsvunden, og kun i den første Deel af hans Prædiken syntes han nu og da at betænke sig. Hans Stemme er meget tydelig. At han stadig prædiker godt, tør man slutte deraf, at Skjoldborg og Kallerup Menigheder, der tidligere kun gik meget lidt i Kirke, nu stadige søge deres Kirker meget flittigt. — Hans Catechisation stillede vistnok for store Fordringer til de Unge; de svarede ham ikke meget, men mig særdeles godt.

Refs Herred.

19 Juni. *Visitats i Hurup Kirke.* Den lille Kirke var overfuld; der blev catechiseret med 16 unge Mennesker. Sognepræsten, Anthon, prædikede over 1 Pet. 5,6—12 med Thema »De ydmyge Sind«. Han fremstillede Apostlene Peter og Paulus som Exempler paa Ydmyghed og skildrede, i hvor høi en Grad det ydmyge Sind manglede os, og hvor nødvendigt det var. Han betragtede sine Tilhørere som deels staaende udenfor Christendommen, deels som svage Begyndere i Troeslivet, men det stærkt opvækkende Element, som Prædikanten med denne Forudsætning maa ønske, fattedes hans Prædiken. En dybere Tænkning og en rigtigere Forstaaelse af et og andet bibelsk Udtryk mærkedes ogsaa som Mangler. Men hvad han sagde, var i det Hele taget klart og sundt, og i hans Bøn var der Inderlighed, og han catechiserede godt og rigtigt over »Lazarus og den rige Mand«. De unge svarede ret godt.

21 Juni. *Visitats i Gjettrup Kirke,* der valgtes som den større. Den lidet rummelige Kirke var overfyldt; omtrent

30 Dreng og Piger vare mødte til Catechisation. Sognepræsten, Løgstrup³⁴, prædikede over 1. Moseb. 32,32—34 med Thema: »Kampen ved Pnuel.« Han hører til de mest begavede Prædikanter, jeg har hørt; hans Prædiken var dybtgaaende, klar, fattelig for Enhver, baade oplysende og opvækkende, hans Foredrag let og sikkert, hans Sprog reent og fri for alle Platheder, hans Forhold paa Prædikestolen aldeles naturligt; dertil kommer, at hans Personlighed indgiver en fuldkommen Tillid til hans Ærlighed. Denne Tillid kan man ogsaa have: han er en oprigtig troende, strængt samvittighedsfuld, nidkjær og virksom Mand. Menigheden anerkjender ham ogsaa, navnlig er Gjettrup Kirke altid fuld af Tilhørere. Skal man nævne en Retning, han tilhører, er det den indre Mission; men han er ingen Partimand. — Han catechiserede klart og rigtigt, og de Unge svarede os godt. (Han skriver alle sine Prædikener; hans Helbredstilstand er ikke paalidelig; hans Lunger ere for store for hans Bryst; han er ogsaa noget tunghør.).

22 Juni. 2 Søndag efter Trinitatis. *Visitats i Vestervig Kirke.* Siddepladserne i den meget store Landsby-Kirke vare næsten optagne; 35 unge Mennesker traadte ud paa Kirkegulvet til Catechisation. Sognepræsten, Riis-Lowzon, prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Herren tager Anledning af Gjeste-Buddet til Lignelsen om den store Nadvere.« Han udtalte mange christelige Sandheder; der var noget aandeligt over hans Prædiken, og han talte med stor Lethed, men der var ingen Eenhed i hans Prædiken, den manglede Dybde, og der har neppe været Mange tilstede, der følte sig grebne af den. Riis-Lowzow er til en vis Grad et godt Hoved, men han mangler Fasthed; han er ogsaa til en vis Grad nidkjær for det gode, men han forstaaer ikke at indgyde Respect. — Han catechiserede fatteligt og livligt, og de Unge svarede os ret godt.

27 Juni. *Visitats i Ydby Kirke,* der valgtes som større

³⁴) Gjettrup Anneks til Helligso. Jens Theodor Nic. Løgstrup, 1880—90, F. 1853, siden kendt for sit store Arbejde for Ydre Mission.

end Boddum Kirke. Den ret rummelige Kirke var fuld, saa mange stode; der var mødt omtrent 40 Dreng og Piger til Catechisation. Sognepræsten, Lundbye, prædikede over Gal. 6,7—9 med Thema: »Hvad er din Udsæd her i Livet for Høsten i den kommende Verden?« Hans Bøn var lang, men ikke inderlig; ligeledes var hans Prædiken længere, end jeg kunde finde det ønskeligt. Lundbye er en Mand, der kun vil det Rette, men ikke selvstændig. Tidligere var han Grundtvigianer, nu følger han den indre Mission, og fordi hans Tilhørere af denne Retning ønske lange Prædikener, prædiket han længe. Som Tilhænger af »den indre Mission« skulde han prædike opvækkende, men dertil har han ikke Kraft nok. Han skildrede det verdslig sindede Menneskes Usselhed, men neppe saaledes, at Nogen forfærdedes. Dog kan det ikke blot siges om hans Prædiken, at den var vel gjenomtænkt, klar og fattelig, fri for Overdrivelser og Platheder, men ogsaa hvad jeg har Grund til at antage, at den tiltalte en Deel af hans Tilhørere. De Unge svarede os godt.

Hundborg Herred.

18 Juli. *Visitats i Skinnerup Kirke.* Den lille Kirke var overfyldt; af den lille Menighed var der mødt 20 Dreng og Piger til Catechisation. Sognepræsten (tillige residerende Kapellan i Thisted) Husum³⁵ prædikede over Matth. 16, 13—18 med Thema: »Verdens Dom om Jesus og Menighedens Bekjendelse.« Han prædikede grundigt og fatteligt, hjerteligt og med Følelse; men i hans Optræden var der noget Sygeligt, og i hans Foredrag maatte man ønske større Kraft. At han er Grundtvigianer, mærkedes tydeligt nok baade af hans Prædikens Indhold og dens Form. — Han catechiserede meget tungt, og han syntes mig at forlange for meget af de Unge; mig svarede de godt. — Skinnerup Menighed udmærker sig ved sin Sædelighed; der er hen-

³⁵) Ludvig Birkedal Husum, 1880—86. F. 1845, d. 1886.

gaaet ikke saa faa Aar, uden at der er født noget uægte Barn i den.

Hillerslev Herred.

20. Juli. *Visitats i Østerild Kirke*, der valgtes som den største af de 3 Kirker i Hunstrup Pastorat. Den ret rummelige Kirke var overfyldt; der blev catechiseret med omtrent 50 Drengene og Piger. Sognepræsten, Klausen³⁶, prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Pharisæernes Retfærdighed og Retfærdigheden af Gud formedelst Troen.« Jeg har oftere haft Leilighed til at høre Pastor Klausen. Hans Prædikener lignede meget hverandre; han talte, aabenbart selv troende, om Guds Kjærlighed, hans store Gaver og de Christnes Lyksalighed. Jeg erfarede idag, hvad der iforveien var bleven fortalt mig, at der er skeet et Omslag i hans Forkyndelse. Han talte nu ikke blot om de store Gaver, men ogsaa om Fordringerne, og bemærkede udtrykkelig og med Styrke, at ogsaa Loven skulde prædikes. Han har som Prædikant gjort et stort Fremskridt. Hans Prædiken bærer som før Udtrykket af barnlig og inderlig Tro, men virker nu tillige alvorlig og skarp, til Opvækkelse. — Hans Catechisation behagede mig mindre; den mindede kun om hans tidligere Standpunkt og kunde have passet som Indhold af en grundtvigsk Psalme; de Unge, som han iøvrigt ikke kjender, da han fornylig er befordret til Hunstrup, svarede ham kun lidt, mig svarede de meget godt.

25. Juli. *Visitats i Sennels Kirke*. Siddepladserne i den rummelige Kirke vare ikke optagne, maaskee paa Grund af Veiret; kun 15 Drengene og Piger havde indfundet sig til Catechisation. Sognepræsten, Møller³⁷, prædikede over Joh. 8,31—32 med Thema, som han dog ikke ligefrem udtalte,

³⁶) Østerild Anneks til Hunstrup. Kristen Josefsen Klausen, 1884—93. F. 1842.

³⁷) Andr. Jersin Møller, 1881—87. F. 1843.

at »naar vi ubetinget bøie os for Herrens Ord, komme vi til Sandheds Erkjendelse og Frihed.« Han forklarede for ufuldstændigt, hvad det er »at blive i Ordet« og henviste for ufuldstændigt til den uadskillelige Forbindelse mellem Tro og Lydighed, han talte ikke inderligt og ikke indtrængende; men hans Prædiken var klar og alvorlig og efterlod et godt Indtryk. Han har en tydelig Stemme og er aldeles fri for Maneer og træder op som en dannet Mand; men det er muligt, at han i sin Ungdom i for mange Aar har været beskjæftiget ved Samlingerne paa Rosenborg. Hans Catechisation var ikke grundig; de Unge svarede baade ham og mig kun lidt.

Hundborg Herred.

27. Juli. *Visitats i Hundborg Kirke.* Den store Kirke var overfyldt; der catechiseredes med over 60 unge Mennesker. Sognepræsten, Gad, prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Gudsfrygt har Forjættelse for det Liv, som nu er, og for det tilkommende.« I syv Aar har jeg tre Gange hørt ham, og hans Prædiken har de tre Gange gjort samme Indtryk paa mig. Den kan kaldes mild og christelig, men den mangler det Gribende og Fængslende. Hvad han sagde, var rigtigt, men det passede ikke altsammen til hans Thema, og han talte om alt for meget. Begrebet Gudsfrygt skulde være udviklet, men han indlod sig neppe paa det, og talte derimod meget om den christelige Velgjørenhed. Og hans Foredrag er ikke heldigt. Han bruger ikke et eneste upassende Ord, men naar han omtaler de høieste og helligste Ting, lyder det fra hans Mund, som om Talen var om noget dagligdags. Dette er dog paa ingen Maade hans Mening. Han er en troende Mand, der stræber at gjøre Fyldest i sit Embede. Hans Catechisation kunde jeg i det Hele ikke høre; de Unge svarede os begge livligt.

Hassing Herred.

31 Juli. *Visitats i Snedsted Kirke.* Den rummelige Kirke var fuld; omtrent 50 Unge traadte ud paa Kirkegulvet til Catechisation. Sognepræsten Christensen³⁸ prædikede over Eph. 4, 11—15 med Thema, som dog ikke udtaltes: »Værer Sandheden troe i Kjærlighed, at I maa voxe op til at ligne Christus.« Man hører strax, at Christensen er en Jyde, han er bondefødt og var først Seminarist, han rømmede sig i Begyndelsen af og til, syntes lidt forlegen ved at skulle tale, men det forsvandt efterhaanden, og skjøndt han ikke er begavet Taler, giver han dog heller ikke i nogen Henseende Anstød ved det Ydre. Hvad Prædikenen selv angik, var den ikke dybtgaaende. Begreberne Sandhed og Kjærlighed bleve ikke tilstrækkelig udviklede, men Indholdet var sundt og rigtigt og praktisk anvendeligt, fremstillet i en fattelig Form baade i Alvor og Mildhed. Mod hans Catechisation havde jeg den Indvending, at han for ofte lod de Unge svare med Psalmevers; iøvrigt svarede de os begge godt.

3 August. 8 Sønd efter Tr. *Visitats i Skyum Kirke.* Den ikke rummelige Kirke var fuld; der blev catechiseret med 25 unge Mennesker. Sognepræsten, Friis³⁹, prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Vogter eder.« Hans Prædiken svarede i Hovedsagen til hans fromme, livlige, meddeelsomme, noget nervøse Personlighed, men var bedre, end jeg havde ventet; den røbede ikke blot megen Følelse, men ogsaa alvorlig Eftertanke og formaaede baade at opvække og opbygge. Nogen Uklarhed i Dispositionen og nogen Mangel paa ydre Begavelse gjorde i det Væsentlige ikke Skade. Han har i sin Ungdom lidt særdeles meget af Sygdom; deri og i en svag Hukommelse maa Grunden søges til hans daarlige Examens-Charakteer. Hans Catechisation var bibelhistorisk; de Unge svarede os godt. — Der findes en Deel Sekterere i dette Pastorat, Adventister og »Sommeriane-

³⁸) K. Christensen, 1888—96. F. 1836.

³⁹) Chr. Joh. Friis, 1880—1902. F. 1833.

re⁴⁰. Det er usædvanligt i Thy og skyldes maaskee hans Næstformand, der blev afskediget for 10 Aar siden, efter at han i mange Aar havde virket, som der siges, mere nedbrydende end opbyggende⁴¹.

1885. Refs Herred.

31 Mai. Hellig-Trefoldigheds Søndag. *Visitats i Jegindø Kirke*. Den efter Tilbygning i 1882 nu vel rummelige Kirke var overfyldt; 8 Dreng og 14 Piger traadte ud paa Kirkegulvet til Catechisation. Sognepræsten, Bloch⁴², der holdt sin Tiltrædelsesprædiken i Søndags, prædikede over Dagens Evangelium med Thema, som dog ikke udtaltes: Gjenfødselen i Daaben. Han mangler for Størstedelen de Egen-skaber, der udgjøre Veltalenhed, men han tænker, og hans Tanker komme undertiden paa en overraskende Maade, han udtrykker sig klart og populært, kan ogsaa paa en kraftig Maade henvende en Opfordring til Menigheden, og som han er aldeles fri for Affectation, gjør han det bestemte Indtryk, at han mener, hvad han siger. Det piner ham vistnok selv, at han er meget følsom og har mange Taarer; dog lød hans Stemme aldrig som en Grædendes. Hans Catechisation hentydede paa, at han var uøvet. — De Unge svarede os ret godt.

3. Juni. *Visitats i Hvidbjerg Kirke*. Siddepladserne i den store Kirke vare besatte; omtrent 35 unge Mennesker havde indfundet sig til Catechisation. Sognepræsten, Provst Deichmann⁴³, prædikede over Es 58,8—11 med Thema: »Guds Tanker og Guds Veie er bedre end vore.« Idet han viste, at

⁴⁰) Sektereren Mogens Abraham Sommer (+1901) vakte, paavirket af Søren Kierkegaard, en Tid betydeligt Røre forskellige Steder i Landet, ogsaa i Aalborg Stift. (Se Th. Larsen: En Gennembrudstid I, S. 65 ff, Jf. Vejle Amts Aarbog, 1857, S. 29 ff.).

⁴¹) Joh. Valdemar Bille, 1839—77. F. 1804.

⁴²) Joh. Bloch, 1885—89. F. 1848.

⁴³) Knud Schott Deichmann, 1884—1906. F. 1832; Provst f. Hjelmslev-Gern Herreder 1878.

Guds Tanker i Modsætning til vore, ere klare, store, kjærlige og virksomme, holdt han en ægte christelig, meget praktisk og kraftig Prædiken, hvis indtrængende Virkning understøttedes af Udtrykkets Klarhed. Hans Forhold paa Prædikestolen er naturligt, hans Stemme er meget tydelig. et Par Gange standsede han og søgte efter, hvad han vilde sige. Hans Catechisation var upaatvivlelig rigtig og klar. men den var ikke livlig. — Deichmann maa, hvis man vil angive hans Retning, henføres til »den indre Mission«, men han er aldeles fri for denne Retnings Platheder og Overdrivelser.

Hassing Herred.

6 Juni. *Visitats i Heltborg Kirke*, der valgtes, da Kirken i Hovedsognet er meget lille. Den ret rummelige Kirke var fuld; der catechiseredes med 34 unge Mennesker. Sognepræst Jørgensen⁴⁴ prædikede over Luk. 12,13—21 uden Thema. Ved at gennemgaae Lignelsen om den rige Bonde og de Ord af Herren, der knytttes dertil, kom han til at yttre Meget, i det Hele uden Hensyn til logisk Orden, stundom gjentagende sig selv, men altid klart, og saa lød det bestandigt af et troende og kjærligt Sind. Foruden større logisk Orden kunde jeg ønske ham mere Kraft; der var noget Mat, næsten noget Sygeligt over hans Foredrag. Af udvortes Gaver besidder han en tydelig og ret behagelig Stemme, men hans Forhold paa Prædikestolen er ikke som en Talers; han seer oftere i det Papir, hvorpaa han har optegnet de Momenter, han vil behandle, og han bringer ofte sit Skjæg i Orden. Han var Grundtvigs Kapellan i det sidste Aar, Grundtvig levede, og det er at rose ved ham, at det ikke spores; han taler som en Troende, men ikke som en Partimand; han formaner alvorligt, og han besøger sin Menighed og holder Børne-Gudstjeneste. Han catechiserede godt, og

⁴⁴) Chr. Jørgensen, 1884—1911. F. 1836; blev 1871 Kapellan hos Grundtvig.

de Unge svarede os godt. — Om Jørgensen bør det endnu bemærkes, at han studerer.

1. Søndag efter Trinitatis, 7 Juni, *Visitats i Hvidbjerg Kirke vest for Aaen*. Den rummelige Kirke var fuld; over 40 unge Mennesker traadte ud paa Kirkegulvet til Catechisation. Sognepræsten, Colding, prædikede over Dagens Text, Luk. 16,19—31 med Thema: »Hvorfor opslog den rige Mand sine Øine i Helvede, og hvorfor blev Lazarus af Englene henbaaren i Abrahams Skjød?« Hans Prædiken var praktisk og populair, livlig og istandtil uafbrudt at fængsle Opmærksomheden; mod Indholdet havde jeg kun den Bemærkning at gjøre, at den rige Mand sagdes at være »evig« fordømt. Colding er af den indre Missions Retning, men fri for Langtrukkenhed og Platheder. Hans Catechisation var rigtig og livlig, og de Unge svarede os godt.

11. Juni. *Visitats i Annexkirken i Villerslev*. Den ikke rummelige Kirke var fuld; der catechiseredes med omtrent 25 Dreng og Piger. Sognepræsten, Fausbøll, prædikede over Matth. 13,51—52 med Thema: »Hvilken Skriftklogskab er den rette og frugtbare for Salighedssagen?« Han oplæste sin Prædiken saaledes, at han neppe vendte sine Øine fra Papiret; hans Besvarelse af Spørgsmaalet, hvori han stærkt betonede, at den troende Christne besidder den rette Skriftklogskab, var omhyggelig udarbejdet, men lød stiv og kjedelig; hans Stemme lød, som om den kom fra en Talemaskine. Dertil kom, at han er meget tunghør, og jeg ventede næsten, da jeg spurgte Menigheden, om den havde noget at ansøge med Hensyn til Sognepræsten, at der var blevet klaget over ham. Dette skete dog ikke. Han er en meget retsindig og hæderlig Mand, der vistnok besidder sin Menigheds Agtelse; de venter maaskee, at han, der er 68 Aar gammel, snart, af egen Drift, vil trække sig tilbage. For Øieblikket vilde hans Embede neppe blive søgt, dersom der lagdes Pensionsbyrde paa det. — De unge svarede os godt.

14. Juni. 2de. S. efter Trin. *Visitats i Sønderhaa Kirke*. Den rummelige Kirke var fuld af Tilhørere; 5 Dreng og

19 Piger vare mødte til Catechisation. Sognepræsten, Provst Weiss, prædikede over Dagens Evangelium med Thema: »Hvormed skulle vi nøde Menneskene til at komme?« Hans Prædikemaade er noget forældet, den er noget deklamerende, han bruger smukke Talemaader, stiller en og anden altfor stor Fordring til sine Tilhørere, men hans Prædiken indeholdt dog meget Godt og Christeligt, og man fik det Indtryk, at hvad han sagde, stæmte med hans Overbeviisning. Han er snart 70 Aar, men endnu rask og bevægelig; kun er hans Stemme, vistnok som en Følge af Aarene, ikke altid tydelig. Han chatechiserede livligt, og de Unge svarede os ret godt.

16. Juni. *Visitats i Annexkirken i Stagstrup*, der er større end Harring Kirke. Den rummelige Kirke var fuld; der blev catechiseret med 20 Drengene og Piger. Sognepræsten, Fibiger⁴⁵, prædikede over Rom. 10,9—13 med Thema: »Hjertets Tro og Menneskenes Bekjendelse.« Han maa kaldes en begavet Prædikant. Han prædiker christeligt, bevarer sine Tilhøreres Opmærksomhed, drager store og smukke Forestillinger frem i et feilfrit Sprog, taler tydeligt, har den rette Anstand paa Prædikestolen. Jeg følte mig dog ikke opbygget ved at høre ham. Han berørte for mange christelige Lærdomme og for mange menneskelige Tilstande, og det var snarere hans stærke Hukommelse end den grundige Tænkning, der bragte ham dertil; hans Tale skyllede frem som en Strøm, men Hvile for Sjælen fandt jeg ikke. Men jeg haaber, at hans Prædiken gjør Virkning; han høres gjerne og har altid fuldt Huus. Hans Catechisation var livlig og sikker, men noget kunstlet. De Unge svarede os ret godt.

⁴⁵) Emil Fibiger. F. 1846.

Smaastykker.

XII.

Birgitte Gøyes brev angaaende Hylke præstegaard.

Ved **Henning Hellesen.**

Efter at Birgitte Gøye var blevet enke 1565, opholdt hun sig i de følgende aar for det meste paa Ring Kloster, som Herluf Trolle havde haft som pantelen¹. I disse aar havde hun som sjælesørger sognepræsten i Hylke, Jens Sørensen², der ogsaa var sognepræst for Ring Kloster. Blandt Birgitte Gøyes breve er bevaret en versificeret bøn fra 1565, forfattet af Jens Sørensen³. Samme aar skaffede Birgitte Gøye sin sognepræst kongetienden af Hylke sogn, der hørte til Ring Kloster, uden afgift⁴. Ogsaa paa anden maade beviste hun sin velvilje mod præsten. Da denne stod uden præstegaard, uden at vi ved, hvorledes han havde mistet den⁵, udlagde hun en af de gaarde i Hylke, som hørte under Ring Kloster, til præstegaard for Jens Sørensen og hans efterfølgere som sognepræster i Hylke. For at sikre sognepræsten besiddelsen af præstegaarden udstedte Birgitte

¹) Erslev: Danmarks Len og Lensmænd i det sextende Aarhundrede s. 155.

²) Om ham vides ikke meget. Den ovennævnte bøn er undertegnet Jens Sørensen Rip., hvoraf tør sluttes, at han stammede fra Ribe. Hvor-naar han blev præst i Hylke, er ikke bekendt. Han nævnes sidste gang i live 20. januar 1575 (Kancelliets Brevbøger); hans efterfølger, Just Nielsen, nævnes første gang 21. september 1577 (loc. cit.).

³) Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjõe II 77 ff.

⁴) Kancelliets Brevbøger 1. januar 1566 (kong Frederik II's bekræftelse af ovennævnte).

⁵) Præsten i Laastrup mistede nogle aar senere sin præstegaard paa foranledning af en adelsdame (jfr. Rørdam: Danske Kirkelove 1536—1683 II 281; Kirkehistoriske Samlinger 7. rk. II 648-51.).

Gøye 16. marts 1566 et aabent brev, som meddeles nedenfor. Det har ikke tidligere været trykt; dog findes referat af det i Hofmans Fundationer II 301 med bemærkning, at genpart deraf ikke var indsendt (til udgiveren). Originalen beror i landsarkivet i Viborg, Aarhus bispearkiv, 2. reversal fol. 42 litra N. nr. 2. Brevet er paa papir og forneden forsynet med aftryk af Birgitte Gøyes signet, hvor slægten Gøyes vaaben, de tre ibskaller, endnu skimtes. Formentlig er det indsendt til biskoppen i Aarhus som følge af kancelliets ordre af 21. oktober 1690 til stiftamtmand Niels Friis og biskop Erik Grave om at sende kancelliet afskrifter af alle fundatser og legater i stiftet angaaende kirker, skoler og hospitaler⁶. Det er et vidnesbyrd om Birgitte Gøyes omsorg for kirkens tjenere; i denne henseende var hun og hendes mand et lysende eksempel for deres standsfæller.

Jeg Byrgitthe Gøye, saliig Herloff Trolleß ephther leffuersche, forstandersche tiill Ring Closter, kienndis for alle mett thette mitt opne breff, att ephtherthij Kong. Mat. høgloffliig yhwkomelße Wor aller naadhe Herris ordinantze liuder, att sogne prester schulle forsiunis mett tilbørliig vnnderholdning⁷, tha haffuer jeg nu ordinerit oc samtycktt, oc nu mett thette mitt opne breff ordinerer oc stadfester thennd gaardt vdij Hylleke som Peder EriickBen siidst vdj bode, tiill enn presthe gaardt tiill Hylleke sogne præst, Her Jennß Søffrenßen som nu er, oc tiill alle som ephther hanim komendis worder rett sogne prester tiill for^{ne} Hylleke sogenn, mett all synn retthe tiilliggellße ehuardt thz helst er eller neffniß kanndt, att altiidt bliffue rett presthe gaardenn tiill for^{ne} sogenn quit oc frij vdenn allt landgiulle oc

⁶) Aarhus bispearkiv, 2. reversal fol. litra C. nr. 7.

⁷) Kirkeordinansen bestemmer herom saaledes: Desligeste skal huer sognepræst beholde sin præste gaard, med all sin rettighed oc rette tilliggelse, som der aff Arrilds tiid til ligget haffuer. Oc hues der med wret fra kommen er wden dom oc ret, det skal komme der til igen med rette (Rørdam: Danske Kirkelove 1536—1683 I 99).

andenn aarlig affgiift oc seduanlig tyngē (som her tiill dag haffuer werit giifuit oc giortt aff for^{ne} gaardt hiid tiill Closter) vdj alle maade som enn presthe gaard bør att were. Doch att sogne presthenn schall were forpligt samme gaardt mett synn tiilliggellße att holle wedt godt heffd oc schiellig bøgning som tiilbørliigt er. Tiill windisburdt oc bedre foruaring trøcker jeg mitt siignett nedenn for thette mitt opne breff. Datum Ring Closter løffuerdag thendt 16 Martii Anno &c. Mdlxvj.

Rettelser og Register.

Ved Knud Eyvin Bugge.

- S. 18: Røgild, skal være Røgind.
S. 244: Gundested, skal være Gundersted.
S. 424, Note 1: skal være jvfr. S. 417 ff.
Note 2: skal være jvfr. S. 421.
S. 442 og 449: Mathias Moth, skal være Matthias Moth.
S. 442, Note 6: Rettes til: L. Laursen og P. K. Thorsen . . .
S. 451: P. P. Resen, skal være H. P. Resen.
S. 530: Thisted-Skinnerup ligger ikke som her angivet i *Hillerslev* Herred, men i *Hundborg* Herred, jf. Trap, Bd. V og her S. 542 f.
S. 534: Lunge, skal være Lunøe.
S. 535: Conrad Marius Krohn, skal være Conrad Martinus Krohn.
S. 537, Note 30: Chr. P. Jensen, skal være P. Chr. Jensen.
S. 545, Note 38: Skal være: Jf. Note 17.

Aaby, Otto Lauridsen, Skibspræst, 34.	Abildgaard, Peder Hersleb, Pr. v. St. Nicolai K., Kbh., 87—88.
Aalborg, Kirkerne i, 7; Baptistmenigheden i, 211.	Abrahamson, Werner Hans Frederik, Kaptajn, 132.
Aale (Slet Hrd.), 7, 16.	Achermann, Gerhard, Borger og Vinhandler, Kbh., 204.
Aalum (Sønderlyng Hrd.), 17.	Adler, Jakob Georg Christian, Generalsuperintendent i Slesvig-Holsten, 120—121.
Aarestrup (Hornum Hrd.), 16.	Adolf, Hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp, 222.
Aarhus, Hans Svendsen, Pr. i Valøby, 27.	Alling, Laurids Pedersen, Rektor i Fredericia, 374—380.
Aarhus Stift, 12—13.	Als (Hindsted Hrd.), 8, 19—20.
Aars-Havbro (Aars Hrd.), 16.	Alslev (Fakse Hrd.), 107.
Aars Hrd., Viborg Stift, 16, 243—245, 473.	Alstrup (Gislum Hrd.), 15.
Aars, Niels Jensen, Mag., Rektor i Viborg, 421.	
Aasted (Harre Hrd.), 13.	

- Ammundsen, Ove Valdemar, Dr. theol., Biskop over Haderslev Stift, 214.
- Anchersen, Matthias, Biskop over Ribe Stift, 56.
- Anders (?), Pr. i Rødding (Rødding Hrd., Viborg Stift), 14.
- Andersdatter, Boel, g. m. Christen Andersen, Borger i Køge, 38, 40, 45.
- Andersen, Christen, Borger i Køge, 37—40, 44—45. — Hans, Herredsfoged i Hviding Hrd., 250. — Johannes Oskar, Professor, Dr. theol., 394, 404. — Niels Knud, Prof., Dr. theol., 391. — Søren, Pr. i Aars-Havbro, 244—245.
- Andreasen, Øjvind, cand. mag., 114.
- Andresen, P., Højskolemd., 334.
- Andreaæ, Jakob, Prof. i Tübingen, 221—222, 235, 237.
- Ankersdatter, Karen, g. m. Mag. Oluf Bentsen, Pr. i Køge, 25—49.
- Anna, Kurfyrstinde, g. m. Kurfyrst August af Sachsen, 217, 224.
- Anthon, Morits Christian Julius, Pr. i Hurup, 526—527, 535, 540.
- Appel, Cornelius, Frimenighedspr. i Rødding, 472, 474, 482. — Jacob Christian Lindberg, Højskoleforst. i Askov, Minister, 333.
- Arden (Store), (Hindsted Hrd.), 19, se ogsaa: Astrup-Storarden-(Røstrup).
- Arnkjel, Degn i Brovst, 58—59.
- Asmild (Nørlyng Hrd.), 17, 20.
- Aspach, Sixtus, Pr. v. Aalborg Hospital, 199—200. — Sixtus, Mag., Stiftsprovst, Pr. v. Vor Frue K., Aalborg, 199.
- Astrup-Storarden-(Røstrup), (Hindsted Hrd.), 9, 19, 504—512.
- Astrup (Ste.), (Slet Hrd.), 16.
- August, Kurfyrst af Sachsen, 217, 224—230, 232—236, 239, 242.
- Backmeister, Lucas, Prof. i Rostock, 453—454.
- Bagger, Frederik Vilhelm, Pr. i Skjoldborg-Kallerup, 527, 539—540. — Hans, Biskop over Sjællands Stift, 434.
- Balle, Nicolai Edinger, Dr. theol., Biskop over Sjællands Stift, 74—94, 100, 103, 105—106, 113, 119, 147, 158, 189.
- Balling, Christian, Lærer, Redaktør, 305, 307. — (Rødding Hrd.), 14.
- Balslev, Sophus Theodor, Pr. i Søndersø, 344.
- Baltzersdatter, Maren, g. m. Henrik Dringenberg, Borger i Malmø, 23.
- Bang, Frederik Ludvig, Prof., Dr. med., 148.
- Banner, Erik til Oregaard, 449.
- Banning, Knud Ole, Dr. theol., Pr. v. Holmens K., Kbh., 391.
- Bardenfleth, Vilhelm, Stiftamtmand, Minister, 298.
- Barfod, Gustav Oluf Valdemar, Pr. i Skævinge-Gørlose, 354, 356. — Hans Peter Gote Birkedal, Forf., Læge, 303, 340.
- Barnewitz, Joachim v., Kammer tjener, senere Lensmand paa Nykøbing Slot, 219—220.
- Bartholin, Caspar, Dr. med., senere Konferensraad, 203, 407. — Erasmus, Fysiker, Matematiker, Læge, 194—199. — Hans, Prof.,

- Dr. theol., 204, 439. — Thomas, Prof., Dr. med., 195, 198—199, 252. — Se ogsaa Bertelsen.
- Basse, Niels Frederik, Provst, Pr. i Tamdrup, 386—387.
- Bast, Paul Danchel, Stiftsprovst, Pr. v. Vor Frue Kirke, Kbh., 78—79, 85.
- Bastholm, Christian, Dr. theol., Kgl. Konfessionarius, 71—73, 79, 86, 90, 93.
- Beck, Vilhelm, Pr. i Ørslev, 298, 323, 345.
- Becker, Peter Willemoes, Dr. phil., Provst, Pr. i Soderup—Eskildstrup, 141—142.
- Bedsted-Grurup (Hassing Hrd.), 535.
- Begtrup, Holger Christian, Høj-skoleforst., 302, 306, 311—312, 315, 318—319, 322—323, 325, 334, 339, 350—357, 360.
- Beldenak, Jens Andersen, Biskop over Fyns Stift, 6.
- Bentsen, Oluf, Mag., Pr. i Køge, 21—49.
- Bentzon, Jens Winther, Provst, Pr. i Gladsaxe-Herlev, 79.
- Bertelsen (Bartholin), Iver, Forstander f. Ringsted Kloster, 368. — Jens, Raadmand i Vejle, 193. Lorentz, Herredsfoged i Nørre Rangstrup Hrd., 273.
- Bhie, Søren, Provst, Pr. i Vester Nykirke og Faaborg, 205.
- Bielke, Christian Henrik Christopher Frederik, Oberst, Hofmester paa Glücksborg, 271.
- Bigum (Nørlyng Hrd.), 20. — Ib Pedersen, Pr. i Simested, 15.
- Bille, Birte, Jomfru, Gammelkøgegaard, 28. — Elisabeth Jensdatter, Jomfru, Gammelkøgegaard, 28. — Johan Valdemar, Pr. i Skyum-Hørdum, 546. — Ove, Biskop over Aarhus Stift, 515. — Vincens til Gjorslev, 36.
- Binderup (Gislum Hrd.), 15.
- Bindesbøll, Jens, Pr. i Ledøje-Smørum, 212. — Severin Claudius Wilken, Biskop over Lolland-Falster Stift, 212—216.
- Bircherod, Hans, Prof., 430, 438—439. — Jacob Jensen, Prof. i Odense, 410, 421, 424—426. — Jens, Biskop over Christianssand Stift, 430, 438—439. — Jens Jensen, Prof., 407—439.
- Birkner, Michael Gottlieb, Pr. i Korsør, 93—94.
- Birkedal, Schøller Parelus Vilhelm, Valgmenighedspr. i Ryslinge, 472, 485. — Uffe, Unitarpr., Forf., 288, 291, 299.
- Birkeløv, Jens Andersen, Skoleholder, Spjellerup, 103.
- Birken, Sigismund v., Prinseopdrager, Privatlærd, Salmedigter, 452, 454.
- Bislev (Hornum Hrd.), 16.
- Biørn, Casten, Kapellan pro pers. hos Hans Hansen Sirich, Pr. i Øsse-Næsborg, 206.
- Bjerring-Mammen (Middelsom Hrd.), 18.
- Bjærgegrav (Vester), (Rinds Hrd.), 15. — (Øster), (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Bjørn, Caspar Altenhoff, Pr. v. Vemmetofte Kloster, Konsistorialraad, 129—132, 145, 157. — Jens Sørensen, Provst, Pr. i Vodder, 264—273.
- Søren Pedersen, Hattemager, Borger i Ribe, 265. — Se ogsaa Ursin.

- Blaumüller, Edvard, Pr. v. Helligaandskirken, Kbh., 300.
- Blekinge, 3.
- Blicher, Steen Steensen, Forf., 373.
- Blik, Peder, Pr. i Nørbæk-Sønderbæk, 17.
- Blimester (Blymester), Christen, Mag., Provst, Pr. v. Budolfi K., Aalborg, 252, 267.
- Bloch, Christian Ludvig, Pr. i Fruering-Vitved, 200—201. — Hans Jacob, Pr. v. Aarhus Domkirke, 200. — Jens, Dr. phil. & theol., Biskop over Viborg Stift, 76—77, 92—93. — Johannes, Pr. paa Jegindø, 546.
- Blom, Jacob Ibsen, fhv. Handelsmand, Kapt. (?), Fanø, 274—275, 277—284.
- Bluhme, Johan Bartholomæus, Hofpræst, 51.
- Blære-Ejdrup (Aars Hrd.), 11, 16.
- Boberg, Leonhard Severin, Pr. i Astrup-Storarden-(Rostrup), 506, 510.
- Bobjerg, A., Forf., 470.
- Boddum-Ydby (Refs Hrd.), 525, 541—542.
- Boisen, Carl Christian, Stiftsprovst, Ribe, 161. — Boie Frederik Outzen, Provst, Pr. i Søllerød, 386. — Hans, Lektor, 393. — Peter Outzen, Pr. i Vesterborg-Birket, Biskop over Lolland-Falster Stift, 121, 156.
- Boje, Anna, Frøken, Ungdomsarbejder paa Vesterbro, Kbh., 348.
- Bojsen, Frederik (Frede) Engelhardt, Højskoleforst., 298.
- Bonde, Eske, Pr. i Lime, 14. — Oluff, Provst, Pr. i Dagbjærg, 18.
- Borch, Jens, Pr. i Elleshøj, 17. — Oluf (Ole), Prof., 266. — Ulrik Sophus, Pr. i Sennels, 529—530.
- Borchertsen, Gert, Købmand i Kbh., 25.
- Bording, Anders, Lektor i Ribe, Digter, 446, 459, 465—466.
- Borris (Fjends Hrd.), 7, 18. — Se ogsaa: Ørum-Borris-Gammelstrup.
- Borup, Johan Jacob Nansen, Højskoleforst., 311, 334.
- Brahe, Karen, lærd Adelsdame, 441.
- Brande, Baptistmenigheden i, 208.
- Brandt, Carl Joakim, Pr. v. Vartov, 290, 292, 298, 445—446.
- Brasen, Anders Ibsen, Pr. i Ulbjærg, 15. — Dorothea Kirstine, g. m. Jacob Hansen Tage, Pr. i Flødstrup-Ullerslev, 275. — Jens, Mag., Pr. i Norby paa Fanø, 273—284. — Jon, Pr. i Lovns, 15. — Peder Jacobsen, Pr. i Gedsted, 15. — Villum Pedersen, Pr. i Ullis, 15.
- Brentz, Johann, Reformator, 371.
- Brochmand, Jesper, Dr. theol., Biskop over Sjællands Stift, 29, 274, 408—410, 412—413, 416—418, 433, 439.
- Brorson, Broder, Biskop over Aalborg Stift, 51—69, 200—201. — Christian Frederik, Pr. v. Garnisonskirken, Kbh., tit. Prof., 89—90. — Hans Adolph, Dr. theol., Biskop over Ribe Stift, 175, 205, 455, 469.
- Brorstrup-Ravnkilde-Haverslev, (Aars Hrd.), 16.
- Brunsmann, Johan Berntsen, Mag., Pr. v. Vartov, Forf., 446, 459.
- Bruun, Christopher Arnt, norsk Højskolemand, 305. — Degn i Lerup, 58—59. — Ellen Kirstine,

- g. m. Mag. Jens Brasen, Pr. i Nordby paa Fanø, 275. — Malthe Christian, Prokurator, 64. — Malte Conrad, Forf., 94. — Severin, Prokurator, Herredsfoged, 60.
- Brücker, Georg Valdemar, Frime-nighedspr. i Aagaard, 288, 291—292, 299, 311, 325—338, 340, 345, 349—351, 357, 361.
- Brøndum (Hindborg Hrd.), 14. — (Store), (Hellum Hrd.), 19, 505.
- Buderup (Hornum Hrd.), 16.
- Burnet, Thomas, engelsk Præst og Forfatter, 409—410.
- Bygsen, Christiern, Pr. i Haasum, 14.
- Bülow v., Levin, Ritmester, 37.
- Bælum (Hellum Hrd.), 19.
- Bøgeskov, Ludvig, Lægprædikant, 295.
- Bøggild, Jens Daniel Frederik, Provst, Pr. i Hillerslev-Kaastrup, 524, 536—537.
- Bøgh, Mathias Frederik Georg, Amtsprovst, Pr. i Herfølge-Sædder, 106.
- Børglum, 9.
- Calepinus, Ambrosius, Ordbogs-skriver, 371—372.
- Calixt, Georg, Prof. i Helmstedt, 426.
- Calnein, Henrik Ernst v., Konferensraad, Stiftamtmand i Ribe, 278, 282—283.
- Calovius, Abraham, Prof. i Wittenberg, 409.
- Calvin, Jean, Reformator, 407.
- Carstensen, Nicolaus, Rytter, 37—46, (48).
- Casimir, Johann af Pfalz-Zweibrücken, Pfalzgreve, 224—232.
- Caspergaarde, Nicolaus Clausen, Herredsfoged i Nørre Rangstrup Hrd., 269.
- Caspersgaard, Marina, g. m. Jens Sørensen Bjørn, Pr. i Vodder, 269—271, 273.
- Cassube, Christian, Boghandler, 417, 442—443, 445—446, 462—463.
- Castensen, Caspar Christopher, Borgmester i Ribe, 205. — Constance Margrethe, g. m. Mag. Hans Sirich, Pr. i Øsse-Næsborg, 205. — Maturin, Mag., Pr. i Jerne og Skads, 205.
- Cavour, Camillo Benso di, Greve, ital. Statsmd., 215.
- Chemnitz, Johan Hieronymus, tysk Pr. v. Garnisonskirken, Kbh., 90—91. — Martin, Superintendent i Braunschweig, 412.
- Cherbury, se: Herbert, Edward of C.
- Christen, Tjener hos Mag. Oluf Bentsen, Pr. i Køge, 37, 39, 43—46.
- Christensdatter, Lisabeth, g. m. Jens Oelsen, Latinskolemester i Holbæk, 370.
- Christensen, Anders, Pr. i Balling, 14. — Christen Peter, Pr. i Odense-Otting, 535. — Hans, Sekterer, 207. — Hans Christian, Pr. i Ærøskøbing, 175. — Knud, Pr. i Snedsted-Nørhaa, 531, 545. — Mikkel, Pr. i Ørlevkloster, 18. — Peder, Kapellan i Køge, 27, 30.
- Christian II, 2, 517, 521. — III, 223, 366, 551. — IV, 192. — V, 253, 430, 434—437, 440, 442. — VI, 271. — VII, (381—384.)
- Christiansand, 253.

- Christiansfeld, 211.
- Christiern, Pr. i Durup, 13. — Pr. i Roslev. (= Christiern, Pr. i Durup?), 13. — Pr. i Tranders, 19.
- Christophersen, Daniel, Lærer i Taarøje, 104.
- Clausen, Henrik Georg, Stiftsprovst, Pr. v. Vor Frue K., Kbh., tit. Prof., 136, 150—157. — Henrik Nicolai, Prof., Dr. phil. & theol., 152, 159, 174—175, 181—182, 184, 189, 389—391. — Johan Peter William, Valgmenighedspr., Kbh., 313—314, 341, 346. — Johannes Carl Emil, Pr. i Vonsild-Dalby, 296. — Niels, Pr. i Astrup-Storarden-(Rostrup) 504—512.
- Clausen-Bagge, Nicolai, Pr. i Øster og Vester Alling, 153.
- Colding, Johan Frederik Andreas, Pr. i Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg, 535—536, 548.
- Conradi, Anna Christine, g. m. Hans Thomsen Vedel, Pr. i Hviding, 254—255, 260, 263—264.
- Contrafejer, Cort Richter, Borger i Køge, 26.
- la Cour, Poul, Prof., Højskolelærer i Askov, 313, 319, 329, 333, 341, 346.
- Cretschmer, Joachim, Provst, Haderslev, 384.
- Crüger, Johann, Kantor v. Nicolai-kirken i Berlin, 456—457.
- Dagbjærg (Fjends Hrd.), 18, 275. — Mads, Pr. i Skive-Resen, 14.
- Dahler, Claus, Rektor, Thisted, 203.
- Dal (Fleskum Hrd.), 19.
- Dam, Markus Andreas, Kap. i Thisted og Pr. i Skinnerup, 530.
- Danner, Louise Christine, Lensgrevinde, 213.
- Deichmann, Jacob, Pr. i Lerup-Tranum, 69. — Knud Schott, Provst, Pr. i Hvidbjerg-Lyngs, 546—547.
- Denicke, David, Konsistorialraad i Hannover, 458.
- Dissing, Anders, Friskolelærer, Lægprædikant, 294, 317—318, 348.
- Dollerup (Nørlyng Hrd.), 20.
- Dommerby (Fjends Hrd.), 18.
- Dresing, Nicolai, Pr. v. Vartov, Kbh., 85.
- Dringenberg, Henrik, Borger i Malmø, 22—23. — Ingeborg, g. m. Oluf Bentsen, Mag., Pr. i Køge, 22—23.
- Durup (Gislum Hrd.), 15. — (Harre Hrd.), 13.
- Dybvad, Christopher, Matematiker, Mediciner, Dr. med., 191—194. — Jørgen (den Yngre), Mag., 193.
- Dyrholm, Jens Sørensen, Lægprædikant, 210—211.
- Dølby (Hindborg Hrd.), 14.
- Døstrup (Hindsted Hrd.), 19.
- Ebbesen, Lütje (Ludwig), pers. (tysk) Kap. v. Garnisonskirken, Kbh., 91—92.
- Eggers, Herman, Borgmester i Holbæk, 370.
- Eilersen, Jørgen, Rektor ved Vor Frue Skole, Kbh., 420.
- Elbo Hrd., Vejle Amt, 378.
- Elizabeth, Dronning af England, 233—243.
- Elleshøj (Hornum Hrd.), 17.

- Elmquist, Thorvald Jørgen Adolf, Provst, Pr. i Hvedstrup, 297, 303—304, 317—318, 336, 345.
- Enderslev-Vraaby (Bjæverskov Hrd.), 141.
- Engelbreth, Wolf Frederik, Dr. theol., Provst, Pr. i Lyderslev-Frøslev, Konsistorialraad, 113, 116, 129, 145, 164, 190.
- Engelstoft, Christen, Pr. i Sønderho paa Fanø, 280.
- (Eriksen), Lauris, Pr. i Kg.s-Tisted (Gislum Hrd.), 15.
- Eriksen, Peder, Pr. i Hylke, 551.
- Erlandsen, Johannes Julius, Pr. i Lyngaa-Skjød, 505.
- Estrup, Jacob Brønnum Scavenius, Godsejer, Konsejlspræsident, 298.
- Euripides, græsk Digter, 406.
- Ewald, Enevold, Pr. v. Waisenhuset i Kbh., 448. — Johannes, Forf., 448.
- Faber, Peter Ditlev, Pr. i Jungshoved, 128.
- Fabricius, Otto, Dr. theol., tit. Prof., tit. Biskop, 83.
- Falkenstjerne, Frederik Ferdinand, Højskoleforstander i Kbh., 287, 299.
- Falster, Christian, Rektor, Ribe, 201—202, 274.
- Fanø, 251, 274—284.
- Farstrup (Slet Hrd.), 16.
- Farsø (Gislum Hrd.), 15.
- Fausbøll, Peder Julius Rosenstand, Pr. i Hassing-Villerslev, 532, 535, 548.
- Feddensen, Ernst, Dr., Provst i Kiel, 221.
- Fenger, Johannes Ferdinand, lic. theol., Pr. i Høje Taastrup, 185—187. — Peter Andreas, Pr. v. Vor Frelser Kirke, Kbh., 174. — Rasmus, Pr. v. Vor Frelser Kirke, Kbh. 83.
- Ferslev (Fleskum Hrd.), 19.
- Ferslev, Jens, Provst, Pr. i Højrup, 270.
- Fell, John, Biskop i Oxford, 409.
- Fibiger, Emil, Pr. i Harring-Stagstrup, 532—533, 549.
- Finderup (Nørlyng Hrd.), 20.
- Fischer, Johan Christian Henrik, Minister, Direktør for Frederiks Hospital, 504.
- Fiskebæk (Nørlyng Hrd.), 20.
- Fisker, Joen, Borger i Køge, 31.
- Fjelsø (Rinds Hrd.), 15.
- Fjends Hrd., Viborg Stift, 11, 18.
- Fleischer, Ellen, g. m. Søren Jonnæsøn, Domprovst i Roskilde, 449. — Esaias Esaiasen, Mag., Pr. v. Helligaandskirken, Kbh., 449.
- Fleskum Hrd., Viborg (nu Aalborg) Stift, 18—19.
- Fly (Fjends Hrd.), 18.
- Flødstrup-Ullerslev (Vinding Hrd., Fyns Stift), 275.
- Fog, Bruun Juul, Dr. phil. & theol., Biskop over Sjællands Stift, 360. — Clemens Jørgensen, Provst, Pr. i Hviding, 257. — Gregers, Mag., Rektor i Ribe, 251, 265—267. — Laurits Andreas Theodor, Pr. i Vang-Torup, 528, 538—539.
- Fogtmann, Nikolai, Dr. theol., Biskop over Aalborg Stift, 214.
- Foss, Laurids Davidsen, Pr. i Pjedsted-Gaarslev, 252.
- Foulum (Gislum Hrd.), 15. — (Sønderlyng Hrd.), 7, 10, 12, 17.

- Franck, Johann, Borgmester i Guben, Tyskland, 448, 451, 454.
- Frandsen, Frithiof Viggo August, Pr. v. Simeonsk., Kbh., 365. — Hans, Prof., Dr. med., 368.
- Fredbjærg (Gislum Hrd.), 9.
- Fredericia, 209—211. — Latin-skolen 373—380.
- Frederik I, 9, 522. — II, 217—248, 367. — III, 375—380, 414—416, 419—420, 422, 428—432. — IV, 271, 277, 283. — VI, 185, 332. — VII, 213.
- Frederiksen, Hans, Mag., Rektor i Roskilde, 196.
- Friedlieb, Philip Heinrich, Prof. i Greifswald, siden Pr. i Stralsund, 408—409.
- Friis, Christen, Lensmand, 22. — Christian, til Borreby, Kansler, 16, 20, 191. — Christian Johan Frederik, Pr. i Skyum-Hørdum, 545—546. — Johan, Kansler, 522. — Niels, Stiftamtmand, 551. — Niels Hansen, Pr. i Nordby paa Fanø, 274. — Poul Nielsen, Pr. i Rubjerg-Maarup, 55—56.
- From, Frederik Christian, Pr. i Ll. Hedinge-Havnelev, 131.
- Fruering-Vitved (Hjelmslev Hrd.), 200.
- Fræer (Hellum Hrd.), 19.
- Fur (Harre Hrd.), 9, 13.
- Fyns Stift, 6, 246.
- Gaarder, (Karen) Sophie, g. m. Biskop, Dr. phil. Stephan Tetens, 149—150. — Ole, norsk Oberst, 149.
- Gad, Heino Andreas Gerhard, Pr. i Hundborg-Jannerup, 530—531, 544.
- Galskjøt, Thomas Martinus Braëm, Pr. i Hyllested-Venslev-Holsteinborg, 114, 122.
- Gammelstrup (Fjends Hrd.), 10, 18. — Se ogsaa: Ørum-Borris-Gammelstrup.
- Gauerslund (Holmans Hrd.), 378.
- Gedsted (Rinds Hrd.), 15.
- Gerhard, Johann, Prof. i Jena, 274, 412.
- Gerhardt, Paul, Ærke diakon i Lübben, Tyskland. 452, 454, 456.
- Gesenius, Justus, Generalsuperintendent i Hannover, 458.
- Gislum (Gislum Hrd.), 15. — Herred, Viborg Stift, 11, 15, 473.
- Gjerdning-Blendstrup (Hellum Hrd.), 19.
- Gjødese (= Ægidius), Bertel Christian, Pr. i Varnæs, Salmedigter, 447—448, 451—453, 465.
- Glob, Anna, g. m. Professor Erasmus Bartholin, 196—199. — Christen Lauridsen, Mag., Pr. i Køge, 23—26. — Glob, Hans, Kæmner i Kbh. 24. Niels, Biskop over Viborg Stift, 515.
- Glud, Niels Kristjan, Pr. i Jebjerg, 294, 303, 311, 317.
- Golius, Theophilus, Forf., 370—371.
- Grave, Erik Mogensen, Dr. theol., Biskop over Aarhus Stift, 422, 551.
- Gravlev (Hornum Hrd.), 16.
- Gredsted, Fritz Valdemar Wittenburg, Pr. ved Rigshospitalet, 490.
- Gregersen, Herman Grubbe, Pr. i Ullits-Fovlum, 474.
- Grettrup (Salling, Nørre Hrd.), 7.
- Grinderslev (Salling, Nørre Hrd.), 10. — Klosterkirke, 14.

- Grotum, Henrik Himmerich, Borgmester i Aalborg, 60—61.
- Grundtvig, Nicolai Fredrik Severin, Pr. v. Vartov, Kbh., 152, 158, 164, 168—174, 178—190, 213, 286, 289, 296, 302, 320—322, 344, 351, 354, 356, 455, 464, 468, 484—485, 496, 547.
- Grøn, Laurids, Pr. i Hornum-Hyllebjerg-Fleisborg, 244—245.
- Grønbæk, Jens Hansen, Pr. i Højelse, 25.
- Grønlund, David Mogensen, Pr. i Darum, 274, 278—284.
- Grønnerup (Gislum Hrd.), 15.
- Grønning, Anders, Pr. i Farsø, 15. — (Salling, Nørre Hrd.), 14j.
- Gudde, Laurids, Pr. i Flade-Gjerum-Fladstrand, 103.
- Gude, Albert Peter, Herredsfoged, Étatsraad, 102. — Ludvig Jacob Mendel, Dr. theol., Domprovst i Roskilde, 102—103, 212, 214—216.
- Gudum (Fleskum Hrd.), 19.
- Gug (Fleskum Hrd.), 7, 19.
- Guldager (Skads Hrd.), 200.
- Guldberg, se Høegh-Guldberg.
- Gunderup (Fleskum Hrd.). 18.
- Gunnensen, Birger, Ærkebiskop, 518.
- Gutfeld, Frederik Carl, Holmens Provst, 136—137.
- Gyldenstjerne, Gabriel, Lensmand, 8, 17.
- Göttingen, 71.
- Gøye, Birgitte, g. m. Rigsraad, Admiral Herluf Trolle, 550—552.
- Haasum (Rødning Hrd.), 14.
- Haderslev, Kirkeligt Samfund, 296. — Enkekasse for Præsteenker, 380.
- Hall, Carl Christian, Gehejmekonferensraad, Minister, 503—504.
- Halland (Sverige), 33.
- Halmstad (Halland, Sverige), 33.
- Hals, Poul, 442.
- Halsted-Aunede, Lolland, 153. — Halsted Kloster, 155.
- Hammerich, Peter Frederik Adolph, Prof., Dr. phil., 461.
- Hammershøj (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Hans, Pr. i Ferslev, 19. — Pr. i Sønderholm-Frejlev (= Jens Andersen, d. 1610?), 17. — Pr. i Veggerby, 17.
- Hansdatter, Anne, g. m. Hattemager Søren Pedersen Bjørn, Ribe, 265. — Karen, g. m. Thomas Henriksen Vedel, Pr. i Hviding, 250—251, 253—254.
- Hansen, Anker, Købmand, Borger i Køge, 23, 25, 33, 35—36, 42. — Hans Vilhelm, Provst, Pr. i Nykøbing M., 486. — Jørgen Laurits Wilhelm, Cand. theol., 173, 186. — Peder, Dr. theol., Biskop over Fyns Stift, 73, 82, 85—86, 93. — Peder, Skolelærer, Taarøje, 103—104. — Søren, Baptist, 209—210. — Thyge, Gdr., Friskolemand, 303.
- Harnack, Adolf v., Prof. i Berlin, 291.
- (Harreby), Niels Jacobsen, Pr. paa Manø, 251.
- Harre (Harre Hrd.), 13. — Hrd., Viborg Stift, 13.
- Harridslev-Rakkeby (Vennebjerg Hrd.), 534.
- Harring-Stagstrup (Hassing Hrd.), 532—533, 549.
- Hasebart, Jacob Jacobsen, Mag., Pr. v. Vor Frue K., Kbh., 22.

- Hassing Hrd. (Aalborg Stift), 531—536, 545—549.
- Hassing-Villerslev (Hassing Hrd.), 532, 548.
- Hee, Jørgen Jensen, Biskop over Aarhus Stift, 75.
- Heermann, Johann, Pr. i Köben, Tyskland, 446, 451—454, 457—458.
- Hegelund, Mads Mortensen, Pr i Vorning-Kvorning-Hammershøj (Sønderlyng Hrd.), 17. — Søren Frandsen, Pr. i Skjold-Vass-Tysvær (Norge), 427.
- Heiberg, Gustav Peter Joakim, Pr. i Helsing-Drosselbjerg, 529. — Søren Johan, (Herreds)provst, Pr. i Fakse, 100, 105—110.
- Heinrich Friedrich, Prins af Oranien, 452.
- Heise, Carl Arnold Leopold, Dr. phil. Rektor, Historiker, 245—246.
- Hellevad-Egvad (Sønder Rangstrup Hrd., Haderslev Stift), 254—255.
- Helligsø-Gjettrup (Refs Hrd.), 525, 540—541.
- Hellum Hrd., Viborg (nu Aalborg) Stift, 19.
- Helveg, Nicolaus Ludvig, Dr. phil. & theol., Pr. v. St. Knuds K. i Odense, 233, 410, 445—446.
- Hem (Hindborg Hrd.), 14.
- Hemand, Jens, Pr. i (Skarp-)Salting, 16.
- de Hemmer, Christopher, Dr. med., Stadsfysikus i Ribe, 256, 259—260.
- Hemmingsen, Anton, Lektor, Forf., 373—374. — Niels, Prof., Dr. theol., 217, 407.
- Henrik af Narvarra, Konge af Frankrig, 233—234.
- Henriksen, Otto Gøye til Turebygaard, 28—29.
- Heppe, Heinrich, Prof. i Marburg, 221.
- Herbert, Edward of Cherbury, engelsk Filosof, 409.
- Herdesianus, Christoph, Jurist, Forf., 230.
- Hermansen, Anders, Stænderdeputeret, 208. — Jens, Pr. i Birkerød, 425. — Niels, Baptist, 207—208. — Peder, Gdr., Baptist, 208.
- Hersum (Rinds Hrd.), 15.
- Hilarius, se Eilersen.
- Hillerslev Hrd. (Aalborg Stift), 524—525, 528—530, 536—538, 543—544.
- Hillerslev-Kaastrup (Hillerslev Hrd.), 524.
- Hindborg Hrd., Viborg Stift, 14.
- Hindborg (Hindborg Hrd.), 14.
- Hindsholm, Laurids Jacobsen, Dr. theol., Biskop over Fyns Stift, 421, 424.
- Hindsted Hrd., Viborg (nu Aalborg) Stift, 19—20.
- Hjerck (Harre Hrd.), 13.
- Hjermind-Lee-Hjorthede (Middelsom Hrd.), 18, 247—248.
- Hjort, Victor Christian, Biskop over Ribe Stift, 76—77, 92—93.
- Hoe, Caspar Christoffer, Pr. i Lerup-Tranum, 50—69.
- Hoff, Villiam Johan, Pr. v. Vartov, 290—292, 299, 301, 303, 306, 309, 314—318, 327—329, 338, 341—342, 345, 348—349, 355, 357.
- Holbæk, Latinskolen, 370—373.
- Holck, Hans, Agent, Filantrop, 127—128. — Iver, Stiftamtmand, 60, 64.

- Holm, Harald Emil Larsenius, Statsrevisor, Politiker, 334, 341. — Mathias, Pr. i Jelstrup, 53. — Sophus, Pr. i Skjoldborg-Kallerup, 527.
- Holmands Hrd., Ribe Stift, 378.
- Holst, Christian, Pr. v. Trinitatis Kirke, Kbh., 81. — Søren Nielsen, Købmand i Køge, 26.
- Holstein, Johan Ludvig, Greve, Ledreborg, 64.
- Homburg, Ernst Christoph, Retskonsulent i Naumburg, Tyskland, 447, 452, 454.
- Horn, Johann, Forstander for det böhmiske Brødreunitet, 453.
- Hornbæk (Sønderlyng Hrd.), 8, 17.
- Hornemann, Claus Frees, Prof., Dr. theol., 146.
- Hornum-Hyllebjerg-Fleisborg (Aars Hrd.), 16, 244—245.
- Hornum Hrd., Viborg Stift, 16—17.
- Hornum (Øster), (Hornum Hrd.), 12, 16.
- Hovedstrup, Peder, Mag., Pr. v. Vor Frue K., Aalborg, 201.
- Hoyer, Johannes (Hans), Pr. i Hellevad-Egvad, 255.
- Hude, Kristian Karl Tulinius, Dr. phil., Rektor, 393.
- Huitfeldt, Henrik Jørgen, General-lieutenant, 447.
- Hundborg Hrd. (Aalborg Stift), 527—528, 530—531, 538—540, 542—544.
- Hundborg-Jannerup (Hundborg Hrd.), 530—531, 544.
- Hundstrup-Østerild-Hjardemaal (Hillerslev Hrd.), 529, 543.
- Hunseby (Musse Hrd.), 214, 216.
- Hurup (Refs Hrd.), 526—527, 540.
- Husum, Ludvig Birkedal, Pr. i Thisted-Skinneup, 542—543.
- Hutter, Leonhard, Prof. i Wittenberg, 274, 412.
- Hvamme (Rinds Hrd.), 15.
- Hvejsel-Givskud (Nørvangs Hrd., Ribe Stift), 206—209.
- Hvidbjerg-Lyngs (Refs Hrd.), 534, 546—547.
- Hvidbjerg-Ørum-Lodbjerg (Hassing Hrd.), 536, 548.
- Hvidbjærg (Hindborg Hrd.), 14.
- Hviding (Hviding Hrd., Ribe Stift), 249—264.
- Hviid, Andreas Christian, Theolog og Orientalist, 71.
- Hvilsum (Rinds Hrd.), 15.
- Hygum, Nis, Pr. i Roager, 272—273.
- Hylke (Vor Hrd.), 550—552.
- Hütter, se Hutter.
- Høegh-Guldberg, Ove, Statsmand, Forf., 447, 461.
- Højelse-Lellinge, (Ramsø Hrd.), 128.
- Højmark, Asger, Valgmenighedspr. i Aarhus, 335, 344.
- Højrup (Hviding Hrd., Ribe Stift), 270.
- Højslev (Fjends Hrd.), 18.
- Hørby (Hindsted Hrd.), 19.
- Høyer, Christian Frederik, Holmens Provst, 76—77, 92—93.
- Ib, Pr. i Lovns, 15. — Pr. i Røgend, Kopperup Sogn, 18. — Pr. i Tapdrup, 17. — Pr. i Vridsted, 18.
- Ibsen, Eske, Pr. i (Øster) Hornum, 17. — Jens, Kgl. Materialforvalter ved Bremerholm, 204.
- Ingemann, Bernhard Severin, Etatsraad, Digter, 213.
- Ipsen, Paul, Tegner, 150.
- Iversen, Conrad, Rektor, 393.

- Jacob, Pr. i Gudum, 19.
- Jacobsen (Harreby), Niels, Pr. paa Manø, 251.
- Janderup, Barbara, g. m. Peder Jørgensen Janderup, Pr. i Vodder, 269—270. — Peder Jørgensen, Pr. i Vodder, 251, 269.
- Jebjærg (Salling Nørre Hrd.), 14.
- Jegindø (Refs Hrd.), 533—534, 546.
- Jens, Pr. i Hersum, 15. — (= Jens Nielsen?), Pr. i Skørping, 19. — (= Jens Lauridsen?) Pr. i Ørum, 18.
- Jensen, Christen, Kgl. Hofprædikant, 220. — Hans, Redaktør, 332—333, 337, 349, 351. — Hans Folmer Elle, Højskoleforst., Cand. theol., 206—211. — Hans Peter (Fredericia), 209—210. — Henning, Pr. i Stenmagle-Stenlille, Politiker, 288. — Jacob, Pr. i Malle, 16. — Jacob, Provst, Pr. i Vilsted, 16.
- Lorentz Ferdinand, Pr. i Søllerød, 300—301. — Mourits, Pr. i Tostrup, 15. — O. P., Lærer, Lægprædikant paa Falster, 295. — Peder (Pier), Pr. i Brorstrup-Ravnkilde-Haverslev, 244—245. — Peder, Pr. i Øster-Velling, 18. — Peter Christian, Pr. i Nørstved, 537—538. — Pouill, Pr. i Store Brøndum, 19. — Seueren (= Søren?), Pr. i Øls, 20.
- Jespersen, Niels, Dr. med., Vicestiftamtmand, 267.
- Jessen, Abraham, Pr. i Alslev-Hostrup, 206.
- Johansen (Hansen), Damianus, Pr. i Vodder, 267—268.
- Jonæson, Søren, Domprovst i Roskilde, 440—469.
- Juel, Jens, Pr. i Hem, 14. — Kjeld, Mag., Biskop over Viborg Stift, 246—248. — Niels, Søofficer, 10.
- Juellinge (nu: Halsted Kloster), 155—156.
- Junged (Salling, Nørre Hrd.), 14.
- Jungersen, Frederik Olfert, Valgmenighedspr. i Kbh., 289—292, 299, 301, 303, 305, 307, 309, 312—314, 317, 320, 330, 334, 341, 357, 471—472, 474—482.
- Junghoved, 127—128.
- Justesen, Laurits, Kap. i Vinkel-Rind, 247—248.
- Juul, Jon Asgersson, Valgmenighedspr., 513. — Peder, Pr. i Romlund, 20.
- Jørgensen, Christian, Pr. i Visby-Heltborg, 547—548. — Jakob Kristian Konrad, Redaktør, 326. — Jens, Hører v. Holbæk Latinskole, 370—373. — Karl, Redaktør, 326. — P., Bogtrykker, Kbh., 187.
- Kaas, Birgitte Christine, Digter og Oversætter, g. m. Generallieutenant Henrik Jørgen Huitfeldt, 447—448, 451. — Hans til Hastrup, Stiftamtmand, 447.
- Kalkar, Christian Andreas Herman, Dr. phil. & theol., Pr. i Gladsakse 167—168, 170—173, 186.
- Kallundborg Slot 192—194.
- Kampmann, Henrik, Pr. i Skæve, 69.
- Karl V, Kejser, 230.
- Karstens (Carstens), Jørgen, Stiftsprovst, Pr. v. St. Knuds K., Odense, 449.
- Katholm, Rasmus, Pr. v. Vor Frue K., Kbh., 368.

- Kierkegaard, Peter Christian, Dr. theol., Biskop over Aalborg stift, 170. — Søren, Dr. phil., 170, 478, 546.
- Kild, Pr. i Jebjærg, 14.
- Kingo, Thomas, Dr. theol., Biskop over Fyns Stift, 440—450, 454, 459—460, 465—469.
- Klarup (Fleskum Hrd.), 19.
- Klausen, Kristen Josefsen, Pr. i Hundstrup-Østerild-Hjardemaal, 543.
- Kleinsmed, Jørgen Mortensen, Borger i Køge, 37, 40.
- Klejtrup (Rinds Hrd.), 15.
- Knudsen, Jakob Kristian Lindberg, Valgmenighedspr. i Mellerup, Forf., 299, 326, 334, 345.
- Knuth, Anne Christine, g. m. Gehejmeraad Frederik Walter, 271.
- Kobberup-Feldingbjærg (Fjends Hrd.), 18. — Se ogsaa: Røgind.
- Koch, Carl Frederik, Valgmenighedspr. i Ubberup, 342—344, 347, 361—363. — (Hal) Hans Harald, Prof., Dr. theol., 391, 400. — Hans Ludvig Emil, Pr. i Odense, Forf., 349. — Hans Ludvig Schielderup Parelius, Provst, Pr. i Glostrup, Kirkehistoriker, 97, 312. — Viktor Kristian Hjort, Pr. i Kornum-Løgsted-Løgster, 471—472, 474, 477, 479, 482—483, 485, 488, 490—493, 499.
- Kofod, Børge Poscholan, Dr. theol., Pr. v. Helligaandskirken, Kbh., 154.
- Kofoed-Hansen, Hans Peter, Stiftsprovst, Pr. i Toreby, 213.
- Kokkendal, Gellius, Handelsmand i Køge, 25.
- Kolding, Poul Jensen, Skolemd., Ordbogsskriver, 371.
- Komdrup (Hellum Hrd.), 19.
- Kongens Tisted (Gislum Hrd.), 15.
- Kongerslev (Nørre- og Sønder), (Hellum Hrd.), 19.
- Konstantin-Hansen, Sigurd, Pr. i Velling, 335—336.
- Kopp, Rasmus Henriksen, Pr. i Torslev, 57—58.
- Kornerup, Bjørn Stisgaard, Dr. theol., Overarkivar, Kgl. Ordenshistoriograf, 391—406. — Valdemar Vincent, Figurmaler, 393.
- Korning (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Kornum (Slet Hrd.), 16.
- Krag, Johannes, Pr. i Guldager, 200. — Otte, Sekr. i Danske Kancelli, 375—376.
- Kragelund, Peder Jensen, Dr. theol., Biskop over Ribe Stift, 254, 265, 267, 374—379, 432—434.
- Krag-Juel-Vind-Frijs (Friis), Frederik Carl, Lensgreve, Kammerherre, Stiftamtmand, 155—156.
- Krejbjærg (Rødding Hrd.), 14.
- Kremmer, Jochum, Borger i Køge, 36, 45. — Karen, g. m. Jochum Kremmer, Borger i Køge, 36, 45.
- Krog, Christian Nielsen, Mag., Pr. v. Aalborg Hospital, 200. — Niels Christian, Pr. v. Vor Frue K., Aalborg, 200.
- Krogsberg, Jacob, Mag., Pr. i Spjellerup-Smerup, 133.
- Krohn, Conrad Johan Martinus, Pr. i Bedsted-Grurup, 535.
- Kronborg, Kirke, 387.
- Kruppen, Stygge, kath. Biskop over Borglum Stift, 20.
- Kruise, Manderup Peder, Provst, Pr. i Højelse-Lellinge, 128, 164.

- Kvols (Fjends Hrd.), 18.
 København, Baptistmenigheden i, 211.
 Køge, 21—49. — Den tyske Menighed i, 28—30.
- Lastrup (Rinds Hrd.), 15, 550.
 Landstad, Magnus Brostrup, Provst, Pr. i Sandeherad, Norge, Salmedigter, 455, 468—469.
 Lang, Theodor, Pr. i Spjellerup-Smerup, 100, 141.
 Langaa-Torup (Taarup)-Vinge (Middelsom Hrd.), 7, 12, 17—18, 247—248.
 Lange, Frederik Olaus, Dr. phil., Rektor, Vordingborg, 387.
 Larsen, Hans Christian Ludvig, Pr. i Torning-Lysgaard, 322. — Jens Edvard Vilhelm, Pr. i Vester- og Øster Vandet, 538. — Morten, Valgmenighedspr. i Holstebro, 335, 343—344, 347. — Niels, Baptist, 209—210. — Peter Mathias, Pr. v. Frederikskirken, Kbh., 300—301, 306, 308—309, 314, 318, 322, 325, 329—330, 345, 351—357, 362.
 Lassen, Christian Ludvig, Dep.-chef i Danske Kancelli, Justitsraad, Konferensraad, 137. — Jens, Pr. i Hjerminde-Lee-Hjortehede, 18, 247—248.
 Latermann, Johannes, Prof. i Königsberg, 426.
 Laub, Hardenack Otto Conrad, Dr. theol., Biskop over Viborg Stift, 214, 385, 509—510.
 Laugesdatter, Maren, g. m. fhv. Handelsmand, (Kaptajn?) Jacob Ibsen Blom, Fanø, 279.
 Laugesen, Niels, Pr. i Vindum- (Brandstrup), 247—248.
- Laurentsen, Gjøde, Pr. i Ø.-Bordelum, Sønderjylland, 448.
 Lauridsen, Anders, Prof., Dr. theol., 368. — Christen, Pr. i Blære-Ejdrup, 16. — Ib, Pr. i Skibsted, 19. — Niels, Pr. i Ulstrup, 16. — (Ranch), Just, Pr. i Vinkel-Rind, 18, 247—248. — Søren, Pr. i Hornum-Hyllebjerg-Fleisborg, 16, 244—245.
 Lauris, Kapellan i Vester Bjærgegrav, 17. — Pr. i Romdrup-Klarup, 19.
 Laursen, Christen, Kordegn v. Trinitatis K., Fredericia og Hører v. Latinskolen sst., 377—378. — Gregers, Baptist, 207. — Jens, Pr. v. St. Markus K., Kbh., 300. — Laust Jeppesen, Pr. i Kristrup, 300. — Niels Johan, fhv. Redaktør, Pr. v. Aarhus Domkirke, 339, 344.
 Laverentzen, Johannes, historisk og numismatisk Forf., Bogtrykker, 445, 448.
 Lavrsen, Anders, Højskolemand, 470—502.
 Lefolii, Hans Henrik, Rektor i Viborg, 361.
 Lem(RøddingHrd.,ViborgStift),14.
 Leo X, Pave, 515.
 Lerche, Cornelius, Pr. i Oure-Veistrup, 426. — Cornelius Pedersen, Stiftamtmand, 426.
 Leth, Andreas Peter Martin, Pr. i Middelfart, 303, 336—337. — Jens Nicolaus Fabricius, Pr. i Visby-Heltborg, 534—535.
 Libbert, Jacob Jensen, Pr. i Odens (Hindborg Hrd.), 14. — Kristen, Pr. i Nørholm, 16.
 Liebenberg, Michael Frederik, Kgl. Confessionarius, 84—85.

- Lillevorde (Fleskum Hrd.), 19.
 Lime (Rødding Hrd., Viborg Stift), 9, 14.
 Lind, Jens, Pr. i Hvidbjerg-Lyngs, 534. — Peter Engel, Dr. theol., Biskop over Aalborg Stift, 523—549.
 Lindam, Holger, Pr. i Spjellerup, 133.
 Lindberg, Jacob Christian, Dr. phil., Pr. i Ll. Lyngby, 152, 160—190.
 Lindboe, Vilhelm Christian Andreas, Pr. i Rær-Hansted-Vigsø, 537.
 Lindbæk, Jannik, Højskolemd., 333—334.
 Linderberg, Peder Theodor Fernando, Forf., 344.
 Lindum (Nørlyng Hrd.), 20.
 Lintrup, Jens, Provst, Pr. i Magleby-Holtug, 157. — Søren, Biskop over Viborg Stift, 274.
 Lodberg, Christen, Dr. theol., Biskop over Ribe Stift, 268, 275.
 Lohmann, Jens Jepsen, Pr. i Skive-Resen, 473.
 Lovns (Gislum Hrd.), 15.
 Ludwig, Pfalzgreve, 227.
 Ludwigs, Christian, Biskop over Aalborg Stift, 461.
 Lugge, Maren Jacobsdatter, g. m. Hans Hermansen Sirich, Raadmand i Thisted, 203.
 Luise Henriette, Kurfyrstinde af Brandenburg, Salmedigter, 452.
 Lund, Anders, Pr. paa Øland (Ø. Han Hrd.), 56, 58. — Jørgen, Pr. i Hjortdal, 53. — Markus Anker Secher, Pr. i Vium-Sjørlev-Almind, 336—337. — Rasmus, Valgmenighedspræst i Øster Jølby, Mors, 472, 477, 480, 482—483, 488—489, 495—496.
 Lundby (Slet Hrd.), 16, 470—502.
 Lundbye, Anders Lassen, Pr. i Boddum-Udby, 525, 535, 542.
 Lundø (Fjends Hrd.), 9, 18.
 Lunøe, Kristian Agerskov, Pr. i Harridslev-Rakkeby, 534.
 Luther, Martin, Reformator, 165, 179, 181, 188, 220, 268, 365, 367, 444, 456.
 Luxdorph (= Lüxdorph) Bolle, d. 1698, Oversekretær, Envoyé, 442.
 Lyby (Salling, Nørre Hrd.), 14.
 Lynderup (Rinds Hrd.), 15.
 Lüneburg, se Stern, Johan.
 Lyngaa-Skjød (Sabro Hrd.), 505.
 Lyngby (Hellum Hrd.), 19.
 Lütken, Zakarias, Borger i Køge, 31—32.
 Lüxdorph, se Luxdorph.
 Læsten (Sønderlyng Hrd.), 17.
 Læsø, 9.
 Løgsted (Slet Hrd.), 16.
 Løgstrup, Jens Theodor Nikolaj, Pr. i Helligsø-Gjettrup, 541.
 Løvel (Nørlyng Hrd.), 20.
 Madelung, Georg Christian, Provst, Pr. i Sjørring-Torsted, 527—528, 539. — Johan Henrik, Pr. i Sjørring-Torsted, 527.
 Madsdatter, Lisbeth, g. m. Rasmus Mogensen, Kapellan i Køge, 23.
 Madsen, Erik Munch, Dr. theol., Pr. i Tranekær, 407. — Johan Philip Emil, Pr. i Nors-Tved, 524—525. — Jørgen, Pr. i Farstrup, 16. — Oluf Marius Gerhard, Pr. v. Frederikskirken, Kbh., 300. — Poul, Dr. theol., Biskop over Sjællands Stift, 368. — (Schytte), Christen, Pr. i

- Brorstrup-Ravnkilde-Haverslev, 244—245. — Svend, Pr. i Seber Kloster, 16.
- Madvig, Johan Nicolai, Gehejmekonferensraad, Prof., Dr. phil., 213.
- Malle (Slet Hrd.), 16.
- Malling, Jens Vilhelm, Valgmenighedspr. i Odder, 335.
- Manthey, Ludvig, Hauptpastor v. St. Petri tyske Kirke, Kbh., 80—81.
- Manø, 251.
- Marburg, 221—222.
- Marckmann, Jørgen Wilhelm, ordineret Kateket, senere Pr. v. Vor Frelses K., Kbh., 178.
- Marezoll, Johann Gottlob, Dr. theol., Superintendent, 80—81.
- Margrete, Dronning af Danmark, 4.
- Mariager, Anders Jensen, Pr. v. St. Nicolai K., Kbh., 364—369. — Kloster, 17, 18, 20.
- Maribo-Hillested, 156.
- Martensen, Hans Lassen, Dr.theol., Biskop over Sjællands Stift, 141—142, 212—215, 360.
- Massmann, Nicolaus Hinrich, Pr. v. Frederiks tyske Kirke, Kbh., 84.
- Mechell, Kapellan i Taanum, 17.
- Meier, Frederik Nicolai, Pr. paa Jegindø (Refs Hrd.), 533—534.
- Melanchton, Philip, Reformator, 222, 230, 365, 407.
- Meyer, Daniel, Klokker, 154.
- Middelsom Hrd., Viborg Stift, 17—18, 247—248.
- Mikkelsen, Jens, Pr. i Hem, 14. — Niels, Pr. i Testrup, 15.
- Milthers, Poul Christian Vilhelm, Statsgeolog, 334.
- Mogensen, Rasmus, Kapellan i Køge, 23.
- Moldenhawer, Daniel Gotthilf, Prof., Dr. theol., 94, 147—148.
- Moltke, Adam Wilhelm, Lensgreve til Bregentved, Gehejmekonferensraad, 100, 138. — Joachim, Forlægger, Bogtrykker, 408, 417—419, 424. — Joachim Godske, Lensgreve til Bregentved, Ordenskansler, 100, 137—138. — Thusnelda Henriette Maria, Skolebestyrerinde, Komtesse, 311, 314.
- Monrad, Ditlev Gothard, Dr.phil. & theol., Biskop over Lolland-Falster Stift, 213—215. — Jørgen Herman, Pr. v. Frederikskirken, Kbh., 289—292, 294, 298—299, 301—304, 309, 314—315, 317, 320—323, 330—334, 337—340, 344, 346, 355, 361.
- Mors, 472, 474, 478, 482—483, 486, 489, 491—492, 495—496.
- Mortensen, Jørgen, Klejnsmed, Borger i Køge, 37.
- Mossin, Hans Dinesen, Mag., Pr. v. Sct. Mortens K., Randers, 196—199.
- Moth, Matthias, Oversekretær, Leksikograf, 442, 449—450. — Sofie Amalie, Christian V's Maitresse, 442.
- Mouritzen, Peter, Skomagermester, »Degn« ved Vartov, 485.
- Mov (Fleskum Hrd.), 8, 18—19.
- Mumme, Lorents Gerhard Christophersen, Provst, Pr. i Aasted-Skærum, 55.
- Munch, Peter Rochegune, Dr.phil., Historiker, Politiker, 97.
- Müller, Hans Henrik, Pr. v. Helligaandskirken, Kbh., 87. — Peter

- Erasmus, Prof., Dr. phil. & theol., 154.
- Mynster, Jakob Peter, Dr. theol., Biskop over Sjællands Stift, 96—157, 159—166, 176, 188—190; 213, 360, 384—388, 397.
- Nicoline Frederikke Christiane, g. m. Prof., Dr. med. Frederik Ludvig Bang, 148—149. — Ole Hieronymus, Prof., Dr. med., 130, 132.
- Münter, Friederich Christian Carl Hinrich, Dr. phil. & theol., Biskop over Sjællands Stift, 102—105, 113—126, 136—137, 140, 146—147, 156—159, 162, 188. — Maria Elisabeth, g. m. Biskop, Dr. phil. & theol. Friederich Christian Carl Hinrich Münter, 124.
- Møller, Andreas Jersin, Pr. i Sennels, 543—544. — Christen Vilhelm Victor, Biskop over Aalborg Stift, 311, 314, 321—322, 330, 338—339, 345, 358—360. — Frederik Benedict, Pr. i Rønninge, 337. — Jens, Prof., Dr. theol., 233, 408. — Lars Otto, Pr. i Gylling, 319, 338, 349, 485—486. — Poul Martin, Pr. i Vester- og Øster Vandet, 528—529. — Rasmus, Dr. theol., Biskop over Lolland-Falster Stift, 160—161. — Søren Anker, Frimenighedspr. i Klim, 472, 488, 495. — Theodor Kristian Fabricius, Pr. i Birkerød, 304, 309, 354.
- Mønsted (Fjends Hrd.), 18.
- Mønster, Jens Ludvig Georg, Pr. i Kregome-Vinnerød-Frederiksværk, 354, 356.
- Mørch, Frederik Christian, Provst, Pr. i Sebber Kloster-Aistrup, 476—477.
- Naur, Elias Eskildsen, Skolemand, Digter, 465.
- Navtrup (Harre Hrd.), 13.
- Nibe Kapel, 8, 17.
- Niels, Pr. i Navtrup, 13.
- Nielsen, Christen, Pr. i Taarup, 18. — Christen, Pr. i Vrove, 18. — Christen, Pr. paa Fur, 13. — Christen, Skomager, Borger i Køge, 31—32. — Frederik Kristian, Dr. theol., Biskop over Aarhus Stift, 298, 325, 338, 358—360. — Grønvald, Højskolemd., 334. — Jens, Pr. i Durup, 15. — Jens, Pr. i Ho, 50. — Jens, Pr. i Rødding (Nørlyng Hrd.), 20. — Just, Pr. i Hylke, 550. — Kirstine, g. m. Caspar Altenhoff Bjørn, Pr. v. Vemmetofte Kloster, 129. — Knud, Pr. i Strandby, 15. — Laurens, Pr. i Skaane, 514. — Lauris, Pr. i Brøndum (Hindborg Hrd.), 14. — Niels Helle Georg, Pr. i RærHansted-Vigsø, 524. — Peder, Pr. i Langaa, 18. — Seuren, Pr. i Selde, 14.
- Nilsson, Jöns, Arb.md., Kbh., 365.
- Nold, Christian, Dr. theol., 266—267.
- Nordby paa Fanø, 274—284.
- Nors-Tved (Hillerslev Hrd.), 524—525, 537—538.
- Nyegaard, Lavrids Ludvig Gundelach, Pr. i Gimlinge, 285—286, 290, 302, 323, 336—337, 349, 361.
- Nygård, Frederik Sextus Otto Alfred Petersen, Valgmenighedspr. i Sdr. Næraa, 294—295, 470.
- Nykøbing F., Slot, 219.
- Næsborg (Slet Hrd.), 16.
- Næstved, 296.
- Nørbæk (Sønderlyng Hrd.), 17.

- Nørholm (Hornum Hrd.), 9, 16.
 Nørlyng Hrd., Viborg Stift, 20, 246.
 Nørregaard, Jens, Dr. phil., Høj-
 skoleforst., 301—303, 305, 311,
 314, 319, 338, 344, 357, 492.
 Nørre Hrd., se: Salling, Nørre Hrd.
 Nørre Kongerslev (Hellum Hrd.),
 se: Kongerslev (Nørre- og Søn-
 der).
 Nøvling (Fleskum Hrd.), 19.
- Ooksen, Johannes, Biskop over
 Ribe siden over Aarhus Stift,
 205, 270.
 Odens (Oddense)-Otting (Hindborg
 Hrd.), 14, 535.
 Oelsen, Jens, Latinskolemester i
 Holbæk, 370.
 Olesen, Frederik Christjan Ditlev,
 Pr. i Vesterborg-Birket, 502. —
 Søren, Lægprædikant, 294—295,
 303, 317—318, 348.
 Olsen, Hans Edvard Rudolf Bay,
 Pr. i Farstrup-Lundby, 493—
 502.
 Oluf, Pr. i Mov, 19.
 Olufsen, Christiern, Pr. i Kongers-
 lev, 19. — Niels, Ridefoged, 27.
 Orning, Bernt, norsk Adelsmand,
 427.
 Orum, Thames, Pr. i Dollerup, 20.
 Osten, Margrethe v. d., Priorinde
 paa Vemmetofte Kloster, 131.
 Ostenfeld, Ib, Dr. med., 99.
 Otting (Hindborg Hrd.), 14.
 Ove (Hindsted Hrd.), 19.
 Overlade (Aars Hrd.), 16.
 Ovtrup (Slet Hrd.), 16.
- Paaske, Jens, Pr. i Skjoldborg-
 Kallerup, 203.
 Pallj, Pr. i Skelum, 20.
- Palludan, Rasmus, Kancelliraad,
 Forstander for Slagelse Hospital,
 122.
 Paludan, Peder, Mag., Lektor i
 Viborg, 421.
 Paludan-Müller, Bernhard, Pr. i
 Hillerød, 354. — Jens, Biskop
 over Aarhus Stift, 384—391. —
 Kaj, Dept.chef., 385.
 Paschatius, Paulus Iani, Student,
 203.
 Paulli, Daniel, Forlægger, 408. —
 Jakob Peter Mynster, Stifts-
 provst, Kbh., Kgl. Confessiona-
 rius, 359. — Richard Jakob,
 Overbibliotekar, 148.
 Pavels, Claus, Biskop over Bergen
 Stift, 127—129.
 Peder, Pr. i Gunderup, 19.
 Pedersdatter, Anna, g. m. Dami-
 anus Johansen (Hansen), Pr. i
 Vodder, 269—270.
 Pedersen, Kirsten, Baptist, 210. —
 (Sønderho), Lauge, Pr. i Nordby
 paa Fanø, 279. — Mikkell, Pr. i
 Ulstrup-Gundersted, 244—245.
 — Niels, Kapellan i Overlade 16.
 — Thomas, Pr. i Blære-Ejdrup,
 244—245.
 Pederstrup (Nørlyng Hrd.), 20.
 Petersen, Anders Sandøe Ørsted,
 Pr. i Store Brøndum-Siem-
 Thorup, 505. — Carl Sophus,
 Overbibliotekar, Dr. phil., 218,
 461. — Peter Martin Christian,
 Pr. i Sebber Kloster-Aistrup,
 481, 493. — Peter Nielsen, Pr.
 v. Trinitatis K., Kbh., 290—
 291, 317. — Richard, Pr. i Gre-
 ving, 304.
 Pfeiff, Daniel, Prof., 426.
 Pjedsted-Gaarslev (Holmans Hrd.),
 252.

- Planck, Gottlieb Jacob, Prof. i Göttingen, 123.
- Plenge, Axel, Pr. i Magleby, 288.
- Plum, Frederik, Dr. theol., Biskop over Fyns Stift, 115—116. — Niels Munk, Dr. theol., Biskop over Lolland-Falster Stift, 98. — Peter Andreas, Pr. i Spjellerup-Smerup, 141—146.
- Pontoppidan, Erik Ludvigsen, Prokansler, Biskop over Bergen Stift, 67, 181, 233, 446—447, 453, 469. — Morten, Pr. i Stenløse, 287—288, 291, 299, 334, 486.
- Poulsen, Christiern, Pr. i Buderup, 17. — Ib, Pr. v. Graabrødrekirke i Viborg, 17. — Jens, Pr. i Lillevorde, 19. — Laurids Bertelsen, Frimenighedspr. i Bovlund, 305—306, 472, 474, 477, 479, 482—484. — Martin, Pr. i Roholte, 102, 214.
- Povlsen, Karl Kristian Ludvig, Valgmenighedspr. i Ryslinge, 311, 313, 337, 341.
- Prang, Niels Simonsen, Pr. i Kornum, 16.
- Qvistgaard, Jeppe Christensen, Rektor, Slagelse, senere Pr. i Aagerup-Kirkerup, 173.
- Rahbek, Karen Margrethe (Kamma) g. m. Forf. Knud Lyhne Rahbek, 112, 126—127. — Knud Lyhne, Forf., 126—127.
- Ramsing (Rødning Hrd., Viborg Stift), 14.
- (Ranch), Just Lauridsen, Pr. i Vinkel-Rind, 18, 247—248.
- Rantzau, Cai, Lensmand paa Kallundborg Slot, 192—193.
- Rasmussen, Anders, Skriver, 36, 39, 42, 44—46. — Enevold, Borgmester, Køge, 43. — Peder, Deputeret for Finanserne, Etatsraad, 204.
- Ravn, Jens, Pr. i Ørum, 17. — Mads, Byfoged i Køge, 21, 23, 25. — Niels, Borger i Køge, 36.
- Ravnstrup (Nørlyng Hrd.), 20.
- Reedtz, Peder, Kansler, 198, 411, 414—416, 422.
- Reedtz-Thott, Kjeld Thor Tage Otto, Lensbaron, Minister, 298.
- Reenberg, Christian, Generalauditor i Skaane, 423. — Claus Christensen, Borgmester i Viborg, 423. — Jens, Mag., Rektor, Viborg, 203—204. — Peder, Provst, Pr. v. Budolfi K. i Aalborg, 423.
- Refs Hrd. (Aalborg Stift), 525—527, 533—534, 540—542, 546—547.
- Rejsby (Hviding Hrd.), 250, 258.
- Rentzmann, Peter Nicolai, Embedsmand, Mæcen, 364—366.
- Resen (Fjends Hrd.), 18. — Hans Poulsen, Dr. theol., Biskop over Sjællands Stift, 22, 24, 191, 407, 448, 451. — Peder Hansen, Præsident, Historiker, Retslærd, 217—218, 233. — (Hindborg Hrd.), 14.
- Ribe, Domkirke, 254. — Katedralskole, 201, 251—252, 265—267, 273—275. — Stift, 4—6.
- Riis-Lowzon, Andreas Christian, Pr. i Vestervig-Agger, 526, 535, 541.
- Rinds Hrd. (Viborg Stift), 15.
- Ring Kloster, 550—552.
- Ringwald, Bartholomæus, Pr. i Langfeld v. Sonnenburg, 450—451, 454.

- Risbrich, Broder, 425. — Otto, Landsdommer i Odense, 425. — Thomas Brodersen, Borgmester i Odense, 425.
- Risom, Dorothea Cæcilie, g. m. Caspar Christoffer Hoe, Pr. i Lerup-Tranum, 68—69.
- Rist, Johann, Pr. i Wedel (ved Hamburg), 453—454, 465.
- Roager (Hviding Hrd.), 272—273.
- Rogers, Daniel, engelsk Diplomat, 239—242. — John, Dr. jur., engelsk Diplomat, 238—240.
- Rold (Hindsted Hrd.), 20.
- Romdrup (Fleskum Hrd.), 19.
- Romlund (Nørlyng Hrd.), 20.
- Rosenberg, Hans, Rektor og Lektor i Ribe, 265, 433.
- Rosendal, Hans, Højskoleforst., 302, 313—314, 341, 345—346.
- Rosenkrantz, Holger, til Glimminge, 143. — Mette, g. m. Lensmand Niels Vind, 31.
- Rosenstand, Otto Ludvig Emil, Pr. i Vester Vedsted, 343.
- Roskilde, Latinskolen, 196—199, 275, 387.
- Roslev (Harre Hrd.), 13.
- Rostgaard, Frederik, Geheimearkivar, Oversekretær og Salmeoversætter, 452.
- Rostrup (Hindsted Hrd.), 19.
- Roum (Rinds Hrd.), 15.
- Rudelbach, Andreas Gottlob, Dr. phil. & theol., Pr. v. St. Mikkel's K. i Slagelse, 159—160, 454—455.
- Ruhe, Margrethe Sophie, Husbestyrerinde for J. P. Mynster i Spjellerup, 122—123, 125, 128.
- Ruhweder, Hans Madsen, Pr. i Farstrup-Lundby, 471, 489.
- Runge, Christoph, Salmedigter og Bogtrykker i Berlin, 456.
- Rydbjærg (Salling, Nørre Hrd.), 14.
- Rytter, Lauris Christensen, Pr. i Vejby (Rødding Hrd.), 14.
- Rær-Hansted-Vigsø (Hillerslev Hrd.), 524, 537.
- Rødding Hrd., Viborg Stift, 14. — (Nørlyng Hrd.), 20. — (Rødding Hrd., Viborg Stift), 14.
- Røgind, Kobberup Sogn (Fjends Hrd.), 18.
- Rønne, Bone Falch, Pr. i Kgs. Lyngby, 115. — Karl, Frime-nighedspr. i Magleby, 339. — Peter Falk, Pr. i Søndbjerg-Odby, 533.
- Rønnov, Carl, Biskop over Fyns Stift, 6.
- Rørbye, Jørgen Hatting, Pr. v. St. Nicolai Kirke, Kbh., 88—89.
- Rørbæk (Gislum Hrd.), 15.
- Rørdam, Holger Frederik, Dr. phil. & theol., Kirkehistoriker, Pr. i Kgs. Lyngby, 30, 192, 218, 220—221, 233, 394, 405. — Thomas Ludvig, Pr. i Gamtofte, 296—297. — Thomas Skat (Schatt), Dr. phil. & theol., Biskop over Sjællands Stift, 290, 298—299, 338, 360.
- Sacer, Gottfried Wilhelm, Kammeradvokat i Wolfenbüttel, 450, 454.
- Sadoletus, Jacob, Forf., 372.
- Salling Nørre Hrd., Viborg Stift, 14. — (Slet Hrd.), se: (Skarp-) Salling.
- Sandal, Henrik Paulin, Prof., Pr. i Udby-Ørslev, 71.
- Savstrup, Peder, Pr. i Junged, 14.

- Saxtorph, Peder, Pr. v. St. Nicolai Kirke, Kbh., 88.
- Scavenius, Karin Clausdatter, g. m. Anders Jensen Mariager, Pr. v. St. Nicolai K., Kbh., 364. — Laurids Mortensen, Biskop over Sjællands Stift, 409.
- Schack, Nicolai, Dr. phil., Pr. v. Vor Frelser's Kirke, Kbh., 157.
- Scharling, Carl Henrik, Prof. Dr. theol., 345, 359.
- Schepelemn, Georg Sophus Frederik, Holmens Provst, 359.
- Schiern, Niels, Amtsprovst, Pr. i Halsted-Aunede, 155. — Sophie Magdalene, g. m. Stiftsprovst, tit. Prof. Henrik Georg Clausen, 152.
- Schirmer, Michael, Lærer v. Latin-skolen i »det graa Kloster« i Berlin, 451, 453—454.
- Schiwe, Niels Andersen, Pr. i Langaa-Torup-Vinge, 247—248.
- Schiøler, Thomas Larsen, Biskop over Aarhus Stift, 300, 344.
- Schjørring, Jens Nicolai Ludvig, Pr. i Ørslev, 297.
- Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel, Prof. i Berlin, 215.
- Schletter, Christopher, Dr. theol., Biskop over Trondhjem Stift, 267.
- Schouboe, Niels, Pr. i Glostrup, 82—83.
- Schrøder, Johannes Elieser, Høj-skolemand, Filantrop, 306, 308, 314, 324, 340, 348. — Ludvig Peter, Prof., Højcoleforstander (Askov), 294—296, 301, 303, 306, 310—312, 314, 317, 320, 333, 349, 358.
- Schwanenflügel, Herman Heinrich Louis, Litteraturhistoriker, 97.
- (Schytte), Christen Madsen, Pr. i Brorstrup-Ravnkilde-Haverslev, 244—245.
- Schytte, Mads Jacobsen el. Nielsen, Pr. i Brorstrup-Ravnkilde-Haverslev, 16, 244.
- Schøller, Caspar, Gehejmeraad, 204.
- Schönnemann, Johannes, Pr. v. Søkvæsthuset, Kbh., 84.
- Sebber Kloster (Slet Hrd.), 16.
- Sechmann, Balthazar, Mag., Stiftsprovst, Pr. v. Budolfi K., Aalborg, 60, 67.
- Seefeld, Enevold Jensen til Visborg, 10, 20. — Jørgen til Refsnæs, Landsdommer, 44.
- Seem (Hellum Hrd.), 19.
- Sehested, Christen Thomesen, Kansler, 411. — Mogens til Højris Lensmand, 24.
- Sejflod (Fleskum Hrd.), 9, 18—19.
- Selde (Salling, Nørre Hrd.), 14.
- Sennels (Hillerslev Hrd.), 529—530, 543—544.
- Seueren, Pr. i Højslev, 18. — Pr. i Rold, 20. — Seuerenn, Pr. i Vammen, 20.
- Sibbern, Frederik Christian, Konferensraad, Prof., Dr. phil., 174—187.
- (Simensen) Thames, Pr. i Hjerik, 13.
- Simested (Rinds Hrd.), 15.
- Simon, Richard, fransk kath. Theolog af Oratorianerordenen, 409.
- Simonsen, se: Prang, Niels Simon-sen.
- Sirich, Hans Hansen, Pr. i Øsse Næsborg, 201—206, 249. — Hans Hermansen, Raadmand, Thisted, 202—203.
- Sjællands Stift, 246.
- Sjørring-Torsted (Hundborg Hrd.), 527—528, 539.

- Skaar, Johannes Nilsson, Biskop i Trondhjem, Hymnolog, 454.
- Skals (Rinds Hrd.), 15.
- (Skarp-)Salling (Slet Hrd.), 16.
- Skeel, Christen, Ejer af Gammelkøgegaard, 27.
- Skelum (Hindsted Hrd.), 19—20.
- Skern (Middelsom Hrd.), se Velling (Vester) — Skern.
- Skibsted (Hellum Hrd.), 19.
- Skinder, Christen Lauridsen, Borger i Køge, 25.
- Skive, kongelig Patronatskirke, 7. — Resen, Anneks til, 14.
- Skivum-Giver (Aars Hrd.), 16, 505.
- Skjoldborg-Kallerup (Hundborg Hrd.), 527, 539—540.
- Skomager, Christen Nielsen, Borger i Køge, 31—32.
- Skyum-Hørdum (Hassing Hrd.), 545—546.
- Skytte, se: Schytte.
- Skørping (Hellum Hrd.), 19.
- Slet Hrd., Viborg Stift, 7, 11, 16, 473.
- Smollerup (Fjends Hrd.), 18.
- Smorup-Brorstrup (Aars Hrd.), 16, 244.
- Snedsted-Nørhaa (Hassing Hrd.), 531, 545.
- Solbjærg (Hellum Hrd.), 19.
- Sommer, Lauritz, Sognedegn i Spjellerup, 106. — Mogens Abraham, Sekterer, 545—546.
- Sonesen, Peder, Byfoged, Køge, 35—36, 42.
- Sonichsen, Dirich, Underfoged, Køge, 42—43.
- Sonntag, Karl Gottlob, General-superintendent i Riga, 118.
- Sophie, Dronning af Danmark, g. m. Frederik II, 217—220.
- Sort, Ib, Pr. i Laastrup, 15.
- Spalding, Johan Joachim, Provst, Berlin, Forf., Overkonsistorialraad, 112.
- Spener, Philipp Jacob, Konsistorialraad og Provst v. Nicolai-kirken i Berlin, 453—454.
- Spjellerup-Smerup (Fakse Hrd.), 96—157.
- Spliid, Jens, Provst, Pr. i Brovst, 52, 56—65.
- Staer, Christen Kjeldsen, Pr. i Bjerring-Mammen, 247—248. — (Stair), Kjeld, Pr. i Bjerring-Mammen, 18, 247—248.
- Stampe, Henrik, Pr. i Hammer-Horsens, 425. — Niels, Hører v. Vor Frue Skole i Kbhvn, 425.
- Stefansen, Christen, Pr. i Als (Hindsted Hrd.), 19—20.
- Steffens, Henrik, Filosof, Naturforsker, 149.
- Steffensen, Jacob, Pr. i Vester-Velling, 17, 247—248.
- Stellwagen, Johan Henrik Christian, Konferensraad, Højesteretsassessor, 215.
- Stemann, Poul Christian, Kancellipræsident, 94.
- Stenild (Gislum Hrd.), 15.
- Stensballe, Niels Petersen, Driftsbestyrer, Folketingsmand, 344.
- Stern, Johan, trykte den saak. »Lüneburgisches Gesangbuch«, 456—458, 460.
- Sthen, Hans Christensen, Pr. i Malmø, Salmedigter, 461.
- Stigsen, Jens, Pr. i Foulum, 17.
- Stisgaard, Agnes Margrethe g. m. Figurmaler Valdemar Vincent Kornerup, 393.
- Stockholm, Christian Carl Jens, Provst, Pr. i Ulstrup-Gundersted, 473—475, 481.

- Store Arden (Hindsted Hrd.), se: Arden (Store) og Astrup-Storarden-(Rostrup).
- Storvorde (Fleskum Hrd.), 9, 18—19.
- Strandby (Gislum Hrd.), 7, 15.
- Strodtmann, Carl Theodor Frederik, Pr. i Helligsø-Gettrup, 525.
- Struch, Niels Lauridsen, Pr. i Sønderho paa Fanø, 251.
- Strøm, Christian Ludvig, Pr. i Kregume-Vinderød, 157.
- Stub, Peder Pedersen, Pr. i Aars, 16.
- Stöcken, Christian v., General-superintendent, Slesvig-Holsten, 469.
- Suldrup (Hornum Hrd.), 16.
- Swane, Hans Hansen, Dr. theol., Ærkebiskop, 274, 420—421, 426.
- Swane, Hans Jørgen, Biskop over Viborg Stift, 470—471, 473—483, 489—502, 504—512.
- Svarrer, Anne, g. m. Peder Andersen Svarrer, Borger i Køge, 36—37, 39—40, 45. — Peder Andersen, Borger i Køge, 36—37, 39—46.
- Svegning, Peder Olufsen, Pr. paa Stordø, Norge, 459.
- Svend, Pr. i Bislev, 12, 17.
- Svensen, Lars, Højskolemand, 496, 498, 500.
- Svenstrup (Hornum Hrd.), 16.
- Svingelbjerg (Gislum nu Rinds Hrd.), 7, 15.
- Synderhovius, se Sønderho, Pedersen Lauge.
- Syv, Peder, Sprogmand, Pr. i Helsted, 135.
- Sæby (Harre Hrd.), 13.
- Søndbjerg-Odby (Refs Hrd.), 533.
- Sønderbæk (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Sønderhaa-Hørsted (Hassing Hrd.), 531—532, 548—549.
- Sønderho, Pedersen Lauge (= Lago Petri Synderhovius), Pr. i Nordby paa Fanø, 279, 433.
- Sønderholm-Frejlev (Hornum Hrd.), 8—9, 17.
- Sønder Kongerslev (Hellum Hrd.), se: Kongerslev (Nørre- og Sønder).
- Sønderlyng Hrd., Viborg Stift, 17.
- Sønderup (Hornum Hrd.), 17.
- Sønder-Vinge (Middelsom Hrd.), se: Vinge (Sønder).
- Sørensen, Frederik Christoffer Vilsen, Pr. i Hyllested-Venslev-Holsteinborg, 492, 505. — Jens, Pr. i Gjerding-Blendstrup, 19. — Jens, Pr. i Hylke, 550—552. — Jørgen Christensen, Provst, Pr. i Bjørnsholm-Malle (Bolig: Ranum), 474, 481—483, 489—490. — Mathias, Pr. i Gislum, 15.
- Taagerup (Fakse Hrd.), 107.
- Taanum (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Taarup (Fjends Hrd.), 10, 18. — se ogsaa Torup.
- Taarøje (Torøje) (Store-, Lille), (Stevns Hrd.), 103—104, 109—110.
- Tage, Jacob Hansen, Pr. i Flødstrup-Ullerslev, 275.
- Tapdrup (Sønderlyng nu Nørlyng Hrd.), 17.
- Taulov, Jørgen Bjørn, Pr. i Nordby paa Fanø, 275—276.
- Tausan, Mads, Mag., Lektor i Stavanger, 426—427. — Mette Madsdatter, g.m. Søren Frandsen Hegelund, Pr. i Skjold-Vass-Ty-svær (Norge), 427.

- Tausen (Tausan), Christian Mad-
sen, Pr. i Køge, senere Biskop
over Stavanger Stift, 30—31,
422, 426—427.
- Teichmeyer, Justus, Pr. for den
tyske Menighed i Køge, 28—30,
(32).
- Terpager, Peder, Mag., Konrektor
og Lektor i Ribe, 264, 267, 272
—273.
- Testrup (Rinds Hrd.), 7—8, 15.
- Tetens, Henrik Wederkink, Provst,
Pr. i Hodde-Tistrup, 149. —
Stephan, Dr. phil., Biskop over
Als-Ærø Stift, 149.
- Thames, se: (Simensen), Thames.
- Theophilus, Nicolaus, Jurist, Prof.,
221.
- Thestrup, Anna Cathrine, g. m.
Niels Schiern, Amsprovst, Pr. i
Halsted-Aunede, 155.
- Thisted-Skinnerup (Hundborg
Hrd.), 530.
- Thomsen (Thomissøn), Hans,
Mag., Pr. v. Vor Frue K., Kbh.,
Salmedigter, 444, 453—454. —
Peder, Pr. i Grettrup, 14.
- Thomsen, Peder, Pr. i Blidstrup,
480.
- Thordsen, Conrad, Pr. i Hellevad-
Egvad, 254—255.
- Thorning, Elsebe, g. m. Herman
Thorning, Pr. i Jetsmark, 52—55.
— Herman, Pr. i Jetsmark, 52.
- Thurah, Laurids Lauridsen, Bi-
skop over Ribe Stift, 202, 205,
276, 278, 282—283.
- Thy, 523—549.
- Thye, Mathias, Pr. v. Garnisons-
kirken, Kbh., 80, 147.
- Thyssen, Anders Pontoppidan, Dr.
theol., Universitetsadjunkt, 470.
- Thøgersen, Knud, Højskolemand,
478. — Peder, Mag., Biskop over
Viborg Stift, 243—245.
- Tise (Salling, Nørre Hrd.), 14.
- Tisted (Kongens), se Kongens Tisted.
- Tjele (Sønderlyng Hrd.), 10, 12, 17.
- Tolderlund-Hansen, Laurids Nico-
lai Vilhelm, Pr. i Sandager-
Holevad, 318, 324.
- Tordrup (= Torderup), (Fleskum
Hrd.), 7, 19.
- Torm, Erik Olufsen, Provst, Pr. v.
Vor Frue Kirke, Kbh., 427.
- Torup (Hellum Hrd.), 19. — Se og-
saa Taarup.
- Torøje (Stevns Hrd.), se Taarøje.
- Tostrup (Rinds Hrd.), 15.
- Tranders (Nørre- og Sønder-), (Fle-
skum Hrd.), 19.
- Tranne, Poul Nielsen (Køge), 25.
- Treschow, Herman, Pr. v. Garni-
sonskirken, Kbh., tit. Prof., 89.
- Troelsen (Trogelsen), Niels, Pr. i
Velling (Øster)-Helstrup-Gren-
steen, 247—248.
- Troels-Lund, Troels Frederik, Dr.
phil., Historiker, 196.
- Trolle, Herluf, Rigsraad, Admiral,
550—551.
- Trud, Pr. i Sønderup, 17.
- Tryde, Eggert Christopher, Dr.
theol., Kgl. Confessionarius,
Stiftsprovst, 96.
- Tyge, Biskop over Aarhus Stift, 4.
- Tøndering (Harre Hrd.), 13.
- Tønnersjø (Halland, Sverige), 33.
- Tønnesen, Anders, Raadmand i
Christiansand, 253.
- Ulbjærg (Rinds Hrd.), 15.
- Ullis (Gislum Hrd.), 15.
- Ulrik, Hertug af Mecklenburg,
218—219.
- Ulsted (Kær Hrd.), 529.

- Ulstrup-Gundersted (Aars Hrd.), 16, 244—245.
- Upernavik, Grønland, 526—527.
- Ursin (Björn), Søren Jensen, Pr. i Vodder, 271—273.
- Wad, Gustav Ludvig, Landsarkivar i Odense, 409, 411.
- Valkendorff, Christoffer, Righshofmester, 364—369.
- Valsgaard (Hindsted Hrd.), 19.
- Walther, Frederik, Gehejmerraad, 271.
- Vammen (Nørlyng Hrd.), 20.
- Wandal, Hans, Prof., Dr. theol., 203—204, 439.
- Vang-Torup (Hundborg Hrd.), 528, 538—539.
- Vebbestrup (Hindsted Hrd.), 19.
- Vedel, (Wedel), Anders Sørensen, Historiker, 368, 445, 448. — Hans Thomsen, Pr. i Hviding, 249—264. — Lauge Nissenius, Pr. v. St. Laurentii K. paa Føhr, 381—382. — Nissenius, 381—383, — Søren, Komponist, 381—383. — Søren Pedersen, Herredsprovst, Pr. i Rejsby, 250, 258. — Thomas Henriksen, Pr. i Hviding, 249—251, 253—254.
- Veggerby (Hornum Hrd.), 12, 16.
- Weiss, Christian Frederik Ferdinand, Provst, Pr. i Sønderhaa-Hørsted, 531—532, 549.
- Vejby (Rødning Hrd.), 14.
- Vejrum (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Welding, Christian Frederik Adolf, Pr. v. Helligaandskirken, Kbh., 300.
- Velling (Vester)-Skern (Middelsom Hrd.), 9, 17, 247—248. — (Øster)-Helstrup-Grensteen(Middelsom Hrd.), 9, 17—18, 247—248.
- Weltzer, Carl Immanuel, Pr. v. Nazarethkirken, Kbh., Kirkehistoriker, 96.
- Vemmetofte Kloster, 100, 104, 106—110, 129—132, 135—136, 138, 143, 145.
- Vendelbo Stift, 6.
- Vendsyssel 208, 531.
- Werlauff, Erich Christian, Overbibliotekar, Dr. phil. 218—219.
- Werner, Georg, Diakon v. Löbenichtsk. i Königsberg, 450, 454.
- Wessel, Johan Herman, dansk-norsk Digter, 128.
- Vester Bølle (Rinds Hrd.), 15.
- Vester- og Øster Vandet (Hillerslev Hrd.), 528—529, 538.
- Vestervig-Agger (Refs Hrd.), 525—526, 541.
- Vestesen, Søren, Kancelliforvalter v. Danske Kancelli, 266.
- Wexels, Wilhelm Andreas, Pr. v. Vor Frelzers K., Kristiania, Salmedigter, 467—469.
- Viborg, Domkapitlet, 13—14, 16, 18—19. — Graabrødrekirke, 17. — Stift, 1—20, 243—248.
- Vile (Harre Hrd.), 13.
- Wilhelm IV, Landgreve af Hessen, 222, 224.
- Villadsen, Peder, Biskop over Viborg Stift, 421—424.
- Willum, Pr. i Vester-Velling 17.
- Villumsen, Peder, Provst, Pr. i Skivum-Giver, 244—245.
- Vilsted (Slet Hrd.), 9, 16.
- Vind, Niels til Grundet, Lensmand, 29—30, 32—33.
- Vindblæs (Slet Hrd.), 16.
- Vinding, Erasmus (Rasmus), Etatsraad, Prof., 442. — Jacob, 441.

- Poul, Filolog, Embedsmand, 441.
- Vindum-(Brandstrup), (Middelsom Hrd.), 7, 18, 247—248.
- Vinge, Nørre (Sønderlyng Hrd.), 10, 17.
- Vinkel-Rind (Middelsom Hrd.), 18, 247—248.
- Vinther, Karl H. N., Lærer i Dysted, 296—297, 303, 305—308, 311, 329.
- Virgilius, Maro Publius, romersk Digter, 99, 406.
- Visborg (Hindsted Hrd.), 10, 20.
- Visby, Carl Holger, Pr. v. Vor Frelzers Kirke, Kbh., 162.
- Visby-Heltborg (Hassing Hrd.), 534—535, 547.
- Viskum (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Vitskøl Kloster, 11, 15—16.
- Wittrup, Barbara, g. m. Christen Friis, Lensmand, 22.
- Vium, Peder Pedersen, Visitererved Det kgl. Toldkontor, Kbh., 204.
- Vive (Hindsted Hrd.), 19—20.
- Vodder (Hviding Hrd., 251, 264—273.
- Vognmand, Jacob (Køge), 39.
- Vokslev (Hornum Hrd.), 8—9, 17.
- Voldum, Knud Jenssøn, Pr. i Nordby paa Fanø, 274.
- Volling (Hindborg Hrd.), 14.
- Volsted (Fleskum Hrd.), 19.
- Vonsild (Gislum Hrd.), 15.
- Vorde (Nørlyng Hrd.), 20.
— Se ogsaa Lillevorde og Storvorde (Fleskum Hrd.).
- Vor Frue Kirke, Kbh. 246—247.
- Worm, Willum, Prof., Dr. med., 252—253, 266.
- Vorning (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Worsaae, Jens Jacob Asmussen, Arkæolog, Minister, 504.
- Vridsted (Fjends Hrd.), 18.
- Vrove (Fjends Hrd.), 18.
- Wæver, Christian, Pr. i Karlebo, Konsistorialraad, 81—82.
- Wøldike, Andreas, Biskop over Viborg Stift, 56. — Marcus, Prof., 439.
- Yde, Lærer i Hundborg, 531.
- Zoëga, Cæcilia, 382. — Else Marie, g. m. Lauge Nissenius Wedel, Pr. v. St. Laurentii K. paa Føhr, 380—384. — Johan, Botaniker, Nationaløkonom, Etatsraad, 383. — Paul Christian, Pr. i Ravsted, 381—382.
- Zwergius, Ditlev Gothard, Provst, Pr. i Slangstrup, 408.
- Ægidius, se Gjødeseu.
- Oehlenschläger, Adam Gottlob, dansk Digter, 127.
- Øls (Hindsted Hrd.), 19—20.
- Ørslevkloster (Fjends Hrd.), 18.
- Ørsted, Anders Sandøe, Gehejmekonferensraad, Minister, 105—106, 187. — Hans Christian, Gehejmekonferensraad, Prof., Dr. phil., 187.
- Ørum-Borris-Gammelstrup, (Fjends Hrd.), 18.
- Ørum (Sønderlyng Hrd.), 17.
- Øsse-Næsborg (Skads Hrd.), 202—206.
- Øster Bølle (Rinds Hrd.), 15.
- Øster Hornum (Hornum Hrd.), se: Hornum (Øster).